

**УКРАЇНА
ЄВРОПА
СВІТ**

**UKRAINE
EUROPE
WORLD**

**Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини**

**The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations**

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University**

UKRAINE EUROPE WORLD

The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations
Founded in 2008

Issue 14

Ternopil – 2014

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

УКРАЇНА ЄВРОПА СВІТ

Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини
Заснований 2008 р.

Випуск 14

Тернопіль – 2014

Ukraine–Europe–World. The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations / Editor-in-chief L. M. Alexiyevets. – Is. 14. – Ternopil: Publishing House of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, 2014. – 388 p.

Confirmed to be published by the Scientific Council
of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical
University, Record of proceedings № 4 (November 25, 2014).

Editorial Advisory Board:

Yu. M. Alexeyev, Doctor of History, Professor, Kyiv Slavonic Studies University, **L. M. Alexiyevets**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (**editor-in-chief**), **M. M. Alexiyevets**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **M. V. Barmak**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **V. Bonusyak**, Doctor (habilitated) of History, Professor, Zheshov University, Polish Republic, **S. V. Vidnyanskyi**, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (NAS of Ukraine), **R. Drozd**, Doctor (habilitated) of History, Professor, Pomorsk Academy, Polish Republic, **I. S. Zulyak**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **O. V. Klymenyuk**, Professor, Central Institute of Post-Graduate Pedagogical Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (NAPS of Ukraine), **V. P. Kravets**, Doctor of Pedagogy, Professor, Member of the NAPS of Ukraine, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **A. I. Kudryachenko**, Doctor of History, Professor, Institute of World History of the NAS of Ukraine, **M. R. Lytvyn**, Doctor of History, Professor, Ivan Krypnyakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine, **Yu. I. Makar**, Doctor of History, Professor, Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University, **V. Yu. Melnychenko**, Doctor of History, Member of the NAPS of Ukraine, Ukrainian Cultural Centre in Moscow, **H. V. Papakin**, Doctor of History, Professor, M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the NAS of Ukraine, **O. A. Udod**, Doctor of History, Professor, Institute of Innovative Technologies and Education, Ministry of Education and Science of Ukraine, **I. O. Fedoriv**, Candidate of History, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (**executive secretary**), **V. I. Yarovyi**, Doctor of History, Professor, Kyiv Taras Shevchenko National University.

Reviewers: **O. V. Dobrzhanskyi**, Doctor of History, Professor
O. M. Sukhyi, Doctor of History, Professor
V. I. Yarovyi, Doctor of History, Professor

The International Collection of Scientific Works presents the research papers by Ukrainian and foreign scientists dedicated to the problems of the development of the Historical Science and Education, resources and political consequences of “hybrid war” in the East of Ukraine, the factors of the European choice and reactionary policy of Putin’s regime aimed on its deintegration as well as it analyses the tendencies of Ukrainian foreign policy and the cooperation with foreign countries in the recent geopolitical conditions.

The researches pay attention to the World History, Methodology, Historiography and Source Study and examine the development of Culture, Education, Science as well as present the reviews of the latest works.

It will be useful for scientists, university and school teachers, students, diplomats, politicians and public figures, for everybody interested in History of Ukraine in the world-historical context.

International Collection of Scientific Works articles of “Ukraine–Europe–World” is registered by the Higher Certificatory Commission of Ukraine as professional edition on speciality “Historical sciences”. The Decree № 1–05/2, March 10, 2010 (Bulletin of the Higher Certificatory Commission of Ukraine. – No. 4 (126). – 2010. – P. 10).

The publishing board publishes the materials, not always sharing the authors’ views.

Editorial Board Address:
1a, Hromnytsky St.,
Ternopil, Ukraine, 46027.
Tel. (0352) 53-59-01

Ternopil Volodymyr Hnatyuk
National Pedagogical
University

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 14. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 388 с.

Затверджено до друку Вченою радою
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
Протокол № 4 від 25.11.2014 р.

Редакційна колегія:

Ю. М. Алексєєв, доктор історичних наук, професор, Київський славістичний університет,
Л. М. Алексієвць, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (**головний редактор**), **М. М. Алексієвць**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **М. В. Бармак**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **В. Бонусяк**, доктор (габілітований) історичних наук, професор, Жешовський університет, Республіка Польща, **С. В. Віднянський**, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, **Р. Дрозд**, доктор (габілітований) історичних наук, професор, Поморська академія, Республіка Польща, **І. С. Зуляк**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **О. В. Клименюк**, професор, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти НАПН України, **В. П. Кравець**, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **А. І. Кудряченко**, доктор історичних наук, професор, Інститут всесвітньої історії НАН України, **М. Р. Литвин**, доктор історичних наук, професор, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, **Ю. І. Макар**, доктор історичних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, **В. Ю. Мельниченко**, доктор історичних наук, член-кореспондент НАПН України, Культурний центр України в Москві, **Г. В. Папакін**, доктор історичних наук, професор, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, **О. А. Удод**, доктор історичних наук, професор, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, **І. О. Федорів**, кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (**відповідальний секретар**), **В. І. Яровий**, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Рецензенти: **О. В. Добржанський**, доктор історичних наук, професор
О. М. Сухий, доктор історичних наук, професор
В. І. Яровий, доктор історичних наук, професор

У запропонованому міжнародному збірнику наукових праць українських і зарубіжних авторів досліджуються актуальні проблеми розвитку історичної науки і освіти, джерела й політичні наслідки “гібридної війни” на сході України, чинники євровибору та реакційної політики путінського режиму. Аналізуються напрями зовнішньополітичної діяльності України і співпраці із зарубіжними країнами в нових геополітичних умовах.

Значна увага приділяється питанням всесвітньої історії, біографістики, методології, історіографії, а також етнології та спеціальних галузей історичних знань, подаються рецензії, огляди та хроніка наукового життя.

Для науковців, викладачів вишів, учителів, студентів, дипломатів, політиків, громадських діячів, усіх, хто цікавиться майбутнім України та її місцем і роллю у всесвітньо-історичному контексті.

Міжнародний збірник наукових праць “Україна–Європа–Світ” зареєстровано

Вищою атестаційною комісією України як фахове видання зі спеціальностей “Історичні науки”.

Рішення від 10.03.2010 р. № 1–05/2 (Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – № 4 (126). – 2010. – С. 10).

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.

Адреса редакції “УЄС”: 1^а, вул. Громницького, Тернопіль,
Україна, 46027. Тел. (0352) 53–59–01

© Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

З НАДІЄЮ

2014 -й рік добігає завершення. Україна стала центром уваги кожного регіону, Європи і світу. Подієва її історія змінила життя людей, глибоко увійшла в ментальну складову нашого народу. Хтось говорить про нову країну, народження нації, інший – трагедію з сотнями небесних сотень військових і мирного населення, громадянську війну і фактично світову... 2014-й чекає свого історика. А люди – миру в країні, повернення у власні кордони, очищення, реформ й відродження.

Дивність є тому, як жила країна у цей рік. Якщо на Сході – військові дії, на Заході – йшли у військові загони, трудилися різною мірою на армію і водночасі навчалися, працювали. Центр акумулював контрольно-регулюючу складову, забезпечивши вибори Президента, Парламенту, проводячи певні заходи щодо збереження функціонування економіки країни. Усюди малювали, писали, думали жовто-синіми барвами й слова “Ще не вмерла України і слава, і воля” звучали вустами дітей зворушливо, а дорослих проникно й сильно. Епізод: цьогоріч у листопаді на Всесвітньому форумі за демократію представниця України, аспірант історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка розгорнула Державний прапор України, на що один із чиновників попросив забрати його, мотивуючи – у стінах Ради Європи не може бути ніяких проявів націоналізму. Марічка Юрчак відповіла, що нині Україна є символом демократії і боротьби за свободу у світі, й наша присутність була видимою. Україна зазвучала ново у свідомостях людей.

До слова, основне питання міжнародного зібрання: “Чи може молодь оживити демократію?” є мегаактуальним для нинішнього українського соціуму...

2014-й – безпрецедентні випадки людської солідарності, проявів турботи і любові, усвідомлення себе творцем історії, героїзм. Та з іншого боку – трагедії родин, руйнування, жорстокість, зрада. Волонтерський рух як явище і “гуманітарні рейси”. Пошуки миру, перемовини, активна праця дипломатів і політиків, й постійне ведення вогню, втрати загиблими, полонені, зниклі безвісти. Усі атрибути війни, де-юре – АТО.

Схід і Захід у боротьбі за Україну. Попри підписання Асоціації – різноголосся щодо подальшого майбуття України. “Заперечуючи перспективу вступу України в ЄС, Німеччина та інші країни перетворили цю країну на нову “буферну зону”. Фактично ми їм сказали: нам дуже шкода, що у вас таке географічне положення, але ви не можете йти ні на Схід, ні на Захід. Якщо ми хочемо допомогти нашим східним партнерам, повинні запропонувати їм найбільш ефективну зброю – розширення”, – екс-комісар із питань розширення і політики євросусідства Штефан Фюле (“День”, 28–29 листопада 2014 р.). А військові дії на сході України, хоч “перемир’я”, продовжують руйнувати і забирати найцінніший дар – життя людей. Згідно оприлюднених даних Управління з координації гуманітарних питань ООН 13 грудня 2014 р., збройний конфлікт на сході України привів до загибелі понад 300 чол. менш, як за місяць, а загальна кількість полеглих під час бойових дій складає 4634 чол. 10243 людини поранені у період з квітня до дати заяви. 1,1 млн – стали переселенцями, з них 542080 – внутрішньо переміщеними особами, 567956 – біженцями у сусідніх країнах, з яких 465 721 виїхали в Росію. За даними ООН у зоні, охопленій конфліктом проживає біля 5,2 млн людей.

Нове покоління – дітей війни, у XXI ст., у центрі Європи. Відібрані агресором території, переселенці... Роздуми над тим, як таке в принципі можливе. І водночасі певні дії уже по факту.

Революційний і притихлий скорботою Київ. Донецький аеропорт як показ масштабів руйнувань і надсмільовості його захисників – “кіборгів”.

Що в Писках? “Війна на вулиці Миру”, відповіддю добровольця “Дніпра-1”, аспіранта-історика Богдана Бутковського. І де те щастя у Щасті сьогодні...

Давно Україна не бачила стільки сліз і водночасі – радості за пробудження у боротьбі за право вільно обирати, стільки розчарувань і нових надій. Бойовики, терористи, сепаратисти, інформаційна війна і “Україна – це я”, “Україна понад усе”, “Україна у нас одна”, “Повертайся живим”.

Усі чекають змін, перетворень, реформ і розглядають їх, як ключ до успіху. Йі дедалі лункіше звучать голоси командирів й бійців АТО, декотрих уже як депутатів Верховної Ради України про “потрібну політичну волю”, рішучі нестандартні дії і т.д. Філософи, соціологи, політологи висловлюють власні бачення ситуації. Словами Ігора Лосева, “що дали у політику, то незрозуміліше...” (прес-клуб “Дня”, № 224–225). Попри те, що влада має бути розумною у своїх думках і діях.

Військові дії – на утримання присутності. Мир усвідомлюється, як запорука збереження цілісності країни. Учені звертаються до еволюції самого поняття миру. Знову і знову говорять про потребу сьогодні “позитивного” миру (як відсутність структурного насильства). У науковому полі акцентується увага на “ефект колії”, тобто впливу менталітету суспільства на визначення стратегії його політичних та економічних виборів. Відгукуються на суспільну дискусію і події відомі діячі культури та мистецтв своїми творами, громадянською позицією і участю у житті країни. Часто, як ознака доби, коментарями у Твіттері. Як-от, “...Ментальність – це жити так, як жили твої батьки. І все. Ти можеш жити по-іншому... Якщо захочеш” (Святослав Вакарчук).

Як ніколи, у різноемоційній дійсності довелося працювати. Країна живе своїм життям. Чимало зроблено у кожній сфері. Зокрема, акцентується роль попереднього досвіду, історії. З’являються нові праці про минулі епохи, близьке вчора, прогнози майбутнього, етносимволи, конструкти колективної пам’яті, історичні репрезентації. Погляд історика вкотре привертають увагу “час” і “простір”. Ярослава Верменич констатує: “Переосмислення співвідношення часу й простору в історичній ретроспективі сьогодні дедалі частіше набуває форми відходу від викладу за хронологічними періодами. Дедалі популярнішими стають “пов’язані” та “перехресні” історії, де політичне і культурне розмаїття аналізується у компаративному ключі. Транснаціональна історія намагається дистанціюватися від ранжування країн за принципом “передові-відсталі”, робить акцент на запозиченнях, взаємовпливах, культурних контактах. І простір вже постає у таких підходах не лише як територія, а як активний чинник впливу на мотивації й поведінкові реакції. Особливо цікавить дослідників ситуація розривів, нестійкої рівноваги, асиметрії, тобто усе те, що стало виразними ознаками нашої суперечливої сучасності” (Просторове моделювання історії: зміна парадигм // Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. – Т. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 19).

“УЄС”, його автори приурочують цей збірник пам’яті полеглих і увазі живих. Символічно, що випуск № 14. Наче завершення уже скоро старого року. Наповненого нашими переживаннями і трудами. 11 листопада 1918 р. закінчилася I світова війна. І людство, переживши її жахіття, сповнилося радості миру і надії на майбутнє. Та, як відомо, цим сподіванням не довелося здійснитися. Незабаром людство вступило у ще кривавішу другу світову.

Сьогодні знову сповнені надії на те, що все-таки історія вчить. І у цьому контексті значиме місце належить “УЕС”. Вміщені студії є відгуком нинішнього життя України у всіх проблемах досліджень. А розпочинаємо із освіти України, перших кроків імплементації Закону України “Про вищу освіту”. Зберігаючи традиційні рубрики, подаємо деякі фотоджерела України 2014-го. Залишаємо поле для подальших обговорень.

А Сонце сходить щоранку, і заходить за горизонт ввечері. Щоб пробудити світанок і знову осявати своїм промінням день. На порозі – Новий рік. У який ідемо – з надією..!

Леся Алексієвець

головний редактор,
доктор історичних наук, професор

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Леся Алексієвець <i>З НАДІЄЮ</i>	6
--	---

ІСТОРИЧНА ОСВІТА І НАУКА: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Володимир Кравець <i>АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЗАВДАННЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ У СВІТЛІ НОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО ВИЩУ ОСВІТУ”</i>	15
Григорій Терещук <i>ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС У ТНПУ ІМ. В. ГНАТЮКА: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ У КОНТЕКСТІ НОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО ВИЩУ ОСВІТУ”</i>	28
Микола Алексієвець, Леся Алексієвець <i>НАУКА У СИСТЕМІ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО ВИЩУ ОСВІТУ”</i>	33

СТУДІЇ

Васи́лий Ткаченко, Никола́й Дорошенко <i>“ГИБРИДНАЯ ВОЙНА”: ИСТОКИ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ</i>	41
Ю́рій Макар, Віта́лій Макар <i>ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩИ ТА ЇХ НАЩАДКІВ В УКРАЇНІ</i>	58
Ярослав Секо <i>СЛОВ’ЯНСЬКИЙ ВИМІР ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ 1914–1918 РР.</i>	89
Ольга Ніколаєнко <i>БЛАГОДІЙНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ЖІНОК НАДДНІПРЯНЩИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.</i>	100
Володимир Місько <i>САМООРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (1918–1939 РР.)</i>	106
Андрій Левченко <i>КОЗАЦЬКИЙ ЧИННИК У РОЗВИТКУ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОГО БУТТЯ ХVІ–ХVІІІ СТ.</i>	115
Андрій Кліш <i>ФРАКЦІЯ “СЛОВ’ЯНСЬКИЙ ХРИСТІЯНСЬКО-НАРОДНИЙ СОЮЗ” У ДЕРЖАВНІЙ РАДІ (1897–1900 РР.)</i>	123

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Ярослав Калакура, Михайло Юрій <i>ШЛЯХ ДО ЄВРОПИ ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ</i>	133
Наталія Чорна <i>УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ МІЖДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ КІН. ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ</i>	142
Вадим Ореховський <i>МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХІХ СТ.</i>	158

Ірина Ільчук

*ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДОГОВІРНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ
ДВОСТОРОННЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ ...* 168

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ**Сергій Троян**

*КОЛОНИАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКИХ МАНДРИВНИКІВ, КУПЦІВ І
МІСІОНЕРІВ У 40–80-Х РОКАХ ХІХ СТОЛІТТЯ.....* 177

Олександр Безаров

*ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ РОСІЙСЬКИХ ЄВРЕЇВ У СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ
ВЕЛИКИХ РЕФОРМ.....* 183

Ігор Дацків

*УКРАЇНА У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ДОБУ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1921 РР.).....* 194

Оксана Валіон

*ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ У 1990-Х –
ПОЧАТКУ 2000-Х РР.....* 205

Andrzej Wawrnyniuk

*KONFLIKTY ZBROJNE I ICH WPŁYW NA EKONOMIĘ ORAZ DEMOGRAFIĘ
WYBRANYCH PAŃSTW.....* 214

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА**Ірина Федорів**

*НАУКОВА СПАДЩИНА ІВАНА ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО У КОНТЕКСТІ
СЛАВІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ...* 220

Сана Стрельбицька

*МИКОЛА ГАНКЕВИЧ – ГАЛИЦЬКИЙ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ ТА
ПРОФСПІЛКОВИЙ ДІЯЧ.....* 235

Наталія Гірна

ІВАН КРЕВЕЦЬКИЙ – ІСТОРИК, БІБЛІОТЕКАР, КНИГОЗНАВЕЦЬ..... 242

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ**Микола Алексієвець, Леся Алексієвець, Михайло Юрій**

СОЦІУМ І КУЛЬТУРА ЯК КЛЮЧОВІ КОМПОНЕНТИ ЦИВІЛІЗАЦІЇ..... 249

Алла Киридон

СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ..... 265

Трохим Ковальчук

*САМОСТІЙНІСТЬ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НБУ – ОСОБЛИВИЙ
ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ АКТУАЛІТЕТ.....* 274

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО**Леонід Зашкільняк**

ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ Й СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ..... 283

Ігор Райківський

*СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ УТВЕРДЖЕННЯ ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ В ПІДАВСТРІЙСЬКІЙ ГАЛИЧИНІ:
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ.....* 293

Андрій Киданюк <i>ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ УПРОДОВЖ 1944–1950 РР. В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ.....</i>	309
Марія Юрчак <i>РОЗВИТОК ВІДНОСИН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З УКРАЇНОЮ: ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ.....</i>	316

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ Й НАУКИ

Леся Костюк <i>НОВОРІЧНО-ЙОРДАНСЬКА ОБРЯДОВІСТЬ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....</i>	332
Микола Лазарович <i>ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДМЕТНЕ ПОЛЕ ЕТНОПОЛІТИКИ ЯК НАУКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....</i>	339
Олена Лещенко <i>ПОЛІТИКА ЮНЕСКО В ОСВІТНІЙ СФЕРІ.....</i>	344
Людмила Дацків <i>ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ БОТАНІКИ ІМ. М. Г. ХОЛОДНОГО НАН УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ БІОТЕХНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ.....</i>	350

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Степан Віднянський, Микола Алексієвець <i>ІСТОРІОГРАФІЧНІ ОЦІНКИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН.....</i>	358
---	-----

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Оксана Валіон <i>ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ ЛЮДСТВА Матеріали круглого столу (м. Тернопіль, 24 вересня 2014 р.).....</i>	362
Леся Алексієвець <i>КОЖЕН ТВІР ЯК ВІДКРИТТЯ СВІТУ, І ЗУСТРІЧ ЯК ПІЗНАННЯ СЕБЕ.....</i>	368
Леся Алексієвець <i>ФОТОДЖЕРЕЛА 2014-ГО В УКРАЇНІ.....</i>	370

NOTA BENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

<i>ІЗ КНИГИ: СХІД І ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ: ЧАС, ПРОСТІР, СОЦІУМ: У 2 Т. – Т 1. – КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ / ВІДП. РЕД. В. А. СМОЛІЙ; КЕРІВНИК АВТ. КОЛЕКТИВУ Я. В. ВЕРМЕНИЧ. – К.: ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2014. – 378 С.....</i>	372
Інформація про наукову діяльність кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ ім. В. Гнатюка у 2014 р.	376

CONTENTS

PREFACE

Lesya Alexiyevets <i>WITH HOPE</i>	6
--	---

HISTORICAL EDUCATION AND SCIENCE: EUROPEAN AND UKRAINIAN EXPERIENCE

Volodymyr Kravets <i>THE TASKS OF THE HIGHER SCHOOL IN TERMS OF THE LAW OF UKRAINE</i> <i>“ON HIGHER EDUCATION”</i>	15
Grygoriy Tereshchuk <i>THE EDUCATIONAL PROCESS IN V. HNATYUK TNPV: PROGRESS, PROBLEMS</i> <i>AND MODERNIZATION IN THE CONTEXT OF THE NEW LAW OF UKRAINE</i> <i>“ON HIGHER EDUCATION”</i>	28
Mykola Alexiyevets, Lesya Alexiyevets <i>SCIENCE IN THE HIGHER SCHOOL REFORMATION IN THE CONTEXT OF THE</i> <i>LAW OF UKRAINE “ON HIGHER EDUCATION”</i>	33

ARTICLES

Vasyl Tkachenko, Mykola Doroshenko <i>“HYBRID WAR”: ORIGINS AND POLITICAL IMPLICATIONS</i>	41
Yuriy Makar, Vitaliy Makar <i>PUBLIC ORGANIZATIONS OF IMMIGRANTS FROM POLAND AND THEIR</i> <i>DESCENDANTS IN UKRAINE</i>	58
Yaroslav Seko <i>SLAVIC DIMENSION OF THE GREAT WAR 1914–1918</i>	89
Olha Nikolayenko <i>CHARITY ACTIVITIES OF POLISH WOMEN IN THE UKRAINIAN LANDS OF</i> <i>THE RUSSIAN EMPIRE AT THE END OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH</i> <i>CENTURIES</i>	100
Volodymyr Misko <i>UKRAINIAN PEASANT OF EASTERN GALICIA SELF-ORGANIZATION (1918–1939)</i> ...	106
Andriy Levchenko <i>COSSACK FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE ETHNOCULTURAL BASIS</i> <i>OF UKRAINIAN EXISTENCE IN THE 16TH–18TH CENTURIES</i>	115
Andriy Klish <i>“SLAVIC CHRISTIAN NATIONAL UNION” FACTION IN THE STATE COUNCIL</i> <i>(1897–1900)</i>	123

UKRAINE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Yaroslav Kalakura, Mykhaylo Yuriy <i>WAY TO EUROPE AS A CIVILIZATION CHOICE OF UKRAINE</i>	133
Nataliya Chorna <i>UKRAINIAN-POLISH INTERSTATE RELATIONS AT THE END OF THE 20TH –</i> <i>BEGINNING OF THE 21ST CENTURY: UKRAINIAN RESEARCHERS</i> <i>INTERPRETATIONS</i>	142

Vadym Orehovskiy <i>INTERNATIONAL ACTIVITY OF RUSSIAN SOCIETY OF RED CROSS IS IN LAST THIRD OF THE 19TH CENTURY</i>	158
Iryna Ilchuk <i>FEATURES OF FORMATION LEGAL BASE OF BILATERAL COOPERATION BETWEEN POLAND AND UKRAINE</i>	168

PROBLEMS OF THE WORLD HISTORY

Serhiy Troyan <i>COLONIAL ACTIVITY OF GERMAN TRAVELERS, MERCHANTS AND MISSIONARIES IN 40–80 YEARS OF THE 19TH CENTURY</i>	177
Oleksandr Bezarov <i>IDENTITY PROBLEM OF RUSSIAN JEWS IN THE SOCIAL AND POLITICAL DISCOURSE OF RUSSIAN EMPIRE BEFORE MAJOR REFORMS</i>	183
Ihor Datskiv <i>UKRAINE IN THE FOREIGN POLICY OF GREAT BRITAIN IN THE NATIONAL LIBERATION PERIOD (1917–1921)</i>	194
Oksana Valion <i>THE INVESTMENT POLICY OF THE REPUBLIC OF BELARUS IN THE 1990S – EARLY 2000S</i>	205
Andriy Vavrynyuk <i>MODERN WAR AND THEIR IMPACT ON THE ECONOMY AND POPULATION CHANGES IN SELECTED COUNTRIES</i>	214

UKRAINIAN AND FOREIGN BIOGRAPHY STUDIES

Iryna Fedoriv <i>THE SCIENTIFIC HERITAGE OF IVAN LYSIAK-RUDNYTSKYI IN THE CONTEXT OF SLAVIC DISCOURSE OF ANGLO-AMERICAN HISTORIOGRAPHY</i>	220
Sana Strelbytska <i>MYKOLA HANKEVYCH AS A SOCIAL-DEMOCRATIC AND TRADE-UNION FIGURE OF GALICIA</i>	235
Nataliya Hirna <i>IVAN KREVETSKYI AS A HISTORIAN, A LIBRARIAN AND A BIBLIOGRAPHER</i>	242

PROBLEMS OF METHODOLOGY STUDIES

Mykola Alexiyevets, Lesya Alexiyevets, Mykhaylo Yuriy <i>SOCIETY AND CULTURE AS A CIVILIZATION KEY COMPONENT</i>	249
Alla Kyrydon <i>MEMORY STUDIES IN UKRAINE: MAIN TENDENCIES OF THE FORMATION</i>	265
Trokhym Kovalchuk <i>INDEPENDENCE MONETARY POLICY OF NBU – A SPECIAL EMPHASIS NATIONWIDE</i>	274

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Leonid Zashkilnyak <i>CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY AND MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY</i>	283
---	-----

Ihor Raikivskiy

CURRENT VIEWS ON THE PROBLEM OF STRENGTHENING OF THE IDEA OF NATIONAL UNITY IN GALICIA UNDER THE AUSTRIAN RULE: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT..... 293

Andriy Kydanyuk

THE RESEARCH OF SOCIAL-ECONOMIC AND CULTURAL PROCESSES IN UKRAINIAN VILLAGE IN 1944–1950 IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY 309

Mariya Yurchak

THE DEVELOPMENT OF THE EUROPEAN UNION RELATIONS WITH UKRAINE: FOREIGN HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM..... 316

HISTORY OF UKRAINIAN AND WORLD CULTURE, SCIENCE AND EDUCATION**Lesya Kostyuk**

NEW-YEAR-JORDANIAN RITE OF EAST GALICIA OF THE SECOND HALF OF THE 20TH – THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY 332

Mykola Lazarovych

ON THE SUBJECT MATTER OF ETHNOPOLITICS AS A SCIENTIFIC DISCIPLINE 339

Olena Leshchenko

UNESCO POLICY IN EDUCATION 344

Lyudmyla Datskiv

THE ACTIVITY OF M. G. KHOLODNY INSTITUTE OF BOTANY OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF DOMESTIC BIOTECHNOLOGICAL SCIENCE..... 350

REVIEWS**Stepan Vidnyanskyi, Mykola Alexiyevets**

HISTORIOGRAPHICAL EVALUATION OF UKRAINIAN-POLISH RELATIONS..... 358

CURRENT NEWS**Oksana Valion**

WORLD WAR I IN THE HISTORICAL MEMORY OF MANKIND
Materials of the roundtable discussion (Ternopil, 24, September 2014) 363

Lesya Alexiyevets

EVERY CREATION AS THE OPENING OF THE WORLD, AND THE MEETING AS THE COGNITION OF ONESELF 368

Lesya Alexiyevets

PHOTO SOURCES 2014 IN UKRAINE 370

NOTA BENE: IN THE ORIGINAL

FROM THE BOOK: EAST AND SOUTH OF UKRAINE. IN 2 VOLUMES. – VOL. 1. – MONOGRAPHY / ED.: V. A. SMOLIY. – KYIV : INSTITUTE OF HISTORY OF UKRAINE OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCE OF UKRAINE, 2014. – 378 P. 372

Information on the scientific activity of the chair of New and Modern History and Methodology of its Teaching of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University in 2014 376

ІСТОРИЧНА ОСВІТА І НАУКА: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

УДК 378.1(07)

Володимир Кравець

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЗАВДАННЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ У СВІТЛІ НОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО ВИЩУ ОСВІТУ”¹

Проаналізовані основні позиції нового закону і зміни в змісті та методах роботи університетів України, детерміновані ним. Особлива увага приділена проблемам імплементації закону в роботі навчальних закладів, шляхам інтеграції вищої освіти у європейський освітній простір.

Ключові слова: закон, університет, якість освіти, оптимізація, стандартизація.

Незалежна Україна успадкувала від СРСР дуже деформовану систему вищої освіти. З одного боку, ця система була достатньо розвиненою в компоненті фундаментально-природничої, технічної, медичної, педагогічної, військової підготовки, а з другого, будучи вмонтованою в централізовану планову економіку, вона була надзвичайно нечутливою до змін, вузькоспеціалізованою, мала надмірну ідеологізацію навчально-виховного процесу, звужені засади демократії. Починаючи з 1991 р., перед державою постало завдання унормувати діяльність цієї системи в нових соціально-політичних умовах, збалансувати її з потребами перехідної економіки і суспільства.

Протягом першого десятиріччя незалежності України низкою законів, указів президента України, постанов уряду та відомчих нормативних актів цей перший етап перетворення системи освіти загалом було здійснено. Законодавчо унормовано гуманізацію і демократизацію вищої школи, діяльність приватних навчальних закладів, ступеневу освіту, систему ліцензування й акредитації ВНЗ, децентралізацію і регіоналізацію управління освітою, нову структуру напрямів та спеціальностей підготовки, посилено вплив громадськості на прийняття рішень у сфері освітньої політики тощо. Система вищої освіти, що функціонувала в цих законодавчих координатах, у цілому задовольняла суспільство наступні десять років.

Разом з тим, галузь вищої освіти (і науки) є однією із сфер економічної діяльності, яка все ще дозволяє Україні, попри низькі обсяги ВВП, зберігати позиції “міцного середняка” у відповідних світових рейтингах (у рейтингу Глобального інноваційного індексу, за рівнем розвитку вищої освіти, у рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності, за наявністю високоякісних науково-дослідних установ і наукових та інженерних кадрів тощо). Про досить високий попит на дослідження і розробки науковців України свідчать щорічні надходження від іноземних замовників в обсязі понад 20 % загального фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Українська наука зберігає реальні можливості для забезпечення міжнародного науково-

¹ Закон України “Про вищу освіту” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

технічного та інноваційного співробітництва і цивілізованої інтеграції у світовий науково-технологічний простір. Україна входить до першої двадцятки країн світу за кількістю іноземних студентів і аспірантів.

Водночас у країні поступово розвивалися диспропорції між освітою, наукою та економікою і наростали тенденції відставання вищої освіти від внутрішніх потреб держави і світових процесів у цій сфері. Грунтуючись на 95 % на третьому (металургійна, хімічна, аграрна галузі) та четвертому (нафтохімія, застаріла енергетика, важке машинобудування) технологічних укладах, економіка України працювала з рентабельністю 3–6 % і створювала приблизно на один-два порядки нижчу додану вартість на одиницю продукції у порівнянні з економіками п'ятого і шостого укладів, які домінують у світі (електроніка, обчислювальна, телекомунікаційна техніка, програмне забезпечення, роботобудування, інформаційні послуги, біомедична інженерія). Як наслідок, маючи постійне від'ємне сальдо торговельного балансу, для покриття внутрішніх потреб і обслуговування запозичень, Україна невпинно скочувалася в боргову яму.

Деградуюча економіка потягла за собою зменшення на 37 % підготовки фахівців за інноваційною, креативною моделлю (розбудова нових технологічних укладів) на користь низькоінтелектуальної, репродуктивної освіти (обслуговування старих технологічних укладів та надання сервісів), що, зрештою, призвело до зниження освітнього цензу нації. Тому на початку третього десятиріччя незалежності країни прийшло розуміння громадськості, що старий Закон України “Про вищу освіту” вичерпав свій регуляторний і реформаторський ресурс та не відповідав вимогам часу і міжнародним стандартам. Виникла гостра потреба в переорієнтації національної системи вищої освіти і науки на підготовку такого людського капіталу, який би забезпечив інноваційний розвиток країни за рахунок тісної взаємодії вищої освіти, науки, бізнесу та влади.

Ухвалений нещодавно Закон “Про вищу освіту” має на меті:

- наблизити вищу освіту в Україні до європейських стандартів і підвищити конкурентність ВНЗ та науки;
- підвищити затребуваність здобутих знань і набутих навичок з боку роботодавців;
- створити можливості для наукових досліджень у рамках ВНЗ;
- значно розширити автономію вищих навчальних закладів України;
- сформувані чіткі правила вступу до ВНЗ із чітким визначенням ролі зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО).

В основі нової ідеології – виведення української освіти на якісно новий рівень та її органічне входження в європейський науково-освітянський простір.

Передовсім слід відзначити основні позиції нового Закону і ті зміни у вищих навчальних закладах України, які вони детермінують:

Перша позиція. Забезпечення справедливого доступу до вищої освіти. У відповідності до нового Закону з'явилися деякі інновації в Умовах прийому до вищих навчальних закладів України на 2015 р. Серед них першочергово хотілося б відзначити наступні:

- правила прийому затверджуватимуться вищим навчальним закладом без погодження з Міністерством освіти і науки;
- кількість заяв про вступ необмежена (ця позиція викликає спротив університетів, бо це призведе до величезного навантаження на приймальні комісії і ускладнення конкурсного відбору. А ще й матеріальні затрати);
- прийом на навчання абітурієнтів із загальною середньою освітою, а також випускників технікумів і коледжів здійснюється за результатами зовнішнього незалежного оцінювання року вступу. Дотепер зовнішнє незалежне оцінювання

знань випускників шкіл трималось на рішеннях уряду й міністерства, і його могли в будь-який момент скасувати. Відтепер обов'язковість проходження ЗНО для вступу у вищі навчальні заклади закріплено законом.

З приводу ЗНО варто зазначити таке:

а) ЗНО має бути обов'язковим для всіх абітурієнтів, які подають документи для здобуття ОКР “бакалавр”;

б) мінімальна кількість предметів незалежного тестування – 2–3, а українська мова та література має стати обов'язковою дисципліною;

в) з переліку дисциплін незалежного оцінювання вилучені світова література та всесвітня історія;

г) знято обмеження щодо мінімальної кількості балів ЗНО (124, 140, 170), з якими вступник допускається до участі у конкурсі. Впроваджується нова система визначення результатів, в основі якої лежить проходження порогу 100 балів – “здав/не здав”;

д) до участі у конкурсі допускаються всі вступники, які подають сертифікати відповідного рівня з предметів згідно з переліком, встановленим ВНЗ, але не менше двох. Окремі вимоги до кількості балів сертифікатів при вступі можуть встановлюватись вищими навчальними закладами. Для кожного предмету критеріальний показник може бути різним – університети мають право встановлювати так звані вагові коефіцієнти. До речі, до балу атестату теж може використовуватись ваговий коефіцієнт – все залежить від того, як університет довіряє школі. Конкурсний бал вступника обчислюється шляхом додавання балів сертифікатів з конкурсних предметів, балів творчих випробувань, середнього балу атестату та додаткових балів, що встановлюються призерам учнівських олімпіад, МАН, випускникам підготовчих курсів з урахуванням коефіцієнтів, сума яких дорівнює одиниці. Вага кожного предмету чи додаткових балів у кожного університету може бути різною;

е) у Законі вишам дано право автономії – університети самі обирають предмети з переліку ЗНО. Через це на одну й ту ж спеціальність у різних вузах перелік вступних випробувань може бути різний;

є) надання кожному абітурієнтові можливості складати три предмети ЗНО за двома рівнями складності (українська мова та література, математика, іноземна мова). Університет сам буде обирати, з яких предметів сертифікат може бути стандартним, а з яких – підвищеного рівня;

ж) в перспективі відбудеться суміщення в часі випускної підсумкової атестації в школі і проведення незалежного тестування;

– під час вступного конкурсу кожний сертифікат ЗНО важитиме на менше 20 % підсумкового бала, шкільний атестат – не більше 10 %, призові місця на всеукраїнських олімпіадах і конкурсах – не більше 5 %, оцінка за творчий конкурс або фізичну підготовку в деяких вишах – не більше 50 %;

– при поданні вступником оригіналів документів на спеціальність відповідно заяви, за якою він рекомендований до зарахування, місце навчання вважається обраним, а інші заяви цього випускника на будь-яку іншу спеціальність на будь-якому етапі анулюються; таким чином, вступник втрачає право подальшої участі у конкурсі щодо зарахування на інші спеціальності;

– цільовий прийом сільської молоді в нових умовах прийому не передбачений. Можливо, це правильно, особливо, коли це перетворилося у годівничку для освітянських чиновників. З другого боку, цільовий прийом значною мірою спрощував працевлаштування випускників університету;

– у переліку документів, що додаються до заяви вступника відсутня медична довідка форми 086-о;

– прийом на основі ступеня бакалавра на навчання для здобуття ступеня магістра здійснюється за результатами вступних випробувань. Особа може

вступити для здобуття ступеня магістра на основі ступеня бакалавра, здобутого за іншою спеціальністю, за умови успішного проходження додаткових вступних випробувань з урахуванням середнього балу документа про здобутий ступінь бакалавра. Для здобуття ступеня магістра не допускається вступ поза конкурсом.

У Законі дається трохи інше тлумачення терміну “державне замовлення” – це не просто засіб державного регулювання задоволення потреб економіки та суспільства у кваліфікованих кадрах, але й підвищення освітнього та наукового потенціалу нації, забезпечення конституційного права громадян на здобуття освіти відповідно до їх питань, інтересів та здібностей, причому останнє має пріоритетне значення.

Абітурієнти уже на етапі проходження ЗНО вибиратимуть спеціальність і виш, в який хочуть вступити. За підсумками ЗНО буде складено рейтинг абітурієнтів, кращі з них отримають право вчитись безкоштовно. Якщо вони вступають у вибраний виш, то навчатимуться безкоштовно, а виш, відповідно, отримує державне замовлення на навчання цих абітурієнтів. Таким чином, у відповідності з уподобаннями абітурієнтів автоматично визначатимуться рейтинги спеціальностей і вишів. Виші для отримання державного замовлення змагатимуться не за прихильність міністерства, як донині, а за прихильність абітурієнтів. При цьому бюджетні місця зможуть отримати і приватні виші. Пільговики на кожній спеціальності отримають 5 % бюджетних місць.

У 2016 р. передбачається, що міністерства, які є замовниками, розподілятимуть до 80 % державного замовлення, а решта – 20 %, додаватиметься тим, де навчатимуться найбільш підготовлені абітурієнти. Про це повідомила перший заступник міністра освіти і науки Інна Совсун в ході круглого столу “Вступна кампанія 2014” під час обговорення системи розподілу державного замовлення. Як зазначила заступник міністра, суспільство повинно працювати над шляхами мотивації абітурієнтів, прискіпливіше ставитися до інформації щодо університету, який вони обирають, а університетам необхідно вирішити питання, як привабити найбільш підготовлених абітурієнтів.

Поряд з цим, є й певні ризики – це не завжди об’єктивний вибір абітурієнта, що може базуватись швидше на іміджевому факторі, а не на справжніх показниках якості навчального закладу, централізоване формування загальнодержавних обсягів державного замовлення за кожною спеціальністю та напрямом тощо. Не є й достатньо об’єктивними середньострокові прогнози Мінекономіки щодо потреб ринку праці, оскільки вони базуються на поточних цифрах, які надходять від служб зайнятості, без урахування перспективи. В свою чергу, роботодавці природно не здатні передбачити на майбутнє. Ще одним слабким місцем нової системи можуть виявитись привілеї для дослідницьких університетів. Адже питання обсягу коштів, які держава платить за одного студента, залишається нерегульованим.

Друга позиція. Забезпечення належних умов для студентів і викладачів. Сьогоднішній студент переважно позбавлений права на формування навчального плану відповідно до своїх потреб і вибору, хоча б частини потрібних йому дисциплін, що абсолютно природно для європейського освітнього простору, не може реалізувати право на академічну мобільність, яке б виші мали гарантувати як учасники Болонського процесу.

Серед належних умов для студентів, які гарантує новий Закон, варто відзначити наступні: 1) вибір навчальних дисциплін у межах, передбачених відповідною освітньою програмою та робочим навчальним планом, в обсязі, що становить не менш як 25 відсотків загальної кількості кредитів ЄКТС, передбачених для даного рівня вищої освіти; 2) навчання одночасно за декількома освітніми програмами, а також у декількох вищих навчальних закладах, за умови отримання тільки однієї вищої освіти за кожним ступенем за

кошти державного бюджету; 3) академічну мобільність, у тому числі міжнародну; 4) зарахування до страхового стажу відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” періодів навчання на денній формі навчання у вищих навчальних закладах, аспірантурі, докторантурі, за умови добровільної сплати страхових внесків; 5) участь у формуванні індивідуального навчального плану; 6) безоплатне проходження практики на підприємствах, в установах, закладах та організаціях, а також на оплату праці під час виконання виробничих функцій згідно із законодавством; 7) оскарження дій органів управління вищого навчального закладу та їх посадових осіб, педагогічних і науково-педагогічних працівників; 8) студенти ж, які вступають в 2015-му, за семестр вивчатимуть не більше 6 предметів (зараз – близько 11).

Дуже чітко і однозначно пунктами 4, 6 та 7 Статті 62 вписані права студента, який навчається за державним замовленням, на отримання та розмір стипендії – тут ми бачимо, по-перше, що на кожному курсі по кожній із спеціальностей не менше, ніж двом третинам студентів вищій навчальний заклад зобов’язаний виплачувати стипендію, окрім студентів першого курсу, яким до першої екзаменаційної сесії виплачується стипендія усім. По-друге, бачимо, що стипендія виплачується не лише тим студентам, які мають середній бал сесії, не нижчий чотирьох, як це було раніше, а виплачується усім тим студентам, які мають вищий академічний рейтинг, у межах до 75 % від їх загальної кількості. А по-третє, бачимо і те, що стипендія не повинна бути нижчою прожиткового мінімуму з розрахунку на одну особу на місяць. Уряд обіцяє підвищити стипендії до рівня прожиткового мінімуму. Проте, все частіше з боку Кабміну чується думка про те, що стипендії в Україні сьогодні отримують надто багато студентів. Жодна держава світу, і перш за все заможні країни, на думку чиновників не дозволяють собі таких непомірних витрат на стипендіальні фонди ВНЗ і не застосовують подібних критеріїв для призначення стипендій. Виступаючи перед студентами, прем’єр-міністр Арсеній Яценюк зазначив, що “стипендії потрібно платити тим, кому треба платити. Стипендія – це не соціальна пільга – це стимул. Наша пропозиція – створити єдиний стипендійний фонд і прийняти рішення про те, яким чином, кому і на яких підставах виплачувати стипендії”.

На жаль, не створені належні умови роботи і для науково-педагогічних та наукових працівників. Непорівняно велике аудиторне навантаження, невисока зарплата, відсутність умов для наукової роботи роблять наших професорів і доцентів заздалегідь неконкурентоспроможними в світовому освітньо-науковому просторі, й окремі винятки лише підтверджують правило. Закон забороняє Міністерству освіти і науки втручатися в регулювання питань, віднесених до автономії вищих навчальних закладів, і суттєво захищає права викладачів, наприклад, обмеженням аудиторного навантаження. Із 2015 р. навантаження на викладача на одну ставку зменшується з 900 до 600 годин. При цьому штат викладачів і зарплата не змінюється. Це дасть викладачам більше часу на науку, а також зменшить кількість штучних дисциплін, які запроваджувалися для “наповнення годин”.

Третя позиція. Децентралізація системи управління і запровадження реальної академічної автономії. До сьогодні ми мали ситуацію, коли адміністративні й фінансові важелі повністю сконцентровані в руках профільного Міністерства. За новим Законом кожний виш отримав право впроваджувати власні освітні та наукові програми. Також саме навчальні заклади тепер остаточно присуджуватимуть учені ступені. Держава лише акредитуватиме спеціалізовані вчені ради й розглядатиме апеляції на їх рішення.

Вищі самостійно вирішуватимуть, чи визнавати іноземні дипломи та ступені під час прийому на навчання і роботу. Навчальні заклади зможуть видавати як власні, так і державні дипломи. Учені ради зможуть самостійно здійснювати

процедуру нострифікації, тобто визнавати закордонні дипломи викладачів, яких приймають на роботу, а також студентів, яких беруть на навчання. Нині дуже важко залучити до викладання навіть лауреата Нобелівської премії, бо це пов'язано із забюрократизованою довготривалою процедурою.

Пропонуються нові механізми самоврядування у вишах. Наприклад, передбачено прямі вибори ректора, в яких зможуть брати участь усі члени трудового колективу і представники (до 15 %) студентського самоврядування. Сьогодні ректорів обирають через делегатів від трудового колективу. Як наслідок – результати виборів часто спотворюються. Міністерство не зможе більше нав'язувати вишам ректорів і мусить укласти контракт із тим керівником, який отримав на виборах понад 50 % голосів. Ректори, декани, завідувачі кафедр будуть обиратись на свої посади на п'ять років і не зможуть їх обіймати більше ніж двічі. Забороняється суміщати адміністративні посади (наприклад, проректора чи декана й завідувача кафедрою).

Значно зросте роль органів студентського самоврядування, що вільно формуватимуться самими студентами. Ці органи захищатимуть права та інтереси студентів, вноситимуть пропозиції до навчальних планів, отримують значний вплив (15 % голосів) при обранні ректорів, право на оголошення акцій протесту, а також отримують 0,5 % від фінансових надходжень вишу.

Четверта позиція. Фінансова автономія вишів. Реальна академічна автономія неможлива без двох умов: розширення майнових прав ВНЗ і реформування системи фінансування вищої освіти. Реформа вищої освіти у постсоціалістичних країнах Центральної Європи розпочиналася саме з передачі майна у власність університетів. Так було закладено економічну базу для їхнього розвитку. У нас і досі державні та комунальні виші користуються майном на праві оперативного управління, тобто, є фактично безправними.

Згідно з новим Законом ВНЗ зможуть відкривати власні рахунки, отримувати кредити, розпоряджатись майном і землею. Вони зможуть засновувати наукові парки та підприємства, що займаються наукою чи інноваціями. Навчальний заклад вільно розпоряджатиметься власними доходами, у т. ч. платою за навчання, яка не може вилучатись у державний чи місцеві бюджети. Кожний університет зможе засновувати сталий фонд і користуватись пасивними доходами з нього, перераховувати кошти за кордон для участі в наукових та освітніх асоціаціях.

П'ята позиція. Зовнішнє незалежне оцінювання якості вищої освіти. Разом зі збільшенням автономії університетів запроваджується система незалежного оцінювання результатів їхньої роботи. Зокрема, регуляторні функції виконуватиме не міністерство, а колегіальний орган – Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Задум полягає в тому, щоб ліцензійну й акредитаційну експертизу проводили не корумповані чиновники, а ретельно відібрані фахівці з бездоганною репутацією, за чітко визначеною процедурою. Передбачено створення незалежних установ для оцінювання та забезпечення якості вищої освіти. Наагентство контролюватиме якість освіти у вишах, формуватиме перелік спеціальностей, розроблятиме стандарти вищої освіти, акредитуватиме спеціальності, навчальні програми, спеціалізовані вчені ради та установи оцінювання якості. Агентство визначить критерії оцінювання якості освіти, які дозволять сформувати рейтинг вищих навчальних закладів. Відтепер кожний навчальний заклад буде змушений доводити, що він дає справді якісні знання. Підсумки оцінювання якості освіти за кожною спеціальністю будуть дійсні п'ять років, після чого ВНЗ може знову пройти акредитацію або втратити право навчати за цією спеціальністю.

Це буде державна структура. Але професійно незалежна. У деяких країнах такі комісії чи агенції мають статус громадських організацій або є приватними. У

нас така структура приватною бути не може, бо в нашій країні система фінансування вищої освіти переважно державна. Державні університети сьогодні в Україні більш якісні, ніж недержавні. Тому важливі рішення не можуть прийматися поза державою. Але ця незалежна агенція може акредитувати недержавні агенції, яким делегує певні свої завдання.

Шоста позиція. Повернення науки у вищі навчальні заклади. Про вузівську науку сказано немало, але за 20 років незалежності українські університети, в переважній більшості, так і не стали потужними науковими центрами, а без цього їм не потрапити на високі позиції міжнародних рейтингів. Якщо ректор в умовах фінансової автономії отримає право призначати достойну зарплату відповідному вченому, відповідно зменшити його навчальне навантаження, запросити вченого зі світовим ім'ям для спільного проведення досліджень, з'являться механізми для справедливої конкуренції у науковій роботі. До 2018 р. держава повинна запровадити гарантоване цільове фінансування наукових розробок в університетах, які отримають статус національного або дослідницького.

Змінюються умови захисту докторських дисертацій. Результати наукових робіт та відгуки опонентів перед захистом будуть розміщуватись на сайтах університетів. Сам захист буде відкритим, при чому кожний присутній зможе вільно робити аудіо- чи відеозапис. Відповідно до абзацу 2 частини 6 статті 6 Закону, виявлення академічного плагіату у захищеній дисертації (науковій доповіді) є підставою для скасування рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня та видачу відповідного диплома. Якщо дисертація (наукова доповідь), в якій виявлено академічний плагіат, була захищена у постійно діючій спеціалізованій вченій раді, науковий керівник (консультант), офіційні опоненти, які надали позитивні висновки про наукову роботу, та голова відповідної спеціалізованої вченої ради позбавляються права брати участь у роботі спеціалізованих вчених рад строком на два роки, а вищий навчальний заклад (наукова установа) позбавляється акредитації відповідної постійно діючої спеціалізованої вченої ради та права створювати разові спеціалізовані вчені ради строком на один рік. Якщо дисертація (наукова доповідь), в якій виявлено академічний плагіат, була захищена у разовій спеціалізованій вченій раді, науковий керівник, члени цієї ради та офіційні опоненти, які надали позитивні висновки про наукову роботу, позбавляються права брати участь у роботі спеціалізованих вчених рад строком на два роки, а вищий навчальний заклад (наукова установа) позбавляється права створювати разові спеціалізовані вчені ради строком на один рік.

Згідно з пунктом 1 статті 3 частини 32 Закону, вищі навчальні заклади зобов'язані вживати заходів, у тому числі шляхом запровадження відповідних новітніх технологій, щодо запобігання та виявлення академічного плагіату в наукових роботах наукових, науково-педагогічних, педагогічних, інших працівників і здобувачів вищої освіти та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності.

Щодо найвищих рівнів освіти: хотілось би зауважити про деякі процедурні моменти, яких треба би позбутись у реалізації цих рівнів освіти. Ми говоримо про Європейський освітній простір. Але чому ніхто не бере опонентів з країн Європи? Як входити в цей простір без участі науковців Європи в експертизі дисертацій? Зрештою, логічним є і протилежне запитання – чому наших науковців так рідко запрошують для проведення експертизи дисертаційних робіт в університетах Європи? В новому Законі передбачено, що, окрім постійних спецрад із захисту, можна створювати одноразові спецради, як це практикується в усьому світі (наприклад, для захисту дисертації з вузькоспеціалізованої теми створюється спецрада із визнаних фахівців у цьому питанні). Варто змінювати й

процедуру захисту. Перш за все треба відмінити обов'язкове зачитування опонентами текстів відзивів. Опонент – це той, хто критикує – тому логічно поставити запитання: для чого зачитувати весь текст відгуку, основний обсяг якого складає позитив. Часом складається враження, що виступає адвокат здобувача, а не опонент. Хіба не логічно в якості обов'язкової ставити вимогу, щоб опонент ознайомив присутніх із зауваженнями та негативними моментами у дисертаційному дослідженні. Наступне – у так званому прикінцевому слові здобувача на захисті й це відображено у всіх стенограмах – присутні лише слова вдячності. А де відповіді на зауваження у виступах в обговоренні дисертаційного дослідження?

Сьома позиція. Інтеграція українських університетів у світовий освітній простір. Україна має стати бажаним місцем для навчання, викладання і наукових досліджень, але для цього ми маємо бути впізнаваними в ньому і послуговуватися зрозумілою термінологією. В Законі пропонується зняти бар'єри бюрократії при визнанні дипломів про вищу освіту та вчених звань, здобутих за кордоном і передати повноваження вишам, які мають вчені ради, спеціалізовані ради і можуть це робити. Вони встановлюватимуть відповідність результатів навчання, набутих в інших вищих навчальних закладах, у тому числі зарубіжних, до кредитів своєї навчальної програми. Передумовами інтернаціоналізації вищої освіти є: можливість нагромаджувати і переводити кредити; сумісність навчальних програм; фінансова підтримка. Механізмами інтернаціоналізації є: європейська система переведення і накопичення кредитів; Рамка кваліфікацій Єдиного простору вищої освіти в Європі; Підтримуючі програми (ERASMUS, TEMPUS (стипендія ~400 €), ERASMUS Mundus, DORL). Переваги інтернаціоналізації вищої освіти: розширення доступу до вищої освіти; запровадження міжнародних стандартів якості; розширення та зміцнення міжнародної співпраці; активізація академічної мобільності. Форми інтернаціоналізації: конвергенція систем вищої освіти та інструменти міжнародного взаємовизнання (кредитно-трансферна система, додаток до диплому); інтеграція в навчальні програми міжнародного виміру й освітніх стандартів (культурологія, іноземні мови, компаративістика, порівняльна педагогіка тощо); інституційна та програмна мобільність – транснаціональна освіта (віртуальні університети, спільні програми, програми стажування, практики, програми літніх мовних шкіл, дистанційні програми, франчайзингові програми, підготовки наукової або дипломної роботи у виші-партнері).

Для того, щоб інтегрувати українські університети у світовий освітній простір, необхідно позбутись тих речей, яких європейські університети не знають: у них відсутнє так зване “державне замовлення”; у них університет не несе відповідальності за працевлаштування своїх випускників, все вирішує ринок праці; у них немає пільг при вступі у виші; гроші, які виш заробляє від надання освітніх послуг, розробок, оренди, ніколи не потрапляють у державний бюджет; жоден університет Європи не несе відповідальності за кредитування навчання студентів. Це успішно вирішують на договірних засадах банки; в Європі немає такої практики, коли власне виші відповідають за надання одноразової адресної допомоги випускникам, котрі закріпились принаймні на 3 роки у школі; у європейських країнах у навчальних планах немає таких предметів як валеологія, сучасні інформаційні технології, вікова фізіологія, безпека життєдіяльності, основи права, ТЗН, етика, естетика, соціологія і т. д. На порядок менше часу виділяється на вивчення історії і мови; в жодну навчальну програму західних університетів (особливо німецьких) не включена дисципліна “Фізичне виховання”, в той час, як у нас вона вивчається в обсязі 4 год. на тиждень. На Заході створюють можливості й умови самостійного заняття спортом у позанавчальний час; у Європі немає тотального стипендіального забезпечення

студентів; у Європі відсутнє втручання органів державної влади (КРУ, Антимонопольний комітет, Комітету з цін і т. п.) у цінову політику університетів щодо плати за освітні послуги; перевантаження студентів аудиторними заняттями (наприклад, тривалість навчального року в українських університетах – 38 тижнів, а в німецьких – 30); надлишкова кількість навчальних напрямків і спеціальностей (76 і 584); у жодному університеті Європи керівник навчального закладу не несе відповідальності за організацію харчування, проживання та побутового обслуговування студентів, за виплату чорнобильських, за оплату матеріальних виплат випускникам тощо.

Восьма позиція. Оптимізація мережі вищих навчальних закладів. Велика кількість і розпорошеність за підпорядкуванням приводить до неефективного управління системою вищої освіти та її економічного функціонування, породжує дублювання підготовки фахівців, створює труднощі у формуванні та розміщенні державного замовлення, здійсненні контролю за якістю вищої освіти, приводить до значних фінансових затрат на утримання ВНЗ. Діюча мережа набагато перевищує потреби держави (у Великій Британії 96 університетів, Франції – 78, Італії – 65, Іспанії – 47, а в Україні – 325).

Оскільки, вимоги до якості підготовки фахівців зростатимуть, то мабуть не всі виші зможуть утримати високу планку оцінки освітньої діяльності, якщо не будуть це робити у кооперації з потужними університетами, котрі мають сучасну матеріально-технічну базу, досвідчені колективи науково-педагогічних працівників, науковий потенціал, серйозні міжнародні контакти тощо. Саме в умовах природної оптимізації мережі вищих навчальних закладів та удосконалення системи управління ними буде можливим повною мірою забезпечити єдиний державний підхід у створенні рівневої системи освіти, створення національної системи моніторингу якості вищої освіти, підвищення мобільності студентів та конкурентоспроможності випускників на ринку праці.

Дев'ята позиція. Поліпшення якості навчальної роботи університетів. Сьогодні в Україні систему вищої освіти часто називають системою одипломлювання громадян, а осіб, що закінчили в.н.з. – людиною з дипломом, а не кваліфікованим фахівцем. Перехід на кредитно-модульну систему навчання очікуваних результатів не приніс. Міністерством освіти і науки України скасовано наказ МОН № 774 від 30.12.2005 р., який зобов'язував усі університети впроваджувати кредитно-модульну систему організації навчального процесу з окремих напрямів (спеціальностей) та інші документи, які ним визначені. У відомстві зазначають, що необгрунтованою є практика виставляння підсумкових оцінок, особливо з дисциплін, що завершуються екзаменом, лише на основі арифметичної суми результатів поточного контролю без проведення екзаменаційного контролю під час запланованої сесії. “Це не лише приводить до зниження якості підготовки фахівців, але й прямо суперечить рекомендаціям основних документів Європейського простору вищої освіти”, – наголошують у Міносвіти. МОН натомість рекомендує розподіляти певну кількість балів, з яких формуватиметься підсумкова оцінка, між поточним контролем та екзаменом. Це співвідношення може формуватися на розсуд викладача. Наприклад, контрольні роботи (семінари) поточного контролю можуть вплинути на 60 % підсумкової оцінки, а екзамен на 40 %.

Не випадково, останнім часом намагаються відійти від терміну “кредитно-модульна система”, вважаючи, що вона породила забагато штучного розбиття предметів на частини – так звані модулі. Сьогодні говорять про те, що кредит – поняття відносне (відносне, а не абсолютне мірило навчального навантаження студента, показує, яку частину загального річного навантаження займає дана навчальна дисципліна), що кредитний вибір ніяк не пов'язаний з кількістю аудиторних годин. Освітній стандарт розглядається в термінах результатів

навчання, а не нормативних предметів, що роблять деякі розробники державних стандартів. Індивідуальна навчальна траєкторія – це далеко не вибір певних предметів. Сьогодні вже говорять частіше про Європейську кредитну трансферно-накопичувальну систему, яка складається з кредитно-трансферної (трансфер змісту освіти, трансфер обсягу навчальної діяльності, трансфер результатів оцінювання) і кредитно-накопичувальної (накопичування результатів навчання, накопичування кредитів) систем, розглядаються нові підходи до трансферу кредитів і т. д. Сьогодні розводять процеси накопичення результатів навчання і накопичення кредитів.

Комплекс проблем забезпечення якості вищої освіти, а отже конкурентоспроможності й привабливості вітчизняних університетів, передбачає сучасні методи навчання, зокрема навчання через дослідження та ефективну самостійну роботу, створення віртуальних лабораторій, послідовне зменшення репродуктивної складової викладання (завдяки розміщенню навчальних ресурсів у внутрішній університетській Інтернет-мережі) і збільшення вимогливості до роботи студентів у позааудиторний час (студент має приходити на лекційне чи лабораторне заняття, вже попередньо ознайомившись із матеріалом). Сфера інтересів викладачів при формуванні дисциплін за вибором може враховуватись, однак її роль має бути мінімальною. Навчальні плани і програми мають орієнтуватися не на викладача, а на студента, тобто йдеться про студентоорієнтований підхід до формування навчального плану.

Слід намагатися, щоб процедури оцінювання відповідали таким вимогам: виконувались більш, ніж одним викладачем (особливо на екзаменах); мали чіткі й оприлюднені критерії виставлення оцінок; проектувалися з урахуванням усіх можливих наслідків для студента; мали чітку регламентацію випадків відсутності студента з різноманітних причин; були співставними в межах Університету; підлягали внутрішній (а за необхідності – зовнішній) експертизі; підлягали перевіркам на дотримання затверджених процедур; передбачали зворотний зв'язок зі студентами (кожен студент мусить мати можливість дізнатися причини, з яких його успішність була оцінена відповідним рівнем оцінки); формування кейсів до завдань для проведення моніторингу залишкових знань студентів за фаховим спрямуванням з урахуванням знань, умінь і компетентностей студента відповідно до вимог роботодавців щодо певного кваліфікаційного рівня та пов'язаних з ним посадових обов'язків; удосконалення системи оцінювання заочників шляхом запровадження обов'язкового виконання спеціально розроблених тестових завдань як передумови допуску до заліку/екзамену. Така практика дозволяє відмовитись від оцінювання рефератів, есе, домашніх контрольних робіт тощо, які в сучасних умовах часто виконуються не студентом і не можуть гарантувати об'єктивність оцінювання; запровадити на рівні факультетів процедуру щорічного самооцінювання ефективності діяльності та впливу зовнішніх відносно до підрозділу чинників (зміни у сфері вищої освіти, вимоги ринку праці, пріоритетні напрямки розвитку наукової галузі). Самооцінка, крім об'єктивних показників (конкурс на навчання, кваліфікація ПВС, навчально-методичне і ресурсне забезпечення тощо), має враховувати результати соціопитувань студентів і викладачів та зовнішню оцінку. Основною метою самооцінювання є не стільки фіксація досягнутих результатів, скільки виявлення недоліків і проблем та пошук шляхів їхнього вирішення; вивчення методик укладення міжнародних і вітчизняних рейтингів вищих навчальних закладів та розробку необхідного методичного інструментарію для участі університету в цих рейтингах.

Необхідно провести мінімізацію змісту – вичленення у навчальних планах обов'язкове для вивчення у різних країнах змістове ядро. Лише у цьому випадку можна забезпечити безпроблемне взаємне зарахування базового, спільного

компоненту освіти. Крім нього у кожній країні до навчальних планів входили б ще два компоненти: національний та регіональний. У цьому ж зв'язку передбачити мінімізацію академічного навантаження при створенні нових галузевих стандартів за рахунок:

а) зменшення у 3 рази кількості кредитів ЄКТС на вивчення дисциплін соціально-економічного циклу, скорочення їх переліку (в нормативній частині залишити лише філософію та історію України, інші – у варіативну частину);

б) скорочення кількості теоретичних дисциплін з фахової підготовки. Якісні знання неможливі, доки студенти повинні розпорозуватися на 10–15 курсів одночасно. Цій справі сприятиме укрупнення дрібних курсів. Аудиторна робота має займати орієнтовно 15–22 години на тиждень (в середньому 3–5 годин на день), її частка зменшується з сумарному навчальному навантаженні студента з переходом на старші курси (на 1 курсі – 22 годин, на 2 – 20, на 3 – 18, на 4–5 курсах – 15. Інша частина підготовки має здобуватись студентом самостійно в бібліотеці, в комп'ютерних класах, на підприємствах тощо.

в) приведення у відповідність до європейських стандартів ціни кредита ЄКТС, зменшивши її з 36 до 30 годин;

г) відмова від дисциплінарного мислення при складанні навчальних планів.

У контексті зазначеного слід формувати готовність самого викладача до інноваційних змін. Ось кілька фраз з інтерв'ю студентки ТНПУ з німецького відділення Руслани Калинчук університетській газеті “Студентський вісник” про навчання в Австрії: “Там немає розмежування між лекцією та семінарами. Більшість пар проходять не у формі лекцій, а у формі дискусій, обговорень, спільних експериментів. Якщо щось не зрозуміло, можна по емейлу звернутись до викладача за консультацією”. “Там не вчать чогось загального, а тільки те, що застосовуватимеш на практиці”. “В Україні викладачі, як правило, демонстративні у спілкуванні зі студентами. А там, навпаки, стосунки викладач-студент є доволі товариськими”.

Десята позиція. Вдосконалення системи ліцензування та акредитації. Суттєвих змін у світлі Закону зазнала нормативно-правова база ліцензування. По-перше, скорочена процедура – не потрібно оголошень в ЗМІ. По-друге, зменшено перелік необхідних документів. По-третє, з'явилась можливість автоматичного продовження ліцензії, якщо діє сертифікат акредитації. По-четверте, зменшується кількість державних службовців, із якими треба контактувати університетам. Таким чином, потенційно зменшується корупційна складова. По-п'яте, нові ліцензійні умови корелюються з тими умовами, які висуваються у Західній Європі, й це має інтеграційне значення для українських університетів. Зокрема, підвищуються вимоги до рівня наукової роботи викладачів, залучення їх у міжнародні дослідницькі проекти. Натомість кількість паперів, потрібних для проходження ліцензування, буде зменшуватись.

Одинадцята позиція. Розробка нових освітніх стандартів. Аналізуючи процеси стандартизації освіти в Україні, ми відзначаємо, що вони є уповільненими і такими, що не враховують вимоги часу. Освітні стандарти є, на жаль, більше стандартами змісту освіти і менше говорять про ціннісну орієнтацію випускника, його комунікативні, організаційні та пізнавальні компетенції, про такі важливі якості особистості, як її активність, соціалізація, емпатія тощо. Наприклад, засвоєння стандартів стало метою нинішнього шкільного та вузівського навчання, замість того, щоб стандарт був орієнтований на розвиток пізнавальних здібностей і потреб учнів. Тобто учні, а зрештою і студенти, – це засіб засвоєння освітнього стандарту. А це спотворення сенсу освіти: мета – стандарт, а людина – засіб. У світлі Закону стандарти вищої освіти будуть випускати тільки результати – це набір знань, умінь, компетентностей, який очікується від

випускника. А університети будуть самостійно визначати перелік навчальних курсів, їх тривалість і зміст.

Дванадцята позиція. Перехід на нову структуру підготовки фахівців. В Україні буде п'ять освітньо-кваліфікаційних рівнів: молодший бакалавр; бакалавр; магістр; доктор філософії; доктор наук. За новим Законом, підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється на наступних рівнях: 1) початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; 2) перший (бакалаврський) рівень; 3) другий (магістерський) рівень; 4) третій (освітньо-науковий) рівень; 5) науковий рівень. Відповідно запроваджуються 5 присуджуваних ступенів: молодший бакалавр (виконання 90–120 кредитів); бакалавр (виконання 180–240 кредитів); магістр (виконання 90–120 кредитів); доктор філософії; доктор наук. Ступінь “спеціаліста” буде скасовано. Отримання ступеня бакалавра означатиме здобуття повної вищої освіти. Останній набір на “спеціалістів” і “молодших спеціалістів” відбудеться у 2016 р. Усі, хто вже отримав ступінь спеціаліста, автоматично будуть прирівняні до магістрів. Так само зникає поняття “кандидат наук”, і всі, хто засвоїв відповідно освітньо-наукову програму й публічно захистить дисертацію, стануть докторами філософії. Усі нинішні кандидати наук за власним бажанням зможуть отримати диплом доктора філософії. Ступені бакалавра, магістра та доктора філософії (PhD) відповідають прийнятій у більшості країн Європи класифікації, що полегшить академічну мобільність українських студентів і науковців.

Окремі фахівці зазначають, що є сенс ввести проміжну кваліфікацію (між магістром і доктором наук). Статистика ефективності підготовки науковців через аспірантуру говорить, що менше 10 % аспірантів захищають дисертацію наприкінці 3-го року навчання, а близько третини – взагалі коли-небудь виходять на захист. А це означає, що держава, витративши значні кошти, на виході не отримала бажаного результату. А з іншого боку, особа, яка провчилася три роки, виконала певний обсяг наукових досліджень, опублікувала наукові праці, навіть, не захистивши дисертацію, є фахівцем якісно іншої кваліфікації. У Швеції, наприклад, такою проміжною кваліфікацією, що присвоюється у випадку успішного закінчення 2 років чотирирічних докторських студій, є кваліфікація ліценціата. Знайти відповідні місця праці (викладач вишів нижчих рівнів акредитації, молодший науковий співробітник тощо) не буде проблемою. А головне – держава більш ефективно та цілеспрямовано використовує бюджетні кошти, що у світлі запровадження третього циклу навчання (4 роки) та логічного збільшення кількості студентів третього циклу у порівнянні із актуальною кількістю аспірантів (в Україні сьогодні лише 3 % випускників другого циклу поступають в аспірантуру, в Європі цей показник суттєво вищий) далеко не є другорядним.

В Україні більше не буде так званих “рівнів акредитації” вищих навчальних закладів. Натомість будуть чотири типи вишів: університети (універсальні навчальні заклади); інститути та академії (галузеві навчальні заклади) й коледжі (де готують спеціалістів до рівня молодшого бакалавра чи бакалавра).

Владимир Кравець

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ЗАДАЧИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ В СВЕТЕ НОВОГО ЗАКОНА УКРАИНЫ “О ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ”

В статье проанализированы основные позиции нового закона и изменения в содержании и методах работы университетов Украины, детерминированные им. Особое внимание уделено проблемам имплементации закона в работе учебных заведений, путям интеграции высшего образования в европейское образовательное пространство.

Ключевые слова: закон, университет, качество образования, оптимизация, стандартизация.

Volodymyr Kravets

**THE TASKS OF THE HIGHER SCHOOL IN TERMS OF THE LAW OF UKRAINE
“ON HIGHER EDUCATION”**

In the article the main items of a new law and the changes in the content and working methods of Ukrainian universities determined by it are analyzed. The particular attention is paid to the problems of implementation of this law in the work of educational institutions by means of integration of the higher education into European Higher Educational Area.

Key words: law, university, the quality of education, optimization, standartization.

УДК 378.1(07)

Григорій Терещук

ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС У ТНПУ ІМ. В. ГНАТЮКА: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ У КОНТЕКСТІ НОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО ВИЩУ ОСВІТУ”

У статті аналізуються особливості сучасного освітнього процесу в Україні та Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка. Називаються основні проблеми та завдання, що стоять перед колективом, а також шляхи модернізації в контексті нового Закону України “Про вищу освіту”.

Ключові слова: освітній процес, ТНПУ ім. В. Гнатюка, реформування, модернізація, Закон України “Про вищу освіту”.

Входження України до європейського освітнього простору, орієнтація національної системи вищої освіти на європейські освітні стандарти, що детермінована вимогами інформаційного суспільства, зумовили необхідність висвітлення в даній статті та власне окреслення перед колективом Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка низки стратегічних напрямів, реальних шляхів і заходів модернізаційних кроків у навчально-виховному процесі.

В умовах адаптації системи вищої освіти до динамічних змін у сучасному глобалізованому світі, перетворенні освіти на один з вирішальних соціокультурних чинників суспільства відчуваємо гостру потребу відповідних змін як в організації системи національної системи освіти, так і в змісті, формах і методах навчального процесу.

Зокрема, нагальною потребою сьогодення для більшості країн світу постає необхідність переходу від усталеної адаптаційної освітньої моделі, притаманної індустріальному і постіндустріальному суспільствам до моделі інноваційної, мета якої полягає у розвитку здібностей людини швидко й якісно адаптуватися до мінливих умов [1].

Згідно із Указом Президента України від 11 червня 1998 р. “Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу” [2], поряд з іншими напрямками європейської інтеграції – культурно-освітній та науково-технічний займають особливе місце, зумовлене потенційною можливістю досягти вагомих успіхів у інтеграційному процесі саме на цих напрямках. Як свідомий суспільний вибір, перспектива європейської інтеграції – це вагомий стимул для успіху економічної і політичної трансформації, що стане основою національної консолідації. Європейська інтеграція, таким чином, ключова ланка відкриття України світу, переходу від закритого тоталітарного до відкритого демократичного суспільства [3].

Підкреслю, що сьогодні реформування системи вищої освіти і професійної підготовки фахівців є одним із стратегічних завдань Української держави. При цьому її структурне реформування, зміна освітніх програм і проведення необхідних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах України здійснюється в рамках Болонського процесу. Реформи вищої освіти на сьогодні відбуваються і в країнах – членах Європейського союзу.

Безумовно, що модернізація структури вищої освіти України вимагала змін у системі законодавчого і нормативно-правового регулювання, з урахуванням вимог європейської системи стандартів та сертифікації. Водночас реформа повинна сприяти розвитку національних культурних цінностей, демократії і гуманізму, як основних чинників функціонування громадянського суспільства.

Власне з орієнтацією саме на такі цінності й проектувався новий Закон України про “Про вищу освіту” [4].

Хочу зазначити, що у 2013–2014 н. р., у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка здійснювалась підготовка майбутніх фахівців відповідно до нормативних вимог МОН України та стандартів Європейського простору вищої освіти. Започаткована низка програм подвійних дипломів із вищими навчальними закладами Польщі, з метою запозичення позитивного досвіду організації навчального процесу та підвищення кваліфікації викладачів. Активізувались міжнародні зв'язки, освітня діяльність стала більш прозорою і відкритою, на офіційному сайті університету розміщено блог “Інформатор ЄКТС” [5].

З метою підвищення якості навчального процесу науково-методична рада університету упродовж минулого навчального року організувала низку науково-методичних семінарів: “Галузева концепція розвитку неперервної педагогічної освіти: досвід та перспективи впровадження” (листопад 2013 р.), “Науково-дослідницька компонента курсових та кваліфікаційних робіт” (лютий 2014 р.), “Інформаційні технології підготовки майбутніх фахівців технологічної та професійної освіти” (лютий 2014 р., видано збірник 25 статей обсягом 5,4 д. а.); “Про електронне та дистанційне навчання в університеті” (квітень 2014 р.). 12–13 травня 2014 р. кафедра інформатики та методики її викладання провела тренінг “Використання інформаційних технологій у вищому навчальному закладі на основі моделі TRACK” для завідувачів кафедр університету.

У мережу ТНПУ ім. В. Гнатюка введено електронні версії 73 навчально-методичних праць працівників університету. 60 % підручників і посібників, підготовлених викладачами університету, рекомендовані до друку МОН України.

За консолідованим рейтингом вузів України 2014 р., складеним інформаційним освітнім ресурсом “Освіта.ua”, ТНПУ ім. В. Гнатюка увійшов у ТОП-10 кращих педагогічних ВНЗ України, посівши друге місце після НПУ ім. М. Драгоманова.

У новому Законі “Про вищу освіту” закладені оптимістичніші для нас підходи щодо стипендіального забезпечення [4]. Розмір стипендіального фонду ВНЗ повинен забезпечувати виплату академічних стипендій не менш як двом третинам і не більш як 75 % студентів денної форми навчання, які навчаються за кошти державного бюджету, без урахування осіб, які отримують соціальні стипендії. Зокрема, академічні стипендії будуть виплачуватись не менш як двом третинам студентів кожного курсу (крім першого семестру першого року навчання) за кожною спеціальністю, без урахування осіб, які отримують соціальні стипендії. Це означає, що має бути знятий пункт Постанови Кабінету Міністрів про середній бал 4.0, інакше він буде суперечити пунктам 5,7 статті 62 Закону, адже, наприклад, на таких факультетах, як фізико-математичний, фізичного виховання, з технічних дисциплін досягти таких високих показників якості успішності майже нереально.

Відповідно до нового Закону, сторони навчального процесу повинні бути відкритими і доступними для всіх його суб'єктів і зацікавлених осіб (батьків студентів, роботодавців, громадськості). У зв'язку з цим, на сайті університету всім факультетам, навчальному відділу потрібно кардинально розширити блог “Навчальний процес”, насамперед, наповнити блок про організацію навчального процесу на факультетах, і не лише інформацією про освітні програми, списки дисциплін кафедр, хто їх викладає, короткими анотаціями курсів. Нам треба кардинально розширити сайт в частині інформованості про навчальну діяльність: 1) для студентів – розклади занять груп, консультацій, графіки виконання курсових, ІНДЗ, модульних контролів, розклади іспитів; критерії і засоби оцінювання; правила і взірці нормативних документів, бланки заяв тощо; 2) для

викладачів – розклади їх академічних занять, індивідуально-консультативних занять, графіки консультацій студентів за дистанційною формою навчання, під час практик, виконання ІНДЗ, курсових тощо.

Останнім часом у вузах спостерігається така проблема, як втрата контингенту студентів. Упродовж останніх 3-х років відбувається відтік наших бакалаврів в інші ВНЗ. Позитивні зміни в контингенті студентів 5-го курсу денної форми навчання мають місце лише на факультеті фізичного виховання.

Необхідно глибоко проаналізувати причини цього явища. Наша толерантність, якість роботи кафедр, деканатів, авторитет кожного викладача, лаборанта, всіх нас разом – все це або утвердить випускника бакалаврату у намірі й далі продовжувати навчання у нашому вузі, або ж спонукатиме його йти в інший навчальний заклад.

До слова: у Законі “Про вищу освіту” (стаття 58. п. 1) сказано: “науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники вищого навчального закладу зобов’язані: дотримуватись норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, прищеплювати їм любов до України, виховувати їх у дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України та державних символів України” [4].

Ця вимога Закону має органічно увійти в свідомість, а може й на рівень підсвідомості кожного з нас. Педагогічний такт, повага до студента, до колег по роботі, патріотизм – ці якості несумісні з деякими негативними явищами, що, на жаль, часто є в нашому суспільстві.

Ще одна проблема сьогодення. Оптимізація чисельності науково-педагогічних кадрів (чим більше студентів навчається на факультеті за спеціальністю, тим більшою є потреба в кадрах, і, навпаки), а також відповідність викладача посадовим обов’язкам і вимогам до особистісних якостей. У багатьох випадках для юридичного вирішення проблеми доцільне укладання індивідуальних трудових договорів із зазначенням додаткових умов (захист дисертації, написання посібника, наявність об’єктивних потреб у повній чи частковій зайнятості на посаді тощо). Тому, відповідно до п. 6 статті 57 Закону про вищу освіту, потрібно розробити форму бланку індивідуального трудового договору чи контракту [4].

Однією із актуальних проблем діяльності ВНЗ – є система забезпечення якості освіти. Мова йде насамперед про систему внутрішнього забезпечення якості, про створення окремого підрозділу в університеті, що здійснював б контроль якості освіти, який не був би в структурі навчального відділу, а, можливо, стояв над ним. До цієї системи мають бути залучені студенти та працевластці, громадськість. Цей напрям діяльності ВНЗ започаткований новим Законом “Про вищу освіту” [4]. Він охоплює багато функцій, передбачає перерозподіл у підпорядкування підрозділу з внутрішнього забезпечення якості окремих функцій від навчального і наукового відділів, практично поглинає всі види діяльності діючого до сьогодні в нас центру моніторингу якості освітніх послуг та сприяння працевлаштуванню студентів і випускників, а також науково-методичного центру (оскільки взаємодіє із системою зовнішнього забезпечення якості, насамперед в особі Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, організує ліцензування і акредитацію, забезпечує публічність інформації про освітні програми, ступені вищої освіти та кваліфікації; відслідковує атестацію і підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, здійснює моніторинг якості навчання, запобігання та виявлення академічного плагіату; контролює забезпечення необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи студентів тощо).

У зв’язку з реформою зростає роль науково-методичної ради університету: зміщуються акценти на вирішення нею глобальних проблем вузу, що стосуються

освітніх програм і забезпечення якості вищої освіти. Тому необхідно доопрацювати положення про НМР і зміцнити її кадровий склад.

Оскільки у 2015 р. вуз проходить акредитацію низки спеціальностей – завідувачам випускових кафедр потрібно переглянути навчальні плани, щоб привести їх у відповідність до чинних галузевих стандартів.

Новий Закон увійшов в дію 6 вересня 2014 р. [4]. Це накладає значний відбиток на різні напрями освітньої діяльності. Акцентую увагу на деяких, найважливіших.

Нові освітні програми, які передбачають зменшення обсягу одного кредиту ЄКТС до 30 годин і зменшення максимального навчального навантаження науково-педагогічного працівника до 600 годин, починають діяти з 1 вересня 2015 р. [4]. Цей пункт Закону також означає, що приблизно на 18 % треба зменшити аудиторні години на вивчення навчальних дисциплін. Самостійна робота ставиться в центр уваги навчальної діяльності університету. Творчість повинні проявити насамперед викладачі: як в такому випадку забезпечити нову якість підготовки здобувача вищої освіти, щоб він став креативною людиною, мобільним фахівцем, висококомпетентним і конкурентоздатним до роботи в інноваційному професійному середовищі. Тому, на часі – розробка нових навчальних і робочих планів, програм дисциплін, створення нового методичного забезпечення, в тому числі ЕНМКД.

Мінімізація аудиторної роботи, концептуальні зміни, що відбуваються в системі вищої освіти України – все це спонукає нас до зміни парадигми навчального процесу від знань-умінь-навичок – до компетентностей. Сучасний викладач університету повинен змінитись, відійти якнайдалі від школярського стилю навчальної роботи. Доречно згадати фразу: “поганий вчитель вчить істині, хороший – вчить знаходити цю істину”. Навчити студента самостійно вчитись – ось наше ключове завдання.

У сучасних умовах становлення й збереження української державності безумовно важливу роль у навчальному процесі відіграє виховний аспект. У зв’язку з цим, доцільно (за рекомендацією МОН України і листом Інституту інноваційних технологій і змісту освіти від 28.07.2014 р. № 14.1/10-2681 з методичними рекомендаціями) здійснити низку освітньо-виховних заходів у контексті програми “Україна – суверенна демократична держава”, які стануть фундаментом формування у студентів сучасної національної ідентичності. 1 вересня проведено у всіх академічних групах нашого університету першу лекцію “Україна – суверенна демократична держава”, впродовж навчального року – заплановані “уроки мужності”. Особливо важливо звернути увагу на цей аспект під час викладання дисциплін гуманітарного циклу.

В умовах формування інформаційного суспільства функціональними особливостями вищої освіти виступає не тільки здатність передачі нагромадженого в попередні роки обсягу знань і навичок, але й спроможність фахівців з вищою освітою сприймати наукові ідеї, технічні новації і методи навчання, використовувати на практиці інноваційні, креативні підходи до вирішення конкретних виробничих завдань і проблем, розвивати у майбутніх працівників новаторські здібності, ініціативність, підприємливість. Завдання вищої школи, як соціального інституту, полягає в тому, щоб сприяти фаховій самореалізації індивіда, навчаючи його професійно спрямованій взаємодії з навколишнім природним і соціальним середовищем [1].

Підкреслю, що для чіткої модернізації освітнього простору з метою збереження якості навчального процесу на рівні європейських орієнтирів в ТНПУ ім. В. Гнатюка є увесь необхідний кадровий і науково-технічний потенціал, водночас на порядку дня вирішення низки проблем, породжених змінами у законодавстві та нормативних вимог. У кінцевому результаті такі

кроки сприятимуть підвищенню в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграції до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища. Таким чином, маємо над чим працювати.

Список використаних джерел

1. *Пашков В.* Модернізація системи вищої освіти України в контексті становлення інформаційного суспільства та євроінтеграційного поступу // Електронний збірник наукових праць Запорізької обласної академії післядипломної педагогічної освіти. – 2011. – [Режим доступу]: virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp2/filosofia/pashkov.pdf 2. *Указ* Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98 “Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу” // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: iig-mp.narod.ru/subjects/eu/uastrategy.doc 3. *Модернізація* вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції / Уклад. М. Ф. Степко, Я. Я. Болубаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков; відп. ред. М. Ф. Степко. – К., 2004. – 24 с. 4. *Закон* України “Про вищу освіту” // Вища освіта. – 10 вересня 2014. – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu> 5. “Інформатор ЄКТС” // www.pageinsider.com/tnpu.edu.ua

Григорій Терещук

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС В ТНПУ ИМ. В. ГНАТЮКА: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И МОДЕРНИЗАЦИЯ В КОНТЕКСТЕ НОВОГО ЗАКОНА УКРАИНЫ “О ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ”

В статье анализируются особенности современного образовательного процесса в Украине и Тернопольском национальном педагогическом университете им. В. Гнатюка. Называются основные проблемы и задачи, которые стоят перед коллективом, а также пути модернизации в контексте нового Закона Украины “О высшем образовании”.

Ключевые слова: образовательный процесс, ТНПУ им. В. Гнатюка, реформирование, модернизация, Закон Украины “О высшем образовании”.

Grygoriy Tereshchuk

THE EDUCATIONAL PROCESS IN V. HNATYUK TNPU: PROGRESS, PROBLEMS AND MODERNIZATION IN THE CONTEXT OF THE NEW LAW OF UKRAINE “ON HIGHER EDUCATION”

In the article the features of modern educational process in Ukraine and V. Hnatyuk Terнопil National Pedagogical University are analyzed. Major problems and tasks faced by the staff are enumerated, and ways of modernization in the context of the new Law of Ukraine “On Higher Education” are named.

Key words: educational process, V. Hnatyuk TNPU, reform, modernization Law of Ukraine “On Higher Education”.

УДК 378.1(07)

Микола Алексієвець, Леся Алексієвець

**НАУКА У СИСТЕМІ РЕФОРМУВАННЯ
ВИЩОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ
ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО ВИЩУ
ОСВІТУ”**

У статті аналізуються місце і роль наукових досліджень у реформуванні освітнього процесу у системі вимог й принципів нового Закону України “Про вищу освіту”.

Ключові слова: Україна, наука, реформи, освітній процес, дослідження, принципи, Закон України “Про вищу освіту”.

З переходом України та зарубіжних країн від постіндустріального виробництва до інноваційно-інформаційних технологій, формування суспільства високого інтелекту постала необхідність осмислення і з’ясування місця й ролі науки в сучасних умовах реформування вищої школи, її трансформації в європейський науково-освітній простір, створення нової парадигми навчання на науково-методологічних засадах.

Сучасна філософія освіти і оновлена стратегія реформування українського освітнього процесу у світлі вимог Закону України “Про вищу освіту” постійно вимагають творчої особистості у вузах, принципово нових науково-методичних підходів до організації пошуково-дослідницької діяльності студентів, обґрунтованого і послідовного запровадження новітніх науково-педагогічних технологій, раціональних та ефективних методів й принципів до проведення наукової та інноваційної праці в освітньому процесі науково-педагогічних працівників і здобувачів вищої освіти та інших осіб, які навчаються у вищих країнах. Зауважимо, що реформа національної вищої освіти на основі європейських стандартів радикально актуалізує підвищення ролі науководослідної роботи, створення належних умов для формування у студентів творчого мислення та фахових компетенцій, які характеризували їх здатність відображати основні вимоги освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця відповідної галузі. Поглиблення теоретичної та професійної підготовки студентів у галузі обраної науки, оволодіння методологією наукового дослідження складають основи ефективної реалізації на сучасному рівні наукової та педагогічної діяльності, становлення особистості в контексті Закону України “Про вищу освіту”. У ньому зазначається, що “Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у вищих навчальних закладах є невід’ємною складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти. *Проведення наукової і науково-технічної діяльності університетами, академіями, інститутами є обов’язковим*” (курсив наш – авт.) [1]. Основною метою наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є здобуття нових наукових знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок та їх спрямування на створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій, видів техніки, матеріалів тощо для забезпечення інноваційного розвитку суспільства, підготовки фахівців інноваційного типу. Головними завданнями наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів є:

1 одержання конкурентоспроможних наукових і науково прикладних результатів;

- 2 застосування нових наукових, науково-технічних знань під час підготовки фахівців з вищої освіти;
- 3 формування сучасного наукового кадрового потенціалу, здатного забезпечити розробку та впровадження інноваційних наукових розробок [1].

Із огляду на європейську орієнтацію України і входження її в європейський та світовий науково-освітній простори вирішального значення набуває якість підготовки фахівців, їхня універсальність щодо адаптації до ринкових умов й громадянського суспільства, розбудова особистісно орієнтованого навчання, набуття ним інформаційно-інноваційного характеру. Впровадження в освітній процес європейських стандартів організації навчання робить головним пріоритетом діяльності вищого навчального закладу саме формування наукової освіти, що передбачає, на нашу думку, створення нової моделі провадження та змісту освіти, комплексне вдосконалення професійної майстерності студентів шляхом опанування інноваційно-інформаційними технологіями і науково-дослідницькими видами діяльності. Зазначимо, що в сучасних умовах головним завданням вищої школи є розвиток науково-пізнавальної активності студентів, виховання у них вимогливості до себе, бажання і потреби навчатися креативно, регулярно поновлювати та вдосконалювати свої знання, уміння. На нашу думку, творчість визначається як мислення в його найвищій формі, що виходить за межі свідомості, а також діяльність, котра створює дещо нове. Вона може проявлятися у будь-якій сфері практичної діяльності людини: науковій, суспільно-політичній, громадській, виробничо-технічній тощо. Зокрема, наукова творчість пов'язана з пізнанням навколишнього світу. Вміння побачити незвичайне у звичайному і, навпаки, відоме в новому, називають здатністю до нового погляду. Така якість мислення характерна для творчих особистостей. Саме сучасному суспільству потрібні фахівці, які мають креативне мислення, спроможні впроваджувати в освітньо-технологічні процеси новітні досягнення науки. Такі здобутки можливі тільки за умови забезпечення участі студентів у виконанні наукових досліджень за фахом ще під час навчання у вищих навчальних закладах. Такий методологічний підхід робить у вищих науку пріоритетною діяльністю як викладачів, так і студентів. Підкреслимо, що розвиток системи освіти в зазначеному напрямку, як наголошено в Національній стратегії розвитку освіти України на 2012 – 2021 роки, ґрунтується на:

- рекомендаціях нової стратегічної програми європейського співробітництва в галузі освіти і навчання “Освіта і навчання 2020”, спрямованої на розбудову інформаційно зорієнтованих європейських суспільств та перетворення навчання впродовж життя на реальність, доступну всім громадянам;
- забезпеченні пріоритетності розвитку науки та науково-технічного потенціалу ВНЗ шляхом виділення коштів із державного бюджету на перспективні наукові проекти і скорочення кількості розпорядників бюджетних коштів у сфері науки;
- створенні ефективної системи методологічного, науково-методичного супроводу модернізації національної освіти, прогнозуванні тенденцій інноваційного розвитку системи освіти з використанням результатів моніторингових досліджень; генеруванні інноваційних ідей, їх визначенні, відборі та забезпеченні впровадження; формуванні відкритої інформаційно-аналітичної бази новачів в усіх підсистемах освіти;
- урахуванні синергетичного підходу до середовищних можливостей навчання – інновації, яка полягає у взаємодоповненні суміжних середовищ: особистісного, етнокультурного (в т. ч. родинного) та ІКТ-середовища навчального закладу;

- осучасненні тематики пріоритетних напрямів наукових досліджень у вищих навчальних закладах та наукових установах освітньої галузі, у системі післядипломної педагогічної освіти, виконанні та відборі на конкурсних засадах проектів комплексних наукових досліджень і розробок, які здійснюються за кошти державного бюджету та залучених інвестицій;
- здійсненні практикоорієнтованих психолого-педагогічних досліджень з актуальних проблем розвитку освіти, зокрема: з'ясування нових концептуально-методологічних підходів до створення державних стандартів освіти нового покоління; розроблення інваріантної складової навчання з кожного предмета на основі компетентного підходу до навчання та норм психофізичного розвитку дитини і, особливо, педагогічних технологій, пов'язаних з діалогізацією навчання, гармонізуючим, здоров'язбережним навчанням;
- вивченні потреб і забезпеченні розвитку дітей особливих груп: обдарованих і з особливими потребами; розробці індивідуальних методик організації їх навчання та соціалізації, проектуванні особистісно розвивального середовища обдарованих дітей і молоді;
- розробленні ефективних моделей розвитку життєвої компетентності та інтеграції в суспільство дітей і молоді з особливими потребами шляхом сучасного науково-методичного забезпечення змісту корекційної та інклюзивної освіти;
- створенні нормативно-правового, методологічного, науково-методичного, навчально-технічного забезпечення системи освіти, що враховує оцінювання якості і результативності навчальної та виховної діяльності закладів освіти, системи консультування, наукових експертиз фахівців-науковців НАН, НАПН України, інших наукових установ;
- створенні системи мотивацій, стимулювання та заохочення інноваційної діяльності у сфері освіти, розробленні нових концептуальних моделей удосконалення окремих підсистем освіти; розробленні системи нівелювання ризиків негативних наслідків інноваційної діяльності в системі освіти [1].

У сучасних умовах реформування вищої освіти важливою умовою є інтеграція наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вищів і наукових установ НАН України, національних галузевих академій наук, що здійснюється з метою розроблення та виконання пріоритетних наукових програм, проведення наукових досліджень, експериментальних розробок тощо на засадах поєднання кадрових, фінансових, технічних та організаційних ресурсів відповідно до законодавчих актів і рішень. Як зазначається у Законі України “Про вищу освіту”, основними напрямками інтеграції наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ Національної академії наук України й галузевих академій наук є:

- 1 участь у розробленні та виконання державних цільових програм економічного і соціального розвитку;
- 2 проведення спільних наукових досліджень, експериментальних та інноваційних розробок тощо, у тому числі за рахунок державного бюджету та власних надходжень;
- 3 участь у створенні науково-навчальних, науково-дослідних об'єднань, інноваційних структур та інших організаційних форм кооперації;
- 4 впровадження спільно створених інноваційних продуктів у виробництво, інші галузі економіки тощо;
- 5 забезпечення набуття, охорони та захисту прав інтелектуальної власності на результати наукової та науково-технічної діяльності;

- 6 впровадження спільної видавничої та інформаційно-ресурсної діяльності;
- 7 залучення вищими навчальними закладами наукових працівників з наукових установ і організацій Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та науковими установами і організаціями академій науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів на основі трудового договору (контракту) для провадження освітньої і наукової діяльності, зокрема до підготовки аспірантів і докторантів, підготовки та експертизи підручників, навчальних посібників, освітніх програм та стандартів вищої освіти для забезпечення навчального процесу у вищій школі;
- 8 організація на базі наукових установ і організацій Національної академії наук України, національних галузевих академій наук наукових досліджень молодих вчених, докторантів та аспірантів, систематичної виробничої практики студентів вищих навчальних закладів із забезпеченням їх безпосередньої участі у проведенні наукових досліджень [1].

У забезпеченні виконання означених завдань важливого значення набуває за умови озброєння молодих фахівців новітніми знаннями в області наукових досліджень, залучення студентів до проведення пошуково-дослідницьких робіт, організації дослідницької діяльності у вишах [1].

Варто особливо наголосити, що означені актуальні проблеми вищої школи в світлі Закону України “Про вищу освіту” поставили перед вишами безпосередні завдання залучення студентів до участі в науково-дослідній роботі із науково-педагогічними працівниками закладу; спрямування навчання й наукової діяльності студентів на отримання конкретних результатів, що можуть становити їхню інтелектуальну власність і будуть використані у подальшій праці; створення на факультетах й кафедрах науково-освітніх центрів; надання дослідницької спрямованості курсовим, дипломним і магістерським роботам, що засвідчило б реальну можливість їх авторів зайняти певне місце у науці, економіці, суспільстві [2]. При цьому зазначимо, що успішна робота студентів ВНЗ забезпечується шляхом дотримання таких умов організації науково-дослідницької діяльності у вишах: 1) уже з першого курсу студент має зорієнтуватися, яка тема зацікавила його найбільше й активно працювати над нею протягом усього періоду навчання; 2) поступовим ускладненням завдань з орієнтацією на майбутню спеціальність; 3) тісним зв'язком наукової роботи старших і молодших курсів. Для успішної реалізації у ВНЗ науково-дослідницької діяльності студентів склалася чітка система її організації, спрямована на забезпечення відповідних умов для розвитку творчої ініціативи та індивідуальних здібностей студентів. Усі види й форми наукової роботи студентів активізують їхнє творче мислення, застосування відповідних методів у вирішенні практичних завдань окремих галузей знань або в певному напрямку практичної діяльності.

Набуті наукові знання й уміння та навички допоможуть майбутнім фахівцям сформувати відповідні компетенції для обраної професійної діяльності у відповідній галузі, сприятимуть розвитку креативних рис особистості, створенню умов генерувати ідеї та здатності втілювати їх у практичну діяльність.

Зауважимо, що у нинішній системі університетської освіти науково-дослідна робота студентів є результатом двох взаємодоповнюючих процесів: навчання студентів основам дослідницької роботи, організації та методики наукового пошуку та проведення студентами перших самостійних наукових досліджень у рамках навчально-наукової роботи під керівництвом науковців-викладачів. Саме в таких напрямках здійснюється НДР студентів у нашому університеті. Результати науково-дослідної роботи відображаються у нових курсах, лекціях і

семінарських, лабораторних заняттях. До того ж, зміст і структура науково-дослідницької діяльності студентів забезпечують послідовність засобів і форм уведення її до навчального плану, зумовлюють наступність її від курсу до курсу, від кафедри до кафедри, від однієї дисципліни до іншої, від одних видів занять до інших. Така перманентність в організації науково-дослідної роботи студентів створює необхідні умови для формування наукового світогляду молодих спеціалістів; опанування ними методологією та методами наукового дослідження, допомоги студентам в оволодінні фахом, розвитку творчого мислення та індивідуальних здібностей до засвоєння навчальних предметів, прищеплення студентам навичок самостійної науково-дослідної роботи, розвитку ініціативи, здатності застосовувати теоретичні знання в освітній праці, розширення наукового світогляду й ерудиції як майбутнього фахівця. Треба при цьому підкреслити, що результати студентської науково-дослідної роботи узагальнюються у вигляді не тільки кваліфікаційних робіт, а й окремих наукових публікацій. Наукові статті їхні автори публікують у журналах та збірниках наукових праць.

Сучасний процес підготовки фахівців у ВНЗ України сприяє активному залученню студентської молоді до науково-дослідницької діяльності, їхньому оволодінню основами методології, теорії, технології наукового пізнання, формування навичок й умінь пошукової роботи та їх використання в суспільній практиці, достатньо швидкому прилученню до професійної діяльності, адаптуванню до сучасних вимог та потреб інноваційно-інформаційного суспільства, успішної реалізації у науковій роботі.

Тож важливою умовою функціонування і засобом модернізації освіти є її наукове забезпечення. Скажімо, ухвалений новий Закон України “Про вищу освіту” є злободенним документом, в якому держава і суспільство окреслюють тривалі пріоритети та гарантії нової освіти, визначають основні шляхи їх досягнення. На державному рівні визнано, що в Україні має стверджуватися стратегія прискороеного, випереджувального інноваційного розвитку освіти і науки. Як уже зазначалося вище, основним чинником подальшого розвитку освітньої системи є, власне, інтеграція, єдність освіти і науки, розвиток наук, оскільки наукові дослідження, новітні технології досягнення, розробки науково-педагогічних проєктів служать теоретичною базою, першоосновою функціонування освітньо-педагогічної системи. У цьому зв’язку, на нашу думку, одним із основних завдань є вивчення вітчизняної і світової гуманітарно-культурної спадщини та розробка механізмів використання позитивного досвіду минулого в сучасних умовах, у модерному українському освітньому просторі.

За роки незалежності України зроблено суттєві кроки у процеси розбудови національної системи освіти та утвердження її гуманістичних цінностей, спрямованості на розвиток особистості, істотної оптимізації науково-дослідницької діяльності учнівської і студентської молоді. Зрозуміло, що розвиток освіти, а тим більше її реформування, не позбавлене суперечностей і труднощів, але основною залишається тенденція до її осучаснення і динамізму, до вимог і принципів Болонського процесу. Зберігаючи і продовжуючи традиції національної освіти, українська школа розбудовується відповідно до європейських стандартів, упевнено входить у світовий освітній простір. У зв’язку з цим реформування національної освіти потребує докорінної зміни і подальшого розвитку матеріальної бази, комп’ютеризації, впровадження інноваційно-інформаційних технологій, забезпечення її перебудови на наукових засадах. Провідним чинником розвитку й реформування української освіти є впровадження новітніх науково-комунікаційних технологій, що забезпечують подальше вдосконалення навчально-виховного процесу, створення в Україні індустрії сучасних засобів навчання, які відповідатимуть світовому науково-

технічному рівню і є передумовою для реалізації ефективних стратегій досягнення цілей сучасної освіти.

Світові тенденції розвитку освіти також засвідчують особливу значущість та формування в учнів та студентів бажання і вміння самостійно здобувати знання з різних джерел інформації, застосувати їх на практиці, вміти критично мислити тощо. Тобто мова йде про виховання молодих дослідників-науковців, які не лише відтворюють матеріал лекції, підручника, а самі, опираючись на джерела, аналізують інформацію, порівнюють різні точки зору, роблять власні висновки, отже, працюють творчо. Саме такі вихованці у майбутньому зможуть справді компетентно вирішувати професійні завдання, оскільки володітимуть навичками дослідницької наукової роботи. До речі, окремими формами забезпечення єдності освіти і науки, як зазначалося, є залучення до наукової діяльності учнівської та студентської обдарованої молоді, педагогічних працівників, поглиблення співпраці та кооперації навчальних закладів і наукових установ, широке залучення вчених НАН України та галузевих академій до навчально-виховного процесу та дослідницької роботи в навчальних закладах, створення інформаційно-наукового простору для дітей, молоді й всього активного населення, використання для цього можливостей нових інформаційно-комунікаційних засобів.

Такий методологічний підхід стосується і конкретно педагогічно-вишівського середовища. Зміна методології підготовки учительських кадрів повинна передбачати формування майбутнього фахівця як особистості, здатної до самонавчання упродовж життя, до прийняття рішення в інтересах людини. Проте зрозуміло, що окрім констатації необхідності модернізувати навчально-виховний процес у ВНЗ, треба здійснювати реальне методично-практичне розв'язання відповідних проблем. І у цьому випадку без допомоги науковців аж ніяк не обійтися. Для чого необхідно розробити і впровадити у життя цільову програму спільних наукових досліджень працівників вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ НАН України у галузі виробництва і застосування в навчальному процесі сучасних засобів і технологій навчання з метою першочергового забезпечення загальноосвітніх професійно-технічних та вищих навчальних закладів новими досягненнями науки й техніки, обладнанням та навчально-наочними посібниками, модернізація та зміцнення навчально-технічної бази.

Звичайно, модерні засоби навчання є необхідною умовою освітнього поступу, так само як важливим для цього є створення новітніх наукових досягнень, освітніх інноваційно-інформаційних технологій. Відповідно, основна частина діяльності вчених, у тому числі й нашого університету, спрямовується на дослідження актуальних проблем різних галузей науки та видання своєї інтелектуальної праці. Відтак можемо констатувати низку наших наукових досягнень, хоча, зауважимо, що у цій сфері існують і деякі проблеми.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка має власні фахові видання, в яких викладачі, аспіранти нашого та інших вишів України можуть публікувати свої праці. Це Наукові записки понад двадцяти серій. Лише на історичному факультеті виходять чотири збірники наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів з актуальних проблем національної та зарубіжної історії, релігієзнавства, історії та теорії культури, історіографії та джерелознавства, методики викладання історії, застосування новітніх інформаційних технологій у процесі вивчення історичних дисциплін тощо. Вагомим показником фундаментальності й високого наукового рівня дослідників також є монографії, окремі аналітичні статті у вітчизняних та зарубіжних виданнях. Важливою залишається наукова діяльність університету в рамках функціонування науково-дослідного сектора.

Починаючи з 2008 р. на кафедрі нової і новітньої історії та методики викладання історії нашого університету виконується новий міжнародний науковий проект “Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку” (наук. кер. проф. Л. М. Алексієвець), який має інтердисциплінарний характер, метою якого є: дослідження на основі фактичного матеріалу, значною частиною вперше введеного у науковий обіг в контексті новітніх методологічних підходів, основних тенденцій і закономірностей, специфіки історичного буття українського народу як органічної складової європейської і світової спільноти народів, які попри всю складність загальноісторичного процесу розвивали міжнародні відносини в різних сферах соціально-політичного життя та облаштування світового устрою від найдавніших часів до наших днів [3, с. 3]. Реалізація зазначеного проекту дасть вітчизняному і зарубіжному читачеві багатоплановий портрет та образ України в європейській пам’яті й водночас піднесе на новий рівень місце й роль українців у світовій цивілізації, тим самим покаже, що історія України, як й інших народів, є органічною частиною загальнолюдського розвитку і в той же час – унікальна та неповторна його складова, своєрідна цивілізація, становлення якої проходило і проходить під впливом загальноосвітніх і регіональних закономірностей.

У межах запропонованого міжнародного проекту викристалізувалася Тернопільська наукова школа з української та зарубіжної біографістики. Основні напрямки дослідницької праці викладачів: актуальні проблеми історії європейських країн і слов’янознавства; Україна в системі міжнародних відносин; інноваційні технології викладання історії; правознавство і пам’яткоохоронна справа та ін. Історично-біографічні розвідки присвячені вивченню життя і творчості видатних українських учених, державних, громадсько-політичних та культурних діячів [3].

Викладачі університету постійно працюють над удосконаленням змісту та методики навчання у вишах та загальноосвітніх школах України, беруть участь у багатьох міжнародних конгресах, симпозіумах, загальноукраїнських та регіональних конференціях, розвивають зв’язки з відомими у світі університетами, практикується стажування за кордоном. Кращі традиції науково-дослідницької роботи викладачів ВНЗ примножують студенти-науковці. У ТНПУ імені Володимира Гнатюка працюють науково-проблемні групи, гуртки, інформаційно-аналітичні клуби й центри. Навички наукового дослідництва студенти удосконалюють у перманентному процесі написання наукових праць, які публікуються у Студентському науковому віснику, а також в інших наукових виданнях, готують курсові, дипломні та магістерські праці дослідницького характеру.

Природно, що саме у спадкоємності різних поколінь дослідників може бути забезпечений постійний розвиток української науки та самого народу, підготовка фахівців нової генерації. “Пам’ятайте, що народ, який не знає або загубив знання свого минулого з його духовними скарбами, – зауважував патріарх Йосиф Сліпий, – вмирає і зникає з лиця землі. Рідна наука окрилює народ до лету на вершини зрілого серед народів світу народу” [4, с. 81].

Нам приємно зазначити, що пошук нових сучасних магістральних шляхів розвитку національної освіти й науки триває. У разі, коли науково-дослідна робота ставатиме більш суспільно потрібною й необхідною, то і результати навчально-виховної роботи у вишах країни будуть вагомішими. Таке веління часу.

Список використаних джерел

1. Закон України “Про вищу освіту” (01.07.2014. № 1556 – VII) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. 2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>. 3. *Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку. Міжнародний науково-дослідницький проект* // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2011. – Вип. 5. – У 2 ч.: Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку / Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – С. 330–331. 4. *Сліпий Й.* Шляхом обнови. Заповіт / Йосиф Сліпий. – Тернопіль: Джуря, 2007. – 100 с.

Николай Алексієвць, Леся Алексієвць

НАУКА В СИСТЕМЕ РЕФОРМИРОВАНИЯ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ В КОНТЕКСТЕ ЗАКОНА УКРАИНЫ “О ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ”

В статье анализируются место и роль научных исследований в реформировании образовательного процесса в системе требований и принципов нового Закона Украины “О высшем образовании”.

Ключевые слова: Украина, наука, реформы, образовательный процесс, исследование, принципы, Закон Украины “О высшем образовании”.

Mykola Alexiyevets, Lesya Alexiyevets

SCIENCE IN THE HIGHER SCHOOL REFORMATION IN THE CONTEXT OF THE LAW OF UKRAINE “ON HIGHER EDUCATION”

The paper presents the analysis of the role and importance of the scientific research works in the educational process reformation within the system of the principles and demands of the modern Law of Ukraine “On Higher Education”.

Key words: Ukraine, science, reforms, educational process, research work, principles, Law of Ukraine “On higher education”.

СТУДІЇ

УДК 341.36:94

Василий Ткаченко, Николай Дорошенко
“ГИБРИДНАЯ ВОЙНА”: ИСТОКИ И
ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье анализируется “гибридная война” России против Украины, когда дополняют друг друга военные и невоенные формы воздействия, рассчитанные на достижение цели измором, подрыв изнутри с использованием сепаратистов и фрондеров внутри страны.

Ключевые слова: “гибридная война”, “многомерная война”, сепаратисты, кризисное реагирование, высокоточное оружие, миротворческая операция, аннексия Крыма, Донбасс, ЛНР и ДНР, Новороссия, конфедерализация, ирредента.

Выступая на XXII ассамблее Совета по внешней и оборонной политике 22 ноября 2014 года, министр иностранных дел РФ Сергей Лавров остановился, кроме прочего, на двух, очевидно особо важных для России вопросах. Прежде всего, он упомянул “о естественном желании все большего числа государств обеспечить свои жизненно важные интересы и сделать это так, как представляется правильным этому конкретному государству, а не как подскажут “из-за бугра””. Второй тезис в выступлении министра звучал так: “Стало модным рассуждать, что в Крыму и на Украине Россия вела и ведет некую “гибридную войну”... Интересно порассуждать и на тему понятия гибридной войны, кто ее ведет, и только ли из “зеленых человечков” состоит весь гибрид” [1].

Мы тоже не прочь обратиться к этим вопросам, поскольку считаем их неправильную трактовку серьезным камнем преткновения в нормализации украинско-российских отношений. Но с определенной оговоркой – мы будем пользоваться преимущественно российскими источниками, используя их максимально приближенно к языку оригинала, дабы лишить возможности любого недоброжелателя упрекнуть украинскую сторону в якобы упрежденном отношении к описанию и оценке действий России по отношению к Украине.

Мемориалы: стоят ли они того?

13 ноября 2014 года пятый президент Украины Петр Порошенко подписал указ о праздновании ежегодно 21 ноября Дня Достоинства и Свободы [2]. Представляя документ, глава государства отметил, что Украина – это территория достоинства и свободы. Такими нас сделала не одна, а две революции – наш Майдан 2004 года, который был праздником Свободы, и Революция 2013, Революция Достоинства. Это был чрезвычайно тяжелый экзамен для Украины, когда украинцы продемонстрировали свою европейскость, достоинство, свое стремление к свободе.

Но так уж случилось в этом году, что последняя суббота 21 ноября совпала с еще одним памятным мероприятием в становлении идентичности украинского народа – Днем памяти жертв Голодомора. Поневоле возникает вопрос: не

слишком ли много на один день мероприятий, связанных с павшими жертвами? Ведь кое-кто уже воспользовался случаем, чтобы надругаться над светлой памятью невинно убиенных и погибших. Речь идет о лишь слегка завуалированной угрозе, опубликованной в Российской газете (Федеральный выпуск) №6538 от 21 ноября 2014 г. “видимо, только Богу сегодня известно, как будет именоваться в украинском календаре день 21 ноября всего через год”. Смягчающим обстоятельством в этом случае может послужить разве что фамилия автора неподобающей статьи – Петр Лихоманов (на украинском языке “лихоманка” означает не что иное, как болезненную горячку).

Как свидетельствует европейская традиция, умные и достойные люди никогда не позволяют себе глумиться над мертвыми. В свое время великий французский социолог Эрнест Ренан уделял особое внимание тому факту, что нация, как, впрочем, и индивидуумы, это результат положительных усилий, жертв и самоотречения. Культ предков, считал он, самый законный из всех, ибо именно предки сделали нас такими, какими мы являемся в настоящее время. Героическое прошлое, великие люди, слава (но истинная) – вот главный капитал, на котором основывается национальная идея: “Иметь общую славу в прошлом, общее желание в будущем, совершать вместе великие поступки, желать их в будущем – вот главные условия для того, чтобы быть народом. Любят пропорционально жертвам, на которые согласились, пропорционально бедам, которые пришлось перенести. Любят тот дом, который строили, и теперь переносят... Разделять в прошлом общую славу и общие сожаления, осуществлять в будущем ту же программу, вместе страдать, наслаждаться, надеяться, вот что лучше общих таможен и границ, соответствующих стратегическим соображениям; вот что понимается, несмотря на различия расы и языка. Я сказал только что: “вместе страдать”. Да, общие страдания соединяют больше, чем общие радости. В деле национальных воспоминаний траур имеет большее значение, чем триумф: траур накладывает обязанности, траур вызывает общие усилия” [3].

Украинцы не злопамятны, и никогда не ставили задачи обвинить в геноциде украинского народа какой-то другой народ или социальную страту. Признание Голодомора 1932/33 годов ставило перед собой задачу самоочищения украинского народа от скверны большевизма – ведь политическая ответственность за установление того или другого властного режима лежит прежде всего на самих гражданах государства. Мы должны осознать, что все мы – нынешние граждане Украины – виноваты в том, что позволили большевизму утвердиться на нашей земле. Также как все немцы несут политическую ответственность за приход к власти Гитлера. Именно так смотрят на эту проблему в современной Европе. Преподавание трагических страниц в курсах истории преследует цель избежать повторения Голодомора, Холокоста, и других преступлений против человечности, этнических чисток и массового нарушения прав человека для лечения ран прошлого и для развития европейских фундаментальных ценностей. Вот это мы и считали решающим условием признания Голодомора геноцидом украинского народа (как демоса, а не этноса!), важным фактором примирения, признания, понимания и взаимного доверия между людьми.

Нам нечего стыдиться своих отцов и дедов – они жили и отстаивали свое достоинство, как умели, и нет стыда в том, что в какое-то время им довелось быть побежденными в борьбе за свободу и независимость. Ведь в конечном итоге наследники получили полное моральное право снова поднять флаг борьбы и победить. В публикуемых ныне материалах архива Службы безопасности Украины мы имеем возможность увидеть истинное лицо украинского повстанческого движения накануне Голодомора. Они напоминают нам, что геноциду Украине предшествовало около 5 тысяч восстаний. Восстания

охватили в первую очередь зерновые районы – Днепропетровщину, Запорожье, Донбасс, Луганщину, другие регионы центральной и восточной Украины. Эксплуатация, репрессии советской власти в сталинские времена вызвали массовый протест людей – в 1930-м количество протестующих историки оценивают в 1,2 миллиона. В первом полугодии 1932 года 56 % протестных выступлений в СССР приходились на Украину. Жертвами Голодомора в УССР, по оценке Национальной Академии наук Украины, стали 4,5 миллионов человек. Кроме трагедии на землях Украины, голод свирепствовал на Северном Кавказе, Кубани и Поволжье, где этнические украинцы также составляли весомую часть населения. Нынешние граждане Украины никогда не утверждали, что Голодомор касался только их предков. Но каждая держава из бывших республик СССР самостоятельно решает называть ли или не называть эту трагедию геноцидом и преступлением против человечности на своей территории [4].

И сегодня, когда в этом году 21 ноября одновременно поминают жертв Майдана и Голодомора 1932/33 годов, мы не можем не сравнивать положение с сегодняшним Донбассом. Именно там сепаратисты повторяют социальный эксперимент, который восемьдесят лет до этого провели их предшественники-большевики. Чтобы заставить людей трудиться в колхозах, их нужно было запугать. И не просто смертью – во время гражданской войны и смерть “на миру” была красна. Но большевикам необходимо было низвести крестьянина до биологического состояния, унижить в нем все человеческое. И им это удалось – человек терял социальную оболочку. Большевики попрали моральные устои: искусственно создавалась ситуация, когда, поделившись куском хлеба с умирающим, погибнешь сам. Однако делились. Хотя были и случаи, когда безумевшие от голода люди опускались до уровня каннибализма.

И, в конечном итоге, большевистский эксперимент удался. Отважные хозяева – колонисты Дикого поля – были низведены до уровня безвольных исполнителей. От их хозяйственности и трудолюбия не осталось и следа. После Голодомора в селах распространилось пьянство и воровство. Но главное – панический страх перед голодом. И страх перед властью, которая готова в любой момент отнять последний кусок хлеба. Произошла перезагрузка жизненных потребностей: колхозное крепостничество, бесправие и нищета – все отныне воспринималось как меньшее, по сравнению с голодом зло.

То же самое происходит сейчас в Донбассе. Боевики утюжат залпами “Градов” и минометным огням жилые массивы не просто так. Ведь еще весной у тамошнего населения были большие амбиции. Хотели зарплату как у России, стабильности как у Беларуси. Но сейчас ошалелые от ужаса люди психологически уже сломлены. Пережившие бомбежки стали похожи на наших стариков, переживших Голодомор. И те, и другие согласны на все, лишь бы избавиться от ужасов бомбежек. И они действительно не восстают, как не восставали сломленные Голодомором наши бабушки и дедушки. И им долго придется восстанавливать человеческое достоинство и свою растоптанную жизнь. Да еще научиться ходить по улицам без страха [5].

А потому, есть смысл подвести итоги социального феномена, известного ранее как Евромайдан 2013/2014 годов, а отныне ставшего нашим национальным праздником как День Свободы и Независимости. По всем меркам Гамбургского счета украинцы должны дать ответ на конкретный вопрос: стоило ли того все пережитое? Ответ этот, конечно же, каждый должен найти для себя индивидуально. Но, может быть, результаты социологических исследований облегчат поиск альтернатив.

Итак, к годовщине Евромайдана две авторитетные социологические фирмы – Демократические инициативы имени Илька Кучерива (Деминициативы) и Киевский международный институт социологии (КМИС) – провели с 8 по 18

октября 2014 года совместное исследование [6]. Согласно им в акциях протеста против власти в период с 30.11.2013 по 21.02.2014 всего участвовало 20 % населения Украины. В целом это очень большой показатель, хотя формы участия в Евромайдане значительно отличались: 5 % участвовали в акциях протеста в Киеве (а это свыше 2 млн. человек!); 6 % – в других городах и селах; а еще 9 % помогали митингующим (продуктами, вещами, деньгами). Не участвовали в событиях в целом по Украине – 81,6 %. По регионам этот показатель неучастия весьма неоднороден: Запад – 46,9 %; Центр – 80,9 %; Юг – 96,6 %; Восток – 95,1 %; Донбасс – 97,1 %.

Участие в протестных акциях Евромайдана существенно коррелирует с уровнем образования: 25 % граждан на Майдане были с высшим образованием; 15 % – со средним специальным образованием; 14 % – законченным средним; 7 % – с неполным средним. То есть, наиболее активно принимало участие в протестных акциях как раз наиболее образованное население, а средний образовательный уровень на главном Киевском Майдане был заметно выше не только среднего по стране, но и среднего по Киеву. На примере Киева различия по полу среди участников распределялись таким образом: мужчины – 7 % от опрошенных, а женщины – 3,5 %.

В понимании того, чем же, в конце концов, был Евромайдан, в целом по Украине преобладает мнение (38 %), что это была осознанная борьба граждан, объединившихся для защиты своих прав, а еще 17 % считают, что это был стихийный протест населения. В то же время, 31 % населения считает, что это был государственный переворот, причем 16 % предполагают, что этот переворот был подготовлен политической оппозицией, а 15 % уверены, что он был осуществлен при поддержке Запада.

Разительно отличается понимание того, чем же был Евромайдан, в региональном отношении. И именно в этом вопросе, на наш взгляд, определилось главная линия гражданского противостояния, которая повлияла и на дальнейшее течение событий на Донбассе. Так, с положением, что это была “сознательная борьба граждан, объединившихся для защиты своих прав” согласились: 70,5 % опрошенных на Западе; 47,9 % – в Центре; 20,1 % – на Юге; 22,3 % – на Востоке; 3,2 % – на Донбассе. И с противоположным утверждением, что Евромайдан был “переворотом, проведенным с помощью Запада”, согласилось: 2,4 % респондентов Запада; 5,4 % – Центра; 14,2 % – Юга; 15,4 % – Востока; 50,7 % – Донбасса.

Опираясь на данные исследования, социологи склонны видеть, что чем большая доля населения региона реально участвовала в борьбе на майданах (в разных городах и селах), тем менее склонны его жители считать это событие переворотом, и тем более видеть в этом руку Запада. И наоборот, эту оценку активно поддерживают люди, чьи знакомые на Майдане не бывали, и мнение свое они составили, прежде всего, по российским источникам – известным в этом пункте не просто своей необъективностью, но и злостными фальсификациями.

Интересные данные предоставила еще одна социологическая служба – Центр исследования общества. Они обратили внимание на то, что “насилие со стороны протестующих было ответом на насилие власти, а не наоборот”. Только 12 % протестов на площадях были насильственными, в то время как репрессиям властей подвергся каждый третий протест. Социологи отмечают проявившуюся специфику действий властей: кроме милиции четверть репрессивных функций осуществляли неизвестные так называемые “титушки”. Активную позицию занимали также суды – 13 % репрессий.

Всего за период с 21 ноября 2013 по 23 февраля 2014 в Украине было зафиксировано, по меньшей мере, 3950 протестных событий: 3235 из них были напрямую связаны с Евромайданом и происходили в его поддержку, а 365 можно

отнести к Антимайдану. Среди участников Майдана чаще всего сообщалось о таких партиях как “Свобода” (18 % акций); “Батьківщина” – 13 %; УДАР – 10 %; “Демократический альянс” – 3 %; Радикальная партия – 1 % протестных акций Майдана. Всего участие крайне правых сил (ВО “Свобода, Правого сектора и других украинских ультранационалистических партий, организаций и инициатив) было зафиксировано в 25 % протестов Майдана. Это, по мнению социологов, “противоречит пропагандистским картинкам российского телевидения, поскольку большинство протестов Майдана, судя по сообщениям, прошла без их участия, а роль Правого сектора была в разы преувеличена” [7].

Тезис об антиконституционном перевороте, навязываемый российской пропагандой среди населения Украины, несет на себе огромную идеологическую нагрузку в стиле “холодной войны”. Аргументы России в пользу вмешательства во внутренние дела Украины можно сгруппировать в нескольких тезисах: 1) смена власти в Украине привела к свержению главы государства, пришедшего к власти путем выборов, незаконна; 2) русскоязычное население на востоке Украины и в Крыму нуждается в защите от атак фанатиков и нарушения ими “прав человека”; 3) смена власти в Украине – прямая угроза военному присутствию России в Крыму и Черном море; 4) беспорядки в Украине могут обернуться для России масштабной проблемой беженцев; 5) народ в Крыму и на востоке Украины сам позвал на помощь Россию; 6) в Крыму был проведен демократический референдум.

По каждому из этих пунктов есть возражения. Во-первых, Янукович бежал в Россию и, таким образом, самоустранился от исполнения конституционных полномочий. Во-вторых, не было никакой ситуации в Крыму, которая бы угрожала безопасности русскоязычного населения. В-третьих, новое правительство в Украине заявило о намерении придерживаться международных соглашений и не угрожало российскому военному присутствию. В-четвертых, проблема беженцев возникла только после вторжения российских войск и наемников в район Донбасса, а не до вторжения. В-пятых, решение о вмешательстве иностранных вооруженных сил может быть принято лишь Верховной Радой Украины. В-шестых, так называемый референдум в Крыму состоялся в присутствии российских танков и в условиях ограниченной свободы, а потому ничтожный с самого начала.

А всем тем, кто в России обвиняет руководство Украины, что оно пришло к власти “вооруженным антиконституционным путем”, и лишь “после переворота были проведены выборы”, следовало бы напомнить устоявшееся в общественной мысли Европы положение известного мыслителя Карла Ясперса о законности свержения власти “преступного государства”. Правда состоит в том, что свергнуть “преступное государство” конституционным путем невозможно по определению. Ведь главной характеристикой такого государства является то, что оно “в принципе не создает и не признает правопорядок. То, что называется правом и что это государство рождает в потоке законов, представляет для него средство для усмирения и покорения народа, а не нечто такое, что оно само уважает и соблюдает” [8].

Так что же, в конце концов, произошло в Украине осенью-зимой 2013–2014 годов? Прежде всего – осознание преступности режима Януковича широкими массами населения. Это осуществилось тогда, когда миллионные протестные акции засвидетельствовали, что украинский народ поднялся до понимания необходимости нравственно-политической революции. Вот это озарение необходимости и желания “жить по-новому” и стало для нас предпосылкой перспектив на будущее. Украинцы решили начать все сначала и радикально разрушить мосты, связывающие нас с бывшим преступным государством и ориентироваться на принятие европейских ценностей.

И, наоборот, в России, по оценке авторитетного российского исследователя Игоря Зевелёва, под влиянием массивной пропаганды “абстрактно понимаемый “Запад” стал восприниматься как сила, стремящаяся распространить свои ценности и образы на русский мир, покушаясь тем самым на то, чтобы изменить уникальную – и все более консервативную – российскую национальную идентичность”. Революционные события в Украине, которые были интерпретированы в Москве как государственный переворот, инспирированный Западом на территории “русского мира”, подвинул Кремль “секюритизировать эти вопросы, то есть перевести их в разряд важнейших для выживания нации и государства”, что на практике вылилось в “захват большим государством части территории более слабого соседа” [9].

Вот так и образовалось принципиальное различие между народами украинским и российским. И состоит оно ныне в степени осознания ими необходимости внутреннего очищения, духовного возрождения и повышения политической ответственности за судьбы мира. Президентские выборы в Украине продемонстрировали, что в первом же туре голосования осуществился качественный скачок в осознании гражданами Украины необходимости переплавиться, возродиться и отбросить все пагубное. То же показали и выборы в Верховную Раду Украины – по общенациональному округу в нее не прошли ни коммунисты, ни “Свобода”, ни “Правый сектор”. Так что обвинения Украины в экстремизме оказались “дутьми”. А вместо этого на повестку дня были поставлены задачи, достойные и народа в целом, и каждого в отдельности.

“Гибридная война” – во всей своей наготе

В итоге, мы подошли к основному вопросу – что же собой представляет эта самая “гибридная война”, упомянутая Сергеем Лавровым? Обратимся к российским источникам, знающим о проблеме не только в теории, но и на практике агрессивных действий против Украины. Впрочем, сама по себе Украина для массы российских экспертов как бы и не представляет особой заботы. Здесь ставки повыше: в мире, мол, происходит эпохальная борьба России против США, которые пытаются “удержать экономическое и политическое доминирование, поставленное под вопрос экономическими и геополитическими переменами на международной арене”. А Украина – это так, фрагмент этого большого противостояния США и России. И потому российский эксперт в области международной безопасности некий полковник в отставке А. О. Гилёв и начинает свой анализ именно с этого пункта: *“Украинский кризис продемонстрировал, что мир вступил в новую реальность, определяющей характеристикой которой является конфронтация. Запад ввязался в борьбу с Россией, и это часть его противостояния со всем независимым, незападным сообществом... Россия – единственная глобальная сила, способная и готовая к противодействию в военном и идеологическом плане”* (курсив наш. – Авт.) [10].

А раз это Запад ввязался в войну с Россией, а вовсе, как оказывается, не Россия с Украиной, то по логике российских аналитиков и сама “гибридная война” (она же “многомерная”) является изобретением американцев. Россия же, дескать, вынуждена лишь приспособливаться и адекватно реагировать на происки американцев, поскольку “с волками жить – по-волчьи выть”. Стратегия же этой войны нацелена не на разгром противника, а на его “удушение”. Проблема заключается в том, что в условиях глобально интегрированной экономики и наличия у многих стран оружия массового уничтожения полномасштабная (даже локальная) война бесперспективна и чревата неприемлемым уроном. К вероятным затратам на нее не готовы ни экономика, ни граждане подавляющего числа государств. Но, утверждают российские аналитики, только не Америка. Ее доминирование на мировых финансовых

рынках, в сфере передовых технологий, контроль над глобальными информационными потоками позволяет Штатам оказывать разностороннее давление, не менее разрушительное, чем вооруженный конфликт.

Вот в этом Россия и видит для себя главную опасность. А потому и исходит сейчас из того, что *современная война многомерна. Эта война сочетает информационное, военное, финансовое, экономическое и дипломатическое воздействие на противника в реальном времени.* Предполагается, что массированное и координированное использование всех невоенных методов может оказаться достаточным, чтобы запугать и ослабить оппонента, сведя применение Вооруженных сил к минимуму. Для успеха необходимо, *во-первых, обеспечить как можно более полную международную изоляцию объекта воздействия, а во-вторых, заручиться возможностью оказывать на него давление изнутри.* Здесь большое влияние оказывает наличие безграничного информационного пространства. Расширение общения *через социальные сети позволили выработать эффективные методы взаимодействия с группами населения внутри других стран, способствующие тому, чтобы виртуально направлять идеологическую, этническую или религиозную оппозицию.* Особенно это стало заметным в последние два десятилетия, когда военные, разведывательные и информационные органы отладили технологию “опосредованного вмешательства”, часто используя приграничные страны и регионы в качестве базы.

Отмеченные выше теоретические установки для российских аналитиков – всего лишь присказка. А сказка – вот она. Оказывается, Россия, хотя она и обладает потенциалом ядерного сдерживания, может не прибегнуть к прямому ответу этими средствами. И тут то, пишет Гилёв, при отсутствии угрозы встречного удара, развязываются руки американцев “для применения практически всех остальных методов, способных нанести удар Москве – от санкций и технологического саботажа до информационных провокаций”. А потому американцам и представился случай выставить Россию в роли агрессора, дабы подорвать ее международные позиции: “На Украине ловушка сработала. В скором времени к “украинскому фронту” могут добавиться кавказский и центральноазиатский. В этих регионах мы можем столкнуться с организованными бандами исламистов и наемников под явным или неявным иностранным руководством (по модели нынешних событий в Ираке)”. То есть, исходя из позиции Гилёва, Россия выступает здесь в роли такой себе невинной жертвы, попавшей в ловушку из-за происков ее противников, когда “многомерную войну как таковую мы еще не распознали и поэтому не готовы ее вести” [11].

Здесь остается только воскликнуть: полноте, зачем же прикидываться “казанской сиротой”? Не лучше ли вспомнить научный доклад начальника Генерального штаба ВС России генерала армии Валерия Герасимова на собрании Академии военных наук в феврале 2013 года. Фактически еще за год до операции в Крыму и последующих событий главный российский военачальник почти один к одному представил то, что через год случилось в Украине: “Войны уже не объявляются, а начавшись – идут не по привычному шаблону... Вполне благополучное государство за считанные месяцы и даже дни может превратиться в арену ожесточенной вооруженной борьбы, стать жертвой иностранной интервенции, погрузиться в пучину хаоса, гуманитарной катастрофы и гражданской войны”. По существу весь пафос выступления генерала Герасимова сводился к тем особенностям вооруженного конфликта, которые напрямую перекликаются с дальнейшими событиями в Крыму и на юго-востоке Украины: “Акцент используемых методов противоборств смещается в сторону широкого применения политических, экономических, информационных, гуманитарных и

других невоенных мер, реализуемых с задействованием протестного потенциала населения. Все это дополняется военными мерами скрытого характера, в том числе реализацией мероприятий информационного противоборства и действиями сил специальных операций. *К открытому применению силы зачастую под видом миротворческой деятельности и кризисного реагирования переходят только на каком-то этапе, в основном для достижения окончательного успеха в конфликте* (курсив наш. – Авт.) [12].

Дальше генерал Герасимов откровенно определил, какие формы борьбы, и способы их применения Россия собирается использовать в дальнейшем. Не вдаваясь в военный аспект проблемы (это не предмет нашего исследования), хотели бы лишь акцентировать на том, что никакой большой тайны этот аспект не составлял. Текст выступления был опубликован на сайте Еженедельник “Военно-промышленный курьер” (<http://www.vpk-news.ru>) еще в феврале 2013 года, а потому ссылки некоторых украинских авторов на то, что для Украины все это оказалось неожиданностью, звучат не то что неубедительно, а прямо таки безответственно. А ведь в выступлении Герасимова речь шла о том, что фронтальное столкновение крупных группировок войск (сил) на стратегическом и оперативном уровне постепенно уходит в прошлое. Дистанционное бесконтактное воздействие на противника становится главным способом достижения целей боя и операции. Поражение его объектов осуществляется на всю глубину территории. Стираются различия между стратегическим, оперативным и тактическим уровнем, наступательными и оборонительными действиями. Применение высокоточного оружия приобретает массовый характер. В военное дело активно внедряются вооружения на новых физических принципах и роботизированные системы. Одной из форм применения формирований Вооруженных Сил за границей является миротворческая операция.

Что особо хотелось бы выделить в этом ряду форм противоборства, так это то, что “широкое распространение получили асимметричные действия, позволяющие нивелировать превосходство противника в вооруженной борьбе. *К ним относится использование сил специальных операций и внутренней оппозиции для создания постоянно действующего фронта на всей территории противостоящего государства, а также информационное воздействие, формы и способы которого постоянно совершенствуются* (курсив наш. – Авт.)” [13]. Поэтому, считаем мы, все разговоры о романтиках-ополченцах Донбасса, ставших на защиту своих сел и городов под флагами ЛНР и ДНР – все это от лукавого. Все они являют собой составную часть подразделений агрессора. А потому по отношению к ним только и остается один формат поведения – освободить от них оккупированные территории.

Стоит ли отталкиваться в определении новых форм агрессивной политики России от выступления Герасимова в феврале 2013 года? Конечно же, нет – это выступление было скорее уже напутствием на практические свершения после осуществленной военной реформы, которая началась в России еще в 2008 году после “пятидневной войны” с Грузией. Не будучи военными экспертами, сошлемся при анализе реформы на мнение главного редактора российского журнала “Moscow Defense Brief” Михаила Барабанова (независимый аналитический центр). Согласно свидетельству с его стороны, замысел военной реформы 2008 года состоял в решении отказаться от традиционной мобилизационной армии и оставить только силы постоянной готовности. Этот курс подкреплялся сменой доктринальных установок относительно национальной безопасности России. Судя по всему, крупномасштабная конвенциональная война между ведущими странами мира была признана Москвой практически невероятной. Поэтому *вооруженные силы России должны*

были переориентироваться с участия в масштабной войне с несколькими противниками, на возможное участие в локальных конфликтах на границах России, на территории стран СНГ и ближнего зарубежья. Соответственно было решено отказаться и от мобилизационной системы, которая в существовавшем виде являлась анахронизмом. Защита от других великих держав (в первую очередь от США и НАТО) теперь возлагалась почти исключительно на стратегические ядерные силы. В то же время воздушно-десантные войска (ВДВ) были усилены. В 2012 году было создано Командование сил специального назначения (ССН) и киберкомандование.

Первой значительной проверкой реформирования российских вооруженных сил “нового облика” стал украинский кризис. Дальше предоставим слово самому Михаилу Барабанову: “Осуществлённая в конце февраля – начале марта 2014 г. скрытная российская военная интервенция в Крым ошеломила многих, заставив даже ряд наблюдателей на Западе и на Украине говорить о некоей новой “гибридной войне”. Действия, направленные на силовое прикрытие крымского пророссийского движения и обеспечение невмешательства в события на полуострове украинских силовых структур, были действительно спланированы и осуществлены весьма остроумно и эффективно. В роли “вежливых людей”, как теперь известно, выступали подразделения российских ВДВ и бригад спецназа, а также подразделения ССН, что стало фактически их дебютом”. Отвлекающая массированная переброска войск в северные регионы России позволила “замаскировать переброску нескольких тысяч военнослужащих спецназа и ВДВ в Крым. Одновременно начали выдвижения частей к российско-украинской границе, призванное оказать давление на Украину с целью недопущения использования ею военной силы в Крыму” [14].

Что и говорить, ситуация для Украины складывалась крайне неблагоприятно. Быстрое сосредоточение в Крыму российских войск и блокирование ими находящихся там гарнизонов Вооруженных Сил Украины вкупе с развертыванием российских войск на границе практически исключили для Киева шансы на эффективное вооруженное сопротивление. В результате 17 марта Крым был присоединен к России – менее чем через месяц после начала операции. Казалось бы, Россия должна была торжествовать. Но “ирония истории” уже в который раз сыграла свою злую шутку. Проблема Крыма существовала в России всегда. Но во времена Ельцина победила точка зрения, что захват Крыма отвергнет Украину от России. При президенте Путине возобладало другое мнение, хотя, по мнению Барабанова, присоединение Крыма “скорее ухудшало стратегическое положение России, поскольку вело к полной антагонизации Украины. Устранить эту угрозу можно было, либо радикально изменив политический курс Киева, либо резко ослабив Украину тем или иным способом – лучше всего путем ее расчленения и присоединения к России русскоязычных областей юга и востока страны, составляющих так называемую Новороссию. В этих условиях “второй тур” на Украине стал неизбежным, тем более что русскоязычное население юга и востока было вдохновлено присоединением к России Крыма. С начала апреля по Украине прокатилась волна протестов и захватов административных зданий, а в Донбассе возникли вооруженные группы, провозгласившие создание Луганской и Донецкой народных республик (ЛНР и ДНР). Кульминацией событий стало прибытие 13 апреля в Славянск группы Игоря Стрелкова из Крыма” [15].

Эйфория сепаратистов, однако, длилась не долго. Украинские власти объявили на Донбассе антитеррористическую операцию (АТО), начав сосредоточение сил для подавления сепаратистов. В свете резко негативной реакции Запада, Москва тоже стала лавировать, занимая двусмысленную позицию относительно признания ЛНР и ДНР. Украина, в свою очередь, под

влиянием угрожающих заявлений Москвы, но не получая надежных гарантий со стороны Запада, тоже старалась занять осторожную позицию, пытаясь ограничиться чисто полицейскими акциями в Донбассе. К тому же значительная часть украинских войск была нацелена на противодействие прямой российской интервенции. Тем не менее, к концу апреля наращивание украинских сил в разворачивающейся АТО начало переводить борьбу в Донбассе в стадию вооруженного противостояния. Для России, по свидетельству того же Барабанова, это оказалось полной неожиданностью: “Судя по всему, российское руководство оказалось не готово к решительным действиям на Украине, к тому же в условиях усиливающегося санкционного нажима Запада. Видимо, в Кремле переоценили масштабы пророссийского “активизма” на юге и востоке Украины, слабость новой украинской власти, и недооценили силу украинского национализма и заинтересованность элит в сохранении “самостийности” и своего места в ней. На заседании Совета безопасности России 24 апреля было принято решение отказаться от ввода войск на Украину в поддержку восстания в Новороссии. В мае начался отвод значительной части российской группировки от границ, а 1 июня Совет Федерации по запросу Кремля отозвал формальное разрешение на применение вооруженных сил на Украине” [16].

Начиная с июля, проводилось повторное усиление российской группировки на границе с Украиной – как можно судить, главным образом для сковывания украинских сил в их действиях против сепаратистов. Российская сторона сосредоточилась на поставках вооружения и техники, а затем и прямым ограниченным участием в боевых действиях – разведкой, действиями артиллерии и отдельных общевойсковых и специальных подразделений, о чем свидетельствует поражение истощенных украинских войск под Иловым в конце августа. Однако, считает российский аналитик, с точки зрения проводимой в России реформы, “полноценная война России с Украиной так и не состоялась, что не дало возможности провести масштабную проверку армии “нового облика”. Что касается проблем украинской армии – оставим этот сюжет для проработки украинскими военными аналитиками.

Тем не менее, обратимся к выводам, к которым пришли российские аналитики, и которые, судя по всему, могут представлять интерес и для украинской стороны. На вопрос: *как же выглядит сегодня “многомерная” или “гибридная” война*, они обращают внимание на следующее. *Во-первых*, это война всеобъемлющая, с использованием всех средств одновременно, когда и военные и невоенные формы воздействия дополняют друг друга. Разнообразие задействованных средств создает у объекта атаки ощущение потери контроля над ситуацией, когда необходимо одновременное планирование и координация в реальном времени акций, в которых в один и тот же момент задействованы спецслужбы, финансовые органы, дипломатия, глобальные информационные источники, неправительственные организации, а также регулярные и наемные вооруженные формирования.

Во-вторых, это перманентная война, рассчитанная на достижение цели измором, подрыв изнутри с использованием слабых мест противника. Она может идти фазами – через обострения и “перемирия”, чем и отличается нынешняя ситуация в украинско-российских отношениях. Мы должны твердо себе уяснить, что тысячи мелких ударов преследуют цель измотать, задушить, обескровить, одновременно ведя переговоры и предлагая альтернативы, склоняя на свою сторону, завоевывая симпатии недовольных и фрондеров внутри страны.

И, наконец, *в-третьих*, что особенно важно в нашем случае, “гибридная война” – это война идеологическая. Она ведется, пишут российские аналитики, прежде всего, за людей, за их взгляды и убеждения, а лишь потом за территорию: “для ее ведения требуется мобилизация во многих областях – от

морпехов до хакеров, от банкиров до журналистов. А это немыслимо без идеологической обработки собственного населения... Необходимым условием является формирование картины мира, разделенного на “хороших” и “плохих”. Поскольку любая операция призвана воздействовать на людей, пропагандистская составляющая едва ли не самая главная. Особое значение приобретает привлечение на свою сторону СМИ – как их руководства, так и рядовых репортеров – для превращения органов информации в информационно-психологическое оружие” [17].

Альтернативы преодоление кризиса

Но после каждой войны наступает мир. Каким он будет для одурманенного информационно-психологическим оружием населения по обеим сторонам этого “фронта без тыла”? Окончательный ответ здесь можно будет дать только после преодоление кризиса в украинско-российских отношениях. Только тогда воочию будет видно, что сильнее: информационно-психологическое оружие политтехнологов России, или морально-психологическое единство народа Украины? Ведь любое государство крепко настолько, насколько крепок его невидимый социальный капитал – солидарность и доверие друг к другу его граждан.

Но все же – как видит ныне возможное преодоление этого кризиса российская сторона? При анализе многих витиеватых “загогулин” политиков суть их зачастую очевидна: Россия хочет даже не федерализации Украины, а ее конфедерализации с целью гарантированного блокирования любого продвижения Украины в европейское сообщество. И таким блокиратором, своеобразным аварийным “стоп-краном”, должен выступать Донбасс. А вот Крым – это трактуется как уже совершенно другая история. Крым считается чем-то таким, что вообще не подлежит пересмотру. Хотя оба эти вопроса – Донбасса и Крыма – тесно увязываются между собой.

Каким образом? Об этом многие из высшего эшелона власти говорят достаточно откровенно: то ли на жаргонном языке того же Владимира Жириновского (вспомним его официальное обращение к Польше на счет раздела Украины), то ли желчно-иезуитскими устами Константина Затулина. Так, например, Затулин заявляет, что “российско-украинские отношения, плохие или хорошие, обречены остаться. Как их выстраивать, если потеряв Крым, Украина получила от России взамен “крымский синдром” – фантомную боль, которая может быть посильнее настоящей? *На этот вопрос у России, теоретически, могут быть только два варианта ответа. Или Украина развалится на несколько Украин – и тогда никто не сможет сказать, какой из них следует вернуть Крым и Новороссию*, или же “Украина сохранится на карте – без Крыма, но с Новороссией, занявшей его место в российско-украинских отношениях (курсив наш. – Авт.)” [18]. То есть, Новороссия рассматривается как проект, который специально готовился “под слив” при окончательном решении вопроса об аннексии Крыма.

Да тут вышла заминка. Кто же в России в пылу эйфории мог предполагать, что замышлялось одно, а потом выплывет на свет Божий, стара как мир, иррациональная проблема, когда хвост начинает крутить собакой. И в этой ситуации даже такой патентованный украинофоб как Глеб Павловский, озвучивая мнение определенных кругов России, обращает к президенту РФ Путину слова Хлудова из булгаковского “Бега”: “Ты хорошо начал, солдат, но плохо кончил”. А дальше идет интерпретация этого образа: “Путин хорошо начал. А сегодня у меня такое ощущение, что он испугался... Испугался самого себя. Куда идти дальше. Дальше-то что?.. Очень заметен разрыв между Крымом и последующими действиями. Видно, что дальше все шло как импровизация или реакция на чужие действия. Люди, боящиеся будущего, запрещают себе

обдумывать выбор пути. Когда у тебя не поставлены достижимые цели, начинаешь колебаться между двух полюсов – то ничего не делаешь, то ввязываешься в колоссальный конфликт. Если посмотреть на прошедшее лето, мы все время балансировали между растерянностью и войной. При этом войны не хотели, но не знали, что делать, если не воевать? В таких случаях, как говорить, только Бог помилует от беды” [19].

А ведь замышлялось вроде бы все по науке. *Исходили из того, что в Украине существует русская ирредента* – та же диаспора, но компактно проживающая на сопредельной территории к России. Вот тут, мол, и появляется шанс разжечь сепаратистские настроения, посулив рай земной на присоединенной к России территории, и тем самым внести дестабилизацию в общественно-политическую жизнь Украины. Было завезено оружие, проплачены активисты, пролилась кровь, в социум был внесен раскол. Об этом образно пишет известный российский журналист Андрей Бабицкий. При отсутствии какой-то значимой элиты, на Донбассе из полукриминальной и криминальной среды, с психологической установкой на то, что “винтовка рождает власть”, стала возвращаться “новая общность – людей, спянных войной, получивших силу от ощущения причастности к истории. Они уверены, что им дано перевернуть реальность с помощью автоматов и систем залпового огня. Это, конечно, так, но войны заканчиваются, и жизнь требует возвращения в повседневный формат. Я видел, какой трагедией оборачивается для людей необходимость расстаться с оружием и чувством исторической значимости своего поступка. Здесь будет так же” [20].

Дать в руки оружие легко, но отобрать его уже трудно. Донбасс вошел в процесс со всеми старыми болячками: криминалом, вороватостью, отсутствием привычки уважать закон и т.д. В среднем и мелком бизнесе начался масштабный перелом под названием “взять под внешнее управление”. Собственник уехал, закрыл свое дело, ДНР приходит и открывает его без ведома хозяина. Объясняют это тем, что городу необходимы работающие предприятия, а людям зарплаты. Но ведь смена форм собственности – это вечный спутник гражданской войны. Остается надеяться на помощь Москвы. Но на Донбассе, пишет Бабицкий, уже кое-кто начинает понимать, что в России свои проблемы: “огромная страна под санкциями, рубль валится, уровень жизни падает. Кремль вынужден вести сложную игру: где-то нажать, где-то отступить. И если в какой-то момент ему понадобится пожертвовать интересами Донбасса, он это сделает не задумываясь”. А на Донбассе свои болячки: “уголь у нас дороже, чем в России, потому что его там добывают открытым методом, а мы в шахтах. Нужен какой-то перелом. А какой перелом, если война продолжается и мы в изоляции” [21].

Кроме того, следует учитывать международный резонанс вокруг проблемы Донбасса. *Никто в мире не хочет какого-то нового “косовского прецедента”.* Каждая страна имеет ирреденту в соседней стране – то ли большую, то ли меньшую. И если каждая из меньшинств станет на путь сепаратизма, то это взорвет устоявшийся порядок в мире. Одно дело, когда какое-то меньшинство начинает бунтовать против правительства того государства, гражданами которого они являются. Это может быть воспринято международной общественностью как нечто легитимное, как борьба за права человека. Но когда, пишет старший советник Центра стратегических и международных исследований (Вашингтон) Эдвард Люттвак, *в эти действия местного населения вовлекается иностранное государство, поощряет или участвует в них, поддерживая всеми доступными средствами – тогда то, что делает местное население, не играет уже никакой роли. Это автоматически квалифицируется как столкновение противоборствующих государств.* Просто потому, что вовлечено другое государство. Тем паче вовлечено с применением армии или флота. Пусть и с поддержкой из числа из местного населения. У любого крупного внешнего

игрока на поле малого всегда есть поддержка среди местного населения. Таким образом, “украинский прецедент не имеет пока ничего общего с делом объединения наций. Это не вопрос того, что одни русские хотят объединиться с другими русскими. Здесь речь идет о геополитических интересах российского государства: с его деньгами, тайными и явными операциями, при помощи которых оно хотело спровоцировать выгодные этому государству изменения на территории Украины” [22].

Российские политики пытаются уйти от этого ясного вопроса, несколько замутив проблему тем, что, мол, Украина в отношении к России вроде бы и не государство, а так себе – вечный исторический спутник и этнографический донор. Так, бывший глава Администрации президента России Александр Волошин рисует эту “картину маслом” следующим образом: “Украина для нас... при всем уважении к украинской независимости, это что-то совсем близкое. Если сравнивать наши отношения, допустим, в параметрах Великобритании, я бы сравнил это с отношениями между Англией и Уэльсом. Это совсем близко, даже не между Англией и Шотландией. Это реально довольно близкие отношения”. И далее: “Из этого не должно вытекать, что мы будем готовы обсуждать статус Крыма” [23]. Мол, взяли свое, и никто нам не указ.

Вот в этом и состоит главная ошибка. Мир то ведь изменился, он глобализировался и стал взаимозависимым. Мир бросил свой вызов времени, на который следует отвечать, ведь судьба ведет умного за руку, а дурака тащит за ворот. Сейчас аналитики приходят к пониманию того, что целостной и ориентированной на будущее модели развития в России не сложилось. Так, Федор Лукьянов, редактор журнала “Россия в глобальной политике”, с тревогой констатирует, что двигаясь по сложной и хаотической траектории, *Россия застряла между двумя состояниями. Страна так и не стала равноправной частью мировой экономики, которая извлекала бы полноценные дивиденды из глобализации. Но и интегрировалась в нее в достаточной степени, чтобы испытывать на себе все потрясения на мировых рынках.* В какой-то момент промежуточная ситуация стала тяготить всех – и сторонников дальнейшей интеграции, и приверженцев более изолированного развития. Но движения ни в ту, ни в другую сторону не происходило по целому ряду причин как внутреннего, так и внешнего свойства. Но вот вдруг на наших глазах возник “момент истины”: *“Украинская коллизия сломала тренд, создав совсем другую ситуацию, которая может дальше развиваться в разных направлениях.* Теперь все больше, чем прежде зависит от нас самих – внешние источники роста либо закончились, либо отсечены из-за политической ситуации. России необходима концепция экономического прорыва с опорой на внутреннюю инициативу и человеческий капитал, внешних стимулов ожидать больше не приходится (курсив наш. – Авт.)” [24].

И вот в это самое время, когда цели для России по-прежнему не поставлены, когда общество не знает, куда двигаться дальше, машина власти тем временем в сегодняшнем стратегическом поле не работает. Более того, она делает ошибки, а люди, спасаясь, начинают каждый решать свои проблемы отдельно. И в этой ситуации, замечает Глеб Павловский, было бы ужасно, если бы Путин забыл, что он же управляет не Новороссией, а Россией, и что не его заботой должно быть обдумывание ситуации, как организовать власть в Луганске и Донецке: “Сейчас настало время поворота к будущему времени для страны. Когда ты повернешься к реальным делам, тебя перестанут мучить кошмары санкций и мысли о том, подал ли руку какой-то премьер. В принципе ведь задача санкций не столько в том, чтобы сделать тебе больно, а чтобы ты каждый день думал о них, пока эти переживания не съедят твой мозг”. Конечно, каждое государство может поставить себе какую-то цель – то ли реальную, то ли фантастическую. Этим

можно заниматься на досуге, “но только в том случае, если мы останемся Россией, а не превратимся сами в Новороссию у себя дома... Когда гаснет понимание стратегической цели – долгосрочной, среднесрочной, промежуточной, – остаются одни эмоции, распалые из “Останкино” по вашему же указанию. Такое кончается плохо. Но не обязательно так плохо, как мы думаем, – это может кончиться еще хуже” [25].

Конечно, можно сказать, что не только Россия, но и государства побольше и помощнее тоже пребывают в поисках стратегического проекта будущего. Сейчас ведутся споры, каков проект будущего выдвинут США, а каков будет от Китая. Однако, при всех раскладах, складывается впечатление, что Россия в выигрыше не будет ни при каких обстоятельствах. Прислушаемся к авторитетному мнению программно-директора Российского института по международным делам Ивана Тимофеева: “Украинский кризис хорошо иллюстрирует сложившуюся ситуацию. Россия заняла жесткую позицию, действует на опережение, заявляет о себе как о державе, с мнением которой нужно считаться. Сейчас видно, что наша страна вряд ли отступит от взятого курса. Однако оппоненты будут отвечать России не только и не столько политическими методами. Они будут пытаться не допускать Россию к глобальным источникам роста и развития. Причем давление будет мощным и консолидированным. А Россия будет в этой игре без надежных союзников” [26].

В создавшейся ситуации, по мнению российского исследователя Тимофеева, Россия оказалась в ситуации шахматного цугцванга, – какой бы ход она не предприняла, она будет в проигрыше. *В случае жесткой конфронтации с Западом* повысится рост консолидированного давления на Россию, как в сфере безопасности, так и в сфере экономики. Произойдет ее дальнейшая маргинализация, выталкивание на мировую периферию, отсечение от финансовых, технологических и иных источников роста. В данном сценарии России выстоять будет крайне сложно.

Второй сценарий – *значительные уступки Западу*. В создавшихся ныне условиях, как показало заседание “большой двадцатки” в Брисбене (Австралия, ноябрь 2014 г.), этот сценарий окажется тоже негативным, поскольку возвращение в глобальный мир в этом случае будет несравненно более дорогим. Кроме того, уступки вовсе не гарантируют того, что Россия не будет зажата в угол в будущем и сможет преодолеть существующие проблемы развития.

Поскольку оба сценария для России оказываются неприемлемыми, то *страна объективно становится заинтересованной в смене существующего миропорядка*. Она заинтересована в многополярности мира, что гарантировало бы ей наличие нескольких источников роста и развития. Но Россия вряд ли может выстроить такой миропорядок самостоятельно. В отличие от Советского Союза, у нее нет даже проекта, который можно было бы предложить остальным странам. А между тем будущее международных отношений, скорее всего, будет связано с конкуренцией проектов мироустройства.

Такие проекты нам хорошо знакомы. *Один из них – либеральный западный подход, предполагающий сохранение и развитие имеющейся модели глобализации. Другой подход будет апеллировать к издержкам западной модели, к проблеме неравенства и распределения ресурсов.* Кто возьмет на себя роль лидера глобального левого проекта? Ответ очевиден. *Это будет Китай.* Если конфронтация России и Запада пойдет слишком далеко, то России будет более выгоден второй вариант. В этом случае она может попробовать встроиться в китайскую модель. Но рассчитывать на то, пишет Тимофеев, что Россия в ней будет равноправным партнером, не приходится.

Наконец, *последняя альтернатива для России – попытаться сохранить за собой самостоятельную роль, играть сразу на нескольких досках: не обострять*

до предела конфронтацию с Западом и одновременно избегать зависимости в отношениях с Китаем. То есть, маневрировать, попутно решая проблемы собственного развития – технической отсталости, качества жизни, эффективности государственного управления и т.п. Но тогда, в силу ограниченности ресурсов России и множества проблем, стоящих перед ней, именно дипломатия, а не военная сила, должны стать ключевым инструментом ее внешней политики. *И тогда, добавим мы, “гибридная война”, в том виде, какой она приобрела сегодня, изживет себя.*

Но это проблемы России, источников ее возможной модернизации. А пока что Украину беспокоит то, что в отчаянной ситуации Россия может пойти на риск обострения отношений с Украиной. *Беда вся в том, что для России Украина – это скорее внутренний вопрос. Указанный тезис демонстрирует полное отсутствие у российских политических элит восприятия Украины как независимого государства, агрессия против которого способна дорого обойтись российской экономике и общим позициям в мире. А потому в треугольнике Россия-Украина-Запад Россия демонстрирует безальтернативность своих интересов в Украине, в то время как Запад, и прежде всего США, для которых Украина никогда не входила в сферу жизненных интересов, предельно осторожны и сдержаны в своих попытках воздействия на Россию [27].*

Украине приходится лишь надеяться, что дальнейшее развитие событий, возможно, изменит баланс сил в сторону усиленной поддержки Западом Украины. И для этого есть все основания. Взять хотя бы первое интервью посла США в России Джона Теффта после вручения им верительных грамот президенту РФ Владимиру Путину. Посол четко и однозначно подтвердил известную позицию США о том, что: 1) “мы по-прежнему твердо придерживаемся принципа: страны имеют суверенное право выбирать, в какие политические, экономические и военные союзы им входить. И другие страны не могут наложить вето на это право”; и 2) “вы не можете просто аннексировать территорию другого государства, какими бы историческими мотивами вы не руководствовались. А в Крыму именно это и произошло. Надеюсь, что этого не произойдет на востоке Украины”. Продолжая сотрудничество между США и Россией, заявил посол, “это не значит, что мы просто возьмем и забудем об Украине. Это проблема, и ее надо решать” [28].

А пока нельзя исключать возможности обострения ситуации в Харькове или Одессе. Никуда не делся вариант прокладки сухопутного коридора через Мариуполь. Во всяком случае, Россия будет изыскивать варианты для подпитки нестабильности в регионе. То, что Запад продемонстрировал нежелание торговаться по вопросу Крыма, становится важнейшей внутрироссийской проблемой, так как сдача оккупированной территории будет восприниматься националистическими силами России как акт предательства со стороны президента. Поэтому ему на данный момент отступать абсолютно некуда. Как следствие, он, судя по всему, будет поддерживать определенный градус напряженности и, таким образом, отслеживать, как будет развиваться ситуация и действовать по обстановке.

Что будет в дальнейшем – трудно представить. Но, как показывает монитор СМИ, в самой России среди аналитиков возникает ощущение, что страна готовится отметить 100-летний юбилей Великого Октября чем-то нестандартным. Во что это выльется, одному Богу известно.

Постскриптум

А итог пока что неутешителен: “писатели пописывают, а читатели почитывают”. К своей чести, одна группа российской интеллигенции заявила об осуждении аннексии Россией Крыма: “Мы, представители российской интеллигенции, обязаны предостеречь власть от совершающейся исторической ошибки – стремления взять под контроль с помощью российских вооруженных сил часть другой, еще недавно братской страны – Украины”. Да только вскоре появилось обращение и другой группы интеллигенции, инициированное министром культуры Владимиром Мединским – направленное, напротив, на поддержку действий российских властей [29]. Такое вот, с позволения сказать, “братство”.

И чего уж тут удивляться, если в Украине 23-летняя Анастасия Дмитрук, выросшая при независимой Украине, написала текст песни, в короткое время взорвавшей Интернет более чем 4 миллионами посещений, где финальные слова звучат таким образом: “У вас Царь, у нас – Демократия. Никогда мы не будем братьями”.

Список использованных источников

1. *Лавров С.В.* XXII ассамблея Совета по внешней и оборонной политике / Россия в глобальной политике. – Доступно: http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_cresis/XXII-assambleya-Soveta-ro-vneshnei-i-oboronnai-politike-17138
2. *Указ* Президента Украины №872/2014. О дне достоинства и Свободы. – Доступно: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/18441.html?PrintVersion>
3. *Ренан Э.* Что такое нация? Доклад, прочитанный в Сорбонне 11-го марта 1882 года. – Доступно: http://hrono.ru/statii/2006/renan_naci.php
4. *СБУ* открыла доступ к документам по восстаниям крестьян в 1930–1932 годах. – Доступно: [http://data:text/html;charset=utf-8,%3Ch1%20class%20%D%22b-article_title%](http://data:text/html;charset=utf-8,%3Ch1%20class%20%D%22b-article_title%5.)
5. *Вихров М.* Чтобы понять, чем был для украинцев Голодомор, нужно посмотреть сегодняшний Донбасс. – Доступно: data:text/html;charset=utf-8,%3Cheader%20style%3d%22margin%3A%200px%3B%...
6. *Годовщина* протестов: как оценивает Майдан население Украины. – Доступно: data:text/html;charset=utf-8,%3Cdt%20class%3D%22entry-title%20entry-linkbar%22%20style...
7. *Годовщина* Евромайдана: кто на самом деле участвовал в протестах. – Доступно: data:text/html;charset=utf-8,%3Ch1%20class%3D%22b-article-title%22%20style...
8. *40 лет* знаменитого интервью Карла Ясперса. Массовые убийства не могут быть оправданы за давностью. Беседа К. Ясперса с Р. Аугштейном (журнал “Шпигель”, 1965 г.). – Доступно: <http://nprg.ru/journal/2005/1/jaspers.htm>
9. *Зевелев И.* Границы русского мира. Трансформация национальной идентичности и новейшая внешнеполитическая доктрина России. – Доступно: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/granitcy-russkogo-mira-16582>
10. *Гилёв О.А.* Многомерная война и новая оборонная стратегия. – Доступно: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Mnogomernaya-voina-i-novaya-oboronnaya-strategiya-17101>
11. *Гилёв А.О.* Многомерная война и новая оборонная стратегия. – Доступно: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Mnogomernaya-voina-i-novaya-oboronnaya-strategiya-17101>
12. *Герасимов В.* Ценность науки в предвидении. – Доступно: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/14632>
13. *Герасимов В.* Ценность науки в предвидении. – Доступно: <http://www.vpk-news.ru/print/articles/14632>
14. *Барабанов М.* Испытание “нового облика”. – Доступно: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Ispytanie-novogo-oblika-17097>
15. *Барабанов М.* Испытание “нового облика”. – Доступно: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Ispytanie-novogo-oblika-17097>
16. *Барабанов М.* Испытание “нового облика”. – Доступно: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Ispytanie-novogo-oblika-17097>
17. *Гилёв А.О.* Многомерная война и новая оборонная стратегия. – Доступно: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Mnogomernaya-voina-i-novaya-oboronnaya-strategiya-17101>
18. *Затулин К.* Хотят ли русские войны? – Доступно: http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_cresis/Khotyat-li-russkie-voiny-17083
19. *Павловский Г.* “Президенту надо выйти из круга старых друзей”. – Доступно: http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_cresis/Prezidentu-nado-vyiti-iz-kruga-starykh-druzei-17132
20. *Бабицкий А.* Легкость войны. Выносимая и не очень. – Доступно: http://www.globalaffairs.ru/print/Ukraine_cresis/Lgkost-voiny-Vynosimaya-i-ne-ochen-17085
21. *Бабицкий А.* Легкость войны. Выносимая и не очень. – Доступно: http://www.globalaffairs.ru/print/Ukraine_cresis/Lgkost-voiny-Vynosimaya-i-ne-ochen-17085
22. *Люттвак Э.* Какая еще Ирредента? Конфликт государств! – Доступно: http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_cresis/Kakaya-tsche-Irredenta-Konflikt

gosudarstv-17014 23. *Российским* интересам соответствует единая Украина. – Доступно: <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/Rossiiskim-interesam-sootvetstvuet-edinaya-Ukraina-16941> 24. *Чувство* глубокого неудовлетворения. – Доступно: <http://www.globalaffairs.ru/print/redcol/Chuvstvo-glubokogo-neudovletvoreniya-17134> 25. *Павловский Г.* “Президенту надо выйти из круга старых друзей”. – Доступно: http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_crysis/Prezidentu-nado-vyiti-iz-kruga-starykh-druzei-17132 26. *Тимофеев И.* Волки и зайцы. Что ждет Россию в меняющемся миропорядке? – Доступно: <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/Volki-i-zaitcy-cto-zhdet-Rossiiu-v-menyayushemsya-miroporyadke-17121> 27. *Синовец П.* Кто кого: Украинский кризис, санкции Запада и попытки сдерживания России. – Доступно: http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_crysis/Ktj-kogo-Ukrainskii-krizis-sanktcii-Zapada-i-popytki-sderzhivaniya-Rossii-17073 28. *Тедффт Дж.* “Наши двери все еще открыты для россиян. – Доступно: <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/Nashi-dveri-vse-esche-otkryty-dlya-rossian-17140> 29. *Конгресс* интеллигенции вновь пытается остановить российскую агрессию. – Доступно: <data:text/html;charset=utf-8,%3Cheader%20style%3D%22box-sizing%3A%20border-box%3...>

Василь Ткаченко, Микола Дорошенко

“ГІБРИДНА ВІЙНА”: ВИТОКИ І ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

У статті аналізується “гібридна війна” Росії проти України, коли доповнюють один одного військові й невійськові форми діянь, розраховані на досягнення цілі змором, підлив зсередини з використанням сепаратистів і фрондерів всередині країни.

Ключові слова: “гібридна війна”, “багатовимірна війна”, сепаратисти, кризове реагування, високоточна зброя, миротворча операція, анексія Криму, ЛНР і ДНР, Новоросія, конфедералізація, ірредента.

Vasyl Tkachenko, Mykola Doroshenko

“HYBRID WAR”: ORIGINS AND POLITICAL IMPLICATIONS

The article analyzes Russia’s “hybrid war” against Ukraine that combines military forces with unconventional warfare and involves partnering with separatists and insurgents to wear down and destabilize the country from within.

Key words: “hybrid war”, “multidimensional war”, separatists, crisis response, precision-guided munitions, peacekeeping operation, annexation of Crimea, Donbass, the LNR and DNR, Novorossiia, confederalization, irredentism.

УДК 94(477)

Юрій Макар, Віталій Макар

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩІ ТА ЇХ НАЩАДКІВ В УКРАЇНІ

Автори матеріалу розповідають про організоване життя на теренах України, депортованих з Холмщини і Підляшшя українців на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р. між Раднаркомом УРСР та Польським комітетом національного визволення.

Ключові слова: Товариство Холмщина, українська національна ідентичність, статут товариства, Закерзоння, ікона Холмської Божої Матері, Віче скорботи, форми роботи.

Будь-які громадські організації в радянській Україні були ліквідовані ще на початку її існування, тобто задовго до Другої світової війни. Щоб викоренити вільнодумство, тоталітарна держава поширила цей досвід і на новостворені області з приєднаних українських етнічних земель на заході України. Сказане стосується Західної Волині, Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття. Починаючи з вересня 1939 р., тут залізом і кров'ю викорінювали отой дух вільнодумства. В результаті постраждали сотні тисяч ні в чому не винних людей – хіба що в тому, що належали до культурно-освітніх, кооперативних чи релігійних організацій, існування й діяльність яких хоч якось толерувалися попередньою владою.

Півмільйона українців, переселених до радянської України зі своїх етнічних земель в Польщі, серед них майже двісті тисяч холмщаків і підляшуків, автоматично позбавлялися права на будь-яке організоване життя, крім можливості вступу (вибіркового) до лав Комуністичної партії, комсомолу чи піонерської організації, або небагатьох інших, ретельно контрольованих владою, керованою тією ж Компартією, організацій. Більше того, ще під час підготовки списків для переселення і після прибуття до нових місць проживання пильне око влади в особі компетентних органів вишукувало буржуазних націоналістів, зрадників тощо. А такими були, на думку тодішньої влади, різного рівня службовці, вчителі, священники, працівники культури. Іншими словами, усі ті, хто міг би зашкодити перевихованню депортованих підляшуків, холмщаків, надсянців, лемків у марксистсько-ленінському дусі, виявляли і, про всяк випадок, ізолювали від суспільства.

На час переселення, чи пак депортації, склалося так, що представники радянських евакуаційних комісій по селах вишукували колишніх членів КПЗУ, розпущеної рішенням Комінтерну ще у серпні 1938 р. разом з Компартією Польщі, складовою частиною якої вона була, а ті повинні були закликати холмщаків та підляшуків добровільно виїжджати до УРСР. Вони, здебільшого, ретельно виконували завдання. Проте, після поселення в нових місцях проживання значна частина з них зазнала переслідувань за надуманими звинуваченнями в українському буржуазному націоналізмі, хоча вони його ніяк не стосувалися, оскільки ще на рідних землях сповідували пролетарський інтернаціоналізм.

Якщо не говорити про загальне вигнання з холмсько-підляшських земель, а мати на увазі окремі верстви переселенців, то варто звернути увагу ще на дві їх

категорії, щоправда, не дуже численні. Мова про урядовців, переважно, найнижчого рівня, які під час німецької окупації виконували в Холмщині й півдні Підляшшя службові функції в українських допоміжних структурах – УДК, УОТ, кооперативах тощо. Сказане стосується й тих, хто працював солтистами (сільськими старостами), війтами або працівниками гмін (сільських рад), само собою – вчителів, як зрештою, службовців усіх категорій та інших категорій сільських чи міських владних структур в окупованій Польщі. Все це прирівнювалося до державної зради. Значні проблеми мали й священики, які переселялися до радянської України, пораженої тоді войовничим атеїзмом. Мова про оо. Василя Бухала, Івана Кіндзерського, Ореста Мількова [1]. Проте цей перелік не вичерпує загалу тих людей, які так чи інакше мали усї підстави повоюватися за своє і майбуття своїх родин в радянській дійсності. Вони намагалися поселятися окремо від загальної маси переселенців, які знали їх особисто, щоб зменшити ризики потрапити до рук справедливого радянського правосуддя. Представники компетентних органів, як тоді їх називали, постійно нищпорили у переселенському середовищі, вишукуючи супротивників існуючого режиму. Можна без перебільшення говорити про те, що ще з часів більшовицької революції в колишньому СРСР йшов безперервний процес пошуку політичних і класових ворогів, вочевидь для того, щоб перекласти на них відповідальність за суспільно-політичні й соціально-економічні провали, які були постійним явищем у житті країни.

На рубежі минулого і нинішнього століть відбувся розпад так званої світової системи соціалізму, разом з її натхненником і проводирем Радянським Союзом. Ще з середини 80-х рр., в період горбачовської перебудови суттєво ослабилась всеохоплююча система контролю за свідомістю суспільства та кожного громадянина, зокрема. Безумовно, що холмщаки з підляшчуками, як і інші закарзонці, котрі впродовж багатьох десятиліть були змушені забувати про своє походження, взялися за відтворення своєї історичної пам'яті. По суті справи, з початком 1990-х рр., з'явилися перші зародки їх організованого життя. Під різними назвами виникали перші земляцькі організації вигнанців з колишніх українських етнічних земель у Польщі в місцях найбільш компактного поселення. Сказане стосується таких обласних центрів, як: Львів, Луцьк, Рівне, Тернопіль і, безумовно, столиці України – Києва. На хвилі піднесення громадські організації холмщаків і підляшчуків виникли й у багатьох інших областях України. Але через невелику кількість там переселенців вони не змогли налагодити належним чином своєї діяльності.

Але про все це по черзі. Ми, зібравши відповідні матеріали, прийшли до висновку, що потрібно бодай дещо висвітлити історію виникнення та характер діяльності товариства “Холмщина”, хоча б у тих областях України, де вони упродовж 20–25 років зорганізувалися і ведуть важливу роботу не лише щодо збереження історичної пам'яті про свою малу батьківщину, але й примножують її, прищеплюючи своїм нащадкам любов і повагу до походження і пережитого попередніми поколіннями холмщаків і підляшчуків, до долі їх знедоленого краю. Зробити це, зважаючи на сучасні технічні засоби, ніби й просто. Заходь в Інтернет і вибирай матеріал. Проте, це лише на перший погляд. Виявляється, лише окремі з товариств холмщаків ведуть Інтернет-сторінки. Був час, коли у середині 1990-х рр. бурхливо зростали земляцькі товариства. Зокрема, з'явилася інформація, що холмщаки з південними підляшчуками створили 16 осередків у 14 областях України [2, с. 208–231]. Нам усім хотілося б, щоб це було так. Однак, насправді, станом на сьогодні, наскільки орієнтуються автори проекту, певна, або сказати б сміливіше, значна робота ведеться в Києві, Луцьку, Львові та Рівному. До певного часу вона проводилася й у Тернополі. Ми далекі від того, щоб критикувати. Мовляв, хтось робить краще, хтось гірше, хтось дбає, хтось не

дбає тощо. Такий підхід до оцінки діяльності товариств Холмщина в місцях масового скупчення переселенців та їх нащадків був би просто неетичним і навіть образливим для тих людей, які віддано взялися за відновлення, збереження й плекання своєї важкої, але такої рідної кожному з нас власної минушини. Товариства виникли на хвилі загальноукраїнського патріотичного зриву. Людям, які взялися за створення товариств холмщаків з підляшчуками, надсянців, лемків треба низько поклонитися за їх важкий невдячний труд, оскільки розпочали вони його хоча й в умовах горбачовської перебудови, та все ж в період тоталітаризму. Зрештою, й в умовах незалежної України організаторам відновлення історичної пам'яті доводиться важко працювати, через декілька причин, а саме: невисокий, на жаль, поки що, рівень національної свідомості як загальнонаціональної, так і, дозволимо собі такий новотвір, регіональної, що стосується, в нашому випадку, вигнанців з Польщі; байдужість державних чинників щодо морально-політичного та національно-релігійного факторів, які мали б цементувати єдність суспільства.

Упродовж усіх попередніх років незалежності України були спроби якось на державному рівні розв'язати проблеми депортованих з Польщі українців, які попередньо так і не були вирішені. Проте, через квоість дій влади, їх ніхто і ніколи не довів до логічного завершення.

Сказане стосується усіх сторін життя, як то матеріальної компенсації за залишене в Польщі майно, належного облаштування в місцях нового поселення, права відвідування місць свого походження тощо. А, оскільки за часів СРСР не було громадських організацій переселенців, то тими проблемами ніхто й не переймався. Вигнанці з Польщі поступово мали стати сірими радянськими людьми, що й входило у плани виховання нового типу людини.

Отже, якщо повернутися до створення осередків Холмщини на місцях та їх діяльності в областях чи конкретних місцях, місцевостях, то не слід забувати, що через згаяння великого проміжку часу, який пройшов з моменту депортації, дуже багато втрачено. В інший світ відійшло чимало громадських активістів і просто людей, які могли донести бодай якусь інформацію про рідний край до наступних поколінь. Втрачено чимало місцевих народних звичаїв, переказів, пісень, приказок, зрештою усього того, що можна кваліфікувати як етнологічний (етнографічний) матеріал. Іншими словами, якщо, усі ті втрати підсумовувати з урахуванням незацікавленості правлячих чинників держави у збереженні української національної ідентичності, то маємо те, що маємо, як висловився один з українських державних мужів. Очевидно, так історично склалося, що ми, українці, завжди щось або когось наздоганяємо, замість того, щоб випереджувати.

З урахуванням всього сказаного, людям, які взялися за відродження історичної пам'яті вигнанців з Польщі шляхом створення громадських організацій і розгортання їх діяльності, належить велика вдячність з боку решти ще живих депортованих, а ще більше – їх нащадків.

Аналізуючи діяльність громадських організацій українських вигнанців з Польщі автори проекту ні в якому випадку не збиралися вишукувати якісь проблеми в їх діяльності. Ми керувалися виключно тим, що будь-яка згадка про рідні місця, їх покритвджених мешканців заслуговує на схвалення. А те, що можуть траплятися неточності, чи якісь промахи, не повинно враховуватись, оскільки з плином часу багато чого стерлося в людській пам'яті. Але навіть, коли будуюмо якийсь матеріал на архівних документах, то і в них, на жаль, знаходимо чимало неточностей чи й протиріч, що теж має своє пояснення.

Тому хочемо привернути увагу шановного Читача до питання позитивних надбань земляцьких товариств депортованих. Багато аспектів їх діяльності мають спільний характер. Зокрема, в матеріалах, які нам вдалося опрацювати – це

питання історії рідного краю, депортаційних трагедій, важких випробувань у міжвоєнній Польщі та нелегкого життя у місцях післядепортаційного поселення. Якщо ж говорити про ті чи інші відмінності, то вони, як нам здається, пов'язані з тим, як ті чи інші організатори і керівники товариств спрямовували їх діяльність, вочевидь, з власним розумінням справи і з конкретними можливостями на місцях, у тому й особистими, якщо б так висловитися, нахилами або здібностями.

Найбільше об'єднання холмщаків

За алфавітним порядком, розпочнемо нашу конкретну розповідь з Волинського обласного ветеранського громадсько-культурного товариства “Холмщина”. До речі, суттєву допомогу авторам проекту надав його нинішній голова Микола Онуфрійчук, знаний журналіст, письменник, громадський і культурно-освітній діяч, який на наше прохання підготував нам доволі повну інформацію про створення, структуру і діяльність волинської Холмщини, доповнену, зрештою, численними публікаціями [3].

Отже, товариство “Холмщина” на Волині започатковане на установчих зборах в Луцьку 18 листопада 1990 р. У той пам'ятний день формальному проголошенню товариства передувало декілька доповідей, які нагадали зібраним світлі й трагічні сторінки історії рідного краю. Зокрема, Микола Онуфрійчук виступив на тему “Холмщина й Підляшшя – наш рідний край”. Віктор Ревуха виголосив доповідь “Нищення церков на Холмщині й Підляшші”. До речі, він – уродженець села Богутичі Грубешівського повіту – ще у 1939 р. разом з батьками, загітованими радянською пропагандою, переїхав на Волинь. Закінчивши факультет романо-германської філології Харківського університету, працював викладачем німецької мови у школах Луцька, Волинському (тепер – Східноєвропейському) національному університеті імені Лесі Українки. Був, на жаль, мусимо говорити в минулому часі, відомим письменником, публіцистом, перекладачем. З доповіддю “Література Холмщини й Підляшшя” виступив уродженець с. Вишнева Грубешівського повіту, професор Волинського університету, доктор філологічних наук Олександр Рисак.

З організаційних питань, доповідь зробив широко відомий виходець з с. Стрільці Грубешівського повіту Йосип Струцюк – “Проект Статуту Волинського громадсько-культурного товариства “Холмщина””. Засновниками товариства виступили Волинське обласне відділення Українського фонду культури, обласні організації Спілки письменників України, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Учасники зібрання, в якому взяли участь делегації не лише з міст і районів Волинської області, а й з Києва, Львова, Рівного, затвердили Статут, обрали керівні органи товариства, визначили головні напрямки його діяльності [4].

За кілька днів, 21 листопада на першому засіданні Ради головою волинської “Холмщини” затвердили Віктора Ревуху, заступником – Йосипа Струцюка, а секретарем – Лідію Засадку [3]. За визначеними напрямками роботи було створено в Раді товариства декілька секцій. Упродовж перших десяти років волинську Холмщину очолювали Віктор Ревуха, Зіновій Марчук – виходець з Молодятич Грубешівського повіту, Анатолій Прачук – уродженець Невіркова Замістського повіту, Василь Ворон – нащадок переселенця та Богдан Самохваленко, також народжений в Україні. З 2000-го р. волинську “Холмщину” очолює Микола Онуфрійчук.

Станом на сьогодні волинське товариство в одинадцяти міських і районних відділеннях та кількох осередках об'єднує 4,5 тис. осіб депортованих етнічних українців, переважно вихідців з Холмщини й Підляшшя, частину їх нащадків. У Володимирі-Волинському діє міськрайонне товариство “Холмщина”, у складі якого понад 300 осіб [5].

Відповідно до свого Статуту, товариство визначило собі за мету домагатися задоволення та захисту соціально-економічних, культурних, духовних, вікових потреб, загалом законних прав та інтересів виселених і їх нащадків, а також відродження та збереження історичної пам'яті про малу батьківщину, про непросту долю, духовну і матеріальну культуру українців Холмщини, Підляшшя та інших етнічних українських земель, які тепер належать Польщі.

“До створення товариства нас спонукало те, що впродовж 45-ти років після примусового переселення і розпорошення як в різних регіонах України, так і в інших союзних республіках, а також під час акції Вісла – на північно-західних землях Польщі, ми, молодше покоління, та наші нащадки не мали змоги досягнути і осмислити правдиву історичну долю своєї прадавньої землі, найзахіднішої гілки українців, перейняти сповна від пращурів духовні, культурні, матеріальні надбання. Ця тема тривалий час у нас і в Польщі або замовчувалась, або фальшувалась. Прояви замовчування і фальшування, на жаль, мають місце й досі” [5], – так пояснив мотивацію створення волинської “Холмщини” її теперішній голова.

Волинська “Холмщина” співпрацює з громадськими об'єднаннями депортованих українців, які діють в інших областях України, входить до складу Об'єднання Закерзоння. Керівники волинського товариства холмщаків щорічно понад 20 літ надсилали звернення до Верховної Ради, Президентів, Прем'єр-міністрів України, українських дипломатів з проханням розглянути в українському парламенті проблеми, породжені виселенням, а не добровільною евакуацією в 1944–1951 р. етнічних українців зі свого прадавнього краю до СРСР, антиукраїнським терором і репресіями, надати цим акціям належну політико-правову оцінку, прийняти Закон України, який надав би примусово переселеним автохтонним українцям статус депортованих і передбачив би для них відповідний соціальний захист, відшкодування за завдані фізичні, духовно-моральні та матеріальні збитки [5].

Волинська “Холмщина” багаторазово просила, щоб на міждержавному рівні з Республікою Польща та Європейським Союзом вирішити питання про забезпечення безвізового режиму для депортованих етнічних українців та їх нащадків, позаяк існує природна потреба щорічно відвідувати місця походження, храми, монастирі, кладовища, могили рідних, роз'єднані родини; про належне вшанування пам'ятних місць, видатних предків українців, невинних жертв, яких зазнала мирна українська людність на Закерзонні; за участі Президентів України і Польщі відкрити і освятити пам'ятник жертвам Сагриня, де найбільше загинуло від польської зброї українського мирного населення. клопотання товариства підтримувала Волинська обласна влада [5].

Верховна Рада України з 1-го січня 2004 р. виселеним українцям замість статусу депортованих надала статус учасників-ветеранів війни, яким передбачено окремі пільги [6, с. 90]. На жаль, інші питання досі не вирішуються. Візовий режим у 2012 р. навіть ускладнено. Пам'ятник у Сагрині чекає свого освячення за участю Президентів України і Польщі понад шість років.

Волинське товариство щорічно зверталось з клопотаннями та пропозиціями до місцевої обласної та Луцької міської влади, до Генерального консула України в Люблині, до Патріарха Філарета, митрополита Луцького і Волинського Михаїла, архієпископа Люблинського і Холмського Авеля щодо належного вшанування Холмської ікони Божої Матері, спорудження в Луцьку храму її імені, щодо сприяння в проведенні щорічних паломницьких поїздок до рідного краю, впорядкування українських кладовищ, захоронень невинних жертв, встановлення меморіальних знаків, проведення щорічних обласних фестивалів-конкурсів “Ти не згасла, зоре ясна” імені Олександра Самохваленка, наукових конференцій, пам'ятних академій, віч скорботи та інших заходів, присвячених

історичній долі, духовній і матеріальній культурі Холмського краю, проблемам депортації, видатним і трагічним датам, подіям, людям, доля яких була пов'язана із землею наших предків [5].

Роботі товариства холмщаків на Волині з відродження та збереження історичної пам'яті про свій рідний край сприяла системна історико-краєзнавча, культурно-просвітницька, певною мірою й видавнича діяльність. Саме це передбачає розроблена Комплексна програма “Пам'ятаємо рідний край” [5].

Протягом останніх 14-ти років на запрошення Люблинсько-Холмського архієпископа Авеля, долаючи візовий режим, щорічно здійснюються паломницькі поїздки, під час яких колишні депортовані та їх нащадки беруть участь у церковних урочистостях у храмах Холма, Яблочина, Туркович, Грубешева, Томашева, Володави, у селах Сагринь, Ласків, Верховини, Березно, Голешів та інших, відвідують місця свого походження, кладовища, могили рідних, а також пам'ятні місця, пов'язані з іменами короля Данила Галицького, владики Іларіона, Прем'єр-міністра УНР в екзилі Пилипа Пилипчука, українського письменника Володимира Островського, селянського поета Михайла Кумецького, польського композитора Фредеріка Шопена, священомучеників о. Лева Коробчука, о. Сергія Захарчука, о. Миколи Гольца, преподобномученика Ігнатія, могили закатованих польськими боївками священників о. Михайла Трофимовича, о. Михайла Бокієвича з дружиною Антоніною Улашкевич в селі Кулаковичі, прадавні вали Волиня, Червеня, Стоп'єнську вежу тощо [5].

Вшановуючи пам'ять невинних жертв, яких зазнали українці Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини, Бойківщини під час воєн, депортацій, антиукраїнського терору, репресій, товариство домоглося встановлення меморіальних знаків у містах Волині: Луцьку, Ківерцях, Торчині, впорядкування українських кладовищ; захоронень у селах Холмщини: Сагринь, Ласків, Верешин (Варешин), Вишнів, Модринь, Шиховичі (Сиховичі), Бересть, Мірче та інших. Велика заслуга у впорядкуванні українських кладовищ на Холмщині належить історичу, Почесному членові товариства Сергієві Годлевському, який цю роботу проводить разом з членами товариства “Холмщина молода”, студентами, семінаристами [5].

До честі ради волинської “Холмщини”, яка зусиллями свого керівника домоглася, щоб голова Волинської ОДА 28 травня 2014 р. підписав доручення Про улаштування й утримання в належному стані місць української пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій на території Люблинського воєводства Республіки Польщі, яким зобов'язав голів Володимир-Волинської, Горохівської, Іваничівської, Ківерцівської, Ковельської, Локачинської, Луцької, Любомльської та Шацької РДА, а також міських голів Луцька, Ковеля, Володимир-Волинська та Нововолинська протягом нинішнього і наступних років провести цю роботу. Згідно додатку до доручення, названі райони та міста повинні впорядкувати й опікуватися українськими православними цвинтарями, зруйнованими вандалами ще до закінчення Другої світової війни, у 14 селах Люблинського воєводства. Можливо, шановним Читачам нашої публікації буде цікаво довідатись, про які ж села йдеться в документі. Тому інформуємо, що влада Волині взяла на себе опіку цвинтарями у 8 селах Грубешівського повіту – це Бусьно, Зосин, Крилів, Кулаковичі, Мірче, Тератин, Турковичі й символ трагедії українців Закерзоння – Сагринь; двох селах Томашівського – Потуржині й Телятині; по одному селу у Володавському, Замістському, Холмському повітах – відповідно у Ганську, Комареві, Стрільцях. Православним кладовищем на Холмській горі, в т. ч. могилою Прем'єра УНР в екзилі Пилипа Пилипчука опікується Ковельська міська рада [5].

29 вересня ц. р. один з авторів проекту – Юрій Макар з дружиною Леонорою відвідав цвинтар в Потуржині, де поховані його батько Іван Макар, вбитий у вересні 1943 р., і дід по материнській лінії Антін Свистун. Справді, кладовище, як символ захоронення людей багатьох поколінь, впорядковане, за що доземний уклін нововолинцям, які ним заопікувалися.

Щорічно біля пам'ятника на Луцькому міському Меморіалі слави відбуваються віча скорботи, під час яких вшановуються невинні жертви воєн, знищених українських сіл, депортацій, борців за волю і незалежність України, рідного краю. До цього пам'ятника приходять з квітами ветерани, діти, представники влади, делегації з інших областей України, з інших держав [5].

Упродовж багатьох століть українці Холмщини зберігали і вшановували Холмську чудотворну ікону Божої Матері, а 15 вересня 2000 р. за згодою холмщаків, членів товариства нащадки митрофорного протоієрея о. Гавриїла Коробчука, насамперед в особі його дочки Надії Горлицької, передали цю давню святиню, пам'ятку візантійського іконопису XI ст., під охорону Української держави (при умові, що вона буде зберігатися на Волині, де найбільше оселилося депортованих етнічних українців з Холмщини і Підляшшя та їх нащадків). Цей образ знаходиться в Музеї волинської ікони, де йому забезпечено належну охорону, температурно-світлові умови, проведено його дослідження та реставрацію Анатолієм Квасюком, за що він був удостоєний звання Почесного члена Волинського товариства “Холмщина”. Усі вірні мають до цієї ікони доступ, моляться, прикладаються до неї [5; 7].

Рада волинської “Холмщини” ініціювала спорудження храму Холмської ікони Богородиці в Луцьку. На це отримано благословення владики Михаїла і Патріарха Філарета. З 21 вересня 2009 р. діє наразі дерев'яна церква цієї ікони. 2013 р. розпочато спорудження мурованого храму, при якому передбачається відкриття музею, експонати якого мають висвітлювати історичну долю, духовну й матеріальну культуру українців Холмщини і Підляшшя. Членами товариства на спорудження і облаштування храму зібрано понад сто тисяч гривень добровільних пожертв. Такі пожертви надходять й від членів товариств холмщаків та підляшуків зі Львова, Києва, Чернівців та багатьох інших міст, а також із-за кордону. Багато зусиль докладають до будівництва храму, до прославлення Пресвятої Богородиці настоятель церкви митрофорний протоієрей Михаїл (Онищук), інші священослужителі, церковні хори, сестринська служба, до складу якої входять переважно члени товариства, його прихильники. 26 травня 2013 р. в Палаці культури міста Луцька пройшов благодійний концерт “Ти не згасла, зоре ясна з Холмської гори” за участю митрополита Луцького і Волинського Михаїла, церковних хорів, народної аматорської хорової капели “Дзвони Холмщини”, дуету “Душа Волині”, тріо “Віра, Надія, Любов”, інших лауреатів фестивалів [5].

Члени волинської Холмщини були активними учасниками Світових конгресів українців Холмщини й Підляшшя 17–21 вересня 1994 р. у Львові й Холмі, 19–21 вересня 1997 р. в Рівному, 19 вересня 2000 р. в Луцьку, 19 вересня 2004 р. у Львові.

18–19 травня 1991 р. члени товариства В. Ревуха, О. Рисак, Г. Горлицька, а також викладач Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки М. Кучінко взяли участь у першій науковій краєзнавчій конференції на тему “Холмщина і Підляшшя в історії та культурі України”, яка відбулася у Львові.

Рада товариства ініціювала і разом з викладачами Волинського університету імені Лесі Українки (тепер Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) 22 лютого 2003 р. провела науково-практичну конференцію на тему “Депортація етнічних українців Польщі в ХХ столітті та її наслідки”, дві міжнародні наукові конференції: “Українці Холмщини і Підляшшя: історична

доля, духовна та матеріальна культура впродовж віків” (23–24 листопада 2004 р., 29–30 березня 2009 р.). 21–23 вересня 2006 р. делегація товариства взяла участь у Міжнародній науковій конференції “Холмщина на перехресті історії з нагоди 140-річчя від дня народження Михайла Грушевського”, що відбулася в Холмі [5; 8].

Рада товариства провела пам’ятні академії у зв’язку з 60-ю (16. 10. 2004) та 65-ю роковинами (01. 11. 2009) від початку депортації етнічних українців з Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини, Західної Бойківщини. У зв’язку з 70-ю роковиною масового знищення православних храмів на Холмщині й Південному Підляшші 13–14 жовтня 2008 р. делегація громадського об’єднання разом з науковцями Волинського національного університету імені Лесі Українки, народною аматорською хоровою капелюю “Дзвони Холмщини”, вокальним тріо “Віра, Надія, Любов” взяла участь у заходах, які відбулися в Холмі. А 29 листопада з цієї ж нагоди за участю волинських науковців та очевидців подій у Палаці культури міста Луцька пройшла пам’ятна академія.

Автором проекту пощастило побувати на запрошення Ради товариства “Холмщина на пам’ятній академії в Луцьку 28 вересня нинішнього року, присвяченій 70-й річниці початку депортації українців з Холмщини і Підляшшя, Надсяння, Лемківщини і Західної Бойківщини. Доповідь про трагедію, яка випала на долю українців, зробив голова товариства Микола Онуфрійчук. Виступили депортовані, їх нащадки, у тому числі й в художній формі – співали, декламували. Забирали слово й представники місцевої влади. Привітав учасників академії й депутат Верховної Ради України Євген Мельник.

Присутнім в залі було представлено літературно-мистецьку композицію, присвячену трагедії українців Закерзоння за участю Народної Хорової капели “Дзвони Холмщини” під орудою Мирослави Новакович, до речі, доньки Олександра Головерси, відомого волинського митця, холмського походження, вокального тріо “Віра, Надія, Любов” під керівництвом Галини Савельєвої, сімейного тріо Ірини, Ніни і Анастасії Мандзій – керівник Тамара Артюшевська, хору храму Холмської ікони Божої Матері – регент Катерина Панасюк, чоловічого вокального ансамблю з Ковеля “Промінь” та ін. Справжньою окрасою концерту стало виконання доцентом Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, заслуженим артистом України Іваном Дердою улюблених пісень холмщаків “Гей, у Холмі під горою” (вважається, що пісня про сотника Холмської самооборони Юрія Лукашука), “Пісня про курінного Ягоду (про хорунжого Мар’яна Лукашевича)”, “Гори я обійшов” (улюблена пісня командира холмської самооборони Якова Гольчевського-Войнаровського).

Під час академії відбулася презентація двох томів “Від депортації до депортації”. Її провів від імені авторського колективу Юрій Макар, який не тільки розповів про твір, але й зупинився детально на спогадах і документах, опублікованих у другому томі. Його отримали автори спогадів або їх нащадки, присутні в залі. Опубліковані у другому томі документи, в основному представлені протоколами свідчень очевидців варварського нищення холмських сіл разом з їх мешканцями. Том отримала Ірина Дмитрієва (Свистун). У ньому видруковані свідчення її батька Юрія Свистуна про спалення 2 квітня 1944 р. села Новосілки Томашівського повіту і вбивство понад 120 селян [8].

Волинська “Холмщина” провела ювілейні академії “Холмському роду нема переводу з нагоди 15-річчя товариства” (19. 11. 2005), “Пам’ятаємо отчий край з нагоди 20-річчя утворення товариства” (21. 11. 2010) та 20-річчя утворення Народної аматорської хорової капели “Дзвони Холмщини” (18 березня 2012) тощо [8].

Члени волинського громадського об’єднання холмщаків беруть активну участь у відзначенні державних, національних свят, у вшануванні пам’яті Тараса

Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Грушевського, інших видатних синів і доньок України, нашого рідного краю. Товариство прилучилося до створення фонду спорудження пам'ятника Олені Пчілці в Луцьку, до збирання добровільних пожертв на підтримку Збройних сил України. Ювілейні академії проведено на вшанування короля Данила Галицького з нагоди 810-річчя від дня народження (2011), 750-річчя (2003) і 760-річчя його коронації в Дорогичині та у зв'язку з 750-ю роковиною від часу його упокоєння і поховання в Богородичному храмі в стольному Холмі (16. 03. 2014) [5].

У січні 2012 р. волинські холмщаки вшанували пам'ять видатного українського ученого-енциклопедиста Івана Огієнка (владики Іларіона), відкрили та освятили меморіальний знак на вулиці його імені в Луцьку, разом з викладачами Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки провели Пам'ятну академію [5].

У зв'язку з 70-ю роковиною від трагічної загибелі патріота України, активного учасника національно-визвольних змагань, організатора і очільника Української самооборони Холмщини Якова Гальчевського-Войнаровського, у березні 2013 р. члени товариства взяли участь у Пам'ятній академії, ініційованій та проведеної Почесним членом товариства Сергієм Годлевським. Нині волинська Холмщина готується до відзначення 120-річчя від дня народження цього подолянина, якого доля поріднила з Холмським краєм [5].

У поточному році товариство вшановує пам'ять знаного земляка Олександра Самохваленка, який, після виселення у 1945 р. з Холмщини, створив Волинський народний хор, був його керівником, диригентом, художнім керівником обласної філармонії, багато зробив для розвитку культури та мистецтва Лесиною краю, став на Волині першим заслуженим артистом України. Його ім'я носить обласний фестиваль-конкурс "Ти не згасла, зоре ясна".

Засобами культури і мистецтва волинська Холмщина намагається привернути увагу земляків до справи відродження та збереження пам'яті про рідний край, його долю, культуру, духовність, передати цю пам'ять своїм нащадкам. Від березневих Шевченківських днів 1992 р. при товаристві діє народна аматорська хорова капела "Дзвони Холмщини", керівниками якої були Микола Гарбарук, Олександр Головерса, а тепер її очолює Мирослава Новакович. Користується популярністю вокальне жіноче тріо "Віра, Надія, Любов" (керівник Галина Савельєва) [5].

Хорові колективи, обдаровані діти, талановита молодь беруть активну участь у творчих звітах, фестивалях, пам'ятних академіях, вічах скорботи, у літературно-пісенному рейді та інших заходах на Волині, в інших областях України та на Холмщині й Підляшші. 16 листопада 2003 р. був проведений фестиваль "Ми – діти Данилового краю". А з 2007 р. проводиться щорічний обласний фестиваль-конкурс "Ти не згасла, зоре ясна" імені заслуженого артиста України Олександра Самохваленка у 7–8-ми номінаціях. У ньому беруть участь як депортовані етнічні українці з Холмщини й Підляшшя, так і їх нащадки. Метою фестивалю є виявлення та підтримка талановитих виконавців, пошук, відродження і популяризація музичного, хорового, образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, поетичних і прозових творів, пов'язаних з цією найзахіднішою гілкою українства. У 8-ми фестивалях взяло участь майже 1800 осіб, понад 260 з них стали лауреатами. Переможці фестивалю згодом беруть участь у Міжрегіональному фестивалі-конкурсі "Пісні незабутого краю у місті Городок на Львівщині" [5]. До речі, в поточному році авторам проекту пощастило бути гостями фестивалю, який справді відіграє помітну виховну роль.

Товариство подбало про підготовку та видання збірок українських пісень Холмщини й Підляшшя "Співає Холмщина" і "Ти не згасла, зоре ясна". До останньої найбільше внесено пісень, записаних з голосу активного члена

товариства, мешканки села Ласкова Грубешівського повіту Надії Мельник (Новосад). Зусиллями голови товариства Миколи Онуфрійчука та інших активістів товариства видано книги про українців рідного краю та їх нащадків “Холмському роду нема переводу”, “Нас поріднили Холмщина й Волинь”, про народну аматорську хорову капелу “Дзвони Холмщини”, добірку холмсько-підляських пісень тощо [9; 3; 10–11].

Періодично видається інформаційний бюлетень “До храму Холмської Богородиці”, в якому поміщаються розповіді про долю Холмської чудотворної ікони Божої Матері, висловлюється вдячність тим людям, парафіянам, організаторам, які вносять добровільні пожертви на спорудження мурованого храму, освяченого іменем давньої духовної святині [5].

У товаристві належним чином дбають про вшанування ветеранів, активних членів та прихильників. До ювілейних дат вручають вітальні адреси, подяки, грамоти, найактивнішим присвоюють звання Почесний член Волинського обласного ветеранського громадсько-культурного товариства “Холмщина”. За велику, одержиму громадсько-культурну, творчу роботу, написання і видання книг, присвячених історичній долі українців Холмського краю, їх культурі, мистецтву, пам’яткам, святиням вручається громадська премія “Данилова корона”, встановлена товариством.

Почесними членами товариства є Сергій Годлевський, Олександр Головерса, Віталій Дзюрило, Іван Засадко, Лідія Засадко, Анатолій Квасюк, Мирослав Стефанишин, Ростислав Стрілка, Анатолія Ярмошук. Звання лауреатів премії “Данилова корона” удостоєні Любов Василів-Базюк (Канада), Андрій Бідзіля, Олександр Головерса, Лідія Засадко, Микола Онуфрійчук, Мирослав Стефанишин, Йосип Струцюк, Віталій Федосюк [5].

За участю товариства, окремих його членів зібрано і передано у фонди Державного архіву області, Волинського краєзнавчого музею та інших музейних установ частину документів, свідчень, світлин, друкованих видань, публікацій, етнокультурних предметів, які експонуються, використовуються науковцями, дослідниками, краєзнавцями, журналістами. Книжкові виставки, презентації нових видань організуються разом з працівниками бібліотек, з викладачами, студентами, учнями.

Холмщакі в столиці України

Згідно обраної структури викладу, наступним земляцьким осередком є Київське ветеранське правозахисне товариство депортованих українців імені Михайла Грушевського – “Холмщина”, засноване у 1998 р. Його першим головою обрано Йосипа Гриба, уродженця села Красне Холмського повіту, доктора біологічних наук, професора [1]. Наступником на цій посаді став виходець з села Янівки того ж повіту Йосип Пенкало. Після нього головою київської “Холмщини” стала уродженка Тугань, що на Грубешівщині, доктор медичних наук, професор Ніна Міщанчук, яка, між іншим, подає авторам проекту неоціненну допомогу зі збору спогадів, віднайдення тих, хто хотів би передати до опублікування відомості про рідний край. По ній товариство очолив уродженець Телятина Томашівського повіту Ростислав Гвоздяк, видатний вчений, доктор біологічних наук, професор. Наступним керівником осередку був виходець із села Обша Білгорайського повіту Степан Назарок. Нинішній голова київської Холмщини Степан Романюк незмінно керує нею дотепер [12].

Потрібно зазначити, що товариство на свою Інтернет-сторінку виставило понад десять інформаційних матеріалів. До честі київської “Холмщини”, її Інтернет-сторінка є найповнішою, порівняно з іншими обласними організаціями. Тут автори проекту віднайшли цікаві матеріали історико-просвітницького характеру. Зокрема, маємо на увазі двосторінковий нарис “Про товариство”, авторства Степана Романюка, нинішнього голови товариства. В матеріалі

йдеться про заснування й завдання київської “Холмщини”, усіх її голів, про основні напрямки діяльності [12]. Якщо говорити про власне історико-просвітницьке спрямування Інтернет-сторінки, то слід виділити, насамперед, текст “Холмщина – українська історична земля...”, автор С. Семенюк, в якому у загальних рисах подана коротка історія нашого знедоленого краю. Можна б лише побажати, щоб товариство знайшло можливість розширити поданий матеріал, довівши його бодай до остаточної ліквідації там українства внаслідок останньої депортації. Це дуже повчальний матеріал, особливо для нащадків депортованих, зрештою, не лише для них [13].

Цілком зрозуміло, що організатори земляцьких товариств, закладаючи їх, подбали про вироблення відповідних установчих документів. У даному випадку ведемо мову про Статут, у якому визначені загальні положення; мета і завдання товариства; членство в ньому; структура; матеріальна база тощо. У відповідності зі Статутом, головною метою діяльності київської “Холмщини” є об’єднання депортованих українців та їх нащадків задля задоволення “їх законних соціальних, економічних, творчих, ветеранських, вікових, культурних та інших спільних інтересів; збереження історичної пам’яті та відродження духовної і матеріальної культури найзахіднішої гілки українства, увічнення пам’яті українців – жертв політичних репресій на територіях сучасної південно-східної Польщі – Холмщини, Підляшші, Надсянні, Лемківщини” [14].

Відповідно до мети, київські холмщаки визначили основні завдання своєї діяльності, а саме:

а) сприяння процесам розвитку демократії в Україні та ліквідації наслідків тоталітаризму у всіх сферах суспільного життя шляхом відтворення історичної справедливості;

б) сприяння правовому захисту депортованих – ветеранів війни у відшкодуванні вартості землі та іншого майна, залишеного в Польщі, створення належних умов для підтримки здоров’я та, як написано в Статуті, “активного довголіття, організації соціального та інших видів обслуговування”;

в) аналіз причин та характеру переслідування українців у Холмщині, Підляшші, Надсянні та Лемківщині під час Другої світової війни;

г) збереження місць пам’яті й поховання жертв війни, політичних репресій та депортації українців з предковічних українських етнічних земель, збереження та плекання духовної і матеріальної культури найзахіднішої гілки українства;

д) здійснення пошукової роботи та дослідження на території Польщі місць поховання українців, загиблих внаслідок політичного протистояння, облаштування могил і увічнення пам’яті про там загиблих [14].

Статут передбачає також належні форми роботи для досягнення головної мети своєї діяльності та виконання поставлених перед собою товариством завдань. Ними є:

а) проведення просвітницької роботи із залученням засобів масової інформації, організація виставок, вечорів пам’яті, благодійних концертів тощо;

б) співпраця з комісіями при Радах народних депутатів та іншими органами влади і об’єднаннями громадян;

в) участь у міжнародній, у тому числі політичній діяльності, проведення масових заходів, сприяння налагодженню тісних контактів з представниками української діаспори – вихідцями з колишніх українських етнічних теренів;

г) проведення науково-дослідницької роботи, у тому числі дослідження проблеми проходження, перебігу наслідків українсько-польського протистояння, політичних репресій і депортацій, позбавлення майна тощо;

д) проведення наукових семінарів, конференцій та інших заходів, присвячених дослідженню проблем українсько-польського міжлюдського

конфлікту, політичних репресій, депортацій, проблем духовної і матеріальної культури депортованих українців;

е) збір добровільних пожертв та спонсорської допомоги для потреб фінансової підтримки діяльності товариства;

є) організація поїздок членів товариства та їх нащадків до Польщі з метою відвідування колишніх місць проживання, увічнення пам'яті жертв політичного протистояння, участі у храмових святах Різдва Богородиці й Турковицької Божої Матері;

ж) збір експонатів про духовну і матеріальну культуру депортованих та організація в музеях відповідних виставок і експозицій;

з) здійснення необхідної господарської або іншої комерційної діяльності шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій із статусом юридичної особи;

і) заснування засобів масової інформації, видання інформаційного бюлетеня, публікація документів, матеріалів, свідчень депортованих українців;

й) сприяння членам товариства у доступі до архівних та музейних фондів, до засобів наукових книгосховищ [14].

Справді амбітні мета, завдання щодо її досягнення, достойні форми діяльності для їх втілення у життя. Дай, Боже, щоб київська “Холмщина” могла їх реалізувати, попри вік її активістів.

На превеликий жаль, чимало тих активістів, і не лише з київської “Холмщини”, поступово відходить у інший світ. Тим не менше, цілком зрозуміло, що столичний осередок мав і ще має у своєму складі цілу плеяду вчених, вихідців з переселенського середовища, й доволі відомих, якщо не сказати – видатних. Тим більше, як відомо авторам проекту, що, зрештою, видно і з матеріалів товариства, воно доволі ефективно контактує і з науковцями, передусім суспільствознавцями – не вихідцями з переселенського середовища, але тими, кого глибоко турбує депортаційна проблематика. Відрадно, що сказане відображене на відповідній сторінці товариства під загальною назвою “Члени Київського товариства “Холмщина” – інтелектуальна еліта України”. В ній окремо виділені вчені із ступенями докторів наук, кандидатів наук, відомі митці. Така інформація дуже цінна з огляду на те, що вигнані у дитячому віці з рідних земель переселенці, незважаючи на скруту, в якій опинилися разом із батьками, змогли, завдяки наполегливості й природнім талантам, знайти свій шлях у науку і внесли неоціненний вклад до її скарбниці [14].

Про частину з тих, про кого подала інформацію київська “Холмщина”, ми вже писали у другому томі “Від депортації до депортації”. Мова, наприклад, про уродженця с. Туровець Холмського повіту, доктора медичних наук, професора, організатора і першого голови Асоціації трансплантологів України, Євгена Барана. В іншій галузі знань – мовознавство – уславився холмщак Андрій Бурячок, уродженець Ощева на Грубешівщині, доктор філологічних наук, професор, лауреат декількох премій, один з авторів 11-томного “Словника української мови” [1, с. 140–141; с. 133–134]. Уродженець с. Посадова Томашівського повіту Веніамін Сікора, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, вніс чималий вклад власне у розвиток економічної науки, був засновником і президентом Української асоціації соціально-економічних досліджень, менеджменту і прогнозування [15].

Про згаданих вище трьох наших видатних земляків, знову ж таки, на жаль, мусимо говорити в минулому часі. З іншого боку, на щастя, в лавах київської “Холмщини” продовжують діяти холмщаци та їх нащадки. Для прикладу назвемо бодай декількох. Перш за все – це два брати Гвоздяки – Ростислав і Петро. Перший з них – уродженець с. Телятина, другий – сусіднього с. Стенятина Томашівського повіту. Обидва доктори біологічних наук, професори, лауреати

Державної премії України в галузі науки і техніки, разом автори близько тисячі наукових публікацій, в тому числі монографій, патентів на винаходи тощо. Спогади пана Ростислава ми вже оприлюднили. Вони складаються з двох фрагментів – “Різдво Христове на Холмщині” та “Згадую свою рідну землю...”. Для нас вони особливо близькі, бо їх автор походить з рідного села батька одного з авторів проекту [1, с. 357–370]. Йосип Гриб, виходець із Красного Холмського повіту, також доктор біологічних наук, професор, автор численних наукових праць, винахідник у галузі екології, народний цілитель – фітотерапевт. Авторам проекту доводилося зустрічатися з вченим як земляком на конгресах у Рівному. Його цікаві спогади зі світлинами “Опалого квіту по всьому світу” ми опублікували у другому томі “Від депортації до депортації” [1, с. 357–370]. Професор Гриб, до речі, подарував нам свою найновішу працю, присвячену цілительству [15].

Серед активістів київської “Холмщини” ще декілька докторів у галузях прикладних наук. Маємо на увазі Миколу Дмитрука, доктора фізико-математичних наук, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки України. Микола Дмитрук є уродженцем села Петрилово Холмського повіту. Між іншим, його син Ігор Дмитрук, вже уродженець Рівного в Україні, пішов дорогою батька. У тридцятирічному віці став доктором фізико-математичних наук. Нині – професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка [16, с. 28]. Роман Кутас, уродженець села Зубовичі Томашівського повіту, доктор геолого-мінералогічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки. Нащадок уродження села Виткова Грубешівського повіту Микола Крупа, доктор фізико-математичних наук [15].

Інший нащадок холмщаків Ростислав Радишевський, щоправда, дослідник гуманітарного профілю, походить з родини з сусіднього села Потуржина. Відомий дослідник мови і літератури, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, знаний громадський діяч [15].

Варто б до вище названих докторів наук додати ще прізвища двох жінок-лікарів. Одна з них певний час очолювала київську “Холмщину”. Це Ніна Міщанчук, доктор медичних наук, провідний науковий співробітник. Між іншим, докладає багато зусиль, підтримуючи наш науковий проект, про що вище вже згадувалося. Вона допомогла нам “вийти” на іншу колегу – медика Віру Казмірчук, уродженку славнозвісного села Турковичі Грубешівського повіту, доктора медичних наук, професора, директора Інституту клінічної імунології та алергології Національного медичного університету імені О. О. Богомольця [1, с. 147–149]. Остання, поряд з активністю в організованому житті вигнанців з отчого краю, зробила помітний вклад у розвиток української медицини, звеличуючи її наукові здобутки. Попри зайнятість, охоче відгукнулася на наше прохання, подала змістовну інформацію про своє життя і працю, про що ми написали у другому томі нашої монографії.

Не забули керівники київської “Холмщини” й про видатних митців, наших земляків, або їх нащадків. Один з них – Михайло Грицюк, людина з цікавою біографією. Народився у селі Пасіка (Пасіки), що недалеко від щойно згаданих Туркович, на Холмщині. Ще до початку Другої світової війни виїхав до Аргентини. В Україні жив від 1955 р., видатний український скульптор. Автор багатьох робіт, які зберігаються, крім Києва, в багатьох обласних центрах України. Автор пам’ятника Пабло Пікассо в Тулузі, співавтор пам’ятника Тарасу Шевченкові в Москві, учасник багатьох міжнародних мистецьких виставок в Україні та поза її межами. На жаль, рано пішов з життя. Але, на щастя, справу батька продовжив син Владислав Грицюк, також відомий скульптор [17, с. 491].

Іншим митцем, нашим земляком, про якого, щоправда, також доводиться говорити в минулому часі, був уродженцем Грубешева (за іншими даними, села Гостинного, що неподалік Грубешева) Богодар Которович – видатний український скрипаль, диригент, народний артист України, завідувач кафедри Київської консерваторії. Лауреат державної премії імені Тараса Шевченка, ряду міжнародних конкурсів, організатор і беззмінний керівник Державного камерного ансамблю “Київські солісти”. Митець залишив для України і світу продовжувача своєї справи в особі доньки Мирослави Которович, яка гідно йде шляхом батька [4, с. 113–119].

В Інтернет-матеріалах київської “Холмщини” названий з десяток кандидатів різних галузей науки, які у силу своїх можливостей також гідно представляють наш рідний край. Про більшість з них ми написали у другому томі “Від депортації до депортації”. Тут хочемо лише підкреслити, що з авторським колективом плідно співпрацює людина з поданого списку – Галина Вишнеvsька, уродженка знаного на Холмщині містечка Тишівці, кандидат філологічних наук, багатолітній працівник Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова у Києві, авторка і укладачка кількох монографій про Холмщину. У нашому другому томі вміщені її спогади [1, с. 345–357].

Заслугує на схвалення діяльність київської “Холмщини”, спрямована на співпрацю зі знаними українськими вченими суспільствознавства. Як нам відомо, серед них – доктори історичних наук, професори Валентина Борисенко, Володимир Сергійчук, Юрій Шаповал, доктор філологічних наук, професор Микола Тимошик. Ці люди, хоч за походженням не переселенці з українських етнічних земель Польщі, все ж зробили чимало для того, щоб відтворити їх історичний український лик, тепер можна з гіркістю сказати – в минулому. Валентина Борисенко ще в 1990-х рр. минулого століття виступила редактором етнографічної розвідки “Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження”. Робота профінансована подружжям Даниленків – Наталії та Івана – з Філадельфії (США). Вона вміщає матеріали 18 авторів – 10 з України і 8 з Польщі. В сучасній Україні ніхто до неї, а також після неї, не видавав подібної праці [18]. Що ж стосується Володимира Сергійчука, то він, крім того, що є автором багатьох науково-документальних видань з українознавчої тематики, в тому числі й таких, що безпосередньо стосуються нашої проблематики [19–20], дав згоду на рецензування нашого тритомника, два томи якого вже вийшли друком.

У численних працях Ю. Шаповала знаходимо цікаві фрагменти з історії стражденної Холмщини впродовж першої половини минулого століття, зокрема у редагованому ним спільному багатотомному українсько-польському виданні “Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи” [21, с. 348–349]. Ну, а Микола Тимошик, хоч формально не історик, для нас цікавий передусім працями про митрополита Іларіона (професора Івана Огієнка), з іменем якого пов’язане бурхливе відродження Української православної церкви на Холмщині і Підляшші (“Голгофа Івана Огієнка”; “Лишусь навіки з чужиною”) [22].

Київська “Холмщина” тісно взаємодіє з іншими подібними структурами депортованих в Україні – Волинською, Львівською, Рівненською. Вона є членом Координаційної ради об’єднання товариств депортованих українців Закарпаття, Київської міської правозахисної організації “Меморіал імені Василя Стуса”. Очевидною заслугою київських холмщаків, передусім нинішнього голови товариства Степана Романюка, є членство в Європейському союзі виселених і вигнаних народів (EUEEP).

Виконуючи поставлені перед собою завдання, київське товариство розробило і у березні 2005 р. ухвалило програму “Десять кроків для збереження історичної

пам'яті”, яка “стала стратегічним і організаційним документом його подальшої діяльності” [12]. Варто наголосити, що київська “Холмщина” постійно намагається достукатися, скажемо так, до української влади стосовно задоволення потреб депортованих земляків. Зокрема, вона ухвалила “Звернення до Президента України” про опрацювання на державному рівні заходів щодо вирішення болючих проблем, породжених переселенням до УРСР, нібито добровільно, а насправді вимушено. Найважливішим пунктом документу й надалі залишається питання надання вигнанцям статусу депортованих, з відшкодуванням їм моральних та матеріальних збитків [12]. Додамо від себе, що подальше розв'язання проблеми постійно нагтовхується на якісь непереборні, в умовах української дійсності, перепони. Так, у грудні минулого року передбачалося провести у відповідному Комітеті Верховної Ради розгляд цього клопотання не лише київського товариства, але й інших товариств, загалом кажучи, тих, які представляють вигнанців з усього Закерзоння. На заваді стали події на Майдані, а згодом – агресія Росії проти України, захоплення нею Криму під прикриттям спровокованого референдуму, намагання взагалі розколоти Україну як державу, з метою повернути собі терени, якими вона колись володіла. Зрозуміло, що за таких обставин розв'язання застарілих проблем, хоч, наберемося сміливості сказати, не менш важливих для Української держави, зараз не на часі. Проте, нинішнім подіям передувало понад два десятиліття, коли українська влада мала можливість вирішити ту палючу проблему переселенців з Польщі.

Щоправда, 16 вересня нинішнього року таки відбулися Підкомітетські слухання на тему “Трагедія українців Закерзоння – злочин комуністичного режиму (до 70-х роковин початку депортації українців з території Польщі)”, зорганізовані Підкомітетом з питань трудових мігрантів та національно-культурної співпраці Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції разом з Українським інститутом національної пам'яті. У слуханнях взяло участь понад півсотні осіб – народних депутатів, науковців, представників товариств депортованих, журналістів тощо. Відкрив слухання і вів їх народний депутат Олег Панькевич. Він і директор Українського інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович у своїх вступних промовах наголосили на нагальній потребі здійснити рішучі кроки щодо розв'язання наболілої проблеми депортованих з Польщі українців. Зібрані заслухали дві доповіді – “Депортації 1944–1951 років як складова комуністичної політики геноцидів українства”, виголошеної доктором історичних наук, професором Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимиром Сергійчуком та “Стан і перспективи відновлення прав українців, примусово виселених (депортованих) з території Польщі на територію УРСР” у 1944–1951 рр., голови Київського ветеранського правозахисного товариства “Холмщина” Степана Романюка. Передбачалася ще доповідь доктора юридичних наук, професора КНУ Петра Захарченка на тему “Політико-правова оцінка примусового виселення українців зі своїх етнічних територій”, але, з невідомих причин, доповідач на слухання не прибув.

Після доповідей слово надали керівникові авторського колективу праці про долю холмство-підляських українців Юрієві Макару, який презентував перших два її томи, які вже вийшли друком. У своєму виступі він розповів про виникнення задуму щодо написання роботи, збір документальних матеріалів, спогадів, зустрічі з зацікавленими особами і науковцями у різних країнах, а також дорікнув депутатам Верховної Ради України за недостатню увагу державної влади до проблем депортованих з Польщі, і не тільки. Загалом виступило понад 20 осіб – народні депутати Богдан Бенюк, Анатолій Вітів, Євген Мельник, представники товариств депортованих українців, науковці, журналісти.

Присутні уважно заслухали виступ представника лемківських переселенців, яких доля занесла на Луганщину, а тепер сепаратисти вивезли усе село у невідомому напрямку. На завершення учасники слухань ухвалили резолюцію з дев'яти пунктів, у якій, власне кажучи, повторені вимоги депортованих стосовно задоволення їх нагальних потреб [24].

Правління київської “Холмщини” у цій справі, як і в усіх інших ділянках своєї діяльності, про що ми вже дещо сказали вище, підтримує зв'язки з усіма громадськими організаціями, які об'єднують депортованих українців, що компактно проживають у західних областях України. З ініціативи київської організації збори керівників товариств депортованих українців прийняли Ухвалу про вступ до Європейського союзу виселених і вигнаних народів (скорочена англійська назва EUEEP) та делегували київській “Холмщині” повноваження представляти їх інтереси в міжнародній організації. Згідно з рішенням Генеральної асамблеї Європейського союзу виселених і вигнаних народів, київський осередок з 1 січня 2009 р. є повноправним членом цієї міжнародної організації, в якій представляє практично всі товариства в Україні, які об'єднують депортованих українців [12].

Якщо ж говорити про поточну роботу, то київська “Холмщина” організує або бере участь у загальноукраїнських або місцевих заходах, присвячених, наприклад, вшануванню жертв політичних репресій та голодоморів. Не просто бере участь, але виступає ініціатором відзначення роковин примусової депортації українців з Польщі до УРСР, горезвісної акції “Вісла” тощо. Яскравим прикладом подібних заходів є, зокрема, проведення 9 вересня 2014 р. мітингу-реквієму в Києві біля пам'ятного хреста “Жертвам репресій 30-х – початку 50-х років” за участю понад 150 осіб депортованих та їх нащадків з нагоди 70-х роковин початку депортації українців з території Польщі. Учасники мітингу-реквієму одногласно ухвалили Звернення до Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України з вимогами відновити історичну пам'ять і правду про депортацію протягом 1944–1951 рр. близько 700 тис. українців з Польщі та вирішити інші пов'язані з нею проблеми [24].

Правління товариства організує поїздки своїх членів та їх нащадків до Польщі для участі в богослужіннях на честь Турковицької Божої Матері, Хомської Богородиці, а також з метою відвідання місць свого походження. Хочеться з цього приводу навести цікавий, а zarazом повчальний приклад. Мова про давнє українське село Березно, неподалік Холма, власне на півдорозі від нього до Дорогуська – контрольно-пропускного пункту на кордоні з Україною (з українського боку – Ягодин). Під час депортаційних процесів середини 40-х рр. минулого століття частина мешканців села опинилася в Україні, частина залишилася в Польщі, спочатку майже поголовно вивезена на багато разів згадувані понімецькі землі, але згодом, бодай частково, повернулася до рідного села. Нинішній заступник голови київської Холмщини Ілля Басаковський, розповів нам, зрештою, передав матеріали стосовно свого та інших мешканців Березна родоводу. Суть справи полягає в тому, що один із березненців – Станіслав Ковальський, спогади якого, до речі, опубліковані у нашому другому томі, не потрапив до УРСР, а разом з батьками – на понімецькі землі в Польщі, але таки повернувся до рідного Березна. Разом із іншими березненцями його син Владислав Ковальський виступив ініціатором відбудови у селі православної церкви. Її висвячення відбулося десять років тому. А тепер щорічно у Березному відбуваються храми – зустрічі тих, хто проживає у селі, з тими, хто приїжджає з України та інших місцевостей Польщі. Відбуваються вони наприкінці липня, на день Володимира Великого – рівноапостольного київського князя. До речі, Владислав Ковальський бере активну участь у відродженні українського духовно-культурного життя на Холмщині, будучи заступником голови

Українського товариства в Любліні, відомого історика і громадського діяча Григорія Купріяновича, з яким ми підтримуємо тісні стосунки і використовуємо надані ним матеріали для роботи над нашим проектом [1, с. 433–437].

Делегації київської “Холмщини” під час відвідин Польщі мають зустрічі з керівництвом українських громадських структур, зокрема: з нинішнім головою Об’єднання українців Польщі Петром Тимою, згаданим Григорієм Купріяновичем. Київські холмщаки брали активну участь у презентації колективної праці “Холмщина і Підляшшя”, за редакцією В. Борисенко, у переглядах відеофільмів “Ти не згасла, зоре ясна” та “Акція “Вісла””. Насиченою і цікавою є культурно-освітня програма громади київських холмщаків. Для прикладу, вони залюбки відвідували концерти ансамблю “Київські солісти” під орудою почесного члена київської Холмщини Богодара Которовича, сольні авторські концерти члена товариства Миколи Сікори, перегляді фільму “Не плач за мною, Аргентино!”, про скульптора-холмщака Михайла Грицюка, також почесного члена товариства тощо [12].

Спільно з Управлінням у справах національностей і міграції Київської міської державної адміністрації для активу національно-культурних товариств столиці товариство Холмщина провело два семінари. Один з них присвячувався трагедії українців, примусово виселених з Польщі. Інший – 60-м роковинам недобрим словом згадуваної акції “Вісла”. Було це десять років тому [12].

Написаним вище, діяльність київської “Холмщини” далеко не вичерпується. Ми подали лише загальний нарис того, чим вона займається. Додамо тільки, що на Інтернет-сторінці товариства знайшлося місце і для низки важливих, з точки зору дослідника, матеріалів стосовно трагедії, пережитої не лише холмщачами чи підляшчуками, але й усіма закерзонцями на заключному етапі Другої світової війни, у зв’язку з вигнанням з працьківських земель. Це й ряд звернень та листів 1943–1946 рр. священослужителів, громадських українських організацій, жителів окремих регіонів і конкретних сіл з проханням порятунку від масових вбивств у ні в чому не винних людей. Можна знайти тут і витяги із звітних документів радянських і польських властей [12]. Для нас усі ці документи знайомі. Ми широко залучали їх до праці над проектом. Проте, з ними не дуже, м’яко кажучи, обізнаний широкий загал тих же холмщаків, підляшчуків, надсянців чи лемків, вигнаних з рідних земель, та їх нащадків. Тому виставлення тих документів на Інтернет-сторінку київської “Холмщини”, на нашу думку, на часі.

Організація холмщаків Львівщини

Далі зупинимо увагу шановного Читача на Львівському суспільно-культурному товаристві “Холмщина”.

Відомі події другої половини 80-х рр. минулого століття, які загалом можна охарактеризувати як розрекламовану в усьому світі перебудову (російською – “перестройка”), насправді були завершальним етапом глибокої суспільно-політичної та соціально-економічної кризи тодішнього СРСР. Відповідно, в українському суспільстві з’явилася можливість для виникнення громадських рухів та організацій, про що раніше ніхто не смів навіть мріяти. Деталізувати цей аспект немає потреби, оскільки про нього вже дещо сказано вище. Проте, у той час, коли масово виникали подібні організації, серед яких, наприклад, поява Народного Руху України, установчий з’їзд якого відбувся 8–10 вересня 1989 р. у Києві, зауважимо, не без активної участі українських демократичних діячів зі Львова, з’явилася ідея створення організації депортованих холмщаків у Львові. Її висунув поет, член Спілки письменників України, холмщак Володимир Лучук, що захопило інших земляків разом з ним взятися за втілення ідеї у життя. Між іншим, його мати походила із знаного роду Головерсів, один з нащадків якого Олександр Головерса тривалий час працював актором Львівського музично-

драматичного театру імені Марії Заньковецької та понад сорок років – викладачем вокалу Луцького педагогічного училища. Виховав чимало відомих співаків. Будучи членом ради волинської “Холмщини”, тривалий час керував чоловічим квітетом “Жайвір”, жіночим тріо “Віра, Надія, Любов” тощо [9, с. 29]. Сам Лучук вже у молоді роки став відомим українським поетом, який значну частину свого доробку присвятив рідній Холмщині. До речі, про долю холмщаків з ним мав цікаву розмову Ю. Макар ще у середині 1960-х рр., коли той у складі триособової делегації львівських літераторів відвідав молоде шахтарське місто на Львівщині – Червоноград, а Юрій там працював директором школи [8].

Установчі збори Львівського суспільно-культурного товариства “Холмщина” відбулися 24 лютого 1990 р. у Львові [25, с. 3]. Немає сумніву, що це був перший подібного типу форум вигнанців з Холмщини, і відразу зауважимо, що в ньому взяли участь не лише вони, а й представники депортованих з інших українських етнічних земель у Польщі.

За підрахунками організаторів зборів, у них взяло участь 200 осіб, 191 з яких подали заяви про вступ до товариства. У зборах взяли участь, крім делегацій з Львівщини і самого Львова, вигнанці, які осіли на Волині, Рівненщині, Тернопіллі, Києві, Вінниці, Одесі. Чернівці представляли Ю. Макар та його дружина Леонора (не холмшачка за походженням). Як і годиться, на Установчих зборах були ухвалені всі необхідні для реєстрації товариства документи. Обрали 21-особову Раду товариства та її голову. Першим головою товариства став уродженець села Голя Володавського повіту Леонід Квітковський, доктор технічних наук, професор кафедри хімічної технології переробки нафти та газу Львівської політехніки [25; 8]. Головним завданням товариства, як визначили його засновники, стало “згуртування холмської громади, дослідження і вивчення історії нашого краю, особливо першої половини ХХ століття, його культурних надбань, релігійного життя наших предків, відродження фольклору, традицій і звичаїв народу, зберігаючи пам’ять і шанобливе ставлення до наших предків, що відійшли у вічність” [12]. З метою виконання таких амбітних завдань при Раді товариства було створено ряд секцій та визначено їх керівників:

а) історична – доктор історичних наук, професор Микола Кравець, про якого шановний Читач знайде матеріал у другому томі “Від депортації до депортації” [1, с. 127–129];

б) мови і фольклору – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Львівського університету імені Івана Франка Ярослав Закревська, відомий фахівець в галузі мовознавства, уродженка Звяртова Томашівського повіту [1, с. 135–136];

в) матеріальної культури – лікар Олег Матвійчук, виходець із відомого на Холмщині священницького роду, і не менш відомий лікар-практик вже на теренах України після переселення [1, с. 153–154];

г) зовнішніх зв’язків – кандидат технічних наук Юрій Головач [25, с. 4];

д) видавництва – виходець з села Матче Грубешівського повіту, відомий український поет, член Спілки письменників України Володимир Лучук [25].

Що ж стосується початку діяльності секцій львівської Холмщини та їх керівників, які, до речі, усі входили до Ініціативної групи, яка займалася підготовкою та створенням товариства, то вона виявилася доволі вдалою, про що красномовно свідчили вже перші результати діяльності. Рада товариства звернулася з закликом до його членів взяти активну участь у роботі зі створення секцій. Варто підкреслити, що на хвилі патріотичного піднесення виникли філії товариства в різних місцях Львівщини, де проживала певна кількість депортованих холмщаків, зокрема: у Кривчицях (голова Лідія Левицька), Сокалі (голова Алісія Петришин, Городку (голова Ярослав Спільник), Золочеві (голова

Світлана Наливайко). Станом на сьогодні збереглися і активно працюють осередки в Кривчицях і Городку [25].

Важливо нагадати, що в перші роки своєї діяльності львівське товариство виступало ініціатором і проводило самотужки, а частіше з науковими установами і навчальними закладами, різноманітні культурно-просвітницькі заходи, наприклад, такі як: науково-краєзнавча конференція у 1991 р., на якій присутні заслухали доповіді про найдавніші міста Холмської землі, сакральну архітектуру, говірки Холмщини, про українських вчених середини ХІХ ст., вихідців з Холмщини і Підляшшя, про Михайла Грушевського, митрополита Іларіона, архівні матеріали про Холмщину і Підляшшя. З доповідями виступили провідні вчені – історики, філологи, мистецтвознавці – Лариса Крушельницька, Ярослав Дашкевич, Ігор Середюк, Ярослав Закревська, Ярослав Грицак, Ярослав Серкіз, Петро Костик, Олег Купчинський та ін. Іншим важливим заходом з точки зору відновлення історичної пам'яті стала міжнародна наукова конференція “Проблеми переселення і депортації українського і польського населення в 1944–1951 роках”, організована суспільно-культурними товариствами Закерзоння, разом зі Львівською обласною організацією Меморіал, Інститутом суспільних наук НАН України, Львівським державним (тепер – національним) університетом імені Івана Франка. Учасники конференції одностайно визнали особливо цікавою доповідь професора Степана Макарчука, тодішнього декана історичного факультету, “Українсько-польська етнічна межа напередодні Другої світової війни” [25, с. 4–5].

Львівська “Холмщина” з часу свого заснування взялася за проведення різноманітних тематичних вечорів зі вшанування пам'яті видатних українців, зокрема Тараса Шевченка, уродженця Холма Михайла Грушевського та інших. Налагодила також організацію етнографічних виставок. І що чи не найважливіше, розпочала збір спогадів про рідний край. Вочевидь не помилимося, коли скажемо, що львівські холмщаки започаткували цю конче потрібну справу, якщо мати на увазі збереження історичної пам'яті. Між іншим, значна частина тих спогадів у різних виданнях вже побачила світ. Деякі матеріали ми опублікували на сторінках нашого другого тому, інші знайдуть належне місце в третьому. На жаль, частина спогадів, як виглядає, на завжди залишиться родинними рукописами. Прикро, але життя є життям, щось потрапляє до широкого загалу, а щось ні, залишаючись назавжди невідомим, хоч могло б принести неоціненну користь для збереження, в нашому випадку, української національної пам'яті, будучи опублікованим.

З відродженням Люблинсько-Холмської православної єпархії, у 1989 р., з осідком в Любліні, власне так вона названа з часом відновлення, бо до її ліквідації після депортації українців до УРСР, а також внаслідок акції “Вісла” в Польщі, вона називалася Холмсько-Підляською, з осідком в Холмі, львівське товариство холмщаків нав'язало з нею ділові контакти. Йдеться про те, що єпархія, значною мірою особистими зусиллями архієпископа Авеля, робить чимало для повернення “духу українства на Холмщині і південному Підляшші” [25, с. 5]. А львівська “Холмщина”, відповідно започаткувала дуже важливий паломницький захід колективного відвідування храмових свят, важливих споконвіків шанованих осередків духовної культури українців Холмщини” [12]. Так уже в липні 1990 р., тобто менше ніж за півроку після заснування товариства відбулася перша поїздка до рідних місць. Поїхали до Холма, Грубешева і на храмове свято Антонія Печерського до села Голя Володавського повіту, де прийшов на світ перший голова львівської “Холмщини” Леонід Квітковський [12].

Такі поїздки до рідного краю стали важливою складовою діяльності львівського товариства холмщаків. Протягом багатьох років відбуваються

мандрівки не лише до місць, пов'язаних з давнім минулим малої історичної батьківщини, але й передусім до місць братських захоронень помордованих українців у 1943–1945 рр. А сказане, на жаль, стосується багатьох місцевостей, рясно политих невинною кров'ю. Найболючішою раною для кожного холмщика є трагедія Сагриня. Точну кількість загиблих 10 березня 1944 р. мешканців цього села неподалік Грубешева, а також жителів інших сіл, які тут шукали захисту від нападників, швидше всього, так ніколи не доведеться встановити. Зусиллями голови волинського товариства “Холмщина” Миколи Онуфрійчука документально встановлено, що того трагічного дня 70 років тому загинуло понад 600 людей [5]. Проте, в архівосховищах України, Польщі, Канади зустрічається чимало свідчень про безжалісне замордування від 700 до понад 1000 осіб – здебільшого жінок, дітей, людей похилого віку [26, с. 97].

Цю роботу львівські холмщики проводять погоджено і доволі часто, спільно з побратимами з Луцька, Рівного, Тернополя. Ми, як науковці, практично щороку отримуємо запрошення від земляцьких товариств до участі у згаданих подорожах. Проте, не завжди маємо можливість взяти у них участь. Але з приємністю відзначаємо, що в Холмі, Турковичах або в інших місцях, пов'язаних з нашою історичною пам'яттю, зустрічаємося практично кожного разу, чи то на наукових конференціях, чи на богослужіннях.

Тут очевидно буде доречним сказати про те, що з ініціативи львівської “Холмщини” і з благословення архієпископа Львівської єпархії УАПЦ Макарія та за підтримки єпархіального управління у Львові збудовано церкву на честь ікони Хомської Божої Матері. Організацією будівництва церкви та фінансуванням проекту особисто займався архієпископ Макарій. Матеріально-фінансову допомогу надали президент МПП ВКФ Гелікон, один із співавторів нашого проекту, Михайло Горний, інші підприємці Львова, парафії Львівської єпархії УАПЦ, товариство Холмщина і добродійці. 2 листопада 2008 р. архієпископ Макарій освятив церкву. Хресним ходом холмщики перенесли копію дорогої їх серцю ікони Богородиці з Успенського собору Львова до новозбудованого храму. Чин освячення та Божественна Літургія відбулися за участю двадцяти священників Львівської єпархії УАПЦ та сотень холмщиків й інших парафіян [25, с. 20–21].

Надважливою справою, яку зробило львівське товариство “Холмщина” є пам'ятник, на якому викарбувано напис “Жертвам терору і депортації українців Холмщини в 1938–1947 рр.”. Пам'ятник споруджено на терені Сокальського району Львівської області, неподалік кордону з Польщею і зовсім близько від холмського села Пісочне, єдиного, яке після війни опинилося в межах України. Рішення про побудову пам'ятника було прийнято на четвертому Світовому конгресі українців Холмщини і Підляшшя у 2004 р. Відповідно тоді ж створено Оргкомітет для його спорудження. Очолив його Володимир Бойчук із Львова. До складу увійшли: Микола Барчук із США, Любов Василів-Базюк з Канади, Олександр Волошинський, Володимир Піскорський, Олексій Літковець, Володимир Грисюк, Надія Давидюк, Ірина Волошак, Лідія Левицька і Василь Рибчинський – з України, переважно зі Львова [25, с. 34]. Оргкомітет звернувся до людей доброї волі з проханням підтримати грішми ініціативу. Відгукнулося чимало холмщиків з України та діаспори. Врешті, наприкінці 2009 р. будівництво пам'ятника завершено, його відкриття відбулося влітку наступного року. Тепер він символізує єдність трьох українських етнічних земель – Волині, Галичини і Холмщини [25, с. 35].

На початку статті ми зазначали, що не ставимо собі за мету влаштувати якесь змагання про те, яке з товариств холмщиків, чи окремі особи в товариствах, працюють краще від інших. Але упродовж понад двадцяти років склалось так, що члени того чи іншого обласного осередку одноставно відзначають, що

котрийсь з його керівників або активістів заслуговує на вирізнення за свою жертвовну працю в ім'я збереження пам'яті про рідний край, залишений не з власної ініціативи. До таких, не лише, на нашу думку, належить один з голів львівської "Холмщини" – Йосип Романюк. На підтвердження сказаного дозволимо собі подати цитату про те, що сказав про цю людину перший голова того товариства Леонід Квітковський. Отже, "з травня 1992 по 2006 рік головою суспільно-культурного товариства "Холмщина" був доцент *Йосип Романюк* (виділення наше. – Авт.). Сьогодні Йосипа Дмитровича вже немає серед нас. Але своєю багаторічною воістину подвижницькою працею в ім'я утвердження історичної правди про Холмсько-Підляський край, увічнення пам'яті невинно убієнних холмщан і підляшан – увіковічнив себе назавжди" [25, с. 6].

Саме за часів головування Й. Романюка широко розгорнулася науково-дослідницька робота львівської "Холмщини", у відповідності з поставленими завданнями на Установчих зборах. Власне Й. Романюк продовжив розпочату Квітковським справу проведення історико-красознавчих конференцій. У 1993 р. у Львові холмщаки провели другу науково-красознавчу конференцію "Холмщина і Підляшся в історії та культурі України". Очевидно немає потреби деталізувати тематику конференції, оскільки вона була подібною до попередньої. Проте варто наголосити на іншому. Наступного року, точніше 17–21 вересня 1994 р., за ініціативою львівського товариства пройшов перший Світовий конгрес українців Холмщини і Підляшся. Не важко здогадатися, що він присвячувався 50-й річниці початку депортації українців з Польщі. А, по-друге, що не менш важливо, з часів самої депортації це був перший подібного типу захід. Його особливістю, додаймо – важливою, було те, що він пройшов, як і передбачалося, у двох княжих столицях – Львові і Холмі [25].

До Львова з'їхалося понад 700 делегатів з багатьох регіонів України, а також з Польщі, Німеччини, США і Канади, куди доля закинула вигнанців з рідного краю. Під час відкриття Конгресу його учасників вітали ієрархи львівських Церков, представники місцевих органів влади, голови львівських товариств Надсяння і Лемківщина, волинського та рівненського товариств Холмщина, голова Об'єднання українців у Польщі. Були зачитані численні привітання, що надійшли від українських та зарубіжних делегацій і окремих осіб. У рамках Конгресу пройшла наукова конференція, у роботі якої взяли участь українські та польські вчені. Їхні ґрунтовні доповіді, наукові повідомлення та виступи були присвячені Холмщині, зокрема в роки Другої світової війни і повоєнний час, коли відбувалася депортація українців з Польщі та в її межах, культурно-освітнім та релігійним проблемам [25, с. 6–7].

Разом з тим, учасники Конгресу мали можливість оглянути етнографічну виставку, на якій експонувались холмські вишивки, одяг, предмети побуту, знаряддя праці, збережені нашими країнами. До уваги делегатів була й цікава виставка фотосвітлин за тематичною спрямованістю: храми, релігійне життя, освіта, культура, побут. Обидві експозиції підготували члени товариства: Лідія Левицька, Любов Поліщук, Ніна Романюк, Валентина Яблонська, Володимир Гаврилюк, Олег Матвійчук – за допомогою Львівського музею етнографії. Журналіст Віктор Робочек, уродженець села Клятви Томашівського повіту після закінчення Київського театрального інституту імені Карпенка-Карого протягом 35 років працював режисером Львівської студії телебачення. Разом з творчою групою студії, яка обслуговувала Конгрес, він створив телевізійний фільм "Земля Холмська – печаль моя", який неодноразово демонструвався на Львівському і центральному телебаченні [25].

У рамках Конгресу відбувся третій з'їзд колишніх учнів Холмської української гімназії за участю й колишніх учнів інших загальноосвітніх і духовних шкіл Холмщини та Підляшся [12].

Друга частина Конгресу пройшла в древньому Холмі. Туди доїхало понад 300 осіб. Урочисті заходи розпочалися Літургією у православному храмі Івана Богослова. Того ж дня відбулася урочиста академія, присвячена 75-літтю просвітницького товариства “Рідна Хата” [12]. Тут варто б дещо відхилитися від основної думки і бодай побіжно сказати про “Рідну Хату”. Товариство виникло восени 1919 р. Дотепер про нього та його діяльність, на жаль, відомо дуже мало, особливо про її початки. Ініціатором створення і керівником товариства був холмшак Антін Васильчук (Васиньчук). Довго тодішня польська влада не хотіла його легалізувати. Лише 22 червня 1922 р. це було зроблено рішенням люблінського воєводи. Воно отримало офіційну назву Руське (згодом – Українське. – Авт.) добротинне товариство “Рідна Хата” в Холмі. Як годиться, був затверджений і статут товариства, який створював певні можливості для діяльності в українському середовищі. Проте, насправді товариство постійно відчувало утиски з боку владних структур. Але, незважаючи ні на що, упродовж 1920-х рр. розгорнуло доволі широку діяльність. Однак, наприкінці 1930 р. “Рідна Хата” була остаточно заборонена. А її осідок Український народний дім згодом продано на аукціоні польським громадським організаціям, що викликало обурення не лише української громадськості [27, с. 408–420].

Повертаючись до Конгресу зазначимо, що на закінчення його робіт було прийнято ряд документів, а саме: Ухвала світового Конгресу українців Холмщини і Підляшшя з одинадцяти пунктів [27, с. 869–870], листи до Президента України, голови Верховної Ради, а також до Президента Польщі. Якщо говорити про всі згадані документи, то учасники Конгресу поставили в них перед холмсько-підляськими товариствами в Україні відповідні завдання, а до представників влади обох країн висунули вимоги:

а) визнати виселення українців з їх етнічних земель у Польщі в 1944-му і наступних роках примусовими і надати переселенцям статус депортованих (лише через 10 років їм надали статус, але учасників війни; за статус депортованих боротьба триває ще й тепер і невідомо, коли і чим закінчиться. – Авт.);

б) засудити протиправну, горезвісну акцію “Вісла” (коли це остаточно станеться, досі невідомо. – Авт.) [25, с. 7–8].

У заключний день делегати Конгресу відвідали село Столп’є (Стовп’є), неподалік Холма, де збереглася княжа сторожова вежа XIII ст., до речі, вміщена на обкладинку нашого тритомника. Відвідали також село Верховини, в 10–15 км від Холма по дорозі до Замістя, щоб вшанувати пам’ять 194-х українців, убитих польським загоном НСЗ уже після закінчення військових дій в Європі, 6 червня 1945 р., посеред білого дня, які захоронені в братській могилі в центрі села [25]. Оскільки нам доводиться бувати в Холмі майже щороку, то ми також відвідуємо цю братську могилу, вшановуємо пам’ять загиблих і завжди бачимо там квіти і лампади. Але не можемо не сказати, що в тому колективному похованні не всі останки жертв тієї страхітливої розправи спочивають. На узліссях ми знаходили поодинокі захоронення верховинчан, яких смерть наздоганяла при намаганні уникнути її [8]. Делегати ж Конгресу, повертаючись в Україну, відвідали залишки Червенських городів – Червенські вали, поблизу одного з релігійних центрів православних Холмщини – Турковицького монастиря, зруйнованого у міжвоєнній Польщі.

Що ж до подальшої діяльності львівського товариства “Холмщина”, то вона продовжувалась, зрештою, продовжується й тепер, на засадах власного Статуту, а також інших установчих документів, чи, скажімо, рішень, наприклад, щойно згаданого Конгресу. Так, 15 травня 1997 р. у тодішнього віце-прем’єра українського уряду Івана Кураса відбулася нарада з представниками товариств Холмщина, Надсяння, Лемківщина та найвищих державних установ. Паралельно 14–17 травня у Львівському державному (тепер – національному) університеті

імені Івана Франка пройшла міжнародна наукова конференція “Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла”)””. На конференції було схвалено заяву, спрямовану на пошуки справедливого розв’язання проблеми українсько-польських конфліктів. На жаль, гарний початок, так само як й інші тогочасні ініціативи, ще до даної конференції, так і після неї досі не знайшли позитивного продовження з боку української влади. Про це ми писали і в першому, і в другому томах нашої праці. Знову, на жаль, доводиться порушувати це питання. З’явилася надія, що події кінця минулого і нинішнього років повернуть українську владу кінець-кінців обличчям до нагальних проблем суспільства в усіх сферах життя, включно з проблемами колись депортованих закерзонців, не лише у сфері соціальной, що ніяким чином не шкодитиме налагодженню міжлюдського добросусідства обабіч українсько-польського кордону [25, с. 8].

За підрахунками львівських холмшаків, пройшло чотири світових конгреси українців Холмщини і Підляшшя, які продовжили і розвинули питання, порушені на першому. Отже, другий відбувся у Рівному 19–21 вересня 1997 р., третій – 19–21 вересня 2000 р., в Луцьку і четвертий – через десятиліття після першого, знову у Львові та Холмі. На всіх конгресах, без виключення, в тому й не на світових, а також на форумах під менш претензійними назвами, постійно йдеться про суспільний статус переселенців, спрощення перетину ними українсько-польського кордону з метою відвідування рідних місць, місць національної пам’яті, місць захоронення пращурів [25, с. 8–9]. Можливо, нинішнього року мав би пройти знову Світовий конгрес, враховуючи те, що саме 70 років тому започатковано отой великий для переселенців з обох боків процес обміну населенням, що завдав непоправної шкоди тим, кого вигнали з рідної домівки в ім’я прокламованого наведення ладу і спокою на міжетнічному прикордонні. Але нашій державі тепер не до відзначення трагічних ювілеїв минувшини, оскільки розігрується сучасна трагедія, яка може остаточно вирішити долю всього українського народу, будемо сподіватися, в належному напрямі.

Небезпідставно львівське товариство “Холмщина” цілком справедливо вважається одним із засновників Об’єднання товариств депортованих українців (ОТДУ). Це сталося у грудні 1998 р., коли вигнанці з Лемківщини, Надсяння, Любачівщини, Холмщини та Підляшшя ухвалили таке рішення. З 2005 р. воно прибрало назву “Закерзоння”. Об’єднані в ньому товариства зберігають власні статuti юридичних осіб. Головою ОТДУ обрано голову львівського товариства Надсяння, доцента Володимира Середу [25].

Нам, як авторам здійснюваного проекту, приємно нагадати читачеві одну важливу деталь. Проектуючи макет обкладинки для нашої праці, ми розглянули цілий ряд її можливого змістовного наповнення. Зупинилися на тому, що зображено, крім Ствоп’єнської вежі і уявного простору наших рідних земель, на обкладинках двох перших томів, і буде на третьому. Це фрагмент україномовної карти “Територія розселення українців у межах сучасної Польщі на середину ХХ ст.”, виданої 2008 р. за ініціативи Всеукраїнського товариства “Лемківщина” та Світової федерації українських лемківських об’єднань, за сприяння товариств “Холмщина”, “Надсяння”, “Любачівщина”. Карту створено і видано за фінансового сприяння Львівської обласної ради та Львівської ОДА. Хочеться відзначити, що серед тих, хто консультував праці зі створення карти є прізвища активістів львівської Холмщини – Івана Банашука і Анатолія Салюка.

Працюючи над проектом “Від депортації до депортації”, ми вже неодноразово згадували про наші контакти з активом холмшаків, як зрештою й інших закерзонців. Львівський національний університет став першим, де ми спільно з місцевими холмшаками, надсянцями, любачівцями, лемками та науковцями Львова провели наприкінці жовтня 2011 р. презентацію першого тому публікації

[8]. 12 вересня нинішнього року, під час XXI Форуму книговидавців у Львові, в Державній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника таким же чином презентували два томи разом. Особливістю цьогорічної презентації, в якій взяли участь, як і в попередній, керівники усіх осередків депортованих, було те, що в стінах славетного книгосховища пролунали холмсько-підляські народні пісні у виконанні доцента Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, заслуженого артиста України Івана Дерди [8].

Про що б не говорили холмщаки з підляшчуками, як і всі закерзонці, то так чи інакше повертаються до трагедії виселення з Польщі на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р. і переселення в межах Польщі за рішенням влади, що набуло зловісної назви акція “Вісла”. Львівське товариство “Холмщина”, разом з іншими товариствами, згуртованими в Об’єднанні товариств депортованих українців, систематично бере участь у заходах до річниць тих трагічних для українців явищ. Так, наприклад, до 60-ї річниці акції Вісла у Львівському театрі опери і балету відбулися збори громадськості, на яких був присутній і виступив з промовою Президент України Віктор Ющенко [28, с. 9].

Не можна не звернути уваги на те, що львівські холмщаки дуже добре розуміють роль друкованого слова у справі збереження та плекання національної ідентичності, більше того, на їх думку – “це єдиний засіб пам’яті про нашу історію, звичаї, обряди, традиції, культуру, побут і взагалі: хто ми і яка випала нам справді доля” [28]. Сказане, безумовно стосується вигнанців з Польщі після Другої світової війни – конкретно холмщаків з підляшчуками. Але, якщо узагальнити наведену фразу, то чи не є вона побажанням, або краще – завданням для всіх українців, на Землі суцільній. Поза будь-яким сумнівом – так. У цьому плані львівське товариство співпрацює не тільки з науковцями свого регіону, хоч їх там немало в різних галузях знань. Взаємодіє воно з ученими – переселенськими чи не переселенського походження – з інших наукових центрів України, починаючи зі столиці. Важливим є й те, що товариство налагодило контакти й із зарубіжними українознавчими осередками.

Рівненські холмщаки

Про організацію рівненських холмщаків, з одного боку, писати легше, бо на її зборах нам – авторам проекту, доводилося доволі часто бувати. З іншого ж боку, складніше, бо маємо менше писемних джерел. Тим не менше, протягом десятиліть беззмінно керована Олександром Боровиком, вона зробила помітний внесок у збереження пам’яті вигнанців з рідних земель, як у масштабах Рівненської області, так і загалом всієї України.

Процес об’єднання вигнанців з Холмщини та Підляшшя у структуру, яка дбала б про відновлення їх ідентичності та її поширення на покоління, вже народжені поза межами малої батьківщини, розпочався, так само як у Львові й Луцьку, чи Києві з часом назрівання краху світової системи соціалізму і розвалу Радянського Союзу. На чолі об’єднувачого руху став енергійний, цілеспрямований, рішучий вихідець зі знаного українського села Городиславичі, що на Томашівщині, Олександр Боровик, який налагодив контакт із львівською історико-просвітницькою організацією “Меморіал”, розробив анкету з дев’яти питань для збору інформації серед депортованих земляків, яку потім використано при створенні рівненської організації. В нашому розпорядженні Протокол № 1 зборів ініціативної групи по утворенню громадської організації Товариство “Холмщина” від 16 вересня 1990 р. Порядок денний зборів складався з трьох питань:

Утворення громадської організації “Холмщина”.

Реєстрація товариства.

Обрання керівних органів.

Отже, на тих зборах ухвалили:

Утворити рівненську громадську організацію товариство “Холмщина”.

Головою товариства обрати Олександра Боровика.

Членами Ради товариства обрати М. Ревуху, А. Лагоду, С. Мазурка, Г. Грушка.

Доручити голові товариства Олександру Боровику зареєструвати товариство у львівському “Меморіалі імені Василя Стуса”.

Таким чином, початок діяльності рівненської “Холмщини” слід віднести до осені 1990 р., бо наведений вище протокол датований 16 вересня того року [28, с. 26–27]. З доступної документації видно, що рівненська Холмщина на лютий наступного року, тобто на час її реєстрації у львівському Меморіалі налічувала 51 особу. Щоправда, за іншими даними на час реєстрації товариства у Львові воно налічувало 42 особи. Виникає різниця у 9 осіб. Для нас, як дослідників, вона особливого значення не має, бо наявний список все ж налічує 51 особу [28, с. 28–29]. Зрештою, й це не має особливого значення, бо організація, яка, за словами її керівника, перших чотири роки діяла як нелегальна, оскільки не була зареєстрована в місцевих органах влади [28, с. 35].

Остаточна легалізація рівненського товариства “Холмщина” відбулася у 1995 р., коли 15 травня того ж року Відділ юстиції Рівненської міськради видав йому свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи під назвою Рівненська міська громадська ветеранська організація “Товариство Холмщина”, яка протягом трьох місяців кількісно зросла до 327 осіб [28, с. 32, 34]. З того часу йшло бурхливе кількісне зростання організації і набирала розмаху її діяльність. Товариство проводить багатолюдні збори переселенців та їх нащадків, особливо в часи Великодніх і Різдвяних свят, що дає людям можливість підтримувати свої давні народні традиції.

Рівненське ветеранське товариство холмщаків проявило ініціативу щодо створення загальноукраїнської організації вигнанців з Холмщини. Вона була створена у 1998 р. Власне, 19 листопада того року її було зареєстровано у Міністерстві юстиції України під назвою Всеукраїнська громадська організація “Конгрес українців Холмщини і Підляшшя”. До неї увійшли 16 осередків з 14 областей України – від західних, де після поселення і перепоселення вигнанців з Польщі, осіла їх більшість, до південних і східних, де залишилася якась частина з них [28, с. 34]. Не всі, щоправда, обласні осередки спочатку підтримали почин. Причини могли бути різними. Проте, це ніяким чином не відбилося на спільних зусиллях стосовно втілення у життя основної мети – соціального захисту депортованих у місцях нового, остаточного поселення на теренах України, визнання їх права безперешкодного відвідування місць їх походження, вшанування могил пращурів і, власне на базі цього, збереження своєї національної ідентичності.

Повертаючись до суто рівненської організації “Холмщина”, то слід наголосити, що вона, як і в інших областях України протягом 90-х рр. минулого століття, переживала період бурхливого організаційно-структурного розвитку. Так, вже у липні 1991 р. на чергових зборах холмщаків було утворено три осередки товариства у Рівному – Центральний, Південний та Південно-Західний, головами яких стали – М. Ревуха, А. Лагода, Г. Грушко. А у вересні наступного року виникли осередки в Рівненському, Здолбунівському та Млинівському районах. У травні 1993 р. – в Острозькому, Дубнівському і Костопільському районах [28, с. 35].

Важливо підкреслити, що рівненські холмщаки, як і їх побратими в інших областях, не забувають передавати своїм нащадкам національно-культурні надбання своєї малої батьківщини. Паростки молодіжної організації нащадків вигнаних з Польщі українців з’явилися на Рівненщині ще у 90-х рр. Власне, тоді виникла Молодіжна секція чисельністю майже у сто осіб [29, с. 617]. З травня 2006 р. вона діє під назвою Товариство “Холмщина імені Івана Огієнка”.

Авторам проекту доводилося неодноразово брати участь у різноманітних заходах вигнанців з Холмщини в Рівному і спостерігати активну участь в них молодшої генерації, яка успішно перебирає від батьків естафету збереження історичної пам'яті холмсько-підляського народу. Як висловився голова рівненської Холмщини Олександр Боровик, “Товариство повинно існувати і активно діяти доти, доки існує Холмська земля і живуть на ній українські люди” [29]. А, отже, справу ще живих вигнанців з рідних земель належить далі плекати вже тим, хто народився поза історичною батьківщиною.

У діяльності рівненської “Холмщини” заслуговує на увагу те, що зусиллями свого керівника вона намагається проводити масові організаційні заходи для вирішення тих, чи інших наболілих проблем вигнанців з Польщі – соціальних, суспільно-політичних тощо. В усякому випадку нам, авторам проекту, доводилося брати в них участь на запрошення Олександра Боровика щонайменше з вересня 1997 р., коли в Рівному проходив Другий світовий конгрес Конгресу українців Холмщини і Підляшшя. Через два роки, тобто у вересні 1999 р., ми взяли участь у всеукраїнських зборах Конгресу українців Холмщини і Підляшшя у Києві, в Будинку вчителя, в яких брали участь представники 14 областей України. До речі, серед виголошених там доповідей прозвучала й доповідь Юрія Макара “Історична Холмщина” [30, с. 21–29]. Інші доповіді оприлюднили: Іван Білас – доктор історичних і юридичних наук, депутат Верховної ради України – “Від депортації до депортації українців Закерзоння. Політико-правові аспекти”; Володимир Сергічук – доктор історичних наук, професор – “Добровільне переселення, чи депортація українців з Польщі”; Йосип Пацула – кандидат педагогічних наук, доцент – “Морально-правові аспекти процесу адаптації до радянського способу життя переселенців з Холмщини” [28, с. 49]. Щоб закінчити з організаційним аспектом життєдіяльності рівненської Холмщини, зазначимо, що нам довелося ще декілька разів брати участь у Всеукраїнських зборах наших земляків у Рівному. Наприклад, це було в липні 2001 р., а востаннє – у травні 2011 р. До речі, у тих травневих зборах брали участь представники земляків з 12 областей України. Кожного разу Юрій Макар робив на цих зборах доповіді про сумну долю українців як в часи проживання на рідних землях, так і про їх трагедію під час депортацій та внаслідок їх [28, с. 36–37]. Нам відомо, що такі чергові збори передбачалися на вересень 2014 р. Навіть була погоджена з нами тема доповіді на них. Проведенню заходу завадили події на сході України і, відповідно, брак коштів на їх проведення.

Вище згадували про організацію рівненською Холмщиною Різдвяних і Великодних святкувань. У цьому плані слід віддати належне голові товариства Олександрові Боровику, виходцеві, до речі, із священницького роду, батько якого отець Михайло очолював православну парафію в Городиславичах і загинув від рук польських підпільників напередодні Великодня 1944 р. [1, с. 291]. Не випадково, вже у вересні 1994 р. голова організував першу поїздку рівненських холмщаків, щоб вклонитися рідній Холмщині, відвідати святі для кожного вигнанця місця. Такі поїздки стали традиційними, здійснюються щорічно, а у 1996 р. їх відбулося у липні–вересні аж три [28, с. 35–37].

Ми, як автори проекту, доволі часто відвідуємо Польщу, в тому й рідну Холмщину. Кожного разу, коли наші візити до Польщі співпадають з масовими заходами, постійно зустрічаємося з рівненською делегацією, як, між іншим, й з інших областей, де компактно проживають депортовані земляки. Мова про роковини народження Михайла Грушевського, руїни Православ'я, храмових свят у Турковичах, Холмі тощо. Десять років тому, у вересні 2004 р. делегація рівненських холмщаків подарувала копію ікони Холмської Божої Матері церкві Івана Богослова в Холмі [28, с. 37].

У Рівному, у травні 2007 р. відкрито пам'ятник депортованим з Польщі українцям. Світлину урочистої події, отриману від рівненського товариства Холмщина, ми подали на кольоровій вкладці другого тому нашого видання. Ще у другій половині 1990-х рр. в Рівному створено хор холмщаків. Тоді ж, до речі, закладено музей товариства. Усі заходи, а їх відбувається чимало, супроводжуються художніми виступами як старших аматорів сцени, так і молодих забужанців. Як правило, всі заходи товариства фіксуються в публікаціях їх матеріалів [28, с. 35–37].

Організоване життя холмщаків на Тернопіллі

Коли доводиться говорити про вигнанців з Холмщини на теренах України, то до них зараховують і українців, депортованих з Грубешівського і Томашівського повітів Люблінського воєводства, які походять із сіл історичної Галичини, віднесених у Польщі ще з міжвоєнних часів до названих повітів, або під час Другої світової війни німецькою окупаційною владою до Грубешівського повіту, включно з частиною сіл колишнього Сокальського повіту, частина з яких після війни повернулася до Сокальського району Львівської області України.

Як стосується сказане Тернопільської області? Безпосередньо. До неї почали потрапляти перші переселенці ще починаючи з 1939 р. після радянсько-німецького Договору про дружбу і кордони, коли Радянський Союз, встановлюючи розмежування з Німеччиною, розпочав відселення мешканців з свого боку прикордонної смуги, в якій не повинно було бути взагалі будь-якого життя.

Оскільки поляки в межах тодішнього Тернопільського воєводства складали на час війни доволі значний відсоток його населення, то на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р. його депортували до Польщі, а на вивільнені місця приймали українців, депортованих звідти. Тому серед тих, хто потрапив до Тернопільської області (за польського панування – Тарнополь, тепер – Тернопіль), виявилось чимало холмщаків, а з ними і галичан з тих же двох названих повітів [32, с. 102, 115].

З часу здобуття Україною незалежності тут, як і в інших областях, поширився рух за створення земляцьких товариств депортованих з Польщі холмщаків, надсянців та лемків, які потрапили сюди або безпосередньо з Польщі, або внаслідок втечі з південно-східних областей України через несприятливі умови проживання там, чи, плекаючи надії повернувся на свої рідні землі, бути про всяк випадок ближче до кордону.

Отож, знайшовся енергійний, діловий організатор в особі Євгена Кондролевича, який взявся за справу згуртувати навколо себе однодумців. Народився він у селі Ощів Грубешівського повіту 23 вересня 1928 р. у свідомій українській родині. Батько свого часу був вояком Української галицької армії, вдома очолював “Рідну хату”, входив до управи сільської кооперативи. Переслідувався польською владою, відбував покарання в Люблінській політичній в'язниці. Після звільнення, трагічно загинув при загальних обставинах. Після смерті батька, Євген з матір'ю переїхав до її рідного села Гонятин, що розташовувалося поруч. Будучи підлітком, допомагав місцевим осередкам ОУН і УПА. У серпні 1946 р. село оточили польські військові й радянські енкаведисти, дали дві години на збори і відвезли на залізничну станцію Сокаль-Забужжя, а звідти товарним потягом до Володимира-Волинського. Звідти, наприкінці року, депортовані потрапили до Збаража на Тернопіллі [29, с. 626–630; 33, с. 879–880].

Коли Україна здобула незалежність, Євген Кондролевич уже тривалий час жив і працював у Тернополі. Тож він з головою занурився у вир подій. Разом з лемками і надсянцями найперше взявся до створення там Лемківщини – товариства, яке на початках об'єднало надсянців і холмщаків, оскільки ці три етнічні групи закерзонців значною мірою осіли на Тернопіллі. Через деякий час з

ініціативи його та однодумців повстало Тернопільське суспільно-культурне товариство “Холмщина”, зареєстроване в Управлінні юстиції Тернопільської області 26 червня 1995 р. Як і всі подібні земляцькі товариства, воно доволі швидко розвивалося і зростало чисельно, охоплюючи своєю діяльністю місцевості найбільшого скупчення холмщаків і підляшуків, хоч останніх було порівняно менше [29, с. 630; 8].

Одному з нас, Юрієві Макару, протягом останньої декади минулого століття і на початку нинішнього доводилося часто зустрічатися з Євгеном Контролевичем, переписуватися з ним, вести телефонні розмови, обмінюватися новими книгами, в яких висвітлювалася доля наших знедолених краян. До речі, в Архіві родини Макарів зберігається лист від Євгена Контролевича від 20 грудня 1996 р. на ім'я Юрія Макара з проханням надіслати інформацію про себе та інших відомих йому вихідців з Холмщини чи Підляшшя, які “своїми діями, розумом і працею здобули гідне становище в суспільстві” [8]. Йшлося тоді про збір матеріалів до книги Михайла Горного, яка вийшла наступного року під назвою “Українці Холмщини і Підляшшя. Видатніші особи ХХ століття”. На той час це була чи не найперша публікація подібного жанру. Вона набула широкого розповсюдження у місцях проживання вигнаних з рідних земель холмщаків і підляшуків, в Україні та інших державах світу. Про це можна говорити хоча б з посилань науковців на неї в Україні, Польщі, Канаді – зрештою всюди, де цікавляться даною проблематикою. А Євген Контролевич, як голова тернопільської “Холмщини”, із земляками з інших областей України, входив до групи ініціаторів, які взялися збирати необхідні матеріали до згаданої книги [29, с. 9–10; 8].

Повертаючись до товариства, слід зазначити, що воно невдовзі після свого виникнення об'єднувало понад 300 активних членів – з середовища холмщаків, надсянців, лемків. Доволі частими були випадки, коли створення і функціонування місцевих товариств визначалось тим, звідки походив енергійний організатор. І якщо виникало товариство холмщаків, надсянців чи лемків, то до нього приєднувались або хоча б відвідували його заходи ті, хто не був у даному конкретному випадку, наприклад, холмщак, коли мова про осередок Холмщини. Або ж, навпаки, не був лемком або надсянцем, якщо йдеться про осередки Лемківщини чи Надсяння. В усякому випадку, в районах області діяло вісім осередків тернопільської Холмщини [29, с. 630; 8].

За роки, що пройшли, рада товариства холмщаків провела ряд наукових конференцій, спільно з Тернопільським педагогічним інститутом (тепер – національний педагогічний університет) імені Володимира Гнатюка, які стосувалися, як і в інших областях України, де проживали вигнанці з Холмщини і Підляшшя, як, до речі, з усього Закерзоння, наболілих проблем, пов'язаних з депортацією з Польщі, акцією “Вісла”, поневіряннями після переселення тощо. Лише у 90-х рр. минулого століття нам довелося взяти участь у таких двох заходах, які пройшли в Тернополі – це міжнародна наукова конференція “Еміграція, історія, література” (17–18 вересня 1996 р.) та “Українсько-польський симпозіум” (16–20 червня 1997 р.). Доводилося в ті роки побувати на запрошення голови і на зборах-конференціях холмщаків [8].

З того, що нам відомо, тернопільське товариство підтримувало контакти із львівськими і київськими побратимами. Зокрема, ще до його виникнення у Тернополі чимала група холмщаків звідти взяла участь в Установчих зборах у Львові, коли в лютому 1990 р. створене перше в Україні товариство холмщаків [8].

Щоб не втрачати віковичних традицій рідного краю, тернопільські холмщаки створили фольклорний хор “Голоси Холмщини”, виступи якого користувалися широкою популярністю не лише вихідців звідти. Авторам проекту складно вдатися у деталі діяльності тернопільської “Холмщини”, бо в нашому розпорядженні обмаль інформації. Якщо говорити простіше, то діловодство в

товаристві, на відміну від інших областей, велося не дуже ретельно. Можливо, це пов'язано з тим, що перший голова тривалий час хворів. Мова про Євгена Контролевича. Його наступник Євген Король теж мав проблеми зі здоров'ям. Обидва вони залишили цей грішний світ. Керівництво товариством перейшло до заступника голови Євгена Ярмошевича, уродженця села Докудова, повіту Біла Підляська, з яким власне й співпрацюють автори проекту. За його даними, після відходу першого голови робота товариства дещо занепала. За часів головування Євгена Короля вона значно пожвавилася, насамперед це стосується 2005–2007 рр. Загалом впродовж 2005–2012 рр. регулярно проходили засідання Ради товариства, на яких постійно обговорювалися болючі для вигнанців проблеми. Організовувалися зустрічі з холмщачами як в обласному центрі, так і в селах області, поїздки на конференції до Львова та інших міст, виступи згаданого гурту “Голоси Холмщини” тощо. Товариство запровадило проведення щорічної панахиди за загиблими і померлими земляками у Надставній церкві у Тернополі, а також у церкві села Лошнова Тербовлянського району [8].

Як вважає Євген Ярмошевич, у ті роки відновилися зв'язки тернопільської “Холмщини” з відповідником на Львівщині, дещо пожвавились контакти з київською “Холмщиною”. Після смерті Євгена Короля розпочалася нова смуга занепаду діяльності товариства. Причину такого явища Євген Ярмошевич вважає у відсутності його керівника. Добре було б, якби холмщачи Тернопілля спромоглися остаточно відновити свою діяльність в ім'я збереження історичної пам'яті про своє походження. За інформацією, отриманою від Євгена Ярмошевича, найбільш організованим залишається осередок в селі Лошнів Тербовлянського району, керівником якого є Володимир Кварцяний. Загалом же на сьогодні членами товариства Холмщина в Тернопільській області є приблизно 90 осіб [8].

На завершення розмови про товариство холмщаків Тернопілля хотілося б підкреслити, що авторам проекту неоціненну допомогу у з'ясуванні його діяльності подали науковці тернопільських вузів. Передусім, сказане стосується доцента Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Володимира Кіцака, до речі, лемківського походження. Він сам із проблем депортації українців з Закерзоння до УРСР захищав свого часу кандидатську дисертацію. Збираючи для неї матеріали в області, заодно збирав спогади й для нашого проекту, передавши їх нам добрих два десятки протягом першої декади нинішнього століття. Інший, доктор політичних наук з Тернопільського національного економічного університету Микола Лазарович, надає нам суттєву допомогу у відтворенні історії створення та діяльності тернопільської Холмщини, відшукуванні переселенців-ветеранів тощо.

Звичайно, прикро, що наша розповідь про товариство холмщаків у Тернопільській області значно коротша від розповідей про товариства в інших областях. Хочеться сподіватися, що тернопільські холмщачи та їх нащадки прикладуть зусиль і запрацюють потужніше.

Автори проекту добре розуміють, що запал, який охопив депортованих з Польщі українців на хвилі здобуття Україною незалежності, поступово спадав. Те, що виникло 16 товариств у 14 областях, факт відрадний. Проте, реально діяли лише чотири з них, описані вище. Ми написали про них так, як могли зорієнтуватися з наявних публікацій, матеріалів інтернет-сторінок, особистих архівів, зустрічей з керівниками товариств та їх активними учасниками.

Нашою палкою мрією, як і кожного вигнанця з рідних земель, є те, щоб зберегти для наступних поколінь пам'ять про нашу минувшину і те, щоб вони знали про своє походження. А цього можна досягти, коли місцеві товариства будуть продовжувати діяльність у даному напрямку.

Список використаних джерел

1. *Макар Ю., Горний М., Макар В.* Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. У трьох томах. Т. 2. – Чернівці: “Букрек”, 2014. – С. 131–132, 141–142, 310, 497–502, 608–611.
2. *Боровик О., Боровик А.* Трагедія Холмщини. – Рівне: Рівненська друкарня, 2004. – С. 208–231.
3. *Онуфрійчук М., Засадко І.* Літопис Волинського обласного ветеранського громадсько-культурного товариства “Холмщина”: 1990–2005 рр. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 92 с.
4. *Онуфрійчук М., Журавльова Н.* Літопис Волинського обласного ветеранського громадсько-культурного товариства “Холмщина”: 2005–2010 рр. – Луцьк: Надстир’я, 2010. – 140 с.
5. *Особистий архів* Миколи Онуфрійчука.
6. *Всеукраїнська організація “Конгрес українців Холмщини і Підляшшя”.* 20 років Рівненському товариству “Холмщина”. – Рівне, 2011.
7. *Чудотворна Ікона Холмської Богородиці.* Повернення з небуття. – Луцьк: Ініцвал, 2003. – 36 с.
8. *Архів родини* Макарів.
9. *Онуфрійчук М.* Холмському роду нема переводу. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 164 с.; *Онуфрійчук М., Журавльова Н.* Нас поріднила Холмщина й Волинь. – Луцьк: Волинська обласна друкарня 2010. – 288 с.
10. *Онуфрійчук М.* Дзвони Холмщини. – Луцьк: Ініціал, 2012. – 51 с.
11. *Ти не згасла, зоре ясна.* Пісні Холмщини і Підляшшя / Йосип Струцюк, Мирослав Стефанішин, Микола Онуфрійчук. – Луцьк: Ініціал, 2006. – 352 с.
12. *Про товариство* // <http://holm/kiiev/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
13. *Холмщина* – українська історична земля... [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://holm/kiiev/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
14. *Статут товариства* [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://holm/kiiev/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
15. *Члени Київського товариства “Холмщина”* – інтелектуальна еліта України. Видатні вчені [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://holm/kiiev/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
16. *Гриб Н.* Лекарственные растения против онкологических заболеваний. Справочник народного целительства. – Киев: Пресса Украины, 2012. – 208 с.
17. *Енциклопедія Сучасної України (ЕСУ).* – Т. 8 – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – С. 28.
18. *ЕСУ.* – Т. 6 – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006.
19. *Борисенко В.* Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. – Київ: Родовід, 1997. – 384 с.
20. *Трагедія українців Польщі.* – Тернопіль: Тернопіль, 1997. – 440 с.
21. *Український здви́г.* Т. 1. Закерзоння. 1939–1947. – Київ: Українська видавнича спілка, 2004. – 840 с.
22. *Українські історики ХХ століття.* Бібліографічний довідник серія: Українські історики. – Вип. 2. – Ч. 1. – Київ – Львів, 2003. – С. 348–349.
23. *Тимошик М.* Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. – Київ, 1997.
24. *Тимошик М.* “Лишуть навіки з чужиною”: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Київ – Вінніпег, 2000.
25. *Підкомітетські слухання “Трагедія українців Закерзоння – злочин комуністичного режиму”* (до 70-их роковин початку депортації українців з території Польщі). 16 вересня 2014 року. Конференц-зал Верховної Ради України. – Репринт. – 24 с.
26. *Львівське суспільно-культурне товариство “Холмщина”.* Товариству “Холмщина” 20 років // Збірник статей, 2010. – С. 3.
27. *Макар Ю.* Трагічне семидесятиліття // Україна–Європа–Світ. Міжн. зб. наук. праць. Серія: історія, міжнародні відносини. Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 13. – Тернопіль, 2014 – С. 97.
28. *Купріянович Г.* Товариство “Рідна Хата” (1919–1930 рр.) // Надбужанщина: Сокальщина, Радехівщина, Кам’яниччина, Холмщина і Підляшшя, Берестейщина. Т. 4. – Львів – Торонто: НТШ, 2004. – С. 408–420.
29. *Всеукраїнська організація “Конгрес українців Холмщини і Підляшшя”.* 20 Років рівненському товариству “Холмщина”. – Рівне, 2011. – С. 9.
30. *Горний М.* Українці Холмщини і Підляшшя. Видатні особи ХХ століття. – Львів, 1998. – С. 617.
31. *Макар Ю.* Історична Холмщина // Збори Всеукраїнської громадської організації. “Конгрес українців Холмщини і Підляшшя”, м. Київ, 19 вересня 1999 р. – Рівне, 2000. – С. 21–29.
32. *Бондарчук Ю. Ю.* Шлях розпачу і надії. Соціально-економічні умови депортації та розселення на Тернопільщині українців із Польщі. – Тернопіль: ВПЦ “Економічна думка” ТНЕУ, 2012.
33. *Контролевич Є.* Така твоя доля, рідна хато... // Надбужанщина. – С. 879–880.

Юрій Макар, Віталій Макар

**ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ ИЗ ПОЛЬШИ И ИХ
НАСЛЕДНИКОВ В УКРАИНЕ**

Автори материала рассказывают об организованной жизни на территории Украины депортированных из Холмщины и Подляшья украинцев на основании Соглашения от 9 сентября 1944 г. между Совнаркомом УССР и Польским комитетом национального освобождения.

Ключевые слова: Общество Холмщина, украинская национальная идентичность, устав общества, Закерзонье, икона Холмской Божьей Матери, Вечер скорби, формы работы.

Yuriy Makar, Vitaliy Makar

**PUBLIC ORGANIZATIONS OF IMMIGRANTS FROM POLAND AND THEIR
DESCENDANTS IN UKRAINE**

The authors of the article highlight the specific moments of public organizations of the Ukrainians deported from Kholmshchyna and Pidliashia in Ukraine, grounded on the Treaty signed in September 9th, 1944, between the USSR government and the Polish committee of national liberation.

Key words: Kholmshchyna Society, Ukrainian national identity, society statute, Zakersonia, Icon of Our Lady of Chelm, the Chamber of Sorrow, activities.

УДК 94(367)“1914/1918”

Ярослав Секо

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ВИМІР ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ 1914–1918 РР.

У статті аналізується місце слов'янства у Першій світовій війні у контексті протистояння панславізму і пангерманізму. Також звертається увага на причини актуалізації ідеології панславізму при мобілізації воюючих суспільств. Показано впливи загальнослов'янської ідеології на національні рухи.

Ключові слова: Перша світова війна, панславізм, пангерманізм, Росія, націоналізм.

Осмишлюючи Велику війну, дослідники надають їй різні часові межі: класичні 1914–1918 рр., концептуальні 1914–1945 рр. як нової Тридцятилітньої війни, кон'юнктурні 1914–2014 рр., не інакше як нової Столітньої, із відвертим бажанням поставити загадкові три крапки. Багатоваріантність спостерігається і серед інтерпретацій – імперіалістична, тотальна, “війна імперій”, “цивілізаційна криза” тощо. Навряд чи її зміст можна звести до одного визначення, бо вона була тим і іншим одночасно. І наскільки справедливо бачити цю війну імперіалістичною, настільки логічно визнавати за нею право бути війною між народами. Не лише протистояння військово-політичних блоків породило війну, але й цивілізаційні відмінності спонукали взятися за зброю. При цьому під цивілізацією мається на увазі етап розвитку суспільства та релігійно-культурний тип. Якщо причини війни варто шукати в особливостях економічного розвитку, то її мотивуючу складову – в протистоянні народів.

Можна довго сперечатися щодо ролі матеріальних і духовних факторів, але війна ніколи б не стала світовою, якби велася меркантильно. На думку П. Волобуєва, причини першої світової війни залишаються не зрозумілими, якщо дослідники не вийдуть за межі політики, економіки, дипломатії, та не звернуть уваги на духовну складову, основну роль у якій відігравав націоналізм [1, с. 13]. Лише актуалізувавши через етнічність нераціональні колективні інстинкти, війна стала світовою. Не через участь у ній 38 країн, а тому, що кожен з 70 млн учасників отримав свою війну. Така “демократизація війни” започаткувала “народну війну” з її особливими правилами, серед яких газові атаки, геноцид, масова втеча мирного населення. “Жодна війна, – на думку Е. Гобсбаума, – в якій мобілізуються масові національні почуття, не може бути обмеженою на кшталт аристократичних воєн” [2, с. 55]. Здатність націоналізму витворювати колективні форми, розчиняючи в них індивідуальні інтереси, стала знахідкою для пропаганд воюючих країн. При цьому пануючі класи не лише використовували націоналізм у власних цілях, але й виступали носіями його ідеології.

Велика війна повернула історії слов'ян. Не росіян, українців, сербів, поляків чи болгар... А саме слов'ян, під іменем з яким вони на початку нової ери увійшли в історію зі сторінок Плінія Старшого, Прокопія Кесарійського та Йордана. “Довге” ХІХ ст. відродило давню германо-слов'янську суперечку за територію, владу і гроші... Або прозаїчніше, за “сіль, перець чи оселедець” [3, с. 54].

Чи можна говорити про слов'янство як суб'єкта світового конфлікту, чи це лише ідеологічний камуфляж витворений пропагандою? Думки науковців розходяться. Так, російський філософ Д. Горін вбачає у слов'янській єдності стійку міфологеми з сильною ірраціональною експресією. Вона компенсує явну невідповідність цієї міфологеми реаліям слов'янського світу, розмаїтого і

розрізненого в релігійному, культурному і політичному планах [4]. З іншого боку, Є. Серапіонова вважає термін “слов’янський світ” виправданим, хоча доволі умовним. Слов’янство було надто неоднорідне ціле, сукупність, хоча й споріднених, але конфесійно розділених народів з різною історичною долею [5, с. 6].

Перелік критеріїв можна розширити. Тільки росіяни могли засвідчити тривалу державотворчу традицію, тоді як серби, чорногорці й болгари лише нещодавно її відродили. У середовищі бездержавних народів (поляки, чехи, словаки, українці, білоруси, хорвати, боснійці) відбувалися процеси націотворення, з різною інтенсивністю викристалізовувалася державницька ідеологія. Росія претендувала на статус “великої держави” за рахунок колоніальних володінь і сильної сухопутної армії. Однак, економічно її позиції на фоні світових лідерів виглядали не переконливо. Інші слов’янські країни не досягали навіть її рівня. Навздогінна модернізація, здійснювана в цих країнах, не сприяла швидкому подоланню дистанції. Не випадково, Росія була визнаним лідером слов’янського світу й головним ретранслятором його вимог.

Підважує слов’янську єдність трагедія окремих народів, представники котрих опинилися по різні боки барикад. Так, за різними оцінками, на боці Австро-Угорщини воювало 250–350 тис., а в російській армії 3,5–4,5 млн етнічних українців [6, с. 11]. Найповніше розкол слов’янського світу прочитується в позиції Болгарії виступити на боці Центральних держав, тоді як інші держави входили до Антанти. Зрозуміло, що розкол виник не в 1915 р., і не з вини Болгарії. Він мав тривалішу передісторію конфесійного суперництва католиків і православних, “польське питання” в Росії, а напередодні війни – “братовбивчу” другу Балканську війну тощо.

“Слов’янський світ” уявлений, в термінології Б. Андерсона, романтиками, будителями, слов’янофілами, організаторами Слов’янських з’їздів, тривалий час був абстрактною ідеєю, яка конкурувала з іншими консолідуючими ідеологіями й випробовувалася реаліями. У кожного слов’янського народу панславістська традиція мала різні передумови, які визначалися особливостями їх історичного розвитку. Так, на думку Д. Горіна, поява панславізму в ідеології Російської імперії визначалася ідейними пошуками в умовах кризи традиційної легітимності самодержавства, яка була зумовлена наслідками промислового розвитку та необхідністю економічної й політичної модернізації. Після вбивства Александра II і згортання реформ, самодержавний ідеал злився з консервативними уявленнями про містичну єдність православного царя і православного народу. Однак, у передвоєнні роки цей ідеал “народного самодержавства” повис у повітрі, через невідповідність очікуванням буржуазії та освічених прошарків. Тому режим вимушено шукав баланс між консервативним ідеалом “народного самодержавства” й імперською ідентичністю. Але остання з часів Петра I була пов’язана з вестернізацією і секуляризацією, що суперчило інтересам консервативних кіл. Вихід було знайдено через етнізацію православ’я, самодержавства і народності в дусі панславізму, які надавали звичним ідеям нову емоційну силу [4].

На початку Великої війни ця ідея отримала визнання. Тоді під спільні ідеологічні знамена зійшлися представники різних суспільно-політичних орієнтацій – від правих націоналістів до лівих лібералів. Завдяки поточним політичним подіям, очікуванням швидкого і остаточного вирішення Росією слов’янського питання, розкол між реальним й ідеальним в осмисленні долі слов’янства може вважатися подоланим: сучасникам іноді здавалося, що через емпіричні фронтіві зведення зі сторінок газет проговорювала себе сама трансценденція слов’янської ідеї [7, с. 30].

Цей висновок, з певною обережністю, можна проектувати на слов'янський світ. Розділений історично, він рефлексував щодо себе як суб'єкта історії через стереотипні уявлення, історичні праці, публіцистику і філософію. І хоча у подальшому ця одиниця не вистояла і розклатася на вузькі ідеологічні проекти, це не заперечує факту, що на початку Великої війни панславізм був не просто ідеологічною формою, але способом існування великих колективів. Слов'янська візія тогочасних реалій визначала їх оцінку та форму реагування. “Слов'янофільствує час, а не люди, слов'янофільствують події, а не письменники, слов'янофільствує саме життя, яке раптово заговорило, а не “сіра теорія” яких-небудь абстрактних побудов і роздумів”, – писав у 1914 р. В. Ерн, метафорично підкреслюючи головний акцент історичного моменту [8, с. 30].

Слов'янський чинник відіграв фатальну роль у початку світової війни. Відчуттям “невідворотного нещастя”, писала З. Гіппіус, повіяло з “вистрілу Принципа” [9]. Водночас, протиріччя між германським і слов'янським світом жодною мірою не пояснюють природу й масштаб війни. Бо європейська цивілізація в цілому перебувала в трагічному надломі, “виродженні” (Ф. Нітті), “сутінках” (О. Шпенглер). Її, за висловом Н. Дейвіса, “спіткало затьмарення внаслідок її власного божевілля” [10, с. 927]. На думку О. Сича, перехід на індустріальну стадію розвитку, який дозволив західній цивілізації очолити суспільний прогрес і забезпечив світове панування, породжував чисельні протиріччя: майнову і соціально-класову диференціацію, соціально-політичну нерівність, соціальні конфлікти, переродження націоналізму на реакційний феномен, технократизм тощо. Усі ці процеси і явища почали руйнувати фундаментальні гуманістичні цінності й духовну основу західного суспільства, загрожуючи йому руйнуванням чи переродженням [11, с. 75].

За сприятливих зовнішніх умов формування модерної культури, може здатися дивним звернення до давніх формул протистояння. Чому суспільство, яке вже навчилося розщеплювати атом, так настійливо намагалось реанімувати голос предків? У цьому головна загадка націоналізму, який мімікруючи під давні зразки витворював нові суспільства, звертаючись до традиції утверджував модерн. А з іншого боку, прагнучи до цивілізованості націоналізм відроджував варварство.

Германо-слов'янське суперництво було лише частиною нагнітання страху і ксенофобії в Європі. Перш аніж заговорили гармати, було зламано чимало списів у ідеологічних баталіях філософів, публіцистів, науковців і політиків. Створені ними потужні ідеології сформували дискурс війни: на Сході через цивілізаційне протистояння слов'янського і німецького світів, на Заході – франко-германського та англо-германського. Далі пропаганда завербувала широкі народні маси, які в патріотичному піднесенні “бажали битися за республіку, короля чи імператора” [12, с. 63].

Світова війна розпочалася тому, що всі погодилися воювати. Вона зачепила комплекс проблем, які не можна зрозуміти в площині двостороннього суперництва. У англо-німецькому чи франко-німецькому протистояннях тротилу було набагато більше, аніж у німецько-російському (германо-слов'янському). Глобальний світ породжував глобальне суперництво за необмежені цілі: “для двох найголовніших суперниць, Німеччини й Великої Британії, – писав Е. Гобсбаум, – межею мало бути небо, оскільки Німеччина хотіла собі такого світового політичного й морського становища, яке вже посідала Британія, що автоматично звело б уже й так підтопану Британію до нижчого статусу” [2, с. 37]. Цей конфлікт став вершиною “імперіалізму європейських країн”. Тому роль германо-слов'янського протистояння варто розглядати в якості детонатора для запуску механізму війни.

Зручність такого детонатора визначалася найперше геополітично. Класик геополітики Х. Макіндер стверджував: “Хто контролює Східну Європу, той керує Хартлендом; Хто контролює Хартленд, той керує Світовим островом (тобто Євразією і Африкою); Хто контролює Світовий острів, той володіє світом” [13].

З кінця XIX ст. розгорілося міжнародне суперництво за контроль над Балканами, яке, на думку Дж. Гренвілла, визначалося “слабкістю Туреччини, балканським націоналізмом і австро-російським суперництвом” [12, с. 69]. Греко-турецька війна (1897), критське та ілінденське повстання (1896–1897), Боснійська криза (1908), дві Балканські війни (1912–1913) забезпечили Балканам мавлътшиний статус “порохового погребу Європи”.

Інша територія з переважаючим слов'янським елементом – Центрально-Східна Європа мало чим поступалася Балканам. На думку С. Віднянського, вона “стала не тільки головним театром воєнних дій, а по суті й головною причиною і предметом світової війни, адже практично всі її учасники мали свої інтереси, цілі та плани в цьому регіоні” [6, с. 70].

З огляду на могутність Німеччини, Великої Британії та Франції, найбільші й вирішальні битви відбулися на Західному фронті. Проте, італійський історик А. Граціозі звертає увагу, що в політичному, соціальному та національному відношеннях, війна на Сході мала радикальніший характер. Швидко з'ясувалося, що від її результату залежить доля імперій та підлеглих їм національностей, які перебували у конфлікті з ними і між собою. Війна набрала форм загального руху за повалення влади імперських національностей, і цей рух не лише супроводжувався претензіями і явищами великої жорстокості, але й породжував серед “панівних народів” реакцію ще більшого насильства і особливо огидні ідеологічні прояви [14, с. 180].

Слов'янські народи, заселяючи вузловий регіон, виявилися заручниками на власній території. Як завжди, запізнюючись в історію, на початку XX ст. вони програвали західним сусідам. Пізній початок промислового перевороту залишав слов'янські народи в аграрній стадії розвитку, бо навздогінна модернізація на початок XX ст. не забезпечила переходу до індустріальної. З іншого боку, політичне об'єднання Німеччини поставило слов'янство перед усвідомленням своєї розрідненості. Воно стало сигналом пробудження слов'янським народам, які осмислили себе творцями історії, суб'єктами, що мають особливу місію в світі. “Ліберальний” націоналізм XIX ст. мислив категоріями об'єднання. У його руслі розроблялася політична теорія про утворення великих конфедерацій народів на основі етнічного рідства – романської, германської і слов'янської груп. Принцип політичної федерації, повинен був представити окремим народам достатню долю місцевого самоврядування [15, с. 84]. Звідси популярність проєктів зі створення “слов'янської федерації” серед “будителів” і громадських діячів.

Слов'янство повернулося на історичну арену тоді, коли принцип легітимізму втрачав цінність, а право націй на самовизначення здобувало прихильність. Німецький філософ Е. Юнгер вбачав глибокий символізм у сараєвському вбивстві, оскільки в особі вбивці та його жертви зіткнулися два начала: національне і династичне, право на самовизначення народів і принцип легітимізму [21]. Саме тому проблема слов'янства впродовж другої половини XIX ст. змістилася з релігійно-філософської до політичної. Слов'янофілство перетворилося в панславізм.

Намагання слов'янських держав-націй під керівництвом Росії встановити паритет із германським світом посилювало конфліктність регіону. На невеликій площі зі змішаним населенням, зростаючі націоналізми створювали атмосферу конкуренції, недовіри й непрогнозованості. У сучасній історіографії

підкреслюється роль “малих країн” у створенні конфліктних ситуацій, які посилювали напругу в континентальному і глобальному масштабах [1, с. 47]. У цьому контексті ленінська теза про імперіалістичну війну “для всіх її учасників за виключенням Бельгії і Сербії” позбавлена однозначності, адже Сербія, претендуючи на слов’янські землі Габсбургів, не могла їх отримати без великої війни за участі Росії.

На думку В. Виноградова, специфіка ролі балканських країн у розв’язанні першої світової війни полягала в прагненні кожної “скористатися конфліктом для територіального розширення”. При цьому територіальні апетити визначалися великосербською, великогрецькою, великорумунською, великоболгарською програмами, які входили в суперечність між собою. Суперництво цих країн всіляко підтримувалося “великими державами”, які намагаючись залучитися підтримкою балканських держав, ще більше розпалювали напруженість у регіоні [1, с. 33]. Саме з ініціативи “малих країн”, невід’ємним у переліку нових правил імперіалістичної боротьби стало гасло “захисту прав пригноблених націй”. Держави Антанти одразу після оформлення альянсу заговорили про пригноблення слов’янських народів у Австро-Угорщині, поляків – у Німеччині, вірмен у Туреччині. У 1911 р. було створено “Союз національностей” із ліберальних діячів франкофільської орієнтації. У Німеччині в 1916 р. було створено Лігу неросійських народів Росії [1, с. 22].

Вступ балканських держав у першу світову війну відбувався, головним чином, у відповідності з планами і розрахунками їх правлячих кіл [1, с. 34], які вбачали в ній можливість “розпочати третю балканську війну задля задоволення своїх територіальних амбіцій” [12, с. 104]. Так, Т. Ісламов вважає, що зруйнування Австро-Угорщини відповідало інтересам створення “великої Сербії”, а не геополітичним інтересам Росії [1, с. 34].

Такі висновки потребують корекції. Бо в умовах не сформованості нових балканських держав, відсутності тривалої державницької традиції, частих змін кордонів і чисельності, значну роль відігравав недержавний, революційний елемент. Б. Славич вказує, що наприкінці XIX ст. традиція таємних змов на Балканах сягнула найбільшого розмаху. Організації типу “Народна оборона” чи “Чорна рука” продовжували змовницьку традицію грецької “Філікі Етерія”, болгарських чет, македонської ВМОРО. Найрадикальніші угруповання наголошували на власній причетності до терору, вважаючи політичне вбивство найвищим проявом героїзму й прагнення свободи [16, с. 144]. Ступінь контролю з боку держави над цими антисистемними організаціями був номінальним. Останні часто вступали в конфлікт із державним курсом.

Розглядаючи агресивні плани Сербії, необхідно враховувати розкол між сербською цивільною (Пашич) та військовою (Апіс-Дімітрієвич) елітою. На думку І. Буркута, сербський уряд “не прагнув до негайного початку воєнних дій з Австро-Угорщиною, передбачаючи складність такого конфлікту для країни, котра щойно пережила дві Балканські війни і вичерпала чимало своїх ресурсів” [17, с. 20]. Інша річ, націоналістично налаштовані військові й екзальтована молодь. Саме “Чорна рука” стріляла револьвером Г. Принципа. Існування відверто авантюрних сил, які провокаціями розчищали дорогу до реалізації своїх цілей, робило Балкани зручним приводом для вирішення світових суперечностей.

Ключова роль у перетворенні внутрірегіональних проблем у міжнародну належала панславізму, який синтезував окремі національні вимоги під кутом слов’янської солідарності. Він був спільним знаменником, який дозволяв малозрозуміле балканське суперництво прив’язати до “національних інтересів” великих держав. Існує гіпотеза, що Балкани свідомо обралися “великими країнами” об’єктом посилення напруги, задля включення Росії в світовий конфлікт. Будь-який світовий регіон, за винятком Балкан чи Близького Сходу, не

викликав би жорсткої позиції Петербурга. Отож, потенційна світова війна була б вкотре відкладена.

Сила панславізму полягала в його потенційній привабливості для пануючих класів. Останні, перебуваючи в епіцентрі наростаючої класової боротьби в своїх країнах, підтримували захоплення слов'янською ідеєю, яка дозволяла перенести соціальний вибух назовні. Дослідники простежують зв'язок між панславізмом і культом імперіалізму. Так, П. Струве писав: “Війна 1914 р. має довести до кінця зовнішнє розширення Російської імперії, здійснивши її імперські завдання і її слов'янський поклик” [18, с. 42]. Не випадково, головна ціль Росії полягала в оволодінні Константинополем. “Константинопіль – це перемога. Перемога – це Константинопіль!”, – так резюмував П. Мілюков, у якості міністра закордонних справ Росії.

Утім, зведення панславізму до маніпулятивної технології управління громадської думки не коректне. Пан-рухи були породженням європейської цивілізації, яка, відмовляючись від релігійних основ, шукала опертя в собі. Романтики щиро вірили у витворений образ слов'янина, сповненого чеснот і непоказного благочестя. Але, найважливіше те, що народні маси упізнали в цьому образі себе. І через нього витопували дорогу на гору, в історію. Іншими словами, панславізм не стільки маніпулятивна технологія, скільки результат пошуку ідентичності, щілина, через яку в історію проникали маси.

Остання категорія надзвичайно важлива при аналізі причин війни. Якщо відмовитися від політичного осмислення історичного процесу й звернутися до фундаментальних передумов, то ХІХ ст. стало періодом демографічно вибуху в світі. Лише в Європі упродовж 1800–1914 рр. населення зросло від 180-и до 460-и мільйонів [19, с. 41]. Це населення прагнуло реалізації в світі, й шляхи до цього шукалися в нових ідеологіях.

1914 рік відповів на питання про сутність мас. Під час “чотирирічки ненависті” (Г. Померанц) розпався романтизований філософами й митцями образ слов'янина. Її події показали справжню сутність прониклих у історію мас. Збудоражене горьківське “дно”, ортега-і-гассетівський “бунт мас” – це те, що впевнено не бажали помічати правителі, штовхаючи своїх підданих у “криваву тарантелу народів” (Ллойд-Джордж), одягаючи їх прояви лояльності в благопристойний патріотизм.

Впливова традиція у історіографії пов'язує прийняття рішень особистим фактором “великих людей”. Втім, коли мова заходить про ХХ ст., варто звертати увагу на залежність вибору від настроїв мас. Якщо в роки війни це не так очевидно, то вже міжвоєнний період дає чимало прикладів харизматичних вождів, які через популізм, загравання зі страхами народних мас, підпорядковували їх своїй волі.

Іншими словами, настрої народних мас, часто не достатньо артикульовані й осмислені, стали впливовим політичним чинником. Тому важко погодитися з Дж. Гренвіллом про виключну провину урядів у Берліні, Відні, Парижі й Петербурзі [12, с. 83]. Особистим чинником важко пояснити атмосферу загальної патріотичної екзальтації, у якій “дискурс церковних кіл дивним чином зближувався з дискурсом генеральних штабів” [20, с. 39]. Участь у війні – горнило народження багатьох модерних націй. Втягуючись у неї, розділяючи її трагедію і труднощі, долалася притаманна аграрній епосі відчуженість широких мас від проблем влади. Якщо в середньовіччя і новий час вели війни професійні армії, то Велика французька революція мобілізувала весь народ як націю, як повноцінний об'єкт, що володіє мовою, тобто здатністю висловлювати думку та виявляти наміри. З того моменту, коли народ (нація) починає битися по своїй волі, він вже не “об'єкт”, він – не безмовний [20, с. 37].

Досвід ВФР упродовж XIX ст. поширився Європою, а тому, мобілізуючи до своїх армій широкі верстви населення, уряди тим самим давали їм путівку в життя. Е. Юнгер відзначав, що з 1914 р. конфлікт перестав бути війною коронованих осіб. Почали воювати не королі, а нації, не армії, а народи. Її руйнівний характер і тривалість вимагали високої, “тотальної мобілізації” суспільства. Саме тому уряди потребували консолідуючої ідеології, здатної подолати антагонізм між імущими і знедоленими класами, здатної включити у режим війни кожного, у різних якостях – воїна, робітника, волонтера тощо. Поряд із арміями, що б’ються на полях, виникають нового роду армії транспорту, спорядження, оборонної індустрії, – армія роботи взагалі [21]. Націоналізм повністю відповідав завданням війни, бо актуалізовані ним етнічні (національні) стереотипи є “найбільш емоційно наповнені і надзвичайно стійкі” [22, с. 15].

Велика війна виводила на арену історії Швейка, за словами автора, “невідомого скромного героя, не увінчаного славою Наполеона”. І якщо образ Швейка в літературознавстві осмислюється Санчо Панса “сталої доброї Європи” [23, с. 32], то не варто обнадіюватися щодо решти “невідомих героїв”, які прагнули величі. Побічним продуктом стало увічнення пам’яті монументами “невідомим солдатам”, кладовищами, пам’ятними знаками тощо.

На відміну від націоналізмів слов’янських народів, які за схемою М. Гроха лише виходили на політичну фазу, але залишалися маргінальними явищами суспільного життя, слов’янська ідея мала очевидну перевагу. На відміну від не зрозумілих інтелігентських проектів “націй”, концепт “слов’янина” легко сприймався широкими верствами суспільства. Панславізм, як ідеологічний конструкт, оживив образи слов’янства, в повсякденному житті, звичаях, обрядах. Війна стала лише каталізатором зростання слов’янофільських і панславістських настроїв [18, с. 41].

Велика війна породила великі ілюзії не лише через перекреснення кордонів, але й месіанські пророцтва. Саме цей утопічний, не утилітарний, а сакральний елемент було поставлено в основу ідеології. Російські філософи, жорстко критикуючи Захід за його духовну кризу, визначили “місію слов’янства” та “вселенское дело”.

Світова історія знає чимало війн між сусідами. Однак, наївно все зводити до природної ворожості між народами. Бо та ж історія знає чимало прикладів мирного співжиття сусідів. Новітній конфлікт між слов’янським і германським світом багато в чому визначався сформованими в Європі воєнно-політичними блоками – Троїстим Союзом і Антантою. Те, що від союзу трьох імператорів залишилася австро-німецька коаліція, визначило лінію розмежування у германо-слов’янському дискурсі. На думку В. Булдакова, реанімація ідеї імперства стала знаменом часу: шлях до глобалізму став розумітися як рух через гегемонію, а останній передбачав блокову систему з активним використанням етнонаціонального чинника [1, с. 22].

Те, що в арсеналі царської дипломатії були інші стратегії, свідчить “записка Дурново”, у якій відстоювався пронимецький курс. “Життєві інтереси Росії і Німеччини ніде не зіштовхуються і дають усі підстави для мирного співжиття цих держав”, – стверджував Дурново, обґрунтовуючи це цивілізаційно: “Росія і Німеччина є представниками консервативного начала в цивілізаційному світі, що протилежне началу демократичному, втілюваного Англією” [24]. Сучасні дослідники не відкидають позитивів союзу Росії і Німеччини. Так, А. Гнесь, звернувшись до концепції Х. Макіндера, вбачав у союзі Німеччини, Австро-Угорщини і Росії контроль над Хартлендом, а відтак світове панування: “до середини XX ст. повинен був сформуватися єдиний культурно-економічний простір від Північного моря і Адріатики на заході до Тихого океану на сході. Логіка підказує, що на цьому просторі Німеччина була б центром промислового

розвитку, Австрія – центром культурного єднання слов'янського і германського начал, а Росія – основним виробником сільськогосподарської продукції” [25, с. 45]. На користь цього дослідник приводить схожість історичних доль Німеччини і Росії, наявність сильних традиціоналістських середовищ. Однак, на їх фоні дослідник не пояснює економічні розбіжності, й головне, не звертає уваги на неможливість подібного альянсу через конкуренцію між ними. Розпис ролей, гадаю, не влаштовував би нікого в Росії, яка прагнула величі не менше за Німеччину. Та найслабшою ланкою була Австро-Угорщина, конфлікт якої з Росією за суперництво в слов'янському середовищі був вирішальним аргументом щодо неможливості такого альянсу.

Однак, в умовах 1914 р. всі аргументи були відкинуті на користь слов'янства. Традицію вікового суперництва з германцями було актуалізовано для вирішення поточних імперіалістичних завдань. Міфи типу “слов'яно-православного братства” отримали інструментальне значення. Так, для Сербії це був спосіб переконати Петербург у вірності, й, водночас, втягнути Росію в війну з Австро-Угорщиною. Зі свого боку, Росія отримувала можливість виправдання геополітичних інтересів на Балканах. Іншими словами, прагматичні інтереси усіх сторін конфлікту загорталися у прийнятну ідеологічну форму. Виховані в душі Карла Великого німці вийшли проти слов'ян із Олександром Невським на знаменах.

Теза про війну між німецьким і слов'янським світом, у руках пропаганди воюючих сторін, виявилася ефективним засобом мобілізації. За півроку війни в Росії було випущено до 600 різних друкованих видань, загальним тиражем на 11млн екземплярів [1, с. 23]. Для сучасників Великої війни на схід від Рейну, вона була конфліктом двох світів. Охоплений патріотичним піднесенням, російський філософ В. Розанов писав: “Наступ германських племен на слов'янські – завершився: Німецька імперія оголосила війну Російській імперії. Велет пішов на велета. За нашою спиною – все слов'янство, яке ми захищаємо груддю. Прусія веде за собою всіх німців – і веде їх до розгрому не однієї Росії, але всього слов'янства. Це – не проста війна; не політична війна. Це боротьба двох світів між собою” [26, с.]. “Війна світу слов'янського і світу германського, – підтримував Н. Бердяєв, – не є тільки зіткнення збройних сил на полях битви; вона глибша, це – духовна війна, боротьба за панування різного духа в світі, зіткнення і переплетення східного і західного християнського світу” [27, с. 8, 20]. Сербський митрополит Ніколай (Велімирович) у 1915 р. писав: “Наступає пора, коли слов'яни вже не будуть терпіти, мовчати і рабствувати. Гряде слов'янська епоха, в яку слов'яни вже не будуть терпіти і не дозволять терпіти іншим, в яку слов'яни не будуть рабами і не стануть пригноблювати нікого іншого” [28, с. 139].

Філософська основа проектувалася на практичну політику. Не випадково, панславізм став основною розмовною мовою урядів слов'янських країн та представників бездержавних народів. Достатньо згадати, що рішення про підтримку Сербії Ніколай II прийняв, виходячи із загальнослов'янських міркувань: “... слідує історичним своїм завітам, Росія, єдина по вірі і крові зі слов'янськими народами, ніколи не споглядала їх долю безучасно. З повною однастайністю і особливою силою пробудилися братські почуття російського народу до слов'ян в останні дні, коли Австро-Угорщина пред'явила Сербії завідомо не прийнятні для державної країни умови” [29, с. 10].

Ідея слов'янської єдності домінувала в перших національних проектах бездержавних народів. Опозиційно налаштовані щодо Австрії політики будували проекти майбутнього приєднання Богемського королівства до Росії або Сербії. У душі панславізму К. Крамарж підготував план Слов'янської імперії на чеських та словацьких землях під скіпетром Романових і протекторатом Російської імперії

[30, с. 151]. А. Т. Масарик у 1915 р. підготував міністру закордонних справ Англії Е. Грею меморандум “Незалежна Богемія” [31, с. 256], у якому передбачалося створення “Чеського королівства в повній згоді з Росією”.

1915 р. суттєво ослабив позиції панславистів через поразки Росії на дипломатичному і воєнному фронтах. У квітні 1915 р. Росія спільно з партнерами по Антанті підписала Лондонський договір з Італією, за яким територія східного узбережжя Адріатичного моря мала бути передана Італії в якості “плати” за участь у війні на боці Антанти. Цей крок був негативно сприйнятий у середовищі Югослов’янського комітету. Ф. Супило під час візиту в Петербург побачив нерозуміння проблем південних слов’ян політичним класом Російської імперії. Російський дослідник С. Романенко вважає, що підсумком Лондонського договору стала втрата Росією хорватів і словенців [32, с. 27]. Інший зовнішньополітичний неуспіх – “болгарське літо” 1915 р. Росія не змогла добитися бодай нейтралітету Болгарії, що остаточно розвело слов’янські народи по різних військово-політичних блоках.

Довершила кризу панславистських ілюзій військова поразка Росії. Активізувалися національні рухи, можливостей яких не вистачало для створення повноцінної національної держави. Національні еліти звернулися до об’єднавчих проєктів – югославізму та чехословакізму, вирошених на панславистській основі. Криза панславизму полягала в хиткості ідеологічних конструкцій. Він виражав спільну віру в “родових богів”, мовну близькість, солідарність у визначенні історичних ворогів, але був безкінечно далекий при визначенні політичних цілей. Слов’янське царство з центром у Константинополі відображало прагнення Росії, і не знаходило підтримки в Сербії й Болгарії. Їх історіософська думка мислила категоріями середньовічних держав Стефана Душана і Симеона, що й закладалося в ідеологічних доктринах. Про масштаби інтересів недержавних народів годі говорити. Одним словом, ніхто не поспішав “злитися в одному слов’янському морі”. Крім того, панславизм почав утрачати прихильників у міру затягування війни. Обіцяючи швидку перемогу, він не знайшов аргументів для об’єднавчих цілей у тривалій війні. Тому не варто дивуватися, що глибинною альтернативою панславизму на теренах Росії став ленінський мир “без анексії і контрибуцій”, а за межами Росії – націоналізм.

Ослаблення панславизму змусило звернутися національних лідерів до вужчих інтеграційних проєктів (югославізм, чехословакізм, меншою мірою ідея Ягелонської Польщі Пілсудського), в яких слов’янське рідство мало стати аргументом для реалізації великодержавницьких проєктів. Адже перша світова війна не знає жодного випадку, коли соціальні сили, що очолювали національний рух, обмежували свою національну програму об’єднанням за виключно етнічною ознакою. У всіх без винятку випадках, воно мислилося у великодержавному варіанті [33, с. 4].

Панславизм сприяв пробудженню слов’янства з усіма його класами і соціальними прошарками. Однак, Велика війна не призвела до створення слов’янського царства. Вона розвінчала панславизм, який змінили нові ідеології. Разом із ними і завдяки їм, слов’янський світ увійшов у ХХ ст. – століття ідеологій. Розірвавши зв’язок із слов’янським минулим постала соціалістична Росія. На захід від неї – простір націоналізму, активне державотворення у відродженій Польщі, новостворених Чехословацькій республіці й Королівстві сербів, хорватів і словенців, та “друга національна катастрофа” у Болгарії.

“Слов’янський світ” знову повернувся в площину теорії, натомість народи пішли національним шляхом, зберігаючи слов’янські аргументи в якості допоміжних засобів. Велика війна 1914–1918 рр. приречена залишатися “забутою”. Такий парадокс, або іронія історії. Відношення до неї залишатимуться як до “початку”, або “прологу” ХХ ст. Однак, підняті нею

проблеми неодноразово повертатимуться упродовж століття в різних варіаціях. Навіть сучасна війна на сході України з дискурсом “русского мира” є відголоском забутого панславизму. Все та ж упізнавана мелодія братства стає зачином для актуалізації глобальних протиріч геополітичних гравців на “великій шахівниці” Макіндера сучасності З. Бжезінського. Іронія історії проявляється в тому, що в гулі інформаційних війн за “мир і безпеку” забувається, що на початку ХХ ст. слов’яни разом із іншими народами вже розпочинали “війну за припинення всіх війн”.

Список використаних джерел

1. *Происхождение первой мировой войны* (материалы “круглого стола”, 28–29 сентября 1993 г.) // Первая мировая война. Пролог ХХ века / Отв. ред. В. Л. Мальков. – М.: Наука, 1998. – С. 12–77. 2. *Гобсбаум Е.* Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку, 1914–1991 / Ерік Гобсбаум. – К.: Альтернативи, 2001. – 544 с. 3. *Февр Л.* Бої за історію / Люсьєн Февр. – М.: Наука, 1991. – 630 с. 4. *Горин Д.* Логика забвения, или Почему Первая мировая война не вписывается в официальную картину российской истории / Дмитрий Горин // Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2014/96/7g.html> 5. *Серapiионова Е.* Введение // Славянский мир в эпоху войн и конфликтов ХХ века / Елена Серapiионова. – СПб.: Алетейя, 2011. – С. 5–8. 6. *Велика війна 1914–1918 рр.* у Україна. У двох книгах. Книга 1. Історичні нариси. – К.: Клію, 2014. – 784 с. 7. *Полонский В.* Историософия славянства в русской публицистике периода Великой войны: идеологические предпосылки и опыты символистской дешифровки событий / Вадим Полонский // Русская публицистика и периодика эпохи Первой мировой войны: политика и поэтика. Исследования и материалы. М.: ИМЛИ РАН, 2013. – С. 25–38. 8. *Эрн В.* Время славянофильствует / Владимир Эрн. – Режим доступу: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/ernf001.htm> 9. *Гиппиус З.* Дневники / Зиннаида Гиппиус. – Режим доступу: http://az.lib.ru/g/gippius_z_n/text_0070.shtml. 10. *Дейвіс Н.* Європа. Історія / Норман Дейвіс. – К.: Основи, 2000. – 1464 с. 11. *Сыч А.* Первая мировая война в цивилизационном измерении / Александр Сыч // Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі (до 90-річчя закінчення Першої світової війни): матеріали міжн. наук. конф. (Чернівці, 29–30 жовтня 2008 р.) – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С. 74–81. 12. *Гренвилл Дж.* Історія ХХ века. Люди. События. Факты / Джон Гренвилл. – М.: Аквариум, 1999. – 896 с. 13. *Вадим Цымбурский.* Хэлфорд Макіндер: трилогия хартленда призвание геополитика. – Режим доступу: <http://www.intelros.ru/index.php?newsid=358> 14. *Граціози А.* Війна і революція в Європі, 1905–1956 рр. / Андреа Граціози. – К.: Основи, 2005. – 350 с. 15. *Лунева Ю.* Чей Константинополь? Споры о судьбе Османской империи в российских изданиях в эпоху Первой мировой войны / Юлия Лунева // Русская публицистика и периодика эпохи Первой мировой войны: политика и поэтика. Исследования и материалы. М.: ИМЛИ РАН, 2013. – С. 82–95. 16. *Славич Б.* Історія Балкан ХХ століття / Барбара Єлавич. – К.: Свенас, 2004. – 600 с. 17. *Буркут І.* Сербія: сараєвський замах і політична ціна історичних міфів // Історична панорама: зб. наук. ст. / Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, Каф. історії нового та новіт. часу. – Чернівці: Рута, 2004 – Вип. 2: Проблеми історії Першої світової війни / [Редкол.: О. Сич (наук. ред.) та ін.]. – 2004. – Історична панорама. – С. 20–49. 18. *Тихонов В.* Европеизм и панславизм – два направления в русской научно-исторической публицистике периода Первой мировой войны / Виталий Тихонов // Русская публицистика и периодика эпохи Первой мировой войны: политика и поэтика. Исследования и материалы. – М.: ИМЛИ РАН, 2013. – С. 39–47. 19. *Ортега-і-Гассет Х.* Вибрані твори / Хосе Ортега-і-Гассет. – К.: Основи, 1994. – 420 с. 20. *Прокоп Я.* “Умереть за родину”: духовенство и военная пропаганда / Ян Прокоп // Первая мировая война в литературах и культуре западных и южных славян. – М.: Инслав, 2004. – С. 37–51. 21. *Юнгер Э.* Тотальная мобилизация / Эрнст Юнгер. – Режим доступу: <http://seidr.woods.ru/juenger.htm> 22. *Зашкільняк Л.* Історичні міфи і стереотипи як складова суспільної свідомості та соціальної практики / Леонід Зашкільняк // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2009. – С. 7–35. 23. *Липатов А.* Цивилизационный излом / А. В. Липатов // Первая мировая война в литературах и культуре западных и южных славян. – М.: Инслав, 2004. – С. 23–36. 24. *Записка Петра Николаевича Дурново императору Николаю II.* – Режим доступу: http://www.mysteriouscountry.ru/wiki/index.php/Дурново_Петр_Николаевич/Записка_Дурново_императору_Николаю_II. 25. *Гнесь А.* Первая мировая война как культурная катастрофа / А. Гнесь // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 1. – С. 42–51. 26. *Розанов В.* Война 1914 года и русское возрождение / Василий Розанов. – Режим доступу:

http://dugward.ru/library/rozanov/rozanov_voyna_1914.html#003. 27. Бердяев Николай. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности. – М.: Мысль, 1990. – С. 8, 20. 28. Творения святителя Николая Сербского (Велимировича). Духовное возрождение Европы / Николай Велимирович. – М.: Паломник, 2006. – 448 с. 29. Из Высочайшего манифеста императора Николая II // Хрестоматия по отечественной истории (1914–1945) / Под ред. А. Киселева, Э. Шагина. – М.: ВЛАДОС, 1996. – С. 10. 30. Юрійчук Ю. Радикалізація чеського та словацького національних рухів та утворення Чехословаччини як наслідок Першої світової війни / Юрій Юрійчук // Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі (до 90-річчя закінчення Першої світової війни): матеріали міжн. наук. конф. (Чернівці, 29–30 жовтня 2008 р.). – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С. 147–154. 31. Из меморандума “Независимая Богемия” // Хрестоматия по истории южных и западных славян в 3 т. – Т. 2.: новая история / Отв. ред. В. Карасев. – Минск: Университетское, 1989. – С. 256. 32. Романенко С. Первая мировая война и Россия глазами южных славян / Сергей Романенко // Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі (до 90-річчя закінчення Першої світової війни): матеріали міжн. наук. конф. (Чернівці, 29–30 жовтня 2008 р.). – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С. 23–44. 33. За балканськими фронтами Первой мировой войны / Отв. ред. В. Виноградов. – М.: Издательство “Индрик”, 2002. – 504 с.

Ярослав Секо

СЛАВЯНСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ВЕЛИКОЙ ВОЙНЫ 1914–1918 ГГ.

В статье анализируется место славянства в Первой мировой войне в контексте противостояния панславизма и пангерманизма. Также обращается внимание на причины актуализации идеологии панславизма при мобилизации воюющих народов. Показано влияние общеславянской идеологии на национальные движения.

Ключевые слова: Первая мировая война, панславизм, пангерманизм, Россия, национализм.

Yaroslav Seko

SLAVIC DIMENSION OF THE GREAT WAR 1914–1918

In the article the place of the Slavs in the First World War in the context of opposition Pan-Slavism and Pan-Germanism is analyzed. Attention is drawn to the ideology of Pan-Slavism reasons for updating the mobilization of warring societies. The influence of Common Slavic ideology on national movements is shown.

Key words: The First World War, Pan-Slavism, Pan-Germanism, Russia, nationalism.

УДК 94(477)

Ольга Ніколаєнко

БЛАГОДІЙНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ЖІНОК НАДДНІПРЯНЩИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Розглянуто добродійну діяльність польських жінок у Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. З'ясовано, що жінки виступали організаторами багатьох благодійних акцій в сфері освіти, медичної допомоги, піклування. В основному, така діяльність відбувалась у межах місцевих релігійних благодійних товариств або проявлялась в індивідуальній філантропічній активності. Натомість, на початку ХХ ст. триває становлення світських благодійних організацій, участь в яких продемонструвала громадську позицію та суспільну активність польських жінок.

Ключові слова: благодійництво, польські жінки, релігійні товариства, Наддніпрянщина.

Благодійна діяльність була однією з галузей публічного життя, в якій жінки традиційно брали активну участь. У Наддніпрянській Україні, що входила до складу Російської імперії, крім державних закладів, існували ще й благодійні організації, що здійснювали цільову допомогу певним етнічним або релігійним групам. Саме такими є національні або релігійні товариства, що утворювались поляками в українських губерніях, в основному, під егідою католицької церкви. Сьогодні є вкрай актуальним звернутись до досвіду таких організацій, оскільки вони дають можливість побачити, як польській спільноті в несприятливих політичних обставинах вдавалось підтримувати незабезпечені прошарки співвітчизників.

Благодійна діяльність поляків неодноразово ставала у центрі дослідження як вітчизняних, так і польських науковців [1–2]. Однак діяльність жінок у добродійних організаціях так і залишалась малопомітною. Тому саме це питання стане в центрі нашої уваги. Благодійництво польок виявлялось у формі спільної філантропічної роботи в різноманітних товариствах та організаціях, а також у приватних ініціативах.

Завдання цього дослідження – визначити форми здійснення благодійництва і внесок польських жінок в цю справу, а також виявити значення цієї громадської активності не тільки для суспільства, а й для самих польок.

Поляки відігравали важливу роль у суспільно-політичному житті українських губерній Російської імперії. Особливо вагомим був їх вплив на Правобережній Україні [3–4]. Невелика відсоткова кількість польського населення в інших губерніях не є об'єктивним показником впливу цієї етнічної групи на розвиток регіону. Польське дворянство володіло величезними маєтностями, а в містах і на підприємствах працювало багато польської інтелігенції [5]. Політика російського царату, спрямована на обмеження впливу поляків у краї, після Січневого повстання 1863 р., похитнула їхні позиції. Разом з тим, розповсюдження позитивістської ідеології з її закликami “органічної праці” – легального захисту економічних інтересів та оборони культурних прав польського населення, дало їм можливість зберігати віру і мову предків, спрямувати зусилля на зміцнення економічного і суспільного статусу [6].

У лівобережних та південних губерніях чисельність польського населення була незначною, але поляки намагались триматись разом, створюючи різноманітні установи, що допомагали їм зберігати національну ідентичність. І

хоча в Російській імперії з острахом дивились на такі організації, поляки засновували релігійні чи благодійницькі товариства, досягаючи згуртованості спільноти [7, с. 211–213].

Польські жінки, які проживали в Наддніпрянщині, брали участь у римокатолицьких благодійних товариствах. Ці товариства влаштувалися у тих містах, де була значна польська колонія, таких як Київ, Житомир, Вінниця, Одеса, Харків та інші. Серед основних напрямків діяльності товариств – допомога бідним і нужденним, влаштування притулків для сиріт, будинків для осіб похилого віку чи лікарень для хворих, організація безкоштовних їдалень і т. п.

Одним із перших було відкрито у 1882 р. Одеське католицьке товариство добродійності. Ініціатором створення організації був К. Володкевич, і в різні роки до організації входили: у 1882 – 160, у 1886 – 331 чоловік [8, с. 138; 9]. І хоча ця організація не була суто польською, бо в її роботі брали участь німці, швейцарці та люди інших національностей, на думку дослідників, поляків там було більшість [10].

Товариство існувало за рахунок благодійних внесків, а до його керівництва входили найбільш відомі та заможні громадяни. Серед заходів товариства слід назвати влаштування дитячого садку, притулку, школи для навчання ремеслам, інформаційного бюро працевлаштування тощо. У 1896 р. аналогічне товариство було відкрито у Херсоні, а ще через два роки – у Миколаєві [11]. Римокатолицькі благодійні товариства були відкриті й в інших містах Півдня – у 1897 р. у Катеринославі, у 1899 р. в Єлисаветграді.

При Одеському товаристві існував дамський комітет опіки над дітьми, який збирав благодійні внески і розподіляв кошти. Саме завдяки цьому комітету були організовані дитячі притулки, їдальня, училища для хлопчиків, добродійний заклад для дівчат, літні колонії для сиріт [12, с. 180; 13].

Активну роль у роботі товариства брала Марія-Єва Джевецька (1846–1933), яка опікувалась їдальнею та інтернатом для дівчат, і чия діяльність лякала Одеську жандармерію. У фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві зберігається декілька справ, в яких М. Джевецька визнана активною діячкою “по об’єднанню польського елемента на політично-національній основі” та такою особою, “що переслідує цілі політичної освіти” [14–15]. Саме вона доклала зусиль для влаштування притулку св. Антонія в місті, народної школи та добродійного закладу для дівчат, а з 1899 р. ще й притулку “Родина Марії” [16, с. 208]. За даними жандармерії, в притулку знаходилось 63 хлопця і 4 дівчинки, всі віком 3–12 років. Опікувалась притулком М. Яблонська та С. Хрустинська. А в закладі для дівчат знаходилось 80 осіб віком 10–17 років, які отримували спеціальність, і жили за кошт добродійних внесків [17, арк. 38–39].

Така діяльність, що продовжувалась багато років, турбувала уряд. У матеріалах департаменту поліції 1911 р. вміщено циркуляр про “прискіпливу митну перевірку” М. Джевецької [18, арк. 104]. За даними бессарабського жандармського управління М. Джевецька, окрім уже відкритих закладів для польських дітей, прагнула відкрити ще школи, “завдання яких полягає в тому, щоб виховувати молоде покоління в польському національному дусі” [19, арк. 3].

Активну благодійницьку діяльність розгорнула католицька церква в Харкові. При костьолі існував притулок для пристарілих, яким опікувалася не тільки церква [20, арк. 9–10]. На його утримання давали кошти і приватні особи, і любительський театр. В церкві проходили всі свята: Різдво, Великдень, з церквою були пов’язані всі основні події життя поляків – реєстрація шлюбу, народження дитини, смерть родича тощо.

У 1896 р. в Харкові відкрилось Товариство піклування про бідних римо-католицького віросповідання. Устав цієї релігійної організації був затверджений Міністерством внутрішніх справ 21 грудня 1895 року. Мета товариства – здійснювати допомогу непрацевдатним особам, або тим, хто не має засобів до існування, сприяти влаштуванню та вихованню сиріт, надавати одноразову допомогу тим, хто її потребує. До складу товариства входили католики без різниці станів, які сплачували внесок у розмірі 5 руб. на рік. Усіма справами управляв Комітет товариства, що складався з 9 членів. На момент утворення Товариство піклування налічувало 140 осіб [21].

У серпні 1897 р. при Товаристві Піклування була відкрита школа для бідних, яка за програмою нагадувала реальне училище і складалась з двох відділень – молодшого і середнього. До програми входило вивчення Закону Божого, російської мови, арифметики, географії, чистописання, співу і рукоділля. У школі безкоштовно навчався тридцять один учень і, також безкоштовно, надавались всі підручники і шкільні прилади [22].

У 1903 р. було утворено Київське Римо-католицьке товариство. Не можна сказати, що воно складалось лише з поляків, але їх там було більшість. На початку ХХ ст. товариство розгорнуло широку діяльність. Воно мало бюро праці і будинок праці св. Вацлава з гуртожитком, притулком для літніх людей св. Ядвіги, чотири дитячих їдальні [23].

Благодійна діяльність у колі католицьких товариств доброчинності стала важливою ланкою у створенні жіночих товариств. А. Чаман-Павловська, авторка спогадів, яка мешкала в Умані, писала, що її співвітчизниці займались доброчинною та літературною діяльністю [24, s. 36]. До Уманського римо-католицького благодійного товариства входило, за даними жандармерії, 147 осіб [25, арк.147].

Перевірка національних організацій, що здійснювалась владою у 1912 р., дозволяє пролити світло на діяльність жінок у них. Жіноче товариство доброчинності, яке очолювали Гадемська, М. Лісовська, В. Добровольська, Петровська, Вернер, організувало школу для дівчат і хлопців, де навчали ручній праці і всіляким ремеслам. Незаможні поляки, які звертались до товариства, отримували квитки, по яких вони купували товари, а потім повертали до організації, яка їх оплачувала [26, арк. 22].

Однією з активісток польського громадського руху на Поділлі була Марія Лісовська (1863–1927). Разом зі своїм чоловіком В. Лісовським, лікарем, вони організовували різноманітні благодійні акції – безкоштовне лікування, а потім у 1902 р. стали засновниками Уманського Товариства Доброчинності, у 1905 р. – клубу *Ognisko* [27, s. 95–96]. М. Лісовська, чий дім був центром культурного життя в місті, стала однією із засновниць і активною діячкою Уманського жіночого товариства. Її приклад демонструє, що активна громадська позиція жінок, що виражалась в участі у різноманітних акціях благодійності, пізніше реалізується в оформленні жіночого руху.

Поза межами досліджень з історії польського населення Наддніпрянщини залишається діяльність ще одного польського товариства – Київського Польського товариства літніх колоній, що зіграло важливу роль не тільки у згуртуванні польського населення регіону, але й у формуванні спільноти, здатної здійснювати соціальну політику без підтримки держави.

Основними джерелами для вивчення історії товариства протягом 1906–1914 рр. стали документи Державного архіву Київської області, що містять не тільки Статут організації, але й щорічні звіти, за якими можна встановити характер і напрямки її діяльності.

На початку 1906 р декілька поляків звернулись до Київського губернатора з проханням дозволити відкрити Товариство літніх колоній для хворобливих дітей.

Мета цієї організації полягала у турботі про найбільш прошарки населення “з метою надання можливості дітям дихати свіжим повітрям у літні місяці за містом або в лікарняних закладах” [28, арк. 5–9]. Після дозволу місцевої влади, товариство розгорнуло свою діяльність.

Завдання Товариства літніх колоній полягало у тому, щоб знаходити можливості для літнього оздоровлення дітей, збирати кошти на їх медичний огляд, утримання – харчування, проїзд, оплачувати працю вихователів тощо. Кошти товариства складались із внесків – вступних та добровільних, доходів від організації концертів, вистав, музично-літературних вечорів та ін. [29, арк. 496; 30, арк. 23] Фактично, організація повинна була дбати про літній відпочинок дітей міської бідноти.

Треба сказати, що до Першої світової війни Товариство літніх колоній розгорнуло широко діяльність. У весняні місяці оголошувався огляд дітей до 14 років з бідних польських родин. Лікарі, які здійснювали огляд, не брали за це гроші, й після завершення процедури доповідали, скільки дітей мають розлади здоров'я та потребують лікування та відпочинку.

Правління товариства розподіляло дітей за статевою ознакою по маєтках, які люб'язно і безкоштовно надавали польські землевласники по всіх трьох південно-західних губерніях. Далі на місця відпочинку виїжджали групи по 10–20 дітей з вихователем.

Товариство здійснювало допомогу від року в рік близько 400 дітям. Так, у 1906 р. в літні колонії було відправлено 375 дітей, у 1911 р. – 302 дитини у 14 колоній, у 1912 р. – 379 дітей у 17 колоній [31, арк. 1, 19].

Жінки брали активну участь у діяльності Товариства польських колоній. Вже серед семи засновників організації було дві жінки – Я. Ф. Добровольська та Є. Ф. Моргулевич. Жінки входили також і до складу правління, серед яких варто назвати Я. Добровольську, М. Вілінську, Е. Вольську, Я. Орловську, Я. Куліковську, М. Ганицьку, Л. Гоффман.

Жінки були також виховательками, які здійснювали нагляд за групами виїжджаючих дітей. Серед вихователок зустрічаємо прізвища і членів товариства (наприклад, Я. Добровольська), і власниць маєтків (наприклад, С. Тишкевич, с. Шапєєвка Київської губернії).

Губернське начальство, яке підозріло ставилось до будь-яких громадських ініціатив польського населення, і в цьому випадку намагалось знайти політичне підґрунтя такій благодійній діяльності. У 1912 р. подільський губернатор звертався до київського з проханням попереджати його про колонії в Подільській губернії, бо “назване товариство, ймовірно, переслідує цілі відкриття тимчасових таємних польських шкіл, вважаючи, що поліції буде складніше в селі, аніж в місті здійснювати за ними нагляд” [28, арк. 42].

Але губернатор пильнував цю справу, тому запросив багатьох місцевих справників спостерігати за групами дітей, чи “бува не проводиться їм викладання грамоти, і чи вони не займаються з книжками чи зошитами” [28, арк. 23, 26]. Всі відповіді були однозначними – діти гуляли з вихователями, грали в різноманітні ігри, виконували дрібні ручні чи садові роботи. Отже, хоча товариство і дотримувалось заявленої програми діяльності, але не змогло обійти підозри, різноманітної бюрократичної тяганини, пов'язаної лише з національною приналежністю членів.

Особливістю діяльності Товариства можна вважати його світський характер. Благодійні акції за підтримки католицької церкви не викликають здивування, оскільки церква їх здійснювала традиційно і повсякчас, намагаючись підтримати найбільш нужденних. Літній відпочинок для дітей влаштовували релігійні громади в багатьох місцевостях Наддніпрянщини. Поява Київського товариства свідчить про формування у свідомості інтелігенції та заможних кіл почуття

відповідальності перед громадою і готовність взятись за соціальну опіку, не перекладаючи цю справу на церкву.

Участь жінок у названому товаристві дозволяє зробити висновок про їх внесок у розвиток громадських структур польського населення. Жінки були і засновницями, і поважними членами, і виховательками, намагаючись своєю діяльністю приносити користь співвітчизникам. Така громадська робота сприяла згуртуванню польського суспільства, стаючи заміном державної опіки захищених верств населення.

Російська дослідниця С. Б. Шатохіна вважає, що саме громадська активність жінок, що традиційно була зосереджена в добродійній сфері, поступово формувала розуміння недосконалості суспільного устрою, об'єднувала однодумців, які б прагнули своєю діяльністю перетворити соціальну дійсність [32, с. 118]. Добродійність, не як фінансова підтримка найбільш нужденних, а як участь у житті тих, хто потребує опіки й турботи, стала новою формою благодійництва. Така діяльність сприяла становленню нового світогляду жінок, які включались у громадське життя, ставали його активістками й усвідомлювали свою роль у його перетворенні.

Особливе місце в історії благодійництва займає індивідуальна філантропічна діяльність польок. Більшість благодійних закладів відкривались за сприянням католицьких священиків, які мали авторитет і повагу у місцевого населення, володіли коштами з пожертвувань і зборів. Однак, навіть у цій сфері зустрічаємо жінок, які ставали ініціаторками філантропічних заходів. Варто навести ті надзвичайно скупі відомості, які висвітлювали їх діяльність. У 1913 р. у Летичівському повіті було створено дитячий притулок завдяки Р. Чарковській, в Житомирі – притулок зі школою, в якому знаходилось 28 вихованців, на чолі з В. Горжевською [33, арк. 49, 59].

Благодійництво відіграло важливу роль не тільки у функціонуванні польської громади Наддніпрянщини, але й впливало на жінок, які брали в ньому участь. Організація благодійницьких закладів формувала у жінок свідому громадянську позицію, залучала їх до публічного простору, спонукаючи налагоджувати соціальні контакти.

Найвідоміші активістки благодійницького руху – це М. Джевецька, Л. Ярошинська, Я. Орловська – знані в наддніпрянській полонії, оскільки вони також були членами й інших організацій: взаємодопомоги, жіночих, культурно-просвітницьких. Цей факт свідчить про взаємозв'язок благодійницької діяльності, що традиційно вважалась жіночою сферою, і громадською активністю в інших галузях, що стала виявлятися у середовищі польських жінок наприкінці XIX – на початку XX ст.

Список використаних джерел

1. Сейко Н. А. Добродійність поляків у сфері освіти України (XIX – початок XX ст.). Київський учбовий округ: Монографія / Н. А. Сейко. – Житомир, 2006. – 318 с. 2. Epszstein T. Mecenat polskiego ziemiaństwa Wołynia, Podola i Ukrainy w latach 1864–1914 / T. Epszstein // Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w latach 1772–1999. – Warszawa, 1999. – S. 186–197. 3. Лісевич І. Т. Родом з України... (Польська національна меншина і культурне життя на Наддніпрянській Україні в II половині XIX – початку XX століття) / І. Т. Лісевич. – К., 1995. – 102 с. 4. Польська культура в житті України. Історія. Сучасність. – К., 2002. – 264 с. 5. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа. – К., 1998. – 336 с. 6. Ніколаєнко О. О. “Органічна праця” на українських землях Російської імперії в 30–90-х рр. XIX ст. / О. О. Ніколаєнко. – Дис. канд. іст. наук. Рукопис. – Харків, 2006. 7. Копылов А. Католическая церковь в России / А. Копылов – М., 2012. – 284 с. 8. Lukawski Z. Ludność polska w Rosji: 1863–1914. – Wrocław, 1978. – S. 138. 9. Kraj. – Sankt Petersburg. – 1886. – № 11. 10. Горун Д. О. Польська громада Одеси у XIX – початку XX ст.: коротка характеристика етапів розвитку / Д. О. Горун // Записки історичного факультету ОНУ. – Вип. 13. – Одеса, 2003. – С. 72–85. 11.

Ганзуленко В. П. Римо-католицькі громади півдня України (кінець XIX – початок XX ст.): соціальний аспект / В. П. Ганзуленко // Південний архів. – Херсон, 2008. – Вип. 28/29. – С. 279–287. 12. *Kalendarz Domu Polskiego w Odessie*. – Odessa, 1912. 13. *Зінько С.* Польські громадські організації м. Одеси кінця XIX – початку XX ст. / С. Зінько // Поляки на Півдні України: історія і сучасність. – Одеса-Ополе-Ольштин, 2006. – Т. 1. – С. 231–235. 14. *Центральний державний історичний архів України в Києві* (далі – ЦДІАК України), ф. 1153, оп. 1, спр. 89. 15. *ЦДІАК України*, ф. 278, оп. 1, спр. 153. 16. *Sobańska z Grocholskich M.* Wspominki nikle. – Grodzick Mazowiecki, 2002. 17. *ЦДІАК України*, ф. 268, оп. 1, спр. 710. 18. *ЦДІАК України*, ф. 301, оп. 2, спр. 59. 19. *ЦДІАК України*, ф. 1153, оп. 1, спр. 89. 20. *Держархів м. Харкова*, ф. 965, оп. 1, спр. 3. 21. *Харьковские Губернские Ведомости*. – Харьков. – 1896. – 31 січня. 22. *Николаенко О.* Організація і діяльність польських товариств у Харкові в кінці XIX – початку XX ст. / О. Николаенко // Польська діаспора у Харкові. Історія і сучасність. – Харків, 2004. – С. 8–21. 23. *Доклад* Правления Киевского римо-католического благотворительного общества. – Киев, 1916. 24. *Czaman-Pawlowska A.* Pokłon twojemu szczęściu. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. – Sygn. 15424. 25. *ЦДІАК України*, ф. 275, оп. 1, спр. 2931. 26. *ЦДІАК України*, ф. 274, оп. 1, спр. 3136. 27. *Zyciorysu zasłużonych.* Praca zbiorowa // Pamiętnik Kijowski. – Т. 2. – Londyn, 1966. – S. 69–114. 28. *Держархів м. Києва*, ф. 2, оп. 42, спр. 106. 29. *ЦДІАК України*, ф. 295, оп. 1, спр. 262. 30. *ЦДІАК України*, ф. 295, оп. 1, спр. 440. 31. *Держархів м. Києва*, ф. 10, оп. 1, спр. 323. 32. *Шатохина С. Б.* Особенности перерастания общественной активности женщин в политическую в Российской провинции в начале XX вв. / С. Б. Шатохина // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Экономика. – 2009. № 9 (64). – С. 118–124. 33. *ЦДІАК України*, ф. 276, оп. 1, спр. 410.

Ольга Николаенко

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЛЬСКИХ ЖЕНЩИН НАДДНЕПРЯНСКОЙ УКРАИНЫ В КОНЦЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВВ.

Рассмотрена благотворительная деятельность польских женщин в Надднепрянской Украине в конце XIX – в начале XX вв. Выявлено, что женщины выступали организаторами многочисленных благотворительных акций в сфере образования, медицинской помощи, опеки. В основном, такая деятельность проходила в рамках местных религиозных благотворительных обществ или выражалась в индивидуальной филантропической активности. В начале XX в. происходит становление светских благотворительных организаций, участие в которых продемонстрировало гражданскую позицию и общественную активность польских женщин.

Ключевые слова: благотворительность, польские женщины, религиозные общества, Надднепрянская Украина.

Olha Nikolayenko

CHARITY ACTIVITIES OF POLISH WOMEN IN THE UKRAINIAN LANDS OF THE RUSSIAN EMPIRE AT THE END OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES

The charity of Polish women in the Ukrainian lands of the Russian Empire Ukraine in the late XIX – at the beginning of the XXth century is explored. Found that women organized numerous charitable actions in education, health care, custody. Basically, such activities took place within the framework of the local religious charities or expressed in individual philanthropic activity. At the beginning of the 20th century a secular charities, are becoming which has demonstrated the active citizenship and public life of Polish women.

Key words: charity, Polish women, religious societies, the Ukrainian lands of the Russian Empire.

УДК 94(477.8)“1918/1939”

Володимир Місько

САМООРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (1918–1939 РР.)

У статті проаналізовано передумови та причини самоорганізації українських селян, окреслено її прояви в різних сферах життєдіяльності сільських громад Східної Галичини упродовж міжвоєнного періоду.

Ключові слова: сільська громада, Східна Галичина, сільська інтелігенція, “Просвіта”, селянська кооперація.

До пріоритетних напрямів сучасної української історіографії належить дослідження історія селянства. Соціально-економічні та суспільно-політичні аспекти життя сільських громад все частіше знаходять відображення на сторінках наукових видань. Соціокультурна проблематика, хоч і є перспективною, однак розробляється порівняно недавно. У цьому контексті актуалізується дослідницький інтерес до самоорганізації українських селян Східної Галичини міжвоєнного періоду.

У науковій розвідці ставимо за мету здійснити комплексний аналіз самоорганізації українських селян у Східній Галичині упродовж міжвоєнного двадцятиліття.

Основні завдання публікації полягають у виокремленні суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, які вказують на самоорганізацію українських сільських спільнот Східної Галичини в окреслений період.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що розвідка є одним із перших в українській історіографії комплексним аналізом самоорганізації українських громад в селах Східної Галичини упродовж міжвоєнного періоду.

Об’єкт дослідження становлять соціально-економічні та суспільно-політичні процеси, які відображають самоорганізацію українських сільських спільнот в Східній Галичині упродовж міжвоєнного періоду.

Предметом дослідження виступають факти самоорганізації українських сільських спільнот Східної Галичини в 1918–1939 рр.

Хронологічні межі наукової студії охоплюють період існування Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.). Територіально зосереджуємо увагу на Східній Галичині, яка в 1918–1939 рр. входила до складу Другої Речі Посполитої. Згідно з адміністративно-територіальним поділом міжвоєнної Польщі, Східна Галичина охоплювал Львівське, Станіславівське і Тернопільське воєводства.

Однією з тенденцій новітнього історіотворення стало подолання методологічної зашореності, успадкованої від радянських часів, ширше використання і національних традицій, і зарубіжного досвіду наукового пізнання [1, с. 11]. З огляду на це сучасні дослідники порушують широке коло питань з історії українського селянства. Серед найпомітніших – соціокультурна проблематика. Так, комплексному аналізу соціокультурних процесів в українському селі присвячено монографію О. Михайлюка [2]. Н. Коростіль [7] розглядає економічну і соціокультурну сферу села Східної Галичини міжвоєнного періоду. П. Коріненко [5] охоплює широкий спектр актуальних проблем, пов’язаних із повсякденним життям українських селян.

Сучасну польську історіографічну традицію представляють дослідники Ч. Бжоза та А.-Л. Сова [6], які виокремлюють причини залучення міжвоєнної галицької інтелігенції до самоорганізаційних процесів в українських сільських

громадах. Г. Зелінський, представник польської історичної школи радянського періоду, порушує питання селянської свідомості.

Проблема сомоорганізації українських сільських спільнот Східної Галичини упродовж міжвоєнного періоду залишилася поза увагою дослідників. Однак значний фактографічний матеріал, нагромаджений українською історіографією, потребує узагальнення та осмислення з погляду спеціальних концептуально-методологічних підходів, зокрема методів соціологічного, соціально-психологічного, культурологічного аналізу тощо [2, с. 17].

Загалом сільські мешканці становили більшість населення окресленого регіону: згідно з переписом 1931 р., у Львівському, Станіславському, Тернопільському воєводствах проживало 4 865,4 тис. селян, із них українців – понад 3 000 тис. осіб, тобто більше 62% усіх мешканців сільських громад [3, с. 24].

Перед українськими сільськими громадами постали виклики, продиктовані становленням та утвердженням Другої Речі Посполитої. Чи не найсерйознішим з-поміж них було збереження національної ідентичності, колективного чуття на основі усвідомлення належності до однієї нації та спільності етнокультурних атрибутів [4, с. 20–21]. На нашу думку, активна самоорганізація українських селян стала логічною реакцією на загрозу національної асиміляції. Тим більше, що сільська громада була ментально схильна до згуртованості через общинну свідомість селян, в ній переважали колективістські засади сільського співтовариства і це проявлялося в колективному обговоренні та прийнятті рішень, колективній відповідальності та принципі зрівняльності як відповідника християнського підходу рівності всіх перед Богом [5, с. 27].

Русійною силою самоорганізаційних процесів у селі Східної Галичини мала стати місцева українська інтелігенція. Польські історики Ч. Бжоза та А.-Л. Сова вважають, що українська інтелігенція становила близько 2% від загальної кількості українців краю. Вона була мінімально представлена в державних органах та місцевому самоврядуванні, основні зусилля та енергію скеровувала на розбудову українських інституцій, що мали зберігати та утверджувати українську свідомість. Така активна діяльність сприяла розквіту української кооперації, розвитку громадських, спортивних, а також культурних і освітніх організацій, які відігравали важливу роль в суспільному житті краю [6, с. 123–124].

Галицька сільська інтелігенція мала кілька характерних особливостей. По-перше, вона оцінювала свою громадську діяльність не з погляду фахової зайнятості, а як священний обов'язок служити народові, національній справі. По-друге, до представників української сільської інтелігенції – вчителів і духовенства – необхідно зараховувати людей, які постійно займалися самоосвітою (так званих “газетників”). Цей суспільний прошарок, який часто протиставляють офіційній сільській інтелігенції, називають “селянська інтелігенція”. Її авторитет базувався на детальному знанні обставин сільського життя, близькості до народу, а головне – фінансовій незалежності від державного бюрократичного апарату. Такі селяни вели активну громадську діяльність, очолювали осередки різноманітних товариств, партій, їх обирали послами. Вони самотужки опановували літературу, передплачували періодичні видання, створювали бібліотеки, пропагували культурні надбання серед сільського населення [7, с. 118–119].

Вплив авторитетних сільських господарів іноді був визначальним у процесах самоорганізації громади. Тогочасна періодика підкреслювала їх важливу роль в організації та розвитку українських сільських спільнот, називаючи імена Василя Чорнія з Вікторова, Івана Телевяка з Краснославець, Юри Готича з Жабе. Зауважимо, що одні із них були освіченими, інші – або малописьменними або

зовсім неписьменними. Однак кожен із них приносив користь сільським спільнотам. Неосвічені могли бути щедрими жертводавцями на українські справи: школи, храми, читальні [8, с. 4–5]. На наш погляд, добродійна діяльність українських селян Східної Галичини – один із способів самоорганізації, продиктований прагненням прийти на допомогу, долучитися до національної справи, розбудови життя громади. Добровільні пожертви сільські мешканці складали доволі часто і на різні потреби. Так, українська спільнота Розвоян Перемишлянського повіту, незважаючи на те, що зазнала серйозних матеріальних збитків під час війни, у 1922 році збрала на різні добродійні цілі 7,5 центнерів збіжжя та 32 582 польських марок [9, с. 3].

Варто зауважити, що значна частина сільського населення регіону була неграмотною, зокрема в Львівському воєводстві в 1921 р. неписьменні становили 33,9%, у 1931 р. – 27,9%, в Станіславівському, відповідно, 51,7% і 41,8%, у Тернопільському – 42,1% і 32,1% [3, с. 28]. Для порівняння: у Польщі в 1921 р. кількість неписьменних становила 33%, у тому числі майже 19% в містах та 38% в сільських місцевостях. У 1931 р. показник неписьменних у міжвоєнній Польщі скоротився до 23% [6, с. 373–376].

Більшість лідерів сільських громад були самоуками. Талановита сільська молодь мала добрі задатки, однак не завжди могла реалізувати свій інтелектуальний та організаторський потенціал. Тогочасна галицька інтелігенція вважала, що селянські середовища приховували таланти, які могли стати у пригоді українській справі. Як приклад наводили депутата польського сейму Гриця Терашківця. Основним своїм завданням громадсько-політична еліта вбачала пошук та виховання якомога більшої кількості селян-дітячів. Підготовка патріотів, гідних послідовників Старухів, Шмигельських, Телевяків, Соллогубів мала відбуватися за посередництвом закладів “Просвіти”. Водночас “Просвіти” розглядалися як основа духовної емансипації селянських мас. Загалом сільська громадськість, розуміючи необхідність розвитку української культури, духовності, освіти, активно долучалася до зборів коштів на український університет у Львові. Зрештою, вищу освіту вважали логічним продовженням самореалізації сільської молоді, виховання сільської інтелігенції та провідників української спільноти [8, с. 4–5].

Селяни-українці здебільшого розраховували на активність місцевої інтелігенції в питаннях самоорганізації сільської громади. Більше того, вони вимагали конкретних рішучих дій щодо організації громадського життя сільської спільноти. Так, на шпальтах українських видань публікували відкриті листи парафіян із відповідними закликами до священників, а інколи – із жорстким осудом їх пасивності. “Село не вдоволене своєю інтелігенцією. Відчувається це на місцях у розмовах із селянами, скаргою на сільську інтелігенцію починається і кінчається кожний селянський лист до редакції, – зазначається у газеті “Діло”. – Невдоволена головно молода генерація, отже, елемент найбільш рухливий і найбільш охочий до праці. Він потребує уваги і проводу. І рідко-де стрінете священника чи учителя, що пішов би на зустріч бажанням села ... Тому з таким пієтизмом згадують селяни тих священників чи вчителів, що без впину вештаються по повіті, розбухуючи села...” [10, с. 66].

Організаторами масових заходів з нагоди відзначення важливих національних пам’ятних дат, суспільно-значущих подій виступала активна сільська інтелігенція, як-от вчителі. Вони за допомогою учнів влаштовували урочистості, які плекали українську самосвідомість сільського загалу. Присутність представників української академічної спільноти тільки посилювала значущість організованих заходів. Так, проф. В. Ратальський з Дрогобича побував на дійстві, присвяченому 10-м роковинам смерті І. Франка в селі Велдіжі Долинського повіту [11, с. 4].

Варто зауважити, що суспільна традиційна свідомість сільського елементу вибудовувала психологічну парадигму “іншості”, того що “хлопське”, і того що “панське”. Під “панським” розглядали дідичів і їх родини, людей з міста, урядників, інтелігенцію, в тому числі учителів, навіть вихідців із села [12, с. 310–311]. Звідси розуміння місії сільської інтелігенції як рушійної сили самоорганізації українських спільнот. Селяни вимагали від священників самовідданої праці на ниві організації життя сільської спільноти. Українські селяни завжди прагнули бачити на своїх заходах, урочистостях та читальнях представників міської інтелігенції. Для сільських громад важливо було почути з їхніх уст останні новини, обговорити актуальні теми [13, с. 5].

Активна позиція сільських лідерів, їхній внесок у розвиток української громади часто ставали причиною поліційних переслідувань (обшуків помешкань, установ, допитів). У них часто знаходили заборонену літературу. 31 січня 1924 р. поліція проводила ревізії в Звенигороді (повіт Бібрка) в Івана Шкварка, Данила Данилика, Кирила Жуківського і Онуфрея Дзюбана, активістів “Просвіти”. Шукали зброю та амуніцію. З читальні бібліотеки забрали “Боротьбу за огнище української культури в західних землях України” і зафіксували жертви на “Рідну Школу”, зібрані в часі колядування [14, с. 4]. У Стріліських Нових Бібрський повіт 27 вересня 1922 р. поліція влаштувала обшук членів “Просвіти” під час проведення зборів. Основним мотивом послужило те, що поліцію завчасно не повідомлено про проведення заходу [15, с. 5].

У міжвоєнній Польщі, як і в будь-якій іншій країні, нормальне життя, навчання, вільне пересування, праця, кар’єра, реалізація власних інтересів, підтвердження майнових прав, планування власного майбутнього та майбутнього дітей мало відповідати суспільно-політичному устрою країни проживання. Найшвидше процесам інтегрування піддавалася українська інтелігенція, духовенство, освічена частина селянства, яка була рушійною силою національного руху. Саме їхнє повсякденне життя, на відміну від пересічного селянства, найбільшою мірою залежало від нормалізації стосунків з польською владою [16, с. 92]. У такий спосіб поставала додаткова перешкода на шляху згуртування українських сільських спільнот.

У сільських громадах за часів австрійського панування було сформовано добрі традиції місцевого самоврядування. Офіційно владою в селі вважали обраного громадою вїйта. Кілька радних, уповноважених громадою, мали допомагати вїйтові. Обов’язки громадського писаря покладали на пароха або вчителя, однак за рівнем авторитету він поступався священнику. До компетенції радних, очолюваних вїйтом, належало: збирання від селян однорічного державного податку, заготівля дров на опалення народної школи й громадської канцелярії, ремонт доріг і мостів, організація охорони села від вогню і крадіжок тощо. Окрім того, до сільської ради обирали ще сільських суддів, так званих “таксаторів”. Їх наділяли правом “полагоджувати” між селянами дрібні господарські справи на зразок “надщерблення” чужої межі, “зайшлої курки у чуже просо чи коноплі”, т. ін. [17, с. 59].

У Другій Речі Посполитій це було заборонено. Внаслідок адміністративної реформи створено збірні громади, або гміни. Гміну очолював вїйт. У селах були ліквідовані громадські ради. Замість рад селом керували солтис і підсолтис. Функції громадського писаря перейшли до секретаря гміни [18, с. 80]. Однак подекуди українські селяни підтримували набутий досвід самоорганізації в сфері управління громадою. Так, жителі села Горигляди Тлумацького повіту організовували нічні чергування. Патрулі по 2 особи щонаочі обходили село згідно з графіком. Селяни називали їх вартівниками, а палицю у вигляді хреста, яку вони носили, – вартовою. Цю палицю щоранку передавали наступним вартівникам. Їхнім обов’язком було стежити не тільки за порядком в селі, але й

за протипожежною безпекою. Біля церкви також постійно чергував чоловік, який за це одержував платню від громади села. Восени він обходив кожен двір і господар давав мірку зерна. Біля перевозу чергував перевізник [19, с. 93–94]. Як бачимо, модель організації життя в селі була збережена в нових суспільно-політичних реаліях.

Зважаючи на усунення українських селян від процесу управління місцевими громадами, значна увага сільського активу зосередилася на культурно-просвітницькій діяльності. Визначальною в цьому контексті була діяльність товариства “Просвіта”. Справою честі для української сільської громади вважалося мати читальню “Просвіти”, Народний дім, різного роду гуртки тощо. Здебільшого селяни прагнули до самоорганізації. Так, у Розворянах Перемишлянського повіту стараннями кількох активістів відновлено читальню “Просвіти”, членами товариства стали 104 особи, які сплачували членські внески. Передплачено низку видань, серед них: “Український Голос”, “Земля і Воля”, “Письмо з Просвіти”, “Будяк”. Закуплено книжки до бібліотеки. Однак 12 червня 1922 р. через доноси староста закрити читальню, мотивуючи своє рішення відсутністю статуту та скликанням несанкціонованих зборів [9, с. 3]. У такий спосіб польська влада перешкождала самоорганізації сільських громад, змушуючи їх консолідувати зусилля не на проведенні культурно-просвітницької роботи, а на відстоюванні прав.

Незважаючи на утиски, сільські активісти продовжували організаційні потуги, зокрема створили аматорський кружок, який упродовж 4 місяців підготував три вистави: “Вихованець”, “Щасливий чоловік”, “Свідки”. Отриманий дохід скерували на ремонт будинку та сцени. Зауважимо, що молодь радо горнулася до такого дозвілля [9, с. 3].

На відміну від українських сільських спільнот із доброю самоорганізацією, існували громади, які репрезентували низький рівень згуртованості. Наприклад, село Перегінсько з населенням 10 000 осіб, з яких 8 000 українців, було одним із найбільших на Прикарпатті, однак українці не мали власного Народного дому, читальня “Просвіти” була не надто дієва, не працювали гуртки. Як наслідок, незайнятість сільської молоді позначилася на активному поширенні пияцтва [20, с. 5].

Подекуди бездіяльність “Просвіти” була продиктована міжусобицями українських політичних партій, які прагнули контролювати якомога більшу кількість просвітніх установ [21, с. 3475–476].

Траплялися громади окремих сіл, поділені на українців і “руських”, з незначною кількістю інтелігенції та відсутніми елементами суспільної організації (читалень, Народного дому). Попри те господарі передплачували різні українські періодичні видання, жінки читали свої часописи. За підрахунками на тридцять свідомих родин села неподалік Львова припадало по чотири різні часописи. До порівняння, стан передплат українських видань серед міської інтелігенції був нижчим. На думку сучасника, селяни були свідомішими та більше читали [22, с. 5].

Цікавий випадок трапився восени 1937 р. 26 молодих селян-українців із села Дичкова Тернопільського повіту не дозволили поліції забрати хреста з могили, яку невідомі насипали в ніч на 1 листопада. Могилу насипали посеред села, а на хресті зроблено напис: “Борцям за волю України – націоналісти”. Пастерунок поліції вирішив усунути ці хрести. Сільська громада, що зібралася біля встановленого хреста в Дичкові, перешкодила цьому та не реагувала на заклики поліції розійтися. Схожі могили появились в селах Великі Бірки, Красівка та Ступки. Вони мали слугувати 1 листопада демонстраціям та жалобним богослужінням за страченими бойовиками ОУН [23, с. 6].

Відзначимо, що така поведінка місцевих громад була характерна для міжвоєнного двадцятиліття. Рівень суспільно-політичної самоорганізації українських селян зростав із наближенням 1 листопада – Дня листопадового зриву 1918 р. і створення Західно-Української Народної Республіки, а також 22 січня – Дня злуки українських земель. Греко-католицьке духовенство активно долучалося до цих національно-патріотичних акцій, незважаючи на серйозні стягнення у вигляді штрафів розміром від 30 до 500 злотих [24, с. 111]. Очевидно, що національна свідомість селян тільки посилювала самоорганізацію українських громад Східної Галичини.

Незважаючи на те, що в містах зосереджувалося культурне життя, освітні установи, торгівля, промисловість, функціонували організовані групи робітників, купців, промисловців. Вони були не зовсім українськими, радше виглядали як чужинські острівки в українському морі [25, с. 2]. Справді, українське село зберігало національну самобутність, духовність, а головне – національну свідомість.

Сільський актив сприяв розвитку осередків українських спортивних товариств, які згуртовували сільську молодь довкола занять фізичною культурою та спортом й водночас культивували національно-патріотичне виховання. У 20-і роки за сприяння “Сокола-Батька” в Галичині виникають “Карпатський лещатарський клуб” (1924 р.), “Український Спортивний Клуб” (1926 р.), започатковано проведення масових спортивних змагань – “Запорізькі ігрища”, “Свята молоді”. У 1935 р. “Сокіл-Батько” навіть вів переговори з МОК про участь українських спортсменів Галичини окремою командою на XI Олімпійських іграх у Берліні (серпень 1936 р.) [26, с. 246].

Свідомі селяни, за твердженням сучасника, відомого громадсько-політичного діяча І. Макуха, самоорганізувалися в українські кооперативи. Кооперативний рух репрезентував розбудову внутрішнього національного життя [21, с. 345]. Варто зауважити, що українська кооперація на теренах Східної Галичини успішно розвивалася, вона була своєрідною соціально-економічною самоорганізацією сільських громад. Провідна роль, без сумніву, належала місцевій інтелігенції, авторитетним господарям, громадським активістам. Для прикладу, пароху о. Т. Татомирові вдалося заснувати кооператив у Старому Кропивнику Дрогобицького повіту. Незважаючи на зневіру селян, кооператив розпочав роботу і досить успішно розвивався завдяки організаційним зусиллям як місцевого пароха, управителя школи, так і членам Управи. Такі приклади не були поодинокими [10, с. 66].

У контексті оптимізації ведення сільського господарства та поширення української кооперації працювало товариство “Сільський господар”. Очільники “Сільського господаря” вважали найважливішим завданням розвиток сільськогосподарського шкільництва. При централі товариства в 1928 р. створили відповідну секцію на чолі з Й. Райківським. Зазначена структура заснувала вищі сільськогосподарські курси в Коршеві біля Коломиї, Янчині Бережанського повіту, Окшові біля Холма, рільничий лицей в Черниці Жидачівського повіту. Водночас актив товариства проводив хліборобські вишкіли селянської молоді. У Зимовий період юнаки та дівчата засвоювали теоретичні знання з агрономії та зоотехнії. Практичні навички здобували на батьківських, громадських і церковних дослідних ділянках. Усі прагнули зібрати високий врожай. Восени їхні результати демонстрували на загальних виставках [27, с. 101–102].

У 1935 р. товариство відкрило секцію сільських господинь, яка у багатьох селах за допомогою інструкторів-жінок організувала курси хатнього господарства, куховарства, кравецтва, птахівництва. Зокрема на Зборівщині діяли 53 такі секції. У селах Калущини активісти організації влаштовували курси

крою, шиття, кухарства, консервування, годівлі курей, свиней, телят, дійних корів. Вони характеризувалися ретельною організацією і давали жінкам необхідні знання для ведення домашнього господарства [27, с. 102].

На вічах свідомі жінки з активною громадянською позицією пропонували конкретні шляхи заробітку грошей на утримання своїх сімей, а ініційовані ними курси навчання тієї чи іншої професії мали стати основою для заснування жіночих господарських шкіл. “Союз українок” у співпраці з іншими організаціями використовував таку організаційну форму роботи, як курси інструкторок-організаторок жіноцтва. Вони були кількомісячними, одномісячними, однотижневими, де, крім методики організації різних справ жіноцтва, проводилося навчання з кооперації, правознавства, культури, домашнього господарювання, організації дитячих садків тощо [28, с. 71–72].

Актив Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) докладав значні зусилля для підготовки сільських громад до місцевих виборів, прагнув забезпечити утворення громадського виборчого комітету і ознайомлення широкого загалу виборців з положеннями закону про місцеве самоврядування та тонкощами виборчого процесу, рекомендував місцевому активу виважено підходити до вибору кандидатур, враховувати їх самосвідомість та надійність для українських сільських громад [29, с. 5].

Ретельна увага до виборчого процесу була вмотивованою, оскільки спритні польські активісти часто зловживали волевиявленням селян. Зокрема відомі випадки, коли прихильники Безпартійного блоку у співпраці з урядом намовляли голову виборчої комісії забезпечити підписання два незаповнених примірники друкованого протоколу, вмотивовуючи це важливістю підрахунку голосів і браком часу. Тож готові примірники підписаних протоколів відкривали можливість до фальшування результатів голосування у сільських громадах. Такі махінації були ефективними, про що свідчать результати виборів 1930 р. в Станіславівському виборчому окрузі. За фактичного домінування українського елемента депутатами обрано 3 представники українських партій та 6 представників Безпартійного блоку співпраці з урядом [21, с. 406–407].

Українське селянство піддавалося пропагандистській обробці польськими політичними силами: Пястом, Визволенем, Зв'язкам Хлопським та Людовим. Масований наступ, популістські гасла перед виборами сприяли залученню на свій бік несвідомого українського селянства. Це відбувалося на фоні неписьменності українського сільського елемента та інертного впливу української інтелігенції [30, с. 1–2].

Зазвичай польські сільські общини мали кращі організаційні умови для розвитку. Так, у Хриплині біля Станіславава незначна польська громада збудувала “Дім Стшелєцкий”, який вражав своїми розмірами. Це вносило дисонанс, адже село Хриплин вважалося українським, за винятком кількох родин залізничників та емеритів [31, с. 7].

Варто згадати паціфікацію, також скеровану на найсвідоміших селян: священників, кооператорів, учителів, громадських активістів, а також на знищення українських громадських установ, бібліотек, читалень, театральних реквізитів, української символіки в сільських громадах [21, с. 399].

На наш погляд, і влада, і польські громади перешкождали усім ініціативам, які засвідчували процес самоорганізації українських селян. Це можна розглядати як бінарне явище: з одного боку, як утиски, перешкоди, а з іншого – імпульс до згуртованості українських сільських спільнот, потужну мотивацію до активної протидії.

Отож, українські селяни становили більшість у сільських громадах Східної Галичини. В реаліях повсякденного життя Другої Речі Посполитої українці були усунуті від процесу самоврядування в сільських громадах. Водночас залишився

досвід самоорганізації, набутий за часів австрійського панування, та ментальна схильність українських селян до згуртованості. Як бачимо, саме це стало передумовою самоорганізаційних процесів в українських сільських спільнотах.

Рушійною силою самоорганізації українських селян зазвичай виступала місцева інтелігенція. Подекуди на перший план виступали авторитетні господарі, які були формальними або неформальними лідерами сільських общин. Вони користувалися повагою та довірою українського сільського загалу, який надіявся їх повноваженнями служити українській справі.

Загроза втрати власної самотності та національної ідентичності виявилися потужними мотиваторами до активної самоорганізації української громадськості сіл Східної Галичини, а відчуття національної свідомості посилювало згуртованість українських громад.

Самоорганізація українських селян охопила різні сфери життя сільської спільноти. Передусім вагомим успіхом було досягнуто в культурно-освітній галузі: функціонували читальні “Просвіти”, Народні доми, різноманітні аматорські гуртки, організували та проводили тематичні масові заходи. Успішна сільська кооперація стала ще одним виявом самоорганізованості українських громад із соціально-економічного погляду. Активне залучення селян-українців до громадсько-політичного життя засвідчує ефективність організаційних потуг у цій царині.

Варто зауважити, що попри досягнуті успіхи, залишалося чимало українських громад, не спроможних на самоорганізацію з різних причин. Дослідження цього та інших аспектів окресленої проблематики становить перспективу подальших наукових студій.

Список використаних джерел

1. *Юрій М. Ф.* Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. I. – 700 с.
2. *Михайлюк О. В.* Селянство України в перші десятиліття XX ст.: Соціокультурні процеси: [монографія] / Олександр Володимирович Михайлюк. – Дніпропетровськ: Вид-во “Інновація”, 2007. – 456 с.
3. *Mały Rocznik Statystyczny R. 9 (1938).* – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1938. – 407 s.
4. *Гібернау М.* Ідентичність націй / Монсеррат Гібернау. – К.: Темпора, 2012. – 304 с.
5. *Коріненко П. С.* Історія українського селянства: [навчально-методичний посібник] / Павло Степанович Коріненко. – Тернопіль, 2014. – 296 с.
6. *Brzoza C., Sowa A. L.* Historia Polski 1918–1945 / C. Brzoza, A. L. Sowa. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2009. – 754 s.
7. *Коростіль Н.* Економічна та соціокультурна сфера українського села у Східній Галичині (1919–1939 рр.): дис ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Наталія Жоржівна Коростіль. – Черкаси, 2007. – 208 с.
8. *За селянські інтелегентні одиниці!* // Діло. – 1923. – 29 квітня. – С. 4–5.
9. *Дописи з краю* // Діло. – 1922. – 5 вересня. – С. 3.
10. *Вепрів Р.* Греко-католицька церква і організація економічного самозахисту українського населення Східної Галичини у міжвоєнний період / Роман Вепрів, Ігор Гнип // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – 2013. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 64–71.
11. *Валдіже*, пов. Долина // Діло. – 1926. – 8 серпня. – С. 4.
12. *Zieliński H.* Historia Polski. 1914–1939 / H. Zieliński. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1983. – 427 s.
13. *Стрийський вісник* // Діло. – 1922. – 6 вересня. – С. 5.
14. *Масові ревізії на провінції* // Діло. – 1924. – 3 лютого. – С. 4.
15. *Поліція гуде!* // Діло. – 1922. – 3 вересня. – С. 5.
16. *Федевич К. К.* Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.) / Климентій Климентійович Федевич. – К.: Основа, 2009. – 280 с.
17. *Тимчук М.* Обпалена земля. Історія села Грушки. – Тлумач, 1994. – 95 с.
18. *Пауцак Я.* Родимий край, село родиме: [документальний нарис]. – К.: Веселка, 2001. – 206 с.
19. *Григорців М. В.* Горигляди: історія села та його мешканців / М. Григорців, М. Михайлюк, М. Підгірний та ін. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 304 с.
20. *Дописи.* Перегінсько пов. Долина // Діло. – 1927. – 19 січня. – С. 5.
21. *Макух І.* На народній службі. Спогади / Іван Макух. – К.: Основні цінності, 2001. – 572 с.
22. *Чи ви тим можете похвалитись?* // Діло. – 1938. – 15 квітня. – С. 5.
23. *Зі судової салі.* 26 українців на лаві обвинувачених // Діло. – 1938. – 9 вересня. – С. 6.
24. *Коростіль Н. Ж.* Збереження власної ідентичності за чужонаціональної влади: духовне життя

українського селянства Східної Галичини 1921–1939 рр. / Наталія Коростіль // Сумська старовина: Всеукраїнський науковий історичний журнал – Суми: Вид-во СДУ. – 2010. – № XXX. – С. 104–112.

25. *Село і місто*. В справі наступу українського села на чужинецьке місто // Діло. – 1926. – 6 листопада. – С. 2.

26. *Андрухів І*. Виховна діяльність українських молодіжних товариств у Галичині в умовах міжвоєнної Польщі (1920–1939 рр.) // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: Матеріали Міжнародної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 245–248.

27. *Сеньків М*. Роль “Сільського господаря” у поширенні агротехнічних знань серед галицького селянства в міжвоєнний період (1919–1939 рр.) / Михайло Сеньків // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 2. – С. 100–103.

28. *Юрків Ю*. Організаційні форми громадської діяльності західноукраїнського жіноцтва (20–30-ті роки XX ст.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 3. – С. 69–75.

29. *З вічевого руху* // Діло. – 1934. – 17 вересня. – С. 5.

30. *Інтелігенція і село* // Діло. – 1925. – 25 березня. – С. 1–2.

31. *Новий “Дом Стшелецькі” в українському селі* // Діло. – 1934. – 7 жовтня. – С. 7.

Владимир Мисько

САМООРГАНИЗАЦИЯ УКРАИНСКИХ КРЕСТЬЯН ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ (1918–1939 ГГ.)

В статье проанализированы предпосылки и причины самоорганизации украинских крестьян, очерчены ее проявления в различных сферах жизнедеятельности сельских общин Восточной Галиции протяжении межвоенного периода.

Ключевые слова: сельская община, Восточная Галиция, сельская интеллигенция, “Просвита”, крестьянская кооперация.

Volodymyr Misko

UKRAINIAN PEASANT OF EASTERN GALICIA SELF-ORGANIZATION (1918–1939)

The article analyzes the background and reasons of self-organization of Ukrainian peasants, delineated its manifestations in various spheres of life of rural communities in Eastern Galicia during the interwar period.

Key words: rural community, Eastern Galicia, rural intelligentsia, “Prosvita”, peasant cooperatives.

УДК 008(477):7.04

Андрій Левченко

КОЗАЦЬКИЙ ЧИННИК У РОЗВИТКУ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОГО БУТТЯ XVI–XVIII СТ.

Обґрунтовано, що організаційна еволюція українського козацтва не в останню чергу була детермінована культурно-історичними факторами, які свідчать про належність козаків до української спільноти. Це – стан суспільної свідомості, поширена в суспільстві система цінностей, духовні й релігійні пріоритети, психологічні стереотипи. Відзначається, що у свою чергу як соціальна й організована сила українське козацтво накладало суттєвий відбиток на зміст і спрямованість національного життя України. Найвищий пік розвитку всіх виявів українського життя припав на середину XVII ст., коли козацтво перебрало на себе функцію державотворчості. Консолідуючою в середовищі козацтва була християнська ідея та захист православ'я. На середину XVII ст. система вироблених Військом Запорозьким цінностей почала визначати національні орієнтири українців, що можна розцінювати як крок у формуванні політичної нації в Україні.

Ключові слова: козацтво, національна ідентичність, державність, Військо Запорозьке.

Проблеми становлення і розвитку державотворчих процесів в Україні є однією з найактуальніших тем сучасної гуманітарної науки. Її успішне дослідження можливе за використання переваг міждисциплінарного підходу, а також поєднання і теоретичного синтезу знань, що виробляються історією, філософією, культурологією та соціологією. Значну увагу дослідників привертають також питання, що стосуються ролі різних соціальних сил, спільнот і організацій у процесі державотворення, визначення міри і способів їх впливу на процеси консолідації та інтеграції українського етносу, мобілізації національних сил з метою зміцнення власної держави. Зокрема, важливим об'єктом наукового вивчення стають організації українського козацтва, як чинник розвитку етнокультурних засад українського буття XVI–XVIII ст.

Метою статті є розгляд українського козацтва як окремої соціальної, військової, політичної формації, завдяки якій значною мірою відбувся розвиток українського етносу, утверджувалися національні інтереси і цінності. Головними ідентифікаційними чинниками, що визначали існування та функціонування козацьких організацій, від окремих ватаг на кордоні зі Сходом до чітких, структурованих військових організацій (полків, сотень, куренів), були етнонаціональний та релігійно-конфесійний.

Джерелознавчою базою статті виступають історичні документи й писемні джерела XVI–XVIII ст., в яких зафіксоване знання про українське козацтво, що свідчать про етапи становлення козацтва як соціальної, військової та політичної сили. Це, зокрема, “Акты, относящиеся к истории Западной России” [1], “Архив Юго-Западной Руси” [2].

Вагомими є дослідження характеру українського державотворення доби Богдана Хмельницького, що здійснювали І. Крип'якевич [7], Ю. Мицик [9], В. Степанков і В. Смолій [13]. Особливе місце серед досліджень з історії українського державності часів Б. Хмельницького посідають праці І. Крип'якевича [7]. Епоха великого українського гетьмана характеризується ним як початок організації козацької держави. Натомість у працях М. Грушевського [4], Д. Яворницького [18] досить добре висвітлені фактографічна політична та

військова історія козацтва, історія зв'язків козацтва з православною церквою, з іншими християнськими козацькими спільнотами, міжнародні відносини та дипломатія козацтва.

Історичні витоки лицарства-козацтва, його традиційна культура, військове мистецтво, роль у етно- і державотворенні в українознавчому вимірі аналізуються Ю. Фігурним [16]. Проблеми зв'язку українського козацтва і церкви, місця релігійних, політичних, соціальних і культурних ідей у світогляді українського козацтва вивчає С. Плохій [11].

Козацькі організації як національний феномен розвивалися в координатах українського буття і способи їх функціонування були великою мірою детерміновані різними культурно-історичними факторами, що свідчать про належність козаків до української спільноти. Розвиток і еволюція українського козацтва залежали також від стану суспільної свідомості, поширеної в суспільстві системи цінностей, духовних пріоритетів, різного роду психологічних стереотипів. У свою чергу, як соціальна й організована сила? українське козацтво накладало суттєвий відбиток на зміст і спрямованість процесів, що відбувалися в національному й культурному житті України.

Проблеми збереження національної ідентичності, захисту православ'я, розвитку духовних основ української культури, які поставали впродовж XVI–XVII ст., особливо в час культурно-національного відродження і в період найвищого розвитку української культури – добу українського бароко, органічним чином були пов'язані з діяльністю національно зорієнтованих сил, серед яких належне місце належало козацтву.

Підписання у 1596 році Берестейської унії, різке посилення латино-польського впливу, необхідність захисту й підтримки православної віри й православної церкви стали факторами, що визначали активність українських сил, і сприяли зрештою консолідації українського етносу. А одним із важливих наслідків культурно-національного відродження XVI–XVII ст. виявилось тісне злиття в свідомості українського суспільства ідеї християнської з ідеєю національною, що прискорило темпи становлення національної самосвідомості українців, формування самобутньої української культури.

XVI–XVII ст. – це час підйому різних сфер культурно-національного життя, активізації діяльності організацій української інтелігенції та українських братств, розвитку освіти й книговидавництва. Орієнтуючись переважно на візантійську та давньоруську культурну традицію, і, спираючись на духовні основи національного життя, руські інтелектуали та книжники поширювали ренесансно-гуманістичні та реформаційні ідеї в суспільстві. Розвиток української духовної культури XVI–XVII ст. своїм наслідком мав утвердження цінності індивіда, духовно активної, незалежної, сильної особистості. В людині виділялись такі риси, які виокремлювали її від інших, загалом – талант, здібності, моральні чесноти, військова доблесть, індивідуальна активність. Однак про абсолютизацію окремого індивіда і протиставлення його соціальному цілому не йдеться. В. Литвинов справедливо зазначає, що є всі підстави вживати термін “громадянський гуманізм” стосовно того відрізка часу в розвитку української думки, коли в ній відбувалися подібні до італійського гуманізму процеси [8, с. 327]. В українській культурі XVI–XVII ст. формувався ідеал гармонійної людини, яка не лише спрямовує свої зусилля на задоволення власних потреб, але й діє для спільних цілей і на загальне благо.

Надзвичайно важливим для української спільноти постають кроки, що свідчать про становлення національної свідомості. До реалізації нагальних завдань, що характеризували життя українського етносу в XVI–XVII ст., долучилося і українське козацтво, яке прагнуло реалізувати політичні й державницькі ідеали українського народу. Однак на початку XVII ст.,

незважаючи на зростання рівня національної свідомості, ідея створення незалежної держави ще не опанувала українським громадянством. Головною причиною цього була відсутність державотворчої традиції в українській історії, довготривала перервність процесу національного державотворення на етнічно українських землях, домінування в українському менталітеті соціальних та релігійних стереотипів.

Найвищий пік розвитку всіх виявів українського життя припав на час національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького. Поряд з революційними змінами в політичній, соціальній та економічній сферах, вона вирішальним чином вплинула на духовність українського етносу, стала причиною суттєвих зрушень у всіх формовиявленнях суспільної свідомості, здійснила вплив на формування ціннісних орієнтирів українського суспільства. Крім того події 1648–1654 років спричинили зміну стереотипу щодо сприйняття українців та України в ментальності інших народів. Загалом національно-визвольна війна стала поштовхом до утвердження в українському житті цінностей, які в перспективі стали б засадничими для громадянського суспільства. Акумулювавши весь попередній досвід національно-визвольних рухів, революція 1648–1654 років докорінно переорієнтувала погляди й устремління як гетьмана Богдана Хмельницького, так і частини наближеної до нього старшини й української шляхти. В їх свідомості ідея козацького автономізму поступалася спрямуванню на досягнення незалежності української держави та воз'єднання в її кордонах усіх українських земель. Однак для розвитку національної державної ідеї від автономії до незалежної України мав відбутися складний процес переосмислення цілей боротьби, подолання існуючих стереотипів розвитку українського менталітету. Та й сама ідея незалежної держави залежала від стану політичної та правової культури українського соціуму.

На середину XVII ст. козацтво перебрало на себе функцію національної державотворчості. Водночас соціальні ідеали козацтва – усвідомлення своєї особистості, власної людської гідності, демократичних принципів рівноправ'я і соціальної справедливості – поширилися в свідомості всього українського народу. Вони окреслили контури формування в майбутньому громадянського суспільства в Україні.

Під впливом козацтва відбувалося становлення на українських теренах нових моделей світосприйняття і нової політичної культури. Завдяки козацтву відбувалася консолідація українського народу навколо національної ідеї, яка на середину XVII ст. ототожнювалась з ідеєю державності. Ця ідея домінувала в політичних планах гетьмана Б. Хмельницького з 1648–1649 років. Відповідно в тогочасній політичній свідомості трансформуються такі імперативи, як національна самоідентифікація, уявлення про владу й авторитет та їх закріплення в правових нормах, "народний ідеал" громадського, демократичного, рівноправного ладу [6, с. 194].

Про суттєві зміни в правосвідомості того часу свідчить і певна трансформація понять "справедливості", "моральності", "добра і зла", зміна суспільних уявлень про право власності на землю, право успадкування, право на працю тощо. Правосвідомість цього часу пов'язувалась, передусім, з питаннями про право володіння землею, справедливим вирішенням земельного питання. Одночасно посилювалася тенденція до усвідомлення українським селянством особистих свобод, проявом чого стало масове покаяння населення, вимоги знищення великого панського землеволодіння. Гетьман виступав за "соціальну рівновагу в громадянстві", "обмеження надто широких прагнень окремих станів" [7, с. 238]. Саме зважена соціальна політика гетьманського уряду, врахування соціальних ідеалів козацтва та формування на Запорозжі "зародків національної

державності” зумовили усталення на середину XVII ст. повноцінного державного організму з демократичними рисами національного устрою.

Особливої ваги в середовищі козацтва і в національно-визвольному русі набуває християнська ідея. Зокрема, повстання 1648 року можна розглядати як “боротьбу за віру”, коли релігійні вимоги поступалися лише вимогам боротьби за козацькі вольності [11, с. 114]. Як підкреслює відомий дослідник української історії Ф. Сисин, на першому етапі війни утворився своєрідний альянс релігії та нації [12]. Православ'я було виразом самобутнього духовного розвитку українського народу. Через призму релігії переломлювався комплекс соціальних та політичних ідеалів тогочасного українського суспільства. У XVII ст. нова православна ієрархія, висвячена під захистом козаків Петра Конашевича-Сагайдачного та київське духовенство, тісно пов'язане із Запоріжжям, по суті, здійснювали обґрунтування та легітимацію нової ролі козацтва в українському суспільстві. Однак з часом православ'я стало атрибутом великодержавної імперської політики і втратило роль провідника національної свідомості.

Зміцнення ролі козацтва в українському суспільстві робило необхідним улегітимнення його репрезентаційних функцій. Це знайшло відображення в історичній свідомості. Саме історична свідомість акумулює домінуючі на певному відрізку часу уявлення про навколишній світ і суспільство, виступає “структуруючим елементом культури” [3, с. 3–6], обумовлюючи просторово-часову орієнтацію суспільства. Про інтерес до власної історії свідчить поява козацьких літописів, в яких українське минуле використовується для осмислення сучасних козацьким літописцям проблем. До минулого звертається й гетьман Б. Хмельницький при обґрунтуванні територіальних претензій України на свої етнічні землі під час дипломатичних переговорів, при укладенні міждержавних договорів тощо. Сучасники Б. Хмельницького осмислювали історію в контексті духовного життя суспільства.

Розвиток історичної свідомості в перші десятиліття XVII ст. співпадав із зміцненням в українській спільноті духу національного патріотизму, що відбувалося, в першу чергу, через вкорінення в ній “духу козацтва” і “культу пам'яті”. Апофеозом цього стали блискучі перемоги козацької армії [10, с. 106–124]. Патріотична спрямованість притаманна й козацьким літописам, в яких через звернення до історичної пам'яті утверджувалася ідея “тягlosti руської історії”, обстоювалася ідея єдності української землі, обґрунтовувалось право на автономне і незалежне існування української держави.

Певні зміни в осмисленні ролі козацтва в українському житті, формуванні образу козацтва в українській свідомості відбуваються в другій половині XVII – першій третині XVIII ст. під впливом тенденцій, притаманних бароковому мисленню. В добу бароко людський світ, організований згідно з вищими законами розуму й гармонії, змінюється динамічним, контрастним, неспокійним, а основною темою барокового дискурсу стає тема світових “марностей”, метушливості світу, нестійкості й плинності усього земного. Втіленням єдності антитетичних начал буття – доброго і злого, високого і низького – постає людина. Трагічність, суперечливість барокового сприйняття, реальність земних бажань і боротьба з пристрастями формували типовий для цього часу бароковий характер – суперечливий, загадковий і дивакуватий. Наприклад, відомий козацький ватажок – І. Сірко в бароковій літературі зображений багатієм, володарем численних багатств і одночасно аскетом, фанатичним подвижником ідеї людської солідарності й духовного братства. Могутнього громадського діяча й видатного полководця в анонімному “Короткому описі Сіркових діянь” названо “хробаком божим”, а очолювана ним Січ, порівнюється з монастирем або церквою. Сірко – воїн, захисник своєї Вітчизни, але над усі блага життя він ставить смирення, самовіддане служіння.

Взірцем громадянських і моральних чеснот для багатьох був і Б.Х.мельницький. Гнат Бузановський у вірші називає його “славним героєм і відомим захисником Русі – батьківщини”. Він – “непереможний вождь і істинний Марса нащадок”, “добрий, розсудливий вождь, герой”, “славетний козак, до Ахілла схожий” [14, с. 50]. Вірші й інших авторів на честь Б.Хмельницького мають виразний бароково-пуританський характер. Цьому характеру притаманно обмеження природного прагнення людини до достатку, розкоші, насолод, привілеїв, різноманітних життєвих благ і відданість громадським справам та суспільним інтересам. Такий характер був втіленням певної програми людського життя. Найпрекраснішим у людині вважалося розуміння нею свого духовного призначення, свідоме заперечення егоїзму, тваринної пожадливості, “боротьба з собою”, тобто зі своїми стихійними пристрастями. У сприйнятті ідеалу життя в свідомості другої половини XVII ст. спостерігався перехід від ідеалу земних насолод своїх попередників доби Ренесансу до самообмеження, одухотвореного християнського аскетизму. В цьому проявлялися двозначність барокового епікуреїзму – любов до насолоди та багатства і водночас щире прагнення до покірності. Справжній герой бароко – це не гордий переможець, не щасливий приборкувач примхливої долі, не улюбленець слави і не володар казкових скарбів. Це людина, яка спроможна подолати в собі, як писав К.Сакович, “тваринну пожадливість”, збагнути облудливість ренесансного міфу, в центрі якого стояла сильна людина, вольовий діяч, гордий шукач слави, почестей і багатств [15, с. 222]. Загалом доба козацького бароко була позначена духом своєрідного світського чернецтва і двозначного епікуреїзму.

Кардинальні зміни у добу бароко відбувалися у поглядах на моральні цінності, на їх ієрархію. Вони не зводилися лише до християнської покірності. Зразком для багатьох людей цього часу був Олександр Македонський, що підкоряв світ. Крім того, не відкидалася, а навпаки, стверджувалася цінність діяльного життя. Наприклад, відомого українського гуманіста Хому Євлевича обурювало те, що нащадки славних колись русичів, зневажили освіту й покірно схиляються перед викликами долі, втративши свою великокнязівську спадщину. Х.Євлевич вважає, що нові школи мають виховати тисячі Македонських – добре освічених і войовничо настроєних юнаків, готових стати до залізних лав борців за національне відродження [15].

Слід зазначити, що уже в XVII ст. традиційна християнська мораль багатьох не задовольняла. Дух часу вимагав оцінки політичної активності й реальності дій. Внаслідок цього з'являється новий тип культурного діяча. Це людина, здатна ігнорувати благородні концепції християнських моралістів заради конкретних життєвих інтересів народу. Тому патріотизм ставився незрівнянно вище за віру.

Про зміни у поглядах на моральні цінності свідчить і той факт, що героями літератури XVII ст. ставали вже не лише ченці та святі, а й усі діяльні й помітні у суспільному житті особи – князі, гетьмани, козацькі вожді, меценати, братчики, герої козацьких походів, помітні люди з міщан і селян. Інтерес до людини вимірювався вже не її “тихістю”, покірністю, а її “діяннями”, її славою, розумом, освіченістю, талантом і навіть багатством. У багатьох панегіриках, епітафіях досить відверто пропагувався культ сили, влади, слави, знань і “земних втіх”. Більше того, в Україні з'явилася ціла плеяда блискучих діячів-авантюристів, які претендували на роль героя. Це люди залізної волі, великої мужності і наділені хистом державного діяча. Найпомітнішою серед них постаттю є Байда-Вишневецький. А на східноукраїнському прикордонні таким неспокойним, войовничим народом виступали козаки, які шукали витоку своєї енергії й джерел існування у війнах.

Найвище в козацькому середовищі підносились цінності, що свідчили про вагу і значущість військової справи. Чесноти військової людини – військова

майстерність, відвага, вірність, взаємодопомога на полі бою важили в буремне XVII ст. дуже багато. Ратна служба проти ворогів і невірних вважалась найбільшою заслугою перед протектором – польським королем чи московським царем. Військове протистояння з “ворогами Святого Хреста” козаки вважали своїм обов’язком чи покликанням. При цьому у свідомості козацтва міцно закріпилась ціннісна установка на захист православної віри.

Життя і діяльність українського козацтва пронизувала рицарська ідея, а козаки були втіленням рицарського ідеалу краси й сили. Глибоке вкорінення у свідомості козаків уявлення про “власне” рицарське призначення й військовий обов’язок захищати руський народ і віру репрезентували козаків як спільноту, місією якої було служіння спільному благу, під якою розуміли “службу польському королю”, Речі Посполитій і всьому християнському світу [5, с. 146].

Від початку виникнення козацтво було невід’ємним елементом лицарської культури, що сформувалася в Європі, і носієм її на етнічно українських землях. Як пише відомий дослідник середньовічної культури Й. Хейзінга, рицарство не було б життєвим ідеалом упродовж століть, якби воно не володіло необхідними для суспільного розвитку високими цінностями, якби в ньому не було потреби в соціальному, етичному і естетичному змісті [17, с. 116].

За своїм статусом, місцем у суспільстві українське козацтво було близьке до рицарського прошарку тогочасного європейського суспільства. В свідомості української спільноти козацтво постало захисником слов’янського населення і носієм лицарських якостей. Як писав Д. Яворницький, козаків називали “січовим рицарством”, “товариством” [18, с. 146, 148–149]. Козаки й самі усвідомлювали себе чимось на зразок рицарської спільноти, тобто об’єднанням військових людей з притаманними лише їм моральними і військовими чеснотами. Причому рицарями називали не лише озброєний люд в XVI–XVII ст., а й конкретних особистостей – Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького та ін.

Про те, що поняття “рицарство” було досить поширеним серед козаків та їх ватажків, свідчать деякі показові факти. Наприклад, у листах до польських королів, які завірялись військовою печаткою, саме військо зазвичай називалося “Військом Запорозьким”, а козаки – часто “рицарством запорозьким”, “рицарством Війська Запорозького”. Зокрема, у 1660 році Самійло Кішка у листі до польського короля підписувався “Самійло Кішка гетьман, полковники, сотники, все рицарство вашої королівської милості Війська Запорозького” [4, с. 234–235]. Як лицарські сприймалися і заняття, дії та вчинки козаків. Служіння козаків своєму народові та Вітчизні характеризувалося як “вірна рицарська служба” як “послуги рицарські”. Як справжніх рицарів сприймали козаків й іноземні володарі, що свідчило про високий рівень їх оцінки не лише в українській, але і в європейській свідомості й визнання їхнього окремого статусу в суспільстві. Так, свого часу король Ян II Казимир видав універсал до Війська Запорозького про збереження його давніх рицарських прав [5, с. 144].

Про рицарство запорозьців свідчить також поєднання в їх поглядах воїнських і чернечих рис. Вони цінували досконале володіння зброєю і зневагу до розкоші й комфорту, творили культ дружби й побратимства, поєднували християнську ідею самопожертви заради ближнього, особливо того, кого переслідували і ув’язнювали.

Українське козацтво, як і європейське рицарство – це, передусім, братство, військове товариство. Ознаками його є побратимство, рівність, демократизм, дотримання морально-етичного кодексу поведінки (високий соціальний статус свободи, мужності, війни, відданості товариству і навпаки, низький соціальний статус мирної праці, спокійного життя). Ототожнення себе з європейським лицарством не лише відбивалося на суспільній поведінці українського козацтва, а й культивувало в його середовищі цінності, що були елементами лицарської

культури. Йдеться про такі цінності, як козацькі вольності, відвага, побратимство, демократизм, аскетизм у житті, релігійність, високий статус свободи, мужності, війни, відданості військовому товариству і навпаки, низький соціальний статус мирної праці, спокійного життя, як і життя взагалі, специфічне відношення до жінки, культ Покрови.

Отже, в XVI–XVIII ст. українське козацтво виступало важливим структурним елементом суспільно-політичного життя, а його організації помітно впливали на процеси українського державотворення й формування української політичної нації.

Національно зорієнтованою силою, діяльність якої спрямовувалась на об'єднання і згуртування українського суспільства, козацтво постає в час великих духовних і політичних потрясінь, які переживала Україна під час національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.

Виникнення козацьких спільнот, організаційне оформлення козацтва було спричинене загальною логікою розвитку українського соціуму. Появі військових козацьких структур сприяли процеси економічного, політичного, військово-стратегічного характеру. Діяльність козацьких організацій – від окремих ватаг на кордоні зі Сходом до чітких, структурованих військових організацій (полків, сотень, куренів) є одним із найяскравіших прикладів функціонування соціальної організації в українській історії.

Список використаних джерел

1. *Акты*, относящиеся к истории Западной России. Т. 4. – СПб: Тип. Э. Праца, 1851. – 529 с. 2. *Архив Юго-Западной России*. – Т. 1. – Ч. 1. – К.: Университетская типография, 1859. – С. 640. 3. *Барг М. А.* Эпохи и идеи. Становление историзма / М. А. Барг. – М.: Мысль, 1987. – 348 с. 4. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – Київ-Львів, 1913. – 524 с. 5. *Історія українського козацтва: нариси у 2-х т.* / відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Вид. дім “КМ академія”, 2006. – Т. 1. – 2006. – 799 с. – Бібліогр.: С. 690–781. 6. *Історія української культури: у 5 т.* / НАН України; гол. ред. Б. С. Патон; відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII ст. – 2003. – 1246 с. 7. *Крип'якевич І.* Богдан Хмельницький: вид. друге, випр. і доповн. / І. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 408 с. 8. *Литвинов В. Д.* Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XVI – початку XVII ст. / В. Д. Литвинов. – К.: Вид. С. Павличко “Основи”, 2000. – 472 с. 9. *Мицик Ю.* Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства / Ю. Мицик. – Дніпропетровськ: Дніпро, 1996. – 262 с. 10. *Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для українського народу. Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень.* – К., НІСД, 2004. – 13 с. 11. *Плохий С.* Божественне право гетьманів: Богдан Хмельницький і проблема легітимності гетьманської влади в Україні / С. Плохий // *Medievalia ucrainica: ментальність та історія ідей.* Т. 3. – К., 1994. – С. 92–97. 12. *Сисин Ф.* Хмельниччина та її роль в утворенні української модерної нації / Ф. Сисин // *УІЖ.* – 1995. – № 4. – С. 67–76. 13. *Смолій В. А., Степанков В. С.* Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Альтернативи, 1997. – 367 с. 14. *Українська поезія: Середина XVII ст.* / упоряд. В. І. Кречотень, М. М. Суліма. – К.: Наукова думка, 1992. – 679 с. 15. *Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія: в 2-х ч.* / відп. ред. В. М. Нічик. – К.: Наукова думка; вид. С. Павличко “Основи”, 1995. – Ч. 1. – 1995. – 431 с. 16. *Фігурний Ю.* Історичні витоки українського лицарства: нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національного військового мистецтва в українознавчому вимірі / Ю. Фігурний. – К.: Стило, 2004. – 308 с. 17. *Хейзинга Й.* Осень середньовіччя / Й. Хейзинга. – М.: Наука, 1988. – 540 с. 18. *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків: у 3 т. / Д. І. Яворницький. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 1990. – 581 с.

Андрей Левченко

**КАЗАЦКИЙ ФАКТОР В РАЗВИТИИ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ОСНОВ
УКРАИНСКОГО БЫТИЯ XVI–XVIII ВВ.**

Обосновано, что организационная эволюция украинского казачества не в последнюю очередь была детерминирована культурно-историческими факторами, которые свидетельствуют о принадлежности казаков к украинскому сообществу. Это – состояние общественного сознания, распространенная в обществе система ценностей, духовные и религиозные приоритеты, психологические стереотипы. Отмечается, что в свою очередь как социальная и организованная сила украинское казачество накладывало существенный отпечаток на содержание и направленность национальной жизни Украины. Наивысший всплеск развития всех проявлений украинской жизни пришелся на середину XVII в., когда казачество перебрало на себя функцию создания государства. Консолидирующей в среде казачества была христианская идея и защита православия. На середину XVII в. система выработанных Войском Запорожским ценностей начала определять национальные ориентиры украинцев, что можно расценивать как шаг в формировании политической нации в Украине.

Ключевые слова: казачество, национальная идентичность, государственность, Войско Запорожское.

Andriy Levchenko

**COSSACK FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE ETHNOCULTURAL BASIS
OF UKRAINIAN EXISTENCE IN THE 16TH–18TH CENTURIES**

In the article author stated that Ukrainian cossacks organizational evolution was not in the last turn determined by cultural and historical factors which testify to belonging of cossacks to the Ukrainian association. It is the state of public consciousness, widespread in society system of values, spiritual and religious priorities, and psychological stereotypes. It is marked, that the Ukrainian cossacks as social and organized force laid substantial imprint on maintenance and orientation of Ukrainian national life. The greatest splash of all Ukrainian life display development was in the middle of XVII of century, when the cossacks took on the function of state forming. The main idea in the cossacks environment was a Christian idea and defense of orthodoxy. In the middle of XVII of century system of values developed by cossacks began to determine the national reference-points of Ukrainian life that it is possible to consider as a step in Ukrainian political nation forming.

Key words: the cossacks, national identity, state system, Cossacks Army.

УДК 94(477=438)“1897/1900”

Андрій Кліш

**ФРАКЦІЯ “СЛОВ’ЯНСЬКИЙ ХРИСТІЯНСЬКО-НАРОДНИЙ СОЮЗ” У ДЕРЖАВНІЙ РАДІ
(1897–1900 РР.)**

Розглянуто участь українських депутатів суспільно-християнського руху у фракції “Слов’янський християнсько-народний союз”, що діяла в Державній Раді упродовж 1897–1900 рр. Проаналізовано важливі питання, які піднімали українські депутати у Віденському парламенті та на урядовому рівні. Охарактеризовано їх співпрацю з парламентарями інших слов’янських народів Австро-Угорської імперії. Показано роль українських депутатів у роботі коаліції, до якої вони входили.

Ключові слова: “Слов’янський християнсько-народний союз”, Галичина, Державна рада, фракція, “Руський клуб”, Католицько-руський народний союз.

На сучасному етапі розвитку парламентаризму в Україні помітно зростає увага вчених до проблематики становлення і розвитку державницьких традицій українського народу. Діяльність українців у австрійському парламенті та їх співпраці з слов’янським делегатами наприкінці XIX – на початку XX ст. є важливою складовою історії українського парламентаризму.

Ця стаття присвячена новій для української історичної науки темі. У вітчизняній історіографії, на жаль, абсолютно немає робіт, присвячених діяльності фракції “Слов’янський християнсько-народний союз” у Державній Раді. Окремі аспекти політичної діяльності “Католицького русько-народного союзу (далі – КРНС), що входив до складу Слов’янського християнсько-народного союзу” (далі – СХНС) досліджені у працях Т. Антошевського [1], О. Аркуші [2], А. Кліша [3–4].

У зарубіжній історіографії існують лише узагальнюючі праці, присвячені цій проблематиці, у яких схематично проаналізовано роботу фракції у контексті розгляду діяльності національних партій у Віденському парламенті [5–7]. Проте праці, які б висвітлювали діяльність українських депутатів у фракції відсутні.

Основу джерельної бази статті складають матеріали Центрального державного історичного архіву України, часопису “Руслан” – видання суспільно-християнської течії.

Основна мета публікації – проаналізувавши діяльність фракції “Слов’янський християнсько-народний союз”, дослідити роботу українських депутатів у Державній раді наприкінці XIX – на початку XX ст.

Парламентські вибори 1897 р., які увійшли в історію як “криваві баденські”, загострили суспільно-політичну ситуацію в Галичині. Українці взяли участь у них кількома колонами. Народовці, прихильники Ю. Романчука, виступили на виборах єдиним блоком з москвофілами. Натомість крайова польська адміністрація підтримала прихильників О. Барвінського у боротьбі з радикалами.

Влада у день виборів ввела війська у десятки сіл і міст краю. У населених пунктах, де селяни виступали на захист своїх прав, проти виборчих зловживань, дійшло до кривавих зіткнень з військами, у ході яких загинуло 9 осіб, поранено 19, більше 800 арештовано. За участь у заворушеннях влада проводила політичні репресії, зокрема ув’язнено 149 осіб [8, с. 92].

З дев’яти обраних українських депутатів від Галичини до Державної Ради шестеро представляло КРНС (О. Барвінський, А. Вахнянин, І. Гробельський, М. Каратницький, С. Мандичевський, К. Охримович).

Наслідки виборів викликали занепокоєння у галицькому політикумі. Зокрема, М. Грушевський у листі до О. Кониського 18 лютого 1897 р. зазначав: “Польський шовінізм дійшов до крайніх границь і дуже правдоподібна поголоска, що лише Бадені (президент) вплинув на них, що відступають кілька мандатів сторонництву Барвинського. Я ж знов скажу Вам щиро, що по всім, що сталося, волів би не мати ні одного Русина посла, як мати сторонників Барвинського. Чому? – Приїдьте самі і роздивіться, а то всього і на воловій шкурі не спишеш” [9, с. 61–62].

На протигагу зближенню народівців з москвофілами О. Барвинський та його прихильники намагалися налагодити співпрацю з національними партіями інших слов'янських народів, що проживали у Австро-Угорській монархії. Отримавши депутатські мандати у 1897 р., вони стали співзасновниками фракції “Слов'янський християнсько-народний союз”, до якої також увійшли хорватські, словенські та чеський представники [10, арк. 64–70зв.].

Слід зазначити, що більшість населення Австро-Угорщини становили саме слов'яни. Тому представники КРНС часто піднімали на парламентському і урядовому рівнях необхідність їх державної підтримки, насамперед впровадження рівноправності усіх народів імперії. Лідер суспільно-християнської течії О. Барвинський зазначав, що: “Наша монархія повинна отже свої внутрішні відносини так уложити, щоби слов'янські народности в ній так могли жити, як у своїй власній хаті” [11, с. 21]. Натомість він застерігав від розвитку так званого “панславізму”, що за російської фінансової підтримки негативно впливав на слов'янські народи. О. Барвинський бачив вирішення українського питання у контексті східноєвропейської політики: “Як довго відносини австро-угорських і балканських Словян не є управильнені і питане угруповання слов'янських народностей у двох сусідних державах в Австро-Угорщині і Росії ще непорішене, так довго буде область заселена Русинами ... тою підоймою в питаню міжнародного перетворення східної Європи, і могучим оружем у руках того державника, котрий зрозуміє значіне рускої народности для цілої Слов'янщини, і використає се оруже для поладнання відносин і до розв'язки питаня в міжнародних відносинах східної Європи” [11, с. 22].

27 березня 1897 р. у Державній раді офіційно засновано фракцію “Руський клуб” на чолі з найстаршим із українських депутатів о.К.Мандичевським. Його діяльність базувалася на ідейних засадах КРНС, згідно з якими українці шукали союзників у парламенті – депутатів суспільно-християнського скерування від хорватів, словенців, чехів, сербів, австрійців.

28 березня поточного року “Руський клуб” уповноважив О. Барвинського, А. Вахнянина і о.І. Гробельського провести переговори зі слов'янськими депутатами щодо утворення спільної фракції [10, арк. 64].

30 березня 1897 р. відбулися перші спільні збори українських і словенських депутатів, на яких також був присутній о.Д. Танячкевич. Українці запропонували не утворювати католицьку фракцію, як спочатку планувалося, а назвати її “християнською”, щоб уможливити участь у ній православних сербів [10, арк. 67].

1 квітня 1897 р. створено парламентську фракцію СХНС, до якої увійшло 35 депутатів. Зокрема, до складу фракції увійшло 11 хорватів (К. Булат, Л. Борчіч, П. Клаіч, А. Шупук, А. Вуковіч, Л. Зоре, Ю. Бянкіні, Й. В. Періч, А. Трумбіч, М. Лагінья, В. Спінчіч), 16 словенців (А. Короніні, А. Грегорчіч, Ф. Робіч, Й. Жичкар, Л. Ейнсплер, Х. Беркс, Л. Грегорец, І. Шуштеріч, І. Житнік, А. Ферянчіч, Я. Крек, Й. Кушар, Ю. Пфейфер, Й. Погачнік, Ф. Повше, Ф. Шукле), 7 українців (О. Барвинський, А. Вахнянин, І. Гробельський, М. Каратницький, С. Мандичевський, К. Охримович та І. Винницький, який представляв Буковину) та 1 чех (А. К. Стоян) [6, с. 336]. О. Барвинський взяв

участь у підготовці статуту фракції. Програма СХНС так окреслювала його завдання: “Змагати до уладження публичного життя в релігійнім, культурнім, соціальним і економічним взгляді на позитивно-християнській основі і буде встоювати з всякою рішучістю за безусловно рівноправністю славянських народів на основі національних прав і християнської справедливости, як і за повну свободу Церкви” [12, с. 1; 58, с. 1]. На зборах обрано 3 співголів СХНС – О. Барвінського, К. Булат, І. Шуштершча. Виступаючи на зборах, А. Вахнянин зазначав, що СХНС мав стати першим кроком до перетворення Австро-Угорської імперії на слов’янську федерацію [10, арк. 68]. Окрім того, обрано чотириох представників до парламентської комісії, а саме Л. Грегореца, А. Феряничча, Ю. Бянкіні, М. Лагінью [58, с. 1].

Слід зазначити, що на засідання фракції 4 квітня 1897 р. були присутні сербські представники Боляк та Р. Квекіч, які висловили жаль, що з різних причин не можуть приєднатися до неї [13, с. 40].

Словенський депутат Х. Беркс, зазначав, що основним завданням СХНС було соціально-економічне. У новому парламенті буде значно більше захисників бідних прошарків населення внаслідок заснування V курії [65, с. 1].

СХНС був чи не єдиною фракцією австрійського парламенту упродовж 1897–1900 рр., що перебувала на позиціях національної рівноправності та захищала інтереси слов’ян. Натомість українські опозиційні сили скептично ставилися до участі депутатів від КРНС у СХНС, вважаючи це фікцією, оскільки ті, підтримуючи “Польське Коло”, не відстоювали жодних національних вимог, на відміну від інших слов’янських депутатів, зокрема словенців [14, с. 1].

Представники опозиції скептично віднеслися до новоутвореного об’єднання. Зокрема, “Діло” називало часопис “Руслан” “правительственно-рептілним органом” та насміхалося над висвітленням ним діяльності СХНС і українських депутатів [15, с. 1].

У результаті виборів до Державної Ради у 1897 р. не сформовано парламентської більшості, через що різні політичні сили об’єднувалися та утворили правоцентристську коаліцію. СХНС увійшов до неї, зазначивши власні позиції, що подекуди відрізнялися від позицій інших фракцій більшості, зокрема “Польського Кола”.

При підготовці звернення до імператора, у зв’язку з початком роботи парламенту, в більшості проявилися ідейні розбіжності.

6 травня 1897 р. відбулася нарада СХНС щодо цього питання, на якій обговорені та висунуті доповнення до проекту звернення, що стосувалися питань національної рівноправності, економічного стану селянства, балканської політики Австро-Угорщини. Також вирішено, що у випадку, якщо ці пропозиції не будуть підтримані, скерувати від СХНС власне звернення до монарха [16, с. 1]. О. Барвінський від імені СХНС подав ці пропозиції у редакційний комітет і вони були враховані [17, с. 1]. Зокрема, СХНС вимагав, щоб у зверненні наголошувалося на введенні національної рівноправності у суспільному житті, школі та владі, зменшення видатків на владні інституції, підтримку галицького селянства. Наголошувалося також на тому, щоб школа будувалася за релігійним та національним принципами [59, с. 1].

Парламентська більшість не була монолітною. “Польське Коло”, що входило до неї, постійно намагалося вести окрему політику, наголошуючи на необхідності надання більшої автономії Галичині. Для українців це означало зміцнення поляків у Галичині та послаблення їх власних позицій.

Натомість СХНС заявив, що підтримуватиме більшість, за умови, що вона відстоюватиме національну рівноправність [18, с. 1; 19, с. 1]. Також фракція вимагала проведення соціально-економічних реформ для покращення життя малозабезпечених прошарків населення, що послабило б позиції соціалістів та

радикалів. Особлива увага зверталася на складне економічне становище Галичини та Далмації.

Уряд на чолі з К. Бадені не завжди знаходив спільну мову з більшістю, періодично між ними виникали конфлікти, що унеможливлювало нормальний законодавчий процес.

Після того як СХНС не підтримав урядового проекту угоди з Угорщиною, К. Бадені був змушений 11 листопада 1897 р. зустрітися із лідерами цієї фракції. Він заявив про свою лояльність щодо ідейних засад СХНС, а мовна рівноправність визнавалася як одна з пріоритетних [20, с. 1; 21, с. 1]. У результаті цієї зустрічі вдалося зберегти єдність парламентської більшості, проте уряд К. Бадені у зв'язку із нездатністю сформулювати реальної програми подолання міжнаціональних конфліктів у державі незабаром подав у відставку.

10 грудня поточного року парламентська більшість, до якої входив СХНС, видала маніфест, у якому закликалося до об'єднання сил та відмови від міжнаціональних конфліктів [22, с. 1; 23, с. 1]. Таким чином, СХНС, у тому числі "Руський клуб", відігравав значну роль у австрійському парламенті.

У цей час на роботу парламенту негативно впливало чесько-німецьке протистояння. Часопис "Руслан", аналізуючи ситуацію у Державній Раді, зазначав, що парламентська більшість, особливо Польське коло, нівелювала засадничі принципи СХНС, а тому слов'янському союзу слід задуматися щодо доцільності подальшого перебування у коаліції. "Пора виждання минула, – зазначалося у часописі, – треба рішучо домагатися діл!" [24, с. 1; 25, с. 1].

Парламентська більшість, у тому числі СХНС, підтримали новий кабінет міністрів на чолі з бароном П. фон Франкентурном Гаучем. Лідери цієї фракції провели нараду з новим очільником уряду та узгодили з ним свої вимоги. Проте на засіданні фракції, що відбулося після цієї зустрічі, прийнято рішення зайняти щодо уряду очікувальну позицію [26, с. 1; 60, с. 1].

Слід зазначити, що за підтримки СХНС, українські депутати намагалися покращити культурно-освітнє становище українців Галичини. Зокрема, О. Барвінський за підтримки коаліції вимагав у міністра освіти заснування української гімназії у Тернополі. Завдяки чому 14 жовтня 1898 р. її було урочисто відкрито [27, с. 77–78].

На початку березня 1898 р., несподівано для багатьох, очільником уряду призначено Ф. А. Туна [61, с. 1].

На початку нової сесії наприкінці березня 1898 р. під час обговорення урядової програми від імені СХНС виступив його співголова словенський депутат І. Шуштершіч. Він зазначав, що ця програма занадто "безсторонна" та може по-різному трактуватися. У ній не подано позицію уряду щодо національного, селянського та релігійного питань. Проте СХНС вважав важливішим не текст програми, а конкретну роботу. І. Шуштершіч від імені СХНС висловив довіру уряду на чолі з Ф. А. Туном [28, с. 1].

СХНС ставив питання щодо обов'язковості вирішення національного питання. Очільник уряду заявив про бажання співпрацювати з парламентською коаліцією та створив спеціальну комісію для підготовки проекту закону щодо міжнаціональних взаємин в імперії. Українські депутати висловили сумнів щодо ефективності її роботи, проте підтримали урядову ініціативу [29, с. 1].

СХНС був незадоволений діяльністю парламентської коаліції, котра розглядала питання лише чесько-німецького конфлікту. У той же час уряд Ф. А. Туна не приступив до вирішення національного питання в цілому. Тому СХНС знову поставив питання щодо подальшого перебування у парламентській більшості. "Руслан" пояснював це, як небажання більше очікувати милість від уряду та коаліції. Вся провина за розпад коаліції покладалася на "Польське Коло", чеських депутатів і австрійський клерикальний клуб [31, с. 1].

Значно вплинуло на подальшу роботу СХНС складання мандату одного із його лідерів І. Шуштеріча у зв'язку з неможливістю поєднувати депутатську та адвокатську діяльність [62, с. 1].

Зважаючи на важку суспільно-політичну та соціально-економічну ситуацію у Галичині, “Руський клуб” вирішив скликати з’їзд усіх українських депутатів Державної ради та Крайового сейму для вироблення спільної позиції наступних дій.

У з’їзді, що відбувся 23 вересня 1898 р. у Станиславові, прийняло участь 8 українських депутатів: Т. Заячківський, К. Гаморак, Е. Гладишовський, В. Небиловець, М. Каратницький, О. Барвінський, К. Охримович, А. Вахнянин. На ньому О. Барвінський повідомив, що СХНС не запрошено на зустріч коаліції з прем’єр-міністром Ф. А. Туном. 22 вересня 1898 р. словенці вирішили вийти з коаліції, аналогічно мали намір вчинити хорвати. Т. Заячківський висловив думку, що у сеймі важко говорити про зміни на краще щодо українського питання, проте передчасним було і зложення мандатів. О. Барвінський зазначив, що уряд не розглядав пропозиції українських депутатів. А. Вахнянин висловив думку, яку підтримав К. Охримович, востаннє поставити перед урядом вимоги від СХНС. Натомість Е. Гладишовський заявив, що не вважає себе членом “Руського клубу”, проте підтримує його рішення. На з’їзді підтримано подання М. Каратницького, згідно з яким українські депутати спільно з іншими представниками СХНС призупинили членство у коаліції, до того часу поки їх вимоги не будуть виконані урядом [32, арк. 58–59зв.].

Проведення з’їзду українських депутатів викликало значний резонанс у тогочасній пресі. Часопис “Руслан” повідомляв про дві основні теми з’їзду: політична ситуація у Галичині та Австро-Угорщині та ставлення українських депутатів щодо діяльності уряду, Державної Ради та крайового сейму.

Друкований орган краківських консерваторів “Czas” обурювався українською ініціативою, зазначаючи, що українське питання не варто піднімати у парламенті. Натомість чеський часопис “Politik” застерігав поляків від конфліктів з СХНС, особливо у період кризи парламентської коаліції [63, с. 1]. Часопис “Руслан” зазначав, що байдужість центральної і місцевої влади до українських вимог спонукала українських депутатів з СХНС змінювати тактику [33].

Опозиційна українська преса скептично віднеслася до цієї акції СХНС, зазначаючи, що його депутати спочатку пішли в опозицію задля симпатій серед населення, а потім повернулися до коаліції [34, с. 1]. Друкований орган народовців часопис “Діло” саркастично поставився до наради у Станиславові та поставлених вимог українських депутатів, які, на його думку, були дрібними та маловартісними [34, с. 1].

Урешті-решт 26–29 вересня 1898 р. відбулося засідання СХНС, на якому вирішено звернутися до коаліції з вимогою підтримки його вимог. 28 вересня коаліція, за винятком клерикальної фракції на чолі з Діпавлі, підтримала їх.

31 жовтня 1898 р. у Львові О. Барвінський та А. Вахнянин провели збори своїх прихильників, на яких було присутніми близько 40 осіб. Головував на них о. Білінський. Лідери партії прозвітували за період їх депутатства, проаналізували становище у Державній Раді та позиції СХНС у ній. А. Вахнянин пояснив ставлення до інших партій і виклав плани течії на майбутнє. У ході дискусії осуджено розкол у стані народовців та їх зближення з москвофілами [36, с. 1]. Депутати Д. Савчак і Т. Окуневський розглянули “тактичні справи” діяльності у сеймі та Державній Раді. Е. Гладишовський зазначив, що СХНС підтримав українські вимоги, у тому числі щодо амністії засуджених після виборів 1897 р. у Галичині. М. Каратницький наголосив, що новий намісник Л. Пінінський проводив активну антиукраїнську політику в Галичині, не звертаючи уваги на українське питання [10, арк. 69зв. – 70зв.].

6 червня 1899 р. відбулося засідання комітету парламентської коаліції за участю прем'єр-міністра Туна. О. Барвінський спільно з СХНС відстоював необхідність вирішення мовної проблеми одночасно в усіх краях. Його підтримали чеські депутати. Спільно вони запропонували зазначити це питання у програмі коаліції, проте цю ідею не підтримали “Польське Коло”, австрійський “Католицький Центр” та прем'єр-міністр, для якого пріоритетним було розв'язання німецько-чеського конфлікту. Фактично коаліція розпалася, а німецька лівиця намагалася утримати гегемонію над слов'янськими народами імперії, для чого виношувала ідею союзу з поляками [37, с. 1].

Ефективній роботі українських парламентарів не сприяла міжпартійна боротьба у галицькому політикумі. На закиди опозиційних політичних сил у пропольській позиції О. Барвінський відповідав, що СХНС утворювався на перекір тодішньому очільнику уряду К. Бадені, який прагнув, щоб українські депутати увійшли до польської фракції [38, с. 1].

Новопризначений уряд на чолі з М. Кларі також не намагався вирішити національне питання у державі. 5 жовтня 1899 р. на зібранні правлячої коаліції прийняли рішення якомога швидшої підготовки законопроекту щодо врегулювання мовних взаємин у монархії та вимоги призначення нового уряду, який рахувався б із парламентською більшістю. Українські депутати позитивно сприйняли цю позицію коаліції [39, с. 1]. 7 жовтня 1899 р. аналогічну резолюцію щодо мовного питання прийняли збори СХНС. Натомість “Діло” назвало представників суспільно-християнської течії “блаженними і наївними”, оскільки ті вважали, що польські депутати допустять зміцнення українських позицій у Галичині [40, с. 1].

Мовне питання стало однією із причин протиріч у стані коаліції. Польський депутат М. Білінський підготував достатньо прогресивний законопроект щодо застосування мов, проте “Польське коло” не дозволило внести його на розгляд парламенту. Це спричинило протест та обурення представників СХНС. Цією ситуацією намагалися скористатися німецькі радикали, які піднімали питання у Державній Раді щодо автономії Галичини, скасування розпоряджень щодо рівності польської та української мов у краї. Часопис “Руслан” передбачав нову кризу парламентської більшості [41, с. 1; 42, с. 1].

На загал у Державній Раді точилася боротьба між прихильниками та противниками федералізації й децентралізації влади у Австро-Угорській монархії. А. Вахнянин, виступаючи 27 жовтня 1899 р. у парламенті під час дискусії над урядовою програмою, наголошував на важливості вирішення національного питання. Він підкреслював недопустимість одностороннього вирішення мовного питання для одних народів імперії за рахунок інших й пропонував надати усім народам рівні права та можливості. Відтермінування вирішення цієї проблеми загрожувало глибокою кризою для країни. Уряд М. Кларі, на думку А. Вахнянина, не був у змозі її вирішити. Він запропонував ідею перетворення Австро-Угорщини на національну федерацію під проводом династій Габсбургів [43, с. 1].

СХНС висловив недовіру уряду М. Кларі та вимагав термінового вирішення мовного питання. 27 листопада 1899 р. молодочеські депутати оголосили обструкцію, чим паралізували роботу парламенту. “Руслан” звинувачував у загостренні ситуації “Польське Коло”, яке заблокувало проект М. Білінського [44, с. 1].

Урешті-решт, прийнято рішення щодо скликання тимчасової парламентської комісії для розробки мовного законопроекту, а парламент у цей час мав займатися іншими важливими питаннями. Проте чехи не підтримали цю пропозицію і продовжували блокувати роботу парламенту. 16 грудня 1899 р. СХНС вніс до парламенту законопроект про народності, що передбачав

вирішення проблеми національної рівноправності в монархії [45, с. 1]. Проте все це не принесло позитивного результату, а уряд М. Кларі подав у відставку.

Після короткого перебування на чолі уряду Г. Вітека, його очолив Е. Кербер. На початку чергової сесії парламенту в лютому 1900 р. молодочеські депутати знову блокували його роботу. Проте парламентська більшість, членами якої вони були, не підтримала їх. 24 лютого 1900 р. “Польське Коло” вийшло з коаліції. СХНС, у тому числі й українські депутати, звернувся до чехів з пропозицією призупинити блокування та розпочати переговори з урядом. Проте ці спроби виявилися марними. Коаліція фактично розпалася, а СХНС залишалось перейти до політики “вільної руки”. Часопис “Руслан” передбачав можливий розпуск парламенту [46, с. 1; 47, с. 1].

Незважаючи на це, українські парламентарі продовжували відстоювати інтереси народу. Зокрема, О. Барвінський, при підтримці СХНС, вніс звернення до Е. Кербера щодо захисту жителів гірських карпатських повітів від свавілля євреїв-лихварів. Жителі цих повітів, не маючи належної освіти, потрапляли у кабалу до лихварів та не надіялися на допомогу місцевої влади, яка була підкуплена цими ж лихварями [48, с. 54–55]. О. Барвінський також зустрічався з міністром судівництва Спенсом, який пообіцяв боротися з лихварством у Галичині та Буковині [49, с. 1].

Переговори Е. Кербера з керівництвом фракцій коаліції завершилися успішно і у березні 1900 р. відновлено єдність парламентської більшості. Проте вимоги чеських депутатів знову не виконали і вони продовжили блокування роботи парламенту. СХНС вирішив боротися за збереження коаліції. А. Вахнянин вину за парламентську кризу покладав на австрійську владу та висловив жаль, що уряд не прислухався до програми парламентської більшості від 1897 р., що базувалася на ідеях національної рівноправності [50, с. 1]. Слід зазначити, що він неодноразово відстоював ідею самостійності українського народу та вимагав, щоб уряд захистив галицьких емігрантів. А. Вахнянин наводив приклад, як у Бразилії австрійський консул ув'язнив декількох українців, які відмовилися виконувати рабську працю на плантаціях [51, с. 1].

7 червня 1900 р. коаліція остаточно розпалася. Молодочехи вирішили продовжити блокування парламенту, а “Польське Коло” і австрійські клерикали вели переговори з лівицею для його розблокування. Представники СХНС, старочехів і Центру вирішили зберегти міжфракційну солідарність та вимагати від уряду конкретних дій щодо запровадження національної рівноправності. “Нова правиця”, як її охрестили у пресі, налічувала усього 57 членів, єдина висловила бажання захищати інтереси усіх слов'янських народів Австро-Угорської монархії.

“Нова правиця” дотримувалася двох принципів: вірність монархії та християнськість, а її основною метою був захист національних та релігійних інтересів репрезентованих народів. “Руслан” наголошував на тому, що новий блок не був клерикальним, проте мав намір використовувати християнський світогляд щодо суспільних та державних справ [52, с. 1; 53, с. 1].

Для відновлення роботи Державної Ради Е. Кербер у другій половині серпня 1900 р. провів низку нарад з представниками усіх фракцій. СХНС представляв О. Барвінський, який підтримав намір відновити роботу парламенту для вирішення нагальних національно-політичних і соціально-економічних питань. Проте переговори Е. Кербера з лідерами фракцій не увінчалися успіхом, оскільки чеські депутати висували ультимативні вимоги, які уряд не міг виконати, побоюючись загострення взаємин з німецькомовною лівицею. Часопис “Руслан”, висловлюючи думку СХНС, робив припущення, що дійде до розпуску Державної Ради, але в її новому складі національне питання знову відіграватиме

першорядну роль. СХНС висловлював протест щодо його штучного відтермінування та вимагав уведення національної рівноправності [54, с. 1].

Урешті-решт 8 вересня 1900 р. цар Австро-Угорщини Франц-Йосиф I видав декрет про розпуск нижньої палати парламенту та оголосив про проведення нових виборів [55, с. 4].

Слід зазначити, що співпраця зі слов'янськими та українськими депутатами відбувалася не лише у стінах парламенту. Зокрема, у вересні 1897 р. О. Барвінський здійснив подорож до столиці Словенії – м. Любляни, де відбувся словенський конгрес за участі депутатів сейму і Державної Ради. О. Барвінського обрано членом президії. Як почесний голова на конгресі він проголошував учасникам зібрання ідеї слов'янської єдності, розпочавши свою промову словенською, а завершивши українською мовою. Зокрема, О. Барвінський зазначив, що створення СХНС стало визначальною подією для слов'ян у Австро-Угорщині, оскільки це призвело до консолідації слов'янських депутатів у коаліції [64, с. 1]. У 1898 р. як делегат СХНС О. Барвінський був чи не єдиним представником від українських партій на святкуванні у Празі столітнього ювілею великого чеського науковця Ф. Палацького [56, с. 223]. Це безумовно покращувало взаємини між українцями та представниками інших слов'янських народів на культурній ниві.

За наступної парламентської каденції 1901–1906 рр. група поміркованих українських депутатів увійшли до фракції “Слов'янський центр”, що продовжував вести політику СХНС. О. Барвінський від імені своїх однопартійців відмовився увійти до складу “Русько-українського клубу” на чолі з Ю. Романчуком, оскільки вважав, що опозиційна діяльність щодо уряду клубу не принесе жодної користі для українців. Ще однією причиною відмови входження до цієї фракції була участь у ній москвофіла М. Короля [57, с. 1]. Після завершення своєї парламентської діяльності діячі суспільно-християнської течії і надалі продовжували підтримувати тісні взаємини зі слов'янськими науковими і політичними діячами, вели з ними постійну переписку, інформували про українські справи тощо.

Отже, з одного боку, консолідувавшись із іншими слов'янськими депутатами, українці увійшли до правлячої парламентської коаліції, що дало змогу вирішувати нагальні проблеми Галичини. З іншого – непорозуміння з урядом та деякими іншими представниками коаліції, насамперед поляками, робило їх роботу малоефективною, що й призвело до розпаду коаліції та розпуску парламенту.

Список використаних джерел

1. Антошевський Т. До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (80-ті рр. XIX ст. – 1914 р.) / Тарас Антошевський. – Львів, 1997. – 36 с. 2. Аркуша О. Олександр Барвінський. До 150-річчя від дня народження / Олена Аркуша. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1997. – 34 с. 3. Кліш А. Політична діяльність християнсько-консервативної течії наприкінці XIX – на початку XX ст. / Андрій Кліш // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 1. – С. 63–68. 4. Кліш А. Формування суспільно-християнського руху в Східній Галичині наприкінці XIX ст. / Кліш А. Б. // “Гілея: науковий вісник”: Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2011. – Випуск 50. – С. 37–42. 5. Matkovič S. Ivan Šusteršič i hrvatski političari / S. Matkovič // Pilar. – Časopis za društvene i humanističke studije. – Vol. IV. – № 7–8 (1–2). – Prosinac, 2009. – С. 87–101. 6. Radosavljevič B. Katoliška narodna stranka in Hrvati v letih 1897–1903 / B. Radosavljevič // Zgodovinski časopis. – Leto 1994. – Letnik 48, št. 3. – С. 335–351. 7. Rahten A. Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu: slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897–1914. Slovensko panevropsko gibanje / A. Rahten – Celje: Založba Panevropa, 2001. – 156 s. 8. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с. 9. Лист до До О. Кониського //

Листування Михайла Грушевського. – К.: 1997. – Т. 1. – С. 61–62. 10. *Центральний державний історичний архів України у м. Львові* (далі – ЦДАЛ України), ф. 818, оп. 1, спр. 10, 89 арк. 11. *Барвінський О.* Значінє українсько-руского народу для Австро-Угорщини. – С. 21–22. 12. *Клюб руских послів в парламєнті* // Руслан. – 4 цвітня 1897. – С. 1. 13. *Edinost.* – 3. апріл 1897. – §. 40. 14. *Добили торгу* // Дѣло. – 4 вересня 1897. – С. 1. 15. *Мантѣѣ* // Дѣло. – 14 вересня 1897. – С. 1. 16. *В справі адреси до трону* // Руслан. – 9 мая 1897. – С. 1. 17. *Що зробив Славянський Союз при зредаговано адреси* // Руслан. – 16 мая 1897. – С. 1. 18. *Яка парламентска більшість може остоятись?* // Руслан. – 20 червня 1897. – С. 1. 19. *Становище “Славянського християнсько-народного Союзу” в Раді державній* // Руслан. – 6 липня 1897. – С. 1. 20. *Постуляти “Союзу”* // Руслан. – 14 падолиста 1897. – С. 1. 21. *Два моменти* // Руслан. – 17 падолиста 1897. – С. 1. 22. *Вісти політичні* // Руслан. – 5 грудня 1897. – С. 1. 23. *Маніфєсти* // Руслан. – 12 грудня 1897. – С. 1. 24. *Чи правиця існує?* // Руслан. – 7 серпня 1897. – С. 1. 25. *До руских послів* // Руслан. – 6 вересня 1897. – С. 1. 26. *Дальша діяльність СХНС* // Руслан. – 21 грудня 1897. – С. 1. 27. *Кліш А.* Вплив представників суспільно-християнської течії на відкриття української гімназії в Тернополі / Андрій Кліш // *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”* / [За заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Ч. 1. – С. 77–78. 28. *Річ п. Дра* Шустершіча, виголошена 29. Марця 1898 р. в раді державній в імені Слав. христ.-нар. Союзу в розправі над заявою міністра-президента гр. Туна // Руслан. – 1 цвітня 1898. – С. 1. 29. *Наше язиковє внесєне* // Руслан. – 24 цвітня 1898. – С. 1. 30. *Допись* // Руслан. – 30 цвітня 1898. – С. 1. 31. *Чи правиця існує?* // Руслан. – 7 серпня 1898. – С. 1. 32. *ЦДАЛ України*, ф. 818, оп. 1, спр. 13, 130 арк. 33. *Зїзд руских послів* // Руслан. – 13 вересня 1898. – С. 1. 34. *Зь ради державнои* // Дѣло. – 1 жовтня 1898. – С. 1. 35. *Не такій чорт страшній!* // Дѣло. – 28 вересня 1898. – С. 1. 36. *Довірочні збори руских народовців* // Руслан. – 4 падолиста 1898. – С. 1. 37. *Криза правиці* // Руслан. – 11 червня 1899. – С. 1. 38. *Спростованє посла Барвінського* // Руслан. – 14 жовтня 1899. – С. 1. 39. *Заява правиці* // Руслан. – 8 жовтня 1899. – С. 1. 40. *Въ справѣ* заяви правиці // Дѣло. – 4 жовтня 1899. – С. 1. 41. *Письмо з Відня* // Руслан. – 21 жовтня 1899. – С. 1. 42. *Відокремїшенє Галичини* // Руслан. – 31 жовтня 1899. – С. 1. 43. *Річ посла Вахнянина*, виголошена в державній Раді, дня 27. жовтня, при розправі над заявою правительства // Руслан. – 1 падолиста 1899. – С. 1. 44. *Обструкція* // Руслан. – 30 падолиста 1899. – С. 1. 45. *Значуці події* // Руслан. – 20 грудня 1899. 46. *Письма з Відня* // Руслан. – 27 лютого 1900. – С. 1. 47. *До ситуації* // Руслан. – 8 марта 1900. – С. 1. 48. *Лєвицкій І.* Александр Барвінскій в історії культурного движєния руского народа на Прикарпатю / *Лєвицкій І. Е.* – Львів, 1901. – 118 с. 49. *Новинки* // Руслан. – 23 марта 1900. – С. 1. 50. *Правиця* // Руслан. – 12 мая 1900. – С. 1. 51. *Річ посла Вахнянина* виголошена в австрійській делегаций при бюджеті міністерства заграничних справ 26. Мая // Руслан. – 2 червня 1900. – С. 1. 52. *Перед катастрофою* // Руслан. – 13 червня 1900. – С. 1. 53. *“Der Süder”* о “Новій правиці” // Руслан. – 5 липня 1900. – С. 1. 54. *На розтуті* // Руслан. – 7 вересня 1900. – С. 1. 55. *Баран А. В.* Виборча реформа в Австро-Угорській монархії 1907 р. і роль українських депутатів у її проведенні / *А. В. Баран* // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія юридична. Збірник наукових праць. – 2012. – № 3. – С. 3–12. 56. *Кравець О.* Хорватські дописувачі Олександра Барвінського / *Ольга Кравець* // *Проблеми слов'янознавства.* – 2004. – Вип. 54. – С. 221–226. 57. *Вісти з парламентарних кругів* // Руслан. – 13 лютого 1901. – С. 1. 58. *З Ради державної* // *Народна Часопись.* – 25 марта (6 цвітня) 1897. – С. 1. 59. *Адреса більшости парламентарної* // *Народна Часопись.* – 25 марта (6 цвітня) 1897. – С. 1. 60. *Вісти політичні* // *Народна Часопись.* – 12 (24) грудня 1897. – С. 1. 61. *Вісти політичні* // *Народна Часопись.* – 24 лютого (8 марта) 1898. – С. 1–2. 62. *Вісти політичні* // *Народна Часопись.* – 27 марта (8 цвітня) 1898. – С. 1–2. 63. *Вісти політичні* // *Народна Часопись.* – 18 (30) вересня 1898. – С. 1–2. 64. *Промова пос. Барвінського* на словінськїм в Люблянї // *Народна Часопись.* – 18 (30) вересня 1898. – С. 1. 65. *Пос. Беркє* о ситуації і “Руслан” о Славянськїм союзї // *Народна Часопись.* – 29 червня (11 липня) 1898. – С. 1.

Андрей Клиш

ФРАКЦИЯ “СЛАВЯНСКИЙ ХРИСТИАНСКО-НАРОДНЫЙ СОЮЗ” В ГОСУДАРСТВЕННОМ СОВЕТЕ (1897–1900 ГГ.)

Рассмотрено участие украинских депутатов общественно-христианского движения во фракции “Славянский христианско-народный союз”, действовавшей в Государственном Совете в течение 1897–1900 гг. Проанализированы важные вопросы, которые поднимали украинские депутаты в Венском

парламенте и на правительственном уровне. Охарактеризовано их сотрудничество с парламентариями других славянских народов Австро-Венгерской империи. Показана роль украинских депутатов в работе коалиции, в которую они входили.

Ключевые слова: “Славянский христианско-народный союз”, Галичина, Государственный совет, фракция, “Русский клуб”, Католическо-русский народный союз.

Andriy Klish

“SLAVIC CHRISTIAN NATIONAL UNION” FACTION IN THE STATE COUNCIL (1897–1900)

Participation of Ukrainian deputies social-christian movement in the faction “Slavic Christian-National Union”, which operated in the State Council during the 1897–1900. Analyzed the important issues raised by the Ukrainian deputies in the Vienna parliament and at the government level. Characterized their cooperation with parliaments of other Slavic peoples of the Austro-Hungarian Empire. The role of Ukrainian MPs in the coalition to which they belonged.

Key words: “Slavic Christian-National Union”, Galicia, the State Council, faction, “Ruthenian Club”, Ruthenian Catholic People’s Union.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 94(477)+94(4)

Ярослав Калакура, Михайло Юрій

ШЛЯХ ДО ЄВРОПИ ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ

Розглядаються об'єктивні чинники європейського вибору українського народу, їх історичне, цивілізаційне та ментальне підґрунтя, дається характеристика реакційної політики путінського режиму, спрямованої на дезінтеграцію України та стримування її поступу.

Ключові слова: Україна, євроінтеграція, цивілізація, ментальність, конфлікт, фундаменталізм, агресія Росії.

Українське суспільство і світ чекають, коли все те, що відбувається на Донбасі, завершиться. А кінця йому не видно. Тим більше, лічильник масштабних смертей, поранень і руйнувань вже не можна обнулити, як і не можна викреслити з пам'яті трагедію, сльози і гіркі особисті враження тисяч учасників і свідків учасників гібридної війни, розв'язаної імперською Росією проти України. Портрети з чорними стрічками так і залишаться на полицях старих відглянцованих шаф. “А це, сину, камуфляж твого батька, він у ньому воював”. За що? Яка різниця – дитячі спогади найсильніші й найдовірливіші. Рідні загиблих будуть міряти майбутнє минулим, воно, в свою чергу, визначатиме теперішнє і майбутнє.

Перша смерть перекреслює будь-яке раціо – віднині є тільки “ми” і “вони”. Неважливо, як було все насправді – значення має лише те, що люди про це думають. Україна 23 останні роки прожила без крові. Загибель людей породила картину майбутнього. Головний зміст цієї картини – Свобода, але настільки важкий шлях до неї.

Згадаймо ніч фінального штурму Майдану. В це навіть вірилося з великими труднощами, наскільки епічним було все, що відбувалося. Як у голлівудському блокбастері: ранком вирішальна спроба прориву, потім контратака, вуличні бої, відрізання найбільш боєздатних сотень, відхід до останніх барикад, година на капітуляцію, відмова від неї і потім – штурм. Вогонь і дим автомобільних шин, спалені бетеери, рідючі ряди захисників. Багато хто не вірив, що вони вистоять. А вони протрималися. Інтернет-канали показували картинку на сотні мільйонів доларів кіно зборів – якщо б йшлося про постановочні зйомки. Але це була реальність.

Прямо тоді в он-лайнні йшло формування нового українського героїчного народу, модерної української нації. Ті, хто в ту ніч поліг на Майдані, в підсумку займуть у свідомості українців таке ж місце, як і хлопці, котрі загинули під Крутами.

Згодом, через добу, була “Небесна сотня”. Втеча В. Януковича. Анексія Криму. Донецьк. Луганськ. АТО. Масова загибель воїнів, добровольців і мирних мешканців. Війна.

Незабаром виповнюється вже рік як Україна прискореним темпом формує свою власну ідентичність – з пантеоном мучеників, героїв і зрадників, з розумінням норми, з межами допустимого і категорією “своїх” і “чужих”. Цього

не було з моменту здобуття незалежності – перемога на “Євробаченні” або спортивні успіхи збірних сьогодні вже стали вторинними. На Майдані народжувався той самий національно-визвольний героїзм, який стає фундаментом для утвердження української нації. Причому героїзм навіть не в етнічному розумінні – “українське” потроху починає ставати політичним і громадянським [4].

Те, що відбувається зараз у відносинах між Україною і Росією – це, звичайно, не просто війна, а глибокий цивілізаційний конфлікт, ціннісний конфлікт минулого і майбутнього, конфлікт радянського і нерадянського, європейського і постімперського.

У ХХ столітті склалася спеціальна наукова дисципліна – цивілізаційна теорія. Вона базується на ідеї про те, що в процесі історичного розвитку на земній кулі формується обмежена кількість особливих, відмінних одна від іншої стратегій людського буття. Кожна з них, домінуючи на певній, досить значній території, виявляється фактором, що визначає весь устрій життя. Це і є локальна цивілізація. Як приклад можна навести західнохристиянську або євроатлантичну, східноєвропейську або православну, ісламську, індійську, латиноамериканську цивілізації. До більш вузьких цивілізацій відносять регіональні, з-поміж яких виділяється й українська.

Відомо, що цивілізації формуються на певній стадії розвитку людства, коли виникають міста, держави, писемність. Реально світова цивілізація – це цілісність локальних цивілізацій, що взаємодіють між собою. Локальні цивілізації взаємодіють між собою, постійно конкурують одна з іншою за вплив на людей, територію і ресурси, але в підсумку вони складають ціле культури людства.

Виникає запитання: яким чином самозберігаються цивілізації? Як їм вдається відтворювати себе, протистояти зовнішньому тиску, відповідати на виклик історії?

Відповідь на це питання підводить нас до часто вживаного в останній час поняття “ментальність”. Як відомо, під ментальністю розуміють стиль або тип мислення, що визначає всі наші дії. Ментальність всмоктується з молоком матері, видається чимось природним і єдино можливим і не рефлексується. Ментальність – це не те, що ми думаємо, зокрема, і з приводу самих себе, а те, що задає характер нашого мислення. “Ми не те, що ми думаємо про себе, – ми те, що ми думаємо” [5].

Ментальність забезпечує стійкість системоутворюючих ознак, які в культурології називаються культурним ядром. Тим самим вона забезпечує збереження самототожності цивілізації та оформляє канал еволюції культури. Кожна конкретна цивілізація виникає в той момент, коли складається стійка ментальність. При цьому суспільство, що переживає цивілізаційний синтез, переходить з аморфного в структурований стан, стає стійким до зовнішніх впливів. Цивілізація, що виникла, розвивається, відповідає на виклики історії. В процесі цього розвитку ментальність може переживати значні структурні зрушення, які дозволяють адаптувати суспільство і культуру до умов, що радикально змінилися. Коли ментальність вичерпує можливості подальшого розвитку і втрачає адаптивність – тобто перестає працювати як ефективний механізм, що забезпечує виживання людини в умовах, які змінилися, – цивілізація згасає. Її населення і територія можуть бути “розібрані” сусідніми цивілізаціями, або стати полем наступного цивілізаційного синтезу.

Може виникнути питання: а що дає ця теорія в практичному плані? Багато, стосовно до теми нашого обговорення – розуміння того, що цивілізації становлять системні цілісності. Сума ознак – культурне ядро – задається якісними характеристиками цілого. Якщо ставити перед собою завдання вибору

характеристик культури (відповідно, і всього того, що витікає з культури – національного характеру, історичної долі), то реальний вибір можливий між стійкими пакетами взаємопов'язаних характеристик. Близька нашому серцю українська працьовитість і душевність – в комплекті з ними йдуть втеча від зовнішнього світу, неповага до закону, величезна енергорозтратність, алкоголізм, калюжі урини в ліфтах, корупція, хабарі, розбиті дороги, часто-густо повалені плоти тощо. Якщо подивитися, наприклад, на німецьку ментальність, то там діловитість обов'язково поєднується з раціональністю, помірністю, стійким обивательством, формальним стилем людських і навіть родинних відносин, недосажною і незрозумілою для української людини законослухняністю.

Щоб зрозуміти, що Євросоюз – це союз країн, об'єднаних спільною цивілізаційною специфікою, достатньо звернути увагу на те, що він упродовж кількох десятиліть успішно розвивається як об'єднання католицьких і протестантських країн. А ось православна Греція, яка вступила до ЄС у 1982 р., донині знаходиться на периферії. Болгарія і Румунія, які увійшли в союз, налаштовані, як видно, прийняти всі європейські цінності. Щодо України, то можна сказати наступне – вибір нею європейського вектору розвитку є, по суті, стратегічною трансформацією, що становить цивілізаційний вибір. Якщо розглядати український “проект Європа” тільки як сукупність юридичних, дипломатичних, військово-технічних зусиль, то він приречений на малоефективність. Успіх всього інтеграційного проекту може бути досягнутий тільки за умови вирівнювання ментальних установок українських і західноєвропейських. Причому, оскільки сенс проекту в інтеграції України в Європу, а не навпаки, це вирівнювання не може означати нічого іншого, як корегування неадаптивних установок культурного ядра, притаманних українській ментальності.

Узагалі, в такій постановці питання немає нічого надприродного. Як уже зазначалося, ментальність здатна до суттєвих адаптаційних зрушень. Тільки інерційність мислення заставляє фіксувати у суспільній свідомості нині існуючі ментальні установки як останні.

Історія, наприклад, знає приклади їх успішної трансформації. Достатньо згадати Туреччину, яка здійснила в 20-х роках минулого століття глибокі зміни, пов'язані з діяльністю Кемаля Ататюрка, якому вдалося зруйнувати традицію, що зайшла в глухий кут, і вибудувати національну державу замість Османської імперії, яка століттями протистояла Європі – нову, секулярну Туреччину, орієнтовану на європейські цінності. Успіх цих реформ був би неможливий без корегування ментальних установок. Причому таке корегування не зруйнувало турецьке суспільство, не обернулося втратою ідентичності. Але забезпечило вражаючу динаміку. Сам факт теперішніх переговорів про вступ Туреччини до Євросоюзу свідчить про те, що сучасна Туреччина вже набагато ближче до Європи, ніж до фундаменталістських мусульманських режимів.

З іншого боку, можна навести приклади переналаштування ментальних установок, які відбуваються “природним” шляхом у процесі еволюції. Так, середньовічне європейське суспільство мало багато рис, подібних до української традиції. Однак, пройшовши епохи Реформації і Контрреформації, Просвітництва і великих буржуазних революцій, Європа попрощалася зі спадковістю Середньовіччя. При цьому суттєво змінилися ментальні установки. На місце системи привілей традиційного станового суспільства приходять рівність усіх громадян перед законом. Утверджується повага до приватної власності, людської особистості, етика особистісного успіху. Ці та інші зрушення в системі базових установок дозволили створити сучасне динамічне суспільство, забезпечити ті стандарти, прагнення до яких Україна оголошує сьогодні своєю метою. Підкреслимо, що ці структурні зрушення, принісши з собою глибокі

зміни, не зруйнували західноєвропейську цивілізацію, зберегли її самототожність. Однак цей “природний” процес зайняв у Європі кілька століть.

Цих століть у сьогоденній Україні немає. Тому успіх реалізації “європейського проекту” повністю залежить від можливості проведення в теперішній Україні глибинних реформ, продуманого, цілеспрямованого корегування тих цінностей, установок, стереотипів мислення, які блокують перспективи прискореної модернізації українського суспільства.

Подивимось, які “вихідні позиції”, що визначають для України можливості вирішення позначеного нами питання. Сучасна наука має багато аргументів на користь особливої місії України як колиці індоєвропейської культури, звідки цивілізація поширилась на Європу і світ, європейськість українського коріння. Торкаючись питання про те, що спільного між українцями і європейцями, вкажемо насамперед на деякі моменти, які неупереджений науковий аналіз даної проблеми в об’язковому порядку повинен враховувати. Україна–Русь (Києво–Руська і Галицько–Волинська держави) зародилася і утверджувалася як складова Європи. Монголо–татарська навала на певний час загальмувала її цивілізаційний поступ, але не знищила європейські устремління, підтвержені в козацько–гетьманські часи (П. Мазепа, П. Орлик), добу Української революції 1917–1921 рр.

Першочергово населення України століттями включало в себе значну кількість представників європейських народів – болгар, угорців, греків, італійців, німців, поляків. Окремі регіони України шістьсот років входили до складу Речі Посполитої та Австро–Угорщини. На багато міст України (Львів, Київ, Луцьк, Чернігів, Полтава та багато інших) з XIV століття поширюється так зване “магдебурзьке право” – модель міського самоуправління, що склалася у середньовічній Європі. Це задавало корпоративний характер українського суспільства, в межах якого життя людини, умови професійної діяльності, її права і законні інтереси забезпечувалися корпорацією. З XV століття в Україні існував такий класичний інститут феодального європейського міста як цехи, які нічим не відрізнялися від цехів на Заході.

Уся історія України поза Московією і Росією – це історія входження у західноєвропейський суперетнос, нехай навіть через часткову колонізацію і окатоличення. Досить часто випускається з вигляду та обставина, що з другої половини XVI століття на території України працювали єзуїти. Орден єзуїтів володів кадрами і засобами, мав у країні свої монастирі та школи. Місцеві жителі, що зверталися в єзуїтські колеґії, безкоштовно отримували чудову європейську освіту і також виховання в дусі войовничого католицизму. Крім того, єзуїти видавали книги, влаштовували публічні диспути, виступали з чудовими проповідями, тобто працювали на перспективу [6, с. 538–539].

На заході України політика трансформації культури і самосвідомості в стратегічному плані завершилася успіхом – поширення греко– і римокатолицизму фіксувало європеїзацію ментальності західноукраїнського суспільства. В центрі країни (Правобережна і Лівобережна Україна) подібна корекція не була завершена. Однак вже Богдан Хмельницький, вимушений боротися з польською короною, думав і діяв як польський пан, відстоюючи свої законні права. Щодо таких сутностей, як влада і закон, – а це моменти, що системоутворюють і визначають характеристики цивілізаційної свідомості, – між Б. Хмельницьким і до прикладу – сучасним йому московським боярином пролягла прірва. Пригадаємо хоча б відомий інцидент, що стався між Б. Хмельницьким і В. Бутурліним з приводу присяги під час підписання Переяславської угоди. В цьому відношенні суб’єктивне протистояння українців Польщі (на рівні упереджень, що збереглися до сьогодні) нічого не змінює. Наприклад, “московити” довгий час воювали з ордою, але на архетипічному рівні

повністю перейняли ординську агресивну політичну культуру (що і нині визначає ці самі риси російської політики – війна у Придністров'ї, Грузії, Україні) [6, с. 207–208].

Сьогодні більше четвертої частини населення України – греко- і римокатолики. І як констатація – західна і центральна Україна – це глибоко провінціалізована Європа. Цивілізаційний синтез (тобто формування стійкої культури) відбувався тут у XIV – XVII століттях, коли ці території входили у Європу. Стосовно Росії, то цивілізаційний синтез відбувався у ній в той самий час, що в західних і центральних областях України, але в якісно інших геополітичних умовах, які диктували інші характеристики культури, що призвело до кардинальних відмінностей [5].

Щодо Слобідської України і сучасного Донбасу, то це тема особливої розмови. Стіяка слов'янська колонізація у Слобідській Україні відбувалася досить пізно, досвіду життя в межах європейських держав наші співвітчизники не мали, а після Переяславської угоди ця територія піддалася найбільшому зросійщенню. Як приклад, слова Г. Сковороди: “Малоросія мені мати, а Україна – тітка”. З приводу Донбасу, то як відомо – там значний відсоток етнічних росіян. Отже, тут склалася особлива мозаїка факторів, що сформувала свою культурну і психологічну особливість, дещо відмінну від ментальності Західної і Центральної України.

Загалом, виходячи з сьогоденних подій в Україні маємо справу з цивілізаційним протистоянням. Незважаючи на те, що Україна входить у східноєвропейську православну цивілізацію, вона водночас є регіональною цивілізацією, орієнтована, виходячи зі своєї ментальності, на західноєвропейську цивілізацію. Візантійську спадщину часто помилково називають “татарською” або “євразійською”, хоча доля істини тут є. Кордон Європейського і Російського цивілізаційних ареалів проходить умовно на Сході України. Як завжди межа культур працює ніби дзеркало, відбиваючи всі процеси перевернутими. На захід від цього “дзеркала” – в Україні – відбулася руйнація деспотичної візантійської традиції і почалося будівництво нормальної європейської національної демократичної держави. В цьому розумінні Лютнева (але почалося 23 листопада 2013 року) Українська Антикорупційна революція – Революція Гідності – одна з останніх у третій демократичній хвилі, про можливість якої писав у 1989 році Френсіс Фукуяма, що почалася з демократичної революції на Філіппінах у 1987 році – проти режиму Ф. Маркоса. Складовою частиною цієї хвилі стала й Арабська весна 2011 року, і російські протести 2011–2012 років. Чимось Українська революція нагадує початок Великої французької революції і Угорську революцію 1956 року. Зовні це досить комічно. В 1792 році й наступних роках французи не розуміли, як німці, італійці і росіяни можуть боротися за своїх деспотів-монархів, священників, графів і баронів. А ті не розуміли, як можна підняти руку на богодану монархію, церкву, вікову аристократію. Так і зараз, коли національно-демократична революція, написавши на знаменах гасла Болотної – парламентська республіка і люстрація – подається як фашистський закат [3].

Значна частина жителів Донбасу не сприймає ідеї Антикорупційної революції, оскільки там сильні моменти утриманства – приєднатися (нехай і другорядними) до імперії В. Путіна і користуватися долею тюменського газу. Це той самий описаний Е. Геллнером варіант “племінного” розуміння свободи, коли свободою вважається не право вибору влади, а право мати як владу винятково одноплемінників.

Щодо Росії, то вона переживає перехід від імперського типу суспільства і держави до інших. Тут роздоріжжя. Можна стати нацією цивілізацією (надетнічною громадянською нацією), як США, Канада, Бразилія тощо. Можна

розділитися на кілька національних держав європейського типу. Перший сценарій і російська держава, і еліти (політична і культурна) провалили. Але бажаючи зберегти федерацію-імперію, вибрали варіант руської великодержавності. Для цього знадобилися анексія Криму і холодна війна з Заходом.

Європейською імперією Росія перестає бути після втрати України. Українська “єврореволюція” позбавила Росію надій на втягування України в утворення імперського типу. Це означає і прощання Росії з Європою. Нинішня політика Росії до смішного копіює її дії в кінці XVIII століття, коли імперія вторглася в Польщу – для захисту прав шляхти від централізації. Вторглася в Швецію – для захисту претензій баронів, невдоволених посиленням влади короля. Пародійно нагадує і привід для Кримської війни 1853–1855 років, коли Росія спочатку запропонувала Західній Європі поділ Османської імперії, а потім почала вимагати у турків передачі покровительства над усіма їх християнськими підданими.

Путінський режим об’єктивно йде до свого фіналу, тому що тримається тільки на вірі у доброго царя. Осідлавши націоналізм, В. Путін ніби пружиною відкинув маятник згасання своєї популярності. Але потім настане невідворотне і ще більш швидко розчарування (як у монархії – після національної ейфорії 1914–1915 років у Росії, як до радянської влади – після культу М. Горбачова в 1985–1988 роках) [3].

Коли говорять, що В. Путін психічно хвора людина і що вся російська політика насичена психопатією, то тут, очевидно, є доля правди. Однак проблема в іншому. Імперська хвороба великодержавності не піддається клінічному аналізу з анемнеза однієї людини. Вона як ракова пухлина вразила весь російський державний і частково суспільний організм і на відміну від побутової шизофренії це державне безумство спирається на певну і достатню жорстку логіку [1]. Для того, щоб зрозуміти цю логіку, необхідно системно виявити основні параметри незворотного зрушення свідомості в російській суспільній свідомості, які мають такий вигляд:

1. Нинішній режим Росії – це типовий фундаменталістський проект. Ті, хто стверджує, що у В. Путіна немає ніякої ідеології і що його метою є лише отримання грошей в геометричній прогресії, що його політична система становить різновид клептократії, яка відрізняється від моделі В. Януковича лише масштабами, мислять категоріями вчорашнього дня. Готовність В. Путіна і його громадян піти на матеріальні обмеження заради фінальної битви з силами світового зла говорить про те, що ідея самоцінності накопичення перестає бути домінуючою в російському суспільному просторі й в російських ЗМІ. В цьому запереченні ліберальної цінності матеріального добробуту і демократії як ідеального політичного аналога цієї цінності й проявляється перша прикмета російського фундаменталістського проекту.

2. Другою прикметою виступає послідовне “антизахідництво”, яке було фішкою “русской идеи” впродовж майже трьох століть, але яке не було державною ідеологією. Тепер – це ідеологія державна.

3. Як будь-яка “консервативна революція”, її сучасний російський варіант – це ідеалізоване Середньовіччя, причому ця характеристика становить не метафору, а реальні характеристики соціального устрою, ідеологій і технологій режиму. Наприклад, цивілізаційне протистояння Заходу перетворюється в різновид “релігійної війни”, де істинна релігія православ’я вступає у двобій з західними християнами-єретиками. (Релігійні конотації військового й інформаційного протистояння з Україною добре проглядаються на прикладі використання слова “уніати”, що є релігійним аналогом “бандерівцям” як ворогам православ’я і “Руського Міра”.) В цьому проявляється російський

месіанізм і сам В. Путін приєднується до нього у своєму баченні відновлення Імперії. Фундаменталістський характер цього проекту полягає в тому, що він позбавлений будь-яких раціональних складових. Його не можна трактувати як раціональний “захист інтересів”, і тому, за великим рахунком, він має не стільки геополітичний, скільки містичний характер. Сама ідея Імперії як “Третього Риму” також прийшла з середньовічної архаїки. Вона подібна до ідеї “Небесного Града” Бл. Августина, що дає можливість кремлівським ідеологам вбачати її риси в Російській імперії, в СРСР і в Новій “віртуальній Імперії” майбутнього. І в контексті цих візонерських мрій Київ також виступає не стільки як столиця незалежної сусідньої держави, скільки як інкарнація Риму або Єрусалиму, як “мати городів руських”, без повернення якого створення Імперії неможливе. Тому вторгнення росіян треба трактувати не просто як військову операцію, а як хрестовий похід проти невірних. І це наводить на думку, що метою В. Путіна є саме Київ як знаковий і символічний Центр його конструкції.

4. Третьою характеристикою фундаменталістського проекту є міліарна ідеологія як логічне продовження есхатологічної міфології “останньої битви”. Перемога ідеології даного типу в російській суспільній свідомості, його прогресуюча радикалізація свідчать про те, що фундаменталістське зрушення відбулося і за вказаною характерологічною ознакою. Наприклад, О. Дугін коментує вторгнення російських військ в Україну як початок завоювання Росією не тільки простору колишнього СРСР, а всієї Європи і встановлення нової Імперії візантійського зразка. Всі ці прояви мілітарного радикалізму свідчать про перегляд звичних взаємовідносин між війною і політикою. Війна більше не потребує раціонально сформульованої війни, вона перетворюється на самоціль.

5. В. Путін є людиною з відхиленою психікою не більше, ніж багато інших сучасних і минулих диктаторів. (У будь-якому разі керівники типу Кім Чен Іна характеризуються набагато більшою мірою особистої психопатології, ніж російський президент.) В нинішній ситуації він виступає швидше як ретранслятор суспільного запиту і виконавцем проекту, який психопатологічний. Він орієнтується на інстинкт натовпу, який вимагає “прямих дій” і заряджений шовіністичним психозом. Загнати цих фурій назад уже майже неможливо. Для носіїв такого психозу гасло А. Гітлера “Гармати замість масла!” є зрозумілим і прийнятним. Для цих людей марші, хода і переможні відомості з фронтів бойових дій важливіше матеріального статку. Їх не лякає можливість перетворитися за рівнем життя на Північну Корею і навіть перспектива ядерного Апокаліпсису.

6. Зазначене зрушення на війну має характер невідворотності з багатьох напрямів. Світ у цілому, сама Росія, її відносини з Україною і з цим світом уже не можуть повернутися у вихідну точку. По-перше, неможливо експансіоністський проект зупинити і знову повернутися в русло міжнародного права, визнання державного суверенітету, поваги до територіальної цілісності тощо. Тобто, перейти до ліберально-демократичних норм і відмовитися від фундаменталістської ідеології. По-друге, видається неможливим заспокоїти “розбурхане море” масової істерії і психозу всередині країни і сказати, що після загарблення Криму ми повертаємося на вихідні позиції. По-третє, неможливо повернутися до нормальних відносин з Заходом і після того, як провідні західні лідери порівняли В. Путіна з А. Гітлером, налагодити з ними нормальні відносини. На В. Путіні, як адекватному політикові, поставлений великий жирний хрест раз і назавжди. Так само неможливо уявити собі повернення нормальних відносин з Україною, риторики “братерської любові” і “стратегічного партнерства”. Після того, як північний сусід України показав свій звіриний оскал, єдиною формулою відносин України з Росією можуть бути лермонтовські рядки “Прощавай, немита Росія, країна рабів, країна панів”.

7. Всі перераховані свідчення “точки неповернення” і змусять В. Путіна авантюрно “грати на загострення”.

8. Що чекає на Росію на виході з цієї авантюри? Не треба бути інформованим експертом, щоби передбачити відносно швидкий фінал всього цього проекту і особисто В. Путіна. Російська економіка досить слабка, щоби працювати винятково “на війну” і забезпечувати перманентну військову агресію. Але при цьому В. Путін не залишив собі вибору, крім нарощування завойовницької стратегії, кінцево перейшовши Рубікон. Історія свідчить про невідворотну загибель режимів, що ставали на цей шлях.

9. І останнє. Путінська агресія – це початок “кінцевого вирішення” російського питання або, можливо, вирішення й метафізичної загадки під іменем “Росія”. Ця агресія не просто дає відповідь, а закриває саме питання, тому що вона показує, що ніякої загадки в російському феномені немає і ніколи не було. Це Сфінкс без загадки, місце якої займає порожнеча. І єдиним уроком, який Росія змогла піднести людству, є нагадування про негарантованість його існування, про те, що навіть у XXI столітті можливе падіння у прірву варварства, яке здатне поставити під питання саме його виживання. Росія як історичний проект виявилася мильною бульбашкою, “невдалою твариною”, еволюційним історичним глухим кутом, вихід із якого можливий лише на шляхах деструкції. Іншими словами, Росія – це “чорна діра” цивілізації, певне метафоричне облаштування тотальної анігіляції [3]. І після засвоєння цього уроку так звана “русская идея” помирає без усілякого шансу на відродження.

Отже, драматичні події останніх місяців з усією очевидністю підтверджують, що цивілізаційний вибір України наштовхнувся не лише на шалений спротив п'ятої колони, але й військову потугу путінської Росії. Нова психологічна травма, нанесена Україні, що зумовлена тимчасовою анексією Криму і гострою кризою на Донбасі, не поставила під сумнів траєкторію українського поступу. Досвід історії переконливо доводить, що після кожної травми Україна ставала ще міцнішою і монолітнішою. Немає сумніву, що так буде і на цей раз. Така впевненість підтверджується й тим, що Україна не самітня, з нею прогресивні сили світу, свідченням чого став Марш Миру, що пройшов 21 вересня на всіх континентах земної кулі. У цей складний час, коли збройна війна проти України супроводжується масованою інформаційною кампанією, велика роль у відстоюванні правди належить українській гуманітаристиці, історичній науці, покликаний викривати небезпеку парадигми “русского мира”, спростовувати нав'язувані Росією міфи і закостенілі стереотипи, канонізовані у зловісних тезах про так зване 300-річчя “воз'єднання” України з Росією.

Список використаних джерел

1. *Ворон З.* Россия как “черная дыра” в мировой цивилизации // <http://voronzinua/note/24-3-14-18093>
2. *Геллнер Э.* Пришествие национализма. Мифы нации и класса // Путь: международный философский журнал. – 1992. – №1. – С. 47;
3. *Иклов Е.* Россия и Украина перед зеркалом своей границы // <http://e-v-ikhlov.livejournal.com/57895.html>
4. *Казарін П.* В Україні народжується друга національна ідентичність // http://news.eizvestia.com/news_politics/full/263-v-ukraine-rozhdaetsya-vtora-ya-natsiya
5. *Музыкантский А., Яковенко И.* Украина: интеграция в Европу как цивилизационный проект // http://www.ng.ru/ideas/2005-03-18/10_ukraina.html
6. *Юрій М. Ф.* Соціокультурний світ України. – К.: “Кондор”, 2003.

Ярослав Калакура, Михаил Юрий

ПУТЬ В ЕВРОПУ КАК ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЙ ВЫБОР УКРАИНЫ

Рассматриваются объективные предпосылки европейского выбора украинского народа, их историческое, цивилизационное и ментальное основание, дается характеристика реакционной политики путинского режима, направленной на дезинтеграцию Украины и сдерживание ее развития.

Ключевые слова: Украина, евроинтеграция, цивилизация, ментальность, конфликт, фундаментализм, агрессия России.

Yaroslav Kalakura, Mykhaylo Yuriy

WAY TO EUROPE AS A CIVILIZATION CHOICE OF UKRAINE

In the article are considered the objective factors of the European choice of Ukrainian people, their historical, civilizational and mental basis, also describing the reactionary policy of Putin's regime, directed on the disintegration of Ukraine and deterrence of its development.

Key words: Ukraine, eurointegration, civilization, mentality, conflict, fundamentalism, russian aggression.

УДК 930.1(477)

Наталія Чорна

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ МІЖДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ КІН. ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Проаналізовано доробок українських авторів із проблеми сучасних українсько-польських відносин, з'ясовано ступінь її наукової розробки. Означено питання, які потребують подальшого вивчення.

Ключові слова: українсько-польські відносини, Україна, Польща, історіографія.

Геополітичні перетворення, що на межі ХХ–ХХІ ст. відбулися у Європі та світі, зокрема, завершення “холодної війни”, ліквідація Організації Варшавського договору, падіння комуністичного режиму в Польщі, розпад СРСР та здобуття незалежності Україною, зумовили формування нової моделі українсько-польських взаємин. Відкриттю нової сторінки у багатоміжовій історії зв'язків українського та польського народів, наповненню їх змістом рівноправного партнерства сприяли також чинники географічного, історичного, культурного, економічного та політичного характеру.

Свідченням важливості співпраці між Україною та Польщею як для кожної із держав, так і для міжнародної спільноти у цілому стало посилення наукового інтересу до неї. Дослідники зі зростаючою наполегливістю дедалі частіше почали звертатися до осмислення основних тенденцій та особливостей налагодження й розвитку сучасних українсько-польських відносин. Різноманітні аспекти взаємодії України та Польщі перетворилися, таким чином, на окрему науково-дослідну тему, яка поправу посіла важливе місце в історичній науці. Вітчизняна наукова думка упродовж періоду розбудови незалежної України нагромадила колосальний потенціал для вивчення українсько-польського співробітництва. Напрацювання із проблеми, представлені великою кількістю наукових розвідок, різних за рівнем, формою та ступенем аналітичної критичності, об'єктивності та ґрунтовності, безумовно, потребують історіографічного аналізу, а відтак, обумовлюють актуальність презентованого дослідження.

Метою даної статті є огляд праць, присвячених сучасним українсько-польським відносинам, та з'ясування на цій основі міри представленості проблеми у вітчизняній історіографії, а також виявлення тих її аспектів, які потребують продовження наукової роботи.

Враховуючи динаміку зміни мети і дослідницьких завдань, а також ступінь предметності праць із проблеми, у процесі наукового осмислення сучасних українсько-польських відносин вважаємо за доцільне виокремити два історіографічні етапи. На першому етапі, що розпочався на початку 1990-х рр., мали місце спроби дослідити та осмислити історичні передумови становлення й розвитку двосторонніх взаємин між Україною і Польщею, вибудовування їхніх законодавчо-нормативних засад, зокрема, підписання Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, укладеного 18 травня 1992 р., оформлення політико-дипломатичних стосунків, спостерігалися спроби з'ясувати роль геополітичних факторів у зближенні двох держав, висвітлити співпрацю України і Польщі у світі у світлі впливу на неї політики “великих держав” тощо. Разом із тим, слід зауважити, що через незавершеність процесу формування нормативно-правової та організаційно-інституційної основи відносин між обома державами, тиск політичної кон'юнктури, а також дефіцит

інформації та “методологічний шок”, наукові принципи й методи при вивченні проблеми повною мірою реалізувати не вдалося.

Наприкінці 1990-х рр. у дослідженні українсько-польських відносин, на думку авторки, розпочався новий етап. Активізація дослідження проблеми зумовлювалася тим, що, по-перше, в основному завершилося формування нормативно-правової основи співпраці України й Польщі, що перетворило її у повноцінний об’єкт дослідження; по-друге, науковці, перейшовши на нову методологічну основу, отримали можливість більш об’єктивно та незаангажовано висвітлювати перебіг взаємин між двома державами, виявляти проблеми, які гальмували їхній розвиток, з’ясовувати перспективи співпраці на майбутнє; по-третє, у вітчизняній історичній науці склалась нова ситуація – було знято значну частину раніше існуючих обмежень, стали доступними документи й матеріали України та Польщі, новими іменами поповнилася плеяда науковців. Історіографія українсько-польських відносин, як наслідок, зазнала позитивних змін та зрушень. Дослідники вийшли не лише на новий рівень джерельного забезпечення проблеми, але й на якісно вищий рівень її осмислення та аргументації, помітно розширився спектр досліджуваних сюжетів, урізноманітнилися підходи й методи наукового пізнання, об’єктивнішими стали оцінки, прискореними темпами заповнювалися фактологічні прогалини. Прикметною рисою історіографічного процесу стали наукові конференції, симпозіуми, семінари та круглі столи, організовані за ініціативою політико-інтелектуальних кіл обох країн для обговорення найактуальніших проблем відносин між ними. Свідченням активізації процесу вивчення теми стало долучення до її розгляду великої кількості фахівців, розширення “географії дослідження”. Прикметною ознакою другого історіографічного етапу, разом з тим, виявилось наростання нерівномірності у вивченні взаємин між двома державами. Найкращого обґрунтування, на нашу думку, зазнала їх політична складова. Умотивовуючи її науково-теоретичну значущість та актуальність, учені та громадські діячі підкреслюють важливість українсько-польських міжпарламентських, міждержавних і дипломатичних взаємин. Очевидними також є здобутки у вивченні торговельно-економічного співробітництва й транскордонної взаємодії України та Польщі. Одночасно аспекти соціокультурної співпраці сторін, зв’язки між ними у світлі реалізації взаємин з ЄС та НАТО потребують продовження наукового пошуку та досі чекають на дослідника.

Апелюючи до сотень монографічних праць, наукових статей, публікацій у збірниках матеріалів конференцій, мемуарних студій, напрацювань публіцистичного характеру, вступних та спеціальних розділів дисертаційних робіт тощо, у яких автори торкаються проблеми, що аналізується, маємо підстави зробити висновок про те, що у вітчизняній історіографії проблема становлення та розвитку сучасних українсько-польських відносин поправу займає важливе місце. На користь зазначеному позначається також і те, що над науковим осмисленням проблеми в Україні продовжують працювати чимало дослідників і, що прикметно, їхня кількість постійно збільшується. Найбільш активно вивченням сьогоденних взаємин України та Польщі займаються науковці Інституту історії України НАН України, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львівського національного університету ім. І. Франка, Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка, Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка та багатьох інших наукових центрів.

Аналізуючи історичну спадщину з досліджуваної проблеми, варто виокремити роботи загального характеру, в яких проблеми українсько-польських відносин згадуються лише побіжно, проте висновки та оцінки авторів допомагають зрозуміти причини та зміст багатьох подій і процесів, пов'язаних із розвитком зв'язків між Україною та Республікою Польща в сучасних умовах облаштування світу. Найбільшої уваги серед них, на нашу думку, заслуговують дослідження М. Алексієвця [1], О. Брусиловської [2], С. Віднянського [3–4], А. Гальчинського [5], В. Горбуліна [6], О. Івченка [7], Я. Ісаєвича [8], Г. Касьянова [9], А. Кудряченка [10–11], В. Литвина [12–13], Ю. Макара [14], А. Мартинова [3–4], А. Орла [155], Б. Параховського [16–17], Я. Секо [1] та ін. У працях означених авторів висвітлюються проблеми міжнародних відносин сучасного періоду, аналізуються пріоритети та концептуальні основи зовнішньої політики України та Польщі, геополітичної орієнтації кожної із них, аспекти участі у міжнародних організаціях, місце у новітній системі європейських координат. Ці праці закладають теоретичне підґрунтя для вивчення зовнішньополітичної активності незалежної України, будучи при цьому першоосною для подальших її досліджень. Відрізняючись змістовим наповненням, характером викладу матеріалу, висновками та оцінками, усі вони містять чимало науково-пізнавальної інформації, а відтак закладають теоретичні й джерелознавчі основи для продовження наукової роботи над темою.

Важливе місце в осмисленні проблеми становлення й розвитку українсько-польських відносин займають тематичні збірники “Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє” [18], “Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи” [19], “20 років українсько-польських відносин: випробування часом і спільна перспектива на майбутнє” [20] та ін. У них вміщено цінні матеріали про глибокі трансформації європейського геополітичного простору, що мали місце на межі 80–90-х рр. ХХ ст. та обумовили початок нового етапу українсько-польської взаємодії, розглянуто основні аспекти співпраці сторін та фактори, що на неї впливають.

Перші ґрунтовні праці, предметом дослідження у яких стали питання зовнішньої політики України, еволюції її взаємин із головними суб'єктами міжнародних відносин та пошуку свого місця у новітній системі геополітичних координат були опубліковані упродовж першого десятиліття незалежності нашої держави. Найпершої уваги серед них, на нашу думку, заслуговує колективне дослідження “Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку” [21]. Прикметною рисою праці є обґрунтування зовнішньополітичної та геополітичної стратегії України впливом низки внутрішніх чинників, а також поведінкою Росії, США, ЄС та деяких інших держав. Спираючись на широку джерельну базу, науковці здійснили аналіз генези міжнародних взаємин, дослідили роль України у системі відносин на континенті, з'ясували регіональні інтереси та геостратегічні пріоритети незалежної України. Аспекти взаємин України з сусідніми та іншими державами у своїх роботах розглянули О. Івченко [7], І. Мельникова [22–23] та А. Мартинов [22]. Науковці проаналізували умови, в яких відбувалося становлення відносин сторін, визначили цілі співпраці та її перспективи. Теоретико-концептуальні оцінки міжнародних відносин, представлені у зазначених працях, склали основу для подальшого вивчення співробітництва України з іншими державами, у тому числі з Польщею, у різних напрямках та сферах суспільно-політичного та соціально-економічного життя.

Особливості становлення новітньої системи міжнародних відносин, зовнішню політику України та її геополітичної орієнтації у праці “Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 рр.)” [24] проаналізували Л. Гайдуков, В. Кремень, Л. Губерський. Серед робіт, автори яких у контексті аналізу зовнішньополітичної

діяльності України торкаються аспектів українсько-польських стосунків, на увагу заслуговують одноосібні праці С. Андрущенко (Гринько) [25], В. Литвина [379–380], колективна монографія за редакцією Ф. Рудича “Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти” [26]. Остання позначена осмисленням участі України у європейській системі міжнародних відносин, спробами визначення перспектив розвитку стосунків із сусідніми та іншими державами, у т. ч. із Республікою Польща.

Початок становлення історіографії українсько-польських відносин новітньої доби виявився органічно поєднаним із набуттям Польщею політичної свободи, проголошенням Україною державної незалежності, а також суспільно-політичними трансформаціями, що мали місце в обох країнах. Історики, політологи, громадські діячі намагалися комплексно та об’єктивно проаналізувати процеси останнього десятиріччя ХХ ст. і визначити історичні передумови й конкретні обставини формування якісно нових взаємин між Україною та Польщею, осмислити їх трансформацію, з’ясувати перспективи співробітництва у ХХІ ст. Свідченням інтересу до взаємин двох держав стала поява великої кількості тематичних наукових статей у періодичних виданнях, монографічних праць, публіцистичних та аналітичних розвідок. На сьогодні у розпорядженні дослідників перебуває широке коло різноманітних джерел, присвячених перебігу українсько-польських взаємин, ключовим подіям та магістральним напрямом співпраці між Києвом та Варшавою.

Українські та польські вчені на відповідному науковому рівні намагалися осмислити новітню добу розбудови українсько-польського співробітництва, подолати залишки старої заангажованості, виробити нові підходи до осмислення спільного минулого, об’єктивно вивчити проблеми двосторонньої співпраці у контексті новітніх викликів. Такими, зокрема, є праці І. Афанасєва [27], В. Будкіна [28], Д. Васильєва [29], Л. Вахніної [30], І. Винниченка [31], В. Гевко [32], Т. Герасимчук [33], В. Глібова [34], Д. Горуна [34], В. Моцока [35–36], А. Пивоварова [37–38], С. Стоєцького [39–40], Л. Стрільчук [41], Л. Чекаленко [29] та ін. Не можна залишити поза увагою статті Ю. Зайцева [42–43], у яких, висвітлюючи передумови формування сучасних українсько-польських відносин, автор зосередився на розгляді перших неофіційних контактів між українськими та польськими опозиціонерами наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Аналізуючи генезу антикомуністичної опозиції і руху опору в Україні, він зауважує, що становлення між двома державами тісного співробітництва виявилось важливою умовою формування у кожній із них цивілізованого демократичного суспільства. Розгляд історичних передумов та причин формування між Україною і Польщею нової моделі взаємин притаманний працям Х. Чушак “Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989)” [44] та Б. Осадчука “Україна, Польща, світ” [45]. Серед питань, порушених дослідниками, – визнання польським суспільством незалежності України, її значення для розбудови Польської держави та регіону ЦСЄ, а також пошук шляхів активізації українсько-польського співробітництва в нових історичних умовах.

Історіографічний огляд наукового осмислення сучасних українсько-польських відносин переконливо свідчить, що історичні передумови становлення між двома народами нової моделі співпраці склалися наприкінці 80-х рр. ХХ ст. На думку як українських, так і польських авторів, формування між Україною та Польщею взаємин нового типу стало можливим завдяки докорінним змінам у Європі та світі на межі 1980–1990-х рр. Одночасно з активізацією зв’язків між Україною та Польщею розпочалося прискорене формування нормативно-правової бази та концептуальних засад відносин між ними. Серед праць теоретичного характеру, предметом безпосередньої уваги у яких стали концептуальні засади

співробітництва України з іншими державами, у тому числі з Польщею, найпершої уваги, на нашу думку, заслуговують дослідження М. Дністрянського [46], С. Лотоцького і С. Трохимчука [47], О. Івченка [7], Л. Васильєвої-Чекаленко [48] та ін. Поряд з оцінкою міжнародної ситуації науковці обґрунтували сценарії розвитку відносин України з європейськими державами, розглянули аспекти її взаємин із Польщею.

В історіографії проблеми маємо ряд праць, у яких науковці намагалися з'ясувати історико-політичні передумови та глибинні причини становлення нової моделі українсько-польських відносин, виявити стартові умови їхнього розвитку в початковий період унезалеження двох держав, показати місце стосунків між ними у структурі європейських міжнародних відносин, їхнє значення для забезпечення стабільності у Центрально-Східній Європі. Найпершої уваги серед них, на нашу думку, заслуговують дослідження О. Брусилівської [49], В. Васюка [50], Т. Герасимчук [51], О. Знахоренко [52], В. Колесника [53–54], Т. та Л. Кондратюків [55], Ф. Медвідя [56], В. Моцока [36], А. Окисюк [57], П. Чернеги [58]. Узагальнення і висновки цих, а також деяких інших авторів, відображають не лише головні аспекти становлення між Україною і Польщею нової моделі відносин, але й наступну їх трансформацію та перспективи розвитку на майбутнє. Загальною ознакою праць є ґрунтовний аналіз політичного аспекту співпраці між двома державами, звернення до історичного досвіду взаємин між ними.

Відчутними є здобутки вітчизняної історіографії у виявленні основних етапів еволюції відносин між Україною і Польщею. Періодизацію українсько-польських зв'язків у своїх працях презентували І. Афанасьєв [59], О. Бабак [60], Д. Васильєв та Л. Чекаленко [29], В. Васюк [50], В. Гевко [61], В. Глібов та Д. Горун [34], І. Гуцуляк [62], А. Киридон [63–64], Т. та Л. Кондратюки [55], Н. Медведчук [65], Ю. Присяжнюк [66], Я. Турчин [67] та ін. Поклавши в основу періодизації взаємин різні критерії, автори запропонували різне бачення основних їхніх етапів. Попри те, що у відносинах України та Польщі більшість із науковців виділяє три етапи, основним змістом яких, відповідно, є “активізація”, “стагнація” та “пожвавлення з наступним виходом на рівень стратегічного партнерства”, наявними також є спроби виокремити у них чотири – шість етапів. Зі вступом Польщі в 1999 р. до НАТО та у 2004 р. до ЄС дослідники цілком виправдано, на нашу думку, дедалі частіше почали заявляти про доцільність розпочати у взаєминах двох держав відлік нового етапу.

Історіографічний аналіз різноманітних джерел та конкретно-історичних досліджень українських, а також зарубіжних, переважно польських, учених свідчить, що, осмислюючи становлення моделі сучасних українсько-польських відносин, науковці, зазвичай, звертаються до розгляду зовнішніх по відношенню до України та Польщі чинників, частину з яких, насамперед ліквідацію ОВД, розпад СРСР та формування, як наслідок, на Європейському континенті нової моделі взаємин, вважають потужними детермінантами співпраці між двома державами. У доробку дослідників, разом з тим, маємо ряд наукових праць, у яких трансформація українсько-польських взаємин показана у світлі впливу на них політики великих держав, насамперед Росії. Дослідження В. Бочарова [68], Т. Возняка [69], В. Колесника [53], О. Яніної [70] та ін. свідчать про поширеність у вітчизняній та зарубіжній думці переконання у тому, що для Росії, яка з розпадом СРСР продовжувала ідентифікувати себе з великою імперією, для якої втрата контролю за Україною та впливу на Польщу рівнозначна позбавленню імперського статусу, присутність у регіоні Центрально-Східної Європи є питанням вкрай важливим та принциповим. Прикметним, на нашу думку, також є те, що підвищений інтерес до України і Польщі з боку ЄС та США науковці, як

правило, обґрунтовують їхнім прагненням відтіснити далі на Схід Російську Федерацію та мінімізувати таким чином її вплив на європейську політику.

Важливе місце в історіографії проблеми, як уже зазначалося, займають роботи, присвячені політичній складовій співпраці України та Польщі. Найпершої уваги серед них, на нашу думку, заслуговують праці В. Гевко [32, 71], Т. Герасимчук [72], О. Горенка [73], В. Дем'янця [74], А. Киридон [63–64], В. Колесника [54], Ю. Присяжнюк [66], В. Струтинського [75], В. Трофимовича [76], Л. Чекаленко [77–78]. Предметне вивчення українсько-польської взаємодії у політичній сфері засвідчило, що стосунки між Україною та Польщею пройшли тривалий, не позбавлений суперечностей, але, разом з тим, динамічний та конструктивний шлях. Автори відзначають їхню насиченість, результативність та переважачу виваженість на урядовому, дипломатичному і парламентському рівнях. Цілковито погоджуючись із думкою вище зазначених, а також деяких інших авторів, політична складова стратегічного партнерства між Україною та Польщею, на наше переконання, на сьогодні виглядає цілком сформованою. Подальшому розвитку політичних контактів між двома державами сприяє діяльність спеціально створених відповідних інститутів міждержавної двосторонньої співпраці.

Очевидний науковий інтерес викликає монографічне дослідження Г. Зеленько “Навздогінна модернізація: досвід Польщі та України” [79], в одному із розділів якого виважено та незаангажовано висвітлено еволюцію політичної складової українсько-польського партнерства.

Чималу цінність становить монографія львівського науковця М. Янків “Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат” [80]. Безумовним надбанням автора, на нашу думку, є комплексне осмислення стратегічного партнерства між двома державами, аналіз аспектів політичного та військово-політичного співробітництва між ними.

Помітне місце в історіографії українсько-польських взаємин сучасного нам періоду посідає праця Л. Стрільчук “Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)” [41]. Велика кількість документального та фактологічного матеріалу у поєднанні з неупередженими авторськими інтерпретаціями дозволили дослідниці проаналізувати та виважено оцінити політичні, економічні та гуманітарні взаємини двох держав, транскордонне співробітництво між ними. Слушними є зауваження авторки на рахунок обґрунтування ролі української та польської меншин у зміцненні міждержавної взаємодії.

Значним здобутком української історіографії стала опублікована у 2009 р. монографічна праця тернопільських авторів Л. Алексієвець і В. Гевко “Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991–2004 рр.)” [81]. У ній на основі широкого використання зарубіжних і вітчизняних джерел показано системне бачення українсько-польських відносин, осмислено особливості їх становлення у нових геополітичних умовах, досліджено основні напрямки співпраці, простежено вплив на них процесів європейської та євроатлантичної інтеграції. “У результаті радикальних змін наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. на Європейському континенті – краху комуністичної моделі суспільного ладу в країнах Центральної і Східної Європи, – переконані Л. Алексієвець та В. Гевко, – змінився характер українсько-польських взаємовідносин, які за роки незалежності України переросли в тісне політичне, економічне, наукове і культурне співробітництво, що є прикладом добросусідства і партнерства у світовому співтоваристві” [81, с. 126].

Чільне місце в історіографії займають дослідження, присвячені економічним взаєминам України та Польщі. Комплексним аналізом проблеми, зокрема, характеризуються наукові праці І. Афанасьєва [82], В. Глібова і Д. Горуна [34],

А. Мазаракі й Т. Мельник [83], С. Павленка [84–85], Г. Старостенко, Л. Посядло, Н. Мірко [86], Я. Столярчук [87] та ін. Вдалі спроби осмислити аспекти українсько-польських економічних відносин зробили Б. Андрушків та Я. Бакушевич [88], О. Дашевська [89], Н. Климець [90], С. Лебедько [91] та ін. Ці автори одними з перших спробували з'ясувати специфіку співпраці між Україною та Польщею в економічній сфері. Констатуючи упродовж першої половини 1990-х рр. в економічних взаєминах складність та напруженість, їх причиною дослідники називають переважаючу зосередженість української і польської дипломатії на розробці й підписанні, насамперед, політичних домовленостей та угод. Із виходом взаємин сторін на рівень стратегічного партнерства дослідники пов'язують “оздоровлення” та “нормалізацію” економічної співпраці між ними.

З-поміж робіт українських учених, присвячених аналізу економічного аспекту співпраці між нашими двома державами, відзначимо колективну монографію Є. Савельєва, В. Мельника, С. Чеботаря “Українсько-польські економічні відносини у контексті стратегічного партнерства” [92]. Ця праця виявилася однією із перших в Україні спроб на високому науково-теоретичному рівні проаналізувати економічне співробітництво між двома державами, з'ясувати міру його відповідності формату стратегічного партнерства. Звернення до офіційної статистики у поєднанні з власними розрахунками дозволили науковцям не лише виважено оцінити динаміку співпраці незадовго до “східного розширення” Євроспільноти, але й виявити проблеми, що потребують якнайшвидшого вирішення.

Важливими та своєчасними є аналітичні дослідження львівського науковця В. Борщевського. Низка праць, присвячених економічній співпраці між Україною та Польщею, у другій половині 2000-х рр. поповнилася двома ґрунтовними монографіями [93–94]. Ключові їх положення вчений презентував у докторській дисертації “Оптимізація українсько-польського економічного співробітництва в процесі наближення України до ЄС” [95]. Проаналізувавши показники співпраці, науковець запропонував конкретні рекомендації щодо її оптимізації в контексті інтеграції економіки Польщі до ЄС та наближення до нього України.

У 2003 р. історіографія проблеми поповнилася ґрунтовним дослідженням Л. Ковач “Українсько-польське економічне співробітництво в 1991–1999 рр.” [96]. Комплексно проаналізувавши основні напрями економічної взаємодії між нашими двома державами, авторка, окрім того, зробила першу відому нам спробу висвітлити співпрацю України та Польщі у галузі транспорту та банківської сфери.

Історіографічний доробок з проблеми містить чимало праць, предметом безпосереднього аналізу у яких стала соціокультурна компонента відносин між двома державами. Ознайомлення із ними дозволяє стверджувати про прагнення авторів вивчити діяльність громадських організацій і культурних центрів в Україні та Польщі, проведення спільних наукових семінарів, конференцій, фестивалів української та польської культури, організацію культурних та освітніх обмінів, реалізацію заходів по збереженню та охороні місць національної пам'яті тощо. Комплексним аналізом проблеми відзначаються дослідження А. Васюка [97–98], Д. Горуна [99], В. Лишко [100], Н. Медведчук [65], Л. та В. Стрільчуків [101], Ж. Тоценко [102], М. Янківка [80]. Аспекти наукового та освітнього співробітництва у своїх працях проаналізували О. Коваленко [103–105], Н. Медведчук [106], С. Мякушко та А. Мирончук [107]. Культурна взаємодія між нашими двома державами наукового осмислення зазнала у розвідках І. Винниченка [31], Б. Сюті [108]. Зважаючи на виняткову важливість гуманітарної співпраці для посилення взаєморозуміння між

українцями та поляками, дослідження соціокультурної складової взаємин між двома державами, на нашу думку, потребує більшої уваги.

Важливе місце в історіографії займають питання транскордонного співробітництва України та Польщі. У доробку з проблеми маємо ряд комплексних наукових праць, у яких з опорою на широку джерельну базу обгрунтовано еволюцію співпраці двох держав із облаштування суміжних прикордонних територій, проаналізовано їхню участь у розбудові єврорегіонів, визначено ключові напрями співпраці, обгрунтовано динаміку основних її показників. Найпершої уваги серед них заслуговують роботи Н. Буглай [109–111], С. Кулини [112–113], Є. Рябініна [114], І. Студеннікова [115–116]. Однією із прикметних їх рис є звернення до європейського досвіду регіональної інтеграції та транскордонної взаємодії. На думку І. Студеннікова, зокрема, “транскордонне співробітництво перетворилося на один із найпотужніших чинників процесу європейської інтеграції та інструментів розвитку прикордонних територій країн Європи” [115, с. 309]. В. Різник, зважаючи на зміст і динаміку зв’язків між Україною та Польщею, транскордонні взаємини між ними пропонує розглядати як ефективний засіб прискорення вступу України до ЄС [117]. Складовою частиною загального процесу європейської інтеграції нашої держави називає транскордоння О. Каплинський [118, с. 50].

Теоретико-концептуальні засади транскордонного співробітництва України та Польщі обгрунтували І. Артёмов [119], А. Баян [120–121], І. Журба [122], Є. Кіш [123–124], Н. Мікула [125–126], В. Різник [117]. Дослідники з’ясували сутність транскордонних взаємин, визначили їхнє місце не лише у співпраці двох держав, але й у розбудові Європейського континенту в системі геополітичних координат, що оформилася з розпадом СРСР та активізацією інтеграційних процесів.

Грунтовний аналіз нормативно-правового та організаційно-інституційного забезпечення співпраці сторін, їхніх успіхів по розбудові прикордонних регіонів притаманний дослідженням В. Борщевського [127], В. Колодяжної [128–129], К. Кондратюка [130], О. Мітрьєвої [131–132], Н. Роїк [133–134], Л. Стрільчук [135], В. Сухенка [136]. Належним чином транскордонні взаємини України та Польщі проаналізували О. Передрій та С. П’ясецька-Устич [137], О. Філіповська [138], Г. Щерба [139]. Важливими формами транскордонної взаємодії двох держав вони назвали угоди між областями та воєводствами, партнерські угоди між містами та сільськими радами, урядові комісії, проблемні групи та прикордонну торгівлю. Одночасно найбільш ефективним механізмом вироблення та реалізації транскордонних проектів, на думку цих, а також багатьох інших фахівців, є залучення держав-сусідів до діяльності єврорегіонів. Як свідчить аналіз наукових досліджень, ця складова транскордонних взаємин двох держав увагу дослідників привертає найбільше.

Комплексного осмислення співпраці України та Польщі по розбудові єврорегіонів “Карпатський” та “Буг” зазнала у роботах Н. Буглай [109], К. Васьківської [140], В. Волошка [141], Г. Кушнірук [140], Є. Кіш [142], В. Ковач [142], І. Прус [143], Є. Рябініна [114], Л. Стрільчук [41, 135], Г. Щерби [144–145]. Зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, а також труднощі, що мають місце на цьому шляху, дослідники обгрутовують доцільність активізації нашою державою транскордонного співробітництва з Польщею, вбачаючи у його успіхах одну із передумов наближення України до ЄС з наступним вступом до нього. Неоднозначно оцінюючи здобутки двох держав у цьому напрямку, в оцінці перспектив співпраці між ними науковці, разом з тим, є винятково одностайними. Констатуючи у транскордонному і міжрегіональному співробітництві України та Польщі позитивні зрушення, автори наголошують на

необхідності продовжувати пошук шляхів та можливостей подальшої його активізації.

Прикметною рисою вітчизняної історіографії є схильність розглядати взаємини України та Польщі в контексті інтеграційних процесів у Європі. Прихильно ставлячись до європейського вибору України, успіхи його реалізації дослідники незмінно пов'язують із Польщею. Серед значної кількості публікацій, у яких взаємини між нашими двома державами аналізуються у світлі процесів євроатлантичної інтеграції, першочергової уваги, з огляду на рівень предметності та аналітичної критичності, заслуговують роботи Д. Васильєва та Л. Чекаленко [29], О. Знахоренко [146], А. Кирчіва [147], В. Куйбіди [148], С. Пирожкова та О. Крамаревського [149], О. Полторацького [150]. Апелюючи до того, що з розпадом СРСР регіон ЦСЄ залишився позбавленим гарантій безпеки, дослідники вказують на відсутність як для Польщі, так і для України інших альтернатив, окрім співпраці з НАТО, здійснення якої вони вважають виправданою та прихильно ставляться до неї. У приєднанні України до Альянсу науковці вбачають запоруку її захисту від різноманітних викликів сучасного світу. На доцільності для нашої держави у взаєминах із НАТО послуговуватися польським досвідом наголошують М. Алексієвець [1], Є. Бершадя [151], В. Васюк [50], В. Глібов [34], Д. Горун [34], А. Кирчів [152], Я. Матійчик [153], Ф. Медвідь [56], А. Пивоваров [38], Я. Секо [1].

Роль України та Польщі у забезпеченні у Європі стабільності й порядку у своїх працях обґрунтували Н. Житарюк [154], В. Куйбіда [148], Б. Параховський [16], М. Рябчук [155]. Військове співробітництво між двома державами проаналізували В. Бурдяк [156], О. Ващенко [157], О. Митрофанова [158], І. Мороз [156]. У розвідках О. Антонока [159], В. Бочарова [68] наукового осмислення зазнала участь українців і поляків у миротворчості.

Констатуючи непослідовність та суперечливість зовнішньої політики України, а також труднощі набуття нашою державою суб'єктності на міжнародному рівні, ключовим напрямом її зовнішньополітичної діяльності, спроможним забезпечити прогресивний розвиток та зміцнення геополітичної ваги, науковці вважають співпрацю з Євросоюзом із наступним вступом до нього. Вказуючи на виняткову зацікавленість офіційної Варшави у наблизенні України до ЄС, дослідники називають її “адвокатом” України у Євроспільноті та розглядають як своєрідний міст, що пов'язує їх. Пояснюючи заангажованість Польської держави у взаєминах України з ЄС, Т. Возняк [69] та В. Каспрук [160] вказують на прагнення офіційної Варшави не допустити відновлення на неї російського впливу. Ю. Котляр [161] та О. Снігир [162], у той же час, звертають увагу на намагання польської сторони у такий спосіб посилити свою позицію у Євроспільноті. У роботі К. Кіндрата та С. Трохимчука “Українсько-польські стосунки на зламі тисячоліть” [163], що стала першим в Україні монографічним дослідженням, присвяченим сучасним взаєминам двох держав, лобіювання офіційною Варшавою у Європі інтересів України пояснено прагненням Польщі прискорити власне входження до ЄС, а також підвищити свій вплив на міжнародній арені. Офіційні заяви, у яких Польща почала відкрито та однозначно свідчити про свою готовність підтримувати євроінтеграційні намагання України, дослідники датують другою половиною 1990-х рр. Апелюючи до схожості ситуації в Польщі (напередодні вступу до Євроспільноти) та Україні, а також готовності польської сторони надавати українським колегам дієву допомогу у вибудовуванні взаємин із Брюсселем, В. Бочаров [68], О. Брусилівська [49], С. Василенко [164], Д. Васильєв [29], А. Киридон [63–64], Ф. Медвідь [56], Л. Чекаленко [29] та ін. обґрунтовують необхідність звернення України до польського досвіду інтеграції у Євросоюз.

Звернення до вітчизняної історіографії сучасних українсько-польських відносин, таким чином, засвідчило, що історія виникнення та розвитку нового формату взаємин між нашими двома державами займає у ній помітне місце. Нагромадивши потенціал, необхідний для вивчення проблеми, історична наука продовжує поповнюватися великою кількістю нових праць. Констатуючи високий фаховий рівень розробки проблеми стосунків України і Польщі, варто відзначити поширену на сьогодні тенденцію посилення уваги до її вивчення. Подальше дослідження проблеми, однозначно сприяючи поглибленню взаємин між Україною та Польщею, їх модернізації та виходу на якісно новий рівень, повною мірою відповідає існуючим запитам та продовжує залишатися на часі.

Список використаних джерел

1. *Алексієвцев М.* Зовнішня політика України в контексті сучасних цивілізаційних викликів / Микола Алексієвцев, Ярослав Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 3. – С. 85–106.
2. *Брусиловська О. І.* Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни: монографія / О. І. Брусиловська. – Одеса: Астропринт, 2007. – 352 с.
3. *Віднянський С. В.* Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 2006. – № 4. – С. 32–51.
4. *Віднянський С. В.* Зовнішня політика України як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов // УІЖ. – 2001. – Вип. 4. – С. 41–57.
5. *Гальчинський А. С.* Україна на перехресті геополітичних інтересів / А. С. Гальчинський. – К.: Знання України, 2002. – 180 с.
6. *Горбулін В.* Внутрішні трансформації та зовнішні загрози. Євроатлантична інтеграція як інструмент політики національної безпеки України / Володимир Горбулін // День. – 2008. – 5 липня (№ 116).
7. *Івченко О.* Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан / О. Івченко. – К.: РІЦ УАННП, 1997. – 687 с.
8. *Ісаєвич Я.* Українсько-польське наукове і культурне співпраця: сучасний стан / Ярослав Ісаєвич // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: зб. матер. конф. (Київ, 25–27 червня 1999 р.) / упоряд. Т. Балабушевич, Н. Довженко. – К., 1999. – С. 18–21.
9. *Касьянов Г.* Україна между Россией и Европой: превратности выбора / Г. Касьянов // Новая и новейшая история. – 2005. – № 3. – С. 76–81.
10. *Кудряченко А. І.* Геополітичні виміри поступу України в глобалізованому світі: виклики і перспективи / А. І. Кудряченко // Сучасна українська політика. – Спецвипуск: Україна як суб'єкт сучасних цивілізаційних процесів. – К.: Фенікс, 2011. – С. 10–17.
11. *Кудряченко А. І.* Європейський вибір України: необхідність, реалії, перспективи / А. І. Кудряченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2009. – Вип. 15. – С. 147–154.
12. *Литвин В.* Зовнішня політика України: 1990–2000 / Володимир Литвин // Віче. – 2000. – № 11. – С. 3–48.
13. *Литвин В. М.* Україна: Європа чи Євразія? / В. М. Литвин. – К.: ВД “Лі-Терра”, 2004. – 512 с.
14. *Макар Ю.* Зовнішня політика України: наміри і реалії / Юрій Макар // Україна–Європа–Світ. Міжнар. зб. наук. пр. / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 1. – С. 189–198.
15. *Орел А.* В Європу нас штовхатиме Москва / А. Орел // 2000. – 2010. – 2 липня.
16. *Параховський Б.* Україна в центральноевропейському регіоні: геополітична ситуація та перспективи розвитку / Борис Параховський // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: зб. матер. конф. (Київ, 25–27 червня 1999 р.) / упоряд. Т. Балабушевич, Н. Довженко. – К., 1999. – С. 30–38.
17. *Параховський Б. О.* Концептуальні засади зовнішньополітичної стратегії України / Б. О. Параховський, Г. М. Яворська. – К.: НІСД, 2011. – 30 с.
18. *Україна і Польща – стратегічне партнерство.* Історія. Сьогодення. Майбутнє: зб. наук. пр. / Таїсія Зарецька (заг. ред.). – Ч. 2. – К., 2002. – 238 с.
19. *Україна і Європа (1990–2000 рр.):* В 2 ч. – Ч. 1: Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Анот. іст. хроніка / Відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – 310 с.
20. *20 років українсько-польських відносин: випробовування часом і спільна перспектива на майбутнє* // Зовнішні справи. – 2010. – № 7/8. – С. 52–53.
21. *Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку;* кер. авт. кол. О. М. Гончаренко. – К.: НІСД, 1999. – 384 с.
22. *Мельникова І.* Розвиток відносин України з країнами Центральної та Південно-Східної Європи (90-ті рр. ХХ ст. / І. Мельникова, А. Мартинов // Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Україна і Європа (1990–2000 рр.). Анотована історична хроніка. – К.: Генеза, 2001. – Ч. 1. – С. 5–14.
23. *Мельникова І. М.* Україна у взаємовідносинах з прикордонними державами Центрально-Східної Європи: створення міжнародно-

правових підвалин добросусідства і співробітництва (90-ті роки) / І. М. Мельникова // Україна в європейських міжнародних відносинах. – К., 1998. – С. 59–87. 24. *Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 рр.): підруч.* / Л. Ф. Гайдуков, В. Г. Кремень, Л. В. Губерський та ін. – К.: Либідь, 2001. – 624 с. 25. *Андрущенко (Гринько) С. В.* Україна в сучасному геополітичному середовищі: монографія / С. В. Андрущенко (Гринько). – К.: Логос, 2005. – 286 с. 26. *Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти* / за ред. Ф. М. Рудича. – К.: МАУП, 2002. – 488 с. 27. *Афанасьєв І.* Польсько-українські економічні стосунки у 1991–1997 рр. / Ілля Афанасьєв // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: зб. матер. конф. (Київ, 25–27 червня 1999 р.) / упоряд. Т. Балабушевич, Н. Довженко. – К., 1999. – С. 126–131. 28. *Будкін В.* Українсько-польське співробітництво в контексті відносин України з СНД та ЄС / Віктор Будкін // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: зб. матер. конф. (Київ, 25–27 червня 1999 р.) / упоряд. Т. Балабушевич, Н. Довженко. – К., 1999. – С. 48–50. 29. *Васильєв Д.* Українсько-польські відносини наприкінці ХХ ст. / Дмитро Васильєв, Людмила Чекаленко // Нова політика. – 1998. – № 4. – С. 13–17. 30. *Вахніна Л.* Відродження польської діаспори в Україні / Лариса Вахніна // Україна – Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє: зб. наук. пр. / Центр українсько-польських студій / Таїсія Зарецька (заг. ред.). – Ч. 2. – К., 2002. – С. 137–145. 31. *Винниченко І.* Про перспективи розвитку гуманітарних та культурних польсько-українських взаємин / Ігор Винниченко // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє: зб. наук. пр. / Таїсія Зарецька (заг. ред.). – Ч. 2. – К., 2002. – С. 146–150. 32. *Гевко В.* Основні тенденції політичного українсько-польського співробітництва в 1993–1996 роках / Вікторія Гевко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ, 2003. – Вип. 3. – С. 364–370. 33. *Герасимчук Т.* Україна – Польща: стратегічне партнерство / Таміла Герасимчук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ, 2002. – Вип. 5. – С. 168–174. 34. *Глібов В.* Українсько-польські взаємини в пострадянський період. Деякі аспекти політичного й економічного співробітництва / Віктор Глібов, Дмитро Горун // Політика і час. – 1997. – № 5–6. – С. 15–21. 35. *Моцок В.* Вплив політики західних країн на розвиток українсько-польських взаємовідносин у 90-х роках ХХ ст. / В. Моцок // Людина і політика. – 2001. – № 5. – С. 26–34. 36. *Моцок В.* Польський вектор зовнішньої політики України (деякі аспекти стратегічного партнерства) / В. Моцок // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. Серія: Історія. – Чернівці: Рута, 2002. – Вип. 73–74. – С. 218–227. 37. *Пивоваров А. С.* Основні аспекти українсько-польського стратегічного партнерства / А. С. Пивоваров // Держава і право. – 2008. – № 1(39). – С. 710–716. 38. *Пивоваров А.* Україна і Польща: виміри стратегічного партнерства / А. Пивоваров // Історико-політичні проблеми сучасного світу: зб. наук. пр. – Чернівці: Рута, 2007. – Т. 15–16. – С. 230–236. 39. *Стоєцький С.* Україна і Польща в сучасних геополітичних координатах: проблема стратегічного вибору і асиметрії партнерства / Сергій Стоєцький // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє: зб. наук. пр. / Таїсія Зарецька (заг. ред.). – Ч. 2. – К., 2002. – С. 76–79. 40. *Стоєцький С. В.* Концепція стратегічного партнерства в політиці Республіки Польща щодо України / С. В. Стоєцький // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 147–158. 41. *Стрільчук Л. В.* Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): монографія / Людмила Стрільчук. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – 607 с. 42. *Зайцев Ю.* Польська антикомуністична опозиція і рух опору в Україні: від порозуміння до координації дій / Ю. Зайцев // Історіографічні дослідження в Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 13. У 2-х ч.: Україна–Польща: історія і сучасність. – Ч. 2. – С. 17–33. 43. *Зайцев Ю.* Польська опозиція 1970–80-х років про засади українсько-польського порозуміння / Ю. Зайцев // Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла”) / Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України / упоряд. Ю. Ю. Сливка. – Львів, 1998. – С. 52–64. 44. *Чушак Х.* Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989) / Христина Чушак. – К.: ПАІС, 2011. – 304 с. 45. *Осадчук Б.* Україна, Польща, світ / Богдан Осадчук. – К.: Смолоскип, 2001. – 356 с. 46. *Дністрянський М. С.* Україна в політико-географічному вимірі / М. С. Дністрянський. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 310 с. 47. *Лотоцький С.* Україна в світовому геополітичному просторі / С. Лотоцький, С. Трохимчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 192 с. 48. *Васильєва-Чекаленко Л.* Україна в міжнародних відносинах (1944–1996 рр.): навч. посіб. / Л. Д. Васильєва-Чекаленко. – К.: Освіта, 1997. – 175 с. 49. *Брусиловська О. І.* Зовнішня політика України після 2004 року: східноєвропейський вимір / О. І. Брусиловська // Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія і політичні

науки. – Одеса: Астропринт, 2009. – Т. 14. – Вип. 13. – С. 641–647. 50. *Васюк В.* Базові засади становлення й еволюції сучасних українсько-польських відносин / В. Васюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: зб. наук. пр. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2009. – Вип. 15. – С. 69–72. 51. *Герасимчук Т. Ф.* Формування зовнішньополітичних пріоритетів країн Центральної Європи на початку 1990-х років / Т. Ф. Герасимчук // Слов'янський вісник: зб. наук. пр. Серія: Історичні та політичні науки. – Рівне, 2011. – Вип. 11. – С. 171–175. 52. *Знахоренко О.* Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: державно-політичний та військовий аспекти / О. Знахоренко // Людина і політика. – 2004. – № 3. – С. 29–40. 53. *Колесник В. П.* Україна – Польща: від “рівновіддаленості” до “стратегічного партнерства” (перша половина 90-х років ХХ століття) / В. П. Колесник // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Науковий журнал. Серія: Міжнародні відносини. – 2009. – № 3. – С. 49–53. 54. *Колесник В. П.* Український вектор східної політики Республіки Польща у 90-х роках ХХ століття / В. П. Колесник // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Науковий журнал. Серія: Міжнародні відносини. – 2010. – № 26. – С. 4–8. 55. *Кондратюк Т. М.* Україна – Польща: відносини добросусідства та стратегічного партнерства у контексті євроінтеграції / Т. М. Кондратюк, Л. Ф. Кондратюк // Проблеми політичної історії України: зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 5. – С. 236–243. 56. *Медвідь Ф. М.* Стратегічне партнерство України і Польщі в умовах багатополярного світу / Ф. М. Медвідь // Наукові праці МАУП. – 2011. – Вип. 1 (28). – С. 33–38. 57. *Октисюк А.* Встановлення дипломатичних відносин між Україною та Республікою Польща (перша половина 90-х років ХХ ст.) / А. Октисюк // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 7. – С. 142–145. 58. *Чернега П.* Українсько-польський діалог в контексті стратегічного партнерства / П. Чернега // Історія в школі. – 2002. – № 5/6. – С. 1–4. 59. *Афанасьєв І. Ю.* Польсько-українські відносини 1991–2000 рр.: політична та економічна взаємодія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / І. Ю. Афанасьєв. – К., 2004. – 20 с. 60. *Бабак О. І.* Політика Польщі щодо України (кінець 1980-х – 1990-ті роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / О. І. Бабак. – К., 2002. – 19 с. 61. *Гевко В. Р.* Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В. Р. Гевко. – Чернівці, 2005. – 20 с. 62. *Гуцуляк І.* Курс на подвійне лідерство, або еволюція політичного виміру польсько-українського стратегічного партнерства / Ігор Гуцуляк // Політика і час. – 2007. – № 7. – С. 37–40. 63. *Киридон А.* Україна–Польща: сучасний стан і перспективи узгодження зовнішньополітичних орієнтирів / Алла Киридон // Історія України. – 2012. – № 13–14 (749–750). – С. 3–9. 64. *Киридон А. М.* Україна–Польща: узгодження зовнішньополітичних орієнтирів / А. М. Киридон // Слов'янський вісник: зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 11. – С. 47–53. 65. *Медведчук Н. А.* Українсько-польське співробітництво в гуманітарній сфері: кінець 80-х – 90-ті роки ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Н. А. Медведчук. – Львів, 2004. – 20 с. 66. *Присяжнюк Ю.* Особливості розвитку польсько-українського співробітництва за сучасних геополітичних умов / Ю. Присяжнюк // Історія в школі. – 2002. – № 5–6. – С. 35–40. 67. *Турчин Я.* “М'яка сила” України в Польщі: особливості та механізми реалізації / Я. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. пр. – Львів, 2012. – Вип. 24. – С. 119–125. 68. *Бочаров В. В.* Євроінтеграційні орієнтири стратегічного партнерства України і Республіки Польща / В. В. Бочаров // Сучасна українська політика. Спецвипуск: Україна як суб'єкт сучасних цивілізаційних процесів. – К.: Фенікс, 2011. – С. 129–136. 69. *Возняк Т.* Польща: контексти відносин / Тарас Возняк // День. – 2004. – 25 травня (№ 89). 70. *Яніна О.* Російський чинник в українсько-польських відносинах у контексті нестационарної системи міжнародних відносин / О. Яніна // Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія і політичні науки. – Одеса: Астропринт, 2009. – Т. 14. – Вип. 13. – С. 682–686. 71. *Гевко В.* Україна і Республіка Польща: від багатосторонньої співпраці до стратегічного партнерства / Вікторія Гевко // Україна–Європа–Світ. Міжнар. зб. наук. пр. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієв. – Вип. 5. – Ч. 1. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – С. 140–152. 72. *Герасимчук Т. Ф.* Країни Центральної Європи в політиці Європейського Союзу (1989–2004 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Т. Ф. Герасимчук. – К., 2005. – 23 с. 73. *Горенко О. М.* Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна / Олег Миколайович Горенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 154 с. 74. *Дем'янець В.* Політична та соціально-економічна трансформація в Польщі у 90 х роках / Валерій Дем'янець // Людина і політика. – 2000. – № 4. – С. 29–34. 75. *Струтинський В.* Україна і Польща на шляхах парламентаризму / Владислав

Струтинський // Віче. – 1998. – № 9. – С. 115–128. 76. Трофимович В. Політичні відносини України та Республіки Польща / Володимир Трохимович // Наукові записки “Транскордонне співробітництво у контексті перспектив європейської інтеграції України”. Серія: Політичні науки. – Острог: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”. – 2010. – Вип. 4. – С. 121–133. 77. Чекаленко Л. Д. Без незалежної України не було б незалежної Польщі / Л. Д. Чекаленко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип. 15. Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи / За заг. ред. Б. І. Гуменюка, В. Г. Ціватого. – К., 2009. – С. 139–146. 78. Чекаленко Л. Д. Україна – Польща: нові тенденції взаємин / Л. Д. Чекаленко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2003. – Вип. 9. – С. 138–147. 79. Зеленько Г. “Навздогінна модернізація”: досвід Польщі та України / Галина Зеленько. – К.: Критика, 2003. – 215 с. 80. Янків М. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат (політико-економічний та секторальний аналіз): монографія / Мирон Янків. – Львів: Світ, 2011. – 398 с. 81. Алексієвець Л. Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991–2004 рр.) / Л. Алексієвець, В. Гевко. – Тернопіль: Ред.-вид. центр ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – 153 с. 82. Афанасьєв І. Ю. Зміни обсягу польсько-українського товарообігу у 1992–2000 рр.: основні причини / І. Ю. Афанасьєв // Наукові записки НАУКМА. Історичні науки. – 2003. – Т. 21. – С. 34–37. 83. Мазаракі А. А. Двостороннє співробітництво України та Польщі: стан та можливості активізації / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 12. – С. 257–266. 84. Павленко С. Відносини України і Польщі в контексті європейської інтеграції / Сергій Павленко // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє: зб. наук. пр. / Таїсія Зарецька (заг. ред.). – Ч. 2. – К., 2002. – С. 30–39. 85. Павленко С. Сучасний стан українсько-польських відносин та перспективи співпраці РП і України в контексті майбутнього членства Польщі в ЄС / Сергій Павленко // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє: зб. наук. пр. / Таїсія Зарецька (заг. ред.). – Ч. 2. – К., 2002. – С. 97–107. 86. Старостенко Г. Г. Україна – Польща – ЄС: реалії та перспективи співробітництва / Г. Г. Старостенко, Л. П. Подсядло, Н. В. Мірко // Збірник наукових праць Національного університету податкової служби України. – 2009. – № 2. – С. 339–349. 87. Столярчук Я. М. Польща в євроінтеграційних пріоритетах України / Я. М. Столярчук // Економіка та держава. – 2005. – № 9. – С. 25–27. 88. Андрушків Б. Україна і Польща: економічні аспекти співпраці / Б. Андрушків, Я. Бакушевич // Економіка України. – 2005. – № 11. – С. 82–85. 89. Дашевська О. В. Польський вектор в українській зовнішньоекономічній політиці: життя після кризи / О. В. Дашевська // Збірник наукових праць Національного університету податкової служби України. – 2009. – № 2. – С. 38–46. 90. Климець Н. Співпраця України та Польщі: два роки після розширення ЄС [Електронний ресурс] / Наталя Климець. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/1274.html> 91. Леbedько С. Польща як трамплін для вихода на ринки ЄС: общественно-политическая литература / Сергей Леbedько // Діловий вісник. – 2007. – № 12. – С. 7. 92. Савельєв Є. В. Українсько-польські економічні відносини у контексті стратегічного партнерства: монографія / Є. В. Савельєв, В. В. Мельник, С. І. Чеботар. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 334 с. 93. Борщевський В. Українсько-польське економічне співробітництво в умовах євроінтеграції: монографія / Віктор Борщевський. – Львів: Аверс, 2007. – 328 с. 94. Борщевський В. В. Україна і Польща в умовах розширеного ЄС: економічна оптимізація та глобальне партнерство: монографія / В. В. Борщевський. – Львів: Аверс, 2009. – 227 с. 95. Борщевський В. В. Оптимізація українсько-польського економічного співробітництва в процесі наближення України до ЄС: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра ек. наук: спец. 08.00.02 “Світове господарство і міжнародні економічні відносини” / В. В. Борщевський. – К., 2009. – 32 с. 96. Ковач Л. Л. Українсько-польське економічне співробітництво в 1991–1999 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 “Історія України” / Л. Л. Ковач. – К., 2003. – 16 с. 97. Васюк А. В. Стратегія і перспективи українсько-польського співробітництва: вимір взаємодії у сфері культури / А. В. Васюк // Слов'янський вісник: зб. наук. пр. – Вип. 10. – К., 2010. – С. 48–51. 98. Васюк А. В. Українсько-польські відносини у сфері культури (2001–2010 рр.): українознавчий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.12 “Українознавство” / А. В. Васюк. – К., 2012. – 16 с. 99. Горун Д. Українсько-польські гуманітарні взаємини в 1991–2001 рр. / Д. Горун // Історія в школі. – 2002. – № 5/6. – С. 40–49. 100. Лишко В. В. Українсько-польські зв'язки в галузі культури 1991–1999 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В. В. Лишко. – К., 2002. – 16 с. 101. Стрільчук Л. В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва: монографія / Людмила Стрільчук, Віталій Стрільчук. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – 258 с. 102. Тоценко Ж. М. Українсько-польські культурні зв'язки: історичний поступ сучасних реалій / Жанна Михайлівна Тоценко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: щоквартальний науковий журнал. –

2011. – К.: Міленіум, 2011. – № 2. – С. 68–71. 103. *Коваленко О. М.* Культурно-освітні організації України та Польщі (2000–2005 рр.) [Електронний ресурс] / О. М. Коваленко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2012_70/teor/teor7.pdf 104. *Коваленко О. М.* Освітнє та наукове співробітництво України та Польщі (2000–2005 рр.) [Електронний ресурс] / О. М. Коваленко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2012_69/teor/teor9.pdf 105. *Коваленко О. М.* Освітня політика України та Польщі щодо національних меншин (2000–2005 рр.) / О. М. Коваленко // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах “Грані”. – 2012. – № 5 (85). – С. 34–39. 106. *Медведчук Н. А.* Українсько-польське співробітництво в галузі освіти і науки наприкінці 80-х – у 90-х рр. ХХ ст. / Н. А. Медведчук // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – 2001. – № 11. – С. 112–117. 107. *Мякушко С.* Стан та перспективи українсько-польського міжкаcadемічного співробітництва / Сергій Мякушко, Анатолій Мирончук // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє: зб. наук. пр. / Таїсія Зарецька (заг. ред.). – Ч. 2. – К., 2002. – С. 159–165. 108. *Сюта Б.* Сучасна польська музика в Україні: сторінками міжнародних фестивалів / Богдан Сюта // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє: зб. наук. пр. / Таїсія Зарецька (заг. ред.). – Ч. 2. – К., 2002. – С. 224–227. 109. *Буглай Н. М.* Особливості функціонування українсько-польсько-білоруського євро регіону “Буг” в контексті реалізації євроінтеграційних планів України / Н. М. Буглай // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: зб. наук. пр. – К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. – Вип. 19. – С. 47–55. 110. *Буглай Н. М.* Польща в реалізації євроінтеграційного курсу України: міжрегіональне співробітництво (1999–2008 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Н. М. Буглай. – К., 2009. – 20 с. 111. *Буглай Н. М.* Регіональний формат відносин України та Польщі: історико-методологічний аспект / Н. М. Буглай // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: зб. наук. пр. – К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2012. – Вип. 58. – С. 175–181. 112. *Кулина С. Я.* Державне регулювання транскордонного економічного співробітництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.03 “Економіка та управління національним господарством” / С. Я. Кулина. – Львів, 2008. – 24 с. 113. *Кулина С. Я.* Державне регулювання українсько-польських транскордонних економічних відносин: монографія / С. Я. Кулина; За ред. І. Р. Михасюка. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 228 с. 114. *Рябінін Є. В.* Транскордонне співробітництво в системі процесів регіональної інтеграції України (політологічний аналіз): монографія / Є. В. Рябінін. – Маріуполь, 2011. – 157 с. 115. *Студенніков І.* Транскордонне співробітництво та його роль в процесі європейської інтеграції України / Ігор Студенніков // Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомч. зб. наук. пр. / Відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – Вип. 15. – С. 309–322. 116. *Студенніков І.* Феномен євро регіонів в контексті методології історико-регіональних досліджень / І. Студенніков // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. стат. / гол. ред. П. Т. Тронько. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2003. – Вип. 22–23. – С. 187–201. 117. *Різник В. В.* Роль транскордонного співробітництва в системі регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В. В. Різник. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evu/2012_19_1/Riznyuk.pdf 118. *Каплинський О. В.* Роль Вишеградської четвірки в контексті національної безпеки України / Олександр В’ячеславович Каплинський // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2 (11). – С. 47–54. 119. *Артёмов І. В.* Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія / І. В. Артёмов. – Ужгород: Ліра, 2009. – 520 с. 120. *Баян А. В.* Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу: монографія / А. В. Баян. – Ужгород: Ліра, 2006. – 325 с. 121. *Баян А. В.* Трансрєгіональне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу: монографія / А. В. Баян. – Ужгород: Ліра, 2005. – 345 с. 122. *Журба І. Є.* Транскордонне співробітництво країн Центральної та Східної Європи в умовах розширеного ЄС (питання теорії та практики): монографія / І. Є. Журба. – Хмельницький: ХНУ, 2008. – 311 с. 123. *Кіш Є.* Центральна Європа в сучасній системі євро регіональної інтеграції: монографія / Єва Кіш. – Ужгород: Ліра, 2008. – 440 с. 124. *Кіш Є. Б.* Країни Центральної Європи в системі міжнародних інтеграційних процесів (1991–2007 роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Є. Б. Кіш. – Ужгород, 2008. – 39 с. 125. *Мікула Н.* Євро регіони: досвід та перспективи / Н. Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 222 с. 126. *Мікула Н.* Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія / Надія Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с. 127. *Борщевський В. В.* Українсько-польське транскордонне співробітництво в контексті європейської інтеграції України / В. В. Борщевський // Економічні науки: зб. наук. пр. Серія: Економічна теорія та економічна історія / За ред. З. В. Герасимчук. – Луцьк: Луцьк. нац. техн. ун-тет, 2009. – Вип. 6 (23). – Ч. I. – С. 66–80. 128.

Колодяжна В. Правові аспекти українсько-польського транскордонного співробітництва / Вікторія Колодяжна // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 10. – С. 6–10. 129. Колодяжна В. Українсько-польське транскордонне співробітництво: правова регламентація торговельно-економічних проектів співпраці / Вікторія Колодяжна // Юридична Україна. – 2008. – № 5. – С. 13–17. 130. Кондратюк К. Українсько-польське транскордонне співробітництво (1992–2010) / Костянтин Кондратюк // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / Відп. ред. М. Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2012. – Вип. 5. – С. 240–249. 131. Мітрянєва С. І. Карпатський євро регіон – інструмент євроінтеграційної стратегії України / С. І. Мітрянєва // Стратегічна панорама. – 2005. – № 1. – С. 42–51. 132. Мітрянєва С. І. Транскордонне співробітництво: візовий аспект / С. І. Мітрянєва // Ефективність транскордонного співробітництва через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб'єктів: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 8–9 квітня 2011 р.). – Ужгород, 2011. – С. 93–101. 133. Роїк Н. Українсько-польське міжрегіональне й транскордонне співробітництво / Наталя Роїк // Вісник Прикарпатського університету. Науковий журнал. Серія: Політологія. – 2011. – № 4–5. – С. 186–190. 134. Роїк Н. Г. Інституційна транскордонна співпраця в контексті розширення ЄС: проблеми та перспективи Карпатського євро регіону / Н. Г. Роїк // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: зб. наук. пр. – К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2011. – Вип. 43. – С. 683–691. 135. Стрільчук Л. В. Правове забезпечення транскордонного співробітництва України та Республіки Польща / Л. В. Стрільчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Науковий журнал. Серія: Історичні науки. – 2008. – № 11. – С. 162–167. 136. Сухенко В. В. Правове регулювання транскордонного співробітництва / В. В. Сухенко // Економіка та держава. – 2008. – № 12. – С. 102–105. 137. Передрій О. С. Економічна сфера – базова у транскордонному співробітництві / О. С. Передрій, С. В. П'ясецька-Устич // Ефективність транскордонного співробітництва через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб'єктів: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 8–9 квітня 2011 р.). – Ужгород, 2011. – С. 79–92. 138. Філіповська О. Транскордонне співробітництво: Україна – Польща – Білорусь (інструменти фінансового забезпечення) / О. Філіповська // Регіональна економіка. – 2007. – № 1. – С. 43–55. 139. Щерба Г. І. Розвиток транскордонного співробітництва в українсько-польських євро регіонах / Г. І. Щерба // Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія і політичні науки. – Одеса: Астропринт, 2009. – Т. 14. – Вип. 2. – С. 18–27. 140. Васьківська К. В. Транскордонне співробітництво України в умовах євроінтеграції / К. В. Васьківська, Г. В. Кушнірук // Вісник Львівської державної фінансової академії / За ред. П. Ю. Буряка. – Львів: ЛДФА, 2010. – № 18. – С. 33–41. 141. Волошко В. Реалії та перспективи транскордонного співробітництва України / Віталій Волошко // Регіональна економіка. – 2005. – № 4. – С. 123–131. 142. Кіш Є. Формування системи транскордонного співробітництва України / Є. Б. Кіш, В. І. Ковач // Ефективність транскордонного співробітництва через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб'єктів: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 8–9 квітня 2011 р.). – Ужгород, 2011. – С. 243–250. 143. Прус І. Форми транскордонного співробітництва (на прикладі Волинської області) / Ірина Прус // Наукові записки “Транскордонне співробітництво у контексті перспектив європейської інтеграції України”. Серія: Політичні науки. – Острог: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2010. – Вип. 4. – С. 168–177. 144. Щерба Г. І. Роль євро регіонів і транскордонного співробітництва у функціонуванні соціального простору в Європі / Г. І. Щерба // Український соціум. – 2008. – № 3(26). – С. 41–53. 145. Щерба Г. І. Шляхи активізації транскордонного співробітництва в умовах європейської інтеграції / Г. І. Щерба // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Науковий журнал. Серія: Міжнародні відносини. – 2009. – № 4. – С. 39–43. 146. Знахоренко О. М. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах / О. М. Знахоренко // Історичний архів. Наукові студії: зб. наук. пр. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 2. – С. 90–98. 147. Кирчів А. Питання національної безпеки Республіки Польща на сучасному етапі [Електронний ресурс] / Андрій Кирчів // Ї. – 1998. – № 14. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n14texts/kyrchiv.htm> 148. Куйбіда В. Україна – Польща на шахівниці світу [Електронний ресурс] / Василь Куйбіда // Ї. – 1998. – № 14. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n14texts/kujbida.htm> 149. Пирожков С. В контексті загальної архітектури безпеки. Польсько-українські відносини: погляд з України / С. Пирожков, О. Крамаревський // Політика і час. – 1996. – № 1. – С. 14–25. 150. Полторацький О. Особливий випадок співпраці / Олександр Полторацький // Політика і час. – 2005. – № 1. – С. 7–16. 151. Бершадя Є. Українсько-польські стосунки та європейська безпека [Електронний ресурс] / Євген Бершадя // Ї. – 1998. – № 14. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n14texts/bersheda.htm> 152. Кирчів А. Геополітичний вибір України:

синдром суми різнонапрямлених векторів / А. Кирчів // Молода нація: Альманах. – 2000. – С. 185–193. 153. *Матійчик Я.* Європейський екзамен. Українсько-польські відносини на тлі пан'європейської інтеграції / Я. Матійчик // Політика і час. – 2001. – № 8. – С. 40–47. 154. *Житарюк Н.* Україна і Польща на геополітичній карті Європи / Наталя Житарюк // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: зб. матер. конф. (Київ, 25–27 червня 1999 р.) / упоряд. Т. Балабушевич, Н. Довженко. – К., 1999. – С. 132–134. 155. *Рябчук М.* Подібна доля, різний досвід. Дещо про перспективи польсько-українського діалогу / Микола Рябчук // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: зб. матер. конф. (Київ, 25–27 червня 1999 р.) / упоряд. Т. Балабушевич, Н. Довженко. – К., 1999. – С. 67–70. 156. *Бурдяк В.* Перспективи співробітництва “Україна – НАТО” і роль у ньому польського фактора / Віра Бурдяк, Ігор Мороз // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 165–174. 157. *Ващенко О.* Співробітництво України та Польщі у американській проекції євроатлантичної безпеки / Олена Ващенко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: зб. наук. пр. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2011. – Вип. 22. – С. 127–131. 158. *Митрофанова О.* Польща як стратегічний партнер України [Електронний ресурс] / Оксана Митрофанова // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 153–160. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=65&c=1478&setcss=1&nccs> 159. *Антонюк О. С.* Становлення та розвиток українсько-польських відносин (1991–2003) / О. С. Антонюк // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – Вип. 74–76. – К., 2004. – С. 4–7. 160. *Каспрук В.* Україну ніхто так не розуміє, як Польща / В. Каспрук // Сучасність. – 2008. – № 7. – С. 27–29. 161. *Котляр Ю. В.* Україна і Польща в світлі інтеграційних процесів на початку XXI століття / Ю. В. Котляр // Історичний архів. Наукові студії: зб. наук. пр. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 1. – С. 120–126. 162. *Снігур О. В.* Зовнішня політика Польщі та перспективи українсько-польського стратегічного партнерства / Олена Валентинівна Снігур // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 1 (№ 18). – С. 128–133. 163. *Кіндрат К.* Українсько-польські стосунки на зламі тисячоліть: монографія / К. Кіндрат, С. Трохимчук. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 112 с. 164. *Василенко С.* Європейський вектор української геополітики / Світлана Василенко // Людина і політика. – 2000. – № 2. – С. 57–61.

Наталья Черная

УКРАИНСКО-ПОЛЬСКИЕ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ КОН. XX – НАЧ. XX ВВ.: ИНТЕРПРЕТАЦИИ УКРАИНСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Проанализированы работы украинских авторов проблемы современных украинско-польских отношений, выяснена степень ее научной разработки. Определены вопросы, требующие дальнейшего изучения.

Ключевые слова: украинско-польские отношения, Украина, Польша, историография.

Nataliya Chorna

UKRAINIAN-POLISH INTERSTATE RELATIONS AT THE END OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY: UKRAINIAN RESEARCHERS INTERPRETATIONS

Ukrainian authors' works dealing with the problems of modern Ukrainian-Polish relations have been analyzed, the extent of their scientific development has been revealed. Basic issues that need further study have been determined.

Key words: Ukrainian-Polish relations, Ukraine, Poland, historiography.

УДК [94(470+571):614.885]“1870–1898”

Вадим Ореховський

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХІХ СТ.

У статті, на широкому фактологічному матеріалі, досліджується питання міжнародної діяльності Російського Товариства Червоного Хреста в 1870–1898 рр. Автором охарактеризовані основні форми допомоги, яку надавало Товариство благодійним організаціям інших країн, здійснено оцінку результатів роботи Російського Червоного Хреста у цій галузі.

Ключові слова: Російська імперія, громадські медично-санітарні організації, Російське Товариство Червоного Хреста, допомога пораненим і хворим, благодійність.

Війни існують стільки ж, скільки існує людська цивілізація. Вони відрізняються масштабами, характером, тривалістю бойових дій. Проте існує риса, яка об'єднує між собою війни різних епох і народів – смерть, страждання, покалічені долі їх жертв.

Розвиток військового мистецтва і вдосконалення зброї у другій половині ХІХ ст. призвели до різкого збільшення кількості поранених. Це, а також відсталість більшості країн Європи в організації сучасного медично-санітарного господарства, спонукало створити широкомасштабну громадську організацію, яка б допомагала військово-санітарному відомству.

Організації подібного роду почали виникати у Європі в 60-х рр. ХІХ ст. У 1867 р. таке товариство виникло в Російській імперії. Воно отримало назву Товариства опікування хворими та пораненими воїнами, а пізніше було перейменовано на Російське Товариство Червоного Хреста (РТЧХ).

Крім виконання свого головного завдання – допомоги власній армії і мирному населенню, Товариство надавало підтримку червонохресним закладам інших країн. Допомога ця полягала як у відрядженні спеціальних медико-хірургічних загонів, які склалися з найбільш досвідчених лікарів та медсестер, так і наданням безпосередньої матеріальної та фінансової допомоги.

Протягом останньої третини ХІХ ст. Товариство накопичило неоцінений досвід у цій галузі. Останній може стати не тільки предметом для дослідження фахівців-істориків. Він є затребуваним і у сьогоdnішніх реаліях, наповнених цілою низкою політичних, економічних та соціальних проблем. Вирішуючи їх, людство змушене використовувати досвід діяльності попередників і, в тому числі, благодійних організацій минулого. Це надає дослідженню проблеми, обраної автором, і суто практичне значення.

Актуальність теми статті визначається тим, що історіографія діяльності Російського Червоного Хреста з даної проблематики дуже обмежена.

Серед останніх праць необхідно, перед усім, відзначити роботу А. В. Постернака “Нариси з історії общин сестер милосердя” [23]. У передмові до цієї праці автор визначив наступні завдання свого дослідження: “разом з офіційною інформацією, пов’язаною з датами, статистикою, іменами і т. д., дати опис конкретних ситуацій, в яких опинялися сестри, привести яскраві приклади з їх практики, які могли б характеризувати їх діяльність” [23, с. 3].

Питання міжнародної діяльності РТЧХ торкалися у своїх публікаціях О. М. Козловцева [11], А. Крилова [14], Т. А. Малишева [16] та А. Ю. Шепелева [26].

Таким чином, останні роки стали свідченням кількісного зростання робіт, що присвячені даній проблематиці. Проте, ще багато питань історії Російського Червоного Хреста продовжує залишатися поза увагою вчених. Висвітлення їх є одним з важливих завдань історичної науки.

Метою даної публікації стало висвітлення міжнародної діяльності Російського Товариства Червоного Хреста протягом 1870–1898 рр.

На основі положень, вироблених рядом міжнародних конференцій, у разі війни Товариства Червоного Хреста нейтральних держав зобов'язані були допомагати Товариствам воюючих країн. Російське Товариство Червоного Хреста також сповідувало ці принципи.

Франко-пруська війна 1870–1871 рр.

Першим збройним конфліктом, в якому Товариство прийняло участь, стала франко – прусська війна 1870–1871 рр.

Перші ж бої виявили невідповідність французької армії. За словами відомого російського військового історика, генерал Г. А. Леєра “...у французів не було ні логічно-послідовної військової системи, ні людей, не було двох найважливіших елементів для успіху у війні” [15, с. 365].

У поганому стані перебувала й військово-санітарна частина. Основою її були госпіталі, що розділялися на мобільні і запасні. У військових частинах лікарі відкривали перев'язочні пункти власними силами. У тилу розміщувалися тимчасові госпіталі і команди одужуючих [18, с. 30]. Однак, за оцінкою професора Миколаївської академії Генерального штабу Н. П. Міхневича, “організація госпіталів уявляла собою дивну строкатість та відсутність керівництва: господарством в них завідували чиновники інтендантства, лікарі – медичною частиною, аптекарі – фармацевтичною, обозна частина – засобами перевезення; при відсутності загального начальника шохвилинно відбувалися тертя і утруднення у діяльності госпіталів” [18, с. 29–30].

До того ж, медичний персонал був не чисельний; багато поранених гинуло, не отримавши допомоги. Так, у битві під м. Мец на кожного лікаря приходилося по 400–500 поранених, яких необхідно було оглянути, перев'язати або ж оперувати. Погано була налагоджена евакуація поранених з поля бою [18, с. 30].

Становище було би ще, напевно, гіршим, якби не приватна допомога. Правда, Товариство Червоного Хреста у Франції не мало у своєму розпорядженні достатньо фінансів. На місяць підтримка його діяльності була слабкою. В касу центрального комітету за час війни надійшло 10 млн. 500 тис. франків, а витрати склали майже 8 млн. 800 тис. Гроші ці йшли на допомогу 110 тис. чоловік, з яких 25 тис. були цілковито на утриманні Французького Червоного Хреста [2, с. 559].

Крім того, Французькому Товариству Червоного Хреста під час облоги Парижу прусською армією вдалося досягти угоди з ворогуючою стороною та вивести з французької столиці 10 тис. поранених та хворих. Також, воно сприяло поверненню на батьківщину 9 тис. французьких полонених із Німеччини [2, с. 559].

Зовсім протилежне враження справляв рівень підготовки як пруської армії у цілому, так і її санітарної частини зокрема.

Остання була організована наступним чином: при кожному армійському корпусі було 3 санітарних загони і 12 польових лазаретів. Перші знаходилися у розпорядженні дивізійного генералу та дивізійного лікаря і були забезпечені транспортними засобами для перевезення поранених військових до найближчих польових та етапних лазаретів. Кожен з лазаретів був розрахований на 200 місць. Для більш швидкого звільнення польових лазаретів були організовані резервні лазарети; влаштовувалися також постійні лазарети під назвою військових. При всіх армійських корпусах були організовані санітарні загони. У битві при Седані, де втрати склали майже 9 тис. чоловік, на полі бою були задіяні 21 санітарний

загін та 12 польових лазаретів з 252 штатними лікарями. Таким чином, на одного лікаря припадало 35 поранених [1, с. 121].

Для переміщення поранених в тилу армії відкривалися так звані евакуаційні пункти, де проходило сортування поранених за категоріями. Легкопоранені залишалися поблизу театру війни при так званих слабосильних командах; одужавши тут, солдати та офіцери згодом поверталися до своїх частин. Важкопоранені повинні були перевозитися до глибокого тилу. У Пруссії, де притримувались цього принципу, смертність серед евакуйованих військових була незначною.

Активно діяв Пруський Червоний Хрест. При оголошенні початку бойових дій у Німеччині відкрилося багато нових місцевих комітетів Товариства (біля 2 тис.). В їх розпорядженні були значні фінансові кошти. Тільки один центральний комітет мав на своїх рахунках 70 млн. франків [2, с. 558].

Найбільш характерною рисою діяльності Товариства у цей період стала участь в організації санітарних потягів. В ході війни військове відомство отримало від держави та громадських організацій 36 таких потягів. Ними були евакуйовані до 40 тис. поранених солдатів і офіцерів [1, с. 119].

Полегшенню долі поранених та хворих, зменшенню смертності серед них, сприяла і допомога, що була надана воюючим країнам іноземними товариствами Червоного Хреста, в тому числі і РТЧХ.

Так, до Базеля, де на час війни було засноване міжнародне агентство, Товариством був відряджений загін з 30 хірургів під керівництвом професора Х. Я. Гюббенета. Загін повинен був надавати допомогу усім ворогуючим сторонам без усілякої різниці, суворо дотримуючись принципів Женевської конвенції. З цією ж метою протягом серпня 1870 – лютого 1871 р. на театр військових дій було відправлено 16 транспортів із медикаментами, бинтами, білизною, верхнім одягом та продовольством (6 транспортів було відправлено до Базелю, 4 – до Брюсселю, 3 – у Нансі, 2 – у Нейвід і 1 – до Карлсруе). Усе було розподілено рівномірно між французькою і пруською сторонами [21, с. 32; 24, с. 6]. Грошима було витрачено більше 54 тис. крб. [24, с. 6].

Громадянська війна в Іспанії 1873 р.

У 1873 р. під час війни в Іспанії Російський Червоний Хрест відправив до Женевського міжнародного Комітету 10 тис. франків, для розподілу порівну між усіма ворогуючими сторонами [24, с. 7].

Допомога Сербії та Чорногорії (1876–1877 рр.)

У 70-ті роки XIX ст. слов'янські держави, які входили до недавнього часу до складу Югославії, а також Болгарія знаходилися під владою Османської імперії. Відмова Туреччини проводити які-небудь серйозні реформи для підвладних їй християн, а з іншої сторони – нові слов'яно-грецькі повстання проти турок, невідворотно вели до нової війни на Балканах.

У 1875 р. у Боснії розпочалося повстання, звідти воно поширилося і на Болгарію. Османський уряд намагався потопити його у крові (тільки в одній Болгарії було вирізано 30 тис. чоловік) [20, с. 59].

У зв'язку із цим на Балкани рушило багато добровольців з Росії. Серед них були видатні лікарі того часу: М. В. Скліфосовський, С. П. Боткін, письменник Г. І. Успенський, художники В. Д. Полєнов, К. Є. Маковський, В. В. Верещагін. У зборі коштів для допомоги повстанцям брали участь видатні громадські діячі; І. І. Мечніков та Д. І. Менделєєв виступали із публічними лекціями, збори від яких йшли до фонду допомоги [23, с. 102].

Наступного, 1876 р., Сербія та Чорногорія оголосили війну Туреччині. Війна викликала значний резонанс у російському суспільстві. Від 4-х до 6 тис. добровольців [26, с. 371] (деякі дослідники наводять цифру у 7 тис. чоловік) [10, с. 203] з різних верств населення взяли участь у боротьбі у лавах сербської армії.

Активну допомогу надавало і РТЧХ. Червоний Хрест спільно зі Слов'янським благодійним Товариством спорядив і відправив до Сербії санітарні загоны, до яких входило 115 лікарів, 78 фельдшерів, 118 сестер милосердя, 41 студент-медик [11, с. 146; 26, с. 372].

Один з ешелонів вирушив 25 липня 1876 р. з Москви. В ньому їхало 39 сестер милосердя общини “Утоли моя печали” на чолі із княгинею Н. Б. Шаховською. Після прибуття до Белграду 9 сестер залишилися у госпіталі м. Топчидере, решта – на чолі із княгинею Шаховською – рушили вглиб країни, ближче до театру військових дій. Вони самовіддано працювали у госпіталях м. Парачина і Ягодино, де великий наплив поранених призвів до нестачі не тільки медичного персоналу, але і приміщень. У серпні до Парачина прибувало по 500–600 поранених на добу. Сестрам доводилося перев'язувати їх на вулиці, у дворах і навіть у полі, куди звозили постраждалих. У кожному госпіталі був лише тільки один лікар, тому основна робота лягала на плечі сестер милосердя, які до того ж готували їжу та вели господарство. Крім того, вони щоденно готували їжу для 50 російських добровольців, які проїжджали через Парачин [11, с. 146].

Також були організовані й перев'язочні пункти, які розташовувалися на відстані 5–10 км від передової. Кожен загін мав у своєму розпорядженні 4–10 вершників та декілька возів для перевезення поранених [24, с. 9].

Із закінченням військових дій княгиня Н. Б. Шаховська повернулася до Росії, а сестри милосердя її общини під керівництвом Є. Г. Бушман працювали у сербських госпіталях, де ще залишалися поранені до січня 1877 р. За свою віддану працю вони були нагороджені срібними медалями від імені Сербської королеви Наталії [11, с. 146–147].

У серпні 1876 з Казані було відправлено до Сербії санітарний загін із 7 чоловік. Після прибуття до м. Крагуевац загін очікувала ціла низка труднощів. Так, лікарі замість того, щоб надавати медичну допомогу, змушені були вирішувати різні організаційні питання. Більш того, медики зіткнулися із тим, що місцева влада тільки чула про їх приїзд, але жодних розпоряджень на цей випадок не зробила. Тому лікарі були змушені самі шукати приміщення під госпіталь, який було відкрито у вересні 1876 р. і де було організоване ефективне лікування як російських добровольців, так і сербів. Закрито його було у кінці грудня 1876 р. [26, с. 371].

У Самарі було також зібрано санітарний загін за розпорядженням Головного управління Товариства. Створений загін на 210 хворих із медичним персоналом був забезпечений медичними та перев'язочними засобами. Фінансову підтримку у спорядженні даного санітарного загону надав Самарський дамський комітет Червоного Хреста, якому вдалося зібрати суму у 600 крб. 70 коп. [26, с. 371].

Витрати Товариства на допомогу сербам перевищили 526 тис. крб. Якщо ж враховувати пожертвування речами, а також можливість безкоштовно перевозити російськими залізницями особовий персонал та вантажі РТЧХ, то сума ця перевищила 615 тис. крб. [24, с. 9].

Одночасно як і до Сербії, загін сестер милосердя Червоного Хреста общини св. Георгія було відправлено до Чорногорії. Відряджалися також ще 11 сестер Хрестовоздвиженської общини [23, с. 102–103]. Після прибуття на місце загоном було відкрито 2 лазарети (на 25 ліжок кожний) з відділеннями для жінок та дітей. У цих лазаретах лікувалися не тільки військовослужбовці, але й цивільне населення [21, с. 32–33; 24, с. 7].

Крім цього, Товариство скерувало до столиці Чорногорії м. Цетинье великий транспорт із перев'язочними засобами, медикаментами, білизною, харчами та тютюном [21, с. 32].

Загальні витрати Російського Червоного Хреста на допомогу Чорногорії сягнули майже 370 тис. крб. [21, с. 33].

Сербо-болгарська війна 1885 р.

Під час війни Російський Червоний Хрест скерував по санітарному загону кожній з ворогуючих сторін. Загін, відправлений до Болгарії, складався з уповноваженого В. М. Юзефовича, 7 лікарів, агента, провізора, 12 сестер милосердя общини Св. Георгія та 6 фельдшерів. Він був забезпечений білизною та госпітальним майном на 150 ліжок, а також хірургічними інструментами, ліками і продовольством. У Софії загін взяв під свою опіку 2 госпіталі, які почали працювати у болгарській столиці раніше [24, с. 20].

До Сербії було відправлено такий же загін під головуванням уповноваженого М. К. Шведова. Після прибуття до Белграду, він почав активно працювати у сербських військових госпіталях. Ці лікарняні заклади забезпечувалися медикаментами, що виготовлялися в аптеці санітарного загону, а також перев'язувальними матеріалами зі складу, який було організовано у Белграді М. К. Шведовим. Крім того, було відкрито амбулаторний прийом для хворого цивільного населення. За час дії загону було прийнято близько 6 тис. чоловік [24, с. 20].

Загальні витрати ГУ РТЧХ на допомогу пораненим склали суму більше 174 тис. крб. [24, с. 20].

Японо-китайська війна 1894 р.

З початком військових дій між Японією і Китаєм ГУ Червоного Хреста визнало за потрібне надати допомогу пораненим та хворим військовим японської армії, оскільки Японія ще у 1886 р. приєдналася до Женевської конвенції. Допомога ця полягала у відправці повного комплексу рухомого (мобільного) лазарету на 25 ліжок у розпорядження Японського Червоного Хреста. Відправка санітарного загону була визнана недоречною, оскільки китайська сторона не визнавала нейтралітету закладів Червоного Хреста і жорстоко поводилася із полоненими. Організація цієї допомоги обійшлася ГУ РТЧХ більше як у 1600 крб. [21, с. 34; 24, с. 20–21].

Італо-єфіопська війна (1895–1896 рр.)

В історії діяльності Російського Червоного Хреста великою подією була допомога, надана населенню Ефіопії під час італо-єфіопської війни (1895–1896 рр.).

Ще у кінці 1895 р. Італія оголосила Ефіопію своїм протекторатом і на початку 1896 р. ввела на її територію свої війська. Але 29 лютого єфіопський імператор Менелік II зустрів італійців біля містечка Адуа. Сталася світова сенсація – у цій битві італійці зазнали гучної поразки. Тільки декілька десятків з них залишилися живими і врятувалися втечею [3, с. 348–349].

Відлуння цієї події відгукнулося у Росії. Російська сторона вирішила відправити до Ефіопії санітарний загін Російського Товариства Червоного Хреста для надання допомоги пораненим та хворим єфіопським солдатам. Для цієї мети було організовано збір коштів, а також асигновано Головним управлінням Товариства 100 тис. крб. 18 березня 1896 р. ГУ РТЧХ направило листи до військового відомства, до Хрестовоздвиженської общини та общини св. Євгенії з проханням виділити лікарів, фельдшерів, сестер та санітарок для загону. Одночасно було надіслане клопотання італійській стороні про дозвіл на проїзд санітарного загону через італійський порт Массауа [19]. (Слід зазначити, що спочатку було вирішено відправити по санітарному загону обом ворогуючим країнам. Однак, італійська сторона відмовилася від допомоги Російського Червоного Хреста) [21, с. 34].

Загін, що спочатку складався з 61 чоловіка пізніше було зменшено до 43-х [24, с. 21]. Причиною цього стала відмова італійського уряду пропустити російський санітарний загін через Массауа. Приводом послужила інформація, що ніби-то до складу загону входять 4 офіцери та 200 солдат, які бажають стати до лав єфіопської армії [19].

Внаслідок таких дій загону прийшлося добиратися до місця призначення обхідним шляхом і Головне управління вважало недопустимим наражати на небезпеку жіночий персонал, який і було відправлено з Александрії назад, до Росії, разом із 5-ма санітарами [24, с. 21].

Решта загону 18 квітня 1896 р. прибула до Джибуті (у той час – французької колонії). За словами голови РТЧХ М. П. Кауфмана “...загін зустрів у Джибуті утруднення при наймі в’ючних тварин. Мули були більшою частиною скуплені раніше італійцями і французами...; лише завдяки дружній та енергійній допомозі Французької влади в Обоці і з затратою великих сум, вдалося найняти верблюдів, мулів та коней та ешелонами відправити загін на Хараре. Після важкого переходу (біля 400 верст) по безводній пустелі при незвично спекотній температурі, причому майже весь персонал загону перехворів, санітарному загону вдалося прибути до Хараре 15 травня” [8].

У Хараре російська експедиція вимушена була затриматися на цілий місяць. Місцева влада, не отримавши вказівок щодо подальшої долі санітарного загону, затягувала із дозволом на його пересування. Коли дозвіл імператора було отримано, головноуповноважений вирішив розділити загін: одна частина його залишилася в Хараре, допомагаючи місцевому населенню, а інша – виступила до Адіс-Абеби, де і була урочисто зустрита Менеліком та його підданими [19].

На новому місці персоналом загону одразу ж було організовано амбулаторний прийом, а незабаром – відкритий госпіталь на 30 ліжок в якому до його закриття хворими було проведено 1634 лікарняних дні [21, с. 35].

Самовіддана праця лікарів та всього складу медичного загону сприяла зростанню авторитета Росії в очах місцевого населення. У своєму листі до головноуповноваженого РТЧХ М. К. Шведова імператор Менелік II писав: “За добро справи ваші, здійснені для нашої країни, ми висловлюємо нашу вдячність імператору Росії, вашому товариству Червоного Хреста і всім його членам, імператриці Марії Федорівні. Почуття і думи мої про це безмежні. Руський народ виявив у цьому таку любов до мене, яка ніколи не забудеться” [22].

5 жовтня 1896 р. відбулася урочиста церемонія передачі госпітала Ефіопському Червоному Хресту. На цих урочистостях були присутні представники духовенства, армія та населення ефіопської столиці. Над госпіталем було піднято національний прапор [14].

За час діяльності загону (з травня по листопад 1896 р.) було прийнято 26 419 хворих, 564 поранених, зроблено 839 хірургічних операцій. Незалежно від медичного лікування хворих та поранених, було підготовлено лікарями Червоного Хреста 10 санітарів з числа місцевих жителів, лікар П. В. Щусев написав посібник, де в найдоступнішій формі виклав основи медичних знань та правила особистої гігієни. Загальні витрати на експедицію склали майже 159 тис. крб. [14; 24, с. 22].

Після завершення діяльності загону РТЧХ Менелік II звернувся до російського імператора із проханням надіслати нових лікарів. У 1897 р., коли між Росією та Ефіопією були встановлені офіційні дипломатичні відносини, разом із російською дипломатичною місією до Адіс-Абеби прибули й російські медики [25; 4, с. I–II].

Після прибуття до ефіопської столиці російські лікарі відкрили тут амбулаторію та госпіталь. За словами начальника конвою російської дипломатичної місії П. Краснова, “...ця звістка облетіла всю Адіс-Абебу, ширилася околицьніми селами, проникла за високе Антото, долетіла до таємничої Кафи. І звідусіль пішли хворі” [13, с. 415]. Сам факт відкриття у країні першого стаціонарного госпіталю був видатною подією. Його пацієнтами ставали, передусім, поранені та ті, хто потребував термінової медичної допомоги. Досить часто сюди зверталися і європейці, які проживали в Адіс-Абелі, а також прибуваючі торговці – вірмени, індійці, греки [14].

Після завершення місії ефіопський імператор неодноразово висловлював бажання знову запросити російських лікарів. Як відзначав у своїй доповідній записці міністр-резидент в Ефіопії К. Лішин: “Прохання це він передав у 1900 році через статського радника Власова, який покинув Абіссінію і повторив її... через посередництво митрополита Абуни Матеоса...” [5].

Прохання Менеліка було виконане і до 1913 р. в Ефіопії перебували лікарі з Росії. Про масштаби діяльності госпіталю в Адіс-Абебі можна скласти уявлення лише частково, оскільки детальний облік прийнятих хворих та зроблених операцій не вівся. Але і окремі записи лікарів дають вражаючі цифри: тільки за чотири роки (1898–1900 рр. та 1903–1905 рр.) і тільки один лікар М. П. Бровцин провів більше 1200 хірургічних операцій та прийняв більше як 75 тис. хворих. Крім цього, у 1903–1905 рр. лікарями госпіталю була здійснена вакцинація 1754 чоловік [14].

Греко-турецька війна (1897 р.)

Безпосередньою причиною війни стала боротьба за острів Крит, де грецьке населення наприкінці 1896 року повстало проти турецького панування. Висадка на острів 10 тис. грецьких солдатів (лютий 1897 р.) та масові вбивства мусульман посилили позиції тих політичних кіл, які вимагали надання Криту автономії. Відкрите втручання та підтримка Греції не обмежилася лише подіями на острові, вона стала проявлятися вздовж всього османо-грецького кордону. У відповідь Туреччина оголосила Греції війну (18 квітня 1897 р.), яка закінчилась перемогою Османської імперії (18 грудня 1897 р.). Але, не дивлячись на це, в результаті тиску європейських держав на острів було призначено християнського губернатора. Османські солдати були відкликані звідси. Посилилась міграція з острова мусульманського населення. Сам він де-факто перейшов під управління Греції [9, с. 88–89].

Коли розпочалася греко-турецька війна Росія не підтримала територіальних претензій Греції стосовно Османської імперії, виступивши у якості нейтрального посередника між ворогуючими сторонами. В зв'язку із цим РГЧХ вирішило відправити на театр бойових дій два санітарних загони: один з Петербургу на допомогу грекам, інший з Москви – до турків [11, с. 148].

До Афін було відправлено загін у складі 2 лікарів, фельдшера та 20 сестер милосердя Хрестовоздвиженської та Свято-Троїцької общин. Загін було забезпечено усім необхідним для відкриття госпіталю на 50 ліжок [24, с. 23].

За час військових дій тут лікувалось 80 чоловік, крім того амбулаторну допомогу отримали біля 200 чоловік. Персоналом госпіталю було зроблено 34 операції [24, с. 23].

Московський санітарний загін складався з медичного персоналу Іверської общини сестер милосердя. Його чисельність становила 19 чоловік (серед них 5 лікарів та 10 сестер милосердя). Уповноваженим було призначено В. Ф. Джунковського [11, с. 148].

5 травня 1897 р. загоном було відкрито госпіталь в м. Фарсалі. Тільки за перший день його діяльності сюди прибуло більше 300 поранених. Загін працював цілодобово, роблячи складні операції та перев'язуючи поранених. Самовіддана діяльність лікарів та медсестер загону викликала захоплення та цілковиту довіру з боку турків. Доходило до того, що вони навіть віддавали персоналу свої гроші на зберігання [23, с. 139–141].

За час роботи госпіталю допомогу отримали 342 поранених, з яких 38 лікувалися стаціонарно. Було зроблено 19 операцій [24, с. 23].

У другій половині травня поранені перестали прибувати і життя госпіталю увійшло у рамки звичайного. Однак епідемія тифу, що розпочалася у цьому ж місяці, змусила уповноваженого перевести персонал госпіталю до іншого м. Ларіса. Однак, російський посол Нелідов звернувся із проханням до В. Ф. Джунковського залишитися у Константинополі та продовжити свою

роботу. Прохання довелося виконати, оскільки відмова образила би султана [11, с. 148–149]. За час перебування у турецькій столиці допомогою загону скористалися 107 чоловік. Крім того, російськими лікарями було зроблено 44 операції [24, с. 23].

Тільки у липні 1897 р. загін повернувся до Москви. Під час цього відрядження захворів на тиф та помер головний лікар загону І. П. Ланг. Захворів і сам Джунковський [11, с. 149; 23, с. 143].

Для допомоги грецьким біженцям ГУ РТЧХ відправило 3 транспорти з продовольством та одягом, а також 500 крб. та 4 тис. франків. Організація транспортів обійшлася Червоному Хресту у майже 5800 крб., додаткових пожертвувань на користь біженців Червоний Хрест отримав на суму більше 5 тис. крб. [24, с. 23].

Загальні витрати на допомогу перевищили 21,5 тис. крб. [21, с. 36].

Іспано-американська війна (1898 р.)

“Блискавична маленька війна” (так назвав цю війну держсекретар Сполучених Штатів Дж. Хей) почалася в обстановці повстань на Кубі (з 1895 р.) та Філіппінах (з 1896 р.) проти іспанського колоніального володарювання. Виступивши нібито на підтримку боротьби цих народів, США використали війну у своїх цілях і захопили Пуерто-Ріко, острів Гуам, Філіппіни, окупували оголошену незалежною Кубу.

Війна виявила військово-економічну відсталість Іспанії, низький рівень підготовки її збройних сил. Стосувалося це і санітарної частини. Особливості театру бойових дій також не сприяли покращенню ситуації. За словами російського спостерігача при іспанській армії на Кубі полковника генерального штабу Я. М. Жилінського, “внаслідок посиленої діяльності протягом зимового та весняного періоду в армії поширювалися хвороби; санітарний стан її протягом всієї кампанії був поганим. Люди, які щойно прибули з Європи, не акліматизовані, змушені були негайно долати всі труднощі походного життя, спати під відкритим небом, часто під тропічним дощем, або жити в блокаузах у надзвичайно поганих гігієнічних умовах” [7, с. 67]. Тільки в одній Гавані кількість хворих досягала 15 тис. чоловік. За словами все того ж Жилінського: “...під госпіталі прийшлося відвести склади та приватні будинки. Розміщувати людей приходилося прямо на підлозі на солом’яних матрацах. Лікарів та госпітальної прислуги не вистачало, оскільки загальна кількість хворих в армії у 1896 року доходила до 35 тис. чоловік” [7, с. 69].

Негативно впливали на ситуацію і труднощі, пов’язані із забезпеченням іспанської армії продовольством. З метрополії сюди завозилися лише борошно, рис, кава та горілка, а м’ясо та овочі військові повинні були закуповувати у місцевого населення. Реквізиції худоби, які чинили іспанці, викликали незадоволення та відчайдушний опір кубинців. Невеличкі загони повстанців нападали на іспанців і “...за кожну партію биків приходилося платити декількома вбитими та пораненими” [7, с. 69].

З певними проблемами зіткнулися і США. В першу чергу, це стосувалося організації перевезення американських військ до Філіппінських островів. Як зауважив російський дослідник М. В. Мітюков: “Перевезення війська у брудних та погано пристосованих транспортах через весь Тихий океан...було дуже повчальним у тому сенсі, як його не треба проводити. ...В багатьох випадках ...судна були сильно перевантажені. Солдати не розуміли, що на борту корабля в тропічному кліматі санітарні закони повинні бути дуже суворими, перед усім, в їх же власних інтересах” [17, с. 10].

Не вистачало води, ліжок (так, на одному з транспортних суден на 1300 чоловік припадало всього лише 800 спеціально обладнаних місць). Те, що в таких умовах серед людей не було спалаху хвороб було дивом і пояснювалося,

на думку М. В. Мітюкова, двома причинами: “...сильним патріотизмом солдатів і волонтерів та їх надзвичайним здоров’ям” [17, с. 10–11].

З початком війни Росія, як і ряд інших держав, заявила про свій нейтралітет, проголосивши, що буде слідувати принципам Паризької декларації 1856 р. Останньою проголошувалося, що товари воюючих країн, що перевозяться на нейтральних суднах, за виключенням військової контрабанди, не можуть бути конфіскованими, як і товари нейтральних країн на комерційних суднах ворогуючих держав. Військовим кораблям воюючих сторін дозволялося заходити у російські порти не довше, ніж на добу [12, с. 50].

Події привернули увагу громадських кіл Росії, в тому числі й благодійних організацій. Ще у 1896 р. Головне Управління Російського Товариства Червоного Хреста пожертвувало 5 тис. франків Іспанському Червоному Хресту на будівництво санаторію для лікування поранених під час військових дій на острові Куба [24, с. 22]. У 1898 р. РТЧХ додатково перерахувало ще 40 тис. крб. для надання допомоги жертвам війни [21, с. 36].

Таким чином, протягом останньої третини ХІХ ст. Російське Товариство Червоного Хреста перетворилося на один з найбільш значимих і масштабних відділень міжнародної благодійної організації, одним із завдань якої стала допомога військовим та цивільному населенню ворогуючих держав. Участь Товариства у такого роду діяльності виразилася у наступних формах: 1) відрядження спеціальних медико-хірургічних загонів, які склалися з найдосвідченіших лікарів та медсестер; 2) надання безпосередньої матеріальної та фінансової допомоги іноземним Товариствам Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Список використаних джерел

1. А. Ф. Эвакуация больных и раненых // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. – СПб: Типография Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон. – Т. XL (79). Шуйское – Электровозбудимость, 1904. – 487 с. – С. 118–122.
2. А. Я. Красный Крест // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. – СПб: Типо-Литография И. А. Ефрона. – Т. XV А (32). Коялович – Кулон, 1895. – 501 с. – С. 557–563.
3. *Бартницкий А., Мантель-Нечко И.* История Эфиопии / А. Бартницкий, И. Мантель-Нечко; пер. с польского К. В. Большаковой, Н. М. Рукиной, М. Н. Черных. – М.: Прогресс, 1976. – 590 с.
4. *Булатович А. К.* С войсками Менелика II. Дневник похода из Эфиопии к озеру Рудольфа / А. К. Булатович. – С.-Петербург: Тип. “Т-ва Худож. Печати”, 1900. – IV+271+IV с.
5. Докладная записка российского министра-резидента в Эфиопии К. Лишина в министерство иностранных дел России от 24 августа 1902 г. / Некоторые новые документы о русско-эфиопских отношениях (конец ХІХ – начало ХХ века) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/text/Documenty/Aetniiopien/Russ.../text.phtml?id>.
6. Донесение начальника русской дипломатической миссии в Эфиопии П. М. Власова министру иностранных дел России Н. М. Муравьеву от 9 августа 1898 г. / Некоторые новые документы о русско-эфиопских отношениях (конец ХІХ – начало ХХ века) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/text/Documenty/Aetniiopien/Russ.../text.phtml?id>.
7. *Жилинский Я. Г.* Испано-американская война. Отчет командированного по высочайшему повелению к испанским войскам на остров Кубу Генерального Штаба полковника Жилинского / Я. Г. Жилинский. – С.-Петербург: Экономическая Типо-литография, 1899. – 260 с.
8. *Записка* председателя Российского общества Красного Креста М. П. Кауфмана от 4 ноября (23 октября) 1896 г. // Некоторые новые документы о русско-эфиопских отношениях (конец ХІХ – начало ХХ века). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/text/Documenty/Aetniiopien/Russ.../text.phtml?id>.
9. *История Османского государства, общества и цивилизации: В 2 т.* / под ред. Э. Исханоглу; Исслед. Центр исламской истории, искусства и культуры (IRCICA); пер. с турецкого В. Б. Феоновой под. ред. М. С. Мейера. – Т. 1: История Османского государства и общества. – М.: Вост. лит., 2006. – XXXII+602 с.
10. *Керсновский А. А.* История русской армии: В 4-х т. / А. А. Керсновский. — М.: Голос, 1993. – Т. 2. – 336 с.
11. *Козловцева Е. Н.* Деятельность московских общин сестер милосердия во второй половине ХІХ – начале ХХ веков / Е. Н. Козловцева // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. – Серия: История. История Русской Православной Церкви. – 2004. – № 3. – С. 137–159.
12. *Кондратенко Р. В.* Испано-американская война (1898 г.) / Р. В. Кондратенко. – СПб: “Цитадель”, 2000. – 144 с.
13. *Краснов П. Н.*

Казак в Абиссинии. Дневник начальника конвоя Российской императорской миссии в Абиссинии в 1897–98 году / П. Н. Краснов. – С.-Петербург: Тип. Исидора Гольдберга, 1900. – 472 с. 14. *Крылов А.* Русские врачи в Абиссинии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.newafrica.ru/digest/06.1002_ethi.html. 15. *Леер Г. А.* Публичные лекции о войне 1870–1871 годов между Францией и Германией. От Седана до конца войны / Г. А. Леер. – С.-Петербург: Типография Департамента Уделов, 1873. – 366 с. 16. *Мальшева Т. А.* Возникновение Общества Красного Креста как первый историко-правовой этап в становлении централизованного оказания гуманитарной помощи / Т. А. Мальшева // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2011. – № 4 (80). – С. 199–202. 17. *Митюков Н. В.* Испано-американская война на Тихом океане: В 2 частях. – Ч. 2. / Н. В. Митюков. – СПб: Типография Издательского дома “Ладога”, 2003. – 38 с. 18. *Михневич Н. П.* Война между Германией и Францией 1870–71. Часть I. От начала войны до Седана включительно. Критико-историческое исследование / Н. П. Михневич. – С.-Петербург: Лештуковская паровая скоропечатня П. О. Яблонского, 1897. – 652 с. 19. *Новикова Ю. П.* Внешняя политика России в Эфиопии во втор. половине XIX в. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.moscovia.ru/images/konkurs_raboti/2008/3.29.doc. 20. *Орлов А. В.* Внешняя политика и международные отношения России с середины XIX века до 1918 года: Учебно-методическое пособие по дисциплине “Отечественная история” / А. В. Орлов. – СПб.: НИУ ИТМО, 2012. – 264 с. 21. Очерк возникновения и деятельности Российского Общества Красного Креста. – С.-Петербург: Государственная типография, 1913. – 63 с. 22. Письмо Менелика II начальнику санитарного отряда Российского общества Красного Креста Н. К. Шведову от 22 октября 1896 г. // Некоторые новые документы о русско-эфиопских отношениях (конец XIX – начало XX века) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/text/Documenty/Aetnapien/Russ.../text.phtml?id.23>. *Постернак А. В.* Очерки по истории общин сестер милосердия / А. В. Постернак. – М.: Изд-во “Свято-Дмитриевское училище сестер милосердия”, 2001. – 304 с. 24. *Российское Общество Красного Креста.* Исторический обзор деятельности. – С.-Петербург: Лештуковская паровая скоропечатня П. О. Яблонского, 1902. – 143 с. 25. *Русские в Абиссинии* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tsv21.narod.ru/photoalbumAbissinija.html>. 26. *Шепелева А. Ю.* Добровольческое движение из поволжских губерний в Сербию в сербо-черногорско-турецкую войну 1876 г. / А. Ю. Шепелева // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2011. – Т. 13. – № 3 (2). – С. 370–373.

Вадим Ореховский

МЕЖДУНАРОДНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РОССИЙСКОГО ОБЩЕСТВА КРАСНОГО КРЕСТА В ПОСЛЕДНЕЙ ТРЕТИ XIX В.

В статье на широком фактологическом материале исследуется вопрос международной деятельности Российского Общества Красного Креста в 1870–1898 гг. Автором охарактеризованы основные формы помощи, которую предоставляло Общество благотворительным организациям других стран, осуществлена оценка результатов работы Российского Красного Креста в этой области.

Ключевые слова: Российская империя, общественные медико-санитарные организации, Российское Общество Красного Креста, помощь раненым и больным, благотворительность.

Vadym Orehovskiy

INTERNATIONAL ACTIVITY OF RUSSIAN SOCIETY OF RED CROSS IS IN LAST THIRD OF THE 19TH CENTURY

In the article author investigates the question of international activity of Russian Society of Red Cross in 1870–1898. The author is describing the basic forms of help that Society gave to eleemosynary organizations of other countries, the estimation of job of Russian Red Cross performances is carried out in this industry.

Key words: the Russian empire, public medical organizations, Russian Society of Red Cross, help to the victim of and patients, charity.

УДК 327(477)

Ірина Ільчук

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДОГОВІРНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ДВОСТОРОННЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ

У статті проаналізовано процес формування договірно-правової бази двостороннього співробітництва між Україною та Республікою Польщею. Розглядається етап становлення між-державних відносин, походження документів за відомчим принципом та хронологією.

Ключові слова: Україна, Польща, договірно-правова база, угода, декларація, українсько-польські відносини.

Основу сучасних міжнародних відносин у світі складають міжнародні договори. Для кожної новоутвореної держави питання договірно-правового оформлення із зовнішнім світом посідає одну з найголовніших позицій. Так, це було пріоритетним завданням, яке постало в 1990-х роках перед Україною і Республікою Польща. Розробка договірно-правової бази міждержавних українсько-польських стосунків виявилася процесом, який зазнав впливу демократичних змін у Центрально-Східній Європі. На сучасному етапі договірно-правова база між Україною та Республікою Польща налічує близько 150 міжнародних договорів, що належним чином регулюють більшість сфер українсько-польського співробітництва. Україна та Польща співпрацюють у політичній, економічній, науково-технічній, культурно-гуманітарній, освітніх сферах та транскордонні. Щодо політичної співпраці, то відбуваються зустрічі на рівні глав держав, на міжпарламентському рівні та на рівні глав урядів.

Метою даної статті є об'єктивний аналіз процесу формування договірно-правової бази двостороннього співробітництва між Україною та Польщею, звертаючи увагу на історичні та геостратегічні зміни в Центрально-Східній Європі. Зазначаючи, що відносини між обома державами почали будуватись на основі нових демократичних принципах: рівності суб'єктів міжнародного права, відмови від територіальних претензій та взаємної поваги до національних інтересів.

Серед науковців, які зробили внесок у вивчення окреслених питань можна виділити праці О. Знахоренко [5], С. Віднянського [6], А. Киридон [7], Г. Максак [9], Л. Чекаленко [23], М. Янківка [24] та інших.

Ще за часів існування Радянського Союзу українська та польська сторони почали будувати відносини в умовах неповного політичного суверенітету. Цей період називають підготовчим в українсько-польських взаєминах.

16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла “Декларацію про державний суверенітет”, а 27 липня 1990 року Сейм Республіки Польща утвердив Ухвалу, в якій привітав прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет, як вираз прагнення України до незалежності. [22, с. 226]. В цьому документі, зокрема, зазначається: “Поляки, які свободу і незалежність Батьківщини вважають своїми основними цінностями, цілком розуміють той переломний момент в історії України, – сусіда, з яким бажають жити як рівні і близькі собі народи, а також розвивати співпрацю у всіх сферах життя. Наша епоха відкриває нову сторінку в історії Європи. Бажаємо народу українському аби ви могли вільно формувати власне обличчя, розкрили тисячолітні корені, зміцнити свою ідентичність і багату духовність та прагнути до процвітаючого майбутнього” [25].

І саме в цей період у посткомуністичній Польщі відбувався процес офіційного перегляду власної історичної політики щодо східних сусідів, насамперед щодо України. Так, 3 серпня 1990 року Сенат Республіки Польща видав Ухвалу, в якій дав політичну і моральну оцінку операції “Вісла”. У документі зазначалося, що “...комуністична влада, приступивши до ліквідації відділів Української повстанської армії, здійснила в той же час насильницьке переселення осіб, в основному української національності. Протягом трьох місяців було виселено з різних територій близько 150 тисяч чоловік, які були позбавлені свого майна, будинків і святинь. Багато років їм не давали змоги повернутися назад, а потім всіляко перешкоджали їхньому поверненню. Сенат Республіки Польща засуджує акцію Вісла, характерну для тоталітарних режимів, і буде старатися відшкодувати образи, що випливають з неї” [26]. Цим рішенням Сенат засудив операцію як несправедливий крок щодо українців і фактично визнавав часткову відповідальність польської сторони за акцію, організовану режимом Болеслава Берута [22, с. 224].

У відповідь 9 жовтня 1990 року Верховна Рада Української РСР оприлюднила заяву з приводу постанови сенату Республіки Польща від 3 серпня 1990 р. щодо акції “Вісла”. У заяві зазначалося, що народ України із розумінням сприйняв постанову сенату Польщі щодо осуду акції “Вісла”, здійсненої польським урядом 1947 р. Визнання сенатом протиправності цієї операції Верховна рада УРСР розцінила як серйозний крок до виправлення кривд, заподіяних українцям у Польщі. Одночасно відзначалося, що поляки так само зазнали в ті часи немало горя і страждань з українського боку. У заяві Верховної Ради Української РСР засуджувалися злочини сталінського режиму проти поляків [16]. Дані заяви стали першим кроком до українсько-польського примирення.

З осені 1990 року одним із ключових елементів політичної стратегії уряду Республіки Польща становила політика так званої “двоколійності” (*dwutorowość*) східної політики. Усвідомлюючи глибину процесів розпаду, які в відбувались в СРСР, польський уряд вирішив, підтримуючи по-можливості якнайкращі стосунки з Кремлем, нав’язати і частково сформувати контакти з сусідами: Литвою, Україною, Білоруссю та Російською Федерацією. Тобто відбувався розвиток відносин одночасно з союзним центром і окремими республіками. У випадку з Литвою, яка ще в березні 1990-го року проголосила незалежність, відбувалося очікування повного офіційного й дипломатичного визнання. Але у випадку решти країн крок Польщі виглядав майже революційно. Перший візит міністра Скубішевського до Москви, Києва і Мінська восени 1990 року мав на меті підписання декларації про добросусідство. По-суті, ці документи були цілком банальними, однак вони підкреслювали статус міжнародного суб’єкта кожної з республік. І, зрозуміло, викликали глибоке незадоволення радянської компартії [3].

Таким чином відбувалося досить динамічно становлення договірно-правової бази українсько-польських відносин. Вже 13 жовтня 1990 року в Києві міністр закордонних справ Республіки Польща Кшиштоф Скубішевський і міністр закордонних справ Української РСР Анатолій Максимович Зленко підписали Декларацію про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин. У статті з цієї Декларації записано: “Українська Радянська Соціалістична Республіка і Республіка Польща не мають одна до одної жодних територіальних претензій і не будуть висувати таких претензій у майбутньому. Існуючий між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Республікою Польщею державний кордон... сторони розглядають як непорушний тепер і в майбутньому і вважають це важливим елементом миру та стабільності в Європі” [1]. Сторони заявили про своє прагнення до утвердження добросусідських відносин, про підтримання і розвиток взаємовигідної співпраці.

Основою цих відносин, підкреслювалося, є принципи міжнародного права, суверенної рівності, непорушності кордонів, територіальної цілісності та невтручання у внутрішні справи кожної зі сторін. Україна і Польща заявили про свою повагу до прав людини й основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, політичних переконань для всіх громадян обох держав, незалежно від раси, національності, мови, статі, майнового стану й релігії. У цьому контексті сторони висловилися за поліпшення становища національних меншин – української в Польщі та польської в Україні, розуміючи, що ці меншини, зберігаючи й розвиваючи національну самобутність, відіграватимуть істотну роль у зближенні обох народів. У Декларації зазначалося, що УРСР і Республіка Польща будуть усебічно заохочувати українсько-польські зв'язки, усвідомлюючи етнічну й культурну спорідненість українців і поляків та дбаючи про збереження позитивної спадщини їхніх багатотисячних взаємин. Сторони зобов'язалися сприяти об'єктивному інформуванню населення про процеси, що відбуваються в обох державах, культурному, науковому й гуманітарному співробітництву. Приділятиметься необхідна увага охороні пам'яток польської історії та культури в Україні й української історії та культури в Польщі. Країни також погодилися підготувати угоду про співробітництво в галузі молодіжного обміну, запланували розглянути питання про створення центрів інформації й культури, відповідно українського – у Варшаві та польського – в Києві. УРСР і Республіка Польща домовилися проводити консультації з усіх проблем їх двосторонніх відносин, співпраці на міжнародній арені, зокрема в загальноєвропейському процесі, в рамках ООН, інших міжнародних організацій, а також з міжнародних проблем, що є предметом заінтересованості обох держав [20]. Особливо важливим пунктом було проведення переговорів про обмін дипломатичними представництвами. Отже, можна констатувати факт про те, що даний документ містив усі ознаки міжнародного договору. Цей договір став одним із тих міждержавних угод, що заклали умови майбутнього широкого міжнародного визнання України. З позицій сьогодення результат здається досить скромним, але насправді це був великий успіх української дипломатії, тим більше зважаючи на факт системної протидії Міністерства закордонних справ СРСР і сильний тиск, який радянський уряд чинив на інші держави, переконуючи у недоцільності встановлювати дипломатичні контакти з Українською РСР.

Для офіційного Києва це був фактично перший документ, що легітимізував українсько-польські стосунки на рівні двох незалежних держав. І хоча перші варіанти проектів декларацій, що готувались у Києві та Варшаві, відрізнялись один від одного, все ж вдалося досягнути спільного бачення через узгодження змісту обох документів. Декларація була також схвально прийнята і в колах української опозиції, яка отримала офіційне підтвердження польської підтримки процесу побудови незалежної держави [24, с. 63].

Наприкінці жовтня 1990 року розпочалися передвиборчі перегони у Польщі. Вибори президента проходили у два тури. 22 грудня відбулася урочисте складання присяги новим президентом Польщі, лауреатом Нобелівської премії, Лехом Валенсою. Новим прем'єром за пропозицією Л. Валенси став Ян Кшиштоф Белецький. У складі уряду на своїх посадах залишилися Л. Бальцерович, К. Скубішевський, П. Колодзейчик, тому й уряд продовжував політику, започатковану попередниками [4, с. 664].

20 червня 1991 року Голова Верховної Ради УРСР Л. Кравчук прийняв делегацію Сейму Республіки Польща, що перебувала в Україні з офіційним візитом. Обговорювалось питання поглиблення двохсторонніх політичних контактів [6, с. 269].

22 червня 1991 року в результаті візиту делегації Міністерства освіти України до Республіки Польща було підписано “Угоду про співробітництво молоді і молодіжні обміни” [19].

Міжнародна обстановка сприяла становленню демократичних засад у регіоні Центрально-Східної Європи. Значно прискорилися дезінтеграційні процеси в СРСР, особливо після перемоги на президентських виборах у Росії в червні 1991 р. Бориса Єльцина. Невдалий путч консервативних комуністичних сил в Москві 19–21 серпня 1991 р. прискорив розпад СРСР. 24 серпня про повний суверенітет оголосила Україна, а потім й інші республіки. В результаті підписання 8 грудня 1991 р. Біловезької угоди керівниками Білорусі, Росії та України (С. Шушкевич, Б. Єльцин, Л. Кравчук) Радянський Союз припинив існування [4, с.664].

Одразу після ухвалення Верховною Радою Акта про проголошення незалежності України українськими політиками було розпочато активну дипломатичну діяльність. Головним її завданням було налагодження конструктивних відносин з країнами-сусідами Центрально-Східної Європи. 6–8 вересня 1991 р. відбувся офіційний візит делегації на чолі з міністром закордонних справ Анатолієм Зленком у Республіку Польща. Слідом за цим 4 жовтня в Польщу поїхав прем’єр-міністр Вітольд Фокін. Метою цих візитів було обговорення широкого спектру важливих питань та підписання “Протоколу про консультації між Міністерством закордонних справ Української Радянської Соціалістичної Республіки і Міністерством закордонних справ Республіки Польщі”. У документі зазначалося, що “з метою вирішення питань, що виникають, регулярно проводити консультації з міжнародних, загальноєвропейських та регіональних проблем, що становлять взаємний інтерес, а також проблем двохсторонніх відносин на рівні Міністерств закордонних справ та інших рівнях” [12].

У результаті цих зустрічей Міністри закордонних справ Польщі й України підписали ще ряд документів, серед яких “Спільна заява про встановлення консульських відносин” [14], “Спільне Комюніке про встановлення ближчим часом дипломатичних відносин” [15], “Консульську конвенцію між Україною і Республікою Польща” [8] та “Угоду про торгівлю й економічне співробітництво” [18].

Ці документи сприяли узгодженню засад розвитку українсько-польських відносин на основі визнання суверенності обох держав, встановлення консульських відносин та потенційний перехід їх до рівня дипломатичних.

1 грудня 1991 року уряд України виніс питання про підтвердження Акта про незалежність на всенародне обговорення. Понад 90 % тих, хто взяв участь в референдумі, підтвердили акт. Одночасно з референдумом відбулися вибори Президента України. Перемогу отримав Леонід Кравчук.

Після грудневого референдуму розпочався процес міжнародного визнання України. 2 грудня Польща була першою державою, яка визнала незалежність України.

Одразу з оприлюдненням результатів референдуму щодо проголошення незалежності України, міністр закордонних справ Польщі Кшиштоф Скубішевський звернувся до польського парламенту з проханням визнати вибір українців. Не гаючи ні хвилини, протягом доби Сейм прийняв відповідну постанову [21].

Зі слів Тадеуша Івінського, депутата Сейму (Блок “Ліви та демократи”):

“Я добре пам’ятаю той день, коли на обговорення винесли проект постанови про визнання незалежності України, – 6 грудня 1991 року, тобто відразу після загальноукраїнського референдуму. У тексті були такі слова: “Сейм республіки Польща із задоволенням вітає в родині вільних народів незалежну Україну”.

Разом зі мною виступило ще декілька депутатів, і постанову було ухвалено. Результати голосування були такими: за – 360 голосів, проти – 5, утрималось – 16” [11].

Таким чином, Варшава стала першою у світі столицею, яка визнала незалежність України. Це була не просто заява, а впевнений політичний крок. Адже Польща була “між молотом і ковадлом”. З одного боку перебував захоплений постаттю Горбачова Захід, який не вітав формування нових держав. З іншого, Росія, війська якої перебували на території Польщі [21].

Ще 31 березня 1991 р. політичний консультативний комітет ОВД ухвалив припинити діяльність цієї організації. Незабаром перестала існувати РЕВ. Цим подіям передувала зустріч президентів трьох постсоціалістичних країн – Л. Валенси (Польща), В. Гавела (Чехословаччина) і Й. Антала (Угорщина) 15 лютого 1991 р. в угорському м. Вишеград, на якій підписано спільну декларацію про прагнення до інтеграції у європейські структури. Було започатковано Вишеградську групу, яка дала поштовх активізації політичного, економічного і культурного співробітництва трьох країн. У липні 1991 р. Польща приєдналася до групи держав, яка дещо пізніше отримала назву Центральноєвропейська ініціатива (Австрія, Чехословаччина, Югославія, Угорщина, Італія), що дало змогу активізувати співробітництво з її учасниками. [4, с. 665].

Українська сторона сподівалася на те, що зі здобуттям можливості провадити незалежну зовнішню політику Польща започаткує дружні й активні відносини з Україною. Але ці надії не виправдалися. Протягом 1989–1991 років Польща провадила політику, яка була компромісом між прихильниками “неопрометейвської” та “реалістичної” концепції східної політики. Цей період характеризувався становленням незалежної Української держави, формування двосторонніх міждержавних відносин, але зосередженістю польської політики на західному напрямі з актуалізацією проблеми регіональної безпеки у Центральній та Східній Європі [5, с. 94].

Важливим кроком у формуванні нової системи двостороннього співробітництва став перший офіційний візит Президента України Леоніда Кравчука до Республіки Польща, який відбувся 18–19 травня 1992 р. Під час цієї зустрічі між Україною та Республікою Польща було підписано важливий документ – “Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво” [23, с. 65]. У документі підтверджується непорушність кордонів, відсутність територіальних претензій однієї держави до іншої. Україна і Польща відмовляються від застосування сили у взаємовідносинах і не допустять, щоб з їх території виходила агресія проти іншої сторони. Держави взяли на себе зобов’язання співробітничати з європейськими структурами у справі роззброєння. Договором передбачалося широке політичне, економічне, наукове, культурне співробітництво, щорічні зустрічі міністрів закордонних справ [2, с. 12]. Також зазначалося, що країни “активно співпрацюватимуть у відповідних європейських механізмах та структурах на основі Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі, Паризької Хартії для нової Європи... вживатимуть і підтримуватимуть заходи, спрямовані на збереження і розвиток позитивних традицій спільної спадщини, а також подолання упереджень та негативних стереотипів у відносинах між двома народами” [2, с. 12].

Під час візиту Л. Кравчука в 1992 році до Варшави було підписано низку угод і домовленостей, які створювали повноцінну договірно-правову базу польсько-українських торгово-економічних відносин.

Для налагодження міжрегіональних відносин 18 грудня 1992 року було підписано Угоду про співробітництво прикордонних воєводств-областей Польщі і України. В січні 1993 року Угоду про взаємне заохочення захисту інвестицій. У

червні між Урядом України і Урядом Республіки Польща було укладено угоду про залізничне сполучення через державний кордон.

Для ефективного впровадження в життя спільних документів було створено координаційні органи: Міжурядову українсько-польську змішану комісію з питань торгівельного та економічного співробітництва в січні 1993 року, Міжурядову Координаційну раду з питань міжрегіонального співробітництва в травні 1993 у складі двох комісій: з політичних питань та безпеки, а також у справах національних меншин.

12–13 січня 1993 року у Київ з робочим візитом прибула прем'єр-міністр Польщі Ханна Сухоцька. Були проведені переговори з Президентом України Л. Кравчуком, Головою Верховної ради України І. Плющем, Головою уряду України Л. Кучмою. Також відбулися зустрічі із представниками бізнесових та культурних кіл України [6, с. 270].

Прем'єр Ханна Сухоцька вперше з часу остаточного звільнення України з-під опіки Москви визначила відносини поміж Варшавою і Києвом терміном “стратегічне партнерство”, і відтоді він трактувався мало не як магічне заклинання, котрим обидві сторони зазвичай компенсували брак реального змісту політичних декларацій, що складаються на різних рівнях [10].

Продовженням політичного діалогу став візит Президента Республіки Польща Л. Валенси в Україну в 23–24 травня 1993 р., у ході якого був створений Консультаційний комітет Президентів України і Республіки Польща (ККП). До завдань Комітету, які обумовлювались у статуті, входило:

- обмін думками та інформацією з питань шляхів розвитку добросусідської співпраці і підготовки відповідних пропозицій для Президентів обох держав;
- сприяння реалізації домовленостей, досягнутих Президентами обох держав, спрямованих на поглиблення дружніх відносин між Україною і Республікою Польща;
- інформування Президентів обох держав про реалізацію українсько-польських угод;
- консультації з питань багатосторонніх та регіональних контактів, а також визначення напрямків співробітництва на міжнародній арені;
- стимулювання розвитку співробітництва в політичній, економічній, науковій, культурній та інших галузях, а також організація під егідою Президентів України та Республіки Польща конференцій та зустрічей, які сприятимуть зближенню народів обох держав [13].

Офіційно консультаційний комітет як своєрідний механізм “гарячої лінії” між президентами почав діяти за обопільною згодою керівників у квітні 1993 р., що було підтверджено відповідним протоколом, укладеним на тривалий час. Перше засідання комітету відбулося в Києві 24–27 травня 1993 р., в цей час було створено комісію експертів у галузі безпеки, економіки, гуманітарних питань. На другому засіданні, яке відбулося 24–25 листопада 1993 р. (м. Варшава), розглядалася доповідь комісії експертів з питань національних меншин. У галузі безпеки обговорено питання про створення зони стабільності та безпеки у Центрально-Східній Європі [23, с. 67].

Однак не всі пропозиції, які висували політики на засіданнях комітету, відповідали інтересам двох країн. Як наприклад, українська сторона запропонувала створити зону безпеки у Центрально-Східній Європі на базі ядерної зброї, яка була на території України. У Варшаві цю пропозицію, звану “планом Кравчука”, відкинули, тому що її реалізація завадила би вступу Польщі до НАТО і ЄС [21].

Під час проведення засідань роль головуючих неодноразово виконували з української сторони керівники Ради національної безпеки і оборони України, з польської – Бюро національної безпеки (BBN) [9, с. 17]. Першим вагомим

результатом діяльності Комітету стало підписання меморандуму про співпрацю між міністерствами оборони обох держав. Робота Комітету сприяла конструктивному обговоренню питань, пов'язаних із започаткуванням діяльності українсько-польського Форуму, поглиблення військового співробітництва між обома державами, зокрема шляхом проведення спільних військових навчань, а також створення спільних українсько-польських військових формувань, що мали брати участь у миротворчих операціях під егідою ОБСЄ та ООН.

Значне місце в роботі Комітету було відведене обговоренню проблем, пов'язаних з українсько-польським економічним співробітництвом, зокрема щодо вирішення завдань зі створення ефективної системи обміну відповідною інформацією, покращення системи взаєморозрахунків між Україною та Польщею, а також реалізації конкретних господарських проектів [24, с. 66–67].

15 лютого 1994 року Голова Верховної Ради України І. Плющ провів переговори з делегацією сейму Республіки Польщі на чолі з головою комісії у закордонних справах Б. Геремеком. Сторони наголосили на важливості інтенсифікації зв'язків між парламентами двох країн як важливої складової українсько-польського політичного діалогу [6, с. 270]. Міністр закордонних справ Республіки Польща Б. Геремек зазначив: “Наш інтерес полягає в посиленні незалежності України та Білорусі, інакше Польща стане останньою фортецею “полем битви” між Сходом і Заходом, що було б для нас невігдно”. Тому в ході зустрічі було навіть висунуто ініціативу щодо включення України до франко-німецько-польської парламентської співпраці в межах Веймарської групи. Натомість, під час візиту-відповіді Міністра закордонних справ України А. Зленка до Варшави (21–22 березня 1994 р.) було прийнято Декларацію міністрів закордонних справ України та Республіки Польща про засади формування українсько-польського партнерства, де особливо наголошувалося на європейському контексті двосторонніх відносин [7, с. 2].

Зауважимо, що у другій половині 1993 р. польсько-українські стосунки увійшли в період зниження динаміки взаємних контактів і навіть їхнього охолодження, що тривав до кінця 1995 р. Причинами цього було усвідомлення польською стороною слабкості України й сумніви, що вона зможе зберегти незалежність, глибока економічна криза в Україні, зосередженість зусиль Польщі на вступі до західних структур безпеки, а також суперечливість поглядів української правлячої еліти на гарантування безпеки держави та відмову від ядерної зброї, негативне ставлення до розширення НАТО, що призвело до міжнародної ізоляції України [5, с. 94].

Позитивні зміни у відносинах між Україною і Польщею відбулися на початку 1995 р. Тоді, внаслідок зближення Мінська з Москвою, виникла загроза утворення російсько-українсько-білоруської вісі. У цій ситуації керівництво Республіки Польща дійшло висновку, що статус України є ключем для безпеки їх держави, незважаючи на те, чи входить остання до НАТО, чи ні. Відтоді Варшава активізувала свої відносини з Києвом. Польща активно підтримувала останню в її зусиллях щодо вступу в Раду Європи [17, с. 124].

Україну також цікавила повноцінна робота в структурах Центральноєвропейської ініціативи, асоційованим членом якої вона була з 1994 року. Польща, яка на той час головувала в ЦЄІ, підтримала це прагнення України під час зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів ЦЄІ у Кракові (квітень 1995 р.) і у двосторонніх українсько-польських консультаціях у Варшаві (липень 1995 р.) [7, с. 3].

У вересні 1995 р. Польща та Україна підписали угоду про створення євро регіону “Буг”, до складу якого увійшли колишні Холмське, Люблінське, Тарнобжезьке і Замостьське воєводства Республіки Польща та Волинська область України. До цього євро регіону також були зараховані Брестська область

Білорусі, Більськоподільське воєводство Польщі та Сокальський і Жовківський райони Львівської області України [24, с. 67].

Також свідченням відновлення співпраці стала реактивація Консультативного комітету при президентах України та Республіки Польща, що припинив свою діяльність влітку 1994 р. [17, с. 124]. 27–28 вересня 1995 р. у Варшаві відбулося його засідання, де обговорювались проблеми розвитку транспортних систем “Балтика – Чорне море”, розвиток європейських регіонів, взаємодія у реалізації інтересів національних меншин [6, с. 271].

Отже, провівши аналіз українсько-польських дипломатичних і політичних відносин у першій половині 90-х років ХХ століття можна зробити висновок, що їх стан, інтенсивність і динаміка багато в чому залежали від геополітичних змін у Центрально-Східній Європі та зовнішньополітичних пріоритетів Києва та Варшави. Але, незважаючи на це, слід зазначити, що період з 1990 до 1996 року був достатньо насиченим щодо формування договірно-правової бази українсько-польських двосторонніх стосунків. Відбулося поглиблення політичних, економічних, гуманітарних взаємозв'язків між Україною та Польщею. Необхідний для обох сторін процес створення та розширення механізмів політичних консультацій і побудови інфраструктури взаємних стосунків тривав фактично до 1996 р., а результатом його стало близько 70 міждержавних угод та договорів.

Тому, на нашу думку, не можна цілком погоджуватись з трактуванням початкового періоду формування українсько-польських взаємин у ранзі незалежних і рівноправних держав як суто “романтичного”. У цей період активно велася легітимізація українсько-польських контактів, відбулося встановлення контактів, “відкриття” України для широкого загалу польської політичної еліти та обопільне вивчення потенційних можливостей для співробітництва. Варшава входить до числа перших східноєвропейських столиць, що почали активно розвивати договірно-правову базу двосторонніх відносин із Києвом.

Список використаних джерел

1. Декларація про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_176
2. Договір між Республікою Польщею та Україною про добросусідство, дружні відносини і співробітництво // Політика і час. – 1992. – № 7–8. – С. 12–17.
3. Закордонна політика Польщі: цілі і очікування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/765/>
4. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
5. Знахоренко О. М. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах / О. М. Знахоренко // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. – Випуск 2. – С. 90–98.
6. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991 – 2003) / Відп. ред. С. В. Віднянський – К.: Генеза, 2004. – 616 с.
7. Киридон А. Україна-Республіка Польща: етапи, реалії та перспективи відносин / Алла Киридон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/ukrajina-respublika-polshcha-etapi-realiji-ta-perspekt/>
8. Консульська конвенція між Україною і Республікою Польщею. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_008
9. Максак Г. Україна – Польща // Геннадій Максак. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/10249.pdf>
10. Мруз М. Польсько-українське стратегічне партнерство і програма Східного Партнерства у контексті відносин Варшава-Київ. Спроба оцінки і перспективи на майбутнє / Мачей Мруз; пер. І. Коноваленко // Східне Партнерство та ідея європейської інтеграції. Можливості, обмеження і сфери співробітництва з точки зору Польщі і України: матеріали міжнародного експертного “круглого столу” (м. Київ, 23 листопада 2010 р.) Фондація “Форум Східної Політики”. – Вроцлав, 2010. – С. 25–40.
11. Парламенти світу. Польща // Віче. – 2008. м – № 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/947/>
12. Протокол про консультації між

Міністерством закордонних справ Української Радянської Соціалістичної Республіки і Міністерством закордонних справ Республіки Польща. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_010 13. *Протокол* про створення Консультатійного Комітету Президентів України та Республіки Польща. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_228 14. *Спільна заява* про встановлення консульських відносин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_179 15. *Спільне Комюніке* про встановлення ближчим часом дипломатичних відносин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_003 16. “*Ти не згасла, зоре ясна*” – 24 роки тому українці і поляки зробили крок до примирення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/history/_ti-ne-zgasla-zore-yasna-24-roki-tomu-ukrayinci-i-polyaki-zrobili-krok-do-primirenyya/585534 17. *Трофимович В.* Політичні відносини України і Республіки Польща. 1991 – 2010 рр. / Володимир Трофимович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.oa.edu.ua/879/1/11.pdf> 18. *Угода* між Урядом України і Урядом Республіки Польщі про торгівлю та економічне співробітництво. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_019 19. *Угода* між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і урядом Республіки Польща про співробітництво молоді і молодіжні обміни. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_176 20. *Україна* в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 2. Предметно-тематична частина: Д–Й / Відп. ред. М. М. Варварцев. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – 252 с.]. 21. *Україна – Польща 20 років партнерства*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2011/08/110822_independence_poland_it.shtml 22. *Хакула Л.* Україна й українці в офіційному та медійному дискурсах сучасної Польщі (перша половина 1990-х років) / Любомир Хакула // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Збірник наукових праць. – Випуск 3–4. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010–2011. – С. 222 – 232. 23. *Чекаленко Л.* Україна і Республіка Польща: від історичних стереотипів до стратегічного партнерства / Людмила Чекаленко // Зовнішні справи. – 2010. – № 3–4. – С. 26–31. 24. *Янків М.* Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат / Мирон Янків. – Львів: Світ, 2011. – 398 с. 25. *Uchwala* Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 lipca 1990 r. Do Narodu Ukraińskiego z okazji proklamowania suwerenności państwowej Ukrainy. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ksi.home.pl/archiwaprzelomu/obrazy/AP-6-1-1-29_43.PDF 26. *Uchwala* Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 sierpnia 1990 r. W sprawie akcji “Wisła”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ksi.home.pl/archiwaprzelomu/obrazy/AP-6-1-1-30_44.PDF

Ирина Ильчук

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ДОГОВОРНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ ДВУСТОРОННЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ПОЛЬШЕЙ

В статье проанализирован процесс формирования договорно-правовой базы двустороннего сотрудничества между Украиной и Республикой Польша. Рассматривается этап становления межгосударственных отношений, происхождения документов по ведомственному принципу и хронологии.

Ключевые слова: Украина, Польша, договорно-правовая база, соглашение, декларация, украинско-польские отношения.

Iryna Pchuk

FEATURES OF FORMATION LEGAL BASE OF BILATERAL COOPERATION BETWEEN POLAND AND UKRAINE

The paper analyzes the process of establishing the legal framework of bilateral cooperation between Ukraine and the Republic of Poland. We consider the stage of international relations, the origin of documents on departmental lines and chronology.

Key words: Ukraine, Poland, legal framework, agreement, declaration, Ukrainian-Polish relations.

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(430)

Сергій Троян

КОЛОНІАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКИХ МАНДРІВНИКІВ, КУПЦІВ І МІСІОНЕРІВ У 40–80-Х РОКАХ ХІХ СТОЛІТТЯ

У середині й другій половині ХІХ століття активно розгорталася німецька колоніальна пропаганда. Активну участь у ній взяли німецькі мандрівники, купці та місіонери. Вони часто поєднували мандрівки і подорожі з науковою, просвітницькою, навчальною і колоніальною пропагандою. Окремі проекти були спрямовані безпосередньо до владних кіл кайзерівської Німеччини і навіть справили помітний вплив на піднесення колоніальної пропаганди і колоніальну діяльність офіційного Берліна в останні десятиліття ХІХ століття.

Ключові слова: Німеччина, колоніальна пропаганда, мандрівники, купці, місіонери, Африка, Океанія, Південна Америка.

Упродовж 40–80-х років ХІХ ст. на території німецьких земель, а потім Німецької імперії, відбувався процес активного формування ідеології колоніалізму. Складовою його частиною стало піднесення колоніальної пропаганди. Дієву участь у ній взяли численні німецькі мандрівники та місіонери, які часто поєднували мандрівки та подорожі не тільки з науковою, просвітницькою, навчальною, але й колоніально-пропагандистською діяльністю. Окремі з їхніх проектів були спрямовані безпосередньо до владних кіл кайзерівської Німеччини і навіть справили помітний вплив на піднесення колоніальної пропаганди та практичні кроки офіційного Берліна на поприщі колоніальної політики в останні десятиліття ХІХ ст.

Уже в 1871–1883 рр. автори багатьох публіцистичних робіт, присвячених проблемам колоніалізму, все голосніше вимагали конкретних дій, спрямованих на завоювання кайзерівською Німеччиною власних колоній. Зокрема дослідник Африки Г. Рольфс закликав: “Будемо діяти швидко, поки не пізно” [5, s. 364].

Поштовх до активізації і піднесення колоніальної пропаганди дали опубліковані в 1878–1883 рр. роботи уже згадуваних мандрівників Вебера, Рольфса, Мальцана, дослідника Центральної Африки Нахтіґаля, виступи і доповіді німецьких купців Вермана і Людеріца та багато інших. Їхні описи мандрівок заокеанськими землями і країнами, які містили багато цікавих і свого роду унікальних матеріалів про життя, побут, традиції племен і народів, що там проживали, одержали поширення і були популярними в Німеччині. Треба мати на увазі, що німецькі дослідники добре бачили ті численні труднощі, з якими доведеться зустрітися європейцям при колонізації та освоєнні нових земель.

Так, Рольфс, вивчивши арабську мову й іслам, упродовж 1855–1879 рр. здійснив кілька подорожей по Африці й дослідив низку країн. У своїх доповідях з вивчення і дослідження Африки він детально зупинився на внеску, який зробили німці у 1870–1875 рр. [2]. Мандрівник зазначив, що європейці повинні відігравати важливу роль у майбутній історії африканських народів. Важливе місце він відводив Німеччині, яка для того, щоб зайняти провідні позиції в Європі та у світі, повинна заволодіти колоніями на ще не зайнятій території африканського континенту.

Цікаві спостереження політичної, господарської та культурної ситуації у країнах Центрального Судану (басейн оз.Чад) напередодні колоніального поділу Африки здійснив під час своїх експедицій у 1969–1879 рр. і виклав у книзі “Судан і Сахара” Г. Нахтігаль. Результати шестирічної подорожі дослідника слід оцінити досить високо. Г.Нахтігаль побував у країнах, розташованих на південний захід і північний схід від оз. Чад, а у 1872 р. першим з європейців відвідав Багірмі у пониззі р. Шарі. Він вперше познайомив Європу з величезним районом Африки, де зосереджувалися важливі торговельні шляхи, що вели на північ – до Середземного моря і на південь – до дельти Нігера. Німецький мандрівник намалював яскраву і правдиву картину становища народів Центрального Судану в період, який безпосередньо передував завершенню колоніального поділу Африки. На думку Г. Нахтігала, знайомство африканців з цивілізацією не повинно порушувати природного ходу справ і характерного для них внутрішнього розвитку [3, с. 6].

Після повернення з африканської експедиції, Г. Нахтігаль був обраний головою Берлінського африканського товариства, яке організаційно оформилося у 1878 р. Йому передувало створене у 1873 р. Товариство з дослідження Екваторіальної Африки. Головним завданням очолюваної Нахтігаль організації була наукова підготовка майбутньої німецької колоніальної експансії. У 1882 р. мандрівник одержав призначення на пост німецького консула у Тунісі, а в 1884 р. став імперським комісаром у Верхній Гвінеї. Саме Г.Нахтігаль проголосив протекторат кайзерівської Німеччини над Того і Камеруном, ставши першим губернатором цих колоніальних володінь.

Активним прихильником заокеанських колоніальних загарбань у 70-х рр. XIX ст. виступав німецький мандрівник Е. Вебер. Починаючи з 1872 р., він вимагав створення німецьких колоніальних володінь у Південній Африці. У 1875 р. Вебер направив кайзеру Вільгельму I і рейхсканцлеру Бісмарку лист з пропозицією не тільки захопити бухту Делагоа на південно-східному африканському узбережжі, але й задовольнити “дуже сильне бажання бурів” до проголошення німецького протекторату над Трансваалем [4, s. 543]. 13 червня 1876 р. кайзер відповів відмовою, що не охолодило колоніального пориву Вебера, і наприкінці 1870-х років він знову виступив з колоніальними проектами стосовно заморських територій.

У 1878 р. Е. Вебер, на основі своєї подорожі по Африці у 1871–1875 рр., видав двотомну роботу “Чотири роки в Африці”. Розкидані на сторінках цього твору роздуми про колоніальну політику, дослідник звів воедино в 1879 р. у брошурі “Розширення німецької господарської області”. Вона була написана на основі зробленої ним доповіді у Берлінському союзі торгової географії 29 квітня 1879 р., яку Е. Вебер присвятив детальному і аргументованому обґрунтуванню необхідності німецької колоніальної експансії.

Центральне місце у поглядах Вебера займає питання про території для заснування “Нової Німеччини”. Розвиваючи свої думки, викладені рейхсканцлеру Бісмарку ще у 1875 р., автор другою батьківщиною німецьких емігрантів назвав, перш за все, Південну Африку. Він вважав її однією з найбагатших країн земної кулі ще до масового відкриття і промислової розробки золота та алмазів. У книзі “Чотири роки в Африці” Е. Вебер змалював природу і багатства Трансваалю, не зупиняючись ні перед якими перебільшеннями. Він писав, що за своєю родючістю тамтешні землі “не поступаються ні дельті Нілу, ні преріям американського Заходу, ні чорноземним районам центральної і південної Росії”. Їх клімат є одним з кращих у світі, мінеральні багатства невичерпні, а за покладами металевих руд і, особливо, золота з ними не може зрівнятися жодна інша країна [5, s. 332]. Стосовно останнього, Вебер ніскільки не перебільшував, і в його правоті дуже швидко переконалися всі. Основою

майбутнього процвітання Трансваалю, де проживають “брати по крові” – бури, повинно стати, як вагомо зауважував німецький мандрівник, поселення там німців-емігрантів. Наступним кроком став би аншлюс бурів Німеччиною і на цій основі виникла величезна імперія “Нова Німеччина”. Шляхом “мирного приєднання” і “купівлі” території туземців, вона швидко змогла б розширити свої кордони за рахунок португальських володінь (тобто Анголи і Мозамбіку), Мадагаскару і т. д. і стала би країною мільйонерів [6, s. 345–351].

Е. Вебер добре розумів, що на шляху втілення розроблених ним планів стоїть Англія. Він порівнював Британську імперію з “жирним бульдогом”, який “ситий і задоволений сидить перед наповненою шматками м’яса мискою, не в силах зжертги все сам, однак не хоче підпустити до м’яса жодну з голодних і худих дворняг, які бродять навколо”. Друге порівняння Е. Вебера носить більш поетичний характер. Він писав, що “Англія, подібна до біблейського ангела з вогняним мечем, [У Першій книзі Мойсея, де мова йде про вигнання Адама і Сви з Едемського раю, сказано: “І вигнав Господь Бог Адама. А на схід від Едемського раю поставив херувима і меча полум’яного, який обертався навколо, щоб стерегти дорогу до дерева життя” (Біблія. – UBS 1990 – U.V. V 053 UK. – с. 4)] стоїть перед воротами південноафриканського раю і ревниво відганяє всіх, хто намагається туди проникнути” [7, s. 338]. Тому, коли у 1877 р. англійці окупували Трансвааль, Е. Вебер визнав ілюзійність і нездійсненність своїх планів. Але боротьба бурів за незалежність, їх перемога над англійськими військами біля г. Маджуба знову відродили його надії і Е. Вебер з новими силами став закликати до створення “Нової Німеччини” у Південній Африці [8, s. 38–39].

Якщо південноафриканські проекти Вебера були спрямовані проти Великої Британії, то його плани стосовно Південної Америки, у випадку намагання їх здійснити, зустріли б різку відсіч з боку США. Е. Вебер пропонував, щоб німецький уряд з метою відхилення потоку німецької еміграції у Південну Америку уклав з урядами південноамериканських держав ряд договорів про надання особливо сприятливих умов для німців, які там поселяються [За німецькими статистичними даними з Німеччини в Центральну та Південну Америку впродовж 1871–1883 рр. щорічно виїжджало від 1241 до 5604 чол. (див.: ЦДВІА РФ. – Ф. Німеччина. – №432. – Оп. I. – Спр. 3075. – Арк. 16)]. Про характер цього втручання Німеччини у справи суверенних держав Південної Америки досить ясно говорить наступне зауваження Е. Вебера: “При цьому треба буде тримати напоготові німецький військово-морський флот” [9, s. 557]. На його думку, величезні, але малонаселені простори Аргентини, Уругваю, Парагваю, Болівії (публіцист Н. Грюневаль пізніше також пропонував об’єктом німецької колонізації вибрати Еквадор) повинні поступово повністю перейти в німецькі руки. Завершенням цього процесу стало би створення Сполучених Німецьких Штатів Південної Америки [10]. Зрозуміло, ці фантастичні проекти Е. Вебера, як і план створення “Великої Німеччини” анонімного автора, не могли знайти цілковитого схвалення у Бісмарка, який, у першу чергу, був континентальним політиком-прагматиком.

Одними з перших організацій, котрі за своєю спрямованістю не були колоніальними, проте справляли суттєвий вплив на розвиток німецької колоніальної експансії, стали місіонерські товариства. Вони були провідниками німецького впливу в заморських країнах задовго до офіційного початку колоніальних загарбань і зробили певний внесок у формування деяких принципів та ідей колоніалізму, розвиток колоніальної пропаганди. Обіцяючи, як нагороду за обернення в християнство, право на одержання різних благ на небі, присипляючи пильність і послаблюючи волю туземних народів до опору, місіонери надавали дуже велику послугу колонізаторам у справі забезпечення найсприятливішої політичної ситуації для майбутніх анексій. Можна з повним

правом стверджувати, що Німецька Східна і Південно-Західна Африка були класичним прикладом того, як християнські місіонерські товариства багаторічною діяльністю створили передумови для колоніального підкорення цих територій. Місіонерські організації прагнули перетягнути на свій бік побільше африканців, бо “ідея Бога” повинна була допомогти їм тримати місцеве населення у покорі.

Разом з тим, місіонерський рух необхідно розглядати не тільки з точки зору класових, але й загальнолюдських цінностей [11, с. 82–83]. Місіонерам доводилося довго жити серед корінного населення різних кран і виходити з соціально-економічної і політичної дійсності. Серед них були не тільки священники, але й лікарі, вчителі, філологи, етнографи, географи, археологи. Вони зробили певний внесок у розвиток культури й освіти в Африці та Океанії, у ряді випадків співчували боротьбі корінного населення проти рабства і гноблення, допомагали африканським народам врегулювати міжетнічні та міжплемінні конфлікти, виступали посередниками під час переговорів з білими колоністами, зібрали багато цінних з наукової точки зору відомостей з історії, культури, географії жителів заморських територій.

Німецькими місіонерами-першопрохідцями в Африку були члени Рейнського місіонерського товариства, які у 1842 р. заснували протестантську колонію в Південно-Західній Африці. Через п'ять років на території Того почали працювати представники протестантського Північнонімецького місіонерського товариства Бремена і Гамбурга. Там же, а також у Камеруні в той час зміцнювало свої позиції Базельське місіонерське товариство. Місіонерські колонії були створені в 1869 році на сході Африки – в Узамбарі й на Занзібарі. Напередодні перших колоніальних загарбань священники, монахи і монахині 495 протестантських і католицьких місіонерських відділень, більшість з яких були створені в Африці, брали безпосередню участь у проведенні німецької колоніальної політики за допомогою ідеологічного впливу на свідомість африканських народів [12].

Поряд з “просвітництвом” місцевого населення у пронимецькому дусі місіонерські товариства самостійно організовували торгово-акціонерні колонізаційні компанії. У 1864 р. місіонери створили в Німеччині компанії з капіталом понад 700 тис. марок для ведення торгівлі з країнами Африки. У 70-х роках вони з'єдналися з утвореними німецькими комерційними підприємствами “Місіон Гандельс-Акцієнгезельшафт” і спільно почали займатися різними торговельними операціями [13, с. 3]. Утвердження місіонерських центрів німецької протестантської і євангелістської церков на території Африки здійснювалося з метою ведення торгівлі, розвідки колоніальних дій європейських сусідів, визначення “вільних” земель, забезпечення воєнних експедицій необхідною інформацією, а також створення “культурних” організацій (церков, релігійних шкіл, лікарень тощо). Вони мали сприяти формуванню у місцевого населення психології покорі і переконання в неминучості та необхідності колоніального німецького господарювання на їхній споконвічній території.

Починаючи з 1880 р., Рейнське місіонерське товариство стало відкрито вимагати німецької експансії у Південно-Західну Африку. Завдяки діяльності рейнських місіонерів і незважаючи на протидію англійців, уже на той час установився добрий зв'язок з Ангра-Пекеною. Керівник Рейнського місіонерського товариства у Вупперталі Ф. Фабрі, використовуючи своє особисте знайомство з віце-канцлером О. Штольбергом-Вернігероде, отримав доступ у міністерство закордонних справ і на початку травня 1880 р. зробив там доповідь про свої плани стосовно Південно-Західної Африки. Напевно він справив вплив на слухачів, бо у записній книжці одного з референтів МЗС про західне узбережжя Африки було занотовано: “Увесь відрізок узбережжя від

Чорного мису до Уолфіш-Бея, швидше всього, до цього часу не захоплений жодною іноземною державою... Було б добре, якби німецький корабель зробив огляд і спостереження на місці. Але ми ні в якому випадку не повинні втратити гирло р. Грейт-Фіш, яким слід постійно користуватися, як і Олександр-Бей (це ще раз підтверджує зацікавленість німецького уряду в майбутньому підприємстві купця Людеріца в районі Ангра-Пекени – С. Т.)” [14, с. 27].

Фабрі й надалі прагнув здійснити свої плани відносно півдня Африки. Саме завдяки йому наприкінці 1881 р. міністерство закордонних справ надало кошти і можливість інженеру К. Хепфнеру для поїздки, “метою якої служила розвідка покладів руди у Південно-Західній Африці” [14, с. 28]. У той час були прогнози щодо великих природних багатств цієї території. Так, за розрахунками доктора Зедбера, “Африка – справжня країна золота, але видобуток його поки що відносно мізерний внаслідок того, що ця частина світу ще мало колонізована європейцями”, але вона “швидко піде вгору”, як тільки розпочнуть експлуатацію “африканських золотих запасів” [15].

Для швидшого втілення в життя своїх планів стосовно Південно-Західної Африки, Фабрі прагнув використати новостворену організацію – Західнонімецький союз колонізації та експорту (1881 р.). Крім цього товариства в Німеччині на рубежі 70–80-х рр. XIX ст. виникає цілий ряд інших колоніальних організацій. Так, у кінці 1878 р. географ Яннаш заснував Центральний союз торгової географії і сприяння німецьким інтересам за кордоном. Органом союзу і одним з рупорів колоніальної пропаганди став журнал “Експорт”. У цьому ж році організаційно сформувалося Берлінське африканське товариство, головою якого був обраний відомий мандрівник Г. Нахтігаль. Своє головне завдання товариство Нахтігала вбачало у науковій підготовці умов для успішного здійснення в майбутньому німецьких колоніальних загарбань. Через рік у Лейпцигу була створена ще одна подібна організація – Союз торговельної географії і колоніальної політики.

Діяльність різного роду колоніальних союзів, товариств, експедицій стала невід’ємною складовою частиною завершального етапу переходу до безпосередньої колоніальної політики. Уже до середини 1880 р. в Німеччині налічувалося з десятків колоніальних союзів тільки загальнонімецького значення, кількість їх членів досягла приблизно 6 тисяч [16]. Крім того, в Африці тільки в 1881 р. працювало 45 німецьких експедицій [17, с. 51]. Утворення колоніальних об’єднань вело до матеріалізації і прискорення практичного втілення в життя ідей колоніалізму. Однак головну роль в організаційно-пропагандистській діяльності у першій половині і середині 80-х рр. XIX ст. відіграв заснований у 1882 р. Німецький колоніальний союз (НКС). На той час він був найбільш чисельною і впливовою організацією, яка займалася колоніальною пропагандою. До його складу поступово вливалися інші подібного роду союзи і товариства. Виникнення НКС свідчило про те, що ідеї і дух колоніалізму охопили досить широкі верстви німецького суспільства, особливо різні групи буржуазії та інтелігенції. Його створення означало, що колоніальний рух у Німеччині нарешті одержав справжній організаційний та ідеологічний центр.

Загалом можна підсумувати, що поштовх до різкого піднесення колоніальної пропаганди в Німеччині та її переходу до реалізації колоніальних планів дала діяльність численних німецьких мандрівників, підприємців і місіонерів. Особливо помітним явищем стала поява книги Фабрі “Чи потрібні Німеччині колонії?” у 1879 р. Наступні п’ять років, за свідченням “Кельніше Цайтунг”, були періодом посиленої і безперервної колоніальної пропаганди [18]. У результаті на середину 80-х рр. XIX ст. країна була охоплена справжньою “колоніальною лихоманкою” і стояла на порозі вступу на шлях офіційної колоніальної політики.

Список використаних джерел

1. *Unsere Zeit*. – 1882. – Bd. 2. – № 9. – S. 364. 2. *Rohlf's G.* Neue Beitrage zur Entdeckung und Erforschung Afrika's / G. Rohlf's. – Lpz., 1876 (Cassel, 1881). 3. *Нахтигаль Г.* Судан и Сахара: Результаты шестилетнего путешествия в Африке / Г. Нахтигаль; Пер. с нем. – М., 1987. 4. *Weber E.* Vier Jahre in Afrika: In 2 Bde / E. Weber. – Lpz., 1878. – Bd. 2. – S. 543. 5. *Weber E.* Vier Jahre in Afrika. Bd. 2. / E. Weber. – S. 332 u.w. 6. *Ibid.* – S. 345–351. 7. *Ibid.* – S. 338. 8. *Idem.* Die Erweiterung des deutschen Wirtschaftsgebiets. – Lpz., 1879. – S. 38–39. 9. *Idem.* Vier Jahre in Afrika. Bd. 2. – S. 557. 10. *Ibid.* 11. *Актуальные проблемы истории колониализма (“круглый стол”)* // Новая и новейшая история. – 1989. – № 4. – С. 82–83. 12. *Deutschland als Kolonialmacht. Dreißig Jahre deutsche Kolonialgeschichte.* – В., 1914. – S. 255–256, 287–288. 13. *Сборник консульских донесений.* – 1900. – Вып. 1. – С. 3. 14. *Дрекслер Х.* Юго-Западная Африка под германским колониальным господством. 1884–1915 / Х. Дрекслер; пер. с нем.: А. С. Балезин; предисл.: С. Нуйома; отв. ред. и авт. предисл.: А. Давидсон. – М.: Наука, 1987. 15. *Новое время.* – 23.08.1879. – С. 504. 16. *Allgemeine Zeitung.* – 5.07.1883. 17. *Zimmermann A.* Op. cit. – S. 51. 18. *Kölnische Zeitung.* – 7.01.1884.

Сергей Троян

КОЛОНИАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НЕМЕЦКИХ ПУТЕШЕСТВЕННИКОВ, КУПЦОВ И МИССИОНЕРОВ В 40–80-Х ГОДАХ XIX ВЕКА

В середине и второй половине XIX века активно разворачивалась немецкая колониальная пропаганда. Активное участие в ней приняли немецкие путешественники, купцы и миссионеры. Они часто сочетали путешествия с научной, просветительской, учебной и колониальной пропагандой. Отдельные проекты были направлены непосредственно к властным кругам кайзеровской Германии и даже оказывали заметное влияние на подъем колониальной пропаганды и колониальную деятельность официального Берлина в последние десятилетия XIX века.

Ключевые слова: Германия, колониальная пропаганда, путешественники, купцы, миссионеры, Африка, Океания, Южная Америка.

Serhiy Troyan

COLONIAL ACTIVITY OF GERMAN TRAVELERS, MERCHANTS AND MISSIONARIES IN 40–80 YEARS OF THE 19TH CENTURY

In the mid and late nineteenth century German colonial propaganda actively deployed. German travelers, merchants and missionaries took active participation in it. They often combined trip and travel with scientific, educational, training and colonial propaganda. Some projects were sent directly to the power circles of the Kaiser's Germany and even had a noticeable effect on the growth of colonial propaganda and colonial activity of official Berlin in the last decades of the nineteenth century.

Key words: Germany, colonial propaganda, travelers, merchants, missionaries, Africa, Oceania, South America.

УДК 94(470+571)(=411.16)“185/186”

Олександр Безаров

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ РОСІЙСЬКИХ ЄВРЕЇВ У
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКИХ
РЕФОРМ

Досліджено особливості формування ідентичності російських євреїв у суспільно-політичному дискурсі Російської імперії наприкінці 50-х – на початку 60-х років XIX століття. Зазначено про те, що загострення проблеми ідентичності євреїв у Російській імперії відбувалося в атмосфері відкритої політичної дискусії з приводу обґрунтування необхідності проведення в країні соціально-економічної модернізації.

Ключові слова: ідентичність, євреї, єврейське питання, Російська імперія, лібералізм, консерватизм.

Відомо, що “ідентичність” означає тотожність певної сутності або явища іншим реальним або абстрактним сутностям та явищам за ключовими або спільними ознаками. У соціологічному розумінні, ідентичність можна визначити як сукупність факторів, що дозволяє людині ототожнити себе з певною соціальною групою або соціальним процесом. Проте очевидно, що для повноцінної ідентичності необхідними є три фактори: відкрите визнання індивідом своєї належності до певного цілого (групи, процесу), відкрите визнання спільнотою (цілим) факту такої належності та визнання сторонніми “третіми особами” відповідної належності. Наприклад, належність певної особи до тієї чи іншої групи або до того чи іншого процесу може визнаватися самою групою або учасниками процесу, але не визнаватися “сторонніми”; натомість, індивід може “відхрещуватися” від певної групової належності, але водночас, як група, так й суспільна думка будуть на такій належності наполягати [7, с. 64]. Отже, проблема ідентичності, яку загалом можна визначити як невідповідність між тим, ким людина себе вважає і тим, ким насправді вона є або тим, ким її вважатимуть інші, є одним із вимірів процесів модернізації, що розпочалися у новоевропейській історії та захопили соціально-економічний простір Російської імперії у XIX столітті [19, с. 13–14].

Очевидно, що проблема ідентичності російських євреїв визначалася не лише кризь призму внутрішніх трансформацій єврейської етногрупи внаслідок Гаскали (єврейського просвітництва), “революції на єврейській вулиці”, що докорінно зламало традиційні уявлення єврея про світ навколо нього, а отже, й про самого себе, але й кризь його неєврейське оточення, яке прагнуло раціоналізувати нові знаки та символи у світі, що стрімко змінювався. Особливо це було помітним у першій половині XIX ст., коли, з одного боку, російських євреїв самодержавство жорстко ідентифікувало за національними критеріями та відносило їх до категорії “іногородців”, але, з другого – залишало в силі етноконфесійний підхід, згідно до якого будь-який хрещений єврей міг стати носієм відповідних соціально-економічних привілеїв. Щоправда, в соціокультурному просторі Російської імперії новонавернений єврейський християнин навряд чи міг бути впевненим у тому, що надані йому державою пільги будуть визнаватися його неєврейським оточенням, адже здобуття нової конфесійності ще не розв’язувало усієї проблеми ідентичності російських євреїв.

Натомість катастрофічна поразка Російської імперії у Кримській війні змусила самодержавство вдаватися до процесів пошуку “загальнонаціонального консенсусу з приводу необхідності зміни старої миколаївської системи” [18,

с. 60]. Вимушена модернізація економічного та соціального життя, що була розпочата російським урядом наприкінці 1850-х рр., змінила його політику і з єврейського питання, яка, загалом, була спрямована на злиття російських євреїв із місцевим населенням, але відтепер метою такого “злиття” була “вибіркова інтеграція” окремих верств єврейської спільноти із цілим російським суспільством [30, с. 88]. Урядові заходи стосовно євреїв можна розглядати як частину Великих реформ, які були просякнуті ліберальною ідеологією, а отже, російські євреї мали усі підстави сподіватися на те, аби єврейське питання було нарешті розв’язане у позитивному для них значенні. “Ми потребуємо більше свободи думки і слова, – писав один із провідних російських реформаторів того часу, – адже жодний уряд без вказування самим народом своїх потреб і недоліків управління не спроможний задовольнити ці потреби та виправити недоліки” [36, с. 56]. Формування на хвилі соціально-економічних перетворень російсько-єврейської інтелігенції, а також зростання єврейського населення у містах, викликало у представників їх неєврейського оточення природній інтерес не лише до проблем соціально-політичного розвитку єврейського народу, але, передусім, до питання про єврейську ідентичність [34, с. 94]. “Людина для нас, – зазначалося на сторінках столичної преси, – є особливо цікавою не з точки зору її особистих якостей, але, передусім, як член суспільства, як громадянин” [33, с. 1]. Російські ліберальні діячі пропонували розглядати російських євреїв як носіїв “громадянської самостійності та моральної незалежності” та закликали їх відмовитися від своїх національно-релігійних забобонів [6, с. 34]. Виховання нової ідентичності в євреїв, за думкою російських лібералів, мало б розпочатися з вихідної тези про те, що “єврей – це людина, а не скотина” [10, с. 6–7], а, отже, людська природа є однаковою для всіх підданих Російської імперії без різниці в їхніх національних або релігійних особливостях. Натомість, якщо для переважної більшості євреїв російські столичні міста уявлялися “вікнами у саму Росію” [30, с. 107–112], то для корінного росіянина або представника столичної еліти євреї залишалися *terra incognita*. “Навколо жиди, жидівки та жидята, – повідомляв кореспондент столичної газети про свою зустріч із євреями Ковна, – у містах на вулицях повно жидів і, крім них, нічого немає; у селищах, які складаються не з єдиної смуги хат, а з окремих розкиданих будиночків або хат, що обмазані глиною і вибілені – жиди; по дорозі ідуть та ідуть – жиди; на поромах через Двину, Неман перевозять – жиди; скрізь жиди – справжнє іудейське царство! Й цю єврейщину ви бачите не тільки по всій Ковенській губернії, але й до самої Варшави...” [14, с. 1].

Таким чином, проблема ідентичності російських євреїв набувала особливої гостроти у суспільному та політичному дискурсі Російської імперії саме напередодні спроб російського самодержавства провести низку соціально-економічних реформ, які неодмінно передбачали модернізацію головних соціокультурних інститутів імперії. Визначити зміст зазначеної проблеми, виявити динаміку її загострення у зв’язку із відомими суспільними змінами в Російській імперії наприкінці 50-х років XIX ст., є завданнями нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядається проблема ідентичності російських євреїв другої половини XIX ст., показав, що невизначеність сфери понять, які характеризують релігійну, національну або політичну належність соціальних груп та індивідів, є важливою особливістю історичного контексту пізньої імперської Росії, в межах якого реалізовувалися різні проекти самоідентифікації груп та ідентифікації груп ззовні [23, с. 42]. Зокрема, Г. Сафран, яка розглядала проблеми національної та індивідуальної ідентичності євреїв Російської імперії крізь призму політики асиміляції та акультурації, переконана в тому, що “плинність” образу єврея відповідала “плинній” природі російської національної самосвідомості. Отже, зазначає

американська авторка, у той час, коли широка єврейська асиміляція XIX ст., вочевидь загострила відчуття європейців стосовно своєї відмінності від євреїв, у Російській імперії навпаки – росіяни та євреї мали однакові підстави вважати себе (й один одного) відсталими, “східними” народами, які вимагали європеїзації та модернізації [34, с. 24–25]. За думкою ізраїльського дослідника проблеми єврейської ідентичності в Російській імперії С. Гольдіна, будь-який аналіз цієї проблеми має враховувати не лише вплив на Росію європейського досвіду – концепцій розуміння та визначення “єврея”, досвіду практичного адміністрування стосовно єврейського населення, але, передусім, загальноімперський (державний та суспільний) дискурс [8, с. 340]. Власне епоха Великого реформ в Російській імперії виявилася знаковою для переосмислення самого поняття “російській єврей”, адже ініціатива такого переосмислення надходила від ліберальних груп російського суспільства та уряду. Відтепер ліберальна концептуалізація нової ідентичності російських євреїв мала пройти нелегке політичне випробування за умов модернізації імперії [8, с. 355].

Одним із перших російських громадських діячів, хто спробував зламати традиційні стереотипи про російських євреїв був видатний хірург М. І. Пирогов, котрий у 1856–1859 рр. обіймав посаду інспектора Одеського навчального округу і за цей короткий термін здобув надзвичайної популярності й поваги з боку одеського єврейства [38, с. 87]. У 1858 р. на сторінках місцевої преси він виступив із сенсаційною статтею, в якій відкидав усі звинувачення на адресу євреїв в їхній, начебто, “органічній відсталості та систематичному ухиленні від освіти”, а також посилався на відповідний досвід Західної Європи, пропонував посилити в єврейських школах викладання реальних наук. М. І. Пирогов стверджував, що “якщо б у навчанні природні розумові здібності євреїв були б спрямовані на вивчення предметів, які вочевидь не мають жодного відношення до народних релігійно-моральних забобонів, то ці забобони повинні б неодмінно зникнути, самі по собі і без усяких насильницьких заходів” [28, с. 195–196].

Незважаючи на доволі стриману реакцію столичних видань стосовно пропозицій М. І. Пирогова [28, с. 199–200], він, натомість, спробував поглибити розуміння єврейської ідентичності крізь призму ліберальної ідеології [28, с. 199–202]. Зокрема, відомий лікар запропонував своєрідну тактику приспання конфесійної пильності, адже розрізняв “високі релігійні істини” іудаїзму та власне “релігійні забобони”. Завдяки просвітництву, євреї, за його думкою, мали б непомітно для себе втратити пристрасть до традиції [11, с. 172]. Отже, наприкінці 1850-х рр. молода російська інтелігенція начебто визнавала за євреями їхнє право на здобуття громадянської ідентичності, але за умови, якщо ті зможуть покласти на вітвар просвітництва власну національність, адже усі вони були переконані у тому, що “Росія беззаперечно рухається до лібералізму й толерантності” [38, с. 123]. Проте такої впевненості не було в урядових колах, особливо після того, як Олександр II закликав урядовців до “стриманості” та “обережності” в єврейському питанні [39, с. 324], але, очевидно, що дискусії не припинялися...

Надзвичайно гострою вона виявилася після публікації у 1858 р. у столичній газеті “Иллюстрация” анонімного фейлетону із промовистою назвою “Західноросійські жиди та їх заступники”, в якому, зокрема, йшлося про умовного західноросійського єврея, що розбагатів, на думку “Иллюстрации”, нечесним шляхом. З цього факту газета робила висновок про те, що усі російські євреї не гідні рівноправності, тому що вони не щирі у своєму прагненні стати повноцінними російськими громадянами. Свої висновки автор ґрунтував на тому, що, мовляв, поняття “російського єврея” не існує, а є тільки “російський жид”, котрий походить від “нащадків древніх іудеїв-талмудистів”, а справжні – це караїмці, що відкидають традиційний іудаїзм і сповідують тільки старозавітні

принципи Біблії. Отже, за думкою столичного видання, виходило, що “західноросійські жида” (в буквальному значенні “жид” – це “чорнильна пляма”) уособлювали найгірший варіант європейських євреїв, а тому їхня бажана ідентичність не може бути визнана російським суспільством. Ліберальний “Атеней” виступив проти подібних обвинувачень і нагадав, що талмудизм (релігійна обрядовість) євреїв не може бути єдиним критерієм усієї моральності єврейського життя [9, с. 428–432]. Натомість політика просвітництва здатна відвернути їх від зайвої релігійності, зацікавити сучасною наукою і літературою, і врешті-решт допомогти їм “стати корисними громадянами країни” [9, с. 438–439]. За думкою професора політичної економії Московського університету І. К. Бабста, відсутність прав та елементарного гуманного відношення християн щодо євреїв, утворило поміж ними глуху стіну непорозуміння. “Доки, ми, християни, – писав він, – не скажемо нашому брату єврею, що він точно такий же громадянин, як і ми, що він також повинний мати права, як і ми, доти єврей ніколи не буде вважати гріхом застосовувати нечесні засоби проти християн” [3, с. 403]. Відомий російській економіст запропонував безумовно засудити вживання образливого для єврея образу “смердячого жида”, від “якого навіть Сибір може засмердітися”, адже, за думкою автора, цей образ викликаний заздрістю християн до унікальних здібностей єврея пристосовуватися і виживати в умовах систематичного цькування і гонінь, до стійких і глибоких моральних й релігійних переконань єврейського народу, що виявилися єдиним засобом для їхнього виживання [3, с. 404–405].

Незважаючи на те, що ліберальна громадськість на чолі з катковським “Русским вестником”, публічно засудила спроби використати національність в якості предмету для моральних оцінок [31, с. 128–129], “Иллюстрация”, натомість, наголошувала саме на “жидівській” ідентичності містечкового єврейства [32, с. 132], чим виклала обурення М. Н. Каткова, котрий звинуватив редакцію “Иллюстрации” у тому, що її вчинком “ображене усе російське суспільство, уся російська література...” [32, с. 134]. Підписи під літературним протестом відомих російських письменників і вчених, які оприлюднив “Русский вестник”, мали б за задумом М. Н. Каткова, протверезити суспільну думку, не дати їй можливості зійти до примітивних образ і докорів на адресу єврейського народу [32, с. 135].

Проте, єврейський погром, який несподівано спалахнув в Одесі у 1859 р., протверезив самого М. Н. Каткова, котрий у редакційній статті з приводу погрому намагався виправдати росіян, на яких єврейська громадськість міста спробувала перекласти відповідальність за вчинення погрому [21, с. 52–55]. “Хто б міг подумати, – зазначав “Русский вестник”, – що після шойно оголошених гуманних намірів уряду щодо євреїв, після усіх тривалих літературних дебатів стосовно єврейської рівноправності, після усіх вигуків і протестів на їх користь, хто б міг подумати, що вони за своє походження і за свої вірування так швидко зазнають шалених переслідувань ...” [21, с. 58]. У своїх оцінках стосовно єврейської ідентичності відомий публіцист відтепер виявляв більшу стриманість, аніж рік тому, що пояснюється, мабуть, його особливим тлумаченням поняття ідентичності.

Відомо, що М. Н. Катков у другій половині 1850-х років виступив одним із головних ідеологів політики Великих реформ, а його видання перетворилися на своєрідний центр політичних ініціатив для російського ліберального чиновництва. Прихильник англійської моделі політичної системи, він був переконаний у тому, що суспільні реформи повинні бути скеровані самою державою й заради держави, а, отже, лібералізм має певні “розумні” межі поширення в суспільстві [18, с. 77]. Згідно до “розуміючого консерватизму” (“ліберал-консерватизму”) М. Н. Каткова, євреї представляли доволі зручний

елемент для злиття (русифікації та асиміляції), адже вони були далекими від тих умов, що підтримують індивідуальність інших народностей. Самобутнє історичне минуле, унаслідок тривалого вигнання, вимерло в почутті єврея, воно нездатне зігрівати його душу, але розпливчасто збереглося в його голові та у його спогадах. З іншого боку, єврейська література усе більше послуговується мовою титульної нації, а отже розмовна мова сучасних російських євреїв (їдиш) не є літературною мовою, а тому не має минулого і не може сподіватися на майбутнє. Більше того, їдиш, як показала історія його розвитку, при найменшому зіткненні з живою європейською мовою, поступався їй та розчинявся в ній. Отже, євреї через рівність обставин із росіянами, мають стати росіянами за духом [5, с. 23].

Михайло Катков виступав за поглиблення лібералізації державної політики в єврейському питанні, адже був переконаний у тому, що концентрація євреїв в західноросійських губерніях змушує останніх експлуатувати місцеве населення [5, с. 24]. Асиміляційний проект московського публіциста, який передбачав використання ділової активності єврейських підприємців у поживленні соціально-економічного життя в імперії, було із розумінням сприйнято у північній столиці. “Санкт-Петербурзькі вестники” зазначали, що для старої російської земельної аристократії діловитість єврейських посередників не тільки не могла бути шкідливою, навпаки, поживила б економічне життя в землеробських районах Західної Росії, що занепадали. У свою чергу, відсутність робочої сили у внутрішніх хлібородних губерніях імперії, могли б компенсувати євреї-ремісники зі смуги осілости. Отже, скасування заборони на право вільного місця проживання для визначених категорій “корисних” євреїв смуги осілости було б логічним підтвердженням на користь політики державної економії [13, с. 1].

Таким чином, ідентичність російських євреїв у суспільно-політичному дискурсі другої половини 50-х рр. XIX ст. сприймалася крізь призму політики аккультурації – визнання російської мови і культури як своєї рідної перепустки до “нової громадянськості”, що передбачала визнання за єврейським народом їхньої здатності бути повноцінними учасниками нового суспільства. Деякі російські видання навіть писали про “духовне братерство із євреями”, які свого часу потерпали від насильницького хрещення в Європі [12, с. 221]. Утім, на початку 1860-х рр. проблеми національної ідентичності слов’янських етносів Російської імперії уявлялися набагато болочими, аніж пошук нової ідентичності для російських євреїв. Загострення “польського” питання та “повернення” у суспільно-політичний дискурс панславізму, значно послабило позиції російських лібералів, які донедавна із оптимізмом захищали політичну лояльність євреїв у якості “імперської нації”, адже в інтерпретації російських консерваторів, поляки і євреї виступали в якості ядра іноземницької коаліції, що поставила своєю метою загибель Росії. Склад цієї коаліції протягом багатьох років усіляко видозмінювався, залежно від конкретних політичних обставин, – від ліберальної інтелігенції до нігілістів-революціонерів.

У непростій для себе ситуації опинилися й лідери українського національного руху, для яких асиміляційний проект для євреїв очевидно посилював би позиції русифікаторів українських земель та зовсім ігнорував інтереси національного відродження українців [20, с. 116]. Натомість, М. І. Костомаров, П. О. Куліш, Марко Вовчок і Т. Г. Шевченко долучилися до відомого загальноросійського протесту з приводу антисемітських висловлювань у пресі, але закликали саме євреїв нарешті позбутися упередженого ставлення до іновірців [37, с. 146–147]. Очевидно, що український протест не засудив антисемітизм безумовно, адже його автори запропонували євреям розділити певною мірою відповідальність за антисемітизм, що вони виправдано і справедливо покладають на християн.

“Євреї дійшли до бузувірства у ненависті своєї до християн. Як не обурливо для нас багато з того, що ми знаємо про євреїв за письмовими і друкованими свідченнями, це повинно служити для нас тільки мірою зла, що її зазнавало нещасливе потомство Ізраїлю” [37, с. 146]. Ідея організувати публічний протест української громадськості ймовірно належала М. І. Костомарову і П. О. Кулішу, які, щоправда, виходили з політичних, аніж морально-етичних міркувань, адже з 48 підписантів “російського” літературного протесту не було жодного етнічного українця, що не могло не викликати неприємних підозр як поміж єврейської, так і української частини російської громадськості. Але ці підозри з усією очевидністю виявилися у гострій полеміці між єврейським “Сионом” та українською “Основою” на початку 1860-х рр. з приводу використання в неєврейській публіцистиці понять “жид” та “євреї” [4].

За результатами українсько-єврейської дискусії виявилось, що асиміляційний проект М. Н. Каткова для російських євреїв був приречений на поразку, адже релігійна ідентичність містечкового єврейства залишатиметься непорушною, а отже усі спроби російсько-єврейських просвітників витягнути єврейські маси зі стану “зубожіння й темряви” до світла російської міської культури будуть марними. Український антисемітизм нагадав російському єврею про його справжню “жидівську” ідентичність, зламати яку жодними реформами не вийде. “Зробіться людьми, громадянами, – закликав до євреїв П. О. Куліш, – спокутуйте свої давні і недавні гріхи, простягніть руки до простого люду, – і люд пригорне вас до свого серця” [17, с. 100].

Натомість М. Н. Катков розумів, що потрібно відрізати плани реформ від їхнього практичного виконання. Редактор відомого російського офіціозу спробував обґрунтувати ідею “єдиної російської політичної нації”, яка б згуртувала усіх підданих Російської імперії у цілісне інтегроване політичне співтовариство. Поліетнічний і поліконфесійний характер “російської політичної нації” дозволяв би “російським підданим католицького сповідання” чи “росіянам – іудейського сповідання” вважати себе цілком російськими [35, с. 577]. Отже, усіх підданих Російської імперії повинна згуртувати лояльність до цієї держави, а об’єднуючим чинником мала б стати російська мова. Російська політична нація повинна бути відкритою для членства асимільованих представників будь-яких релігійних груп. М. Н. Катков підкреслював різницю між процесом акультурації, одним із проявів якого є засвоєння російської мови як засобу комунікації в суспільній сфері, та асиміляцією, неодмінною частиною якої є перетворення російської мови в мову “духовного життя”. “Ні християнство, ні православ’я не збігаються з якою-небудь однією народністю... Як православними можуть бути і справді є неросіяни, так само й з-поміж росіян є неправославні... Було б безглуздо виокремлювати з маси російського народу усіх росіян підданих католицького чи євангелічного сповідання, а також єврейського закону, і робити з них, у супереч здоровому глузду, поляків чи німців. Народи вирізняються поміж собою не за релігійними ознаками, а насамперед за мовою, і як тільки російські католики та євангеліки, а також і євреї засвоїли б собі російську мову, не тільки для суспільного життєвого свого побуту, але і для духовного свого життя, вони перестали б бути елементом у національному відношенні далеким, неприязним і небезпечним російському суспільству” [22, с. 70].

Російський теоретик пізнього слов’янофільства І. С. Аксаков не поділяв катковського оптимізму. Навпаки, він із захопленням сприйняв тезу українських народників про незмінну “оманливість” єврейської ідентичності, але запропонував розглядати її у більш широкому – цивілізаційному контексті. Доки євреї будуть відкидати “християнський прапор”, зберігати свою релігію, особливі єврейські школи, вивчати і наслідувати Талмуд, що “суперечить” усім принципам, що лежать в основі місцевого, соціального і державного життя в

християнській країні”, доти вони “заперечуватимуть і відкидатимуть такі засади!” [24, с. 3].

Для І. С. Аксакова ліберальна концепція секулярної держави, що пропонувалася М. Н. Катковим, здавалася хибною, адже суперечила головним засадам православної російської державності [16, с. 44]. І. С. Аксаков переконував, що єврейська ідентичність залишатиметься незміною (а отже, несумісною із принципами православної держави) доти, доки євреї не відмовляться від Талмуду і не повернуться до чистих Мойсеевих принципів (сумісних з християнством). З євреїв слід зірвати маску лицемірства і неправди, зробити нарешті переклад Талмуду російською, що, безумовно, викрис справжню сутність національного характеру євреїв [2, с. 3].

Обурені “несправедливими” закидами на адресу євреїв з боку слов’янофілів, ліберальні видання (“Сион”, “Московские ведомости”, “Наше время”, “Русский инвалид”, “Северная почта”) наголошували, натомість, на силі європейської освіти, що здатна була подолати “релігійний фанатизм” російських євреїв. Тільки громадянська рівноправність допоможе їм стати гарячими патріотами російського суспільства. Безумовна асиміляція євреїв, за думкою прихильників ідей М. Н. Каткова, сприятиме становленню їхньої цивілізаційної (секулярної) ідентичності [15, с. 6–7]. Проте, для І. С. Аксакова усе це здавалося “нудотною і вульгарною сентиментальністю”, адже, за його думкою, “любити людство взагалі – ще не означає любити людство російське” [25, с. 1]. “Петербурзька демократія” своїм корінням сягає петровського минулого Росії, свої ідеї вона черпає з багатой спадщини європейського лібералізму, який історично чужий щодо російської політичної традиції. Столичні ліберали, які прагнуть розв’язати єврейське питання “на європейський манер”, виступають апологетами “прогресивних” європейських суспільно-політичних систем, але нехтують однією важливою обставиною – інтересами росіян, що у своїй власній країні позбавлені навіть тих прав, якими користалися євреї. Чи не є це лицемірною боротьбою за права “пригноблених народів”? [25, с. 2]. Аксаківську риторику підтримав редактор іншого консервативного видання “Домашняя беседа” В. І. Аскоченський, котрий переконував, що гоніння на євреїв були викликані покаранням Бога за їхні гріхи проти християн [29, с. 340]. Жодні урядові заходи, ані гуманізм, ані “багатства Ротшильдів та розум чудових ваших мужів”, не здатні “зняти цього божого прокльону”, а тільки щире хрещення допоможе позбавити багатостраждальний народ від справедливої кари [29, с. 343–345]. “Християнська віротерпимість”, а за суттю, “безбожний індіферентизм” “гнилої європейської цивілізації”, за думкою В. І. Аскоченського, не здатний подолати “гріховну” ідентичність російських євреїв [29, с. 346].

Таким чином, у суспільно-політичному дискурсі Російської імперії напередодні Великих реформ визначилися дві головних тенденції стосовно розуміння єврейської ідентичності. Перша тенденція, яку умовно можна позначити як ліберальну, була представлена позицією М. Н. Каткова, котрий розглядав євреїв в якості надзвичайно корисної для держави соціальної групи, природні підприємницькі здібності якої необхідно максимально використати в процесі реформування російського суспільства та економіки. Оскільки, як вважали російські ліберали, євреї не були нацією у прямому сенсі цього поняття, то їхня національна ідентичність була настільки аморфною й крихкою, що її можна було б замінити на громадянську ідентичність шляхом поступової секуляризації та мовної асиміляції соціокультурного простору містечкового єврейства. Етноконфесійний принцип ментальності у розумінні національної ідентичності захищали представники протилежної – консервативної тенденції, котрі вважали, що ліберали недооцінюють релігійний чинник у розумінні групової ідентичності. Єврей навряд чи зможе “бути євреєм вдома і людиною на

вулиці”, він завжди і скрізь залишатиметься Євреєм. Доки християни і євреї живуть разом і доки кожний відстоює свої власні погляди, вони ніколи не зможуть знайти ані духовної єдності, ані загальних моральних підвалин. Для того, аби євреї став повноцінним учасником російського суспільства, він має стати, передусім, росіянином за духом, тобто православним, – зазначав І. С. Аксаков, – але це неможливо, адже зречтись своєї релігійності євреї ніколи не зможе, оскільки, він має більшу національну автентичність, аніж, приміром, росіянин [26, с. 2]. Слов’янофільство, у такий спосіб, фактично замикало особистість в етноконфесійних лещатах групової ідентичності, підкреслювало самотність єврейської культури, а отже, вочевидь поставило під сумнів асиміляційні підходи російських лібералів.

Однак теорія етноконфесійної ідентичності також не була позбавлена, як нам видається, певних суперечностей. “Віра, – писав І. С. Аксаков, – є вищим суспільним началом, тому що власне суспільство є ніщо інше, як виявлення наших внутрішніх відносин щодо інших людей і нашого союзу з ними. Отже, визначення російської національності збігається із визначенням православ’я: усякий, хто стоїть поза розвитком російського народу – (католик, мусульманин, євреї) стоїть поза усім, що зобов’язано своїм буттям саме цій релігії, виразило у собі її начала, що просякнуте нею, отже поза російською народністю, що розвилася і утворилася під впливом і в душі православ’я” [26, с. 3]. Проте І. С. Аксаков не дав відповіді на питання про межі “соціальності” та “етнічності” у процесах “національного єднання”. Очевидно, що монополію стосовно вироблення нових політичних цінностей він залишав православним етносам із нерозвиненим почуттям національної ідентичності. Проте євреї, котрі, за думкою І. С. Аксакова, являли з себе доволі згуртовану етноконфесійну групу, не мали жодних політичних перспектив для свого соціального розвитку в православній державі.

Ілюстрацією подібної суперечності була діяльність на посаді директора Віленського рабинського училища відомого ученого і публіциста, слов’янофіла за переконаннями П. А. Бессонова, співробітництво якого із місцевими маскілами, являло собою унікальний випадок “російсько-єврейської зустрічі”, за якої “російський націоналіст, котрий прагнув доброчесності у процесах перевиховання єврейства, був змушений упевнитися у вадах самого проекту російського націобудівництва” [11, с. 169]. Західноросійське єврейство вразило П. А. Бессонова тим, що він побачив у ньому складний, із внутрішніми суперечностями, але цілісний і динамічний соціальний організм, існування якого кидало виклик адміністративним претензіям на тотальний контроль і нагляд у краї. Виявилось, що прогресивна єврейська еліта не припиняла зв’язків із простолюдом і підтримувала релігійно-культурні традиції. Тобто, євреї мали власне “суспільство”, якого у Західному краї не мали росіяни і яке імперська влада намагалася знищити у поляків [11, с. 186–187]. За думкою П. А. Бессонова, “єврейська ідентичність” можлива лише у розумінні “вірного російсько-підданого” та “росіянина за серцем”: “Перше впливає з другого, але друге не завжди слідує за першим”, адже “росіянином за серцем” може бути лише справжній (етнічний) росіянин за мовою і православною культурою..., але “вірним російсько-підданим” може бути будь-який іноходець, котрий дотримується присяги підданства й не виокремлює себе із російського суспільства. Проте очевидна суперечливість такого підходу стосовно євреїв виявлялася у тому, що вони – інородці з-поміж усіх “інородців” – мають найдавнішу за усіх історію і найбагатшу культуру, стрижнем яких є “безперервно-історична” освіта [11, с. 193]. Поставало гостре питання про неможливість асиміляції “нерівних” культур.

На думку відомого англійського історика Дж. Кліра, пояснення подібним ідейним парадоксам слов'янофілів варто шукати не лише у суперечностях самої слов'янофільської доктрини, але, передусім, у феномені нового “освіченого” єврейства, яке для слов'янофілів було несподіваним явищем. Нова російсько-єврейська інтелігенція, що вільно говорила і писала російською, закінчила російські університети, поступово позбавлялась традицій містечкового світу середньовічного єврейства. Тепер освічені євреї могли знайти аргументи на користь єврейської емансипації, посилаючись на досягнення європейського Просвітництва. Очевидно, що емансиповані євреї залишили свій “єврейський прапор” і Талмуд, але вони, натомість, не могли знайти собі місця в ідеальній християнській державі Аксакова [16, с. 48]. І. С. Аксаков впритул не хотів “бачити” єврея взагалі, але єврея віруючого, котрий “продовжує у своїй свідомості розпинати Христа і боротися в думках, запекло і люто, за право духовної нерівності...”, він ненавидів [27, с. 1–2]. Лідер російських слов'янофілів розвинув тезу свого ідейного попередника О. С. Хом'якова про те, що “іудей після Христа, є живою нісенітницею, який не має розумного пояснення, а тому і жодного значення в історичному світі” [27, с. 2]. І. С. Аксаков не сприймав твердження лібералів про те, що єврея необхідно встати на шлях порятунку не тільки від іудаїзму, але й від будь-якої іншої релігійності для того, щоб бути залученим до загальнолюдської цивілізації. Натомість пояснював, що за “загальнолюдськими цінностями” приховується більш лиховісна погроза, ніж іудаїзм, а саме, атеїзм єврея [27, с. 3]. Для І. С. Аксакова секуляризований єврей поставав набагато гіршим навіть за єврея-вихреста. Очевидно, що він небезпідставно бачив у “прогресивних” євреях носіїв європейської модернізації, що загрожувала знищити середньовічну архаїку російського суспільства. Секуляризація, урбанізація та асиміляція не лише розвіювали міфи слов'янофілів про обцинне землеволодіння та вселенську православну церкву, але й ускладнювали процеси національної консолідації самої Російської імперії. Результатом загальнолюдського просвітництва, зазначав І. С. Аксаков, буде народження розумових і моральних амфібій, “людей без національності, без релігії, без моральності, здатних лише до того, аби привносити лицемірство і фальш у сферу європейського християнського просвітництва” [1, с. 339].

Отже, проблема ідентичності російських євреїв виявилася однією з найгостріших тем суспільно-політичного дискурсу в Російській імперії, в обговоренні якої брали активну участь відомі інтелектуали країни. Полеміка, що розгорнулася у російських виданнях стосовно визначення таких понять, як “єврей” та “жид” здебільшого була насичена ідеологічним змістом, адже відзеркалювала ідейні процеси навколо розв'язання єврейського питання в Російській імперії. Політичний зріз цієї дискусії виявив суттєві розбіжності у поглядах не лише з приводу вирішення єврейської проблеми, але, передусім, різне сприйняття єврейської нації в імперському дискурсі. Очевидно, що саме наприкінці 1850-х рр. поняття “єврей” в політичному словнику російських лібералів поступово втратило свої негативні конотації, адже не містило етноконфесійних характеристик його носія. Проте, використання слова “жид” закріпилося в лексиконі консервативної частини російського суспільства й перетворилося на доволі грізну ідеологічну зброю не лише зоологічних антисемітів, але, передусім тих з консерваторів, хто пов'язував модернізаційний шок в Росії із поглибленням процесів асиміляції єврейського населення, із наступним, як їм здавалося, поглиненням національної культури російського етносу, розчиненням її у вихорі європейської модернізації. Парадоксальним чином “єврейська ідентичність” в ліберальному і консервативному контекстах російського дискурсу виявила свою ціннісно-смыслову крихкість, соціально-психологічну “невловимість” узагальненого портрету “типового” представника

еврейського нації. Нерозчаклована єврейська ідентичність додавала, натомість, ідейної впевненості прихильникам європейської модернізації в Росії, але, водночас, насичувала властивості національного характеру євреїв зловісними символами і знаками, які надихали ідеологів боротьби за традиційну ідентичність “корінних націй” на створення різноманітних антимодернізаційних конспірологій у наступні десятиліття.

Список використаних джерел

1. *Аксаков И. С.* Что такое “еврей” относительно христианской цивилизации? / И. С. Аксаков // Аксаков И. С. Наше зная – русская народность / Составление и комментарии С. Лебедева. – М.: Институт русской цивилизации, 2008. – С. 329–339.
2. *Александров А.* Несколько слов о Талмуде / А. Александров // День. – 1862. – № 25.
3. *Бабст И. К.* Три месяца за границей / И. К. Бабст // Атеней. – 1858. – № 42.
4. *Безаров А.* “Сион” против “Основы”: идеология конфликта / А. Т. Безаров // Научные труды по иудаике. Материалы XVII Международной ежегодной конференции по иудаике. – Т. 2. – Вып. 31. – М.: Сэфер, 2010. – С. 92–107.
5. *Безаров О.* Катков М. Н. і єврейське питання в Російській імперії / О. Т. Безаров // Слов’янський вісник: збірник наукових праць. – Вип. 13. – Рівне, 2012. – С. 22–27.
6. *Безобразов В.* Аристократия и интересы дворянства / В. Безобразов // Русский вестник. – 1859. – Т. 24 (№ 1).
7. *Бублик П.* Ідентичність як фактор політичної культури / П. Бублик // Людина і політика. – 2004. – № 2. – С. 62–67.
8. *Гольдин С.* Еврей как понятие в истории имперской России / С. Гольдин // “Понятия о России”: к исторической семантике имперского периода. Т. 2. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – С. 340–391.
9. *Горвиц М.* Русские евреи. По поводу статьи об них в “Иллюстрации” / М. Горвиц // Атеней. – 1858. – № 42. – С. 428–432.
10. *Добролюбов Н. А.* Литературные мелочи прошлого года / Н. А. Добролюбов // Современник.–1859. – № 1.
11. *Долбилов М. Д.* “Очищение” иудаизма: Конфессиональная инженерия учебного ведомства Российской империи (на примере Северо-Западного края) / М. Д. Долбилов // Архив еврейской истории / Международный центр российского и восточноевропейского еврейства. – Т. 3. – М.: РОССПЭН, 2006. – С. 166–204.
12. *Евреи* (Редакционная статья) // Домашняя беседа для народного чтения. – 1860. – Вып. 15 (9 апреля).
13. *Евреи* соперники русских промышленников // СПб. ведомости. – 1859. – № 10 (14 января).
14. *Заметки* на легу // СПб. ведомости. – 1857. – №104 (15 мая).
15. *Зеленский Л.*, Португало В. Письмо двух евреев в редакцию “Дня” / Л. Зеленский, В. Португало // День. – 1862. – № 32.
16. *Клиер Дж.* Еврейский вопрос в славянофильской прессе 1862–1886 гг. / Дж. Клиер // Вестник еврейского университета в Москве. – 1998. – № 1. – С. 41–60.
17. *Куліш П.* Дещо про жидів / П. Куліш // Куліш П. Жидотрепаніє / П. Куліш, М. Костомаров, І. Франко. – К.: МАУП, 2005. – С. 86–100.
18. *Лебедев С. В.* Охранители истинно русских начал. Идеалы, идеи и политика консерваторов второй половины XIX века / С. В. Лебедев. – СПб.: Нестор, 2004. – 224 с.
19. *Ле Ридер Ж.* Венский модерн и кризис идентичности / Пер. с фр. Т. Баскаковой / Ж. Ле Ридер. – СПб.: Изд-во имени Н. И. Новикова; Издательский дом “Галина скрипсит”, 2009. – 715 с.
20. *Лисяк-Рудницький І.* Українські відповіді на єврейське питання / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Историчні есе. В 2-х томах. Т. 1. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавриків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої – К.: Основи, 1994. – 554 с.
21. *М. Д.* Гонения на евреев в Одессе // Русский вестник. – 1859. – № 21.
22. *Миллер А.* Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 240 с.
23. *Миллер А. И.*, Сдвижков Д. А. Ширле И. “Понятия о России”: к исторической семантике имперского периода. Предисловие / А. И. Миллер, Д. А. Сдвижков, И. Ширле // “Понятия о России”: к исторической семантике имперского периода. Т. 1. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – С. 5–46.
24. *Москва*, 16 февраля // День. – 1862. – № 19.
25. *Москва*, 26 мая // День. – 1862. – № 33.
26. *Москва*, 1 августа // День. – 1864. – № 31.
27. *Москва*, 8 августа // День. – 1864. – № 32.
28. *Н. И. Пирогов* и еврейский вопрос (Историко-биографическая справка) // Вестник Европы. – 1912. – №8.
29. *Н. П.* Толки о даровании прав евреям // Домашняя беседа. – 1862. – Вып. 43 (27 октября).
30. *Натанс Б.* За чертой: Евреи встречаются с позднимперской Россией / Пер. с англ. А. Локшина / Б. Натанс. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2007. – 463 с.
31. *Павлов Н.* Вопрос о евреях и “Иллюстрация” // Русский вестник. – 1858. – № 18.
32. *Поступок* “Иллюстрации” и протест // Русский вестник. – 1858. – № 18.
33. “Санкт-Петербургские ведомости”. – 1859. – №284 (31 декабря).
34. *Сафран Г.* “Переписать еврея...”. Тема еврейской ассимиляции в литературе Российской империи (1870–1880 гг.) / Пер. с англ. М. Маликовой / Г. Сафран. – СПб.: Академический проект, 2004. – 232 с.
35. *Сталюнас Д.* Может ли католик быть русским? О введении русского языка в католическое богослужение в 60-х годах XIX

века / Д. Сталюнас // Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет: антология / Сост. П. Верт, П. С. Кабытов, А. И. Миллер. – М.: Новое издательство, 2005. – С. 570–588. 36. Стафёрова Е. Л. А. В. Головин и либеральные реформы в просвещении (первая половина 1860-х гг.): Научная монография / Е. Л. Стафёрова. – М.: “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2007. – 512 с. 37. Хонигсман Я. С., Найман А. Я. Евреи Украины (Краткий очерк истории) / Я. С. Хонигсман, А. Я. Найман. – Ч. I. – К.: Поиск, 1992. – 155 с. 38. Ципперштейн С. Евреи Одессы. История культуры, 1794–1881 / С. Ципперштейн. – М., Иерусалим: Гешарим. – 1995. – 206 с. 39. Эльяшевич Д. А. Правительственная политика и еврейская печать в России, 1797–1917: Очерки истории цензуры / Д. А. Эльяшевич. – СПб.: Мосты культуры, Иерусалим: Гешарим, 1999. – 792 с.

Александр Безаров

ПРОБЛЕМА ИДЕНТИЧНОСТИ РОССИЙСКИХ ЕВРЕЕВ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ НАКАНУНЕ ВЕЛИКИХ РЕФОРМ

Исследованы особенности формирования идентичности российских евреев в общественно-политическом дискурсе Российской империи в конце 50-х – в начале 60-х годов XIX века. Отмечено, что обострение проблемы идентичности евреев в Российской империи происходило в атмосфере открытой политической дискуссии по поводу необходимости проведения в стране социально-экономической модернизации.

Ключевые слова: идентичность, евреи, еврейский вопрос, Российская империя, либерализм, консерватизм.

Oleksandr Bezarov

IDENTITY PROBLEM OF RUSSIAN JEWS IN THE SOCIAL AND POLITICAL DISCOURSE OF RUSSIAN EMPIRE BEFORE MAJOR REFORMS

The features of identity formation of Russian Jews in public discourse of empire in the late 50's – early 60-ies of the nineteenth century. It is indicated that the growing problem of identity of Jews in the Russian Empire took place in an atmosphere of open political debate about the rationale for conducting the country's social and economic modernization.

Key words: identity, Jews, the Jewish question, the Russian Empire, liberalism, conservatism.

УДК 94(477+410)“1917/1921”

Ігор Дацків

УКРАЇНА У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1921 РР.)

У статті проаналізовано зовнішню політику Великої Британії щодо України у 1917–1921 роках. Показано особливості відносин між Англією та українськими урядами в добу національно-визвольних змагань. Розкрито вплив політики Великої Британії на становлення та розвиток української державності.

Ключові слова: дипломатія, договір, переговори, Антанта, Україна, Велика Британія.

Вивчення українсько-британських відносин у добу національно-визвольних змагань 1917–1921 років має, насамперед, практично важливе значення, адже, щоб у майбутньому уникнути помилок минулого, доречно детально вивчити та проаналізувати як позитивні, так і негативні аспекти, досягнення та прорахунки двосторонніх відносин.

Проведення такого дослідження є доцільним не тільки в контексті історії Великої Британії та України, а й у контексті світової історії, оскільки еволюція українсько-англійських відносин у цей період значною мірою залежала від розвитку подій на міжнародній арені. Окрім того, у світі періодично відбуваються геополітичні зміни, що приводять до виникнення нових держав, перед якими постають проблеми утвердження на міжнародній арені шляхом налагодження двосторонніх відносин із провідними країнами на засадах рівності і міжнародного права.

Враховуючи актуальність даної проблеми, наукове і практичне значення, спираючись на досягнення попередніх дослідників та зважаючи на недостатній рівень її розробленості, поставлено за мету узагальнюючий, комплексний аналіз українсько-англійських відносин у 1917–1921 роках.

Для досягнення мети визначено такі завдання: з'ясувати міжнародні, політичні та військові передумови українсько-англійського зближення у революційну добу; вичленити основні етапи українсько-англійських відносин в зазначений період; визначити ступінь впливу політики Великої Британії на становлення української державності та утвердження України на міжнародній арені.

1917–1921 роки займають, передусім, особливе місце в історії самої України як період трагічних спроб українського народу здобути державність, намагаючись використати шанс в унікальній, і, водночас, надзвичайно несприятливій міжнародній ситуації.

Значну увагу у британській зовнішньополітичній концепції стосовно східноєвропейського регіону приділяли розв'язанню питання про зміцнення Східного фронту у війні проти держав Четвертного Союзу. Як зазначалось, “українське питання” у британській зовнішньополітичній концепції не виділялось в окрему проблему, а вирішення його пов'язувалось з розв'язанням військових питань та вирішенням “російського питання”. Тому доцільно звернути увагу на російсько-британські відносини у контексті українського питання.

Розглядаючи дану проблему, доречно відзначити опубліковані дослідження та мемуари провідних діячів українського національного руху, урядовців, дипломатів, військових – О. Шульгина [1], В. Винниченка [2], І. Мазепи [3],

М. Лозинського [4], А. Марголіна [5] та ін. У них відображено міжнародні обставини відродження української державності, формування зовнішньополітичних концепцій українських урядів і спроби їх реалізації. В цих працях не лише ґрунтовно викладено фактичний матеріал і збережено дух тієї драматичної епохи, але й використано важливі державно-політичні документи та епістолярії, частина яких на сьогодні втрачена.

Міжнародних відносин України 1917–1921 рр. радянські дослідники торкалися побічно. У радянській історіографії вивчення політичної ситуації 1917–1921 рр. окремо не проводилося, вона побіжно згадувалася лише в руслі єдиного всеросійського визвольного процесу. Усе, що не “вписувалося” у цю схему, автоматично оголошувалося невідповідним суспільному поступові. Боротьба за національну державність, якщо вона передувала в стратегії соціальним завданням, суперечила, як вважалося, більшовицькому курсові в революції і відповідно кваліфікувалася як націоналістична, антинародна.

На сьогодні маємо низку історіографічних праць сучасних вітчизняних вчених, присвячених аналізу основних етапів дослідження національно-визвольних боротьби 1917–1921 рр. Побіжно автори торкалися й питання про політику Англії щодо України. Вагомим доробком у висвітленні історії української радянської дипломатії стали праці І. Дацківа [6], В. Соловійової [7], Д. Веденєєва [8], Ю. Довганя [9], О.Кучика [10] та ін.

Листопадові події 1917 року у Петрограді й поступове поширення більшовицької влади на території Росії та її концентрація у центральних районах Росії поставили перед урядами держав Антанти низку проблем. Йшлося не лише про збереження Східного фронту взагалі, а й існування режиму більшовиків. Останній розширював свою територію і потенційно ставав ворожим не лише до військових планів Антанти, а й закликав до повалення правлячих режимів у буржуазних державах та встановлення там радянської влади.

Тому держави Антанти, які в цей час починають відігравати помітну роль у світі, змушені робити ставку на антибільшовицькі уряди, які утворились на території Росії, надавати їм підтримку у громадянській війні за владу.

З цією метою в урядових колах держав Антанти обговорювались питання, пов’язані зі стабілізацією Східного фронту для досягнення перемоги у війні та зміцнення російських небільшовицьких сил, які будуть використані для реставрації небільшовицької влади в країні. Саме це стало поштовхом до прийняття воєнним кабінетом Англії рішення про асигнування “антибільшовицьким російським урядам грошей у необхідних їм розмірах для продовження спротиву центральним державам у південно-східній Росії” [11, с. 220].

Британський уряд надіслав меморандум до французького уряду, в якому висловлювалось побажання залучити останню до цієї кампанії. У документі, зокрема, говорилось про те, що якщо французи візьмуть на себе фінансування воєнних сил в Україні, то Велика Британія знайде можливість профінансувати інші держави. Тут також висловлювалась надія, що цей крок підтримає уряд США. Крім фінансової допомоги, було порушене й питання про відправлення до місцевих армій своїх інструкторів та військових радників. Причому, надаватись така допомога повинна під виглядом співпраці, й щоб більшовики не вважали її за підготовку до військових акцій, спрямованих проти радянської Росії.

Меморандум було затверджено на засіданні воєнного кабінету 21 грудня 1917 р., а вже наступного дня він став предметом наради в Парижі на британсько-французькій зустрічі. Персональний склад учасників зустрічі свідчить про неабияку важливість її як для майбутнього Антанти, так і для антибільшовицьких сил Росії. Велику Британію представили воєнний міністр А. Мільнер, заступник міністра закордонних справ Р. Сесіль; Францію – прем’єр-

міністр Ж. Клемансо, міністр закордонних справ С. Пішон, головнокомандувач маршал Ф. Фош. Ініціатива Великої Британії знайшла своє втілення у підписаній 23 грудня 1917 року в Парижі конвенції між Англією і Францією про поділ зон впливу, за умовами якої Україна формально потрапила у французьку зону [12, с. 97].

Відтак, зрозумілим стає підґрунтя пропозицій Англії про надання фінансової допомоги урядові України, якщо він підтримає військові цілі Антанти та антибільшовицьку боротьбу. Такі пропозиції можна пояснити й широкими зв'язками як персональними, так і офіційними між представниками російських антибільшовицьких сил та урядовими колами Англії, які прагнули до поразки Німеччини у війні та повалення більшовиків. Чільне місце серед активних учасників цих стосунків посідали представники чи не найпотужнішої політичної сили в Росії – кадетської партії, члени якої займали досить високе становище не лише у суспільстві, а й у багатьох сферах економічного та політичного життя країни.

Незважаючи на величезні втрати у війні, скрутне становище, розруху, кадетська партія вперто наполягала на своєму гаслі: “Війна до переможного завершення!” Вона прагнула до втілення життєвих інтересів російської державності. При цьому передбачалась можливість зміцнити міжнародний авторитет, який похитнувся внаслідок поразок у Кримській та Російсько-японській війнах та зближення в “сердечному союзі” (Антанта) з “буржуазними демократіями”, що становили для кадетів взірць державного устрою. В результаті військових успіхів відкривалась можливість провести в державі радикальні реформи. Така програма кадетів, однак, наштовхувалась, з одного боку, на спротив і намагання більшовиків перебрати всю повноту влади на території Росії та припинити війну, а, з іншого, – суперечила національним прагненням народів, поневолених царською Росією [12, с. 97–98].

Отже, зрозумілий прохолодний характер британо-українських відносин наприкінці 1917 року, що мали для британців радше тактичний, аніж стратегічний характер. Це робилось, завдячуючи швидше антибільшовицькому характерові уряду УНР, аніж перспективам подальших взаємин.

Українському урядові було запропоновано фактично виконання кадетської програми через надання Україні фінансової допомоги для “переможного завершення війни” та відновлення російської державності. Визнання де-факто українського уряду до проголошення ним самостійності, яка була сприйнята прохолодно Англією і Францією, було одним з фрагментів врегулювання російського питання [12, с. 97–98].

Укладення Брест-Литовського миру між Українською Центральною Радою, більшовицькою Росією та державами Четвертного Союзу сприяло зміні міжнародної ситуації у контексті здійснення планів кадетської партії, які в багатьох позиціях були добре зрозумілими і співзвучними з програмами повоєнного устрою світу правлячих кіл Лондона, Парижа та Вашингтона.

Після виходу на міжнародну арену режиму більшовиків та наступне укладання ними Брестського миру з державами Четвертного Союзу, з одного боку, переорієнтація зовнішньополітичної стратегії Української Центральної Ради з Антанти на держави австро-німецького блоку, з іншого, зумовили низку наслідків [13, с. 24–25].

Втрата Східного фронту проти Німеччини, що значно погіршило воєнно-стратегічне становище Антанти, зумовила активний пошук сил, з допомогою яких правлячі кола Лондона прагнули повернути втрачене. Київ, який наприкінці 1917 – початку 1918 року подавав певні надії Антанті, невблаганним ходом подій був змушений укласти мир з її ворогами. Продовжуючи відстежувати події на Україні, керівництво Антанти знайшло силу, близьку їй по духу, в особі

Добровольчої Армії, яка не порушувала питань про розвал Росії і припинення воєнних операцій, а прагнула відновити могутню “єдину і неподільну”. Тому впродовж весни 1918 року не спостерігається будь-яких серйозних контактів між урядом України та Англії. Лише поодинокі повідомлення зарубіжної преси нагадували про існування “на території Росії” уряду П. Скоропадського у Києві. Власне лише факт зміни уряду, що відбувся 29 квітня 1918 року, знайшов своє відображення у деяких газетах Заходу. Щодо офіційних матеріалів, то слід зазначити, що серед загальної маси документів мало є таких, що стосуються безпосередніх стосунків уряду Англії з урядом України [14, с. 75–77].

Однак ставлення до України періоду гетьманства можна відобразити документом, датованим 2 червня 1918 року, віднайденим у архіві МЗС Великої Британії британським дослідником Д. Карком. У листі, направленому англійському послові у Швейцарії, серед інших інструкцій зазначалось: “Україна ніколи не буде визнана союзниками як незалежна держава, яка є під повним контролем Німеччини” [15, с. 211]. Тому зовсім не дивно, що в цей час вся увага західних дипломатів була прикута до подій навколо Добровольчої армії, а Україну вони не розглядали, як вартого уваги потенційного союзника.

Розрив дипломатичних відносин між Україною та Антантою після укладання Брест-Литовського миру – факт незаперечний. Однак уряди Антанти залишили деякі консульські установи, щоб захистити своїх громадян. На перший погляд, парадоксальне існування консульств держав двох військових блоків, очевидно, можна пояснити тим, що після вступу у війну США її підсумок був добре відомим усім політикам.

Безумовно, що консульські установи держав Антанти на території України не мали повноцінного дипломатичного статусу, а носили тільки характер представництв і відігравали інформаційну роль для своїх урядів, а також стояли на обороні інтересів громадян своєї держави. Відсутність офіційного визнання уряду гетьмана П. Скоропадського заперечувалась функціонуванням консульських установ в Україні. Тому можна висунути тезу про напівофіційний характер стосунків між Антантою і Україною, який не передбачав визнання (де-юре), а мав лише обмежений характер [12, с. 106].

Улітку 1918 р. гетьман П. Скоропадський, його уряд і зовнішньополітичне відомство вдалися до пошуків порозуміння з Антантою. Вони сподівалися відновити контакти з країнами Заходу, встановлені наприкінці 1917 р. й припинені за Брестськими угодами. Передбачалось на ґрунті розбудови стосунків забезпечити визнання України повноправним суб’єктом міжнародної політики.

Відзначимо активну і плідну діяльність посла в Болгарії О. Шульгина, якого всі знали як палкого прихильника орієнтації зовнішньої політики на Антанту, який налагодив ділові й дружні стосунки з дипломатами Англії. У доповідних записках до Києва він наголошував, що на стадії завершення війни необхідно активізувати контакти з країнами Антанти [16, арк. 51]. Все ж у вересні 1918 р. до Англії направлено дипломатичну місію на чолі з І. Коростовцем [17, с. 147].

Важливим чинником зміщення орієнтації зовнішньої політики у бік Антанти визнано участь української делегації під керівництвом І. Коростовця у конференції країн Антанти у Яссах на початку листопада 1918 р. [18, арк. 8–9]. У вербальній ноті до її учасників І. Коростовець наголошував, що Україна прагне зберегти свій суверенітет і налагодити тісне співробітництво з країнами Антанти, не претендуючи на її негайне визнання. На зустрічах і переговорах з послами Франції та Англії запевнялось про вимушену невідворотність підписання Україною Брестського миру за безвихідної ситуації, коли війська більшовицької Росії зайняли Київ, окупували значну територію держави і впроваджували свою владу. На жаль, країни Антанти не надали практичної допомоги, тому Україні

довелося звернутись до Центральних держав. Проте українській делегації не вдалося переконати альянтських представників [19, с. 274].

Між тим, ситуація на фронтах світової війни зазнавала радикальних змін: 26 вересня розгорнувся широкий наступ військ Антанти на Західному фронті. За умов неминучої поразки німецької армії на Заході вже 29 вересня вийшла з війни Болгарія, а невдовзі – Туреччина. У середині жовтня почався бурхливий процес розпаду Австро-Угорщини, на теренах якої утворилися такі держави, як Чехословаччина, Польща та Західноукраїнська Народна Республіка. 9 листопада в результаті революційних подій у Німеччині повалено кайзерівську монархію, а 11 листопада 1918 р. в Комп'єні було підписано перемир'я, яке означало завершення Першої світової війни. Німеччина визнала свою поразку і зобов'язалася вивести свої війська з окупованих територій, зокрема з України [19, с. 274–275].

Геополітична ситуація спонукала уряд П. Скоропадського терміново уживати всіх заходів для збереження незалежності. Та лише наприкінці жовтня німці розв'язали руки гетьманові Скоропадському у його пошуках порозуміння з Антантою. Щоправда, на початку жовтня Антанта вже розпочала виявляти інтерес до України [19, с. 275]. Звідси можна зробити висновок про те, що Україна, як державно-політичне утворення, перебувала під пильною увагою урядовців Англії і під час “німецької окупації”.

Впродовж доби гетьманства уряд П. Скоропадського вживав усіх можливих заходів, щоб забезпечити стабільність в державі. 14 листопада 1918 року П. Скоропадський підписав Грамоту про федерацію України з Росією.

Обіцянки Антанти про надання військової допомоги гетьманському урядові були запізнілими, оскільки не могли бути здійснені ані в часовому, ані в технічному розумінні. Після прийняття федеративної грамоти не лише різко впала популярність гетьмана, а й піднялось повстання, яке очолили колишні провідні діячі Центральної Ради – В. Винниченко, С. Петлюра, М. Шаповал та ін. Розкриваючи становище, що склалось, П. Скоропадський згадував, що німецьке командування, яке перебувало ще на Україні, могло надати військову підтримку гетьманові за умови вказівки про це союзників Антанти. Однак таке розпорядження могло бути віддане лише після прибуття до Києва її послів, а цей процес непомірно затягувався [12, с. 112]. Хоча важко сказати наскільки суттєвою у цій ситуації була б така допомога. Оцінюючи проросійське спрямування гетьманського уряду, слід зазначити, що оточений росіянами, гетьман продовжував відстоювати інтереси Української Держави. Однак низка помилок та нестабільність політичного життя перервали цей етап формування української державності. Падіння гетьманства відкрило новий етап в українській історії.

Після повалення Гетьманату в Україні склалася критична ситуація. Директорія відразу ж після приходу до влади зіткнулася з великими труднощами. Вона не мала ні союзників, ні підтримки ззовні. Україна виявилася оточеною з усіх боків. Проте з відновленням УНР активізувалась дипломатична діяльність українського уряду. Директорія УНР прагнула встановити двосторонні міждержавні контакти з якомога ширшим колом учасників зовнішньополітичного процесу, намагаючись здобути міжнародну підтримку у боротьбі за українську державність. Попри невизнання України де-юре, Директорії вдалося створити широку мережу дипломатичних представництв за кордоном [19, с. 288].

Аналізуючи геополітичну ситуацію в Європі наприкінці 1918 р. та причини невизначеності зовнішньополітичної орієнтації проводу України варто зауважити, що в ситуації відсутності контактів із Директорією УНР у грудні 1918 р. Антанта висадила в Одесі та інших чорноморських портах своє військо.

Цей несподіваний крок пояснювався рішенням західних держав-переможниць заблокувати поширення більшовизму. Але вони мали намір надати безпосередньо військову підтримку виключно антибільшовицьким силам Білої армії.

Проте вирішення проблеми порозуміння з тою чи іншою стороною практично не залежало від Директорії УНР. І перші спроби її дипломатичних місій виявилися невдалими не лише внаслідок неузгоджених дій політичного проводу, але й низки причин об'єктивного характеру, головним чином, ставлення країн Антанти і більшовицької Росії до України як незалежної держави [19, с. 288].

Попри те, що держави Антанти негативно ставилися до соціалістичних експериментів Директорії і вважали С. Петлюру небажаною фігурою, генерал д'Ансельм надіслав результати переговорів до Найвищої Воєнної Ради, очолюваної маршалом Ф. Фошем, сподіваючись, що вони будуть схвалені. Упродовж лютого 1919 р. український уряд вів переговори з представниками Антанти в Одесі щодо можливості визнання суверенності УНР та військової допомоги українській армії [20, арк. 13].

Водночас ставлення до Директорії та її політики в середовищі альянсу не було однорідним. 24 лютого між Директорією та Францією було досягнуто компромісу й укладено прелімінарну угоду про спільну боротьбу проти більшовиків. Натомість уряд Англії вкрай негативно сприйняв цей документ і 20 березня 1919 р. звернувся до МЗС Франції з протестом проти його підписання. Англійська сторона наголошувала, що “ідея незалежності України народилась у Німеччині... А відтак не відповідає цілям ні французького, ні британського урядів” [21, с. 138]. У промовах англійського прем'єр-міністра Д. Ллойд-Джорджа, виголошених в парламенті у березні-квітні 1919 р., все відчутніше звучали слова підтримки проводу Добровольчої армії [22, с. 63].

Помітним явищем в історії української дипломатії доби Директорії УНР стали наради керівників дипломатичних представництв УНР у зарубіжних країнах. Започаткування в червні–серпні 1919 р. такої форми “організаційно-роз'яснювальної роботи керівництва відомства закордонних справ УНР із главами дипломатичних представництв” зумовлювала низка об'єктивних і суб'єктивних чинників. По-перше, постійні зміни місця перебування Уряду Директорії УНР (Вінниця, Проскурів, Рівне, Кам'янець-Подільський) ускладнювали його зв'язок через профільне відомство із зарубіжними дипломатичними представництвами, послаблювали контроль за їхньою діяльністю, що в свою чергу позначалося на міжнародному іміджі держави. По-друге, відсутність формального визнання дипломатичних представників УНР країнами їх акредитації змушувала урізноманітнювати діяльність (передусім – інформаційну задля пропаганди української ідеї) й зумовлювала потребу спільних консультацій. По-третє, напружена військово-політична ситуація в ряді європейських країн після завершення Першої світової війни не сприяла тісній взаємодії українських посольств і дипломатичних місій, що заважало повноцінному втіленню зовнішньополітичної концепції УНР. Відтак перші наради послів і голів дипломатичних місій в 1919 р. відбувалися поза межами державної території України радше з необхідності роз'яснення основних напрямів зовнішньої політики, обміну інформацією та посилення контролю за діяльністю українських дипломатичних представництв, ніж з усвідомленого бажання керівництва МЗС УНР запроваджувати нові форми дипломатичної діяльності [23, с. 341–347].

Попри неприхильну позицію лідерів Антанти українська дипломатія домагалась міжнародного визнання української державності. Важливим інструментом для цього була Паризька мирна конференція, у якій взяли участь 27 країн світу, що проходила під керівництвом Франції, Англії, США, Італії та

Японії. Звичайно, фактичний вплив на рішення конференції мали лідери трьох країн – Ж. Клемансо, Д. Ллойд-Джордж і В. Вільсон.

Крім проблем, пов'язаних з вільсонівською програмою мирного врегулювання у світі, підготовкою й підписанням мирного договору з Німеччиною, надзвичайно важливими були територіальні проблеми, визначення кордонів новопосталих держав. До таких належала польська проблема, пов'язана з виникненням Польської держави, незалежність якої була визнана великими державами, чого прагнула й УНР. З цією метою на Паризьку конференцію була відправлена делегація УНР, склад якої був визначений Директорією в січні 1919 р. [24, с. 108].

Варто відзначити, що інтерес до України та її боротьби за державність виявляли закордонні дипломати, акредитовані урядом УНР. В Україні продовжували свою діяльність консульські установи як країн Антанти (Великої Британії), так і нейтральних держав.

Після невдачі франко-українських переговорів уряд Директорії УНР більше уваги почав надавати двостороннім контактам із Великою Британією. Встановлення двосторонніх контактів із Великою Британією було одним з ключових завдань української дипломатії на міжнародній арені. Активна учасниця військово-політичного блоку Антанти, ця країна безпосередньо була зацікавлена у формуванні повоєнного ладу Європи. Англійська делегація на Паризькій мирній конференції відіграла важливу роль в утвердженні нового міжнародного порядку. Позиція Великої Британії багато в чому відрізнялася від поглядів її союзниць по блоку. Якщо Франція виступала за відновлення “єдиної та неділимної Росії” в довоєнних кордонах і пропагувала на конференції в Парижі ідею “сильної Польщі” як військово-політичної протизваги Німеччині, США, мало обізнані з “особливостями” європейської політики не бажали радикальних змін в Європі.

Позиції Великої Британії щодо новопосталих держав на теренах Російської імперії багато в чому збігалися з переконаннями впливових чиновників в Італії. Вони, зокрема, вже менше зважали на посилення російського впливу на азійському континенті після появи самостійних держав у Східній Європі, їх більше непокоїла загроза поширення більшовицьких ідей. У свою чергу, Україну цікавили торговельно-економічні взаємини, насамперед, з Англією, яка продовжувала зберігати широкий вплив як колоніальна держава, що відкривало доступ українським товарам не лише на європейський, а й світовий ринок [7, с. 185–187].

2 січня 1919 р. постановою Ради Народних Міністрів УНР було засновано українську надзвичайну дипломатичну місію у Великій Британії, на чолі якої призначено одного з провідників української соціал-демократії М. Ткаченка. Однак його призначення на посаду фактично не відбулося. Слід зазначити, що М. Ткаченко займав відверту антиантантівську позицію, був прихильником порозуміння з радянською Росією. Тож призначення його головою дипломатичного представництва в провідній державі Антанти могло означати лише повний провал будь-якого переговорного процесу з цією країною. Головою місії УНР у Великій Британії 18 січня 1919 р. було призначено М. Стаховського, одночасно затверджено і склад місії [25, арк. 30].

Провід УНР не втрачав надії привернути на український бік впливових англійських політиків та фінансистів. Щоб поширити об'єктивну інформацію про національно-визвольний рух в Україні, уряд відрядив до Англії одного з найбільш досвідчених українських дипломатів, члена делегації УНР на Паризькій мирній конференції А. Марголіна. Прибувши до Лондона він зустрівся з міністром закордонних справ Великої Британії. У своїх спогадах дещо згодом з цього приводу писав, що до його приїзду в Англію МЗС цієї країни всі відомості

про український національний рух та події в Україні брав “від російських реакційних кіл”. Тому сподіватись на позитивне ставлення до УНР з боку офіційного Лондона, за його словами, було досить складно [26, с. 156]. 31 травня 1919 р. українські дипломати зустрілися з референтом з українських питань при департаменті розвідки Р. Ліпером і передали йому вірчі грамоти УНР. Англійський урядовець досить високо оцінив національну свідомість та державницькі устремління в Східній Галичині, тобто ЗО УНР, і дещо скептично відізвався про соціалістичні експерименти уряду Б. Мартоса. Коментуючи можливість встановлення офіційних дипломатичних відносин, Р. Ліпер категорично заявив, що для цього серйозною пересторогою є російські кола, які “будуть проти признання” Англією УНР, і можуть звернутися за підтримкою німців, тому англійська сторона не бажає для себе такої “неприємної перспективи” [27, арк. 8–13].

Майже протягом півроку українські дипломати марно намагалися змінити не вигідний для України стан справ. Проте і надалі офіційний Лондон продовжував ігнорувати українське дипломатичне представництво. Лише в середині липня раднику представництва УНР вдалося зустрітися із секретарем англійського МЗС Дж. Грегорі. 15 серпня 1919 р. за станом здоров'я був звільнений М. Стаховський, який передав справи місії Я. Олесницькому. Останній доклав чималих зусиль для зміни негативного іміджу України в очах британських політиків, бізнесменів та фінансистів. Через півроку новий голова місії УНР в Лондоні А. Марголін дуже високо оцінив роботу Я. Олесницького та радника М. Вашніцера, які, за його словами, “робили весь час честь державі” [28, арк. 5].

Українські дипломати шукали посередництва держав Антанти, насамперед, Великої Британії для досягнення політичного та військового компромісу з Добровольчою армією. Англійські політичні кола не виключали можливості встановити дипломатичні відносини з Україною як незалежною державою і зауважували її в розробці своєї зовнішньополітичної стратегії.

3 листопада 1919 р. при дипломатичній місії УНР у Великій Британії було створено “Комітет союзу Ліги народів”, який очолив Я. Олесницький. Головне завдання, яке покладалося на українських дипломатів, – співпраця з Лігою націй та англійськими дипломатами, які входили до її складу для подальшого розв'язання українського питання й реалізації українського суверенітету.

Наприкінці 1919 – навесні 1920 р. українські дипломати у Великій Британії провели серію зустрічей з впливовими політичними діячами та урядовцями цієї країни, домагаючись членства УНР в Лізі націй. Неоднозначним було ставлення і різних політичних кіл Великої Британії до подій в Україні. Зокрема, МЗС виступало за співпрацю УНР з Добровольчою армією, тоді як голова цього відомства Д. Ллойд-Джордж не виключав, що у випадку, коли український народ досягне перемоги над більшовиками, Велика Британія визнає його незалежність. А. Марголін досить оптимістично оцінював такі настрої в британському уряді, підкреслюючи позитивні зрушення на користь української республіканської влади [26, с. 239].

Новий голова українського дипломатичного представництва досить розсудливо оцінював перспективи зовнішньополітичної діяльності українських урядів, він намагався спрямувати провід на виправлення помилок у цій сфері. В одному з листів до С. Петлюри А. Марголін окреслив головні причини, через які Україні не вдалося досягнути порозуміння з Антантою в цілому й Великою Британією, зокрема [29, арк. 17].

Після того, як А. Марголін очолив українську дипломатичну місію у Великій Британії, її діяльність набрала систематичнішого характеру. Значного розширення набули представницькі функції в цій державі. Звіти місії

демонструють детальний аналіз усього спектру політичної ситуації у Великій Британії, характеристики можливостей для порозуміння з тією чи іншою партією, рекомендації уряду для пошуку союзників серед політичних діячів та торгово-фінансових кіл тощо. Значні перспективи для України він бачив в орієнтації на Велику Британію, яку вважав “єдиною солідною базою нашої закордонної політики” [27, арк. 30]. А. Марголін не лише пропагував цю ідею співробітництва з Англією серед політиків, урядовців та фінансистів, а й послідовно намагався переконати український провід уважніше ставитися до розвитку взаємин з Великою Британією.

У спогадах А. Марголіна чимало цінної інформації про його діяльність на чолі української місії в Лондоні, її склад, фінансування тощо. Оцінюючи стан справ у англо-українських відносинах за часів роботи свого попередника, А. Марголін зазначав, що для України це був “несприятливий час”. “Британський уряд зі звичною для англійців послідовністю підтримував Денікіна, – наголошував він у своїх спогадах. – В таких умовах ніякі, навіть найдіяльніші, співробітники не могли рушити справу України з мертвої точки” [26, с. 157]. На думку А. Марголіна, поразка Добровольчої армії та посилення суперечностей у середовищі країн Антанти щодо політики в Центральній та Східній Європі відкривали перед українськими провідниками більш прихильного ставлення до “українського питання” на міжнародній арені. Він, зокрема, рекомендував переглянути питання зовнішньої політики, щоб виправдати очікування британських політичних кіл. У першу чергу, на думку дипломата, слід було зосередитися на звільненні чорноморських портів від більшовицьких військ та встановленні торговельно-економічних зв'язків з Великою Британією, що значною мірою сприяло б налагодженню дипломатичних контактів [26, с. 236].

Окрім того, у спогадах А. Марголіна також чимало важливої інформації про ставлення сіоністських організацій Великої Британії до України, з якими він не лише тісно співпрацював, а й намагався через них вплинути на європейську громадськість з метою популяризації ідеї незалежної української державності. Як він згадував, “політика сіоністів у Лондоні була пов'язана в цей час з тією течією в Англії, яка відносилася вороже до створення окремих держав на місці колишньої Росії” [26, с. 210].

На початку квітня 1920 р. А. Марголін репрезентував Україну на міжнародній конференції у Сан-Ремо, під час якої зустрівся із багатьма представниками політичної еліти країн Антанти. Зокрема, він обговорив перспективи розвитку українсько-англійських двосторонніх контактів з англійським дипломатом Ф. Керром. Останній на прохання А. Марголіна надати Україні збройну допомогу у боротьбі із більшовицькими військами відповів, що його країна вважає помилкою надання підтримки генералу А. Денікіну і тому, хоч і “має...симпатії” до українського руху, вважає, що народ має “доказати своє бажання бути самостійним...” [30, арк. 16].

Український уряд все частіше залишав без уваги пропозиції та рекомендації А. Марголіна. 16 липня 1920 р. він подався до демісії, мотивуючи це тим, що “не в змозі продовжувати в Англії свою роботу надалі, поки не зміниться наша політика” [26, с. 33]. Проте не зважаючи на відставку, А. Марголін продовжував відстоювати інтереси українського народу за кордоном, працював у міжнародних організаціях і одночасно юрисконсультом МЗС УНР (без оплати праці).

Після обрання до парламенту лідера англійських лібералів Асквіта А. Марголін чекав рішучої зміни політичного курсу Англії на користь України. Цьому значно сприяли приватні контакти М. Вашніцера та А. Марголіна з впливовим лейбористом І. Зангвілем, який одночасно тісно співпрацював з міжнародними єврейськими організаціями. Останній, у свою чергу, докладав

значних зусиль для популяризації української справи серед англійських лейбористів та промисловців [29, арк. 37–49].

Однак, політичні кола Великої Британії неоднозначно сприймали можливість існування незалежної України. Головний ідейний натхненник та організатор військового втручання Антанти в антибільшовицьку боротьбу, В. Черчіль, припускав можливість компромісу з українським національно-визвольним рухом в інтересах російських білогвардійців [32, с. 282]. Загалом, В. Черчіль підтримував генерала А. Денікіна. Українці були для нього “німецькими агентами”. У разі потреби він погоджувався допомагати Україні, але лише у складі Російської Федерації. Більшість англійських дипломатів скептично ставилися до того, що українці здатні збудувати власну державу і були більше переконані у швидкому відродженні Росії. Вони побоювалися того, що у разі незалежності України Росія втратить вихід до Чорного моря і послабить свої позиції у Східній Європі. За таких обставин “Росія ніколи не погодиться, щоб її було відрізано від Чорного моря. Коли б ми вас признали, то Росія пішла б на союз з Німеччиною. Багато легше установити федеративні зносини”, – заявляв головний референт Міністерства закордонних справ Великої Британії в українських справах Р. Ліпер українським представникам [28, арк. 10].

Загалом значні спроби українських дипломатів добитися міжнародно-правового визнання України і заручитися підтримкою Великої Британії закінчилися безрезультатно. Англія не виявила великого зацікавлення “українським питанням”. Головним для неї було збереження статусу-кво в Європі, утвореного версальською системою. “Українське питання”, на думку офіційного Лондона, могло стати чинником дестабілізації, який міг бути використаний Німеччиною в її реваншистських планах. Велика Британія, як і інші держави Антанти, проігнорувала законне право українського народу на державну самостійність і соборність його земель.

Список використаних джерел

1. Шульгин О. Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи. [Текст] / О. Шульгин. – К., 1918. – 111 с.; Шульгин О. Початки діяльності міністерства закордонних справ України [Текст]: спогади / О. Шульгин // Розбудова держави. – К., 1993. – № 1. – С. 22–24.
2. Винниченко В. Відродження нації. Заповіт борцям за визволення [Текст] / В. Винниченко. – К.: КНИГА РОДУ, 2008. – 800 с.
3. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції, 1917–1921 [Текст]: (спогади): в 3 т. / І. Мазепа. – Прага: Пробоем, 1942. – Т. 1: Центральна Рада, Гетьманат, Директорія. – 1942. – 210 с. – Т. 2: Кам’янецька доба. Зимовий похід. – 1942. – 232 с. – Т. 3: Польсько-український союз. Кінець збройних змагань. – 1943. – 231 с.
4. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 [Текст] / М. Лозинський. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – 228 с.
5. Марголін А. На берегах туманного Альбіону [Текст] / А. Марголін // Україна дипломатична. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 315–319; Марголін А. Україна и политика Антанти [Текст]: записки єврея и громадянина / А. Марголін. – Берлін: С. Ефрон, 1934. – 397 с.; Марголін А. Україна и политика Антанти [Текст] / А. Марголін // Революція на Україні: По мемуарах белых. – М.; Ленінград: Госиздат, 1930. – С. 359–392.
6. Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр.: [Монграфія] / І. Б. Дацків. – Тернопіль: Астон, 2009. – 520 с.; Дацків І. Б. Брест 1918: європейський прорив України: [Монграфія] / І. Б. Дацків. – Тернопіль: Астон, 2008. – 254 с.
7. Соловійова В. В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. [Текст] / В. В. Соловійова. – К.; Донецьк, 2006. – 394 с.
8. Веденєєв Д. В. Дипломатична служба Української держави, 1917 – 1923 роки [Текст] / Д. В. Веденєєв. – К.: Нац. акад. СБУ, 2007. – 261 с.
9. Довган Ю. Л. Зовнішня політика Великобританії стосовно ЗУНР у вітчизняних джерелах та історіографії [Текст] // Ю. Л. Довган / Галичина: науковий і культурно-просвітній краснорічний часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – № 7. – С. 159–163.; Британська активність у Східній Галичині під час українсько-польського протистояння у 1919–1920 рр. [Текст] // Ю. Л. Довган / Україна соборна. Збірник наукових статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 2. – Ч. 3: Історична регіоналістика в контексті соборності України. – С. 326–336.
10. Кучик О. С. Союзницька інтервенція на Україні (1918–1919) [Текст] / О. С. Кучик. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 1999. – 69 с.
11. Gilbert M. Winston S Churchill

[Text] / M. Gilbert – Vol. 4: 1916–1922. – London, 1975. – 340 p. 12. *Кучик О. С.* Україна в зовнішній політиці Антанти (1917–1920 рр.) [Текст]: Дис. ... канд іст. наук: 07.00.01/ О. С. Кучика. – Львів, 2001. – 233 с. 13. *Дацків І.* Дипломатичні відносини Української Центральної Ради з країнами Антанти [Текст] // І. Дацків / Всеукраїнський науковий журнал “Мандрівець”. – Тернопіль, 2010. – № 4. – С. 21–26. 14. *Покровська І.* Українсько-британські відносини за часів правління гетьмана Скоропадського та Директорії [Текст] / І. Покровська, Ю. Хорошилова // Політика і час. – 1995. – № 5. – С. 73–78. 16. *Kark J.* British policy toward Ukrainian Statehood / J. Kark. – Munich: Ukrainian Free University, 1970. – 338 p. 17. *ЦДАВО України.* – Ф. 3766. Міністерство закордонних справ Української Держави. – Оп. 3. – Спр. 9. – Арк. 83. 18. *Дорошенко, Д.* Історія України, 1917–1923 [Текст] / Д. Дорошенко. – Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 р. – 2-е вид. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – 424, LXXXVI с. 19. *ЦДАВО України.* – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 121. – Арк. 16. 20. *Дацків І. Б.* Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр.: [Текст] / І. Б. Дацків. – Тернопіль: Астон, 2009. – 520 с. 21. *ЦДАВО України.* – Ф. 1429. Фонд канцелярії Директорії УНР. – Оп. 5. – Спр. 13. – Арк. 112. 22. *Табачник Д. В.* Україна на шляху у світ. Керівники зовнішньополітичних відомств України в 1917–1996 рр. / Д. В. Табачник. – К.: Українська Академія державного управління при Президентові України, 1996. – 362 с. 23. *Макарчук О. Г.* Політика Франції, Великобританії та США щодо України (1918–1921 рр.) / О. Г. Макарчук, В. С. Макарчук // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – Серія: держава та армія. – Львів, 2000. – № 408. – С. 60–66. 24. *Дацків І. Б.* Структура і діяльність зовнішньополітичного відомства Директорії УНР [Текст] / І. Б. Дацків // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: “Рада”, 2008. – Т. XXII. – С. 337–354. 25. *Борщак І. Я.* Як була організована Мирова конференція 1919 р. / І. Борщак // Альманах , “Червоної калини”. – Львів, 1939. – С. 104–114. 26. *ЦДАВО України.* – Ф. 1065. Фонд Ради Народних Міністрів Директорії УНР. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 186. 27. *Марголін А.* Украина и политика Антанты [Текст]: записки еврея и гражданина / А. Марголін. – Берлин: С. Ефрон, 1934. – 397 с. 28. *ЦДАВО України.* – Ф. 3696. Фонд Міністерства Закордонних справ УНР. – Оп. 2. – Спр. 286. – Арк. 98. 29. *ЦДАВО України.* – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 94. – Арк. 34. 30. *ЦДДА у м. Львові.* – Ф. 360. Старосольський Володимир-Степан, адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ, професор (1878–1942). – Оп. 1. – Спр. 150. – Арк. 167. 31. *ЦДАВО України.* – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 121. – Арк. 83. 32. *Ллойд-Джордж Девід.* Правда о мирных договорах [Текст] / Дэвид Ллойд-Джордж. – М.: Наука, 1957. – Т. 1. – 536 с.

Игорь Дацкив

УКРАИНА ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ВЕЛИКОЙ БРИТАНИИ ВО ВРЕМЯ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ СОРЕВНОВАНИЙ (1917–1921 ГГ.)

В данной статье проанализирована внешняя политика Великой Британии относительно Украины в 1917–1921 году. Показаны особенности отношений между Англией и украинскими правительствами во время национально-освободительных соревнований. Раскрыто влияние политики Великой Британии на становление и развитие украинской государственности.

Ключевые слова: дипломатия, договор, переговоры, Антанта, Украина, Великая Британия.

Ihor Datskiw

UKRAINE IN THE FOREIGN POLICY OF GREAT BRITAIN IN THE TIME OF NATIONAL LIBERATION PERIOD (1917–1921)

This article analyzes the foreign policy of Great Britain to Ukraine in 1917–1921 years. Show features of the relations between England and the Ukrainian government a day of national liberation movements. Reveals the impact of UK policy the formation and development of Ukrainian statehood.

Key words: diplomacy, treaty, negotiations, Antanta, Ukraine, Great Britain.

УДК 94(476)“ХХ”

Оксана Валіон

ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ У 1990-Х – ПОЧАТКУ 2000-Х РР.

У статті авторка досліджує інвестиційну політику Республіки Білорусь у 1990-х – початку 2000-х рр., роль і місце іноземного капіталу в інвестиційній структурі держави.

Ключові слова: Білорусь, інвестиційна політика, виробництво, технології, інноваційна діяльність, іноземні інвестиції.

В умовах глобалізації держави вплетені в систему міждержавних взаємодій, що робить світову економіку взаємозалежною. Однією із форм міжнародних економічних відносин виступають інвестиційні процеси, інтенсивне використання яких, з одного боку, дозволяє підтримати соціально-економічний потенціал усередині країни, забезпечити гідний рівень життя населення, а з іншого – сприяє залученню національних економік у міжнародне виробництво товарів і послуг.

Реалізація білоруської економічної моделі, спрямованої на трансформацію економіки держави, потребує впровадження ефективних програм, у тому числі інвестиційних, що сприятимуть економічному зростанню країни, впровадженню новітніх технологій у виробництво й управління.

З огляду на це, метою статті є розкрити динаміку інвестиційних процесів у Республіці Білорусь у 1990-х – початку 2000-х рр. Коло основних завдань концентрується навколо висвітлення прийняття і впровадження законодавчих документів, що регулюють інвестиційну діяльність у державі, з'ясування проблем інвестиційного комплексу, характеристики основних джерел фінансування білоруської економіки, ролі і місця іноземного капіталу у інвестиційній структурі країни.

Історіографічною базою досліджуваної проблеми стали монографії та аналітичні статті переважно білоруських і російських дослідників, які висвітлюють різні аспекти інвестиційної політики Республіки Білорусь на сучасному етапі. На нашу увагу заслуговує праця білоруського науковця В. Шимова “Национальная экономика Беларуси” [1], у якій автор, з-поміж інших аспектів трансформації національної економіки, розглянув інвестиційний потенціал та інвестиційну політику держави у 1990-х – початку 2000-х рр. Фрагментарно інвестиційна діяльність Білорусі розкрита в книзі “Беларусь: Народ. Государство. Время” [2]. У теоретичному осмисленні проблеми сприяли монографії Є. Качуровського “Беларусь: новая торговая политика” [3] (у співавторстві із Ю. Астапченко) та “Беларусь: интеграционное измерение” [4]. Підвищений інтерес до аналізу інвестиційних процесів у Республіці Білорусь спостерігаємо у розвідках білоруського науковця Є. Петрушкевича [5; 6; 7]. Окремі аспекти досліджуваної теми відображені у статтях І. Михайлової-Станюти, В. Комкова, Л. Васюченка [8], Дрозда [9], М. Ковальова, О. Шашко [10], С. Грицевича [11] та ін. У розробці інвестиційної політики Білорусі прислужилися праці російських дослідників Р. Медведєва “Александр Лукашенко. Контуры белорусской модели” [12], Р. Герасимової “Сравнительный анализ экономического развития и рыночных реформ в странах с переходной экономикой в 1990–2009 годы” [13].

Досліджуючи інвестиційні процеси у Республіці Білорусь на сучасному етапі, зауважимо на певних теоретичних аспектах цієї проблеми. Насамперед, під

інвестиціями розуміємо фінансові, майнові та інтелектуальні цінності, які залучаються у об'єкти господарської діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту. У залежності від суб'єкту інвестиційної діяльності розрізняють державні засоби (бюджет, позабюджетні фонди, позики), засоби державних підприємств, інвестиції громадян, недержавних підприємств і громадських організацій, іноземні і спільні інвестиції. Характер участі у інвестуванні визначають прямі інвестиції (вкладання коштів у об'єкт безпосередньо інвестором), непрямі (вкладання коштів через посередників) і портфельні (вкладання капіталу в різні цінні папери) інвестиції. Найефективнішими є прямі іноземні інвестиції (ПІІ), що не обтяжують державу обов'язками із їх обслуговування [1, с. 482]. Крім того, ПІІ є вагомим джерелом розвитку економіки країни, залучення новітніх досягнень науки і техніки.

Основними джерелами інвестицій у Республіці Білорусь у 1990-х – початку ХХІ ст. були засоби підприємств, держави та населення, а також кредити банків. Характерною рисою інвестиційної діяльності в країні із 2004 року є зниження частки і обсягів державних інвестицій, активізація нових недержавних джерел фінансування [1].

Інвестиційна політика Республіки Білорусь базується на нормативно-правовій базі, важливою складовою якої став Інвестиційний кодекс, прийнятий у 2001 р., що постійно доповнюється і вдосконалюється. Серед інших документів, спрямованих на покращення інвестиційного клімату у Білорусі, є “Національна програма залучення інвестицій в економіку Республіки Білорусь” (1996 р.), “Національна програма залучення інвестицій в економіку Республіки Білорусь до 2010 року” (2002 р.), інші програми, що реалізуються в інвестиційній сфері [1, с. 481]. Загалом у досліджуваній час інвестиційна діяльність регулювалася понад 70 законами Республіки Білорусь, декількома сотнями рішень Президента і Уряду Республіки Білорусь, низкою підзаконних актів [14].

Перші законодавчі акти, що здійснювали інвестиційну діяльність та іноземні інвестиції у республіці, приймалися з початку 1990-х рр. Так, у 1991 р. був уведений Закон Республіки Білорусь від 14 листопада 1991 р. №1242-ХІІ “Про іноземні інвестиції на території Республіки Білорусь”, “... спрямований на створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій у республіку з метою ефективнішого економічного і соціального її розвитку, розширення міжнародного економічного співробітництва та інтеграції у світову економіку” [15]. Крім того, на нашу увагу заслуговують наступні документи: постанови Кабінету Міністрів від 7.03.1995 р. № 123 “Про активізацію інвестиційної діяльності” та від 30.11.1995 р. № 651 “Про організацію експертизи інвестиційних проектів і програм”, прийняття доповнень і змін закону “Про іноземні інвестиції на території Республіки Білорусь” (постанова Кабінету Міністрів Республіки Білорусь від 31.12.1997 р. № 1769), прийняття постанови Ради Міністрів Республіки Білорусь від 22.09.1998 р. № 1473 “Про конкурсне розміщення централізованих інвестиційних ресурсів” [9] тощо. Відтак, на законодавчому рівні регулювалися іноземні інвестиції та інвестиційна діяльність загалом у республіці.

Проте втіленню цих проектів у практичну площину перешкождала системна економічна криза, що вразила Республіку Білорусь у першій половині 90-х рр. ХХ ст. Вона охопила всі сфери економіки держави: у 1995 р. валовий внутрішній продукт порівняно із 1990 р. скоротився на 35 %, обсяг промислової продукції – на 41 %, виробництво споживчих товарів – на 40 %, валова продукція сільського господарства – на 26 %, інвестиції в основний капітал – на 61 % [16]. Інвестиційна сфера зазнала найбільший вплив негативних процесів у економіці. Спад інвестиційної активності виявився глибшим, ніж падіння виробництва. За

експертною оцінкою, обсяг інвестицій у республіці в 1995 р. порівняно із 1990 р. знизився у 4 рази [14].

Основні причини інвестиційного занепаду полягали у загальній кризі економіки Білорусі на початку 1990-х рр. і в різкому скороченні державних капіталовкладень. Тоді не вдалося поєднати комерційні і державні інтереси, які виявилися різноорієнтованими, що, зрештою, позбавило реальний сектор комерційного джерела. Серед інших проблем, що негативно впливали на інвестиційну сферу, назвемо: інфляцію, надмірне податкообкладання прибутку, недостатню базу законодавчого захисту приватної власності, підвищені ризики для іноземних інвесторів, адміністративні методи перерозподілу державних ресурсів [8] тощо. Зниження інвестиційної активності зумовило скорочення попиту на інвестиційні товари, недовикористання виробничих потужностей за їх виробництвом (до 50 % відносно нормативу). В умовах дефіциту фінансових ресурсів оновлення основних засобів відбувалося пасивно (2–7 % щорічно замість 8–10 % за нормою), що призвело як до фізичного, так і морального їх старіння [1, с. 178].

У зв'язку з цим, керівництво держави здійснювало пошук шляхів виходу із кризи, а також залучення іноземного капіталу в економіку країни. Впродовж 1992–1998 рр. у Білорусь надійшли іноземні інвестиції в обсязі 2,2 млрд доларів США, що становило близько 4 % загального обсягу капіталовкладень. У 1996–1998 рр. у інвестиційному комплексі з'явилися передумови, що свідчили про покращення ситуації. Темпи зростання капіталовкладень за рахунок всіх джерел фінансування становили: у 1996 р. – 95 %, 1997 р. – 120 %, 1998 р. – 116 % до попередніх років. Основна частина інвестицій формувалася за рахунок власних коштів підприємств і залученого капіталу, частка яких становила за результатами 1998 р. 74,8 % (1997 р. – 80,8 %). Більшість інвестицій – 61 % спрямовувалися у соціальну сферу, зокрема, на житлове будівництво [9]. Необхідно зауважити, що у 1992–1995 рр. спостерігалася тенденція скорочення інвестицій у соціальну сферу (у 1992 р. – на 33 %, 1993 р. – на 14 %, 1995 р. до 1994 р. – на 30 %), а 51 % об'єктів виробничого призначення знаходилися у незавершеному будівництві.

Підкреслимо, що динаміка інвестиційних процесів була пов'язана із особливостями соціально-економічного розвитку країни у цілому в досліджуваний час. Складна економічна ситуація першої половини ХХ ст. спонукала президента Олександра Лукашенка прийняти у 1995 р. Програму невідкладних заходів із виходу економіки Республіки Білорусь з кризи, схвалену Верховною Радою 30 вересня 1994 р. А у 1996 р. був розроблений п'ятирічний план “Основні напрями соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 1996–2000 роки” [17], що проголошував курс на створення соціально орієнтованої ринкової економіки. З метою активізації інвестиційної діяльності у 1996 р. була прийнята “Національна програма залучення інвестицій в економіку Республіки Білорусь”, що передбачала оновлення та розвиток законодавчої й нормативної бази в галузі інвестиційної діяльності, приведення її у відповідність з міжнародними стандартами; розвиток самофінансування підприємств; раціональне та ефективне розміщення державних інвестиційних ресурсів на основі конкурсу інвестиційних проектів; збереження провідної ролі держави у фінансуванні соціальної сфери (освіта, охорона здоров'я, культура, соціальна допомога), інфраструктури (дороги, транспорт, зв'язок), екологічних програм; проведення інституційних перетворень за допомогою розвитку вторинного ринку цінних паперів, створення мережі спеціалізованих банків та небанківських фінансових установ (страхових, лізингових, інвестиційно-фінансових, трастових, недержавних пенсійних фондів тощо) з метою трансформації приватних заощаджень в інвестиції; повернення вивезених з республіки інвестиційних ресурсів і недопущення їх розкрадання; залучення іноземного капіталу, в тому

числі країн СНД, переважно у вигляді прямих і портфельних інвестицій [14]. Бачимо, що пріоритет у документі надавався залученню іноземних інвестицій в економіку республіки, що сприяло б вирішенню таких проблем, як оновлення основних виробничих фондів, впровадження нових, прогресивних технологій, забезпечення випуску конкурентоспроможної продукції [18, арк. 135].

Найефективнішою формою зарубіжного інвестування є прямі іноземні інвестиції, які у Білорусі представлені переважно спільними підприємствами та підприємствами із іноземними інвестиціями. На 01.01.1996 р. у республіці було зареєстровано 1836 спільних підприємств і 809 іноземних підприємств, з них у торгівлі – 28 %, сфері послуг – 8 %, промисловості – 13 %, інших галузях виробництва – 25 %, у будівництві – 4 %, у сільському господарстві – 2 %. Заявлений статутний фонд нерезидентів дорівнював 331 млн доларів США, обсяг виробництва продукції у 1995 р. склав 265 млн доларів США (2,3 % промислової продукції республіки, чисельність – 27 тисяч чоловік). У той час у Білорусь інвестували 72 країни, причому шість з них – Польща (18 %), Німеччина (25 %), США (9 %), Італія (6 %) і Великобританія (3 %) – забезпечували понад половину прямих іноземних капіталовкладень [14].

У 1996 р. у Республіці Білорусь були зареєстровані наступні спільні підприємства: “AGP” (США), “Evromedia” (Швейцарія), “P MINSK” (Німеччина), “А. О. Бальзен-Ромашка” (Німеччина), “Абамет” (Швейцарія-Польща), “Акватик” (Литва), “Америкэн Лоджик ЛТД” (США) [19, арк. 2], “Багорія-техно” (США), “БЕЛ-КЕА ПЛАСТ” (Данія), “БЕЛА-МЕДИКА” (Литва), “Белдревінвест” (Литва), “БЕЛИГОР” (Литва), “Бельцов и Бениш” (Німеччина) [19, арк. 3]. Серед іноземних підприємств, що діяли в Республіці Білорусь у 1996 р., були такі: “ИНТЕРЛЕС” (Німеччина), “ИРЭНА” (Польща), “Пользито” (Польща), “Нафура Л” (Ліван), “Митекс” (Польща), “РИВАЙС” (Великобританія), “ЦЕНТРУМИКС” (Естонія), “МАГХИМ” (Німеччина), “ИТАНА ИНТЕРНЭШНЛ” (Ірак) [20, арк. 1–2].

Однак інвестиційна сфера Республіки Білорусь до початку 2000-х рр. не змогла подолати кризовий стан, хоча в цілому економічна ситуація в другій половині 90-х рр. ХХ ст. стабілізувалася. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій на 2000-й рік становив лише 666 млн доларів США, тобто, дещо більше 60 доларів на душу населення, що було найнижчим показником серед держав СНД. Хоча правові умови інвестиційної діяльності в Білорусі були сприятливіші, ніж у інших країн – найближчих сусідів. Зокрема, мораторій на погіршення законодавства існував тоді лише в Білорусі, Росії та Латвії. Тільки в Білорусі і Росії було передбачено додатковий пакет пільг і гарантій для іноземних громадян [21, арк. 28]. Білоруський дослідник Є. Петрушкевич зазначає, що характерною рисою політики залучення прямих іноземних інвестицій до 2006 р. була її неефективність, що спостерігалось, перш за все, у дисбалансі між пільгами і обмеженнями для діяльності інвесторів, у тому числі іноземних, у бік обмеження [5].

Питання про діяльність підприємств із іноземними інвестиціями та шляхи покращення інвестиційного клімату в Республіці Білорусь розглядалося на засіданні Ради Міністрів 13 червня 2000 р., де наголошувалося на вагомій ролі підприємств із іноземними інвестиціями у формуванні загальнореспубліканських показників соціально-економічного розвитку. Разом з тим зазначалося, що недотримання, передбачених Законом “Про іноземні інвестиції на території Республіки Білорусь прав і гарантій іноземних інвесторів”, є однією із причин погіршення інвестиційного клімату республіки, тому є випадки відмови з боку місцевих органів влади в розміщенні і державній реєстрації підприємств із іноземними інвестиціями [21, арк. 24].

У контексті аналізу питання “Про діяльність підприємств із іноземними інвестиціями і шляхи покращення інвестиційного клімату в Республіці Білорусь” констатувалося, що станом на середину 2000 року в країні зареєстровано 2712 підприємств із іноземними інвестиціями (в тому числі 1655 СП і 1057 ІП), що все ще менше до рівня 1996 р. Таким чином, перереєстрація суб’єктів господарювання, що була проведена у 1996 р., призвела до припинення діяльності майже 1000 СП і ІП. При цьому близько 200 підприємств ліквідувались, оскільки початково створювалися для здійснення одноразових операцій (“фірми-одноденки”), понад 500 – у зв’язку із заборгованістю перед бюджетом, що виникла також і через неможливість налагодити прибуткову діяльність, решта – через проблеми, пов’язані із невиконанням інвестиційного законодавства [21, арк. 27].

У 2000 р. спостерігалось збільшення кількості іноземних підприємств. Якщо у 1996 р. їх було понад 800 (у 2,3 рази менше, ніж спільних підприємств), то за результатами першого кварталу 2000 р. утворено 1057 ІП (менше СП лише у 1,5 рази), що свідчить про зростаючу недовіру іноземних компаній до потенційних білоруських учасників інвестиційних проєктів [21, арк. 27].

Найбільшими країнами-інвесторами за результатами діяльності СП та ІП в 1999 р. стали: Нідерланди (19,3 %), Німеччина (18,8 %), США (14,4 %), Польща (5,5 %), Австрія (3,9 %), Великобританія (2,8 %) та Італія (2,7 %). У галузевому розрізі найбільшу частку займала промисловість (64,8 %) і торгівля (16,4 %). Інвестиції в сільське господарство становили менше 1 %. Незначну частку займав зв’язок – 2,5 %, що свідчить про невикористаний потенціал даної галузі із освоєння зарубіжних інвестицій [21, арк. 27].

З метою залучення іноземних і вітчизняних інвестицій, створення й розвитку нових технологій, ринкових відносин, підвищення ефективності інноваційної діяльності стало формування в Білорусі вільних економічних зон (ВЕЗ). У 1996–2002 рр. в країні було створено шість вільних економічних зон: “Брест”, “Мінськ”, “Гомель-Ратон”, “Вітебськ”, “Могильов”, “Гродноінвест”. Державні гарантії резидентам вільних економічних зон регламентовані законодавством Республіки Білорусь. Зауважимо, що на 1 квітня 2000 р. кількість зареєстрованих резидентів у вільних економічних зонах становила 124 підприємства, у тому числі ВЕЗ “Брест” – 75 підприємств; ВЕЗ “Мінськ” – 24 підприємства; ВЕЗ “Гомель-Ратон” – 25 підприємств, що складало близько 10 % можливостей вільних економічних зон. Із загальної кількості резидентів підприємства із іноземними інвестиціями становили 68 % (85 підприємств). Позитивним є факт, що резиденти ВЕЗ “Брест” становлять 26 % від загальної кількості підприємств із іноземними інвестиціями, зареєстрованими на території Республіки Білорусь [21, арк. 28]. Така модель територіально-господарського управління є ефективною, адже спрямована на економічне зростання регіонів країни за рахунок залучення інвестицій і нових технологій. Серед завдань, які необхідно підвищити в рамках діяльності ВЕЗ, варто назвати роботу із залучення прямих іноземних інвестицій, адже хоча і здійснювалися капіталовкладення, проте їх активність була недостатньою. Крім того, необхідно посилити застосування нових технологій, в першу чергу, в тих галузях, що орієнтовані на експорт.

У результаті проведення опитування Міністерства закордонних справ підприємств із іноземними інвестиціями, які діяли на території Республіки Білорусь, майже 95 % СП і ІП відмітили, що інвестиційний клімат несприятливий; понад 86 % дотримувалися думки погіршення інвестиційної привабливості за час здійснення діяльності; 84 % підприємств зазначили про нестабільність інвестиційного законодавства, забюрократизованість окремих процедур. Серед інших проблем виділені – відсутність вільного ціноутворення на продовження власного виробництва й неможливість вільної конвертації

валютних коштів. Окрім того, у березні 2000 р. було відмовлено у дозволі розміщення і державній реєстрації СП ЗАТ “Поли Консалт И”, яке створене шляхом перетворення ТОВ “ИльКаНа”, на підставі того, що основними видами діяльності, якими планує займатися підприємство, є оптова торгівля. Тоді як законодавство дозволяє здійснювати будь-які види господарської діяльності, якщо вони не заборонені законодавчими актами Республіки Білорусь. Мали місце також дискримінаційні заходи до підприємств із іноземними інвестиціями відносно забезпечення їх сировиною (СП “Файв Страс Плюс” – виробництво глазурованих сирків), відмови у продовженні договорів оренди і ліцензій (СП “Белеш Русь” – виробництво м’ясної продукції), встановленні додаткових зборів місцевими органами влади (СП “Вайтнауер-Брест” – магазини дьюті-фрі) та ін. Наведені приклади свідчать про те, що однією із головних проблем, яка перешкоджала ефективному використанню інвестицій і залучення нових, було невиконання діючого законодавства окремими органами державного управління як республіканського, так і місцевого рівнів [21, арк. 29–32]. Зокрема, мова йде про статтю 34 “Правовий режим іноземних інвестицій” Закону Республіки Білорусь від 14 листопада 1991 р. №1242-ХІІ “Про іноземні інвестиції на території Республіки Білорусь” [15].

Проте 2/3 СП та ІІІ планували розширити свою присутність на білоруському ринку. Так, прикладом інтересу іноземних компаній до окремих секторів економіки служить взуттєва промисловість – фірми “Salamander”, “Evimeks” [21, арк. 32] та ін.

У 1999 р. підприємствами з іноземними інвестиціями експортовано товарів на суму 545,2 млн доларів США (чи 9,2 % від загального обсягу експорту в республіці), імпортовано 490,8 (відповідно 7,3 %). При цьому порівняно із 1998 р. експорт скоротився лише на 3,5 % (по республіці на 16,2 %), імпорт відповідно – на 39,3 % (по республіці – на 22 %). Бачимо, що дефіцит інвестиційних ресурсів диктував потребу створення на законодавчому рівні необхідних умов для їх залучення і захисту в країні. Документом, що містив гарантії для національних і іноземних інвесторів у контексті стимулювання й державної підтримки, захисту інвестицій на території держави [18, арк. 50], став, прийнятий у 2001 р., Інвестиційний кодекс Республіки Білорусь. Він містить гарантії не лише для національних інвесторів, а й регулює іноземні інвестиції у республіці. Зокрема, захищає права власності, забезпечує не менш сприятливі, ніж для національних інвесторів, умови діяльності, встановлює для них певні переваги у податковій, митній, валютній сферах. Так, стаття 14 Інвестиційного кодексу вказує на те, що в процесі здійснення інвестиційної діяльності, у тому числі при реалізації інвестиційних проєктів, інвестори мають право отримати державну підтримку, яка надається з метою стимулювання залучення інвестицій в економіку Республіки Білорусь. Особлива увага з боку держави передбачена для підприємств і організацій, що базуються на нових і високих технологіях, впроваджують їх у виробництво (стаття 37) [22]. Доповнення і вдосконалення нині вказаного документу здійснюється з метою збільшення його прозорості, гнучкості і гармонізації із міжнародними законодавчими актами [6; 7]. Отже, Інвестиційний кодекс став добрим підґрунтям розбудови інвестиційної сфери Республіки Білорусь. Він створив спеціальний правовий режим для іноземних інвестицій з метою їх залучення у економіку держави.

У 2002 р. уряд схвалив “Національну програму залучення інвестицій в економіку Республіки Білорусь до 2010 року”, яка стала стрижневим програмним документом, що визначає формування інвестиційної політики в Білорусі. Програма передбачає стратегію і механізми залучення внутрішнього і зовнішнього капіталу, а також містить законодавчі й організаційно-економічні заходи для створення сприятливого інвестиційного середовища. Її метою стало

залучення в економіку країни, починаючи із 2003 р., не менше 1 млрд доларів США і до 2010 р. – понад 10 млрд [23].

Із прийняттям цих важливих документів, які визначали інвестиційний клімат у державі, від 2002 р. для інвестиційної сфери республіки характерне динамічне зростання активності, що спостерігалось в промисловості, житловому будівництві, сільському господарстві й транспорті. Середньорічний приріст інвестицій в основний капітал у 2002–2007 рр. становив 15,6 % [2, с. 523]. У таблиці 1 показано динаміку валового внутрішнього продукту і інвестицій у Республіку Білорусь у 1990–2007 рр. в поточних цінах. Співставлення динаміки ВВП і обсягів інвестицій показує, що зростання ВВП у республіці, починаючи з 2002 року, відбувається при випереджаючому зростанні інвестицій, і відповідно, при збільшенні частки інвестицій у ВВП [10].

Таблиця 1

Динаміка валового внутрішнього продукту і інвестицій в економіку Республіки Білорусь у 1990–2007 рр.

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Валовий внутрішній продукт, всього, млрд руб. у поточних цінах	43	121403	9134	17173	26138	36565	49992	65067	79267	96087
Інвестиції в основний капітал, всього, млрд руб. у поточних цінах	9	22381,6	1809,1	3049,3	4484,6	7131,2	10783,4	15095,8	20374,1	26053,3
Частка інвестицій у ВВП, %	21,6	18,4	19,8	17,8	17,2	19,5	21,6	23,7	24,3	26,1
Валовий внутрішній продукт	Індекси (у порівняних цінах, у відсотках до попереднього року)									
		89,6	105,8	104,7	105,0	107,0	111,4	109,4	110,0	108,2
Інвестиції в основний капітал		69,3	102,1	96,5	106,0	120,8	120,9	120,0	132,2	116,2

Варто зазначити, що з 2000 р. спостерігалися також позитивні зміни у технологічній структурі інвестицій в основний капітал: збільшилася частка інвестицій в активну частину основних виробничих фондів (машини, устаткування, інструменти, приладдя) з 31,4 % у 1995 р. до 45 % у 2007 р. Однак все ще присутньою є нерівномірність галузевої інвестиційної активності. Адже більша частка капіталовкладень концентрувалася у галузях переробної промисловості і недостатнім був інвестиційний розвиток високотехнологічних наукоємних галузей. Крім того, як зауважують білоруські дослідники М. Ковальов і О. Шашко, впродовж 2004–2007 рр. на 6,5 % знизилася частка інвестицій, які фінансуються державою, і на 5,8 % частка кредитів банків. При цьому зросла частка інвестицій за рахунок власних засобів організацій – на 5,7 %, іноземних інвестицій – на 1,7 %, населення – на 0,8 % [10].

Підкреслимо, що на поживлення інвестиційної активності вплинув загальний стан економіки Білорусі на початку ХХІ ст., який характеризувався переходом до соціально-економічного зростання. У той час республіці вдалося вийти на перші місця серед країн СНД за найважливішими економічними показниками [12]. Хоча залучення іноземних інвестицій і надалі залишається пріоритетом у зв'язку із їх нестачею на інвестиційному ринку Білорусі.

Білорусь надає максимальну підтримку ініціативам із створення науково-технічних (технологічних) парків, інноваційних центрів, центрів трансферу технологій, які зможуть координувати роботу учасників інноваційної діяльності [11, с. 76]. Пріоритет на інноваційному розвитку економіки Білорусі впродовж останніх років зумовлений створенням нових конкурентоспроможних виробництв і підприємств, залученням привабливих інвестиційних проектів.

Успішний досвід розбудови нових і високих технологій, подальшого вдосконалення організаційно-економічних та соціальних умов проведення розробок сучасних технологій і збільшення їх експорту, залучення в цю сферу вітчизняних і зарубіжних інвестицій демонструє створення у 2005 р. і робота Парку високих технологій (ПВТ) [24]. Основна діяльність Парку спрямована на розробку в Білорусі програмного забезпечення, інформаційно-комунікаційних та інших інноваційних технологій. Згідно закону, резиденти Парку високих технологій звільняються від: податку на прибуток, податку на додану вартість та митних зборів. Індивідуальний прибутковий податок для співробітників компаній-резидентів Парку має фіксовану ставку і складає 9 % [25]. Такі умови діяльності спрямовані на залучення вітчизняних і зарубіжних резидентів у ПВТ, котрими можуть бути зареєстровані юридичні особи й індивідуальні підприємці, що займаються фундаментальними й прикладними дослідженнями, експериментальними розробками та реалізують їх на практиці. Нині чимало компаній – резидентів ПВТ є зарубіжними інвесторами.

Підсумовуючи, зауважимо, що ефективна інвестиційна політика є важливим критерієм економічного поступу держави, рівня добробуту її громадян. На інвестиційний комплекс Республіки Білорусь у досліджуваний час впливала економічна криза першої половини 1990-х рр., недосконалість законодавчої бази регулювання внутрішніх і зовнішніх інвестицій у країні. Із прийняттям у 2001 р. Інвестиційного кодексу були створені умови для поживлення інвестиційних процесів у Білорусі. Вдосконалення інвестиційного законодавства сприятиме підтримці привабливого інвестиційного клімату, розширення діяльності іноземних інвесторів у соціально-економічній сфері Білорусі. Модернізація й технологічне оновлення усіх секторів білоруської економіки, впровадження інновацій у виробництво, що відбуваються у державі, позитивно впливають на інвестиційну активність.

Список використаних джерел

1. Шимов В. Национальная экономика Беларуси: учебник / В. Шимов [и др.]; под. ред. В. Н. Шимова. – 4-е изд., перераб. и доп. – Минск: БГЭУ, 2012. – 651 с. 2. *Беларусь*: Народ. Государство. Время / Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т истории; редкол.: А. А. Коваленя и др. – Минск: Беларус. навука, 2009. – 879 с. 3. Качуровский Е., Астапченко Ю. Беларусь: новая торговая политика / Е. Качуровский, Ю. Астапченко. – Мн., 2002. – 480 с. 4. Качуровский Е. Беларусь: Интеграционное измерение / Е. Качуровский. – Минск: Книгосбор, 2008. – 556 с. 5. Петрушкевич Е. Особенности формирования политики привлечения прямых иностранных инвестиций Республики Беларусь / Е. Петрушкевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: edoc.edoc/7145.bseu.by:8080/handle/. 6. Шмарловская Г., Петрушкевич Е. Мониторинг инвестиционного климата в Республике Беларусь / Г. Шмарловская, Е. Петрушкевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.bseu.by/personalpages/Petrushkevich/publications.htm. 7. Петрушкевич Е. Совершенствование инвестиционного законодательства Республики Беларусь в условиях мирового экономического кризиса / Е. Петрушкевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: edoc.bseu.by:8080/browse?type=author...

Петрушкевич%2C+E.+H. 8. *Михайлова-Станюта И.*, Комков В., Васюченко Л. Инвестиционная стратегия Республики Беларусь (анализ, проблемы, предложения) / И. Михайлова-Станюта, В. Комков, Л. Васюченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://portal.nlb.by/portal/page/portal/index/resources>. 9. *Дрозд В.* Инвестиционный фактор в экономике Беларуси / В. Дрозд [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://5ka.biz/101/37275/1.html>. 10. *Ковалев М., Шашко А.* Инновационная активность в регионах Республики Беларусь и пути ее повышения / М. Ковалев, А. Шашко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.bsu.by/Cache/pdf/448683.pdf. 11. *Грицевич С.* Инвестиции – фактор развития инновационной деятельности / С. Грицевич // Механизмы устойчивого развития инновационных социально-экономических систем: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Бобруйск, 2 апр. 2008 г.). – Минск: БГЭУ, 2008. – С. 76–77. 12. *Медведев Р.* Александр Лукашенко. Контуры белорусской модели / Р. Медведев. – М., 2010. – 320 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fondknig.com/2011/07/31/>. 13. *Герасимова Р.* Сравнительный анализ экономического развития и рыночных реформ в странах с переходной экономикой в 1990–2009 годы: Монография / Р. Герасимова. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 182 с. 14. *Письмо* Кабинета Министров Республики Беларусь от 12.07.1996 N 457 “Национальная программа привлечения инвестиций в экономику Республики Беларусь” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/repUBLIC56/text242.htm>. 15. *Закон* Республики Беларусь от 14 ноября 1991 г. №1242-ХІ “Об иностранных инвестициях на территории Республики Беларусь” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.newsby.org/belarus/zakon2/z097.htm>. 16. *Шимов В.* Экономическое развитие Беларуси на рубеже веков: проблемы, итоги, перспективы / В. Шимов. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/113216/>. 17. “Об утверждении основных направлений социально-экономического развития республики Беларусь на 1996–2000 годы”. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2006.by.ru/part23/doc32279.shtm>. 18. Государственное учреждение Национальный архив Республики Беларусь (далі – ГУ НАРБ), ф. 1105, оп. 2, спр. 149, 189 арк. 19. ГУ НАРБ, ф. 30, оп. 13, спр. 2452, 189 арк. 20. ГУ НАРБ, ф. 30, оп. 13, спр. 2453, 87 арк. 21. ГУ НАРБ, ф. 1105, оп. 2, спр. 99, 109 арк. 22. *Инвестиционный кодекс* Республики Беларусь 22 июня 2001 г. №37–3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/kodeksby/ink/>. 23. *Панич А.* Экономика Беларуси: анализ, состояние и перспективы / А. Панич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nestor.minsk.by/sn/2004/29/sn42905.html>. 24. *Декрет* Президента Республики Беларусь 22 сентября 2005 г. № 12 О парке высоких технологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=pd0500012&p2=%7BNRPA%7D/>. 25. *Парк* высоких технологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.park.by/?lng=ru>.

Оксана Валион

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В 1990-Х – НАЧАЛЕ 2000-Х ГГ.

В статье автор исследует инвестиционную политику Республики Беларусь в 1990-х – начале 2000-х гг., роль и место иностранного капитала в инвестиционной структуре государства.

Ключевые слова: Беларусь, инвестиционная политика, производство, технологии, инновационная деятельность, иностранные инвестиции.

Oksana Valion

THE INVESTMENT POLICY OF THE REPUBLIC OF BELARUS IN THE 1990S – EARLY 2000S

In the article the author analyzes the investment policy of the Republic of Belarus in the 1990s – early 2000s and the role and place of foreign capital in the investment structure of the state.

Key words: Belarus, investment policy, production, technology, innovation, foreign investment.

УДК 339.986:94

Andrzej Wawryniuk

KONFLIKTY ZBROJNE I ICH WPŁYW NA EKONOMIĘ ORAZ DEMOGRAFIĘ WYBRANYCH PAŃSTW

Сучасна історія відзначає багато напруженості між народами чи етнічними групами, наслідком яких є війни. На межі XX і XXI століть також мають місце такого роду конфлікти. В результаті чого в багатьох країнах різко падає економіка та скорочується населення, що призводить до зростання голоду, хвороб, бездомності, осиротіння та міграції.

Ключові слова: історія, війни, озброєні конфлікти, міграція, населення, континенти, держави.

Z historycznego punktu widzenia wojny są między innymi ważnym elementem poznawczym stosunków politycznych panujących w danej epoce. Historia zawsze interesowała się podłożem konfliktów, jego przyczynami, a także próbami zapobiegania konfrontacjom zbrojnym. Aktualne wojny są szczególnie trudne z uwagi na fakt, że jakkolwiek destabilizacja w dowolnym regionie świata może nieść za sobą nieobliczalne skutki polityczne i militarne, włącznie z wybuchem nowego konfliktu międzynarodowego o globalnym zasięgu. Z tych właśnie powodów poruszona w artykule problematyka potwierdza jego aktualność.

Za wyjątkiem opracowana Andrzeja Zwolińskiego – Biedy Afryki innych opracowań zwartych na powyższy temat brak.

Przedmiotem i celem zadania naukowego jest przedstawienie trudnej sytuacji wielu państw afrykańskich, które po uzyskaniu niepodległości starają się określić swój samodzielny byt. Powyższy cel starają się zrealizować między innymi poprzez walki – często etniczne w ramach jednego państwa.

Współczesny świat nie jest wolny od wojen, czy konfliktów zbrojnych. W stosowanej systematyce dominuje pogląd, że u ich podstaw leżą czynniki ekonomiczne, polityczne, w tym wewnętrzne napięcia społeczne, podziały etniczne, roszczenia terytorialne, poczucie zagrożenia wewnętrznego, działalność opozycyjna oraz czynniki ideologiczne, do których zalicza się między innymi elementy ustrojowe, religijne, przeszłość historyczną i uprzedzenia rasowe [1, s. 42]. Istotny problem występujący na naszym globie to podział, którego podłożem jest cywilizacja świata. Lucyna Kulińska dzieli ją na osiem grup. Są to cywilizacje: zachodnia, prawosławna, islamska, hinduska, hinduistyczna, afrykańska, japońska i latynoamerykańska [5, s. 22]. Ta sama autorka omawiając terytorium i ludność podaje, że w 1920 r. państwa „Zachodu sprawowały władzę na obszarze około 66 mln km², czyli połowy lądów świata. Do roku 1939 obszar ten zmalał o 50 %. W tym samym czasie terytoria niepodległych państw muzułmańskich zwiększyły się z 4,6 mln km² do ponad 28 mln km². Kulińska podaje również, że w 1993 r. państwa zachodnie władały wyłącznie ludnością z własnego kręgu kulturowego, stanowiącego ponad 13 % populacji świata. Jej zdaniem – według prognoz – w 2025 r. liczba ta spadnie do 10 % [5, s. 23, 24].

Powyższa sytuacja powoduje, że na przestrzeni dziejów bezpieczeństwo opierało się i opiera się na sile militarnej, co ma związek zarówno z potencjałem ludnościowym, ale także ekonomicznym i militarnym. Ostatni z wymienionych elementów zdaje się być dominującym we współczesnym świecie. Zwraca na to uwagę prof. Stanisław Koziej [4, s. 38] podkreślając, że przykładowo „u granic Polski znajduje się obwód kaliningradzki – najbardziej zmilitaryzowany obszar w Europie – oraz niepewna Białoruś, która może zdestabilizować sytuację w regionie. Ponadto wśród potencjalnych i realnych punktów zapalnych wymieniane są Abchazja, Osetia

Południowa, Górny Karabach i Naddniestrze, a także napięcia na tle etnicznym i religijnym na Krymie i Kaukazie Północnym.

Według profesora Kozieja “nieprzesadzona jest również sytuacja na Bałkanach” [4, s. 44, 45].

Prof. Koziej, niekwestionowany ekspert z bezpieczeństwa narodowego, wymienia również i inne regiony świata, będące z różnych przyczyn potencjalnymi lub realnymi ogniskami zapalnymi, do których zalicza: sytuację społeczno-polityczną w świecie arabskim, uwzględniając wzrost tendencji islamistycznych; problem palestyński; irańskie ambicje mocarstwowe i nuklearne; łuk kryzysowy między Oceanem Atlantyckim i Indyjskim, ze szczególnym uwzględnieniem rejonu na południe od Morza Śródziemnego; konflikty w Azji Południowej, w tym w Afganistanie, Pakistanie i Indiach, które mogą wywołać wojnę globalną; niepewną sytuację na Półwyspie Koreańskim; zaostrzającą się rywalizację o Arktykę i jej zasoby [4, s. 42].

Do wyżej wymienionych regionów zagrażających bezpieczeństwu światowemu zaliczyć należy trwającą od 2013 roku eskalację napięć na linii Federacja Rosyjska (FR) – Ukraina, w tym aneksją Krymu przez Rosjan oraz militarną pomoc FR i udział jej żołnierzy w konflikcie zbrojnym na wschodzie Ukrainy (między innymi w obwodach ługańskim i donieckim, a ostatnio – od czerwca 2014 r. – również akcje zbrojne w rejonie Mariupola).

Za wyżej cytowanym naukowcem należy wymienić, że zagrożenia militarne współczesnego świata mogą przyjąć różnorakie formy np.: szantażu militarnego z groźbą użycia broni jądrowej, która jest w posiadaniu wielu państw np. Rosji Białorusi, Chin, Indii, Pakistanu, Korei Północnej, Izraela, Stanów Zjednoczonych, prawdopodobnie Iranu, Iraku, Libii i Algierii [5, s. 25]; demonstracji sił pod postacią ćwiczeń wojskowych, a także czasowej lub stałej dyslokacji jednostek wojskowych w pobliżu granic oraz wód terytorialnych, łącznie z naruszeniem suwerenności wód terytorialnych oraz przestrzeni powietrznej; nacisku militarnego w formie gwałtownej rozbudowy potencjału militarnego, wymuszającej podjęcie adekwatnej reakcji sąsiadów; prowokacji militarnej lub incydentu granicznego o różnych celach politycznych [4, s. 46].

Źródła z 2013 roku podają, że na całym świecie toczy się obecnie około 50 konfliktów zbrojnych, w których zaangażowanych jest ponad 60 państw i 370 ugrupowań partyzanckich.

Wiadomo też, że tylko w 2012 roku w konfliktach na całym świecie śmierć poniosło co najmniej 100 tysięcy osób. Do tego dochodzą cywilne ofiary klęsk humanitarnych, będących konsekwencją konfliktów o charakterze międzynarodowych, a także wojen domowych i rozmaitych konfliktów wewnętrznych, które trwają nieprzerwanie od dekad [10].

Jest rzeczą oczywistą, że wojny i wszelkiego rodzaju konflikty powodują trudnościami w normalnym funkcjonowaniu państw, których dotyczą. Mówi się nawet o upadku państwowości, który stanowi jedno z najpoważniejszych zagrożeń bezpieczeństwa międzynarodowego współczesnego świata.

Andrzej Mania i Robert Kłosowicz opisując państwa upadłe podaje, że “charakteryzują się [one] niezaspokajaniem elementarnych potrzeb obywateli, cechuje ich także niski poziom rozwoju gospodarczego a ubóstwo i epidemie są stałym elementem ich rzeczywistości. Ponadto państwa te są często areną konfliktów militarnych, nierzadko obfitujących w akty gwałtów i masowych mordów; generuje to zjawiska uchodźstwa i masowe migracje, a w rezultacie kończy się katastrofą humanitarną” [7, s. 7, 8].

Znawcy przedmiotu podają, że w 2013 r. na świecie było 35 państw upadłych, a wśród nich: między innymi: Sudan, Sudan Południowy, Czad, Jemen, Afganistan, Haiti, Republika Środkowej Afryki, Zimbabwe, Irak, Pakistan, Nigeria, Kenia, Etiopia, Syria, Korea Północna, Liberia, Bangladesz, Egipt [2, s. 3].

Failed States Indeks dokonując od dziesięciu lat ocenę poszczególnych państw, biorąc pod uwagę 12 elementów, w tym: presję ekonomiczną, masowe ruchy uchodźców i uchodźców wewnętrznych, skargi ludności, migracja ludności, nierówny rozwój gospodarczy, recesja gospodarcza, kryminalizacja państwa, jakość administracji publicznej, łamanie praw człowieka, wielkość aparatu bezpieczeństwa, stopień upartyjnienia państwa, ingerencja innych państw w wewnętrzne sprawy kraju, sporządza listę państw od skrajnie negatywnych do jednostek wzorcowych. Na wynik ostateczny składają się przeliczniki wielu podgrup i podzespołów, które nie zostały do końca wyjaśnione. Czytelna natomiast jest zastosowana klasyfikacja ostateczna. Im wyższa punktacja, tym gorsza pozycja. Skala ocen w poszczególnych elementach od 0 do 10 pkt. Maksymalna negatywna ilość punktów – 120.

Według Failed States Indeks 2014, do krajów niestabilnych i o zróżnicowanym stopniu zaliczono 126 państw (na 178 sklasyfikowanych).

Państwa upadłe to 34 podmioty prawa międzynarodowego. Podzielone one zostały na 3 grupy. Do pierwszej z nich – o “bardzo wysokim alercie” zaliczono 5 krajów afrykańskich. Były to: Sudan Południowy (112,9 pkt), Somalia (112,6), Republika Środkowoafrykańska (110,6), Demokratyczna Republika Kongo (110,2) i Sudan (110,1).

Druga grupa – o “wysokim alercie” zawiera wykaz 11 państw: Czad (108,7), Afganistan (106,5), Jemen (105,4), Haiti (104,3), Pakistan (103,0), Zimbabwe (102,8), Gwinea (102,7), Irak (102,2), Wybrzeże Kości Słoniowej (101,7), Syria (101,6) i Gwinea Bissau (100,6).

Państwa zapisane w grupie z ostrzeżeniem “Alert” to: Nigeria, Kongo, Etiopia, Niger, Burundi, Uganda, Erytrea, Liberia, Birma, Korea Północna, Kamerun, Mauretania, Bangladesz, Sri Lanka, Egipt, Nepal, Timor Wschodni i Rwanda.

Bliska upadłości była też czwarta z grup o nazwie “Bardzo wysokie ostrzeżenie”, która liczyła aż 32 państwa. Były to: Sierra Leone, Mali, Republika Kongo, Malawi, Burkina Faso, Kambodża, Libia, Togo, Angola, Iran, Dżibuti, Liban, Wyspy Salomona, Uzbekistan, Zambia, Mozambik, Suazi, Gwinea Równikowa, Filipiny, Komory, Tadżykistan, Laos, Papua – Nowa Gwinea, Kirgistan, Kolumbia, Gambia, Madagaskar, Senegal, Gruzja, Bhutan, Tanzania i Gwatemala. Piąta grupa “Wysokie ostrzeżenie” składała się z następujących państw: Izrael (Zachodni Brzeg), Chiny, Fidżi, Boliwia, Algieria, Lesoto, Nikaragua, Benin, Turkmenistan, Honduras, Azerbejdżan, Tunezja, Ekwador, Tajlandia, Indie, Indonezja, Jordan, Wenezuela, Rosja, Bośnia, Wyspy Świętego Tomasza, Maledywy, Mołdawia (jako pierwsze państwo Europy – 90 miejsce w rankingu), Białoruś, Mikronezja, Maroko, Wyspy Zielonego Przylądka, Turcja, Dominikana, Arabia Saudyjska, Peru, Wietnam, Gabon, Salwador, Serbia, Paragwaj, Namibia, Armenia, Meksyk, Gujana, Kuba, Ghana i Surinam. 17 państw liczy grupa ostatnia z negatywnej części rankingu państw upadłych bądź niestabilnych. Nazwano ją “Ostrzeżenie”. Były to: Samoa, Kazachstan, Cypr (pierwsze państwo – członek Unii Europejskiej), Ukraina (113 pozycja w rankingu na 178 poddanych ocenie państw), Belize, Republika Południowej Afryki, Macedonia, Malezja, Grenada, Jamajka, Bahraj, Botswana, Seszele, Albania, Brunei, Brazylia oraz Trynidad i Tobago.

Pełniejszy obraz utrzymującej się sytuacji społeczno-polityczno-gospodarczej dostarcza analiza danych porównawczych pierwszych 2 kategorii, z kilku lat, a więc tych krajów, które są państwami upadłymi, wyróżnionych nazwą “bardzo wysoki alert” i wysoki alert”. Jako materiał wyjściowy przyjęte zostało zestawienie z 2014 r., które obejmuje 16 państw.

Tabela 1

Państwa upadłe świata i ich wskaźniki według Failed States Indeks

Państwo	Rok	Indeks	Pozycja	Rok	Indeks	Pozycja	Rok	Indeks	Pozycja
Sudan Południowy	2008	-	-	2011	-	-	2014	112,9	1
Somalia	2008	114,2	1	2011	113,4	1	2014	112,6	2
Republika Środkowoafrykańska	2008	103,7	10	2011	105,0	8	2014	110,6	3
Demokratyczna Republika Konga	2008	106,7	6	2011	108,2	4	2014	110,2	4
Sudan	2008	113,0	2	2011	108,7	3	2014	110,1	5
Czad	2008	110,9	4	2011	110,3	2	2014	108,7	6
Afganistan	2008	105,4	7	2011	107,5	7	2014	106,5	7
Jemen	2008	95,4	21	2011	100,3	13	2014	105,4	8
Haiti	2008	99,3	14	2011	108,0	5	2014	104,3	9
Pakistan	2008	103,8	9	2011	102,3	12	2014	103,0	10
Zimbabwe	2008	112,5	3	2011	107,9	6	2014	102,8	11
Gwinea	2008	101,8	11	2011	102,5	11	2014	102,7	12
Irak	2008	110,6	5	2011	104,8	9	2014	102,2	13
Wybrzeże Kości Słoniowej	2008	104,6	8	2011	102,8	10	2014	101,7	14
Syria	2008	90,1	35	2011	85,9	48	2014	101,6	15
Gwinea Bissau	2008	91,3	32	2011	98,3	18	2014	100,6	16

Porównanie upadłych państwa świata w latach 2008, 2011 i 2014, Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <http://ffp.statesindex.org/rankings-2008-sortable>, <http://ffp.statesindex.org/rankings-2011-sortable>, <http://ffp.statesindex.org/rankings-2014>, data odczytu [5 IX 2014].

Analiza powyższych danych pokazuje, że pierwsza dziesiątka upadłych państw w 2008 r. znajduje się także w zestawieniach opracowanych przez Failed States Indeks. Wyjaśnić należy, że Sudan Południowy nie mógł być klasyfikowany w 2008 i w 2011 r. z uwagi na fakt, że państwo to wówczas nie istniało. Zastanawiający jest ciągle spadek Syrii, Gwinei Bissau, Republiki Południowej Afryki, czy Jemenu. Jednocześnie nieznaczna poprawę zanotowały: Irak, Wybrzeże Kości Słoniowej, Zimbabwe i Pakistan. Odnotować też należy fakt, iż w grupie 16 państw uznanych za upadłe 11 to kraje afrykańskie, 4 azjatyckie oraz 1 – Haiti – państwo z Ameryki Północnej.

W przypadku Syrii można uznać, że jej zła kondycja jako państwa spowodowana jest istniejącym tam konfliktem zbrojnym, w który zaangażowały się nawet militarne mocarstwa takie jak Stany Zjednoczone Ameryki czy Wielka Brytania, uznając, że właśnie między innymi w tym kraju znajduje się centrum terroryzmu światowego. W wojnę pośrednio zaangażowana jest również Rosja, ale po stronie Syryjczyków dostarczając broń [11, s. 4, 25].

Powracając do analizy dokonanej przez Failed States Indeks do omówienia pozostają państwa znajdujące się poza strefą upadłości. Zostały one również podzielone również na 5 grup. W pierwszej z nich – “Mniej stabilnych” znalazło się 12 państw, w tym z Europy: Rumunia (130), Czarnogóra (131), Bułgaria (133), Chorwacja (136) i Grecja (137). W grupie państw “Stabilnych” umieszczonych zostało 14 państw, w tym z Europy: Węgry (141), Łotwa (142), Słowacja (146), Estonia (147), Włochy (148), Litwa (149), Hiszpania (150), Malta (151), Polska (152). Rankingowe “Bardzo stabilne” państwa to: Czechy, Urugwaj, Korea Południowa, Japonia, Singapur, Stany Zjednoczone (159), Francja, Wielka Brytania, Portugalia, Słowenia,

Belgia i Niemcy. “Zrównoważonymi” państwami były: Holandia, Austria, Kanada, Australia (169), Irlandia, Islandia, Luksemburg, Nowa Zelandia, Szwajcaria, Norwegia, Dania i Szwecja. Jedno państwo zostało ocenione jako “Bardzo zrównoważone”. Była to Finlandia [3].

Analizując powyższe dane można stwierdzić, że te państwa, które prowadzą wojny o różnych charakterze ponoszą straty nie tylko ekonomiczne, ale również osobowe.

Ksiądz Andrzej Zwoliński, autor najpełniejszego opracowania na temat sytuacji mieszkańców Afryki w obliczu wojen, w części wstępnej podaje szacunkowe dane dotyczące całego świata, z których wynika, że w 14500 wojnach w historii ostatnich lat zginęło łącznie ponad 3,6 mld ludzi, to jest prawie tyle ile wynosi obecnie połowa mieszkańców naszego globu. W I wojnie światowej na biorących w niej udział 65 mln żołnierzy zostało zabitych około 8,7 miliona, a prawie 20 milionów odniosło rany. W II wojnie światowej pod broń powołano 110 mln żołnierzy (bez partyzantów i uczestników ruchów oporu). Zginęło ponad 50 mln ludzi, w tym połowa to cywile. Statystyka konfliktów zbrojnych po II wojnie światowej, w zależności od stosowanych kryteriów podaje, że do zakończenia tzw. “zimnej wojny” na naszym globie toczyło się 150–450 wojen, a ich ofiarami było od 12 do 35 mln ludzi [12, s. 199].

Cytowany autor opisuje też zabitych lub poszkodowanych w konfliktach lokalnych na terenie Afryki ze szczególnym uwzględnieniem dzieci, których A. Zwoliński wymienia także jako uczestników wal, podając, że w 1999 roku na 300 tys. niepełnoletnich biorących udział w walkach aż 120 tys. to dzieci afrykańskie. Nieletni żołnierze występują w następujących państwach: Sudan – ok. 22 tys., Uganda – 20 tys., Burundi – 8 do 10 tys., Kongo – 30 tys., Angola – 3 tys., Liberia – 21 tys., Sierra Leone – 10 tys., Mozambik – 25 tys., Czad – 600. Autor przywołuje też dane UNICEF, według których w latach 1995–2005 zginęło na całym świecie bezpośrednio z powodu działań wojennych około 2 mln dzieci [12, s. 214–218].

Niezależnie od wyżej wymienionych wojen w Afryce można także wymienić trwające tam konflikty w Sudanie, Somali, Sierra Leone, Liberii, Rwandzie, Algierii, Angoli, Burundi, Republice Południowej Afryki, czy Zairze. Niejednokrotnie w wymienionych państwach po krótkim okresie spokoju, walki były wznawiane. Przykładem może tu być Sudan, Somali, czy Rwanda. Ponadto – zdaniem A. Zwolińskiego “tzw. konflikty mniejszej intensywności trwały w 20 spośród 46 kontynentalnych państw Afryki [12, s. 213–214].

Europa również nie była i nie jest wolna od konfliktów zbrojnych. Źródła historyczne podają ofiary europejskich konfliktów. Przykładowo według danych z końca lipca 1999 r. w wojnie w Kosowie zamordowanych zostało około 10 tys. Albańczyków, a liczba uchodźców i wypędzonych kosowskich Albańczyków wyniosła ponad 800 tys. Emigrowało też 160 tys. kosowskich Serbów [6, s. 189].

Bilans wojny domowej w Chorwacji, tylko w okresie od 25 czerwca 1991 r. do 21 lutego 1992 r. około 380 tys. Chorwatów i 120 tys. Serbów musiało opuścić swe domy stając się uciekinierami [9, s. 184–185].

Na szczególne podkreślenie zasługują też trwające aktualnie konflikty zbrojne np. w Afganistanie, Syrii czy Ukrainie, przy czym ostatni z konfliktów, niezawiniony przez naród ukraiński, można nazwać jako agresję obcego państwa na niepodległy kraj. Natomiast aneksja Krymu przez Rosjan jest precedensem, który może skutkować nawet rewizją historycznie ukształtowanych granic Europy po II wojnie światowej.

Współcześnie na świecie żyje około 214 milionów migrantów [8, s. 127], co stanowi prawie 3 % ogółu ludności świata, większość z nich opuściła swoje rodzinne strony lub ojczyzny z uwagi zagrożenie ich bytu biologicznego.

Wnioski i perspektywy następnych badań. Z uwagi na występujące współcześnie zagrożenie pokoju na świecie, wszelkie ogniska konfliktów zbrojnych powinny być monitorowane, a w razie możliwości ich rozprzestrzeniania winna nastąpić interwencja opinii światowej z udziałem wszelkich autorytetów, w tym ONZ i OBWE. W

skrajnych przypadkach można mówić o zaangażowaniu sił, w tym NATO. Takie perspektywy wymuszają na naukowcach ciągle interesowanie się postawioną w tytule problematyką.

Źródła wykorzystane

1. *Artymiak R.*, Wojny i konflikty w XX wieku, w: Konflikty współczesnego świata, red. R. Borkowski, Kraków, 2001. 2. *Boratyńska K.*, Ekonomiczne oraz społeczne aspekty bankructw państw, w: Ekonomia dla przyszłości. Odkrywać naturę i przyczyny zjawisk gospodarczych, Warszawa, 2013. 3. *FFP* (Fundusz na rzecz Pokoju) *FragileStatesIndex* 2014, <http://ffp.statesindex.org/>, data odczytu [5 IX 2014]. 4. *Koziej S.*, Aspekty bezpieczeństwa militarnego w ujęciu Strategicznego Przeglądu Bezpieczeństwa Narodowego, "Bezpieczeństwo Narodowe" 2012, nr III–IV. 5. *Kulińska L.*, Problemy cywilizacji na przestrzeni wieków, w: Konflikty współczesnego świata, red. Borkowski R., Kraków, 2001. 6. *Malinowski A.*, Skutki ekonomiczne wojny w Kosowie według analizy niemieckiej, "Słupskie Studia Historyczne" 2009, nr 15. 7. *Mania A., Kłosowicz R.*, Wprowadzenie, w: Problem upadku państw w stosunkach międzynarodowych, red. Mania A., Kłosowicz R., Kraków, 2012. 8. *Mazur-Cieślak E.*, Polityka migracyjna państw europejskich a wyzwania migracyjne Polski, "Bezpieczeństwo Narodowe" 2013, nr IV. 9. *Mieszkowska I.*, Konflikt bałkański końca XX wieku. Sposoby ich rozwiązywania przez społeczność międzynarodową, "Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki", Rzeszów, 2007, nr 3. 10. *Na linii frontu*. Współczesne wojny i konflikty zbrojne, <http://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/na-linii-frontu-wspolczesne-wojny-i-konflikty-zbrojne/fgm86>, data odczytu [21 IX 2014]. 11. *Surdyk K.*, Terrorysta do wynajęcia – światowy dżihad w realizacji celów politycznych w Syrii, "Zeszyty Analityczne" Instytutu Badań nad Stosunkami Międzynarodowymi 2014, nr 1. 25. 12. *Zwoliński A.*, Bieda Afryki, Kraków 2009.

Андрей Вавринюк

СОВРЕМЕННЫЕ ВОЙНЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ И ИЗМЕНЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ В ОТДЕЛЬНЫХ СТРАНАХ

Современная история отмечает много напряженности между народами или этническими группами, следствием которых являются войны. На грани XX и XXI веков также имеют место такого рода конфликты. В результате чего во многих странах резко падает экономика и сокращается население, что приводит к росту голода, болезней, бездомности, осиротения и миграции.

Ключевые слова: история, войны, вооруженные конфликты, миграция, население, континенты, государства.

Andriy Vavrynyuk

MODERN WAR AND THEIR IMPACT ON THE ECONOMY AND POPULATION CHANGES IN SELECTED COUNTRIES

Contemporary history notes numerous tension between nations and ethnic groups, wars are the consequences of the tension. The turn of 20th and 21st century is not free from this type of conflicts. At the same time down of the economies and decrease of the population are observed in many countries. What is more hunger, disease, homelessness, orphanhood and migration are additional consequences of the .

Key words: history, war, armed conflict, migration, population, continents, countries.

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 930.1:94(4+7)

Ірина Федорів

НАУКОВА СПАДЩИНА ІВАНА ЛИСЯКА- РУДНИЦЬКОГО У КОНТЕКСТІ СЛАВІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті авторка аналізує окремі концептуальні, в тому числі методологічні, положення із наукової спадщини відомого українського вченого І. Лисяка-Рудницького, що стосуються славістичної тематики. Увагу привернули праці вченого, присвячені історії Східної Європи, Росії, СРСР, слов'янським народам загалом.

Ключові слова: Іван Лисяк-Рудницький, діаспора, історіографічний дискурс, славістика, радянологія.

Кожен історик ідентифікує себе з певною історіографічною традицією. В українській інтелектуальній думці є не так багато фундаторів наукових шкіл, династій, теоретиків, генераторів нових ідей, концепцій, образів і смислів. Серед таких ідейних та організаційних лідерів сміливо можемо назвати імена В. Антоновича, М. Костомарова, П. Куліша, М. Грушевського, В. Липинського та серед діаспорних учених – Д. Чижевського, І. Лисяка-Рудницького, О. Пріцака, Л. Винара та ін.

Зважаючи на популярні стереотипи та відсутність узагальнюючих досліджень з історії зарубіжної україністики та слов'янознавства, вважаємо актуальним завданням проаналізувати й охарактеризувати творчість видатного українського вченого діаспори ХХ ст. в контексті розвитку англо-американської історіографії – історика, есеїста, філософа, громадського діяча, професора Інституту українських студій при Університеті Альберти (Канада), науковця-ерудита – Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984). У полі зору передусім перебуватимуть праці, присвячені історії Східної Європи, Росії, СРСР, слов'янським народам загалом.

У сучасній українській історіографії образ західної україністики та славістики фактично сформувався на специфічному колі джерел – україномовних рефлексіях та саморефлексіях представників передусім українського еміграційного середовища. Окреслена тема неодноразово порушувалась у працях О. Пріцака, І. Колесник, Н. Яковенко, Я. Грицака, О. Ясь, Н. Лаас, Т. Бевз, В. Яремчука, В. Кравченка та ін. [1–10].

Початок славістичних досліджень в Англії і США припадає на кінець ХІХ ст., однак до середини ХХ ст. славістика (передусім русистика) у науковій та освітній системі США, Канади та Великобританії займала маргінальне становище. Фаховий інтерес до історії Росії, Радянського Союзу та країн Східної Європи спостерігається з другої половини 1940-х рр. Цілком зрозуміло, що основною причиною, яка викликала посилене зацікавлення цим регіоном, стала “холодна війна”, яка характеризувалася ідеологічним, політичним, військовим і соціальним протистоянням США та СРСР [7, с. 11].

Зазначимо, що виникнення Канадського інституту українських студій в Альбертському університеті, Українського наукового інституту Гарвардського університету та українських кафедр у Гарвардському та Торонтському

університетах дали відчутний поштовх процесу подальшої реінтерпретації та реконтекстуалізації українського минулого. Українська історіографія стала набагато відкритішою для інтелектуальних новацій, особливо, коли в західній гуманітаристиці відбувся новий методологічний поворот, пов'язаний з розвитком культуральних студій.

Зрозуміло, що зміни у сфері українських студій, ще не означали, що вони ввійшли до *mainstream*'у західної славістики, русистики, радянології чи європейських студій. Впливовий журнал "Slavic review" відкрив свої сторінки для обговорення української історії лише через п'ять років після здобуття незалежності [10, с. 209].

Уряди та громадськість західних країн очікували від наукових експертів швидких відповідей на поставлені запитання, проте несподівано з'ясувалося, що таких спеціалістів з російської проблематики у західних країнах обмаль. З кінця 1940-х рр. на розвиток слов'язознавчих досліджень почали виділяти значні державні кошти. Відтоді й до середини 1990-х рр. славістика (Slavic studies, в поодиноких випадках Slavonic studies), радянологія (Sovietology) та вивчення регіону Східної Європи (East European studies) постійно отримували чи не найбільші дотації від урядових установ, громадських та університетських фондів. Таким чином, слов'язознавство і передусім радянологія, які за традицією організації наукового життя в англо-американському середовищі вирізнялися за географічним фактором (т. зв. "area studies", "регіональні студії"), а відтак включали в себе вивчення історії, соціології, економіки, політики, права, мови та літератури регіону, стали одними з найбільш популярних наукових спеціалізацій в англо-американському світі [7, с. 12].

Власне зусиллями українських учених, у другій половині ХХ ст. відбувається модернізація західного українознавства, насамперед історіографії, в тому числі й славістики та входження її до західного академічного середовища. Українські історики діаспори відчували гостру потребу в подоланні маргінального статусу української історіографії та виведення її з "інтелектуального гето", в якому вона перебувала. Адже більшість американських дослідників узагалі відмовляла українській історіографії в академічній легітимності, поділяючи в цьому стереотипи та упередження російських істориків, які визначали характер і напрямки розвитку американської славістики в повоєнний період. Як наслідок, науковий доробок українських істориків дуже рідко використовувався західними дослідниками в тих дисциплінах, які, безумовно, могли від цього лише виграти – славістиці, русистиці, радянології [10, с. 209].

Перебуваючи в несприятливому для себе оточенні, українські вчені були змушені, з одного боку, вести боротьбу за збереження власного професійного середовища, а з іншого – давати відповідь на нові інтелектуальні "виклики" сучасності. Складається враження, що в 60-х рр. ХХ ст. налаштованість на ідейнодисциплінарний континуїтет, збереження зв'язку між поколіннями виразно домінували над несміливими спробами ревізії національно-історичного канону. Українська історіографія залишалася зорієнтованою на національно-державницьку парадигму початку ХХ ст. і приділяла мало уваги змінам, які відбувалися в соціально-гуманітарних дисциплінах на Заході.

Ідейний консерватизм і сумніви в науковій респектабельності українських історичних студій в Америці, крім того, зумовлювалися їхнім традиційно тісним зв'язком із політикою. Безпосередня залежність української історіографії від політичної кон'юнктури лише поглибилася в умовах "холодної війни". Цьому сприяли також особливості світогляду багатьох представників української еміграції, сформованого, крім усього іншого, персональним досвідом виживання у тоталітарному суспільстві, безпосередньою участю в політичній, в тому числі збройній боротьбі [10, с. 210].

Американська історіографія не могла не відчувати потреби оновлення власного інструментарію. Цей процес супроводжувався численними інтелектуальними новаціями, зокрема, зверненням до соціальних наук (соціології, політології, економіки, антропології), творів К. Маркса, М. Вебера, представників школи “Анналів” тощо. Методологічні зміни в історіографії торкнулися й таких молодих, але динамічних дисциплін, як американська славістика та радянологія. Приблизно до початку 70-х рр. XX ст. американська радянологія залишалася доменом економістів, політологів і соціологів. Коли нею зайнялися професійні історики, вони сформулювали потребу відмовитися від тоталітаристської парадигми в поясненні радянського феномену, яка домінувала серед американських русистів приблизно до середини 60-х рр. XX ст. [10, с. 210]. Її місце невдовзі посіла інша, так звана модернізаційна парадигма, з якою пов’язаний розвиток “ревізіоністської” школи вивчення історії Росії та СРСР. Чи не найголовнішим інтелектуальним викликом, із яким зіткнулася українська історіографія на Заході в середині XX ст., стала потреба ревізії традиційного національного нарративу, затиснутого в лещатах двох найвпливовіших феноменів модерної доби – націоналізму та комунізму. Необхідно було здійснити реконцептуалізацію та реконтекстуалізацію українського історичного процесу з урахуванням специфіки тогочасної західної гуманітаристики та соціально-політичних наук. Зрозуміло, що тим самим основний акцент мусив бути перенесений з героїзації та віктимізації української історії на пошуки внутрішніх причин власних поразок і невдач [10, с. 211].

Ці та інші нові тенденції уже чітко простежуються у наукових інтересах та творчій спадщині І. Лисяка-Рудницького. Зокрема, увагу історика привертають політичні та національні питання; еволюція української й російської політичної думки; на перший план виходять проблеми ідентичності, мови, ментальності слов’янських народів; вченим актуалізується тема спадкоємності Російської імперії та радянської держави, активізуються дискусії з приводу того, чи СРСР – імперія, і якщо так, то з якими характеристиками, і чи можна в такому разі вважати Україну колонією; спостерігається інтерес і до теми сталінізму як ключової для осмислення всієї історії СРСР; посилюється увага до особливостей національних відносин у СРСР.

Зміни в англо-американському науковому середовищі, які й започаткували власне англomовну україністику (Ukrainian studies) як науково легітимну дисципліну, припадають на другу половину 1960-х рр. [7, с. 20]. Власне визначальним фактором став прихід у науку нового покоління вчених українського походження. Саме у цьому середовищі зародилася ідея відсепарувати інтелектуально та інституційно українознавчу проблематику від російських студій, причому зробити це у спосіб прийнятний і легітимний в очах західної наукової спільноти.

Як результат реалізації на практиці цього проекту в англо-американській освітньо-науковій системі постали такі інституції, як кафедра української історії, заснована у 1968 р. (очільники – Омелян Пріцак, Роман Шпорлюк, Сергій Плохій), кафедра української літератури і кафедра мовознавства з 1973 р. (на першій працював Григорій Грабович, на другій – Майкл Флаер) у Гарвардському університеті, Український науковий інститут Гарвардського університету (США), заснований зусиллями Омеляна Пріцака у 1973 р., Канадський інститут українських студій Альбертського університету, що постав у 1976 р. завдяки активності Манолія Лупула та Петра Саварина. Слід згадати також кафедру українських студій при Торонтському університеті, засновану на початку 1980-х рр., професором якої був Пол Магочій; кафедру української культури та етнографії ім. Гуцуляків при Альбертському університеті (1989); кафедру українських студій Оттавського університету (1993) тощо. Було засновано

періодичні видання нового типу – “Harvard Ukrainian Studies” та “Journal of Ukrainian Studies”, що суттєво посилили існуючу до того англomовну українознавчу періодику – “The Ukrainian Quarterly” та “The Ukrainian Review” [7, с. 21].

Внаслідок цього англо-американські українознавчі наукові інституції опанували період української історії до початку ХХ ст., тоді як історія України ХХ ст. продовжувала перебувати у складі радянології.

Остання за масштабами свого розвитку в англо-американській науці далеко перевищувала скромні зусилля західних українознавців, однак зосереджувалася переважно на Радянському Союзі загалом, не занадто виокремлюючи й толеруючи національну історію [7, с. 21]. До того ж радянологи у методологічній та термінологічній площині часто ототожнювали СРСР лише з Росією, вважали їх чи не синонімічними термінами щодо однієї й тієї ж держави. Це виявлялося, зокрема, у тому, що англо-американські дослідники оперували даними щодо російської території, а висновки, отримані на їх основі, поширювали на весь СРСР. Чи, наприклад, у вживанні окремих термінів, коли росіян називали “титульною національністю”, а всі інші нації та етноси – “національними меншинами”. Такі загалом поширені методологічні викривлення дали підстави деяким зарубіжним ученим критикувати англо-американську історіографію за спрощений підхід до національної проблематики в межах Радянського Союзу та нівелювання національно орієнтованих досліджень, зокрема й україністики [7, с. 22].

Важливим викликом для українських істориків на Заході стало також включення радянської історії в український національний наратив. На практиці це означало подолання дисциплінарних бар’єрів між політичними студіями та традиційною історичною наукою. Отже, необхідно було переосмислити місце й значення радянської доби в українській історії. Ця проблема, як відомо, не розв’язана українською історіографією до сьогодні. Тим важче було її вирішувати в період протистояння двох світових систем, з урахуванням її політичної гостроти та мінливої кон’юнктури. Саме І. Лисяку-Рудницькому вдалося здійснити чи не найбільш проникливий на той час аналіз історичного феномена Радянської України та перспектив її подальшого розвитку [10, с. 211].

Він спробував по-новому осмислити історичний феномен “бездержавності” українського історичного процесу, українсько-російські, українсько-польські та українсько-єврейські відносини, роль радянських інституцій у процесі національного будівництва, а також проблеми, пов’язані з рівнем зрілості національного руху на початку ХХ ст. тощо. Без подібної “синхронізації” українських студій з тогочасною американською славістикою навряд чи став би можливим пізніший конструктивний діалог між ними [10, с. 212].

Те, що вважали за “слабкість” української історії або за її “вади”, порівняно з уявними стандартами європейських держав на кшталт Франції й Англії, мало бути перетворене на “силу” нової історіографії. Власне мінливість кордонів, взаємопроникність культур, історично багатокультурне суспільство може зробити українську історію “модерним” полем дослідженням.

До України, хоча й не виокремлюючи її зі степового простору російського Півдня, концепцію т. зв. фронтиру вперше застосував у 1964 р. американський історик Вільям Мак-Ніл у праці “Європейський степовий фронтір, 1500–1800” [3, с. 168–169; 11]. Вчений використав Веббове поняття Великого фронтиру до суспільств Східної Європи й зосередився на європейсько-османському пограниччі, наголосивши на істотному впливі умов фронтиру на внутрішній розвиток Австрійської, Російської, Турецької імперій, Польського й Угорського королівств, Волоського, Молдавського, Трансильванського князівств Подунав’я, України та Кримського ханства [12, с. 59].

Дослідження привернуло увагу українських діаспорних учених, а І. Лисяк-Рудницький відгукнувся на неї окремою публікацією [13]. Це співпало в часі з відживленням міжвоєнної візії України як простору “між Сходом і Заходом”: вперше на цьому вчений акцентує увагу у доповіді на Слов’янському історичному конгресі 1963 р., пізніше опублікованій як стаття “Україна між Сходом і Заходом” [13]. Прикметно, що для підкріплення своїх міркувань автор звернувся до концепції американського історика Ф. Тернера, називаючи американський Дикий Захід “відповідником українського Дикого Поля”. Зауважимо, що Ф. Тернер уперше висунув тезу про зумовленість індивідуалістичної специфіки американського суспільства відкритими просторами Дикого Заходу. Популярні в Сполучених Штатах “фронтир-студії” Тернерових послідовників переросли після Другої світової війни у міжнародний напрям компаративного вивчення “погранич” – зон, де в “прикордонному взаємообміні” стикаються та взаємно пристосовуються різні культури. Мірою розширення проблематики погранич стала також очевидною “пористість” імперських кордонів, що руйнувало доти панівний в історіографії образ імперії як герметично закритої держави, яка з метрополії контролює всіх і все. Це дало поштовх до виокремлення в студіях над імперіями практично самостійного напрямку, що спеціалізується на дослідженні “внутрішніх кордонів” їхнього простору – стосунків центру з прикордонними зонами, взаємин влади з елітами й народами околиць, механізмів інтеграції околиць до структур імперії [3, с. 168].

На теоретичному та методологічному рівнях упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. у англо-американській історіографії сформувалося кілька наукових концепцій щодо Радянського Союзу – тоталітаристська, ревізійністська, транзитологія, постколоніальна теорія та імперська перспектива та ін. [7, с. 16]. У сучасній історіографії популярністю стали користувалися також культурна історія, історія повсякденності, історія пам’яті, вивчення “сталінської суб’єктивності” тощо [7, с. 18].

Теорія постколоніального розвитку – одна з провідних концепцій у гуманітарній науці останніх десятиліть. Початок їй поклали дослідження Едварда Саїда, зокрема публікація його праці “Орієнталізм” (1978) [14].

Постколоніальна свідомість українських інтелектуалів на Заході була толерантнішою, гнучкішою, ідейно розмаїтою й плюралістичною, ніж скажімо, антиколоніалізм мислення М. Грушевського. Для постколоніальної свідомості характерна рецепція понять “колоніалізм”, “колоніальний”, спроби їх визначення та впровадження низки новітніх понять і формул на кшталт “імперська політична концепція”, “імперська цивілізація”, “малоросіянізація”, “нео-Малоросія” тощо [2, с. 340].

Іван Лисяк-Рудницький порушує дані концептуальні питання у працях “Роля України в новітній історії” [15], “Русифікація чи малоросіянізація” [16], “Радянська Україна з історичної перспективи” [17], “Проти Росії чи проти радянської системи” [18], “Новий Переяслав” [19], “Україна в еволюції радянської системи” [20]. У них учений, на відміну від представників діаспорної літератури й публіцистики, котрі “залюбки лають московський імперіалізм і колоніалізм”, по-новому демонструє ці поняття. Ідеться про основний концепт постколоніальної свідомості – “колоніалізм”. В есе “Роля України в новітній історії” І. Лисяк-Рудницький наголошує, що поняття “колоніалізм” було запозичене “істориками-економістами раннього радянського періоду (М. Слабченко, М. Яворський, О. Оглоблин, М. Волобуєв)” з марксистського арсеналу задля “визначення становища України в колишній царській імперії” [15, с. 149]. І. Лисяк-Рудницький розглядає різні погляди щодо розуміння колоніалізму. Так, якщо М. Слабченко “вважав Україну колонією *sui generis*”, то О. Оглоблин заперечував сам факт того, “що Україна була “колонією Росії””. На

думку О. Оглоблина, Росія проводила “колоніальну політику на Україні, зокрема в царині економічній”, а сам термін “колоніалізм” є “не цілком відповідний для Східної Європи”. І. Лисяк-Рудницький не згоден із текстуальними практиками марксистів, які воліли “кожну форму національного поневолення називати колоніалізмом”. На його думку, поневолення й колоніалізм – не тотожні поняття [2, с. 340]. Як і О. Оглоблин, він не вважає даний термін релевантним для Східної Європи, себто колоніалізму в класичному розумінні тут не було. Термін колоніалізм, на думку вченого, “треба застосовувати тільки в тих випадках, коли держава-метрополія, експлуатуючи завойовану країну у своїх інтересах, не прагне до національної асиміляції населення останньої” [15, с. 158–159]. Іншими словами, І. Лисяк-Рудницький спростовує тезу про колоніальний статус України в межах Російської імперії, проте не відкидає цього явища як такого: “Царська Росія мала справжні колонії, як Закавказзя та Туркестан, але Україну годі зараховувати до них” [15, с. 149]. Учений стверджував, що царська адміністрація розглядала українські землі як корінні провінції імперії і тому забезпечувала в них за допомогою іноземних інвестицій навіть вищі темпи індустріального розвитку, ніж у центральних регіонах країни.

В одній із дискусій, в якій брали участь І. Лисяк-Рудницький та О. Оглоблин, останній у зв’язку із зазначеним твердженням І. Лисяка-Рудницького спочатку зауважив, що висловлювання про колоніальне становище України в Російській імперії лише констатує, що російський уряд проводив в Україні колоніальну політику, однак згодом, відчуваючи, мабуть, суперечливість між формулюванням своєї основної тези і таким її уточненням, погодився, що термін “колоніалізм” не цілком відповідає реаліям Східної Європи.

Отже, у постколоніальному дискурсі І. Лисяка-Рудницького переплетені колоніальні й антиколоніальні структури мислення: з одного боку, імперська адміністрація відносила Україну “до ядра корінних провінцій європейської Росії”, а український Південь за темпами економічного зростання випереджав “московський центр”, з іншого боку, господарська політика уряду була несприятлива для українських інтересів, тобто Україна “несла на собі надмірний податковий тягар”. Відтак, колоніальний тиск був найпомітнішим в економічній сфері [2, с. 341].

Відповідно до постколоніального мислення І. Лисяка-Рудницького, Україна не є російською колонією у класичному розумінні цього слова через присутність в її соціально-політичному житті таких явищ, як російщення та асиміляція. У ХІХ ст. перед українським народом постала “дилема щодо вибору між асиміляцією з російською нацією та утвердженням власної окремої національної індивідуальності” [15, с. 159]. Успіхи асиміляційної політики І. Лисяк-Рудницький пояснював не лише репресивними заходами царського уряду, а більш глибокими, соціально-психологічними чинниками, як-от “велетенський престиж великодержави та блискучої імперської цивілізації”, який зваблював багато українців. Водночас імперська адміністрація “провадила війну на знищення всіх, навіть найбільш невинних, виявів української національної самосвідомості”, “пропонуючи “вірним малоросам” нагоди для кар’єри, визнання та матеріальних користей” [15, с. 160].

За радянських часів Росія стає “законним спадкоємцем традиційної російської державності”, а УРСР – “компромісом між фактом відновленого російського панування” та здобутками Української революції, які “вже не можна було викреслити” [15, с. 165]. До останніх дослідників відносить глибоку “мутацію” духовності українського народу, його перетворення на “модерну націю”, а також зміну структур східноєвропейського простору: “Відродження України [...] поруч із Великоросією і Польщею” [2, с. 342; 15, с. 165].

Зміни після Другої світової війни у Східній Європі знаменували поширення імперської сфери Москви та остаточне здійснення територіальної програми українства – “консолідації всіх земель з українськомовним населенням в одному українському політичному тілі” [16, с. 473]. Попри те, що слово “малорос” вийшло з ужитку, “імперська політична концепція”, яка крилася за цим словом, залишалася чинною. У такому контексті УРСР, за висловом дослідника, “є своєрідною нео-Малоросією” [16, с. 474]. Небезпека полягала у практиках переоцінки російщення й недооцінки “малоросіянізації”. І. Лисяк-Рудницький використовує останній термін як синонім асиміляції. Царській адміністрації вдалося “державно і культурно асимілювати провідні шари населення України, а народні маси консервувати в стані національної пасивності та аморфності” [16, с. 474–475]. Радянський режим також прагне накинути українському народові “спільну з Росією політично-державну свідомість та спільну “високу” культуру”. Саме у цьому й полягає зміст концепції “злиття націй”, “єдиного радянського народу”, констатує І. Лисяк-Рудницький [16, с. 474]. Вчений стверджував, що тоталітарний режим за своєю природою не допускає децентралізації влади, а тому проголошений в Конституції СРСР “радянський федералізм” є насправді фікцією. Разом з тим він наполягав на тому, що реальний федералізм в СРСР все-таки існує, бо має реальний зміст – багатонаціональний склад населення СРСР. Отже, радянські республіки, незважаючи на те, що вони були повністю підпорядковані Кремлю, є національними державами реальних живих народів [21, с. 426]. Радянський федералізм виконував подвійну функцію, підкреслював науковець: з одного боку, він служив конституційним оформленням панування Москви над неросійськими націями Союзу; з другого – сам факт існування окремих республік, що організовані за національними прикметами, стверджує відрубність неросійських народів, скріплює їхню самосвідомість, сприяє їхній кристалізації в модерні нації [21, с. 427].

Ще наприкінці 1950-х рр. І. Лисяк-Рудницький зробив прогноз щодо майбутньої долі тоталітаризму в СРСР. На його переконання, владний режим в СРСР був здатний на “відлиги”, але не на демократизацію, яка порушувала б монополію державної (комуністичної) партії в управлінні єдиною країною. У зв’язку з цим він стверджував, що коли під зовнішніми або внутрішніми ударами заламається політична диктатура в СРСР, то за цим неминуче настане розвал усієї радянської суспільно-господарської системи єдиної країни [22, с. 37].

Під політикою радянізації, вчений передусім вбачав те, що з української історичної пам’яті усунули всі історичні фігури, які символізували автономні чи самостійні прагнення, як-от І. Мазепу, С. Петлюру, М. Грушевського, М. Хвильового чи С. Бандеру. “Це не була політика русифікації в точному розумінні цього слова: російську історію теж було піддано таким маніпуляціям, хоча, зрозуміло, значно меншою мірою. Це була політика советизації” [16, с. 471–476]. Як образно висловився І. Лисяк-Рудницький, що історичний канон радянської України нагадував величезний палац, із постаментів якого усунули більшість історичних фігур, але кожен його кут нагадував про цих “страшних примар” [19, с. 303].

Значимо, що період другої половини 50-х – першої половини 60-х років минулого століття викликав особливий інтерес у вченого. І. Лисяк-Рудницький присвятив йому цикл статей: “Новий Переяслав” [19], “Україна в еволюції радянської системи” [20] і “Проти Росії чи проти радянської системи?” [18], “Переяслав: історія і міф” [23]. Усі статті присвячені аналізу українсько-російських відносин. Автор окремо виділяє період після смерті Сталіна, правління М. Хрушова. Аналізуючи проблеми українсько-російських відносин у повоєнний період, історик переконує в тому, що їх динаміка визначалася не тільки і навіть не стільки зміною вождя, скільки об’єктивними зрушеннями в

самій тоталітарній системі. Оцінки кроків М. Хрущова, які містяться у цих статтях, актуальні для сучасних дослідників. Тепер ми можемо оцінити й те, наскільки мав рацію І. Лисяк-Рудницький у своїх довгострокових прогнозах динаміки українсько-російських відносин. Вчений вірно оцінював внутрішню нестійкість тоталітарної системи в умовах невжиття методів масового терору і правильно підкреслював, що ця нестійкість зумовлена колосальним прихованим потенціалом національно-визвольного руху [20].

Звісно, постколоніальний український дискурс І. Лисяка-Рудницького інший, ніж у західних постколоніальних критиків та незахідних інтелектуалів у площині плураччя колоніалізму на російському імперському ґрунті й національних прагнень України [2, с. 342].

Зрештою, головна різниця, як стверджував І. Лисяк-Рудницький, між Україною та Росією полягає не в мові чи культурі, а в різних політичних традиціях, у різних типах стосунків між суспільством і державою [15, с. 152]. Вчений не знаходив феодальних рис у Московській державі після періоду опричнини царя Івана IV, яка знищила корпоративні права землевласників. Усі соціальні групи в цій державі, у тому числі й привілейовані, однаково потерпали від сваволі монарха в тому, що торкалося безпеки особи і прав власності. На думку вченого, друга, після опричнини “революція згори”, якою були реформи царя Петра I, не внесла нічого істотного в російську державність і соціально-економічну структуру російського суспільства. Незважаючи на вестернізацію, тип російської державності залишався глибоко відмінним від західноєвропейських зразків. І. Лисяк-Рудницький погоджувався з висловом М. Сперанського, що російське суспільство складається з рабів царя – дворян, і рабів дворян – селян-кріпаків.

Історію Росії багато американських учених розглядають як історію національно однорідного обширу, а не як багатонаціональну імперію, що її, з цієї точки зору, треба порівнювати з колишніми Османською та Австрійською імперіями. Більше того, вчений вважав, що наслідком цього є одностороннє та недостатнє розуміння східноєвропейського історичного процесу. Виправлення цього вимагало б глибокої ревізії традиційних історичних перспектив, а цьому заважала велика сила інтелектуальної інертності [15, с. 166]. “Україна є рівночасно і східною й європейською” [15, с. 167].

Таким чином, пошуки власної ідентичності нацією, культурною групою, особистістю завжди сприймаються як прояв інтелектуальної свободи, акт свідомого вибору чи протесту проти будь-якої стандартизації та унормування.

Тож радянологія, як наукова дисципліна у складі англо-американської гуманітаристики та соціальних наук другої половини ХХ ст. була доволі специфічним явищем. Мабуть, це один із найяскравіших прикладів у світовій історіографії, на якому можна вивчати класичну для істориків проблему суб’єктивності історичного дослідження. Адже саме у радянології вплив позанаукових чинників набув таких масштабів, що деякі дослідники взагалі відмовляють розробкам англо-американських спеціалістів на радянську тематику у науковому статусі. З нашого погляду, така категоричність надмірна, адже не слід забувати, що функція радянології полягала таки в максимально правдивій, експертній оцінці СРСР. Істинної інформації потребував насамперед американський уряд – головний спонсор цих досліджень, щоб на їх основі вибудувувати стратегію взаємовідносин із Кремлем [8].

Відзначимо, що в сучасній англо-американській історіографії щороку більшає праць, засадничим принципом яких є означування Радянського Союзу як імперії (“імперія позитивної дискримінації” Тері Мартіна, “імперія націй” Френсіна Гірша, “імперіалізм як вища стадія соціалізму” Юрія Сльозкіна, “імперія пам’яті” Сергія Єкельчика тощо [7, с. 19].

Аналізуючи різні аспекти творчості І. Лисяка-Рудницького із славістичної проблематики, привертають увагу два запитання, з якими свого часу Роман Шпорлюк звернувся до Юрія Шевельова в одному з листів: “Чому українці після Емського указу не створили підпільного навчання української мови, подібно до литовців, які протиставили політиці царизму організований громадський рух, в результаті якого до 1918 р. майже ліквідували неграмотність у суспільстві? Чому сучасні українські професори з Заходу викладають і говорять російською, відвідуючи Київ?” Запитання, зрозуміло, мали риторичний характер. Мабуть, саме тому адресат не дав на них відповіді. Проте подібні питання завжди виникають у переломну добу пошуків нових відповідей на старі проблеми.

Їх можна було спробувати знайти, виходячи за межі власне української історії та звертаючись до студій з минулого регіону Східно-Центральної Європи. У свою чергу, це означало потребу переосмислення відносин українців із їхніми історичними сусідами, передусім поляками та росіянами. Необхідно було поновому переглянути ті компоненти національного нарративу, що сформульовані в часи гострого українсько-польського протистояння. Ця болюча для багатьох учасників українських визвольних змагань 20–40-х рр. ХХ ст. проблема порушена в одному з листів І. Лисяка-Рудницького за 1976 р.: “тепер, коли відійшов у минуле старий конфлікт, стає ясным, скільки ми маємо спільного з поляками й як добре ми можемо з ними розумітися”. Відомо, що саме представники польської та української інтелектуальної еміграції після Другої світової війни започаткували діалог істориків, який сьогодні виглядає цілком успішним, особливо на фоні українсько-російського “діалогу”... [10, с. 211].

Однією з провідних тем у творчості І. Лисяка-Рудницького була проблема українсько-польських стосунків. Учений мав план заохочення докторантів та наукових працівників до дослідження історії польсько-українських стосунків міжвоєнного періоду. Науковець неодноразово виступав на міжнародних конференціях з відповідної славістичної проблематики, брав участь у наукових дискусіях. Так, у вересні 1953 р. на засіданні Ліги незалежності Польщі Іван Павлович виголосив доповідь “Україна і Польща на тлі середньо-східної Європи”. 9 травня 1959 р. виступив на конференції, яку проводив Генеральний секретаріат УГВР та видавництво “Пролог” з доповіддю “Польща й Україна”. Вчений обговорював з редактором паризького польськомовного журналу “Культура” можливість проведення в Мюнхені неофіційної конференції про польсько-українські стосунки.

У 1975 р. І. Лисяк-Рудницький працював у краківських архівах, його цікавили матеріали, пов'язані передусім з історією української політичної думки в Галичині в добу “весни народів” (1848). Учений також познайомився з побутом польського народу, зустрівся з відомими науковцями [9, с. 204]. Враження від перебування в Польщі дали підстави йому зробити висновки, що “передумови для польсько-українського наукового й навіть політичного діалогу більш сприятливі, ніж мабуть коли-небудь” [9, с. 205].

Результатом цих славістичних зацікавлень ученого стали статті, присвячені діяльності поляків-українофілів – церковного і громадського діяча, політичного мислителя Іпполіта Володимира Терлецького, письменника й історика Міхала Чайковського та науковця й викладача Францішека Духінського [24–26]. Праці об'єднує проблема польських впливів на розвиток української суспільної думки у ХІХ ст.

На замовлення НТШ, І. Лисяк-Рудницький у співавторстві з В. Кубійовичем, О. Оглобліним та Б. Кравцівим для “Енциклопедії Українознавства” підготував статті “Поляки на Україні” та “Польща й Україна” [27–28].

Серед наукової спадщини вченого в галузі полоністики слід виокремити також статтю “Польсько-українські взаємини: тягар історії”, надруковану свого

часу в збірнику матеріалів наукової конференції, присвяченій польсько-українським стосункам (Канада, 1977 р.) [29].

Із ключових думок автора, слід назвати наступні твердження: польсько-українські взаємовідносини значною мірою визначили шляхи історичної долі обох народів; незважаючи на численні взаємозбагачення обох народів і випадки взаємодіючої співпраці, поляки й українці в минулому не заснували своїх політичних взаємин на задовільних, а тим більше міцних підвалинах. Ця невдача і затяжні польсько-українські конфлікти в їх результаті мали катастрофічні наслідки для обох народів. Польсько-український конфлікт був насправді головною причиною втрати національної свідомості і Україною і Польщею в двох різних епохах – у XVII ст. та в XX ст. [29, с. 83]; стороною, відповідальною за минулі невдачі в польсько-українських стосунках, учений вважав поляків. “Як правило, сильніша сторона завжди веде перед у визначуванні характеру взаємовідносин між суспільствами. Отже, сильніша сторона несе більшу відповідальність. Історична документація показує несхибно, що Польща від пізнього середньовіччя загалом була сильніша і більш розвинена, ніж Україна” [29, с. 84]

При цьому, І. Лисяк-Рудницький не знімав вини і з українців у польсько-українських відносинах, зазначаючи, що “нездібність поляків і українців поприятельськи розв’язати свої розходження вже двічі спричинила знищення України і Польщі і мостила шлях російському тріумфові” [29, с. 104].

Найбільшою перешкодою до польсько-українського порозуміння, – на думку вченого, – була неспівмірність національно-політичних програм обох сторін у своїй основі. Новітня українська політична думка спиралася на поняття етнічної національності та етнічно-мовних границь. Це не обов’язково означало політичне самостійництво. Більшість українських політичних мислителів і публіцистів XIX ст. не виходила поза вимогу культурного самовиявлення та обмеження самоуправління для українського народу в межах існуючих імперій, Росії та Австро-Угорщини. Натомість польські політичні ідеології базувалися на концепції історичного легітимізму, відновлення історичної Речі Посполитої в кордонах 1772 р. “Українські і польські територіальні претензії були настільки цілковито суперечні, що примирення через будь-який прагматичний компроміс було неможливе” [29, с. 94].

Розглядаючи період української національної революції 1917–1921 рр., вчений виділив у польсько-українських стосунках три етапи: 1) національно-культурна автономія польської меншини в Україні; 2) польсько-українська війна за Східну Галичину в 1918–1919 рр.; 3) союз між Польщею Пілсудського та Україною – Петлюри проти Радянської Росії в 1920 р. [29, с. 98]. Загалом історик позитивно оцінив політику Центральної Ради щодо національних меншин, назвав її кращим епізодом в історії польсько-українських взаємин. Докладно проаналізувавши ці взаємовідносини у зазначений період, І. Лисяк-Рудницький робить висновки про існування паралелей у польсько-українських стосунках XVII–XVIII ст. та XX ст. Зокрема, Ризький договір, на його думку, нагадував Андрусівську угоду 1667 р., оскільки обидва означали поділ України між Росією і Польщею. У XVIII ст. Правобережна Україна була “млиновим каменем на шії Речі Посполитої. Це ж саме можна сказати й про Галичину та Волинь у 20-х і 30-х рр. XX ст.”. Остаточний результат був також подібний в обох випадках: Польща, яка вперто прагнула віддати західноукраїнські землі вільній Україні, була вкінці змушена передати їх Російській імперії або Радянському Союзу; і сама Польща потрапила під російське панування [29, с. 104].

Завдяки активній участі І. Лисяка-Рудницького у наукових конгресах і конференціях, вченого добре знала міжнародна наукова громадськість. Особливу увагу привертають дискусійні виступи І. Лисяка-Рудницького під час

Інтернаціонального Конгресу історичних наук у Стокгольмі (Швеція, 21–28 серпня 1960 р.) та XII міжнародного історичного конгресу у Відні (29 серпня – 5 вересня 1965 р.). У рамках роботи цих конгресів, учений брав участь у дебатах Комісії Слов'янських студій (17–20 серпня 1960 р.) [30, с. 409]. Викликають інтерес його коментарі щодо виступів проф. О. Галецького (США) на тему “Проблема федералізму в історії Східно-Середньої Європи”, Е. Гельцле (Німеччина) “Проблема війни у Російській революції 1917 р.”, а також у зв'язку з виходом праць професора О. Галецького “Границі й поділові лінії європейської історії” та Й. Мацурека “Історія східних слов'ян” [30, с. 410–411; 21, с. 423]. Вчений підкреслює, що дослідження Й. Мацурека єдине серед наукових праць, в якому подається порівняльне дослідження історії трьох східнослов'янських народів, які автор розглядає незалежно, не підпорядковуючи один одному. Із резюме І. Лисяка-Рудницького випливає, що він схвалює порівняльний метод при дослідженні подібних тем [21, с. 423].

Власне, як університетський професор Сполучених Штатів, учений стояв перед практичною педагогічною проблемою: як наблизити американських студентів до розуміння східноєвропейського світу, який був для них “далеким і екзотичним”. І. Лисяк-Рудницький пропонує класифікувати народи Східної Європи за такими принципами: мовним (слов'янські і неслов'янські народи); релігійним (народи візантійської і латинської традиції, при цьому слід враховувати впливи протестантизму (наприклад, у Прибалтиці, Угорщині) та ісламу (Боснія, Албанія)); структурно-суспільним: народи, в яких основна суспільна традиція шляхетська, аристократична (поляки, угорці) та селянські, “плебейські” народи (болгари, українці). При цьому в окрему групу вчений пропонує зараховувати чехів, які єдині серед східноєвропейських народів мали сильну автохтонну міщанську верству буржуазії. До четвертого вагомого фактору І. Лисяк-Рудницький відносить вплив спадщини, що залишилась внаслідок правління трьох імперій: Османської, Австрійської і Російської. “Візьмім такі далекі одна від одної країни, як Латвія і Грузія, або Буковина і Словенія. В одній парі країн ми знайдемо спільні риси, що їх закарбувало на них російське панування, а в другій австрійське” [21, с. 424]. Далі вчений підкреслює, що, наприклад, поляки й чехи, котрі споріднені за мовою, глибоко відрізняються традиційною суспільною структурою. Зате поляки й угорці, що розмовляють кардинально відмінними мовами, мають дуже подібні шляхетські суспільні традиції. Серби й хорвати мають одну мову, але здиференційовані релігійно-культурними традиціями та турецькою політичною спадщиною в одному випадку й габсбурзькою – у другому [21, с. 424].

Як бачимо, вчений застосовував порівняльний метод дослідження для визначення місця кожного східно- й центральноєвропейського народу в загальному історичному процесі. Не заперечуючи ваги лінгвістичного фактора, історик підкреслював вагомість інших чинників, що диференціювали різні слов'янські й неслов'янські народи.

Порівняльний аналіз вчений яскраво застосовував, досліджуючи Французьку і радянську революції, критично ревізуючи, серед іншого, основні тези книжки відомого американського історика, професора Гарвардського університету Крейна Бринтона “Анатомія революції” [22, с. 29–37].

Серед інших аспектів дискусії на славістичну тематику, що порушувалися на згаданих вище конгресах і з якими був добре обізнаний І. Лисяк-Рудницький – це проблеми духовного розвитку Росії у другій половині XIX ст. [30, с. 413], особливості національних питань в Габсбурзькій монархії [30, с. 417], тема “Федералізм і федеральна держава в історії” [21, с. 425], питання методології історії та ін.

Заперечуючи формаційний підхід до історії, І. Лисяк-Рудницький застерігав, що відмова від марксистської “глобальної” періодизації історії не мала означати повернення до “локальних” схем, зокрема тих, що розвивалися українськими істориками дореволюційного часу і згідно з якими українська історія поділялася на “княжу добу”, “литовсько-польську”, добу “козацької держави” й “добу національного відродження”. У цих схемах він убачав штучну ізоляцію вітчизняної історії від широкого історичного контексту. Разом з тим він був згідний з висновком українських дореволюційних істориків, що середньовічна доба в Україні тривала довше, ніж на Заході (до Люблінської унії 1569 р.) [13, с. 7–9].

Можна підсумувати, що з ідейної точки зору англо-американська славістика та радянологія сформувалися під впливом кількох факторів. Безумовно, що визначальні позиції серед них займала політична еміграція з Радянського Союзу та країн Східної Європи. З революційної Росії виїхало чимало осіб, багато з яких були представниками інтелектуальних професій – професори, викладачі, науковці, філософи, письменники тощо. До Другої світової війни їхні фахові знання з російської і регіональної східноєвропейської історії не мали на Заході значного суспільного попиту, хоча частина з них отримала місця на кафедрах провідних американських університетів ще у 1920–1930-х рр. Ситуація суттєво змінилася з початком “холодної війни”. Власне англо-американські інтелектуали не були спроможні задовольнити тогочасну нагальну потребу в спеціалістах-слов’янознавцях. Відтак, на деякий час на перші позиції вийшли російські емігранти, котрі передусім взяли на себе функцію виховання нового покоління експертів-радянознавців, слов’янознавців і русистів, – Г. Вернадський, М. Карповіч, М. Ростовцев, Л. Страховський, Д. Святополк-Мірський, М. Трофімов, М. Флорінський та ін. Саме від своїх російських учителів перші повоєнні радянознавці перейняли не лише концептуальне, методологічне та термінологічне бачення усього регіону, а й певні національні та культурні стереотипи сприйняття російської й радянської історії [7, с. 15].

Зауважимо, що на сучасному етапі право на самостійність в англо-американській історіографії здобули лише такі періоди історії України, як ранньомодерний (який власне ставить питання появи українців як модерної нації) і пострадянський (коли для зарубіжного дослідника Україна з’явилася на політичній карті світу). Радянський період української історії все ще продовжує перебувати в ширшому інтелектуальному просторі вивчення Радянського Союзу загалом.

Проте до сьогодні українська історія на Заході, як і зовнішня політика української держави, постійно “затримується” між європейською та євразійською парадигмами своєї інтерпретації. Наскільки складний та суперечливий досвід подолання західним українознавством комплексу провінціалізму може бути цікавий для сучасної України? Відповідь на це питання залежить від того, як самі українські вчені розуміють стан своєї науки. Це запитання очевидно неодноразово ставив перед собою й І. Лисяк-Рудницький.

Омелян Пріцак припускає, що кількість англомовних читачів творів ученого свого часу переважала, над україномовними. Це стосується й реакції, тобто наукових дискусій, викликаних творами вченого. Вони переважно велися на сторінках англомовних видань, таких, як “Slavik Review”, “Harvard Ukrainian Studies”. Без перебільшення можна стверджувати, що приблизно десять англомовних есеїв І. Лисяка-Рудницького міцно увійшли у міжнародну історіографію й стали базовою лектурою як для студентів, так і викладачів історії Східної Європи на американському континенті [1, с. XVII]. У цьому зв’язку констатуємо, що вчений доклав багато зусиль для поширення об’єктивної інформації про найважливіші проблеми слов’янської й української історії для

читачів неукраїнців. Не забуваймо й того факту, що Гарвардська українська програма багато в чому завдячує своїм успіхом І. Лисяку-Рудницькому. Він “відкрив” світу і підготував О. Субтельного та З. Когута, які згодом стали відомими в Україні істориками.

Творчість ученого, присвячена важливим сторінкам слов'янської проблематики на сьогодні займає гідне місце серед слов'янознавчих досліджень зарубіжної історіографії. Олексій Ясь у публікації “Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр. у світлі рефлексій її репрезентантів”, досліджуючи дискусії в українському еміграційному середовищі щодо майбутнього діаспорної науки, пишучи про І. Лисяка-Рудницького, відносить його до т. зв. модерністів, які виступали за найшвидшу інтеграцію до західного наукового середовища [5, с. 347].

Проте на практиці тривалий час перемагала традиціоналістсько-консервативна тенденція. Зважаючи на адаптаційний період у нових країнах, українці фактично втратили час, коли спеціалісти-слов'янознавці були найбільш актуальними в англо-американській історіографії. Проте й самі українці не поспішали включатися до системи англо-американської науки, вбачаючи своє завдання не в інтеграції до міжнародного наукового простору, а в збереженні чистоти наукової, мовної та інтелектуальної традиції українських суспільствознавчих наук. Складається враження, що українські наукові емігранти з відновленими чи новопосталими – Науковим товариством імені Тараса Шевченка, Українською Вільною Академією Наук в Америці та Канаді тощо – діяли в ізолюваному науково-інтелектуальному просторі, що не перетинався з англomовною славістикою, яка саме знаходилася у процесі свого соціально-інституційного та теоретично-методологічного становлення [7, с. 20].

З огляду на події, що відбуваються в Україні сьогодні, коли відповідальним українським політикам й інтелектуалам не залишається іншого шляху до єдності України, як через розкриття потенціалу її багатоманітності, знову стають актуальними слова І. Лисяка-Рудницького: “кроком у цьому напрямі було б плекання широкого погляду на історію, що охоплював би всі аспекти нашого минулого, навіть ті, які свого часу вважалися несумісними. Потрібний такий спосіб мислення, який дає змогу мати в Лондоні одночасно пам'ятники Карлові I й Оліверові Кромвелю. Така постава не означає, що не можна критикувати окремих осіб, угруповання чи ідеї або ставати на якусь із двох протилежних сучасних позицій. Але вона вимагає всеохопного підходу, при якому минулі й сучасні надбання та матеріальні досягнення нації розглядаються як спільне надбання, а не як заслуга якоїсь одної фракції. І, навпаки, це також передбачає готовність узяти на себе частку моральної відповідальності за помилки і хиби своєї нації, навіть якщо їх припустилися окремі групи або особи” [31, с. 92–93].

Список використаних джерел

1. *Пріцак О.* Іван Лисяк-Рудницький як учений і “комунікатор” / О. Пріцак // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – К.: Основи, 1994. – С. XIII–XX.
2. *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія / І. Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.
3. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 375 с.
4. *Грицак Я.* Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад / Я. Грицак. – К.: Критика, 2011. – 350 с.
5. *Ясь О.* Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр. у світлі рефлексій її репрезентантів / О. Ясь // Ейдос. Альманах теорії та історії. – Вип. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 333–357.
6. *Ясь О.* Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр.: проблема поколінь та організація дослідницької праці / О. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Ч. 5 / Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 10: Об'єднаний випуск зб. наук. праць на пошану акад. В. А. Сиоля: У 2 ч. – Ч. 2: Історіографія. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2000. – С. 352–391.
7. *Лаас Н.* Характеристика етапів та особливостей вивчення радянознавчої та українознавчої

проблематики гуманітарними науками англо-американських країн у другій половині ХХ ст. / Н. Лаас // Електронний ресурс. [Режим доступу]: http://histans.com/JournALL/xxx/xxx_2012_17/3.pdf 8. *Лаас Н.* Соціальна історія СРСР в американській історіографії: теоретичні дискусії 1980–2000-х років / Н. Лаас // Електронний ресурс. [Режим доступу]: <http://historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/410-natalia-laas-sotsialna-istoriia-srsv-v-amerykanskkii-istoriohrafii-teoretychni-dyskusii-19802000-kh-rokiv> 9. *Бевз Т., Яремчук В.* Проблема україно-польських стосунків у працях І. Лисяка-Рудницького / Т. Бевз, В. Яремчук // Гілея. – Вип. 3. – 2005. – С. 204–213. 10. *Кравченко В.* Листування Романа Шпорлюка з Іваном Лисяком-Рудницьким і Юрієм Шевельовим (1962–1982 рр.) / В. Кравченко // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – Вип. 9–10: Patria / За ред. В. Кравченка. – Харків: ТОВ “НТМТ”, 2008. – С. 208–214. 11. *McNeill W. H.* Europe’s Steppe Frontier. 1500–1800. – Chicago, 1964. – 264 р. 12. *Чорновол І.* Теорія компаративних фронтів // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Вип. 3. – 2009. – С. 41–66. 13. *Лисяк-Рудницький І.* Україна між Сходом і Заходом // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – К.: Основи, 1994. – С. 1–9. 14. *Saïd E.* Орієнталізм / Е. Саїд. – К.: “Основи”, 2001. – 511 с. 15. *Лисяк-Рудницький І.* Роля України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – К.: Основи, 1994. – С. 145–172. 16. *Лисяк-Рудницький І.* Русифікація чи малоросіянізація // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – С. 471–476. 17. *Лисяк-Рудницький І.* Радянська Україна з історичної перспективи // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – С. 457–469. 18. *Лисяк-Рудницький І.* Проти Росії чи проти радянської системи? // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – С. 319–332. 19. *Лисяк-Рудницький І.* Новий Переяслав // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – С. 285–305. 20. *Лисяк-Рудницький І.* Україна в еволюції радянської системи // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – С. 307–317. 21. *Лисяк-Рудницький І.* Довкола міжнародного історичного конгресу у Відні // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – С. 419–435. 22. *Лисяк-Рудницький І.* Французька і советська революції // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – С. 29–37. 23. *Лисяк-Рудницький І.* Переяслав: історія і міф // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – К.: Основи, 1994. – С. 71–82. 24. *Лисяк-Рудницький І.* Іполіт Володимир Терлецький / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – К.: Основи, 1994. – С. 221–250. 25. *Лисяк-Рудницький І.* Козацький проект Міхала Чайковського під час Кримської війни: аналіз ідей // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – К.: Основи, 1994. – С. 251–264. 26. *Лисяк-Рудницький І.* Франтішек Духінський і його вплив на українську політичну думку // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – К.: Основи, 1994. – С. 265–280. 27. *Кравців Б., Кубійович В., Оглоблин О., Лисяк-Рудницький І.* Поляки на Україні // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Гол. ред. В. Кубійович. – Париж, Нью-Йорк, 1993. – Т. 6. – С. 2215–2228. 28. *Ждан М., Кравців Б., Кубійович В., Оглоблин О., Лисяк-Рудницький І.* Польща і Україна // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Гол. ред. В. Кубійович. – Париж, Нью-Йорк, 1993. – Т. 6. – С. 2236–2357. 29. *Лисяк-Рудницький І.* Польсько-українські стосунки: тягар історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – К.: Основи, 1994. – С. 83–110. 30. *Лисяк-Рудницький І.* Дискусійні виступи на міжнародному історичному конгресі // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – С. 409–418. 31. *Лисяк-Рудницький І.* Напрями української політичної думки // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – С. 63–93.

Ирина Федорив

**НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ ИВАНА ЛЫСЯКА-РУДНИЦКОГО В КОНТЕКСТЕ
СЛАВИСТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА АНГЛО-АМЕРИКАНСКОЙ
ИСТОРИОГРАФИИ**

В статье автор анализирует отдельные концептуальные, в том числе методологические, положения с научного наследия известного украинского ученого И. Лысяка-Рудницкого, касающиеся славистической тематики. Внимание привлекли труды ученого, посвященные истории Восточной Европы, России, СССР, славянским народам в целом.

Ключевые слова: Иван Лысяк-Рудницкий, диаспора, историографический дискурс, славистика, советология.

Iryna Fedoriv

**THE SCIENTIFIC HERITAGE OF IVAN LYSIAK-RUDNYTSKYI IN THE CONTEXT
OF SLAVIC DISCOURSE OF ANGLO-AMERICAN HISTORIOGRAPHY**

In the article the author analyzes some conceptual and methodological provisions of the scientific heritage of the famous Ukrainian scientist Ivan Lysiak-Rudnitskyi related to Slavic subject. Attention has been attracted to the works of the scientist devoted to the history of Eastern Europe, Russia, the USSR, the Slavic people in general.

Key words: Ivan Lysiak-Rudnitskyi, diaspora, historiographical discourse, Slavic studies, Sovietology.

УДК 929(477.83/.86)–058.239

Сана Стрельбицька

МИКОЛА ГАНКЕВИЧ – ГАЛИЦЬКИЙ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ ТА ПРОФСПІЛКОВИЙ ДІЯЧ

У статті висвітлено участь М. Ганкевича у розбудові політичної системи Галичини на зламі ХІХ–ХХ ст. Проаналізовано особливості формування суспільно-політичних поглядів відомого українського діяча М. Ганкевича. З'ясовано його роль у партійно-політичному й громадському житті Галичини.

Ключові слова: Русько-українська радикальна партія, Галичина, Українська соціал-демократична партія, профспілка.

Микола Ганкевич – відомий український політичний і профспілковий діяч, діяльність якого, головним чином, була пов'язана зі Львовом і Галичиною. В історію Галичини він увійшов як ідеолог австромарксизму в українській соціал-демократії, організатор робітничого руху в австрійській провінції, перший голова та засновник Української соціал-демократичної партії Галичини (УСДП), журналіст, співзасновник партійних друкованих органів УСДП – газет “Воля”, “Земля і Воля” у 1900–1912 рр.; заступник голови Головної Української Ради (ГУР) в 1914–1915 рр. і віцепрезидент Загальної Української Ради у Відні (1915–1918 рр.), а з 1918 р. – член Української Національної Ради. М. Ганкевич в українській історії був активним прихильником боротьби за національну свободу і соціальну справедливість.

Обрана тема є малодослідженою, оскільки суспільно-політичну та профспілкову діяльність М. Ганкевича історики розглядали фрагментарно та епізодично, переважно, висвітлюючи суспільно-політичні процеси у Галичині другої половини ХІХ ст. – першої третини ХХ ст. Окремі аспекти досліджуваної проблеми знайшли відображення в працях Я. Грицака [5], О. Жерноклеєва [8; 9], І. Сохоцького [16], І. Чорновол [20] та деяких інших.

Метою статті є аналіз партійної та профспілкової діяльності М. Ганкевича в контексті суспільно-політичного розвитку Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Микола Ганкевич народився 16 травня 1869 р. в м. Снятин (тепер – Івано-Франківська область) в сім'ї священика. Після закінчення Тернопільської гімназії навчався у Львівському університеті на філософському, а згодом на юридичному факультетах. Упродовж усього життя працював службовцем Львівської “Каси хорих” (найбільша державна страхова компанія – С. С.), поєднуючи роботу з політичною діяльністю в УСДП.

Політизація українського руху та зародження ідей політичної самостійності України відбувалися в умовах, коли українське питання в Галичині було фактом першочергового значення. Це виявлялось у трьох площинах: загальнодержавній, як прагнення австро-угорських правлячих кіл використати українське питання у протистоянні з Росією, уникнути радикалізації українського руху, перетворити його в деструктивну силу; міжнаціональних відносинах у краї, оскільки піднесення українського руху робило неминучою зміну системи відносин із поляками; загальноукраїнській, бо перспективною ставала реалізація ідеї перетворення Галичини в “український П'ємонт”.

Микола Ганкевич зацікавився політикою, зокрема соціалістичними ідеями ще у старших класах гімназії, будучи членом молодіжного таємного гуртка. З 1890 р. М. Ганкевич налагоджував контакти між тернопільськими та львівськими гімназистами, діяльність яких переважно стосувалася розповсюдження соціалістичної літератури [19, с. 188]. Згодом, як студент він увійшов до складу лівого угруповання, яке еволюціонувало у напрямі марксизму й соціал-

демократичних ідей. Погляди членів групи пропагував український соціалістичний журнал “Товариш”, у редколегію якого входили І. Франко, М. Павлик, В. Будзиновський, О. Маковей, С. Козловський [19, с. 280].

Микола Ганкевич, разом з І. Франком та М. Павликом, а також частиною студентів-марксистів стали засновниками у 1890 р. першої української політичної партії (т. зв. “модерної партії”) – Русько-Української радикальної партії (РУРП).

Микола Ганкевич, В. Охримович, В. Будзиновський та інші представляли “молоду частину” (“національні радикали”) РУРП.

“Молода частина” РУРП заявила про себе вже на установчому зїзді партії, коли, під її впливом, до програми партії було включено “максимальну вимогу” про “зміни способу виробництва у відповідності з досягненнями наукового соціалізму” і встановлення “колективної організації праці та колективної власності на засоби виробництва” [14]. Тоді ж постало питання організаційного оформлення “національного ідеалу”. За твердженням дослідника О. Жерноклеєва, “молоді” вимагали включення до програми постулату про незалежність України [9, с. 147]. Однак, така вимога стала програмною лише у 1895 р., після видання книги Юліана Бачинського “Ukraina Irredenta”.

У середовищі галицьких радикалів зароджувалася й українська соціал-демократична партія, що було викликано як посиленням лівих тенденцій у галицькому соціумі, так і загально-австрійськими обставинами. В державі відбувалися процеси федералізації соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА) за національними ознаками, які призвели до перетворення галицької соціал-демократії у польську національну секцію. В таких умовах, частина українських соціал-демократів, серед них і М. Ганкевич, вважали за необхідне заснувати окрему Українську соціал-демократичну партію Галичини. Така перспектива була цілком реальною, оскільки створення нової національної політичної організації відповідало програмі СДРПА.

У цей час про діяльність М. Ганкевича відомий політичний діяч Кость Левицький писав: “Його змаганням було: організувати українських робітників у містах, щоб вони почувалися українцями і на основі соціально-демократичної програми добували кращу долю для себе та підносили і скріпляли професійну організацію робітників. Цій організації він присвятив ціле своє життя: становище, посаду і всякі вигоди життя... При своїй соціалістичній діяльності Ганкевич ніколи не заперечував національної ідеології українського народу та завжди по своєму розумінні їй служив вірно” [9, с. 148].

Микола Ганкевич з однопартійцями І. Франком, М. Павликом у вересні 1896 р. скликали таємні збори українських робітників у Львові, на яких вирішено заснувати українську соціал-демократичну партію. У виданому 17 вересня 1896 р. “Поклику до робітників русинів”, повідомлялося про намір створити окрему, українську соціал-демократичну партію. З 1 січня 1897 р. почав виходити друкований орган українських соціал-демократів – газета “Robitnyk” (українською мовою в латинській транскрипції), редактором якої став Микола Ганкевич. У програмній статті, опублікованій в січні 1897 р., підкреслювалося, що “для нас, русинів-українців, тим симпатичніший прапор соціал-демократії, що на нім видніється знамя національної свободи”. М. Ганкевич спільно з Є. Левицьким розробив проект програми нової партії, однак через політичні розбіжності між “молодими” і “старшими” радикалами вже на початку 1897 р. оргкомітет із творення УСДП розпався, випуск газети припинився, а М. Ганкевич перейшов до Польської соціал-демократичної партії Галичини і Сілезії (ППСДГС) [5, с. 95–98].

“Молоді” радикали здійснили декілька спроб перетворення радикальної партії у соціал-демократичну. Остаточо, УСДП була заснована радикалами-

марксистами М. Ганкевичем, С. Вітиком, Ю. Бачинським та іншими на конференції 17 вересня 1899 р. у Львові як автономна національна секція СДРПА. М. Ганкевича обрано до виконавчого комітету УСДП і делегатом на VI конгрес СДРПА, який відбувся 24–29 вересня 1899 р. в м. Брюнн (нині – Брно).

Теоретичні засади побудови УСДП Галичини були прийняті на вересневій 1899 р. конференції у Львові, яка затвердила Гайнфельдську програму австрійської соціал-демократії і, таким чином, визнала нову партію автономною секцією СДРПА. На VI з'їзді СДРПА М. Ганкевич від імені українських соціал-демократів заявив, що партія вважає повне національне визволення і рівноправність передумовою дійсного інтернаціоналізму, тому “українські соціал-демократи змагатимуться до національної свободи свого народу, щоби возз'єднаний і звільнений український народ став поряд з іншими націями як рівноправний член” [9, с. 149].

Формально члени з'їзду не заперечували проти національних заяв, які були опубліковані у матеріалах. Це, у свою чергу, означало фактичне визнання права націй на самовизначення. Однак, національні тези не увійшли в затверджену з'їздом Брюннську національну програму СДРПА, яка передбачала перебудову політичних партій соціал-демократичного спрямування Австро-Угорщини на засадах національно-територіальної автономії. Натомість, УСДП вважала заяви М. Ганкевича програмними фактично до закінчення австрійського періоду своєї історії [9, с. 149].

1 січня 1900 р. Микола Ганкевич розпочав видавати партійний друкований орган УСДП у Львові – газету “Воля”, одночасно виконуючи обов'язки відповідального редактора. У програмній передовій статті, опублікованій у першому номері видання, вказувалося: “Наша програма, наша ціль ясна. Повна воля політична, само державність люду, демократія; перехід землі і фабрик на власність загалу; визволення люду з темноти, доступ кожного до науки, до світла” [2].

Однак процес становлення українського соціал-демократичного руху виявився складним та тривалим, труднощі обумовлювалися нечисленністю національного робітництва, його розпорошеністю та багатонаціональним характером. Перший зїзд УСДП відбувся лише в 1903 р.

Послідовний марксист М. Ганкевич одночасно відрізнявся стійким інтернаціоналізмом. Очолюючи УСДП, він паралельно керував Львівським міським комітетом ППСДГС, редакцією соціалістичної газети “Głos”, і разом з С. Вітиком входив до керівництва ППСДГС. Проте, українська соціал-демократична партія залишалася маловпливовою.

Упродовж 1903–1904 рр. М. Ганкевич співпрацював з Революційною українською партією та її закордонним комітетом, брав участь в 4-ому Амстердамському і 6-ому Штутгартському конгресах II Інтернаціоналу. У 1913 р. – першій половині 1914 р. підтримував тісні стосунки з Українським інформаційним комітетом, який створив українець з Наддніпрянщини А. Жук.

Створення УСДП відбувалося під безпосереднім впливом Миколи Ганкевича. 1 зїзд УСДП, 21–22 березня 1903 р., одноголосно прийняв Віденську програму австрійської соціал-демократії (програма була затверджена V зїздом СДРПА в 1901 р.), націлив партію на реалізацію програмних соціальних й національних завдань. З ініціативи М. Ганкевича партія прийняла участь в роботі II Інтернаціоналу. Готуючись до участі в 4-ому конгресі (1904 р., Амстердам) М. Ганкевич мав представляти галицьку УСДП і одночасно Революційну українську партію, яка діяла на підросійській Україні. Саме він запропонував створити єдину делегацію українських соціалістів з обох сторін російсько-австрійського кордону, беручи приклад з польської делегації (польська делегація представляла національні соціал-демократичні партії, які діяли на польських

землях у складі Росії, Пруссії та Австро-Угорщини – С. С.). Однак, конгрес не визнав спільної української делегації, оскільки право окремих делегацій було закріплене виключно за “державними” націями, а польська делегація стала єдиним винятком. Конгрес рекомендував українським делегатам увійти до складу будь-якої секції, що вже існувала [8, с. 58–59]. М. Ганкевич висловив протест проти такого рішення Конгресу, оскільки вважав, що може представляти інтереси виключно українських соціал-демократів. Він відмовився від свого мандату, а другий делегат РУП Є. Голіцинський увійшов у делегацію РСДРП. Такі дії делегата, як і відмова РУП від “самостійницьких постулатів” і перехід на автономістичні позиції, відобразились на М. Ганкевичу, який виступав за незалежність України. В подальшому, він відійшов від безпосередньої співпраці з РУП [17, с. 9–10].

Активізація соціал-демократичного руху в Галичині була викликана подіями російської революції 1905–1907 рр. В Австро-Угорщині і Галичині, зокрема, суспільно-політичний рух був націлений на досягнення прямого виборчого права в Державну раду – австрійський парламент. Проблема полягала в тому, що галицька громадськість вимагала ліквідації куріальної виборчої системи в парламент та введення в державі демократичного загального виборчого права (за куріальною системою вибори проводились по 4 куріях, приналежність до яких визначалися соціальним статусом і майновим цензом – С. С.).

Події російської революції пришвидшили відкриття роботи II з’їзду УСДП, який відбувся 27–28 січня 1906 р. у Львові. У доповіді М. Ганкевича вказувалося на причини революції в Росії, перспективах такого руху, націленості на ліквідацію самодержавства. В резолюції з’їзду підкреслювалося, що повалення царату принесе свободу і простір робітничому народу в його боротьбі за краще життя, створить пригніченим народам умови вільного розвитку, можливість боротьби за свободу і політичну незалежність. В резолюції також висловлювалась солідарність з Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП), яка діяла на Наддніпрянській Україні [3].

У 1907 р. масові виступи за реформу виборчої системи закінчились введенням в Австро-Угорщині нового виборчого закону. Перші вибори, згідно нового закону відбулися в червні 1907 р. Як депутат до австрійського парламенту М. Ганкевич балотувався у львівському міському виборчому окрузі. Його висував Львівський міський комітет Польської соціал-демократичної партії (до 1893 р. – соціал-демократична партія Галичини і Сілезії (СДПГС), а з грудня 1899 р. – Польська соціал-демократична партія Галичини і Сілезії (ППСДГС). Однак, керівництво ППСД відхилило кандидатуру М. Ганкевича, мотивуючи це тим, що він українець, а міські виборчі округи – польські [21, с. 452]. Таке рішення викликало обурення як самого М. Ганкевича, так і членів УСДП. Справа набула значного суспільного резонансу. Частина українських соціал-демократів навіть хотіла офіційно висунути кандидатуру М. Ганкевича проти Г. Діаманда, якого висувала ППСД у цьому окрузі. Однак, М. Ганкевич відмовився балотуватися всупереч позиції ППСД [6].

В історичних дослідженнях відмічено, що М. Ганкевич, будучи засновником і лідером УСДП, залишався одночасно активним членом і керівником Польської соціал-демократичної партії в Галичині та Львові. Історики О. Жерноклеєв й І. Райківський пояснювали це тим, що польський національно-визвольний рух взагалі, а соціал-демократію як важливу його складову, він розглядав як головного союзника в боротьбі проти російського самодержавства, в поваленні якого внаслідок революції вбачав головну умову національного і соціального визволення і воз’єднання України.

У практичній політичній діяльності М. Ганкевич приймав участь у масових робітничих зібраннях, керівництві страйковим рухом, які, як правило, були

ініційовані ППСД. В умовах значної полонізації галицьких робітників, вагомої питомої ваги польських робітничих ремісників, партійна робота проводилася польською мовою. М. Ганкевич втілював її через існуючі профспілкові організації, культурно-просвітні товариства, “каси хорих” та інші робітничі об’єднання, які мали польський характер і підпорядковувалися ППСД [9, с. 154].

Орієнтація старшого покоління членів УСДП, серед них М. Ганкевича, на польський національний рух, викликала незадоволення в середовищі соціал-демократів, які влилися в партію в період підйому руху в 1905–1907 рр. Вони вимагали повного звільнення від польського впливу і цілковитої самостійності від ППСД. До таких діячів належали В. Левинський, В. Темницький, Л. Ганкевич та інші. 14–15 березня 1909 р. у Львові відбувся III з’їзд УСДП, на якому “молоді” зміцнили свої позиції. Щоб “прив’язати” М. Ганкевича до Української соціал-демократичної партії, вони вирішили обрати його головою УСДП. При цьому, М. Ганкевич залишався керівником міського комітету ППСД у Львові, редактором газети “Głos”, і таким чином, докладав значні зусилля для розвитку польського соціал-демократичного руху. “Молоді” виступали проти такої позиції М. Ганкевича, яка, згідно їх переконань, ставила УСДП у підпорядкування до ППСД [8, с. 97–98].

Дискусію в середовищі галицьких демократів викликала брошура Ю. Бачинського “Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині” (Львів, 1910). Автор звинуватив ППСД у ворожості до українського соціал-демократичного руху, а “старих” лідерів УСДП М. Ганкевича і С. Вітика в “політичному гермафродизмі” [1, с. 10, 15–19, 29].

Відносини між українською і польською соціал-демократіями стали предметом обговорення 19 січня 1911 р. на партійній конференції у Львові. Головний доповідач із цього питання В. Левинський повністю підтримав положення брошури Ю. Бачинського [15]. Конференція затвердила запропоновану “молодими” резолюцію, яка характеризувала відносини між УСДП і ППСД як “ненормальні”, звинувачувала останню в соціал-патріотизмі, прагненні монополізувати робітничий рух у Галичині і дискримінаційну політику до українців у робітничих організаціях. Вказувалося, що зобов’язання кожного члена УСДП полягає в тому, щоб працювати, перш за все, у своїй партії. Таке формулювання резолюції було прямим натяком на одночасну роботу в ППСД “старих” лідерів партії, серед яких був М. Ганкевич [10]. Така категорична позиція “молодих” призвела до розколу в партії, так як після голосування М. Ганкевич і С. Вітик разом з групою своїх прихильників залишили засідання [12, с. 93–94].

Національне питання серед українських соціал-демократів знову актуалізувалося на IV з’їзді УСДП (3–4 грудня 1911 р.) у Львові. Він відбувся після провальної для соціал-демократів парламентської виборчої кампанії 1911 р.

Дослідники О. Жерноклеєв та І. Райковський вважають, що загострення національного питання було викликано не тільки внутрішньопартійними суперечками, а й ускладненням відносин УСДП з іншими українськими партіями, оскільки група “молодих” відносилася до інших українських партій як до “буржуазних”, “націоналістичних” тощо [9, с. 151].

В. Левинський критикував “старих” лідерів УСДП за незмінну лояльність до ППСД та ігнорування національних інтересів українців [8, с. 97–98]. Голову УСДП М. Ганкевича він звинувачував у бездіяльності в партії на фоні активної роботи в ППСД [7].

З’їзд прийняв критичну резолюцію, яка вбачала причини кризи СДРПА в “укоріненні націоналістичної ідеології серед соціал-демократичних партій окремих народів Австрії” [11], що фактично вказувало на ППСД, а також на австрійську соціал-демократію, яка підтримувала поляків.

Від імені “старих” виступав Т. Мелень, який вимагав зняти з резолюцію посилань на січневу конференцію і відмовитися від них, а також вніс додатковий пункт, що засуджував брошуру Ю. Бачинського як шкідливу для партії [11].

Дискусії в партії тривали. В. Левинський в заключному слові вказував на відсутність принципових ідеологічних і програмних відмінностей між українцями в партії, разом з тим, укотре, в різкій формі докоряв М. Ганкевичу за активну діяльність у польському робітничому русі і повний занепад роботи в УСДП [4].

Позиція М. Ганкевича полягала в тому, щоб не допустити розколу партії. Він запропонував обрати окрему комісію, яка розробила б компромісний варіант резолюції. Таку пропозицію підтримали також представники буковинських соціал-демократів. Проте, “молоді” відмовилися увійти у комісію [11]. В результаті, при голосуванні незначну перевагу отримала пропозиція Т. Меленя. Це і стало причиною розколу. “Молоді” залишили з’їзд. Через деякий час вони почали видавати власний друкований орган “Вперед” [8, с. 97–98]. З’їзд, який продовжив свою роботу без “молодих”, обрав керівний комітет (Екзекутиву. – С. С.), а очолив партію М. Ганкевич [11]. Він також залишався головним редактором “Землі і Волі”. IV зїзд УСДП засвідчив кризовий стан українського соціал-демократичного руху. Особливо такі тенденції проявлялися у 1912–1913 рр., коли почалася стагнація українських робітничих організацій, втім це відобразилось і на партійній пресі, яка все менше видавалася.

Подолати ситуацію, що склалася в партії, був покликаний V з’їзд УСДП, який проходив 1–2 березня 1914 р. у Львові як об’єднавчий. Було обрано нове керівництво з представниками обох фракцій на чолі з В. Темницьким. Микола Ганкевич також залишився в керівництві партії.

З початком Першої світової війни М. Ганкевич як представник УСДП разом з керівництвом Української національно-демократичної та радикальної партій увійшов до складу ГУР, створеної 1–2 серпня 1914 р. у Львові. У своєму маніфесті від 3 серпня 1914 р. ГУР закликала український народ “одностайно виступити проти царської імперії, у складі тої держави, в якій українське національне життя знайшло свободу розвитку”. Таким чином, українські політичні сили продемонстрували одностайну підтримку Австро-Угорщині. Маніфест був складений замісником голови ГУР М. Ганкевичем [13, с. 122].

Ць серпні 1914 р. М. Ганкевич розпочав роботу з членами Союзу Визволення України у Львові. Згодом сприяв СВУ у діяльності серед військовополонених в Австрії.

До кінця серпня 1914 р. М. Ганкевич залишався у Львові, однак, з приходом у місто російських військ був змушений виїхати в Новий Санч, а на початку зими переїхати до Відня [18].

У столиці М. Ганкевич приймав участь в роботі всеукраїнської організації – Загальної Української Ради (ЗУР). Як віце-президент створеної структури, М. Ганкевич відіграв значну роль в консолідації українських політичних сил.

Закінчення Першої світової війни 1918 р. і створення в листопаді 1918 р. Західно-Української Народної Республіки стали новим викликом для М. Ганкевича і його соціал-демократичної партії. Створення української держави на західноукраїнських землях призвело до нового конфлікту і війни – польсько-української. М. Ганкевич намагався зупинити конфлікт, який назрівав на розвалинах Австро-Угорщини. З цього приводу, він звертався до польських соціалістів, однак проголошення ЗУНР спровокувало польсько-українську війну. М. Ганкевич не брав участі в розбудові ЗУНР, але в той час прийняв мандат члена тимчасової міської ради Львова, намагаючись виступати як представник “українського соціалізму”. Тоді ж він відходить на узбіччя політичного життя. Напевне, тому його стали називати “поетом революційної Польщі і України”.

Отже, Микола Ганкевич як ідеолог соціалізму та австромарксизму в Галичині відіграв значну роль у розбудові партійної структури політичної системи краю. Пройшовши еволюцію в поглядах від класичної соціал-демократії до української соціалістичної ідеї з чітко вираженим національним пріоритетом, М. Ганкевич взяв участь в усіх етапах національно-визвольних змагань українського народу, виступав за незалежність української держави та сприяв формуванню і становленню палкого патріотизму серед тогочасних вітчизняних політиків.

Список використаних джерел

1. *Бачинський Ю.* Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині / Ю. Бачинський. – Львів, 1910.
2. *Воля.* – 1900. – 1 січня.
3. *Воля.* – 1906. – 15 лютого.
4. *Вперед.* Одноднівка езекутивного комітету УСДП. – Львів, 1911.
5. *Грицак Я.* “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Грицак // Записки НТШ. – 1991. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 71–110.
6. *ДАЛО.* – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 2933. – Арк. 12 зв. 7. *Діло.* – 1911. – 12 грудня.
8. *Жерноклеєв О.* Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918) / О. Жерноклеєв. – К., 2000. – 168 с.
9. *Жерноклеєв О., Райківський І.* Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / О. Жерноклеєв, І. Райківський. – К.: Вид-во “Основні цінності”, 2004. – 283 с.
10. *Земля і Воля.* – 1911. – 5 лютого.
11. *Земля і Воля.* – 1911. – 30 грудня.
12. *Левинський В.* Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині / В. Левинський. – К., 1914.
13. *Левицький К.* Українські політики. Сильветки наших давніх послів і політичних діячів / К. Левицький. – Львів, 1936. – Ч. 1. – С. 122.
14. *Народ.* – 1890. – Ч. 20. – С. 301.
15. *Нау* голос. – 1911. – Ч. 4. – С. 192.
16. *Сохоцький І.* Будівничі новітньої української державності в Галичині / Ізидор Сохоцький // Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1961.
17. *Темницький В.* Микола Ганкевич / В. Темницький. – Львів, 1932.
18. *Українська робітничая газета.* – 1918. – 23 березня.
19. *Химка Дж.-П.* Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Дж.-П. Химка. – К.: Основні цінності, 2002. – 326 с.
20. *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / І. Чорновол. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. – 203 с.
21. *Najdus W.* Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląsku. 1890–1919 / W. Najdus. – Warszawa, 1983.

Сана Стрельбицкая

НИКОЛАЙ ГАНКЕВИЧ – ГАЛИЦКИЙ СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИЧЕСКИЙ И ПРОФСОЮЗНЫЙ ДЕЯТЕЛЬ

В статье отображено участие Н. Ганкевича в развитии политической системы Галичины на рубеже ХІХ–ХХ вв. Проанализированы особенности формирования общественно-политических взглядов известного украинского деятеля М. Ганкевича. Определена его роль в партийно-политической и общественной жизни Галичины.

Ключевые слова: Русько-украинская радикальная партия, Галичина, Украинская социал-демократическая партия, профсоюз.

Sana Strelbytska

MYKOLA HANKEVYCH AS A SOCIAL-DEMOCRATIC AND TRADE-UNION FIGURE OF GALICIA

Participating of M. Hankevych in the development of the Galician political system at the turn of the ХІХth – ХХth centuries have been researched. Socio-political views forming of the prominent Ukrainian figure M. Hankevych have been analyzed. The article clarifies his role in the party political and social life in Galicia.

Key words: the Ukrainian Radical party, Galicia, the Ukrainian Social Democratic party, trade-union.

УДК 929(477.83/.86)-058.237

Наталія Гірна

ІВАН КРЕВЕЦЬКИЙ – ІСТОРИК, БІБЛІОТЕКАР, КНИГОЗНАВЕЦЬ

У статті розглянуто основні етапи формування наукового, суспільно-політичного світогляду І. Кревецького. Розкрито процес становлення І. Кревецького як представника державницького напрямку в українській історіографії. Відтворено провідні напрями роботи як директора бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка, книгознавця і редактора, рецензента й бібліографа. Визначено роль і місце І. Кревецького у національно-культурному житті Галичини першої половини ХХ ст.

Ключові слова: І. Кревецький, Галичина, світогляд, історіографія.

Сучасній українській історичній науці маловідомою є постать визначного галицького історика Івана Кревецького, представника державницького напрямку української історіографії, книгознавця, бібліотекаря, громадсько-політичного діяча. У зв'язку з пануванням радянської ідеології в українському суспільстві його ім'я, як і багатьох інших відомих науковців, було незаслужено забуто. І лише в 1990-х роках вперше з'явилися публікації про біографічні відомості та наукову спадщину І. Кревецького, які разом із бібліографією його праць подав український учений-історик і теоретик української літератури та етнокультур Володимир Качкан [5]. Окремі аспекти громадсько-політичної і творчої діяльності історика розкрито у статтях Ф. Стебля [10–13], Н. Черниш [17], у яких висвітлено багатогранні наукові інтереси вченого, подано перелік основних праць, розглянуто його внесок в окремі галузі наук.

Для української громадськості, насамперед Львівщини, ім'я І. Кревецького відкрила Іванна Кіхтан, яка в 1990 р. розшукала його могилу, підготувала розвідку про нього і стала ініціатором й активним учасником різних заходів, присвячених ушануванню історика.

Багато аспектів життя й творчості науковця не досліджено, проте громадсько-культурна діяльність І. Кревецького як відомого науковця та учасника національно-визвольних змагань, є прикладом для активних творчих пошуків сучасного покоління.

Мета статті полягає в комплексному аналізі наукової, громадської та літературно-публіцистичної діяльності І. Кревецького.

Іван-Мар'ян Іванович Кревецький народився 14 жовтня 1883 р. у вчительській сім'ї в селі Іванівці Жидачівського повіту на Львівщині. Навчався в Українській академічній гімназії у Львові, згодом – на філософському факультеті (історична група) Львівського університету, який закінчив у 1907 р. Будучи студентом, увійшов до Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) (1905 р.), де проявив активність та наполегливість у роботі.

Розпочавши від свого першого виступу з доповіддю на засіданні історико-філософської секції 20 січня 1906 р., І. Кревецький найбільше працював саме в цьому структурному підрозділі товариства. На засіданнях він систематично доповідав про результати своїх досліджень, реферував праці інших членів НТШ.

У 1909 р. І. Кревецького обрано секретарем історико-філософської секції бібліотеки НТШ, якою керував 25 років. Уся подальша різнобічна діяльність вченого тісно пов'язана з НТШ. Він був редактором часописів “Наша школа” (1909–1912), “Республіка” (1918–1919).

Іван Кревецький розпочав свою роботу в бібліотеці з упорядкування бібліотечних збірок та організації належної роботи установи, що передбачало опрацювання нових надходжень документів, розміщення книг, обслуговування читачів тощо. Окрім загального керівництва, директор займався комплектуванням бібліотечних фондів, веденням каталогу й інвентарних книг, управлінням відділу рукописів і стародруків. І. Кревецький налагоджував широкомасштабні міжнародні зв'язки Товариства з багатьма українськими організаціями й діями не лише в Україні, а й за кордоном. Зокрема, відбувався активний обмін друкованими виданнями з провідними вітчизняними та міжнародними науковими установами. Так, списки українських закордонних товариств і редакцій, які обмінювалися з НТШ літературою, охоплювали 28 аркушів [10].

Про результативність такого напряму роботи свідчать і листи про обмін виданнями з Росії, Канади, Бразилії, Німеччини, США, Польщі, Франції, Чехословаччини, Австрії, Бельгії, Великобританії, Аргентини, Мексики, Перу, Уругваю, Болгарії, Єгипту, Нідерландів, Угорщини, Ватикану, Латвії, Швейцарії, Румунії, Італії, Швеції, Югославії, Естонії. Усю кореспонденцію, яка надходила на адресу бібліотеки НТШ у Львові, опрацьовував її директор, який особисто здійснював листування із зарубіжними та українськими видавцями.

У 1908 р. НТШ налагодило контакти з понад 200 науковими українськими та зарубіжними інституціями, зокрема з 16 Академіями наук, 145 науковими товариствами, 40 редакціями часописів. Вони надсилали свою літературу бібліотеці (18-ма мовами), за що в обмін отримували праці товариства. У 1911 р. до бібліотеки надходили видання вже від 335 наукових установ – 26 Академій наук, 196 наукових товариств, комісій, 113 редакцій часописів [19, с. 9]. З того часу бібліотека під керівництвом І. Кревецького стала центром наукової роботи українських та частково іноземних учених.

Іван Кревецький упродовж життя перебував у центрі громадсько-політичних подій Галичини, гостро й оперативно реагував на актуальні проблеми часу публікаціями в різних часописах. У 1907 р. співпрацював з М. Грушевським у підготовці видання “Літературно-науковий вісник”, був дописувачем “Українсько-руського архіву”, “Життя і знання”, “Галицького голосу”, “Діла”, “Неділі”, “Громадського вісника”, “Нової Зорі”, “Ради”, “Історичного вісника”, “Бібліологічних вістей”, “Українського книгознавства” та ін. [11].

Після закінчення національно-визвольних змагань (1919–1921 рр.) працював у бібліотеці Української академії наук над каталогізацією її фондів під керівництвом Ю. Меженка.

Після повернення в Галичину у 1921 р. І. Кревецький поринув у наукову, громадсько-культурну діяльність: започаткував і редагував популярний історичний журнал Наукового товариства ім. Т. Шевченка “Стара Україна”, активно співпрацював з газетами “Діло”, “Нова Зоря”, проводив різні українознавчі дослідження [17, с. 464]. Згадуючи про І. Кревецького, І. Крип'якевич відзначав, що редагований ним популярно-історичний місячник “Стара Україна”, присвячений особливо державній традиції і культурі [3].

У міжвоєнний період, після завершення військових дій та зміною політичної ситуації, функціонування книгозбірні значно ускладнилося, оскільки припинилася фінансова допомога товариству і бібліотека втратила засоби для повноцінного існування. Також загострилися внутрішні проблеми, пов'язані із нестачею приміщень для бібліотечних фондів та персоналу. Однак, незважаючи на значні труднощі, І. Кревецькому вдалося відновити роботу бібліотеки і продовжити її розвиток. Під керівництвом І. Кревецького бібліотека НТШ напередодні Другої світової війни була найповнішою книгозбірнею українських

часописів, книжок та інших друків, а також іноземної літератури про Україну (нараховувала до 300 тис. томів) [19, с. 10].

Упродовж 1921–1925 рр. І. Кревецький перебував на посаді куратора семінару з української військової історії в Українському таємному університеті.

Крім того, він активно працював у п'яти комісіях НТШ: тривалий час виконував обов'язки заступника голови бібліографічної комісії (1909–1914, 1925) та комісії з історії мистецтва (1921–1922, 1925), секретаря мовної комісії (1909–1914), був членом археографічної комісії (1906–1914) [14].

Наукова кар'єра І. Кревецького розпочалася із вступом до Львівського університету, де він працював під керівництвом професора М. Грушевського. І. Кревецький прослухав курси лекцій “З історії Східної Європи в X–XI ст.”, “Церковні відносини в Східній Європі”, “З історії культурного руху в Східній Європі”, “Вибрані питання з історії Східної Європи”, “Історія України-Руси”, “Суспільно-політичний устрій Великого князівства Литовського”, “Українські землі в XV–XVI ст.”, “Суспільні відносини і культурне життя в українських землях”, “Палеографія”. Одночасно він став слухачем наукового історичного семінару М. Грушевського. Окрім нього, в рамках наукового семінару працювали й інші студенти, переважна більшість з яких стали професійними істориками.

Школа Грушевського сформувала в середовищі української університетської молоді власну методику досліджень. Як зазначав І. Кревецький, в особі М. Грушевського “вони мали знаменитого практичного інструктора по методології”, а його наукові праці та роботи його учнів “були тими підручниками, з яких молодша генерація українських істориків у Галичині присвоювала собі тактичним способом наукові методи автора історії України-Руси і його історіографічні погляди, які не лишалися позаду від найкращих взірців найновішої історіографії Європи” [7]. В історіографії вчителя, молодого історика особливо приваблювала ідея української державності, хоча б у федеративній формі [1, с. 25].

У наукове життя І. Кревецький увійшов на початку XX ст., коли відбувалося становлення державницького напрямку в українській історіографії в середовищі представників львівської історичної школи. Вказаний напрям репрезентували учні М. Грушевського – С. Томашівський, О. Терлецький, І. Крип'якевич, М. Кордуба, І. Джиджора. Зміст методологічної парадигми визначався тим, що представники державницького напрямку, рушійною силою історичного процесу вважали державотворчий чинник, зокрема, побудову української держави.

Сфера наукових зацікавлень І. Кревецького різноманітна та багатогранна. Дослідник аналізував актуальні проблеми української історіографії, виробивши власний підхід до трактування історичних подій минулого. З-під пера ученого вийшли численні наукові і науково-популярні праці – монографії та статті, нариси, есе, огляди, рецензії, хронікальні замітки. Деякі з них вийшли окремими виданнями, інші були надруковані у наукових збірниках, періодичних виданнях НТШ (“Записки НТШ”, “Українсько-руський архів”) та інших часописах. Його працям властиве поєднання строгої науковості й документальності з популярністю викладу, що гарантувало їм широку аудиторію, як серед спеціалістів, так і серед масового читача.

У вивченні історії української культури, І. Кревецький значну увагу приділив дослідженням княжої доби. Історик описав роботу першої бібліотеки, відкритої при соборі св. Софії 1037 р. у Києві, яка проіснувала до 1240 р. Проаналізувавши свідчення чужинців про Україну, науковець зауважив, що культура в Україні за княжих часів була вищою, ніж у тодішній Франції й Німеччині, незважаючи на значну кількість втрачених джерел, хоча пропало більше, ніж збереглося. На основі опрацювання літопису Нестора 1037 р. і Збірника князя Святослава

1076 р. І. Кривецький використав На основі їх аналізу історик наголосив на особливому ставленні до книжки на Русі [13].

Ще одним напрямом наукових пошуків Івана Кривецького було дослідження історії книгодрукування в Україні. Йому належить стаття про першу друковану книжку Ю. Дрогобича, видану українцем за кордоном. Вчений-книгознавець і культуролог прослідкував бібліографічний процес появи вказаної книги в друкованих виданнях як закордонних, так і вітчизняних. Особливу увагу приділяв видавничій діяльності Івана Федорова у Львові 1574 р., заснуванню ним друкарні, виданню перших друкованих книжок “Апостол” і “Буквар” та долі його надгробного каменю [11].

Іван Кривецький окреслив детальний розвиток української мемуаристики, визначив спільні й відмінні риси мемуарів, літописів та історії, виокремив типологію мемуарів (спомини, автобіографії й подорожні записки) [12]. На думку дослідника, найдавнішим українським мемуаром необхідно вважати згадку Нестора-літописця про перенесення мошей засновника Києво-Печерської лаври св. Феодосія. Першою ж українською автобіографією назвав “Повчання дітям” Володимира Мономаха [12].

Івану Кривецькому також належать публікації про російську мемуаристику XII – початку XX століття, в яких аналізовано описи, мемуари, записки, щоденники російських князів, царів і цариць, послів, духовенства, декабристів, селян, поетів, письменників, істориків [12]. Загалом опрацювання мемуаристики позначено ґрунтовними бібліографічними розвідками історика, у яких відстежено тогочасні новинки мемуарної літератури: 30 окремих видань, 2 публікації та журнал, де вміщено рецензії ученого на спогади про військові події початку XX ст. А. Луніва, В. Леонтовича, С. Шухевича, М. Галагана, Т. Масарика, К. Левицького, О. Назарука [19, с. 8].

Пройшовши серйозну наукову школу під керівництвом М. Грушевського в атмосфері НТШ, І. Кривецький показав себе талановитим, ерудованим і глибоким дослідником історії України. Спершу коло його наукових зацікавлень зосереджувалося навколо проблем історії Галичини у складі Австрійської імперії з кінця XVIII – до початку XX ст. Згодом у центрі уваги дослідника стала політична історія Галичини – український національний рух першої половини XIX ст. та події “Весни народів” – революції 1848–1849 рр.

Максимальне зацікавлення історика викликала майже не досліджена на той час проблема боротьби українців за національно-територіальну автономію, концепція якої у своєму ідеологічному й практичному застосуванні висувала як пріоритетне завдання політичну організацію, зокрема проблему влади, а в майбутньому – і проблему держави [9, с. 4]. Загострена увага до згаданої проблематики зумовлювалася не лише науковими домінантами, але й, як стверджує сам автор, актуальними завданнями початку XX ст. – “необхідністю національно-територіальної консолідації поодиноких і відокремлених українських земель у собі й зі собою” на шляху створення власної національної держави.

В українській історіографії домінує переконання, що вивчення ученим процесів боротьби українського народу за національно-територіальну автономію у 1848–1851 рр., відбувалося в контексті досліджень проблеми української держави у контексті європейських змін середини XIX ст. [9, с. 5]. Окрім наукових висновків утвердження державницької домінанти, на погляди І. Кривецького, як зрештою й інших представників школи Грушевського, впливали національно-політичні процеси в Галичині та інших українських територіях, пов’язані з національно-визвольною боротьбою і втіленням ідеї національної держави. Історичний досвід став особливо цінним на початку XX ст., коли вимога національно-територіальної автономії й надалі залишалася

одним із засадничих першочергових постулатів української політики не лише в Галичині, але й щодо західноукраїнських земель [8, с. 59].

Головні акценти з вищезначених проблем були викладені автором у низці праць, серед яких: “Аграрні страйки і бойкоти у Східній Галичині в 1848–49 рр.” (1906), “Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850” (1912) [6].

Іван Кревецький вперше в історіографії проаналізував селянські страйки і бойкоти у Східній Галичині періоду революції, які пояснював неоднозначною та частковою аграрною реформою [6]. Серед інших проблем, які аналізував та досліджував науковець, заслуговують на увагу політична і соціальна історія Галичини періоду “Весни народів”. У своїх наукових розвідках, історик з’ясував загальну суспільно-політичну ситуацію в краї, відтворив атмосферу взаємної недовіри і перестороги різних соціальних верств населення та політичних сил, яка породжувала дискусії та збурювала громадську думку.

У сучасну історіографію І. Кревецький увійшов також як дослідник національних збройних формувань і військової історії. Військовій проблематиці присвячені такі праці: “Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограниччю в 1848–49 рр.” (1905), “Батальйон руських гірських стрільців 1848–1850” (1912), “Проби організування руських національних гвардій в Галичині 1848–1849” (1913). Дослідження військової проблематики на ґрунтовному джерелознавчому матеріалі І. Кревецьким дало підстави українському воєнному історіографу Л. Шанковському назвати його першим українським воєнним істориком у Західній Україні [18, с. 113].

У 1913 р. І. Кревецький, за підтримки М. Грушевського, підготував до захисту докторську дисертацію. Проте, через певні обставини, зокрема війну та погіршення стосунків між М. Грушевським та І. Кревецьким, цей захист не відбувся. Згодом, І. Кревецький у листі до В. Гнатюка від 20 лютого 1916 р. пояснив відмову М. Грушевського підтримати його заходи щодо докторату як відплату за відмову в усьому його слухатися [2, с. 38].

Значним випробуванням на громадську і державницьку зрілість історика стали роки Першої світової війни. Він дописував з Відня до газети “Діло”, підтримував контакти з діячами Союзу Визволення України, листувався і зустрічався з С. Томашівським, який допомагав матеріально та сприяв переїзду з Ряшева до столиці. І. Кревецький захоплено вітав проголошення Третього Універсалу Центральної Ради.

Державницьку позицію озвучив І. Кревецький у період ЗУНР, коли він редагував офіційний друкований орган “Республіка”. У першому номері було сформульовано програму газети: вона покликана стати республікансько-демократичним органом, трибуною для висловлювання громадської думки всіх жителів Західної області УНР, незалежно від партійних вподобань, національної чи конфесійної приналежності [13, с. 304].

Галицький історик, вболіваючи за майбутнє рідного краю, написав статтю до 15-річчя проголошення Західноукраїнської Народної Республіки “І. XI. 1918 – І. XI. 1933”, яка не була опублікована [16]. Автор закликав врахувати негативний досвід 1918–1919 рр., який призвів до упадку української державності. Він надавав Галичині великого історичного значення і вважав, що національно-державна ідеологія повинна формуватися саме в цьому регіоні. Особливої уваги у таких процесах відводив вихованню та формуванню у сучасного покоління державної свідомості.

Іван Кревецький був автором також низки публікацій з історії Наддніпрянської України XVII–XVIII ст., численних есе, історико-публіцистичних нарисів, досліджень з історії української науки, бібліотекознавства і бібліографії, преси, історіографії.

Іван Кревецький видавав також відгуки на історичні видання, серед яких праці М. Голубця, В. Пархоменка, Д. Багалія, І. Крип'якевича, В. Липинського, О. Терлецького. У газеті “Нова Зоря” історик публікував розвідки на політичну, літературознавчу, художню, освітню, етнографічну тематики, про довідникові та архівні видання, наукові праці з історії української преси, історії культури, церкви, життєписи окремих особистостей.

Активний науковий, громадсько-політичний, бібліографічний шлях І. Кревецького було призупинено через погіршення стану його здоров'я у другій половині 1930-х рр.

21 жовтня 1937 р. листом на ім'я голови НТШ В. Левицького, І. Кревецький відмовився від посади голови бібліотеки [15]. Після розпуску НТШ на початку 1940 р. відомий бібліотекар працював на посаді старшого наукового співробітника Львівського відділення Інституту історії України АН УРСР, де він продовжив дослідження з історії української преси. Однак, після складної хірургічної операції в одній із львівських лікарень, І. Кревецький помер у 1940 р. [4, с. 12].

Серед львівських істориків, які найбільше сприяли розбудові Наукового Товариства ім. Т. Шевченка та його бібліотеки, одне з чільних місць посідає І. Кревецький. Він був авторитетним керівником і організатором бібліотечної справи, завдяки якому бібліотека стала одним із найповажніших структурних підрозділів товариства і одним із найвагоміших чинників примноження світової слави.

Творчість Івана-Мар'яна Івановича Кревецького багатогранна, відзначається високою професійністю й українознавчим характером. Як науковець, він проявив себе в різних галузях знань. Вивчав актуальні й маловідомі факти з історії української культури різного періоду, написав чимало наукових і науково-популярних праць, більшість з яких, переважно історичних, залишилися, на жаль, неопублікованими.

Іван Кревецький був одним із фундаторів та перших інтерпретаторів державницького напрямку української історіографії, ставши для інших істориків-державників прикладом відданості державницькій ідеї, незмінним джерелом інформації, порадником і натхненним пропагандистом цих поглядів серед своїх співвітчизників. Чимало ідей, тверджень, думок, висловлених істориком, не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Список використаних джерел

1. *Винар Л.* Найвидатніший історик України Михайло Грушевський /1866–1934/ У 50-ліття смерті / Л. Винар // Б.М.: Сучасність, 1985. – 120 с. 2. *Горинь В.* Останній конфлікт М. Грушевського в НТШ / В. Горинь // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті. – Львів: Світ, 1995. – С. 38–40. 3. *Дашкевич Я.* Виникнення державницької школи / Я. Дашкевич // “Воля і Батьківщина”. – 2000. – № 1 (15/31). 4. *Дорошенко В.* Пам'яті товариша / У другу річницю смерті Івана Кревецького / В. Дорошенко // Наші дні. – Львів, 1942. 5. *Качкан В.* “Реальні образи сумної правди” (основні консеквенції у діяльності Івана Кревецького) // В. Качкан. Хай святиться ім'я твоє. – Львів, 1998. – С. 189–205. 6. *Кревецький І.* Аграрні страйки і бойкоти у Східній Галичині // І. Кревецький // Діло. – 1906. – № 135–136. 7. *Кревецький І.* П'ятнадцять літ існування “Записок Наукового Товариства ім. Шевченка” / І. Кревецький // Літературно-науковий Вісник. – 1907. – Т. 40. – Кн. 40. 8. *Кревецький І.* Справа поділу Галичини в рр. 1846–50 / І. Кревецький // Літературно-Науковий Вісник. – Т. 52. – № 10. – Кн. 10. 9. *Оглоблин О.* Михайло Грушевський і українське національне відродження / О. Оглоблин // Український історик. – 1964. – № 2–3. 10. *Стеблій Ф.* Іван Кревецький – вчений і бібліотекар / Ф. Стеблій // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди. Матеріали круглого столу. – Львів, 1996. – С. 86–102. 11. *Стеблій Ф.* Іван Кревецький – історик / Ф. Стеблій // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському: Львів, 24–25

жовтня 1994 р. – Харків, 1996. – С. 206–224. 12. *Стеблій Ф.* Іван Кривецький – історик-державник / Ф. Стеблій. – Львів, Львів: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, 2003. – 40 с. 13. *Стеблій Ф.* Початки державницького напрямку української історіографії: Іван Кривецький / Ф. Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць на пошану професора Юрія Сливки. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 300–310. 14. *Хроніка* Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1906–1930. – № 25–70. 15. *Хроніка* Наукового Товариства імені Шевченка. – 1935–1937. – № 73. 16. *ЦДАУЛ.* – Ф. 309. – Наукове Т-во ім. Шевченка у Львові. – Оп. 2. – Спр. 44. – Арк. 1–13. 17. *Черниш Н.* Кривецький – книгознавець, видавець, бібліограф // Українська періодика: Історія і сучасність / Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 трав. 2000 р. / За ред. М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 460–468. 18. *Шанковський Л.* Нарис української воєнної історіографії / Л. Шанковський // Український історик. – 1973. – № 3–4. 19. *Яворська У.* Бібліотечно-бібліографічна діяльність Івана Кривецького: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата іст. наук: спец. – 07.00.08 “Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство” / Уляна Яворська. – Київ, 2008. – 21 с.

Наталія Гирна

ИВАН КРИВЕЦЬКИЙ – ІСТОРИК, БІБЛІОТЕКАРЬ, КНИГОВЕД

В статье рассмотрены основные этапы формирования научного, общественно-политического мировоззрения И. Кривецкого. Раскрыт процесс становления И. Кривецкого как представителя государственного направления в украинской историографии. Воссозданы ведущие направления работы как директора библиотеки Научного общества им. Т. Шевченко, книговеда и редактора, рецензента и библиографа. Определены роль и место И. Кривецкого в национально-культурной жизни Галичины первой половины XX в.

Ключевые слова: И. Кривецкий, Галичина, мировоззрение, историография.

Nataliya Hirna

IVAN KREVETSKYI AS A HISTORIAN, A LIBRARIAN AND A BIBLIOGRAPHER

The article highlights the main periods of the scientific, social and political ideology of I. Krevetskyi. The process of Krevetskyi's formation as a representative of the state direction in the Ukrainian historiography has been stated. The significant trends of the work as a head of the library of Shevchenko Scientific Society, a bibliographer, an editor and a reviewer are analyzed. The role and place of I. Krevetskyi in the national and cultural life of Galicia of the 1st half of the XX th century are determined.

Key words: I. Krevetskyi, Galicia, ideology, historiography.

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

УДК 008:316.3

Микола Алексієвць, Леся Алексієвць, Михайло Юрій

СОЦІУМ І КУЛЬТУРА ЯК КЛЮЧОВІ КОМПОНЕНТИ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються соціум і культура як ключові складові цивілізації.

Ключові слова: соціум, культура, цивілізація, соціальні відносини, соціокультурні суперечності.

Ключовими компонентами будь-якої цивілізації виступають соціум і культура, які тісно зв'язані між собою. Сучасна наука трактує соціум і як цілісну соціальну систему, і як людське суспільство, і як оточення людини, сукупність форм її діяльності. Таке широке трактування соціуму має історичне підґрунтя. Специфіка історичного шляху України вже давно є предметом серйозних дискусій, які нерідко далекі від діалогу знань і незнань, суперечок учених між собою. Від початку проблема своєрідності шляхів України набула характеру гострих зіткнень з приводу її місця серед інших країн і народів. Останнім часом ці дискусії набули політичної гостроти. При обговоренні проблеми цивілізаційного вибору дуже часто панують емоції, міфологія бере гору над науковим підходом. Проте наука вже збирала значний матеріал для з'ясування специфіки історичного шляху України, хоча масштаби її вивчення і певна вузькість самої постановки проблеми не йде ні в яке порівняння з її значенням у житті суспільства [1, с. 37]. Метою даної статті є аналіз соціуму і культури як ключових компонентів цивілізації.

Історія людства відрізняється від суто біологічних процесів тим, що вона рефлексійна. Поглиблення рефлексії означає посилення здатності людини робити свою історію, саму себе предметом своєї відтворювальної діяльності, змістом своєї культури, своєї дії, предметом своєї стурбованості, своєї критики. Будь-яке пізнання історії вміщує не лише опис предметного змісту історичної події, пояснення її причин і умов, але й розуміння того, якою мірою самі люди усвідомили сенс власних дій і, відповідно, навчилися їх змінювати, корегувати. Поглиблення рефлексії, по суті, є розвитком людини як суб'єкта історії, вихід її за рамки конкретно-історичної набутої здатності, переборення панування стихійних сил історії. Цей процес може розглядатися на рівнях особистості, спільноти, суспільства в цілому. Історія неминуче охоплює розвиток духовної і практичної рефлексії, тобто здатність бачити конкретно-історичну її обмеженість, можливу згубність цієї обмеженості для суспільства і тим самим стимулювати поглиблення рефлексії [1, с. 37].

Люди самі творять свою історію, але дуже часто через обмеження своїх уявлень, досягнутого рівня рефлексії, історичного досвіду покладають відповідальність за неї на когось іншого, на сили, що стоять поза історією, на якихось особливих людей: праведників, носіїв добра або навпаки – на лихих перевертнів, іноземців, власних правителів, корисливих, злісних або

мимовільних носіїв ірраціонального зла. Соціальна катастрофа може настати тоді, коли критика історичної реальності набуває однієї форми пошуків злісних демонів, ворогів, зрадників, ігноруючи можливості реального суб'єкта історії, необхідність його напруженого розвитку. Приймаючи за демонів один одного, люди прирікають себе на самознищення [2, с. 51–52].

Попередити катастрофу може лише цілісна критика, здатна переборювати обмеженість сучасного її етапу історичного процесу, допомагати людині викорінювати з себе крок за кроком успадковане від біологічних предків прагнення вирішувати конфлікти силою, прокладати шлях вперед через ненависть.

Аналіз історичного процесу, його тенденцій і закономірностей вимагає з'ясування механізмів людських дій, передусім, масових, тобто тих, які за своїми масштабами, напрямом, інтенсивністю визначають масові переходи від захоплення мільйонів, що йдуть за своїм вождем як за богом, до дій, які знищують вчора ще могутні імперії, руйнуючи державність, вносячи в життя величезної кількості людей розбрат і хаос [3, с. 144–145].

Відповідно демон історії, її злий фатум – це сама людина, особливо тоді, коли рівень її рефлексії, здатність до критики своїх дій не досягають складності її власного життя, без чого неможливе його відтворення.

У науці неодноразово висувались різні точки зору на ті фактори, які визначають і дії окремої людини, і масові рухи. Як обґрунтування називалися прагнення до збагачення, ірраціональні несвідомі імпульси, сліпе підпорядкування лідерам, наслідування Божого провидіння тощо. Не вдаючись до обговорення кожного з цих чинників, слід зазначити, що будь-яке обґрунтування діяльності, що претендує на істину, повинно бути виявлено як певний зміст (суб)культури відповідної групи людей. Будь-яка потреба людини для того, щоб перетворитися у реальну діяльність, повинна стати певною програмою відтворюючої діяльності, записаної в (суб)культурі. Відповідно вона може бути прочитана дослідником як значущий культурний текст. Якщо в культурі не знайдуться подібні програми, то ніякі посилення на харизму, на економічні потреби тощо не можуть розглядатися як обґрунтовані. Спроби підключити людей до соціальної дії, впливаючи на ті їхні мотиви, уявлення про існування яких помилкове, може мати деструктивні наслідки. Наприклад, підвищення економічної ефективності через економічні стимули ілюзорне, якщо йдеться про людей, які не розглядають зростання результативності своєї діяльності, свого економічного добробуту як цінність, як елемент певної програми. Всі таємниці людської діяльності, а, відповідно, і діяльності, що визначає історичний процес, відображено у змісті культури. Це чітко показано в роботі М. Юрія, Л. Алексієвець, Я. Калакури і О. Удода [4].

Культура є істинним багатством людини й людства. Вона виступає організованим досвідом всієї попередньої історії, який містить програми реалізації людських здібностей, можливостей, основу, передумову і результати творчості, рефлексії людей, а, відповідно, і здатність критики цих програм. Сутність культури можна зрозуміти в єдності двох протилежних полюсів, що переходять один в інший, як постійний процес їх взаємного проникнення. З одного боку, культура – це всезагальне багатство людства, невіддільне від нього як суб'єкта відтворення культури. Але з другого боку, вона завжди особистісна. Культура – внутрішнє багатство особистості, що складається на основі її відтворюючої діяльності.

В історії збереглися здебільшого лише ті культури, ті форми культури, ті культурні цінності, які спрямовують особистість на відтворення, збереження, інтеграцію суспільства. Якщо культура створює основи для збереження через діяльність людей соціальних відносин, що історично склалися, то вона зберігає й

соціальну основу свого існування. Якщо ж культура цього забезпечити не може, то гине її масова соціальна база, руйнуються соціальні інститути, які її зберігають, захищають від різних небезпек. І як результат – пануюча культура відходить на задній план, поступаючись місцем іншим культурним формам [5, с. 212].

Культура і соціальні відносини – два аспекти відтворюючої людської діяльності. Соціальні відносини, продуковані людською активністю, – це система комунікацій, розділення та інтеграції форм діяльності, обмін ресурсами, енергією, інформацією. Вони мають емоційний та одночасно абстрактний характер, тобто усвідомлений через абстрактні форми, через думку, звичаї, право тощо. Соціальні відносини існують у рамках різною мірою закритих спільнот, тобто систем, що становлять певну цілісність, яка має центр управління, специфічний досвід, формуючий субкультуру. Спільноти, від малої групи до великого суспільства, можуть існувати, якщо діяльність їх членів опирається рушійним ворожим факторам (ворожості сусідів, внутрішнім конфліктам, дезорганізації, нестачі життєво важливих ресурсів тощо), тобто вони існують лише як суб'єкти власного відтворення. Єдність (суб)культури та соціальних відносин забезпечується відтворюючою діяльністю людини, суспільним відтворенням. Таємницю будь-якої соціальної організації спільноти слід шукати передусім у здатності людей постійно відтворювати її, тобто переносити соціальні відносини з минулого в майбутнє, відновлювати зруйноване, відводити реальні та потенційні загрози, зберігати життєздатність роду, сім'ї, общини тощо. Таким чином, суть соціальних відносин може бути зрозуміла не тільки як певна система змістовних людських відносин, а й як соціальна цілісність, як спільнота, як діяльна здатність людей, що входять до неї. Відтворююча діяльність протистоїть соціальній ентропії, тобто соціальній формі другого закону термодинаміки, постійному процесу руйнування, дезорганізації культури, соціальних відносин, постійній тенденції зростання дезорганізації. Складність відтворюючої діяльності полягає в тому, що в суспільстві постійно виникають суперечності між соціальними відносинами та культурою, тобто соціокультурні суперечності. Вони з'являються в результаті ентропійних процесів, тобто помилок дезорганізації й освоєнні культури, втраті певних її елементів, а також спроб установити неефективні відносини, що породжує невідповідність накопиченої культури відносинам, що склалися.

Соціокультурна суперечність виявляється в появі культурних програм, які зміщують відтворюючу діяльність таким чином, що в результаті руйнуються, стають нефункціональними життєво важливі соціальні відносини. Вона проявляється у конфліктах між програмами, що історично склалися, та інноваціями, які їх змінюють, між новими соціальними відносинами і вже існуючими, що в кінцевому підсумку обумовлюється протиріччями всередині відтворюючої діяльності. Остання за своєю суттю спрямована на подолання соціокультурної суперечності, на те, щоб вона не перейшла через небезпечний поріг, що робить дезорганізацію невідвратною, такою, що веде суспільство до катастрофи, на утриманні цієї суперечності в певних межах. Перехід спільноти через небезпечний поріг соціокультурної суперечності означає, що ентропія, дезорганізація діяльності, на шляху яких не стоїть достатньо ефективна відтворююча діяльність спільноти, суб'єкта, призводить до розпаду цілісності спільноти, суспільства в цілому, тобто до соціальної катастрофи [1, с. 41]. До певної міри Україна перебуває саме в такому становищі.

Національна катастрофа не стільки політичне чи економічне, скільки, насамперед, соціокультурне явище. Вона відбувається в результаті того, що здатність спільноти-суб'єкта відтворювати себе, долати соціокультурні суперечності виявляється нижчою необхідного мінімуму, нижчою здатності

попередити переростання соціальної ентропії в потік невідвортної дезорганізації. Катастрофа – це розпад зв'язків, що історично склалися, культурна деградація, виникнення конфліктів між цілим і частинами, частин між собою. Катастрофа може статися у будь-якому суспільстві. Катастрофа – це завжди дезінтеграція. Однак з катастрофою не слід плутати будь-яку зміну характеру цілого. Реальна катастрофа характеризується порушенням єдності, консенсусу з приводу тієї моралі, культурної основи, необхідної для відтворення суспільства, для попередження витoku живих творчих сил із системи, що склалася.

Відворююча діяльність має відповідати певним вимогам, втіленим у соціокультурному законі, за яким будь-яка спільнота-суб'єкт повинна для свого існування відтворювати себе, свою відтворюючу діяльність, свою культуру, свої соціальні відносини, забезпечувати їх єдність, взаємопроникнення, знімаючи соціокультурні суперечності, які постійно виникають, не допускаючи їх зростання до рівня, що загрожує значним знищенням ефективності відтворюючої діяльності. Впродовж усієї історії людства суспільства могли існувати, лише підпорядковуючись цьому закону. Зниження творчої здатності наслідувати цьому призводило до загибелі багатьох народів і держав [2, с. 55].

Можливість виникнення соціокультурної суперечності пов'язана з тим, що зміна культури і соціальних відносин підпорядковується різним закономірностям. Зміна соціальних відносин завжди тягне за собою зміни ефективності відтворюючої діяльності. Тому існують обмеження, заборони на відносини, що знижують цю ефективність нижче критичного порогу. Відповідні заборони у суспільстві є лише певним приватним випадком загальносистемного закону, що охоплює всі типи матеріальних систем. Допустимі тільки такі соціальні відносини, які можуть забезпечити необхідний для суспільства рівень і масштаби обміну інформацією, отримання ресурсів, розподіл праці, здатність відповідати вимогам динамічності та складності, досягнутих суспільством, забезпечувати деякий рівень гармонії тощо. Історично можуть виникати нежиттєздатні системи, які виявляються неспроможними забезпечити власну відтворюючу діяльність, наслідувати соціокультурному закону, що й містить у собі небезпеку сповзання до катастрофи.

Культура, на відміну від соціальних відносин, змінюється за дещо іншими законами. Вона є всезагальною формою людської діяльності, не замкнута на одну характеристику реальності, прийняту за абсолютну, наприклад, на її наявне буття, на предметність. Всезагальність культури полягає у тому, що вона оцінює реальність у категоріях можливості, вірогідності, минулого та майбутнього, в різних модальностях. Культура завжди несе в собі оцінки будь-якого реального або можливого явища з точки зору деякого ідеалу, незалежно від можливості втілити цей ідеал. Таким чином, культура є багатомірною за суттю, в будь-якій своїй клітині, в будь-який момент часу, навіть якщо це не закладено у ній самій.

Із соціумом, культурою і соціальними відносинами пов'язана будь-яка цивілізація. Під цивілізацією розуміється головна, максимально узагальнена типологічна одиниця класифікації країн і народів, яка фіксує найістотніших їх відмінностей між собою і одночасно об'єднує їх на основі уявлення про єдність людської історії. В основі типології цивілізацій повинна бути достатня основа, обґрунтований принцип. При цьому слід врахувати досвід двох напрямків вивчення цивілізацій. По-перше, цивілізація розглядається як спільність, що має в собі "центральний принцип" або "велику ідею", яка і формує Велику традицію – предмет вивчення істориків світових релігій і культур. Цей підхід отримав класичне вираження в працях М. Данилевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі, Д. Нідема, С. Ейзенштадта. Другий напрямок розглядає цивілізації як мережу

соціокультурних відносин між групами та спільнотами різного рівня і функціональної приналежності (М. Сінглер, Н. Еліас, Ф. Бродель, Р. Уілкінсон).

Автори розглядають цивілізацію як особливі прояви всесвітньо-історичного процесу, єдиного й одночасно розчленованого людства, історії, постійно породжуючої різницю в якості своїх етапів і форм. Без такої конкретизації історії саме уявлення про неї, про її єдність втрачає реальний зміст процесу, який накопичує історичну різноманітність, саму можливість формування специфіки країн і народів [6, с. 9].

Для визначення типів цивілізацій необхідно віднайти певний тип якісних переломів історії. Їх можна знайти у розвитку відтворення, тобто масовій антиентропійній діяльності, спрямованій у кінцевому підсумку на відтворення культури, всієї системи відносин, особистості, самого відтворення. Воно включає постійне відтворення цінностей, передусім цінностей самого відтворення. Перехід від однієї цивілізації до іншої характеризується масовим якісним зрушенням у цінності відтворюючого процесу, у ставленні людей до своєї власної відтворюючої діяльності, до самих себе. Маються на увазі корінні зрушення в ціннісній орієнтації мільйонів людей, які забезпечують збереження і розвиток життєво важливих параметрів суспільства.

Категорія цивілізації логічно виступає як перший ступінь конкретизації світової історії. Вона повинна, відповідно, нести в собі значущу специфіку і бути основою дослідження специфіки кожної країни, яку можливо ідентифікувати з тією чи іншою цивілізацією. Зрозуміло, на цьому виявленні специфіки того чи іншого суспільства, культури не закінчується, а лише починається. Виявлення цивілізаційної специфіки суспільства є методологічно вихідним пунктом у нескінченному процесі конкретизації специфіки країн, народів, культур. Пошук самобутності, специфіки України слід починати з виявлення її цивілізаційної приналежності. Однак саме тут на дослідника чатують головні труднощі. Аналіз історії України дозволяє зробити висновок, що вона застрягла між іншими цивілізаціями, межа між якими проходить через живе тіло народу, утворюючи в ньому стан розколу (конфесійного – між православною, католицькою та мусульманською цивілізаціями і стадіального – між традиційною та ліберальною суперцивілізаціями). Ця теза здавна зажила популярності в еміграційній та новітній зарубіжній україніці: згодом її яскраво опрацювали Іван Мірчук та Іван Лисяк-Рудницький, нині переконливо інтерпретував Ігор Шевченко. Звертався до цієї проблеми починаючи із середини 80-х років минулого століття і Ярослав Дашкевич.

Специфіка України пов'язана не з самим фактом історичного переходу від однієї цивілізації до іншої, але з особливим характером цього переходу, який через існування розколу може розглядатися як основа особливого типу неорганічної цивілізації, що сформувалася як результат пристосування до власного розколу. Розкол є насамперед розривом комунікацій всередині суспільства, розрив між суспільством і державою, між духовною та владарюючою елітою, між народом і владою, народом та інтелігенцією, всередині народу, тобто між тими, хто намагається попередити найменші натяки на порушення зрівняльності, і тими, хто намагається вийти з архаїчного суспільства, між різними релігійними конфесіями. Розкол виникає між свідомістю і самосвідомістю суспільства. Він проникає в кожную особистість, стимулюючи двоїстість, дипластію мислення, нестійкість рішень, що приймаються. Яскравий прояв розколу полягає у тому, що розумові змісти, які перетинають його межу, корінним чином змінюють своє значення. Розумовий зміст може змінитися на зворотний. У суспільстві складаються дві системи змісту, які не перебувають у стані взаємопроникнення, у відносинах взаємознищення [7, с. 22].

Розкол всередині тіла народу призводить до багатьох важких наслідків, які виражаються в соціальних відносинах, у культурі, в змісті відтворюючої діяльності, способі життя, в особистісній культурі тощо. Дуже важливим проявом розколу є здатність відповідати на активізацію цінностей в одній групі, наприклад, у правлячому прошарку модернізаторів, активізацією протилежних цінностей в інших групах, наприклад, прибічників зрівнялівки. Подібні процеси перетворюють розкол у механізм постійної дезорганізації, саморуїнування суспільства, яке загрожує стати невідворотним. Це явище можна назвати зачарованим колом.

Розкол у християнському розумінні – результат недостатньої любові людей один до одного, нездатність всім разом вирішити справу, досягти компромісу, примирити інтереси, що стикаються. Розкол, однак, – поняття не тільки релігійно-церковне чи соціально-психологічне, і причина його не тільки природа людини, так само як не є причинами тільки особливості національного характеру або певні особливості, що коріняться на етнічному ґрунті. Україна – розколоте суспільство, тому що в ній діють одночасно протилежні логіки, що намагаються стати пануючими, – медіація й інверсія. Кожна логіка по-своєму раціональна і несе в собі свій власний проект життєвлаштування, культурну програму, кожна втілюється у соціальні інститути, зразки і традиції, має уявлення про належну поведінку, ставлення до природи, суспільства, інших людей, народів і країн, держави, влади, минулого й майбутнього, включно до будови всесвіту в цілому.

Іншими словами, розкол виникає в результаті дивного історичного перекосу, однобічного перебільшення значення інверсії і заниження медіації порівняно з тими вимогами, які висувають нові, складніші умови. Досвід України показує, що найважливіша проблема історії полягає в дотриманні певної відповідності між, з одного боку, складністю, динамізмом життєво важливих проблем, які необхідно розв'язати цим суспільством і, з другого боку, рівнем здатності це робити, розвивати відповідним чином свої здібності до рівня ефективної відповіді на нові умови, засоби, мету. Міра, ступінь і масштаби здатності відповідати на кожен виклик історії є проблемою будь-якого суспільства в кожен момент його існування. Міра дуальної опозиції інверсії – медіація є найважливішою характеристикою кожного моменту історії суспільства, спільноти, особистості. Здатність розуміти, осмислювати, приймати рішення, що характеризується цією мірою, є фокус людської здатності, головне багатство суспільства, яке є синтетичним фактором, спрямованим на забезпечення виживання, відтворення.

Повертаючись безпосередньо до України, автори зазначають, що в її історичному досвіді часто-густо переважала інверсія. Вона, як логічна форма мислення, виникає разом з культурою, тобто її поява не пов'язана з розколом, з проблемою співвідношення цивілізацій. Однак подальший розвиток може відтворювати інверсію таким чином, що вона перетворюється з абстрактної історичної передумови розколу в його основу, в реальний розкол. Соціокультурна сторона цього процесу полягає в рості невідповідності між складністю проблем, які стають перед суспільством, і недостатньою здатністю їх розв'язувати. Свідченням останнього і є дивна відповідь суспільства на своє ускладнення зростанням значення інверсії.

У будь-якому суспільстві існує “соціокультурна суперечність”, що відриває думку від справи, ідеал від його втілення, але потрібні особливі умови, щоб з цієї суперечності протиріччя виник соціокультурний розкол.

Як одне із виражень порушення соціокультурного закону, крайнього загострення соціокультурної суперечності, розкол має місце, наприклад, у суспільствах, які модернізуються. В Україні, однак, він виник набагато раніше: разом з державністю та прийняттям християнства. Згодом, через своє

геополітичне становище та історичну долю цей розкол посилюється. З цього приводу наведемо коротку історичну довідку. Незважаючи на той розкол, що започаткувався з утворенням Київської Русі, вона за всіма параметрами належала до ранньосередньовічних держав Європи, що виникли уздовж торгового шляху Болгарії у Середземномор'я, будучи східною частиною загальноєвропейської торгової мережі. На території України-Русі оберталася європейська монета динарі, що свідчить про торгово-економічні зв'язки із Заходом. Політичні зв'язки Русі мали також західну орієнтацію. "Тестем Європи" звали Ярослава Мудрого, більшість найближчих родичів якого були у шлюбі з представниками різних королівських династій Європи. Прийняття загальноєвропейської релігії християнства духовно інкорпоровало Київську Русь у європейське культурне співтовариство.

Розкол християнства на католицизм і православ'я викристалізувався у 1054 р. Тобто сталося це в рік смерті Ярослава Мудрого, після правління якого, власне, почалося поступове затухання Києво-Руської держави з подальшим її розпадом на окремі князівства. З часом лідерство у Південній Русі перейшло до Галицько-Волинського князівства, що було тісно пов'язане з Центральною Європою, і яке в хроніках нерідко фігурує як королівство.

У литовсько-польський період XIV–XVIII ст. Україна втратила незалежність, але зберегла тісні зв'язки з Європою. Адже Литва і Польща були периферійно європейськими країнами. Щоправда, і на цьому історичному етапі також проявився розкол, який був більше конфесійним, ніж стадіальним.

Європейська монета оберталася в Україні з кінця X ст. до правління І. Мазепи включно. Це переконливо свідчить про західні зв'язки української економіки протягом розвиненого і пізнього Середньовіччя. Сама колонізація українських степів у XVI–XVIII ст. була зумовлена потужним розвитком Європи і зростанням попиту на український хліб та інші продукти сільського господарства. Вони вивозилися на захід чумацькими валками через Краків і Гданськ. А чумацтво – це гуртова торгівля, властива ранньобуржуазній економіці тодішньої Європи.

Буржуазна революція, що прокотилася Європою у XVI–XVII ст., досягла й України. Її виразні риси дослідники вбачають у Хмельниччині. Не випадково першим, хто поздоровив гетьмана з перемогою, був лідер англійської буржуазної революції О. Кромвель. Після козацького повстання середини XVII ст. поміщицьке феодальне землеволодіння поступається козацькій займанщині, яка, по суті, була примітивною формою приватної власності на землю, що становило основу капіталістичних відносин у Європі.

У козацькі часи Україна була тісно пов'язана з Європою культурними зв'язками. Мистецтво розвивалося під потужним впливом європейського стилю бароко, який в Україні набув своєрідних форм. Поширилася латина – мова науки та міжнародного спілкування Європи, європейська освіта. За зразками європейських університетів постала Києво-Могилянська академія.

Насильницький відрив України від Європи розпочав Петро I агресивною політикою державного меркантилізму. Він дозволив вивозити збіжжя з України на Захід лише через Ригу, Петербург та Архангельськ. Українські купці обкладалися непосильним митом, тоді як їхні російські колеги, які згоджувалися переїхати до Малоросії, отримували право на безмитну торгівлю. Українці наймали візниками росіян, бо з них на кордоні не брали мита. Паралельно проведена жорстка грошова реформа, яка вирвала Східну Україну зі сфери обігу європейської монети та західноєвропейської економіки.

Такими жорсткими заходами розпочалося втягування України в неринкове, кріпацьке господарство Російської імперії. Водночас видатний український історик-економіст О. Оглоблін переконливо показав, що українська економіка

лишалася інкорпорованою в європейську не тільки у XVIII, XIX ст., а навіть на початку XX ст., аж до приходу до влади більшовиків.

Сумними віхами поглинання України деспотичною імперією є скасування Гетьманщини 1764 р., знищення Січі 1775 р., введення кріпацтва 1783 р., переведення освіти, друкарства та церковної служби на російську мову. Символом поневолення Східної України Росією можна вважати імператорський указ 1801 р. про заборону будівництва церков у “малоросійському стилі”, тобто в стилі козацького бароко. Воднораз Західна Україна, і насамперед Галичина, належала до складу європейських держав аж до середини XX ст. Спочатку це була Австро-Угорщина, а у міжвоєнний період – Польща. Незважаючи на відсутність державного суверенітету та національне гноблення, Галичина зберегла тісні культурні та економічні зв'язки з Європою. Завдяки незрівнянно вищому рівню громадянських свобод у Галичині порівняно з підросійською Східною Україною галичани зберегли національну українську свідомість. Її не вдалося знищити навіть жорстокими репресіями проти свідомих українців Галичини, що протягом половини сторіччя проводила Москва після загарбання Західної України у 1939 р. Європейська національна свідомість галичан стала могутнім каталізатором національно-визвольних змагань українців у наш час.

Таким чином, Україна через свою невдалу геополітичну позицію опинилася у прифронтовій смузі зіткнення західної і східноєвропейської цивілізацій – ліберальної і традиційної.

За багато століть розкол не тільки не щез, але, навпаки, глобалізувався, набув особливо важкого, затяжного плину, перетворився в характеристику суспільства, елемент його самотності. Поступово розкол став “хронічною хворобою” суспільства.

Виникає запитання: чому в інших суспільствах при культурній, соціальній диференціації розкол, який виникає природно, був подоланий або в крайньому разі послаблений до масштабів, які не загрожували існуванню цілісного суспільства, достатніх для формування глибинного консенсусу, єдиної моральної основи культури? У найзагальнішій формі відповідь, мабуть, може полягати у тому, що спонтанно наростаюча диференціація повинна постійно компенсуватися виникненням інтегративних механізмів, що діють за принципом зворотного зв'язку в кібернетичній системі. В Україні постійна розірваність її етнічного поля, починаючи з монголо-татарської навали, колонізації Польщею та Литвою, на півдні – Туреччиною і, нарешті, Росією, натуральність і напівнатуральність господарського устрою, особливо після входження більшої частини України до складу Росії, що було кроком назад, порівняно з попередніми прогресивними елементами розвитку господарства в складі Польщі та Литви, не сприяли розвитку. Це саме стосується і міст, в яких після приєднання до Росії ліквідується магдебурзьке право, демократичні засади співжиття, і вони стають певною мірою осередками традиційної культури. В результаті розколу у суспільстві утворилися цивілізаційні типи: *ліберальний* (заданий тим поштовхом, коли Україна входила до складу Польщі та Литви, а Західна Україна була орієнтована на цю цивілізацію до початку Другої світової війни), де переважає постійне бажання підвищити ефективність відтворення, і *традиційний*, де панує орієнтація на збереження досягнутої ефективності суспільного відтворення. Дві цивілізації, фантастично переплетені в тілі однієї країни, означають стільки ж типів ментальності, систем моральності, основних політичних культур, господарських систем, типів самосвідомості тощо. Хоч би як хотіли заплющити очі на цей факт, але це яскраво простежується на прикладах Західної і Східної України. Сплав цих цивілізацій породжує особливу “проміжну цивілізацію”, в якій немає стійкого фундаменту, а його відсутність означає відсутність цілісності сприйняття модернізаційного імпульсу. Немає стрижня, на який нанизувалися б

нації, навіть ті, які, здавалося б, укорінюються, можуть бути легко викинуті з ґрунту в результаті турбулентних рухів. Ці цивілізації характеризуються зіткненням якісно різних потоків цивілізаційного розвитку, тим самим вони є фактором історичної турбулентності, цивілізаційними виразами, що викликають постійне обурення, причому в найрізноманітніших сферах, починаючи від економіки і закінчуючи психологією.

Через домінування різноманітності в цивілізаційних суспільствах межового типу ключового значення набуває аналіз різних типів або форм взаємодії різних культурних традицій.

В принципі, можна виділити три основних типи міжкультурних контактів.

1. Пряме вороже протистояння. Чужинець не допускається у внутрішній світ, але з ним доводиться вступати у контакт. Даний тип взаємодії здатний спричиняти руйнівні наслідки в суспільстві та культурі. Це конкретно видно на прикладі нашої країни, цивілізація якої як особливий культурний світ народилась у процесі подолання тенденції до прямого ворожого протистояння. Реакція на вороже протистояння, причому, як правило, з боку обох учасників контакту, породжує новий тип взаємозв'язку, більш складний, який виникає із спроби подолання протистояння – симбіоз.

2. Це різновид взаємодії, взаємозв'язку культур, при якому елементи цих культур, що прийшли до зіткнення, уже поєднані нерозривним внутрішнім зв'язком. Однак кожен з учасників контакту залишається самим собою, і нової культурної якості не виникає. Проте зв'язок уже має ознаки внутрішнього характеру, він інтеріоризується в душах учасників контакту, в душах людей. Цей тип взаємозв'язку та взаємодії має проміжний характер, але водночас він виявляє стійкість. Він може стати, а може і не стати вихідним пунктом руху до третього типу взаємодії – синтезу.

3. Синтез. У цьому типі в ході взаємодії вже народжується щось якісно нове, відмінне від початкових учасників контакту.

Будь-яка класична цивілізація може бути розглянута як результат уже відносно завершеного процесу культурного синтезу. Межові цивілізації – надзвичайно складні вузли всіх трьох типів взаємодії, що свідчить про хронічну незавершеність синтезу як їхньої постійної риси. Це самостійний стійкий історичний тип, в якому, однак, має місце постійна нестійкість процесу утворення нової якості. Первинний, вихідний пункт взаємодії слов'яно-язичницького шару та візантійського православ'я – зіткнення і протистояння. Потім відбувається перехід до симбіозу як до переважаючого типу контакту. Прикладом симбіотичного типу зв'язку може служити поєднання язичницьких і християнських елементів в одному контексті. Згадаємо духовні вірші, де чітко простежується поряд з мотивами класичної християнської духовності сакралізація землі як певної сутності. Це не синтез, а симбіоз слов'яно-язичницької і християнської основ. Але все ж синтез відбувається. Київської Русі не було б без синтезу візантійської і язичницької основ. Хоча в даному випадку синтез не отримав повного завершення, тому що був перерваний навалом як татаро-монголів, так і наступом Заходу.

Для межового типу характерна особливо важлива стратегічна роль симбіозу. В умовах, коли синтез характеризується хронічною незавершеністю, саме симбіотичні зв'язки роблять можливим існування цивілізації як певної єдності, хоча й суперечливої. З цієї точки зору, в українській історії простежується особлива роль симбіозу, який, можливо, не завжди, проте таки забезпечує нестійку цілісність всього суспільства. Саме в умовах розколу виявляється роль симбіозу як того типу взаємодії, який забезпечує нестійку цілісність всієї конструкції.

Реальний розкол у масштабі великого суспільства – трагічний фокус специфіки української історії – може виникнути під впливом такої причини, як істотне відставання масової здатності розв'язувати проблеми без їх реального ускладнення. Перетворення цього явища в розкол можливе лише при поєднанні ряду несприятливих факторів. До них передусім належать, по-перше, істотне ускладнення суспільства, яке не доповнювалося б відповідними зрушеннями у масовій системі цінностей, в стереотипах культури, не доповнювалося б масовим переходом до відповідних видів праці, відтворення, політичної активності, рівня мислення, не доповнювалося б відповідними зрушеннями у менталітеті.

По-друге, формування особливих, соціокультурних груп, що протистоять одна одній і уособлюють різні сторони розколотого суспільства.

По-третє, недостатній приплив ресурсів, що не створило умов для розвитку масової здатності шукати шляхи забезпечення виживання через підвищення ефективності, інтенсифікації. Недостатність ресурсів діє як фактор, що консервує екстенсивне відтворення.

Поєднання як мінімум цих трьох факторів стимулювало розвиток, поглиблення розколу в країні. Істотне ускладнення суспільства було пов'язане, насамперед, з виникненням державності, тісно пов'язаної з православ'ям як державною релігією. Очевидно, виникнення варязької державності, що підкоряла собі слов'янські племена, а також прийняття християнства, яке з самого початку уособлювали в країні чужі за мовою та культурою греки-священники, не могли не створити певної відчуженості народу, з одного боку, держави й церкви – з другого. За таких умов державність, злита з пануючою церквою, будувалась на племенній культурній основі, не притаманній державності, великому суспільству, тобто на основі сильного впливу дуалістичних уявлень, що отримали потім вияв у жорсткому протиставленні Пrawdи і Кривди.

Усе це в умовах обмежених ресурсів стимулювало механізм зачарованого кола, тобто в результаті історичних умов, коли Україна опинилась в складі Польщі і Литви, а потім і Росії, значна частина еліти інкорпорується в державну систему як Польщі, так і Росії, протиставляючи себе згодом як уособлення чужої державності власному народу. Згадаймо такі прізвища, як Вишневецькі, Чарторийські, Конецпольські, Киселі, а згодом і Острозькі – з одного боку, і з другого: Воротинські, В'яземські, Одоєвські, Бельські, Перемишльські, Новосільські, Мезецькі – ім'я ім'я легіон, а пізніше – Бобринські, Кочубеї та багато інших, що сприяли не тільки розколу українського суспільства, а й колонізації власного народу в інтересах своїх “нових батьківщин”.

А якщо взяти саме українське суспільство з автономною в ньому Запорозькою Січчю, яка не завжди діяла в інтересах цього самого суспільства, чи реєстрове козацтво, що служило за платню інтересам чужої держави, часто-густо на противагу власному народу. Прикладів можна було б ще наводити й наводити. Одним із виявів розколу була масова стійка ворожість до козацької старшини в період Руїни, яка не вписувалась в систему архаїчних уявлень.

За всього бажання створити протягом століть українську державність, попри всі історичні знегоди й об'єктивні причини та обставини, сама архаїка несе в собі антидержавні традиції. Дослідники селянських суспільств, а таким було українське, знають, що селяни, як наймасовіша соціальна верства цих суспільств, є носіями додержавних моральних ідеалів. Ця особливість – не наслідок релігійної культури, вірувань, етнонаціональних переваг. Вона не корениться також в якихось специфічних психологічних особливостях душі. Додержавні ідеали селянства – результат господарської діяльності, особливої організації суспільства, заснованого переважно на традиційних сільськогосподарських заняттях. Світовий досвід свідчить, що господарства, які самозабезпечуються, а саме такими були натуральні господарства, базуються на ідеях селянського

самоуправління, на основі самостійного автономного життя в локальних світах. Селянський двір і сільський світ – основа соціального життя селянства, а держава, в чому селяни переконалися як на прикладі польської, так і російської державності, постійно ставила їх у свою залежність, примушувала платити, віддавати частину виробленого ними тяжкою працею продукту. Тому і не могло бути у селян ентузіазму для створення держави як у період Визвольної війни, так і в період 1917–1920 рр. Таким чином, селяни зберігали свої моральні ідеали вільного додержавного життя і в XX ст., що стало передумовою їхньої трагічної долі в радянські часи. До цього часу ця тема в повному обсязі так і не усвідомлена. Спроба зрозуміти трагічний досвід радянської історії підводить до аналізу “лінгвістичної реальності” міфів, ідеології, які супроводжували виникнення радянської державності; до заповітної мрії – загального щастя – залишалось, здавалось, мало: зламати опір повалених класів; знищення їх ототожнювалося з досягненнями нового (комуністичного) життя. Насправді ж, однак, була знайдена ідея нової інтеграції суспільства й реальні механізми цієї інтеграції через “партію нового типу” та ідеологію, яка втілює триумф частини розколотої суспільства, що перемогло. Але цей розкол був додатково нав’язаний українському суспільству з боку лідерів саме цієї “партії нового типу”. Тимчасово розкол, здавалось, щез, нова єдність надихнула людей на небачений ентузіазм. Знищивши приватну власність, радянська влада послідовно й твердо довела до крайніх меж те, що царська держава здійснювала неповно й непослідовно, в тому числі й індустріалізацію, що почалася після 1861 р. Результатом стало не загальне благо народу (як це проголошувалось), а звичайний утилітаризм та демагогія, що його прикривала, і маніпулювання, причому не тільки у сфері економіки та політики, а й у сфері духу. З легкістю ототожнювалася наукова істина й міфи, все величезне “розколоте” суспільство було підпорядковане завданню сконцентрувати масову соціальну енергію з однією метою: створити Велику Державу. Спираючись на панування урівнювальних цінностей, зростаючий утилітаризм і соціально-утопічні уявлення селянства, більшовицька влада змогла використати соціальну енергію цього наймасовішого прошарку населення, щоб його руками придавити більш самостійну й схильну до підприємництва частину селян. Здійснила руками цих же селян, які тікали в місто, індустріалізацію, оббираючи їх до нитки, до голодної смерті на селі. Шлях індустріалізації на добуржуазній основі, який був реалізований в Радянському Союзі, – унікальне явище у світовій історії, яке в кінцевому підсумку призвело до ще більшого розколу [7, с. 22].

Піднімаючи питання про розкол, дуже часто можна почути й прочитати також, що в Україні його немає, як і немає його специфічності, оскільки розкол можна спостерігати у найрізноманітніших формах в інших країнах. По-перше, цей досвід має доказову силу лише в тому разі, якщо рівень абстракції прикладу, що наводиться у суперечках, відповідає рівню абстракції розгляду специфіки України. Безглуздо порівнювати цивілізаційний розкол в Україні з розколом між партіями, що борються у Франції або деінде. Це різнопорядкові й, відповідно, непорівнювані явища. Методологічно можна визначити будь-яких два явища тотожними або, навпаки, істотно відмінними при відповідному підборі рівня абстракції розгляду. Наприклад, системний підхід може собі дозволити при певній постановці проблеми розглядати кішку й суспільство, людину й мову як тотожні явища, тому що всі вони можуть бути описані як складні системи. Можливість такого підходу є досягненням науки, зокрема методології пізнання. Однак справедливість подібних ототожнень переходить у свою протилежність при виході за межі поставленого завдання. Порушення цих меж призводить до абсурду, наприклад, до ототожнення людини й тварини поза рамками системних досліджень при вивченні суспільства у всій його соціокультурній специфіці.

По-друге, аналіз розколотого суспільства вимагає іншого рівня абстракції, ніж вивчення суспільств, які обминула ця хвороба. Наприклад, можна сказати, що боротьба між різними гілками влади відбувається в будь-яких країнах, і тому в цьому факті немає ніякої специфіки України. Тим не менш можна стверджувати, що в Україні вона лежить глибше безпосередньої гри політичних сил. Специфіка розколу не в самому факті політичного конфлікту, а в тому, що в Україні ця боротьба приховує за собою боротьбу навколо існування державності, боротьбу державності та додержавної стихії. Складність полягає у тому, що ці протилежні, руйнуючі одне одного прагнення можуть “змагатися” одночасно по обидва боки. Таким чином, найважливіша особливість розколеної соціокультурної реальності полягає в тому, що найскладніші процеси описуються в неадекватних уявленнях, поняттях. Це можна частково пояснити тим, що понятійний апарат, сформований на Заході, склався на базі іншого досвіду, який не знав розколу. Між іншим, поглиблення знань специфіки країн і народів – необхідна умова виявлення тотожності й різниці між цивілізаціями та країнами.

По-третє, специфічний характер історичної динаміки України доводиться не тільки всім ходом історії, а й окремими феноменальними, історично значущими фактами історії. Крім того, необхідно пам'ятати, що розкол постійно відновлюється, якщо розколотою виявляється особистість.

Все це вимагає поглиблення наших знань про розкол як про складний історичний процес, результат історичного процесу, який може пояснити недостатню здатність суспільства до синтезу, охоплення рішеннями, змістами різних сторін суспільства цілісним розумінням. Методологічно підхід не може бути не еkleктичним, таким, що намагається розглядати ці процеси не як незалежні, рівнопорядкові, розглядати їх як сторони, аспекти єдиного, хоча й суперечливого, історичного процесу. Розкол не тільки розриває суспільство, а й свідчить про його збережувану єдність, хоча й патологічного характеру, який несе небезпеку постійної дезорганізації.

Подвійна природа розколу, існування в ньому взаємовиключних тенденцій породжують дивні явища, які є ще одним рівнем унікальності. Виник особливий тип соціальних відносин і особливої культури, який можна назвати “псевдо”, особливо це проявилось після входження України в склад Росії, а тим більше Радянського Союзу: псевдоекономіка, псевдоринок, псевдонаука, псевдоурбанізація тощо. Псевдо – результат спроб побудувати з простих елементів те, що за своєю суттю, своєю природою, своєю предметною логікою повинно було б будуватися зі складніших елементів, “цеглин” іншої цивілізації. Псевдо – це особливий соціокультурний феномен, що виникає в результаті нездатності суспільства подолати розкол. Суть псевдо можна зрозуміти, використовуючи аналогію з бажанням організму адаптуватися, фізіологічно й психологічно, до важкої хвороби. Це пристосування може виявитися фактором, що перешкоджає вилікованню.

Наприклад, для псевдоекономіки характерна слабкість механізмів, що стимулюють ріст невиправданих витрат, поїдання ресурсів включно до перевищення витрат над прибутками. Економічні закони тут не працюють або заганяються в пори суспільства. Якщо при цьому переважає адміністративно стимульована модернізація, то це породжує господарських монстрів, підприємства, цілі галузі (що виходить за межі елементарної логіки), які живуть завдяки адміністративному перекачуванню ресурсів і не спроможні відтворювати себе власними силами. У поєднанні із спробами стати на шлях розвитку та прогресу цей порядок набуває патологічного характеру.

Цивілізаційна межовість означає “розхитаність” поведінкового стереотипу, що відкриває масу творчих можливостей, але одночасно містить небезпеку помилкових рішень, зривів, “спокус”. Видатні представники української

культури зазначали її “вселенський” пафос, здатність відгукуватись на інокультурні впливи, здатність української людини жити за мірками будь-якого цивілізаційного типу. Така вразливість нерідко породжує синдром “блудного сина”: непосидючість, неукоріненість, своєрідну ностальгію за чужими культурними образами, що поєднуються з перебільшеною відстороненістю від власної традиції. Здатність до самовідчуження, самокритики, поряд з гнучкістю поведінкового коду, створили важливу передумову української свідомості: міжетнічну співживучість і терпимість. Останнє є не тільки соціально-психологічним феноменом, а й соціально-культурним, пов’язаним з проміжним цивілізаційним статусом. Зазначені риси в широкому соціокультурному розумінні можуть бути віднесені до мистецтва мимезису – самонавчання через дослідження. Що таке орієнтація на Росію або входження в Європу, якщо не цивілізаційний мимезис? Якщо відкинути його нігілістичні, саморуйнівні крайнощі, напрошується його оцінка як важливого фактора вітчизняного розвитку. Доцільно відзначити методологічну важливість врахування загального співвідношення ендегенних і екзогенних факторів еволюції. Універсалізм – концепція єдиних історичних закономірностей, яким первісно підпорядкований хід розвитку людства, в своїх крайніх виявах пов’язаний з ілюзіями європоцентризму. Формацийний європоцентризм примушує своїх послідовників скрізь – від Близького Сходу до Африки і доколумбової Америки – шукати сліди рабовласницького ладу, феодалізму, передкапіталізму. Історія виступає як така, що містить апріорно задану програму, виконання якої є обов’язковим для кожного суспільства. Водночас, сучасна наука переконливо доводить, що риси подібності, які містить історія, часто пояснюються явищами запозичення, міжкультурними впливами, завоюваннями. Очевидно, суспільна еволюція підпорядковується законам нерівномірності розвитку й нееквівалентності соціокультурного обміну.

Суспільства, які здійснили прорив і завдяки цьому отримали переваги перед сусідами в економічній, військовій, адміністративно-управлінських сферах, виявляються лідерами. Але не завжди лідерство реалізовувалось у мирній формі надихаючого прикладу. Частіше мало місце змагання за виживання, витіснення або завоювання слабких, відсталих. Останні або капітулювали, або поспішали запозичити ефективні виробничі, соціальні, військові технології для опору і самоствердження. У будь-якому разі доводиться говорити про нееквівалентний обмін: культурні імпульси (інформація), що йдуть від країни-донора (передовика історії), у багато разів перевищують за силою впливу імпульси країни-реципієнта (спадкоємця чужого досвіду). На цій основі виникає феномен (до цього часу ще недостатньо усвідомлений сучасною суспільною думкою) гібридних суспільств і так званого “сполучного” або “поєднального” розвитку. Універсалістські теорії, в тому числі й марксистська, лествяє національній свідомості в одному важливому пункті: вони навіюють, що кожне суспільство на основі виключно автохтонних імпульсів іманентним чином здійснює історичне сходження винятково до вищих історичних сходинок. Цим вони значною мірою дезорієнтують свідомість народів.

Надзвичайно важливою стороною національної критичної рефлексії є усвідомлення нееквівалентного культурного обміну. Однією з принципових нерівностей – важливіших, ніж соціальна нерівність у традиційних її формах, – є нерівність перед обличчям історії, нерівність ведучих, таких, що самостійно відкривають нові шляхи, і ведених, долею яких є “запозичена історія”. В одному випадку історія виступає як творчість, в другому – як нав’язування і насильство. У першому механізми новацій і механізми соціальної інтеграції не характеризуються фатальною відсутністю збігу. У другому – коли новації приходять ззовні, вони породжують внутрішній національний розкол: на

консервативних прибічників “грунту”, “основи” і піднесено-самонадіяних адептів чужого цивілізаційного досвіду. Необхідно зрозуміти, що міжетнічні, міжнаціональні, міжцивілізаційні й конфесійні тріщини суспільства – всього лиш перетворені форми розколу історично гібридних суспільств, змушених прививати у себе неавтохтонні “передові зразки”. Автохтонний прогресивний розвиток дає внутрішньо більш цільний і стійкий соціально-історичний тип: нові форми є власним національним продуктом, і тому краще вписуються у традицію. Неавтохтонне створює “невротичний” соціальний тип, який або безоглядно пориває з національною традицією, або намагається сховатися в неї від “протягів” епохи, періодично впадаючи у непомірне самоприниження або настільки ж непомірне самозвеличення.

Гібридним суспільствам не вистачає дуже важливої стабілізуючої якості – внутрішньої міри. Оскільки історія для них виступає в екзогенному образі запозичених “передових моделей”, національна свідомість нерідко впадає у гріх історичного волюнтаризму: їй все вважається однаково доступним. Майбутнє, не вистражане у власному історичному досвіді, а взяте ніби на прокат, спокушує “безмежними можливостями”.

Другий ризик межовості пов’язаний з цивілізаційною самотністю. Поряд з плюралізмом світових цивілізацій історія позначена дихотомією Схід – Захід. Незважаючи на соціокультурну багатогранність і Заходу, і Сходу, народи, що проживають в обох частинах світу, користуються вказаною дихотомією як джерелом ідентифікації – опозиції. Внутрішньоцивілізаційні відмінності і на Заході, і на Сході певною мірою стираються на основі масштабнішої загальнозахідної і загальносхідної ідентичності. Цієї додаткової опори, пов’язаної з цивілізаційним “усиновленням”, немає в Україні: ні Схід, ні Захід по-справжньому не вважають її своєю.

Тепер подивимось на проблему розколу з другого боку. Його результатом є перетворення традиційного доринкового господарства не в ринкову економіку, а в певний проміжний гібрид. Його специфіка полягає в тому, що кожен виробник, організатор виробництва, керівник підприємства тощо намагається знайти “дах”, тобто спеціальне прикриття, захисника в навколишньому соціальному середовищі й одночасно джерело необхідних ресурсів. Це явище було перенесено ще з царської Росії в Україну, коли там будь-яке виробництво, починаючи з селянина, який отримував від поміщика “карбованець на обзаведення”, до цілих галузей могли існувати лише користуючись певним соціальним захистом поміщика, вотчинника, влади на всіх рівнях. При більшовизмі саме виробництво, яке вважалось доцільним з погляду влади, перейшло під патронат держави, а щодо сьогодення, то є свідками того, що такий “дах” – характерне явище для тіньової, корумпованої економіки, що зрослася з цією самою владою. На сьогодні ця своєрідна форма розколу набуває дедалі все більшого вираження.

Як уже наголошувалось, Україна є проміжною цивілізацією, через душу і тіло якої проходить розкол. Водночас, ця цивілізація є своєрідним гібридом як результат прагнення розколотих частин суспільства не довести розкол до його логічно можливої крайньої форми, зберегти інтеграцію суспільства. Специфіка гібридного ідеалу полягає у спробі розглянути як тотожні принципово різні смисли, різні як за змістом, своєю культурною традицією, так і за формою. Він ніби діє у напрямку, протилежному розколу. Якщо останній розриває смисли, то гібридний ідеал намагається ототожнювати неоднакові за своєю суттю, протилежні смисли. Гібридність дозволяє ототожнювати різні пласти культури, пов’язані з різними шарами, з різними цивілізаціями, об’єднувати (за можливістю) групи, субкультури, пов’язані з різними епохами, наприклад, шари культури, засновані на міфологічному мисленні, і пласти культури, засновані на

понятійному мисленні. Тим самим суспільство стимулюється (звичайно, у певних межах) до ігнорування, маскуванню розколу, того факту, що різні соціальні групи мають різні, навіть протилежні цінності. Гібридний ідеал дає можливість сакральній владі змінювати інтерпретацію добра і зла та у певних межах маніпулювати масовою поведінкою. Більшовики за час свого керівництва перетворили подібні зміни в ціле мистецтво. Небезпека розпаду гібридного ідеалу постійно існує в політичних течіях, які інколи базуються на протилежних елементах лібералізму та традиціоналізму.

Незважаючи на небезпеку вибуху, яку несе в розколотому суспільстві гібридний ідеал, кожна партія, політична група для досягнення своєї мети постійно намагається посилити власні позиції у суспільстві, втягнути у сферу свого впливу зрізаний лібералізм, традиціоналізм. Усі партії можна поділити за принципом переважаючого тяжіння до однієї з двох присутніх в українському суспільстві морально-культурних іпостасей. Однак їх відмінності маскуються тим, що всі вони, виходячи на рівень загальнодержавної політичної боротьби, виражають себе, хоча і різною мірою, мовою лібералізму. Тому й створюється можливість для комунікацій різних тенденцій, певний спільний культурний мовний фон політичного життя. Це породжує картину (по суті, ілюзійну) загального ліберального характеру політичного життя в країні. У реальній же складній ситуації кожна політична дія, наприклад, спроба створити партію, несе у собі внутрішній конфлікт між двома згаданими іпостасями: зрізаним лібералізмом і традиціоналізмом.

Для керівництва всіх партій характерним є бажання подолати суперечність між даними елементами. Однак рухи, що тяжіють до лібералізму, постійно зіштовхуються з конфліктами між спробами стимулювати правову державу, зміцнити державність, стати на шлях вирішення загальнодержавних завдань тощо – з одного боку, і масовим традиціоналізмом – з другого. Тому для політичного життя України притаманна важлива специфічна риса: суперечності всередині партій, тобто між керівництвом і тими верствами населення, які з точки зору цієї партії могли б скласти її соціальну базу, інколи гостріші, ніж суперечності між різними партіями. Звідси слабкий вплив партій на суспільство, їх нестійкість, прагнення до злиття й розколів, невідповідність програм і реальних звернень лідерів до народу тощо. Це накладає відбиток унікальності на українське політичне життя.

Разом з тим гібридність – це певною мірою культивування самобутності, що несе в собі небезпеку для суспільства, яка полягає у схиланні перед її історичними формами, в упевненості, що стародавні архаїчні форми культури і є та вища правда, на основі якої потрібно будувати життя. Практично це означає відмову від будь-якої критики культури, що історично склалася, історичного досвіду, від розгляду специфіки країни як проблеми, яка постійно виникає і підлягає розв'язанню.

Прикро, але суперечки про самобутність досить часто відбуваються на основі явного і прихованого уявлення про позаісторичність і абсолютність цього явища, божественну або біологічну природу. Водночас, ті або інші конкретні форми самобутності, як і будь-яке соціокультурне явище, є певним процесом, який виник у певний момент історії і, відповідно, може зникнути. Суспільство може боротися з тими чи іншими елементами своєї специфіки, критикувати й викорінювати їх зусиллями людей, якщо вони відчують дискомфорт від тих чи інших особливостей своєї діяльності, якщо люди, достатньо великі значущі групи людей будуть інтенсивно шукати конструктивний функціональний вихід, знайдуть у собі для цього достатньо моральних та інтелектуальних сил. Це зовсім не виключає специфіки, а навпаки, підносить її на новий рівень. Розкол –

результат історії, і немає ніяких підстав звалювати його походження на вищі сили.

Висування розколу як фокусу специфіки країни, зрозуміло, не виключає можливості інших підходів до специфіки, використовуючи для цього потенціал інших наук: культурологічних, етнографічних, географічних, психологічних тощо. Тим не менше у будь-якому разі необхідне співвідношення місця і ролі специфіки аспекту, що вивчається, як з розвитком розколу, так і з можливістю його подолання.

Список використаних джерел

1. *Юрій М.* Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Юрій, Л. Алексієвць, Я. Калакура, О. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн.1 – 700 с. 2. *Ахизер А. С.* Россия: критика исторического опыта (социокультурная динамика России). Т. 1. – 2-е изд. / А. С. Ахизер. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1997. 3. *Лотман Ю. М.* О семиотическом механизме культуры / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский // Труды по знаковым системам. – Т. 5. – Тарту, 1971. 4. *Юрій М.* Україна XIX – початку XXI століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Юрій, Л. Алексієвць, Я. Калакура, О. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 2. – 696 с. 5. *Овчинников Н. Ф.* Методологические принципы в истории научной мысли / Н. Ф. Овчинников. – М., 1997. 6. *Горелов М.* Цивілізаційна історія України (нарис) / М. Горелов, О. Моця, О. Рафальський. – К.: ТОВ УВПК “ЕксОб”, 2006. – 632 с. 9. 7. *Юрій М.* Соціокультурний світ України / М. Юрій. – К.: Кондор, 2003. – 738 с.

Николай Алексиевц, Леся Алексиевц, Михаил Юрий

СОЦИУМ И КУЛЬТУРА КАК КЛЮЧЕВЫЕ КОМПОНЕНТЫ ЦИВИЛИЗАЦИИ

В статье рассматриваются социум и культура как ключевые составляющие цивилизаций.

Ключевые слова: социум, культура, цивилизация, социальные отношения, социокультурные противоречия.

Mykola Alexiyevets, Lesya Alexiyevets, Mykhaylo Yuriy

SOCIETY AND CULTURE AS A CIVILIZATION KEY COMPONENT

In the article deals with society and culture as a key component of civilization.

Key words: society, culture, civilization, social relations, social and cultural contradictions.

УДК 016:930

Алла Киридон

СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ

Проаналізовано основні тенденції і етапи становлення нового напрямку досліджень в Україні – студій пам'яті. Розглянуто інституціоналізацію студій пам'яті в Україні – процес виокремлення та становлення досліджень колективної пам'яті як самостійного напрямку гуманітарних знань. Доведено, що на утвердження студій пам'яті в сучасній Україні впливає комплекс різнопланових чинників.

Ключові слова: колективна пам'ять, студії пам'яті, Україна, історіографія.

Сучасний стан гуманітарного знання визначається появою та еволюцією нових дослідницьких парадигм, розмиванням меж традиційних дисциплін, активним розвитком міждисциплінарних студій, широким тематичним і методологічним різноманіттям. При цьому, як зауважує російський дослідник, доктор філософських наук Р. М. Нугаєв, предметна область гуманітаристики постійно розширюється, охоплюючи все нові й нові культурні традиції, у соціогуманітарному знанні увиразнюються нові грані зростання, починають проявлятися кумулятивні ознаки, відбувається інтенсивне “схрещування” теоретичних мов і дискурсивних практик, їх “гібридизація”, множення й поширення, асиміляція одних традицій іншими [18, с. 59].

Метою пропонованої статті є увиразнення основних етапів та окреслення базових тенденцій становлення студій пам'яті в Україні. Важливість і актуальність задекларованої проблеми зумовлюється низкою чинників, зокрема:

- а) розвитком історіографічного процесу пам'яттевої парадигми;
- б) необхідністю осмислення пам'яттевого дискурсу в міждисциплінарному просторі;
- в) потребою маркування методологічних орієнтирів;
- г) інтеграцією української історіографії у світовий історіографічний простір тощо.

Оформлення початкових засад “Memory Studies” вилоновується в хронологічному діапазоні кінця XIX – середини XX ст. Однак особливістю формування нового напрямку міжпарадигмального знання була розпорошеність по різних дисциплінах [6; 7]. На другу половину XX ст. П. Хаттон увиразнює вже кілька сегментів пам'яттевого дискурсу:

- історичний (Ф. Ар'єс, Ж. Лефевр, Ф. Фюре, П. Нора та ін.);
- соціологічний (М. Гальбвакс);
- психологічний (У. Вордсворт, З. Фрейд та ін.);
- культурологічний (М. Фуко, Ф. Йейтс та ін.);
- герменевтичний (Г.-Х. Гадамер) [26].

Водночас російський дослідник А. Дахін зауважує, що в поле зору П. Хаттона не потрапив важливий філософський сегмент, ядро якого пов'язане з дослідженням А. Бергсона “Матерія й пам'ять” [3], а також соціологічний сегмент в репрезентації Е. Дюркгайма [27], А. Моля [19], Я. Зерубавель [29; 30], Е. Зерубавеля [30] та ін. Пізніше, на хвилі західного інституціоналізму 1980-х рр. з'явилися дослідження механізмів збереження, накопичення соціальними інститутами попереднього досвіду нормативного регулювання, для означення яких використовувався термін “організаційна пам'ять” (В. Rochman).

Здійснення досліджень в рамках “Memory Studies” передбачає слідування таким основним принципам, що окреслюють межі цієї парадигми:

- розуміння соціальної/культурної пам’яті як процесу постійного розгортання, трансформацій і видозмін;
- сприйняття соціальної/культурної пам’яті як явища непередбачуваного, яке далеко не завжди має лінійний, раціональний, логічний характер;
- визнання історичного, мінливого характеру утверджених у тій чи іншій культурі мнемонічних практик, що дозволяє говорити про наявність різних “культур спогаду”, властивих тій чи іншій спільноті;
- врахування неперервного зв’язку, що існує між соціальною/культурною пам’яттю й колективними (у тому числі й національними) ідентичностями; розгляд соціальної/культурної пам’яті у зв’язку “місцями пам’яті” й меморіальними ландшафтами пам’яті, аналіз топографії соціально значимих спогадів;
- врахування вибірковості, соціальної диференціації й потенціальної конфліктності соціальної/культурної пам’яті;
- визнання вирішальної ролі культурної пам’яті для формування соціальної солідарності;
- колективна пам’ять розглядається з точки зору стратегій звернення, що виробляються нею, з часом на користь тих або інших соціальних груп;
- розуміння того, що соціальна/культурна пам’ять завжди є інструментом політики й використовується соціальними групами для досягнення певної мети й здобуття тих або інших вигод і переваг [4].

Для вітчизняної гуманітаристики проблема пам’яті актуалізується після здобуття Україною незалежності й виникнення потреби осмислення історичної та суспільної загалом свідомості у процесі формування національної ідентичності. У соціогуманітарному мейнстрімі України студії пам’яті як напрям соціально-гуманітарних досліджень пам’яттєвих смислів виокремився на початок ХХІ ст. У межах цього напрямку увиразнюються галузеві конотативні структури (у психології, історії, філософії, політології, соціології, культурології тощо) з різними векторами пам’яті, але в одній системі координат – “меморіальній”. Залежно від сфери використання феномену пам’яті вибудовуються дефініції відповідного смислового навантаження.

Аналіз сучасної літератури з проблеми пам’яті з різними конотаціями (історична, національна, колективна, індивідуальна, соціальна та інші) свідчить про відсутність чіткого визначення поняття, що відбиває сутність цього феномену, а також ясності у застосуванні терміну (зокрема “історична пам’ять”), який досить довільно використовується для позначення різних процесів і явищ, з вкладанням в нього того змісту, який вважає за потрібне надати йому той чи інший дослідник. У вітчизняному науковому просторі дедалі частіше пропонується англomовному відповідникові “Memory Studies” вживати для найширшого означення термін “студії пам’яті”, а в межах цієї окресленої царини можуть функціонувати конотативні відповідники. Сьогодні назріла необхідність узгодити оперування категоріальним апаратом студій пам’яті, систематизувати існуючі доробки науковців, а можливо запропонувати критерії визначення та смислове навантаження термінів.

Особливість формування вітчизняного історіографічного дискурсу задекларованої проблеми полягає в тому, що актуалізація пам’яттєвого дискурсу (попри зумовленість політичними, соціокультурними та науковими причинами) викликана першопочатково вживанням терміну “історична пам’ять” у метафоричному смислі. У засобах масової інформації (ЗМІ) та публіцистичній літературі поняття “історична пам’ять” вживалися на рівні метафори чи фразеологічного звороту, але саме завдяки ЗМІ, кінематографу,

документалістиці, літературі тощо поняття актуалізувалось у масовій свідомості. Хронологічно це пов'язано з періодом перебудови в СРСР та УРСР, з часом ліквідації “білих плям в історії”. Зокрема, ще 1989 року І. Ісіченко, не вдаючись до детального аналізу наповнюваності терміну, зауважив активізацію вживання концепту “історична пам'ять” у культурологічних дослідженнях [11].

Сучасна Україна як модерна держава-нація долає складний шлях “привласнення” свого минулого, відтворення українського історичного канону. Відтак у науковому й суспільному вітчизняному дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ ст. широко артикулюються проблеми колективної пам'яті. Актуалізація досліджень колективної пам'яті в українському гуманітарному просторі є закономірною і супроводжується зростанням кількості публікацій, розмаїттям тематики, розширенням кола авторів.

На початок ХХІ століття спостерігається формування наукового співтовариства, представники якого послідовно звертаються у своїх працях до проблем колективної пам'яті. Репрезентоване окремими дослідниками, це товариство водночас уособлює єдиний вітчизняний простір меморіальних студій. Про міждисциплінарний характер студій пам'яті свідчить також і те, що до процесу їх становлення і розвитку долучилися вчені-представники різних галузей наук та відповідно – різних науково-дослідних установ України: Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Інституту історії України НАН України, Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України та ін. Зокрема до проблем колективної пам'яті апелюють такі вітчизняні науковці як І. Гирич, В. Горбатенко, С. Здіорук, І. Колесник, С. Кульчицький, Ю. Левенець, О. Лисенко, Л. Нагорна, О. Онищенко, Ю. Опалько, О. Рафальський, М. Рябчук, В. Серeda, В. Смолій, Д. Табачник, О. Удод, Л. Чупрій, Ю. Шайгородський, Ю. Шаповал, Ю. Шемшученко та багато ін.

Розширюють академічні пошуки у царині меморіальної проблематики й окремі представники вітчизняної університетської гуманітаристики, що працюють у провідних вищих навчальних закладах України (Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Львівському національному університеті імені Івана Франка, Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Харківському національному університеті імені В. Каразіна, Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя та ін.): О. Антонюк, В. Артюх, О. Бабкіна, В. Бебик, О. Бойко, І. Варзар, В. Вашкевич, Г. Грінченко, Я. Грицак, А. Жив'юк, Л. Зашкільняк, Я. Калакура, В. Карлова, О. Кісь, М. Козловець, В. Масненко, В. Сергійчук, І. Симоненко, С. Троян, Л. Федик, Н. Яковенко та ін.

Важливим елементом у процесі становлення меморіальних студій в Україні постають дисертаційні дослідження проблем пам'яті, здійснені останнім часом. Захист дисертацій А. Глушка (К., 2014), О. Волянук (К., 2012), В. Жадько (К., 2007), Ю. Зерній (К., 2009), Г. Коньшини (Харків, 2007), Л. Стародубцевої (Харків, 2004), О. Фостачук (Харків, 2005) та ін., підготовлених у галузях соціології, політології, культурології, філософії, де концепт пам'яті виступає у супроводі різноманітних означень – соціальної / суспільної / історичної, засвідчив усталену присутність проблематики у міждисциплінарному науковому сегменті.

Поступово відбувається процес інституалізації студій пам'яті в Україні. Інституціоналізація студій пам'яті – це процес виокремлення та становлення досліджень колективної пам'яті як самостійного напрямку гуманітарних знань; структурне оформлення меморіального дослідницького простору, виокремлення ключових напрямів та проблем, що сприяє взаємодії науки з суспільством,

відповідаючи на виклики часу. Цей тривалий і непростий процес у цілому характеризується створенням науково-дослідницьких структур, випуском спеціалізованих видань – монографій, збірників, покажчиків, а також формуванням наукового професійного середовища.

Одним із невід’ємних елементів інституалізації студій пам’яті в Україні, що сприяє популяризації цих досліджень серед наукової спільноти та широкої громадськості, є видання перекладної літератури відомих зарубіжних вчених. Упродовж останніх років українською мовою видано праці “Винайдення традиції” за редакцією Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера (К., 2005), Р. Козеллека “Часові пласти. Дослідження з теорії історії” (К., 2006), А. Міхніка “Історична політика: російський варіант” (К., 2006), С. Єсельчика “Імперія пам’яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві” (К., 2008), П. Коннертона “Як суспільства пам’ятають” (К., 2009), “Європа та її болісні минувшини” за редакцією Ж. Мінка і Л. Неймайер (К., 2009), монографії Й. Рюзена “Нові шляхи історичного мислення” (Львів, 2010), Б. Шацької “Минуле – пам’ять – міт” (Чернівці, 2011), В. Вжосека “Історія – Культура – Метафора”. Постанова неklasичної історіографії. Про історичне мислення” (К., 2011), А. Ассман “Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам’яті” (К., 2012), Е. Доманської “Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле” (К., 2012) та ін. Цей бібліографічний фонд суттєво доповнюють окремі наукові статті зарубіжних вчених, перекладені українською, а також доступна в Україні російськомовна література, присвячена проблемам пам’яті.

Спектр сучасних досліджень пам’яті надзвичайно широкий. Це вивчення мовних, поведінкових і тілесних практик; розгляд історії та пам’яті як форм відображення історичної культури; історії як мистецтва пам’яті тощо. Проблема полягає в спробі теоретичного осмислення процесів, що супроводжують появу нового напрямку гуманітаристики. На часі також необхідність чіткого увиразнення предметного поля досліджень та відповідної домовленості чи узгодженості термінів.

Якщо на Заході активізація досліджень в галузі соціології, культурології, психології, й загалом “Memory Boom” починається в 1980-х роках, то в Україні на цей час відтворення невідомих сторінок минулого, “білі плями історії”, відкриття архівів, доступ до документів, з яких було знято гриф секретності, активізували осмислення подієвої історії. Лише згодом простежуються намагання окреслити дефініції чи спроби концептуалізації. Звідси не випадковим є породження своєрідних понятійних кентаврів “історична пам’ять”, “національна пам’ять” тощо (хоча останні є похідними від трьох основних видів пам’яті: індивідуальна, соціальна, колективна). Україна із запізненням входить у постмодерн і “Memory Boom”. Як наслідок, простежується двійстий процес: з одного боку, намагання долучитися до студій із дослідження пам’яті, перебираючи вже напрацьовану переважно західну методологію, з іншого боку, пошук національної ідентичності веде до конструювання власного нарративу й оформлення відповідного понятійно-категоріального апарату. Значний вплив на процеси становлення студій пам’яті має дуальність свідомісного рівня, тривале перебування в умовах ідеолого-герменевтичного простору радянської держави, очікувальність (або об’єктивне невстигання за процесом).

На нашу думку, в становленні студій пам’яті в Україні можна умовно виокремити кілька етапів із певними тенденціями розвитку.

Перший етап – вилоновування студій пам’яті в Україні – припадає на кінець 1980-х – початок 1990-х рр. (натомість, на цей час, як зазначалося, у зарубіжній історіографії проблема пам’яті набула вже пріоритетності у суспільному житті та

наукових дослідженнях). Цей етап можна також схарактеризувати як етап опосередкованого впливу пам'яттєвої парадигми на дослідження минулого.

Події кінця 1980-х – початку 1990-х рр. не лише докорінно змінили соціокультурний ландшафт країни, але й заклали нову ціннісно-смыслову парадигму цивілізаційного поступу, й, по-суті, увиразнили нагальність осмислення процесів минулого й призвели до “одержимості історією”. Водночас важливо зауважити: у той час, коли наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. у вітчизняній історіографії відбувається бурхливий процес відродження забутих сторінок історії (бум історичних розвідок, потяг до вивчення історії України тощо), в зарубіжній історіографії вже спостерігається переосмислення подієвої історії в парадигмі “Memory Studies”.

Другий етап – від початку 1990-х – до початку 2000-х років – етап зародження студій пам'яті в контексті процесу початків державотворення (своєрідного “перехідного періоду”). Актуальності набула проблема збереження національно-культурної ідентичності, національної неповторності; в умовах трансформації культурного простору актуалізувалось питання відродження національних цінностей і традицій. Очевидно не випадково, одне з перших дисертаційних досліджень пам'яттєвого дискурсу фокусувалось навколо культурно-історичної парадигми [2]. Разом із тим, нові модернізаційні явища не могли не впливати на сформовану систему знань, ідей, цінностей, культурних традицій та в умовах інформаційно-технічної цивілізації сприяли її трансформуванню.

Особливістю періоду була активізація досліджень минулого, вивчення історії попередніх періодів. Але з часом актуалізуються проблеми пам'яті, які здебільшого були маніфестовані як “історична пам'ять”. Поступово спостерігається витіснення вивчення минулого “історичною пам'яттю”, а в подальшому – студіями пам'яті (під впливом західно-європейської парадигми “Memory Studies”).

Третій етап – початок 2000-х рр. – 2010 р. – активізація досліджень пам'яттєвого дискурсу в різних галузях соціогуманітарного знання. Характерною рисою етапу постає зміна “одержимості історією”, притаманній періоду кінця 1980-х – початку 1990-х рр., “одержимістю пам'яттю” початку ХХІ століття.

В українському науковому просторі формування сталого наукового інтересу до меморіальних студій на початку ХХІ ст. засвідчується проведенням низки симпозіумів, круглих столів та конференцій. У квітні 2008 р. відбувся круглий стіл “Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність” у Національному інституті стратегічних досліджень. Наприкінці цього ж року проведено Міжнародну наукову конференцію “Геополітика, примирення та пам'ять”, організатором якої виступила Києво-Могилянська академія за підтримки посольств Польщі та Франції в Україні. 2010 р. відзначився Міжнародною конференцією “Пам'ять як поле змагань у польсько-російському трикутнику”, співорганізаторами якої були видання “Україна модерна”, “Ab impregio”, Фонд ім. Гайнріха Бюлля в Україні й посольство Республіки Польща в Україні.

Ще одним кроком на шляху входження студій пам'яті в український гуманітарний простір та їх подальшої популяризації стало видання тематичних спеціальних випусків відомих часописів “Україна модерна” і “Схід – Захід”, зміст яких присвячувався теоретичним та практичним проблемам пам'яті у розробці вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Спостерігалось розширення проблематики досліджень пам'яттєвого дискурсу, що відбувалося на фоні утвердження в історіографії нових концептуальних підходів до вирішення окремих епізодів історичного процесу та увиразнення саме пам'яттєвої складової. При цьому наповнення пам'яттєвого дискурсу

вирізнялося варіативністю конотативної складової пам'яті та акцентами на тій чи іншій видовій характеристиці пам'яті.

Четвертий етап – з 2011 року-жовтень 2014 року – початковий *етап інституалізації* студій пам'яті в Україні. Інституціональним флагманом парадигмального поля студій пам'яті став Український інститут національної пам'яті (з моменту зміни статусу й реорганізації його як науково-дослідницької установи (з 2011 р.). Цього ж року обговорення теоретичних і прикладних проблем студій пам'яті започатковане на сторінках спеціалізованого наукового видання “Національна та історична пам'ять” (збірник наукових праць, виходив з 2011 р.; станом на жовтень 2014 р. вийшло друком десять випусків).

Характерними рисами студій пам'яті на сучасному етапі є відкритість до різноманітних теоретичних пропозицій стосовно процесу концептуалізації предмета дослідження, методологічний еkleктизм (це також притаманно зокрема сучасним американським студіям пам'яттєвих дискурсів). Наслідком цього постає варіативність та багатоголосся досліджень пам'яттєвого поля. Предмет дослідження в просторі пам'яті епістемологічно твориться в процесі наукового пошуку, з використанням різних підходів й різноманітних доступних видів джерел (від офіційних документів через фольклор і усну історію до збережених артефактів та ін.). Сьогодні назріла необхідність узгодити оперування категоріальним апаратом студій пам'яті, систематизувати існуючі доробки науковців, а можливо, запропонувати критерії визначення та смислове навантаження термінів.

Ключовим чинником інституалізації досліджень пам'яті у вітчизняному просторі стало створення Українського інституту національної пам'яті (УІНП) як науково-дослідної установи при Кабінеті Міністрів. З цього часу меморіальні студії набувають комплексного, системного, послідовного, по-справжньому наукового характеру, відбувається відмова від нефахових, ідеологізованих підходів. Зусиллями члена-кореспондента НАН України В. Солдатенка, а також провідних фахівців інституції (О. Бойка, Л. Буряк, В. Вашкевича, О. Вишняка, Д. Веденєєва, Ю. Ганжура, В. Головченка, Г. Касьянова, А. Киридон, В. Кривошеї, С. Леп'явка, О. Лисенка, О. Любець та ін.) проводився інтенсивний пошук шляхів надання національній пам'яті, її формуванню та розвитку наукового обґрунтування.

Інститутом започатковано видання першого цільового збірника наукових праць “Національна та історична пам'ять”, де представлено широкий спектр теоретичних і практичних проблем меморіальної тематики. Традиційними стали наукові заходи, ініційовані УІНП, серед яких – конференції та круглі столи комеморативного і теоретично-методологічного характеру: “Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського)” (29.09.2011); “Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри” (25.10.2012); “Національна пам'ять: виклики XXI століття” (14.11.2012 р.); “Павло Скоропадський – останній гетьман України (29.04.2013)”; “Волинська трагедія 1943–1944 рр. та її вплив на історичну пам'ять українського та польського народів” (2.07.2013), “Студії пам'яті в Україні: стан, проблеми та перспективи” (7.10.2014) та ін.

Круглий стіл “Студії пам'яті в Україні: стан, проблеми та перспективи” (7.10.2014) фактично став підсумковою кодою роботи установи (УІНП) в статусі науково-дослідної. У липні 2014 р. відбулася зміна статусу УІНП. У Постанові Кабінету Міністрів України 9 липня 2014 р. зазначено: “Ліквідувати Український інститут національної пам'яті як науково-дослідну установу, що перебуває в управлінні Кабінету Міністрів України”. Натомість йдеться про створення Українського інституту національної пам'яті як центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження

національної пам'яті, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури [22]. Важко прогнозувати як подібна реорганізація установи позначиться на процесі саме інституалізації студій пам'яті.

Серед проблемних питань у розвитку вітчизняних студій пам'яті:

- рафінованість дискурсу: студії пам'яті, здебільшого, залишаються простором / надбанням нечисленного й доволі розпорошеного галузево середовища інтелектуалів;
- концентрація методологічних напрацювань переважно в площині соціології, філософії, культурології, й значно менше – історії;
- схильність до міждисциплінарних запозичень (це практика світова, водночас кожна наука має свій інструментарій й техніки його використання); відтак нагальною є потреба досягнення “домовленостей” щодо використання понятійно-категоріального апарату;
- узалежнення від перекладних видань; запізнення у виробленні власних підходів та бачень методологічного поля;
- низький рівень культури раціональної комунікації (йдеться про обмеженість комунікування науковців різних галузей пам'яттєвого дискурсу);
- відірваність методології й практики (наслідок: назвами, які рясніють поняттями “історична пам'ять”, “національна пам'ять”, здебільшого маскують фактологічний канон);
- тотальна електронізація пам'яті призводить до того, що зникає потреба щось пам'ятати або пригадувати;
- студії пам'яті “не вписуються” в паспорти спеціальностей із захисту дисертацій (відтак – захист відбувається з філософських, політичних та інших наук).

Відаючи належне теоретичній і практичній значущості наукового доробку в царині студій пам'яті, слід визнати, що подальшого широкомасштабного осмислення потребує проблема усталеності дослідницького інструментарію (особливо враховуючи міждисциплінарність проблематики), поглиблення аналітичності прикладних досліджень, узагальнень одержаних результатів парадигмального знання.

На утвердження студій пам'яті в сучасній Україні впливає комплекс складових, з-поміж яких позначимо залежність від активізації теоретико-методологічних досліджень, вироблення понятійно-категоріального апарату на рівні “суспільного договору”, підтримка / зацікавленість з боку держави, затребуваність пам'яттєвого дискурсу тощо. Відтак для подальшого розвитку студій пам'яті важливим є виокремлення кількох видів ресурсів:

- кадровий (який передбачає забезпеченість кваліфікованими фахівцями конкретного напрямку, а якщо говорити про формування галузі – необхідність увиразнення цеху відповідних фахівців);
- науково-методичний (формування теоретичного підґрунтя, вироблення інструментарію);
- матеріально-технічний ресурс (фінансування);
- інформаційний ресурс (включає обсяг доступної інформації та канали її отримання);
- комунікативний ресурс (технології комунікації, необхідні для активного обміну думками тощо).

На жаль, мусимо констатувати істотну послабленість теоретико-методологічної складової студій пам'яті, що зумовлено особливостями дисциплінарного самовизначення. Апелюючи до визначення соціологів Дж. Александера та А. Ріда, зауважимо в просторі досліджень пам'яті факт

“зсуву вниз” (переважання емпіричних досліджень) порівняно зі “зсувом вгору” (в напрямку теоретичних досліджень) [1, с. 8].

Далеким від свого завершення є процес інституалізації досліджень пам’яті в Україні.

Маємо сподівання, що студії пам’яті в Україні постали як форма репрезентації певного культурного часопростору, а не детерміновані загальнокультурною інтелектуальною модою. Поглиблення та вдосконалення меморіальних студій як необхідної умови їх інституалізації відкриває новий простір для осмислення ключових історичних подій, постатей, місць, що упродовж тривалого часу впливали на формування колективної пам’яті і продовжують виконувати свою місію попри усі суспільно-політичні трансформації.

Список використаних джерел

1. *Александр Дж.* Социальная наука как чтение и перформанс: культурно-социологическое понимание эпистемологии // Социс. – 2011. – № 8. – С. 3–17. 2. *Багров Г. Г.* Культурно-історична пам’ять в контексті проблем часу [Текст]: автореф. дис...канд. філос. наук: 09.00.03 / Геннадій Георгійович Багров; НАН України, Ін-т філос. – К., 1996. – 22 с. 3. *Бергсон А.* Материя и память / А. Бергсон // Бергсон А. Соч. в 4-х т.; пер. с фр. – М.: Московский клуб, 1992. – Т. 1. – С. 160–316. 4. *Васильев А. Г.* Культурная память/забвение и национальная идентичность: теоретические основания анализа / Алексей Григорьевич Васильев // Культурная память в контексте формирования национальной идентичности России в XXI веке: Коллективная монография / Рос. ин-т культурологии; отв. ред. Н. А. Кочеляева. – М.: Совпадение, 2012. – С. 33–34. 5. *Волянюк О. Я.* Memory studies у категоріях: пошук канонічних моделей та міждисциплінарних новацій // Національна та історична пам’ять: Зб. наук. праць. – Вип. 3. – 2012. 6. *Дахин А. В.* Общественное развитие и вызовы коллективной памяти: перспектива философской концептуализации memory studies / Андрей Васильевич Дахин // Вопросы философии. – 2010. – № 8. – С. 42–44. 7. *Дахин А. В.* Память, история, Вселенная: на пути к новой онтологии реальности / А. В. Дахин // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2012. – № 1 (3). – С. 24. 8. *Дахин А.* Пространство организационной памяти / А. Дахин // Гуманитарная география. Научный и культурно-просветительный альманах. – М.: Институт наследия им. Д. С. Лихачева, 2008. – Вып. 5. – С. 270–272. 9. *Зерний Ю.* Історична пам’ять як об’єкт державної політики // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). 10. *Зерубавель Я.* Динамика коллективной памяти // Ab imperio. – 2004. – № 3. 11. *Ісіченко І.* Шевченкове слово – історична пам’ять народу / І. Ісіченко // Прапор (Харків). – 1989. – № 3. – С. 159–165. 12. *Калакура Я. С.* Національна пам’ять: історіографічний контекст // Національна та історична пам’ять: Зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 4. 13. *Киридон А. М.* Минуте в інтерпретаціях істориків: П’ять розвідок про пам’ять: монографія / наук. ред. С. Троян. – Рівне: РІС КСУ, 2010. 14. *Киридон А. М.* “Memory studies” в Україні: статус і особливості процесу становлення // Національна та історична пам’ять: Зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 5. 15. *Козловець М.* Історична пам’ять як чинник інтеграції українського суспільства // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – К., 2008. – № 1. 16. *Масненко В. В.* Історична пам’ять як основа формування національної свідомості / В. В. Масненко // УІЖ. – 2002. – № 5. 17. *Нагорна Л.* Історична пам’ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 18. *Нугаев Р. М.* Проблема роста социогуманитарного знания / Ринат Магдиевич Нугаев // Вопросы философии. – 2007. – № 8. – С. 59–60. 19. *Моль А.* Социодинамика культуры / А. Моль. – М.: Прогресс. 1987. – 406 с. 20. *Національна та історична пам’ять: словник ключових термінів* / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К.: ДП “НВЦ “Пріоритети”, 2013. 21. *Стародубцева Л.* Мнемозина и Лета. Память и забвение в истории культуры. – Х., 2003. 22. *Питання* Українського інституту національної пам’яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 липня 2014 р. № 292. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/292-2014-%D0%BF> 23. *Студії пам’яті в Україні.* (Історіографічний дискурс. Бібліографічний покажчик) / Передмова, вступ. ст., заг. ред. А. М. Киридон; [упор. покажчика: Киридон А. М., Волянюк О. Я., Огієнко В. І.]. – К.: ДП НВЦ “Пріоритети”, 2013. 24. *Схід-Захід:* Історико-культурологічний збірник: Спец. вид.: Історична пам’ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи. – Харків, 2009. – Вип. 13–14. 25. *Україна модерна* (Пам’ять як поле змагань). – Київ – Львів. – 2009. – № 4 (15). 26. *Хаттон П.* История как искусство памяти / П. Хаттон; пер. с англ. В. Ю. Быстрова. – СПб.: Изд-во “Владимир Даль”, 2003. – 423 с. 27. *Durkheim É.* The Elementary Forms of the Religious Life (1915) / Émile Durkheim; Engl. transl. by Joseph Ward Swain. – New York, 1965. – 507 с. 28. *Zerubavel E.* Hidden Rhythms: Schedules and

Calendars in Social Life / Eviatar Zerubavel. – Chicago, 1981. 29. Zerubavel Y. The Holiday Cycle and the Commemoration of the Past: Folklore, History, and Education / Yael Zerubavel // Proceedings of the Ninth World Congress of Jewish Studies. – Jerusalem, 1986. – Vol. 4. – P. 111–118. 30. Zerubavel Y. The Recovery of Masada: A Study in Collective Memory / Yael Zerubavel, Bernice Barnett // Sociological Quarterly. – 1986. – Vol. 27. – No. 2. – P. 147–164.

Алла Киридон

СТУДИИ ПАМЯТИ В УКРАИНЕ: ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ СТАНОВЛЕНИЯ

Проанализированы основные тенденции и этапы становления нового направления исследований в Украине – студии памяти. Институционализация студии памяти в Украине – это процесс выделения и становления исследований коллективной памяти как самостоятельного направления гуманитарных знаний. Доказано, что на утверждение студии памяти в современной Украине влияет комплекс разноплановых факторов.

Ключевые слова: коллективная память, студии памяти, Украина, историография.

Alla Kyrydon

MEMORY STUDIES IN UKRAINE: MAIN TENDENCIES OF THE FORMATION

The basic trends and stages of a new direction of research in Ukraine – Memory Studies – analyzed in the article. The author considers the institutionalization of memory studies in Ukraine as a process of separation and formation of collective memory studies as an independent direction humanitarian knowledge. The article proves that strengthening of Memory Studies in Contemporary Ukraine affects of diverse range of factors.

Key words: collective memory, memory studies, Ukraine, historiography.

УДК 94:336.711(477)

Трохим Ковальчук

САМОСТІЙНІСТЬ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НБУ – ОСОБЛИВИЙ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ АКТУАЛІТЕТ

Акцентується проблема, що зумовила втрату економічного суверенітету у валютно-фінансовій сфері країни. Обґрунтовано, що абсолютна підпорядкованість НБУ вимогам і структурним “маякам” МВФ затверджує в Україні неоколоніальну модель валютної політики.

Ключові слова: монетарна політика, структурні “маяки-вимоги” МВФ, “борговий Монблан”, міжнародні валютні резерви, неоколоніальна модель валютної політики.

Як відомо, історія кожної окремої країни, як і цивілізації в цілому, розвивається за принципом “виклик – відповідь – виклик”. На моє переконання, таким цивілізаційним викликом для незалежної України сьогодні є, з одного боку, сепаратистсько-терористичні й військові протистояння (з активною участю Росії) на Донбасі, а з іншого, – втрата самостійності при здійсненні національної монетарної політики. Саме відповідь українського суспільства на ці виклики дадуть підстави прогнозувати, якою буде Україна у найближчий час та у тривалішій перспективі. У загальному контексті відповідь закладена у “Стратегії – 2020”, де сформульована модель соціально-економічного, фінансового й військового розвитку країни в найближчі п’ять років.

Так склалося, що українська економічна політика з перших років незалежності повністю підпорядкована Меморандумам МВФ, які містять так звані “матриці” ринкових реформ. Останні повністю ідентичні латиноамериканським сценаріям економічних реформ. Фактично йдеться про модель ринкових трансформацій, які прирікають країну залишатися у “периферійній зоні”. Ексклюзивність “Стратегії – 2020” полягає в обґрунтуванні справжнього євроінтеграційного курсу Української держави. Спочатку асоційоване, а згодом повноправне членство в Європейському Союзі безумовно передбачає й валютну інтеграцію (а це означає завершення історичної місії української гривні). Саме досягнення життєво важливих для України стандартів ЄС, означатиме фактичну “вертикальну міграцію” країни з нижнього на вищі поверхи соціально-економічного розвитку.

У запропонованій статті наша увага концентрується на проблемі, яка нині є особливим загальнонаціональним актуалітетом. Йдеться про очевидність, коли Україна ставши незалежною державою, водночас втратила самостійність у валютно-фінансовій політиці. Знаходячись під безпосередньою опікою МВФ, центральний банк української держави – Національний банк України (далі – НБУ) під їх диктовку здійснює загальнодержавну монетарну політику неоколоніального штибу. Своєрідним “комендантом” за наявним регуляторним впливом на валютно-фінансову політику НБУ був і залишається Міжнародний валютний фонд (МВФ). За два з лишком десятиліття тісна співпраця МВФ і НБУ привнесла системні загрози й непомірні фінансові негаразди українській національній економіці.

Про неминучість відчутних загроз і небезпек ми попереджали ще на початку співпраці української влади з Вашингтонським консенсусом, застерігаючи, що незалежній Україні “відводиться роль смиренного послухника”. Час, на жаль, повністю підтвердив найгірші прогнози. При аналізі передумов можливого отримання кредитів від МВФ за програмою *stand-by* (видача обумовленої суми частками з постійним моніторингом й контролем ключових засад державної

фінансово-економічної політики) закладалася реальна можливість запустити в дію неоколоніальну модель валютної політики країни-рецепієнта.

Нагадаю, що під тиском МВФ Україна законодавчо відмовилася від використання власних емісійних ресурсів для розв'язання загальнодержавних проблем. Так, закон про НБУ вміщує статтю прямої дії, яка забороняє центральному банку “надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат державного бюджету України”. Це була принципова передумова надання Україні так званої “допомоги” з боку міжнародних фінансових інституцій в перші роки незалежності. Аналогічна заборона про дубльована у Бюджетному кодексі України. А ще раніше і Законі України “Про реструктуризацію боргових зобов'язань Кабінету Міністрів перед Національним банком України” (№ 1697-III від 20 квітня 2000 р.).

Саме з цих нормативно-правових актів розпочалася епопея формування українського зовнішнього боргу, який нині набув хронічно загрозливих обсягів. За оцінками фахівців, розмір гарантованого державного боргу України становитиме *не 62 % ВВП (як оцінює НБУ), а 68 % ВВП, на кінець 2015 р. – 73,4 % ВВП*,¹ хоча для української економіки його економічно безпечний розмір не повинен перевищувати 40 % ВВП [4, с. 10]. Як бачимо, закладена зарубіжними “маяками” *принципова заборона на те, щоб у випадку гострої необхідності за рахунок власних грошових ресурсів фінансово допомагати суспільству й державі, призвела до ситуації, коли країна вимушена жити за рахунок зовнішніх позик, при цьому перманентно нарощуючи “борговий Монблан”*.

Знаходячись у борговій пастці, нинішнє керівництво вимушене було піти на всі умови, передбачені угодою “стенд-бай” щодо врахування усіх заявлених МВФ рекомендацій-вимог. Керівництво НБУ відрепортувало, що українська влада дотримується вказаних МВФ “структурних маяків” [9]. При цьому йдеться про мінімальний дефіцит державного бюджету і скорочення його видаткової компоненти, лібералізацію валютного ринку й стабільність банківської системи та про поліпшення в країні бізнес-клімату. Окремий “структурний маяк-вимога” від МВФ – обмеження наявних пілг для аграрного сектору і це попри те, що останній – потенційний локомотив національної економіки.

Встановлюючи максимально низький “маяк” бюджетного дефіциту (на рівні 3 %), МВФ ігнорує при цьому той факт, що упродовж років розвинуті країни стабільно закладають досить високий рівень бюджетного дефіциту. Так, Велика Британія завершила 2013 р. – з дефіцитом 8,8 % ВВП. На такому ж рівні знаходиться бюджетний дефіцит у США та окремих країн ЄС. Штучно затиснутий дефіцит бюджету – це свого роду “бомба економії” (нобелівський лауреат Пол Кругман), оскільки породжує перманентну боргову залежність.

Найбільш небезпечним і неприйнятним є те, що закладаючи мінімальний маяк бюджетного дефіциту, МВФ ігнорує колосальні витрати, які нині несе українська держава й економіка у зв'язку з бойовими діями на Сході країни та наступним відновленням зруйнованої інфраструктури й житла на Донбасі. Коли в процесі переговорів місії МВФ вказали на цю драматичну очевидність, то керівник місії Ніколай Георгієв допустив, що “зведений фіскальний і квазіфіскальний дефіцит”² з урахуванням коригувань може зрости на 0,5 %, порівняно з показниками закладеними до програми” [9, с. 7].

Про небажання з боку офіційних представників МВФ реагувати на загрозливу фінансово-економічну ситуацію в країні свідчить, наприклад, такий інструктивний посил: “Нетрадиційна грошово-кредитна політика у перспективі може, як і раніше, бути виправданою, якщо економічна ситуація не поліпшиться

¹ Спецдоповідь МВФ щодо країн Східної, Центральної і Південно-Східної Європи

² Квазіфіскальний дефіцит – це існуючий поряд з офіційним, прихований дефіцит бюджету.

або навіть погіршиться. При погіршенні ситуації без надмірного ризику інфляції політика, скоріше за все, як і раніше буде правильною¹, особливо у випадку якихось нових потрясінь у сфері функціонування фінансових ринків” [12]. Здоровий глузд не сприймає настанови з рівнем аномальності – “якщо все буде погано, то сьогоднішня політика правильна”.

На вимогу МВФ внесені зміни до Податкового кодексу з тим, щоб підвищити ставки податків. У цьому ж контексті уряд країни планує у 2015 році максимально обмежити розмір фонду заробітної плати бюджетного сектора, знизивши до рівня 10,2 % ВВП, а також здійснити відчутні скорочення видатків на соціальну сферу (з цією метою встановлюється межа видатків Пенсійного фонду).

Не можна й надалі миритися з тим, що Україна, яка органічно містить в собі генокод цивілізованої Європи, демонструє неприпустимо великий розрив у рівні життя працюючого населення. Нині в реальному секторі економіки частка зарплати в собівартості випущеної продукції не перевищує 6–7 %, тоді як в країнах Західної Європи, до стандартів якої ми немов би прагнемо долучитися, даний показник сягає 45 %. У поточному бюджетному році погодинна оплата в Україні затверджена в розмірі 7,3 грн. (тобто менше 60 центів) за годину. А це – в 12–15 разів нижча ніж у цивілізованих країнах. У липні м-ці середня заробітна плата в Україні склала 3537 грн. або 260 дол.; у бюджетній сфері середній заробіток реально не перевищував 3000 грн. (або за тодішнім курсом нижче 222 дол.)². На сьогодні бідність працюючих родин вражає і дана очевидність несе в собі колосальні політико-економічні загрози. Достойна життя оплата праці – це не лише (як наслідок) її продуктивність, висока відповідальність, але й якісно новий зміст мислення працівника. За інших умов – неминучими є базові макроекономічні деструкції.

Як дуже влучно проконстатував А. А. Гриценко, “інверсійний тип ринкової трансформації, поєднаний з глобалізаційними процесами, призвів до того, що Україна не вибудувала свого внутрішнього ринку, не створила відповідного споживчого та виробничого попиту і пропозицій, не задовольнила базових потреб населення, а зразу у визначальній частині пристосувалася до фрагментів зовнішніх ринків у ролі сировинного придатка” [3, с. 8]. Попри це передбачається майже удвічі зменшити обсяг державних інвестицій в реальний сектор економіки. Отже, політика надмірного “соціального номіналізму”, яку взяла на озброєння українська влада заради отримання від МВФ так званої “фінансової допомоги”, прирікає національну економіку на перманентну деградацію.

І цей далеко не повний перелік економічних, інвестиційних й соціальних обмежень (згадаймо відчутне підвищення тарифів ЖКГ) здійснюється заради отримання мізерної суми другого траншу – 1,4 млрд дол. При цьому мало хто знає, що дана сума піде до так званих “міжнародних валютних резервів”, а не в пряме розпорядження Кабінету Міністрів країни. Не випадково в Основних засадах монетарної політики на 2015 рік зазначено (під диктовку МВФ): “Національний банк пильно стежитиме за стабілізаційним потенціалом міжнародних резервів, підтримуючи та посилюючи його” [10, с. 7].

Умови й угоди стосовно формування та розміщення так званих міжнародних резервів України, які склалися під егідою зарубіжних консультантів і на засадах юридичної “довірливості” попереднього керівництва НБУ до іноземних порадників, були трансплантовані таким чином, що відповідні права фактичного власника набули (вживаючи юридичну термінологію) ознаку “нікчемних”. Як наслідок, міжнародні валютні резерви НБУ не можуть бути використані в Україні в періоди найбільшої потреби. Академік В. Геєць, який у свій час очолював Раду

¹ Тут і далі курсив автора.

² Розрахунки автора.

НБУ, офіційно підтвердив: “частина наших резервів розміщена в зарубіжних банках, які в період світової кризи потерпіли фіаско! Але ніхто сьогодні документально не підтвердить нам, чи є ці гроші насправді і яким чином НБУ може скористатися цими резервами. ... Рада НБУ не має повноважень для одержання первинних документів і перевірки реальної ситуації” [2]. Зазначимо, що так звані “міжнародні валютні резерви” розміщені на теренах США за правилами невідомими ні Главі української держави, ні Уряду, ні Парламенту країни.

Наш аналіз дає підстави стверджувати, що перерахована НБУ на відповідний зарубіжний (розміщений в США) рахунок “жива” валюта одразу ж трансформується у так звані цінні папери і за всі роки такої практики не було жодного прецеденту, щоб здійснювалась зворотна операція, тобто перетворення “цінних паперів” у долари США. Не беручи до уваги реальні загрози та неухильно виконуючи настанови МВФ, НБУ нещодавно спрямував у міжнародні валютні резерви 210 млн дол., попри те, що дані кошти гостро необхідні уряду для вирішення украї нагальних проблем на вітчизняних теренах. І це лише початок валютного обезкровлювання країни. Загалом до кінця 2014 року НБУ повинен накопичити, купуючи валюту на ринку, не менш як 1 млрд дол., з тим щоб наростити рівень чистих міжнародних резервів близько 11 млрд дол. [4].¹

У своєму інтерв'ю щотижневику “Дзеркало тижня” на зауваження журналіста про те, що в країні “досить успішно функціонує чорний доларовий ринок”, а курс гривні не “плаває”, а демонструє неприпустиму й руйнівну волатильність, глава НБУ відповіла: “Дотепер в нашій країні, на жаль, склалося так, що 23 роки курс валют був священною коровою” [1]. Таким чином піддається сумніву конституційний імператив прямої дії, а саме – ст. 99, яка гласить: “Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України”. Дана конституційна норма закріплює ключову стратегічну прерогативу, неухильне дотримання якої гарантує стабільність не лише грошово-фінансової системи, а й економічний спокій внутрішнього ринку, стабільність платіжної системи й зовнішніх розрахунків.

Плаваючий курс – це ринковий індикатор для чітко унормованої законодавчо сталої та ефективної ринкової економіки, яка спирається на дієздатні державні інститути. Україна не відповідає вказаним критеріям навіть у мінімально наближеному контексті. За таких умов відпуск “на волю” валютно-курсової політики провокує її непомірну волатильність і, таким чином, високі системні ризики, які масштабно розхитують внутрішній ціновий ринок та відчутно шкодять фінансово-економічним відносинам. Так званий ринковий плаваючий валютний курс провокує некеровану динаміку гривні, її стрімке обезцінення, а звідси – панічні настрої й стрибкоподібні цінові хвилі. Динаміка падіння реальних зарплат, пенсій, гривневих заощаджень у доларовому вимірі зашкалює. Щоб захиститися, населення за вільні кошти правдами й не правдами придбає американську валюту.

Якщо поглянути на валютно-курсову політику в глобальному вимірі, то світова палітра режимів обмінних курсів виглядає так. Лише в 15 країнах національні валюти знаходяться у вільному плаванні. У 39 країнах практикується “кероване плавання”, тобто валютний коридор, при якому відхилення від сталої динаміки не може перевищувати 5%. Водночас 45 країн (передусім, мусульманські держави, які не визнають валютних спекуляцій в принципі)

¹ Зазначу, що нещодавно чергова місія МВФ зглянула на кричущу ситуацію на фінансовому ринку України і “Національний банк поки що більше не буде зобов'язаний купувати валюту”. А для широкого читача від себе додам. Йдеться про так звані “міжнародні резерви”, рахунки яких знаходяться на теренах США і куди НБУ зобов'язаний перераховувати доларові прибутки української держави.

практикують режим жорстко фіксованого валютного курсу. До речі, саме ці країни обійшла стороною глобальна фінансова криза 2008–2009 рр.

Зрозуміло, що забезпечення стабільності національної грошової одиниці передбачає запровадження фіксованого курсу. Однак МВФ і Світовий банк заперечували можливість і необхідність запровадження фіксованого курсу в Україні. Тому всі попередні керівники НБУ, хоча й знаходилися під впливом Вашингтонського консенсусу, вимушені були йти на певні хитрощі й паліативи, щоб виконати вимогу Основного закону держави. В країні не діяв (бо не був офіційно заявлений) повноцінний фіксований курс гривні. Водночас до лютого місяця 2014 року на вітчизняних теренах не був запроваджений гнучкий (плаваючий) курс гривні.

Попередні очільники НБУ не йшли на таку авантюру, оскільки добре розуміли, що справа йде про стабільність гривні, а отже про нормальне функціонування внутрішнього ринку, сталість цін, недопущення нездорового ажіотажу вкладників банків тощо. Однак нинішній глава НБУ засуджує валютно-курсову політику всіх своїх попередників: “утримуючи фіксований курс (?) гривні до долара США, ми входимо в протиріччя з принципами ринкової економіки та позбавляємо її *автоматичного стабілізатора*, яким є курс національної валюти” [1]. Що насправді являє собою “ринковий автоматизм” курсу гривні (яка за декілька місяців обезцінилася майже удвічі) одразу ж відчули всі – банки, широкий загал, внутрішній ринок, соціальна сфера і кожен житель зокрема.

Валютно-курсова політика, здійснювана з моменту запровадження так званого “автоматичного стабілізатора” в формі плаваючого курсу, демонструє безперервно зростаючий руйнівний потенціал. В. Гонтарєва, між тим, спокійно констатує: “Коли я назвала у Вашингтоні цифри кажучи, що в нас відплив (депозитних коштів – Т. К.) приблизно 30 %, ніхто ні у Світовому банку, ні у МВФ не вірив, що в такій ситуації банківська система взагалі може вижити” [1]. Про офіційне визнання неокolonіальної моделі монетарної політики переконливо свідчить весь зміст відповідей нинішнього глави НБУ. Зокрема викликає сум і безнадію такий пасаж: “На сьогодні, перебуваючи під програмою Міжнародного валютного фонду, скажу чесно, ми навіть не напружувалися – всі макроекономічні розрахунки взяли у МВФ. Та й Мінфін перебуває під програмою МВФ – він теж користується їхніми прогнозами”. Далі В. Гонтарєва висловлює надію, що при формуванні грошово-кредитної політики “ми не залежатимемо від будь-яких прогнозів Міністерства економіки, від того, хто розраховує бюджет” [1]. Тобто керівництво НБУ продовжуватиме “не напружуватися”, бо за нього думають й прогнозують зарубіжні порадики.

А на зауваження журналістів, що так звані “чисті міжнародні резерви” та їх реальний обсяг – великий секрет, глава НБУ видала таку тираду: “У нас всі резерви не просто ліквідні, а високоліквідні. У нас резерви всі аудовані МВФ уздовж і поперек... Якщо вас не влаштовує ні їхній рейтинг, ні думка МВФ, ні висновки “великої аудиторської четвірки”, то тоді вам мої запевнення не потрібні” [1]. Хіба ж можливо читати такі сентенції спокійно? Перша реакція: при такому керівництві центральним банком фінансова система (а отже і вся економіка) країни – у великій небезпеці.

Затверджені Національним банком України (і попередньо схвалені Міжнародним валютним фондом) “Основні засади грошово-кредитної політики на 2015 р.” передбачають “використання гнучкого (плаваючого) обмінного курсу гривні [10, с. 7]. Така система курсоутворення передбачає мінімізацію участі НБУ на міжбанківському ринку з валютними інтервенціями. Купівлю іноземної валюти НБУ, зазначається в Основних засадах, здійснюватиме лише “для підтримки міжнародних резервів в умовах необхідності значних обсягів виплат за торговими зобов’язаннями держави” [10, с. 7]. Уважний читач одразу ж відчує

ідеї та стиль рекомендацій Міжнародного валютного фонду – організації, яка на моє переконання, за два десятиліття тісної співпраці з центральним банком української держави привнесла непомірні загрози українській фінансовій системі, а отже, й національній економіці.

Сьогодні ми є очевидцями, коли з моменту запровадження в Україні плаваючого курсу, гривня обезцінюється спонтанно, щоденно і в загрозливих проявах. Валютний курс злітав до 14–15 грн. за 1 дол. США. Масштабно запрацював чорний доларовий ринок. Подальша відсутність реальної протидії даній українозагрозливій тенденції провокує подальше зубожіння як працюючого населення, так і всіх суб'єктів соціальної сфери. Тому важливо невідкладно стабілізувати валютно-курсову політику шляхом жорсткої фіксації обмінного курсу гривні. Грубо, але доступно для розуміння: коли рух автомобіля стає некерованим, негайно тисни на гальма, а не на акселератор.

Неприпустимо, щоб НБУ й надалі виступав у ролі побічного спостерігача. Необхідно жорстко зафіксувати обмінний курс (скажімо, в масштабі 1 дол. = 12 грн.) на період поточного року і до кінця 2015 р. При цьому люффт між купівлею і продажем валюти в обмінниках не повинен перевищувати 3–5 %. Сьогоднішньому анархічному безладу у даній курсообмінній пропорції необхідно покласти край. Тому НБУ має зобов'язати банки, що функціонують на вітчизняних теренах, неухильно дотримуватися даної вимоги.

Керівництво НБУ вимушене було перейти, не заявляючи про це офіційно, фактично до фіксованого курсу 12,90–13,0 грн. за 1 дол. США. Однак такий крок здійснено запізно, коли було повністю втрачене довір'я населення. А це, як відомо, – найцінніший капітал. Валютний ринок уже знаходився у режимі некерованого стрімкого “піке”. Розпочалася валютна паніка. Фінансова система країни повністю зруйнована.

Для того, щоб заспокоїти цінові амплітуди на внутрішньому ринку, необхідно всіма способами унеможливити найменші можливості для тіньових валютних спекуляцій, і надалі дотримуватися фіксованого валютного курсу. Які аргументи свідчать на користь такої політики? *По-перше*, фіксований курс заспокоїть цінову ситуацію на внутрішньому ринку. Тобто стабільний валютний курс – це надійна основа зниження інфляції. *По-друге*, усталений валютний курс посилює транспарентність обслуговування зовнішнього боргу. *По-третє*, стала гривня – це важлива передумова гальмування експансії спекулятивного капіталу і водночас залучення в національну економіку капітальних інвестицій. Водночас загальмується запущений і надзвичайно вразливий для національної економіки мультиплікатор вартості обслуговування зовнішніх боргових зобов'язань.

При офіційному запровадженні реально фіксованого валютного курсу останній не буде визначатися, виходячи з наявної в країні доларової маси та золотовалютного резерву. Вітчизняним ортодоксальним фундаменталістам така пропозиція сприймається вкрай радикальною. Однак “бути радикальним – означає розуміти явища і процеси в їх істинній суті” (К. Маркс). Сьогодні для широкої громадськості не є великим секретом та очевидністю, що так зване “ринкове” обрахування валютного курсу завжди супроводжувалося тіньовими впливами й корупційними інтересами, а звідси – перманентно-спекулятивною суб'єктивністю. Фактично некерований державою курсовий режим на руку зарубіжним кредиторам¹, банкам–валютним спекулянтам, гравцям Forex-ринку та наближеним до тодішнього керівництва НБУ особам, які мали можливість на випередження отримувати конфіденційну інформацію.

¹ Вітчизняний політикум їх звично називає інвесторами. Однак, як правило, дані фінансові запозичення, по-перше, носять короткотерміновий характер, по-друге, не трансформуються в капітальні ресурси, тобто оминають виробничу сферу.

Щоб у читача не склалося враження про тенденційність автора даної публікації в оцінках МВФ наведу цілий ряд застережень, висловлених щодо політики даної міжнародної фінансової структури Нобелівськими лауреатами. Вище ми уже процитували лауреата Нобелівської премії Роберта Мандела щодо неприйняття ним плаваючого курсу в якості панацеї у валютній політиці.

Нобелівський лауреат Р. Мандел, попри рекомендації МВФ, віддає перевагу саме фіксованому валютному курсу. Авторитетний учений вважає, що “через заохочення країн до так званого плаваючого валютного курсу, МВФ дробить валютний простір на абсурдну кількість карликових валютних зон” [11].

Лауреат Нобелівської премії з економіки Дж. Стігліц у свій час застерігав: “Сьогодні МВФ, як правило, надає позики лише тоді, коли країни урізають бюджетний дефіцит, підвищують податки та процентні ставки, що веде до скорочення економіки. Спроби застосовувати такі стратегії не до потужних країн, а до слабких й обезсилених, таких як Аргентина, Еквадор, Румунія, Пакистан і Україна – були невдалими” [12].

Нобелівський лауреат Джефрі Сакс зафіксував 173 випадки, коли країни дотримуючись рекомендацій МВФ щодо жорсткої фінансової економії, відчутно погіршували макроекономічну й соціальну ситуацію й провокували жорсткі протистояння влади й суспільства [8, с. 9].

Нобелівський лауреат Пол Кругман застерігає проти сліпо догматичної боротьби з інфляцією, яку настійно проповідує МВФ: “фатальне зменшення інфляції значно утруднює відновлення економіки. Наша мета має бути протилежною” [7, с. 33].

Які ж системні провали у рекомендаційних моделях валютно-кредитної політики необхідно було продемонструвати з боку МВФ, щоб “заслужити” настільки негативну оцінку Нобелівських лауреатів, яких важко запідозрити в політико-економічній тенденційності.

Однак попри всіх застережень НБУ відповідно до рекомендацій-вимог МВФ у прискореному режимі (до середини 2015 р.) має запровадити режим інфляційного таргетування. Йдеться про те, що НБУ задля уникнення небажаних проявів інфляції (попри те, що остання всього на всього – це механізм перерозподілу) має продовжувати активно застосовувати такі попереджувальні заходи і методи: а) максимально обмежувати динаміку грошових агрегатів; б) практикувати стерилізаційні операції; в) уповільнювати рефінансування банківської системи; г) впроваджувати все більш жорсткі правила формування банками обов’язкових резервів.

При цьому, мало хто знає, що Національний банк чітко дотримується домовленості з МВФ та Світовим банком щодо “паритетної емісійної політики”, за якою гривнева емісія здійснюється пропорційно до доларових поступлень (зобов’язань) української держави. Чи не тому ніким не контролювана емісійна й валютна політика НБУ перманентно породжує гострі грошові дефіцити, а звідси провокує хронічну вимушеність держави, вітчизняних корпоративних утворень та органів місцевого самоврядування до зарубіжних валютних запозичень. Адже випущена в обіг у мінімальному обсязі гривнева маса лише частково йде на фінансування передбачених бюджетних програм.

Спираючись на такі рекомендації, центральні банки зарубіжних країн і зокрема ЄС в якості пріоритетних цілей передбачають стимулювання довгострокового економічного розвитку, стабільності цін на внутрішньому ринку, зростаючу зайнятість працездатного населення якраз через активне емісійне кредитування економіки. Однак така політика не рекомендується базовим валютним кредитором (МВФ) для практичного втілення центральним банком України.

Справжня мета, яку переслідує МВФ, усіяко змушуючи Україну демонструвати лібералізовану валютну політику в тому, щоб наша держава забезпечувала монопольні фінансові інтереси доларового емітента навіть всупереч національним економічним інтересам. Ось черговий приклад. Прислухавшись до зарубіжних порадників, нове керівництво НБУ прийняло постанову (№449 від 28.08.п.р.), в якій, зокрема фізичним особам дозволено переводити за межі України будь-яку доларову суму. Знову ж таки злободенно прислухатись до застережень А. А. Гриценка: “Якщо виконувати тільки рекомендації західних експертів, не враховуючи специфіку ситуації Україні, то це призведе до поглиблення базової деструкції і похідних від неї економічних диспропорцій” [3, с. 11].

Уже в згаданому інтерв'ю нинішній керівник центрального банку держави повідомляє, що вже узгоджені з МВФ додаткові адміністративні заходи, які будуть запроваджуватися на ринку. “Хочу поділитися з вами радістю. Цього тижня в нас до роботи приступає технічний асистанс. Від допомагатиме нам робити інфраструктуру ринку”. Йдеться про те, що фахівці МВФ допоможуть вибудувати міжбанківський ринок обміну валют. На всі спроби журналістів звернути увагу керівника НБУ на наявність махрового тіньового (доларового) ринку, зумовленого запровадженням (під диктовку МВФ) плаваючого курсу гривні, – змістовної відповіді не послідувало. Фраза “потрібно якось з цим боротися”.

І коли прозвучала уточнююча журналістська репліка – “З населенням чи з чорним ринком?” – відповідь була нечеканою: “Чорним ринком нехай силовики займаються. Ми ж відповідаємо за білий і сірий ринок”. І коли знову один з журналістів зауважив – Ви, схоже, стимулюєте чорний ринок – реакція керівника НБУ була такою, яку важко зрозуміти, навіть прочитавши декілька разів: Ви хочете, щоб ми закрили банки, які займаються відмиванням, і при цьому ще й ліквідували чорний ринок? Вважаю, що це завдання не НБУ, а парафія міліції, прокуратури, СБУ” [1].

Урешті-решт на часі поставити запитання: чи здатна чинна монетарна влада керуватися національним розумом у грошово-кредитній і передусім у валютній політиці, а не омертвілими штампами МВФ? На моє переконання це можливо лише за умови, коли Національний банк, з одного боку втратить безпрецедентну залежність від МВФ¹, а з іншого боку, буде залежним від волі та інтересів української держави, тобто буде зобов'язаний узгоджувати основні засади монетарної політики з Президентом, Парламентом та Урядом країни, оскільки це є загальносвітовою практикою.

Висновки. Політика, що має завоювати дійсну повагу до України у світовій спільноті, стає можливою, коли держава стає основним суб'єктом реалізації євроінтеграційного процесу. Євроінтеграційний процес передбачає необхідні й ефективні дії щодо посилення державного регуляторного впливу. Нам конче важливо на загальносупільному рівні усвідомити національні стратегічні цілі й інтереси і на цих засадах грати свою гру. Державна політика “стати самими собою” – це не лейтмотив самоізоляції, а природний стан суспільства, що прагне до відчутного прогресу. Адже міжнародна спільнота визнає і поважає лише тих, хто спроможний до самоутвердження, здатний захищати власну свободу й національні цінності.

Найбільш вразливою очевидністю є те, що так звана “фінансова еліта”, прикриваючись гучними фразами реформаторства, насправді є (в усякому разі так було до цього часу) активними провідниками волі зарубіжних фінансових

¹ У цьому сенсі досить показовим є лист МВФ, надісланий (наприкінці січня 2013 р.) до найвищих очільників української держави, де прямо вказується, що “новий Голова НБУ має приймати важливі рішення в контексті очікувань фонду щодо майбутнього коригування політики НБУ” (<http://eimg.pravda.com.ua/files/7/4/74d30bb-clipboard02.ipg>). І сьогодні така позиція МВФ лише посилюється.

кредиторів. Нині система міждержавних валютно-фінансових відносин побудована таким чином, що без санкції МВФ, канали доступу України на ринки позичкового капіталу виявляються перекритими. На жаль, українська влада упродовж усіх років сприймала таку даність як об'єктивну реальність і не робила практичних дій системного характеру для її переборення. А приклад такий є. Чеська Республіка вже давно не має жодних спільних програм з МВФ і тому демонструє високий рівень економічного розвитку. Нині – ми також маємо скласти іспит на здатність країни самостійно здійснювати власну валютно-фінансову політику. Передусім розрив колоніальних оков МВФ відкриває для України принципово нові можливості цивілізаційного прогресу.

Список використаних джерел

1. Ви Конституцію читали? Про що свідчить останнє інтерв'ю голови НБУ Валерії Гонтаревої / Газета “День”, 24 вересня 2014 р. 2. *Геец В.*: “Никто не знает, что с нашими валютными резервами” // Газета “2000”, 2009. – № 3–4. 3. *Гриценко Андрій*. Системна криза як наслідок базової деградації економіки України та шляхи її подолання / Андрій Гриценко // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 5. – С. 8–12; 4. Довга дорога до траншу / Дзеркало тижня. 22 серпня 2014 р. – С. 1, 6. 5. *Ковальчук Трохим*. Макроекономічні й фінансові проблеми суверенної України / Трохим Ковальчук // Банківська справа. – 1997. – № 4. – С. 15–33. 7. *Кругман Пол*. Возрождение Великой депрессии? (пер. с англ.) / Пол Кругман. – М.: Эксмо, 2009. – 336 с. 8. *Налагодження* ефективної співпраці з МВФ потребує впровадження нових підходів. Нотатки з круглого столу / Вісник НБУ. – 2014. – № 7. – С. 6–11. 9. МВФ надає Україні транш кредиту в рамках затвердженої програми “стенд-бай” / Вісник НБУ. – 2014. – № 8. – С. 6–7. 10. *Основні* засади грошово-кредитної політики на 2015 рік / Вісник Національного банку України. – 2014. – № 6. – С. 5–9. 11. *Про* концепцію реформи банківської системи до 2020 року / День, 4–5 липня 2014 р. 12. *Стігліц Дж.* Глобалізація та її тягар / Дж. Стігліц. – К.: Академія, 2003. – С. 35. 13. *IMF Assesses New Era of Monetary Policy*, available at: <http://www.imf.org/exstrenal/pubs/ft/survey/so/2013/POL051613A.ytm>.

Трохим Ковальчук

САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ МОНЕТАРНОЙ ПОЛИТИКИ НБУ – ОСОБЫЙ ОБЩЕГОСУДАРСТВЕННЫЙ АКТУАЛИТЕТ

Акцентируется проблема, которая обусловила потерю экономического суверенитета в валютно-финансовой сфере страны. Обосновано, что абсолютная подчиненность НБУ требованиям и структурным “маякам” МВФ утверждает в Украине неокOLONIAльную модель валютной политики.

Ключевые слова: монетарная политика, структурные “маяки-требования” МВФ, “долговой монблан”, международные валютные резервы, неокOLONIAльная модель валютной политики.

Trokhym Kovalchuk

INDEPENDENCE MONETARY POLICY OF NBU – A SPECIAL EMPHASIS NATIONWIDE

The attention the problem that caused the loss of economic sovereignty in monetary and financial sector of the country. Proved that the absolute subordination NBU requirements and structural “lighthouse” IMF approves in Ukraine neo-colonial model of monetary policy.

Key words: monetary policy, structural “beacons requirements” of the IMF, “debt Blanc”, international reserves, neo-colonial model of monetary policy.

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.1“XXI”

Леонід Зашкільняк

ВИКЛИКИ XXI СТОЛІТТЯ Й СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Проаналізовано методологічне спрямування сучасних історичних досліджень в Україні у контексті зближення зі світовою історіографією, ставлення українських істориків до тих змін, які пов'язують з “ситуацією постмодерну”; показано, що в українській історіографії з'являється все більше сучасних досліджень, виконаних у річищі культурно-антропологічної історії, яка, на думку автора, створює сприятливі можливості для конструювання сучасної нормативної історії України; піддано критиці поширені ілюзії про придатність т. зв. позитивістського підходу для осмислення проблем минулого України.

Ключові слова: українська історіографія, світова історична наука, постмодернізм, культурно-антропологічна історія.

Від кінця ХХ ст. українська історіографія переживає складний і неоднозначний період одночасного пошуку “власного обличчя” і “вписування в світове історіописання”. Цей процес вже неодноразово стояв у центрі наукових і публіцистичних дискусій, а література налічує десятки, якщо не сотні публікацій [1–18]. Закордонні дослідники, які звертали увагу на еволюцію українського історіописання після відновлення Української державності, відзначали її “експериментальний” характер, що відкриває сприятливі наукові перспективи в річищі сучасних новаторських течій[□], а також висловлювали певну стурбованість щодо тенденцій повернення до застарілих уявлень про історію та історичне пізнання під впливом певних суспільно-політичних чинників [20; див. також 21, с. 297–309].

Дійсно, якщо уважно придивитися до розвитку історіографії в Україні за останні 25 років, то можна побачити дві головні тенденції, що позначилися на її змістовному та методологічному характері. На загал, вони добре знані українським історикам і вже багато раз обговорювалися в науковій літературі. Перша – прагнення розвіяти численні фальсифікації і спотворення минулого українців та України, що нагромадились за століття їх колоніального статусу в складі різних імперій, а, насамперед, під час існування СРСР, і, як наслідок – конструювати національний “канон” історії, який би служив формуванню національно-державної суспільної свідомості та соціальної пам'яті. Друга тенденція – опанування здобутків світової історичної думки та її застосування в історичних дослідженнях з метою подолання відставання українського історичного знання та історично-інформаційного простору від світових взірців [12, с. 24–56]. Багатьом фаховим історикам ці тенденції видаються взаємно суперечливими за аналогією з дихотомією “ідеологія – наука”. Тому можливість звільнення від догм радянського “марксизму-ленізму” українські історики

[□] Американський вчений Марк фон Гаген зауважував: “Україна являє собою приклад національної культури з надзвичайно прозорими межами, але саме той приклад, який можливо відповідає постмодерному політичному розвитку, де до-національні, наднаціональні і міжнаціональні процеси вимагають такої ж уваги істориків, суспільствознавців та “культурологів”, як і процеси, які раніше вивчалися у вигляді національних...” [19, с. 670].

сприйняли переважно, як заміну “комуністичної ідеології” – “безідеологічними стандартами”, в яких нібито “нейтральний позитивізм” репрезентується найкраще. Інша група істориків навпаки вважала і вважає, що проросійська великодержавна версія української історії повинна бути замінена проукраїнською національною версією, а ідеологічний чинник не може не бути підставою “переписання” історії, іншими словами, історія повинна бути “націоналізована”.

У зв'язку з усім цим, основна маса істориків з недовірою поставилась до світового наукового тренду, який отримав назву “постмодернізму”, або, точніше сказати – “ситуації постмодерну”. Деякі з них сприйняли “ситуацію постмодерну”, як виклик і заперечення національних історіографій та історій. Інші – взяли за активну пошукову та археографічну роботу в архівних сховищах і рукописних збірниках, публікуючи великий обсяг документального матеріалу й інтерпретуючи його з національно-державницьких позицій. Що торкається історії та історичного знання, то внаслідок диференціації суспільної свідомості населення України вони опинилися під велетенським пресом ідеології і політики. Але на цей раз йшлося не про “радянізацію” минулого, а його “націоналізацію”[□]. Здавалося, що в цьому немає особливої проблеми, і сам час велить “переписувати” історію з нових політичних, методологічних та ідеологічних позицій, котрі б легітимізували нових суб'єктів міжнародного життя – українську націю і державність. Однак для української історії це обернулося двома неочікуваними наслідками. По-перше, в результаті попередньої відірваності української історіографії від світової і пошуків оптимальної схеми й концепції національної історії не знайшлося альтернативи версіям М. Грушевського і В. Липинського – істориків початку ХХ ст., які жили і діяли у відмінних суспільних та інтелектуальних умовах. По-друге, запропонована і, зрештою, нині реалізована версія “нормативної” історії України, або її “канон”, мало чим різниться від “марксистсько-ленінського” погляду на минуле України та українців; їй властиві всі провідні риси лінійності, телеологізму, функціоналізму, закономірностей історичного процесу в тому вигляді, який ми знаходимо і у Гегеля, і у Маркса, і у радянській історіографії.

Діагноз такого стану речей в “історії з історіографією” було поставлено вже з десяток років тому, коли відзначили можливість поєднання суспільних завдань і очікувань від історичного знання та його функцій з науковими параметрами самого цього знання. Як писала знаний історик Н. Яковенко, криза сучасної пострадянської історіографії не є кризою науки, а є кризою “ідентичності історика”, кризою вичерпання макросоціальних схем історичного процесу, котрі вже давно не задовольняють науку і науковців [14, с. 23]. До неї додається ще й криза історичної пам'яті суспільства, розділеного впродовж багатьох десятиліть і навіть століть у цивілізаційному відношенні: пам'яті, орієнтованої на “особливу” історичну місію “між Заходом і Сходом”, і пам'яті, що ґрунтується на європейському досвіді розв'язання суспільних проблем.

Здавалося б, що констатація діагнозу створює сприятливі можливості для “лікування” задавленої хвороби. Однак, в реальності, вийшло так, що розуміння “хвороби” наштовхнулось на потужний політичний чинник в особі українського політикуму і влади, які, особливо за часів президентства В. Януковича, робили все можливе, щоб підтримувати і консервувати радянські взірці та схеми історичної пам'яті й історичного знання, проводити майже не приховану антиукраїнську культурну та інформаційну політику в Україні. Про це написано чимало, але до цієї тематики доведеться ще не раз повертатись у майбутньому. У підсумку цілеспрямованої підривної інформаційної діяльності в Україні було

[□] Термін “націоналізація” історії запропонував Г. Касьянов [Див.: 12, с. 57–73].

поглиблено ідентифікаційні розбіжності серед населення, які були використані сусідньою Росією та її правлячими колами з метою підірвати і ліквідувати українську державність загалом.

“Ситуація постмодерну” та її вплив на українську історіографію опинилися під запитанням. Адже, реалізуючи державотворчі прагнення українців, історики, як і решта гуманітаріїв, апелювали переважно до глобальних пояснювальних історичних схем XIX ст., в основі яких лежали уявлення про закономірну еволюцію великих суспільних груп – народів, класів, держав. У той же час наукове розуміння суспільних явищ у XX ст. значно просунулось в бік осмислення насамперед їх соціально-культурної складової. Склалося враження, що відхід від політики і усталених схем підважує впливові позиції науки, як виключно “об’єктивного” способу пояснення реальності.

Проте, насправді, інтелектуальні трансформації XX ст. внесли новий і дуже потужний струмінь раціоналізму у пояснення навколишнього світу. Чи не найкраще про стан сучасної науки висловились французька дослідниця Жаклін Рюс, котра назвала наш час добою “розривів і перетворень”, які характеризуються “затмаренням визначеності як у науці, що втратила свій недавній ореол і безповоротно затяглася туманом сумнівів і невизначеності, так і в нашому повсякденному побуті, у сфері аксіології і, нарешті, в політичному віддзеркаленні нашого буття; коли тьмяніють великі візії, з’являється постновітня сучасність, яка перемішує давні карти. Таким чином, на місце розмаїтих ідеологій, на місце “щасливого суспільства” приходять прагматичний реалізм і сумніви” [22, с. 255–256]. Великі пояснювальні схеми і соціологізовані теорії вже не дають і не можуть давати достатніх аргументів для розуміння і пояснення суспільних процесів. Але це зовсім не означає відмову від такого пояснення, навпаки, воно стає більш раціональним і глибоким, оскільки апелює до глибинних структур людської свідомості, до мови. Як справедливо зауважує сучасна українська дослідниця І. Колесник, “завдання-проблеми, які постають перед українським істориком, – це вдосконалення мови науки, збагачення власного наукового лексикону, відповідність стандартам сучасного мовлення, що означає баланс між повагою до традиції, канону та відкритістю до нового” [23, с. 6]. Це, на нашу думку, змушує істориків в черговий раз осмислити роль історичного знання в розвитку і функціонуванні сучасного суспільства і наголосити на головному здобутку сучасного наукознавства в цілому – мова не лише відбиває, але й створює реальність, в якій живе і діє людина. І це є головним здобутком “ситуації постмодерну”, яка змушує нас повністю переглянути завдання і покликання, які ставить сучасність перед продукованим історичним знанням. Рецепт, судячи з досвіду, тут тільки один – “не нашкодь”!

Щодо “ситуації постмодерну” в науковій літературі написано гори праць. Наша позиція викладена в низці публікацій, які не варто тут повторювати [24; 25; 26]. Принагідно не можна не сказати хоча б кількох слів про сучасну світову епістемологічну ситуацію, що змушує і нас, істориків, по-новому подивитися на минулу реальність. Йдеться про процеси зміни світобачення і мислення кінця XX – початку XXI століття, які отримали таку непопулярну серед багатьох назву переходу від “модерну” до “постмодерну”, або від “модерного” образу науки до “постмодерного”. Якщо коротко підсумувати відмінність між цими образами, то слід констатувати, що “модернізм”, пов’язаний з “математизацією науки” і сприйняттям світу як об’єкту перетворення на людську “користь”; він “приватизує” його у відповідності до засад конструювання. “Постмодерністське” бачення формує цілком інший образ науки, образ, заснований на “деконструкції” соціокультурних уявлень, котрі містяться і проявляються в мисленні й мові; ці уявлення представляють собою “армію метафор”, що виникають в результаті кожної послідовної спроби з’ясувати стан світу на даний конкретний момент і які

в іншому часовому вимірі перетворюються на “літературні фікції”, міфологію. “Постмодерн” констатує одну важливу істину: “світ як становлення” не можливо відбити у формі всеохопної “абсолютно істинної теорії”. За таких умов залишається лише одна можливість пізнання – інтерпретувати, витлумачувати світ з допомогою мови (“нарративу”). Але будь-яке буття, що його можна інтерпретувати за допомогою мови, буде “текстом”, а сам світ постає як своєрідний текст. “Ніщо не існує поза текстом, – стверджують радикальні постмодерністи, – або поза даним текстом існують тільки інші тексти” [27, с. 128–133; 24, с. 90–99]. Навряд чи є потреба спростовувати онтологічний вимір такого підходу, але роль суб’єктивності й мови в розумінні процесів сучасного пізнання не піддається жодним сумнівам.

Для історика ці висновки безапеляційно важливі, оскільки йдеться про “відсутню” реальність і конструктивну здатність людського розуму. Історик завжди сам “творить” історію у відповідності до своїх світоглядних позицій і соціального середовища. Але цей інтелектуальний процес у фахових колах спрямований насамперед на реконструкцію світогляду і свідомості (менталітету) історичних акторів минулого, а не приписування їм новітніх уявлень. Іншими словами, історик стикається нині з однією з найскладніших пізнавальних проблем – реконструкції стану свідомості (і підсвідомості) людей минулого, а, значить, і минулої соціальної реальності через розшифрування змістів і значень мови та уявлень. Історія, що конструюється на такому підході, є значно глибшою і правдивішою, оскільки дозволяє розшифровувати (декодувати) стилі та способи мислення історичних акторів минулих часів, а не приписувати їм сучасні уявлення та інтенції. А такі історичні знання більш наближені до минулого і дають змогу краще зрозуміти і пояснити його.

Сучасні теоретичні уявлення щодо історичного пізнання змушують істориків рішучим чином перенести погляд з наслідків людської діяльності (подієвої, “зовнішньої історії”) на свідомісні передумови цієї діяльності (“внутрішню історію”), які є визначальними для розуміння і пояснення людських діянь. Тобто, джерела залишаються головним “хлібом” історичного пізнання. Але історія завжди залишалась і залишатиметься на тій грані лева, коли сильною є спокуса замінити аналіз джерел, тобто діалог історика з джерелами, монологом дослідника. Ця грань дуже слизька й болюча. Коли ми маємо справу з монологом історика “з приводу фактів”, то отримуємо жанр історичного письменства. Коли ж зустрічаємось з діалогом, покликаним зрозуміти і пояснити минулу епоху, то йдеться про наукову історіографію. Не можна тут не згадати про головну суперечність історичного знання, про яку вже століттями говорять дослідники минулого: науково-історичне знання створює образи минулого, що наближені до дійсності; суспільно-історичне знання (соціальна пам’ять) легітимізує сучасність, пристосовує історичне знання до біжучих суспільних потреб. Уникнути цієї суперечності ще нікому не вдалось і, як видається, ніколи не вдасться. Але зближувати ці дві сфери людського мислення обов’язково потрібно, щоб краще зрозуміти і діяти в реальності.

Треба констатувати, що в історіографічній практиці поширення постмодерністських впливів пов’язують з поворотом у тематиці історичних досліджень, передусім у західній історичній думці. Йдеться про перехід до т. зв. “мікроісторичних” і “антропологічних” студій, які продовжують лінію “нової наукової історії”, але у її новій, більш дезінтегрованій формі [28; 29]. Ці впливи на історіографію наприкінці ХХ ст. набули позитивного значення насамперед з огляду на привернення уваги до суб’єктивного чинника суспільного життя. Розгляд свідомості, взаємодії у ній інтелектуальних, ідеологічних, традиційних, емоційних та інших складових розкриває перед дослідником невичерпний світ культури, в якому іноді дивним чином переплітаються минуле й майбутнє,

забобони й фантазії, прагматизм й ідеалізація, високі пориви й негідні вчинки. А найважливішим є те, що цей світ уможливило зрозуміння багатьох подій та явищ минулого не на рівні безособових “суспільних закономірностей”, а на рівні свідомих чи неусвідомлених спонук особи чи групи. Якщо історія є твором конкретних людей, особистостей, то й творять вони її не тільки у “незалежних від себе обставинах” (К. Маркс), але й відповідно до суб’єктивного розуміння цих обставин, від культурно-інформаційного поля, яке доступне людству для осягнення у дану конкретну епоху [26, с. 439–443].

Культурно-антропологічне спрямування, якого набуло світове історіописання в останній третині ХХ ст., нині вже не викликає особливих заперечень [30; 31]. Постмодерн, що спричинив появу культурно-антропологічної історії, дав важливий дороговказ для науки в цілому й історичної зокрема. В умовах сучасного світу наука виступає проєкцією культурного поступу, що поєднує культурну традицію і культурну новацію, котрі обмежені все тими ж культурними рамками [22, с. 9–15]. Тому й “окультурнення” науки, яке пов’язане з “ситуацією постмодерну”, сьогодні викликає все менше запитань і нарікань. Хоча сам термін “постмодернізм” в світовому історіографічному середовищі втратив свою привабливість, і більшість істориків вважають за краще відхрещуватись від нього, як від “експансії літературознавців”. Ця тенденція цілком помітна в сучасній західній історіографії, де більшість істориків категорично відмовляються від нього, але, водночас, у своїй практичній діяльності використовують його новації та знахідки [32, с. 45–57].

В українській історіографії через названі вище обставини термін і зміст “постмодерну” не набули поширення і трактувались до недавнього часу як “модна” західна ідеологічна доктрина, свого роду течія в гуманітаристиці. І хоча за двадцятиліття незалежної України в історіографічному середовищі відбулось щонайменше дві публічні дискусії щодо постмодернізму, проте їх характер і наслідки для істориків були малопомітні й незначущі. Українські історики надалі “притиснуті” тягарем двох так досі не виконаних завдань – усунення фальсифікацій і заповнення лакун з історії України, а також конструювання загальноприйнятого (читай – культурно-антропологічного) історичного канону, придатного об’єднати порізнену соціальну пам’ять українського соціуму.

Дві дискусії щодо впливу “ситуації постмодерну” на українську історіографію, які відбулися ще в 90-х роках минулого століття і на початку нинішнього, виявили загальну недовіру до новацій більшості національного цеху істориків. Яскравий вияв цієї недовіри прозвучав у розлогіму нарисі знаного українського історика Ярослава Дашкевича (1926–2010) “Постмодернізм та українська історична наука” (1999), в якому цей дослідник приписав постмодернізму роль руйнівника “традиційної історичної науки”, котра в його розумінні єдина спроможна осягнути “історичну правду” [33, с. 329–336]. Я. Дашкевич звинуватив постмодернізм у підриві “сцієнтизму”, просуванні “морального нігілізму”, “замаху на історичну науку” і, головне, “руйнуванні національної історії”. На жаль, історик не побачив гносеологічних новацій культурно-антропологічної та соціально-культурної історії, яка розкриває значно глибші пласти і простори тої ж національної історії, підкреслюючи її глибинні культурні коди історичної пам’яті, без яких неможлива національна ідентифікація і легітимація [34, с. 63–69].

Друга дискусія виникла наприкінці першого десятиліття ХХІ ст. і пройшла на сторінках київського часопису “Український гуманітарний огляд”. На статтю польського історика М. Філіповича про світоглядні зрушення, які стали наслідком “постмодернізму”, відгукнувся український медієвіст Ю. Зазуляк. Обидва дослідники фактично писали про одне і те ж: що зміни в епістемологічних процедурах, запроваджені в рамках “ситуації постмодерну”,

вносять якісно нові параметри в історичне дослідження і далекі від “знищення історичної науки як такої”. “Постмодернізм, і це напевно, не вб’є історії, – підсумовував М. Філіпович. – Він радше дасть їй нове дихання, схилить істориків до того, аби вони не легковажили теорією...” [35, с. 26]. Ю. Зазуляк у полеміці з польським автором слушно виступив за “поміrkований консерватизм” історіописання, яке не може бути зведене до однієї течії чи методології, а також піддав сумнівам існування “постмодернізму” як напряму в історіографії. І з цим цілком можна погодитись, тому що й самі західні історики, котрі без сумніву зазнали впливу методів антропологізації і деконструкції (називалися такі знані прізвища, як К. Гінзбург, Е. Ле Руа Ладюрі, Н. Земон-Девіс), не визнавали своєї приналежності до “постмодерністів”. Але це не перешкоджало їм успішно застосувати методи антропологізації та мікроісторії в своїх дослідженнях [36, с. 60–86]. Тобто, дослідники розуміли “постмодернізм” кожен по-своєму: польський автор – як комплекс методологічних процедур, український автор – як напрям в історіографії. Зрозуміло, що “постмодерністського” напряму в історіографії ніколи не було і не буде. Але це не означає ігнорування глибоких змін епістемологічних підстав історичного пізнання, які відбуваються в сучасному світі й творяться в “ситуації постмодерну”.

Дискусії і відгуки на постмодерн в українській історіографії дуже нечисленні й здебільшого не фахові. Разом з тим, саме життя і розвиток історичної науки ставлять перед істориками неунікненне завдання – рухатись в річищі світових досягнень історико-дослідницької думки. Від цього нікуди не дітисся, окрім того, щоб поставити себе в ізоляцію від світового історіописання. Тому нагальною потребою для українських істориків є, насамперед, ясно розібратися з новими методологічними пропозиціями, котрі ставить світова історична думка. Такі намагання прослідковуються в сучасній українській історіографії. І вони, як цього не приховувати, йдуть в річищі постмодерних імперативів – деструктуризації, деконструкції, антропологізації, культуризації і “лінгвізації” всього дослідницького процесу.

Одним із головних завдань українських істориків залишається конструювання українського гранд-нарративу, або, іншими словами, новочасної концепції історії України. Реальна дискусія над синтезом української історії розпочалась тільки у 2012 р. і триває донині на сторінках “Українського історичного журналу”. В ході цієї дискусії висловлені найрізноманітніші думки і пропозиції. В більшості виступів підкреслено необхідність новаторського підходу до конструювання національної історії, яка, по-перше, повинна відрізнитись від попередніх синтезів, а по-друге – бути сумісною з поширеними у світовій науці тенденціями історіописання [37, с. 4–24]. Немає можливості в цьому місці докладніше зупинитись на основних “викликах і небезпеках” історіографії під час підготовки синтезу історії України, але підкреслимо, що більшість авторів і, зокрема, Г. Касьянов і О. Толочко, відкидаючи на загал т. зв. “постмодерністські тенденції”, у підсумку зводять роботу над синтезом історії України до напрацьованих світовою історичною думкою тих самих “постмодерних” впливів – деконструкції, антропологізації, врахування соціально-культурної проєкції, екстраполяції “суми історичних досвідів” та “історії різної тривалості” [37, с. 21]. Все це цілком можна схвалити, тільки заперечивши авторам щодо їхньої думки про неможливість написання “національної історії”, яку вони трактують тільки як “націоналістичну”. Можна звернути увагу авторів на те, що багатозначний термін “національний” означає не тільки виключно етнічну чи державну історію, а й багато інших історій, які можуть описувати кожен соціально організовану спільноту.

Ще ближче до сучасних світових взірців є історіографічні пропозиції, окреслені в новітній праці київської дослідниці Ірини Колесник, яка

концептуалізує стан і проблеми українського історіописання під оглядом мовно-лінгвістичної “понятійної” історіографії, котра, своєю чергою, звертає першочергову увагу на проблеми “мови науки, мовної свідомості й поведінки історика”. На її думку, нинішній етап розвитку української історичної науки характеризується рішучим оновленням інформаційного простору і термінологічного апарату історика, яке *polens volens* змушує більшу увагу приділяти критичному самоаналізу продукованих історичних знань і, значить, більше “занурюватись” в теоретичні проблеми історії [23, с. 4–32].

Свідченням цього є той факт, що в останні роки в українській історіографії з’явилися цілком сучасні дослідження на рівні світових історіографічних стандартів, які характеризуються постановкою нових дослідницьких тем, застосуванням неklasичних методів дослідження, оригінальними результатами. Зокрема, в Інституті історії України НАН України започатковано низку цікавих експериментальних журналів і збірників, котрі, по-суті, демонструють спроби вийти за межі канонічної історії – “Соціум. Альманах соціальної історії”, “Ruthenica. Альманах історії та археології Східної Європи”, “Україна в Центральній-Східній Європі” та інші. Від 2008 р. Інститут ініціював видання першого в Україні історико-теоретичного часопису “Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки”. Усі ці видання доступні на веб-сторінці Інституту історії України (<http://www.history.org.ua>). Там же побачили світ цікаві колективні та індивідуальні монографії з історії повсякденного життя, Другої світової війни тощо [38; 39; 40; 41]. Вони спрямовані не тільки на спростування старих радянських міфів історії України, а й продукування якісно нового історичного знання. І саме з нового ракурсу бачення минулого стану суспільства впливає зовсім інша, не “імперіально-колоніальна”, а “людська” історія України.

Сформувались і діють науково-дослідні центри, які пропагують і продукують взірці сучасних підходів до творення історичного знання. Серед них Інститут історичних досліджень Ярослава Грицака при Львівському національному університеті ім. І. Франка, який видає авторитетний часопис “Україна модерна”, Товариство дослідників Центрально-Східної Європи, очолюване Наталією Яковенко при Національному університеті “Києво-Могилянська академія” із часописом “Український гуманітарний огляд”, Східний інститут українознавства ім. Ковальських при Харківському національному університеті ім. В. Каразіна на чолі Володимиром Кравченком (нині цей дослідник керує Канадським інститутом українських студій) і часописом “Схід-Захід” та деякими іншими. У доробку істориків, які гуртуються навколо цих та інших подібних центрів, є неканонічна версія історії України авторства Н. Яковенко і Я. Грицака, оригінальні дослідницькі праці, як от нещодавно видані дослідження Н. Яковенко про уявлення та ідеї в ранньомодерній Україні [42], Я. Грицака – про спільноту І. Франка [43], К. Диси – про відьомство в Україні [44]. Слід згадати фундаментальні праці черкащанина Ю. Присяжнюка, присвячені вивченню ментальності українського селянства кінця XIX – початку XX ст. [45], дніпропетровчанина В. Ващенко – про неврастенічний дискурс історіописання М. Грушевського [46], дослідження з усної історії під керівництвом запорожанина А. Бойка [47], львів’янина В. Ададунова про уявлення Наполеона і французьких урядів щодо українських земель [48] тощо. Йдеться про спроби досліджувати минуле в річищі культурно-антропологічної історії, інтелектуальної історії, гендерних студій, мікроісторії та інших сучасних методологічних пропозицій.

Можна підсумувати вище сказане, заперечуючи власний песимізм п’ятнадцятирічної давності щодо стану української історіографії: мушу констатувати, що вона, всупереч усім перешкодам і несприятливим чинникам, зближується з світовими течіями в історіописанні, а українські історики можуть з більшим оптимізмом дивитись у майбутнє – “лід застою” проламано і з’явилися

певні перспективи подолання відставання історіописання в Україні від світових стандартів. Більше того, сама сучасна українська реальність створює унікальні можливості відходу від універсальних схем пояснення історичного процесу в бік його культурно-антропологічного тлумачення, яке дає змогу краще зрозуміти реальні суспільні процеси, пов'язані з формуванням та розвитком української політичної нації і державності.

Однак над українською історіографією все ще тяжіє атавізм “класичної історії”. Про це добре написав відомий мексиканський і американський історик Карлос Рохас у фундаментальній праці “Історіографія у ХХ столітті. Історія та історики між 1848 і 2025 роками” (2005). Він підкреслив, що історіографічна практика у ширшій ретроспективі нерозривно пов'язана з системою знань про суспільство, яка склалась в ХІХ ст., а ще точніше – в гегелівсько-марксовських уявленнях про світ та його історію, які представляються відображенням універсального розвитку [49, с. 12–24]. Цей взірць епістемологічного модернізму продовжує функціонувати до наших днів, але нині демонструє своє вичерпання. У всіх напрямів сучасних історичних студій є загальні спільні риси: позитивістська історіографія стала “живим трупом” і підтримується тільки зусиллями владних режимів та їх офіційних історіографій; історія безумовно є *включенням в неї сучасного*, вона *насичена ідеологією і соціальним замовленням*. Історики змушені займати визначену ідеологічну та суспільну позицію, і ця позиція визначає межі можливого використання отриманих результатів, тому праця історика завжди несе в собі ідеологічні ризики [49, с. 113].

У цьому відношенні українська історіографія не є виключенням. Її перспективи, на мій нинішній погляд, є цілком оптимістичні: Загальне повернення історії до питань “партійності” або “заангажованості” безперечно є відображенням сталої тенденції розриву з модерним і позитивістичним баченням історії як науки “про майбутнє”. Тому всілякі розмови про “кінець історії” як науки не мають нічого спільного із сенсом, який здебільшого вкладається в ці слова. Йдеться про зміни, які відбуваються з історичними знаннями та способами писання історії: *історіографія є полем постійної дискусії про те, хто уповноважений писати історію*. І тут виходить, що здебільшого історії писали і пишуть з позицій “переможців” і “пануючих” (“хто контролює історію, той має владу!”). Але це історії переважно політичні або політизовані.

Внесення культурного чинника в історіописання розвертає його в інший бік – до ідеологічних в своїй сутності перспектив. Сучасні тенденції розвитку світової культури засвідчують, що людство постійно буде потребувати історичного обґрунтування будь-якої ідентичності – етнічної, національної, групової, расової, державної, культурної, регіональної тощо. Але водночас вони показують, що історія не є тим, що про неї пишуть історики, а також не є самою минулою дійсністю; вона є дискурсом, специфічним способом вживання мови в публічній сфері, який з'явився в греко-християнській традиції; вона є “культурною практикою осіб і спільнот”. Така історія, зумовлена культурно-цивілізаційними розбіжностями і, водночас, взаємними пов'язаннями, є власне сучасною й іншою бути не може.

В оглядуваній перспективі бачимо зростання зацікавлення молодих генерацій істориків в Україні соціально-культурною проблематикою вітчизняної історії. Разом з тим, залишається певний “страх” істориків перед “розмиванням” української історії в історії сусідів чи інших цивілізаційних течій. Ці “страхи” витискають на поверхню інтелектуального життя в нинішній Україні образливі інвективи в бік т. зв. “постмодерністів” при загальному нерозумінні ситуації постмодерну. Проте, саме життя і дослідницька практика змушують неухильно розширювати обрії розуміння і пояснення минулого безвідносно того, як ми ці біжучі зміни будемо називати.

Список використаних джерел

1. *Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Харків, 15–17 липня 1995 р.). – Харків, 1995.
2. *Українська історична наука на порозі XXI століття*. Харківський історіографічний збірник. – Харків, 1997. – Випуск 2;
3. *Таран Л. В.* Провідні тенденції світової історіографії ХХ ст. та проблема кризи сучасної української історичної науки // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – Київ, 1998. – № 5. 4. *Резнт О. П.* Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // УІЖ. – 1999. – № 3. 5. *Колесник І. І.* Українська історіографія XVIII – початок ХХ століття. – Київ, 2000.
6. *Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття”*. Чернівці 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 2000–2001. – Т. 1–4.
7. *Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції 25–26 жовтня 2001 р.* / Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2001. – Т. 7 (9). 8. *Потульницький В. А.* Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII–XX століть. – Київ, 2002.
9. *Касьянов Г.* Ще не вмерла українська історіографія // Критика. – Київ, 2002. – Число 4.
10. *Яковенко Н.* Одна Кліо; дві історії // Критика. – Київ, 2002. – Число 12.
11. *Нрусак Ж.* Ukrainian Historiography 1991–2001 // Österreichische Osthefte. – Wien, 2002. – Heft 1/2.
12. *Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми* / Колективна монографія за редакцією Леоніда Зашкільняка. – Львів, 2004.
13. *Таран Л. В.* Новые тенденции в мировой и украинской историографии // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – Москва, 2005. – Вып. 13.
14. *Яковенко Н.* Нариси кризової історіографії // Критика. – Київ, 2006. – Число 1–2.
15. *Портнов А.* Історіографія на краях // Критика. – Київ, 2006. – Число 3.
16. *Зашкільняк Л.* Замітки про сучасну українську історіографію // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Вип. 15: На пошану доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Віктора Михайловича Даниленка з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя наукової праці. У 2-х ч. – Київ, 2009. – Частина I.
17. *Портнов А.* Упражнения с историей по-украински. – Москва, 2010;
18. *Зашкільняк Л.* Метаморфози сучасної Кліо (про нові тенденції світового історіописання на початку ХХІ століття) // Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталі Яковенко. – Київ, 2012.
19. *Hagen M von.* Does Ukraine Have a History? // Slavic Review. – 1995. – № 3.
20. *Stryjek T.* Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004. – Warszawa, 2007.
21. *Зашкільняк Л.* Які історики потрібні Україні? (Stryjek T. Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacji dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN; Oficyna Wydawnicza Rytm, 2007, 850 s.) // Україна модерна. – Київ: Критика, 2009. – Число 3 (14).
22. *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки. – Київ, 1998.
23. *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія. – Київ, 2013.
24. *Зашкільняк Л.* Постмодерністський виклик і сучасна історична наука // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 5–6.
25. *Зашкільняк Л.* Постмодернізм та історія: кінець історіографії? // “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”. – Львів 2000. – Вип. 7.
26. *Зашкільняк Л.* Постмодернізм в історичній науці // Енциклопедія історії України. – Київ, 2011. – Т. 8: Па-Прик.
27. *Лукьянець В. С.* Эпигенез образа науки: постмодернистский взгляд // Постмодернізм у філософії, науці та культурі / Вісник Харківського університету. Серія: теорія культури і філософія. – Харків, 2000. – № 464.
28. *New Perspectives on Historical Writing* / Ed. by P. Burke. Cambridge, Mass., 1992.
29. *What is History Today* / Ed. by J. Gardiner. – Atlantic Highlands, 1992.
30. *Яковенко Н.* Вступ до історії. – Київ, 2007.
31. *Зашкільняк Л.* Сучасна світова історіографія. Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів. – Львів, 2007.
32. *Осіпян О.* Cannibales ante portas: стратегія критичного описання постмодерністів в сучасному англомовному світі // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ, 2008. – Вип. 3. – Частина I.
33. *Ярослав Дашкевич.* “...Учи неложними устами сказати правду”: Історична есеїстика (1989–2008). – Київ, 2011.
34. *Зашкільняк Л.* Про нові шляхи в сучасному історіописанні (з Ярославом Дашкевичем у тлі) // Українське джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни на порозі ХХІ ст.: Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої 85-літтю від дня народження Ярослава Дашкевича (13–14 грудня 2011 р., м. Львів) / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення. Упорядники М. Капраль, Н. Кіт, А. Фелонюк. – Львів, 2013.
35. *Філіпович М.* Смертельна загроза чи нові перспективи? (Про постмодернізм в історіографії) // “Український гуманітарний огляд”. – Київ, 2008. – Вип. 13.
36. *Зазуляк Ю.* “Коротка” репліка про постмодернізм в історії // “Український гуманітарний огляд”. – Київ, 2009. – Вип. 14.
37. *Касьянов Г. В.,*

Толочко О. П. Національні історії та сучасна історіографія: виклики і небезпеки при написанні нової історії України // "УІЖ". – 2012. – № 6. 38. *Нариси* повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. – Київ, 2010. – [Кн. 1]. – Ч. 1–2. 39. *Повоєнна* Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко. – Київ, 2010. – [Кн. 2]. – Ч. 1–3. 40. *Українське* радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя / Відп. ред. С. В. Кульчицький. – Київ, 2012. 41. *Україна* в другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. У двох книгах. – Київ, 2011. – Кн. 1–2. 42. *Яковенко Н.* Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні ХVІ–ХVІІ ст. – Київ, 2007. 43. *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886). – Київ, 2006. 44. *Дуса К.* Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої ХVІІ–ХVІІІ ст. – Київ, 2008. 45. *Присяжнюк Ю. П.* Українське селянство Наддніпрянщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як соціоментальна історична спільнота. – Черкаси, 2008. 46. *Ващенко В.* Від самопрезентації до методології: Психобіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського. – Дніпропетровськ, 2007. 47. *Усна* історія Степової України. Запорізький край / А. В. Бойко та ін. – Запоріжжя, 2008–2009. – Т. 1–8. 48. *Адагуров В.* "Наполеоніда" на Сході Європи. Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ ст. – Львів, 2007. 49. *Рохас К. А.* Історіографія в 20 веке. История и историки между 1848 и 2025 годами. – Москва, 2008.

Леонид Зашкильняк

ВЫЗОВЫ ХХІ СТОЛЕТИЯ И СОВРЕМЕННАЯ УКРАИНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

Проанализировано методологическую направленность современных исторических исследований в Украине в контексте сближения с мировой историографией, отношение украинских историков к тем изменениям, которые связывают с "ситуацией постмодерна"; показано, что в украинской историографии появляется все больше современных исследований, проведенных в русле культурно-антропологической истории, которая, по мнению автора, создает благоприятные условия для конструирования современной "нормативной" истории Украины; подвергнуто критике распространенные иллюзии о пригодности т.наз. позитивистского подхода для осмысления проблем прошлого Украины.

Ключевые слова: украинская историография, мировая историческая наука, постмодернизм, культурно-антропологическая история.

Leonid Zashkilnyak

CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY AND MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The author has analyzed the methodological orientations of recent historical research in Ukraine in the context of the global convergence of historical writing, the attitude of the Ukrainian historians to the changes associated with the "postmodern situation"; he has shown that there are more modern studies performed as the cultural and anthropological history in Ukrainian historiography, which on the author's mind creates opportunities for the construction the "normative" history of Ukraine; there were criticized a widespread misconception about the suitability of the so-called positivist approach to understanding the problems of the past Ukraine.

Key words: Ukrainian historiography, world historical science, postmodernism, cultural and anthropological history.

УДК 930.1:94(477.83/.86)

Ігор Райківський

**СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ УТВЕРДЖЕННЯ
ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ В
ПІДАВСТРІЙСЬКІЙ ГАЛИЧИНІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ
АСПЕКТ**

У статті висвітлюються основні здобутки українських і зарубіжних істориків кінця ХІХ – початку ХХІ ст. у вивченні проблеми утвердження ідеї української національної єдності (соборності) в підавстрійській Галичині. Основну увагу звернуто на праці українських дослідників після 1991 р. та зарубіжну історіографію, включаючи діаспорну, в руслі сучасних західних наукових теорій нації та націоналізму.

Ключові слова: історіографія, національна єдність, Галичина, український національний рух.

У сучасній історіографії посилився інтерес до вивчення українського національного руху ХІХ – початку ХХ ст. В українській політичній термінології національна єдність, що є однією з основоположних складових національної ідеї, трактується як “соборність”. Втілення ідеї національної єдності України видавалося проблематичним на зламі ХІХ–ХХ ст. Про це, зокрема, відверто писав І. Франко в 1900 р., що ідеал національної самостійності “з нашої теперішньої перспективи поза межами можливого”, водночас закликав “вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього...” [116, с. 284, 285]. Існування потенційної небезпеки створення “двох національностей на одній етнографічній основі” визнавав М. Грушевський у статті “Галичина і Україна” (1906 р.) [23, с. 122, 123]. Ідея соборності України була проголошена на уламках Російської та Австро-Угорської імперій в січні 1919 р., але на практиці більшість етнічних українських земель опинилися в межах єдиної Української РСР після Другої світової війни.

Доробок українських науковців у вивченні проблеми утвердження ідеї української національної єдності в Галичині, наддніпрянсько-галицьких взаємин можна умовно поділити на три періоди: 1) до 1939 р.; 2) до кінця 80-х рр.; 3) після 1991 р. Найбільший внесок у розробку теми в дорадянський період зробили І. Франко, К. Левицький, К. Студинський, М. Возняк, І. Свенціцький та ін. Зокрема, І. Франко виділив вплив трьох поколінь наддніпрянських громадівців другої половини ХІХ ст. на Галичину – П. Куліша, М. Драгоманова і М. Грушевського. “Зв’язки Галичини з Наддніпрянською Україною” – це була “пожиттєва тема” К. Студинського, що, за словами дослідниці його життя і творчості У. Єдлінської, “визначала творче обличчя” [29, с. 75, 127]. Найбільшою заслугою вченого було дослідження особистих взаємин між українськими діячами Галичини та Наддніпрянщини в ХІХ ст. Водночас русофільська (москвофільська) історіографія виробила концепцію національного розвитку галицьких русинів, відмінну від українофільської (Ф. Свистун, Б. Дідицький, В. Ваврик та ін.). Так, Д. Марков зневажливо відгукнувся про українство як нібито продукт, привнесений ззовні: П. Куліш сповняв, за його висловом, “собачу службу” на польські гроші, “Україна” була виплекана поляками “для их польскихъ интересовъ” і т. п. [60, с. 20, 24].

У радянській історіографії український національний рух у Галичині висвітлювався однобоко і спотворено, в дусі ідейної спадщини класиків марксизму-ленінізму (за винятком короточасного періоду “українізації” до початку 30-х рр.). Історична наука, на догоду партійно-тоталітарній ідеології,

стала на боротьбу з українською ідеєю, що звинувачувалася в “буржуазному націоналізмі”. Історія українського руху висвітлювалася під кутом зору українсько-російської єдності, вульгаризованого вузькокласового підходу. Попри жорсткий цензурний контроль та ідеологічний догматизм окремі вчені зробили внесок у розробку деяких аспектів теми (Р. Іванова, Р. Кирчів, Ф. Стеблій та ін.). Більш об’єктивно національне відродження досліджувалося в українській діаспорній і зарубіжній науці. На першому етапі діаспорним історикам був притаманний державницький напрям, що ґрунтувався, як і традиційна українська історіографія, на примордіалістській концепції походження і “природності” існування націй (у працях Д. Дорошенка, М. Шлемкевича, М. Демковича-Добрянського тощо) [86, с. 43–47]. У полі зору І. Лисяка-Рудницького перебувало формування української національної свідомості в півдавстрійській Галичині [55].

Новітня західна й діаспорна історіографія в руслі модерністських підходів вважає сучасні нації і націоналізм продуктом модерної епохи, збігу низки суб’єктивних (які переважали) та об’єктивних чинників. Український рух трактується крізь призму пошуку національної ідентичності галицько-українського населення, а не лише як продукт зовнішніх політичних впливів. Ознаки української, як і будь-якої іншої європейської нації, не були заданими наперед як об’єктивна реальність, а з’явилися внаслідок раціональної діяльності інтелігенції. Так, І.-П. Химка досліджував соціокультурні проблеми в українському суспільстві півдавстрійської Галичини, роль радикалів, Греко-Католицької Церкви в поширенні національної свідомості [117–119; 141–143]. На його думку, нація виникла завдяки впливу передусім суб’єктивного чинника, діяльності “будителів”, що використали звичайну народну культуру і мову для створення національних атрибутів. Для Галичини була характерна боротьба кількох версій націотворення, що брали свої витoki поза межами краю: польської, російської та власне української. Питання про джерела та ідеологію галицького українофільства І.-П. Химка розглядав у взаємозв’язку із всеруською концепцією національної ідентичності. Українська ідея в 1830-х рр., як і всеруська, була імпортована в Галичину з Російської імперії, а її привабливість пояснювалася психологічною легкістю для сприйняття і демократизмом [71, с. 490].

Павло-Роберт Магочій у своїх працях [57; 58; 156–158] розробив аналітичну структуру модерного націотворення, вважав каталізатором ідеї української національної єдності в Галичині не давню політичну традицію, а прийшла з-поза меж України ідеологію націоналізму. Український націоналізм відноситься до першої категорії – “натхненого інтелігенцією”, на відміну від другої (“насадженого державою”). Розглядаючи аналітичну структуру національного руху в ХІХ ст., вчений писав про взаємодію двох природних його структур – “ієрархії численних лояльностей” та “взаємовиключних свідомостей”, тобто усвідомлення неможливості водночас ідентифікувати себе, для прикладу, і малоросом (українцем), і росіянином. Так, серед діячів “Руської трійці” представником “взаємовиключних свідомостей” був М. Шашкевич, який помер у молодому віці й залишився “ідеологічно чистим” в очах українських патріотів, тоді як І. Вагилевич представляв польсько-українську, а Я. Головацький – російсько-українську лояльність.

Роман Шпорлюк [130–132; 170] підкреслював вирішальну роль підросійської України у формуванні модерної української нації, вважав, що не варто спрощено сприймати національний розвиток як неухильний, лінійний процес. Величезним досягненням, успіхом “української ідеї” вважався сам факт, що території з такими відмінностями в релігії, політичній історії, соціальній структурі об’єдналися як Україна. Відповідь на питання, чому галичани, відмовляючись від

польського і російського варіантів, не стали окремою галицькою нацією, а перетворили себе на невелику частину України, вчений вбачає передусім у прагненні опертися на культурні здобутки наддніпрянців для національного самоствердження. На думку Р. Шпорлюка, саме Україна давала галичанам шанс у протистоянні з поляками, не випадково її називали “Великою Україною” [132, с. 164].

У зарубіжній історичній науці питання українського руху в південно-західній Галичині цікавило передусім польських, російських, німецьких та австрійських дослідників. Причому найбільше праць було написано польськими і російськими істориками, що, однак, характеризуються надмірним суб’єктивізмом, національними і політичними симпатіями. Польські історики останньої третини ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. нерідко вважали український рух у Галичині штучним витвором, що суперечив інтересам польської державності. Так, Ф. Буяк піддав критиці діяльність представників “крайнього націоналізму”, особливо М. Грушевського, що здійснили “українізацію” Галицької Русі, штучно перетворили русинів на українців [139, с. 89]. Утвердження модерної української національної самосвідомості крізь призму суперництва русофільства та українофільства стало предметом дослідження в працях Ф. Подлеського. Він вважав “перетворення” галицьких русинів на українців “передусім виразом політичної програми Австрії”, а українофільство на галицькому ґрунті – не результатом пошуку “родинного русинізму”, а явищем “ненатуральним і штучним” [164, с. 32, 48]. Водночас такий вульгаризований підхід не знайшов підтримки серед частини тогочасних польських авторів (Б. Каліцький, В. Фельдман, Л. Василевський та ін.) [86, с. 52–54].

Польська історіографія за часів комуністичного правління 1950–1980-х рр., на відміну від української радянської, зазнавала слабшого ідеологічного тиску. “Істотним і водночас єдиним кроком уперед в осмисленні джерел та ідеології українського руху в Галичині” були монографії Я. Козіка [71, с. 492]. Учений поставив питання [152–154] про еволюцію українських діячів від галицько-руського до загальноукраїнського (українсько-руського) патріотизму, розглядав національний рух під час революції 1848–1849 рр. у руслі поділу на угруповання, “партії”: “австрійсько-українську”, “польсько-українську”, “чисто українську” і “російсько-українську”. Окремі аспекти теми знайшли відображення в працях Р. Радзіка, С. Гродзіського, Е. Горнової, Г. Верещицького та ін. Однак самі польські історики визнавали малодослідженість українського руху в південно-західній Галичині [86, с. 56–58]. Загалом до відновлення незалежності Польщі в 1989 р., як стверджує М. Яновський про польську історіографію ХІХ ст., “не було – за винятком видань сталінських часів – праць, котрі через ідеологічні обмеження виявилися б зовсім непридатні (в науковому плані. – І. Р.), натомість існували цілі дослідницькі терени, які потребували наповнення новими роботами. Існували також методологічні проблеми” [135, с. 77, 78].

На жаль, у польській історіографії до сьогодні помітна тенденція до доволі однобокого трактування українського руху, що нерідко висвітлюється не як результат внутрішніх змін у суспільстві, а як наслідок діяльності греко-католицького духовенства, з його партикулярними інтересами [71, с. 492, 497]. Водночас польські історики посткомуністичного періоду відійшли від марксистських догм, набув поширення модерністський підхід до проблем українського націотворення в руслі сучасних західних теорій нації і націоналізму. А. Земба і Т. Хинчевська-Геннел зроби́ли внесок у дослідження формації *gente Rutheni, natione Poloni*, що представляла полонофільську орієнтацію у формуванні національної ідентичності галицьких українців [140; 177]. А. Земба піддав критиці традиційний у польській історіографії погляд на галицьке “москвофільство”, вважав, з огляду на його виразно ідеологічне

забарвлення, більш правильно вживати термін “русофільство”. Однак Я. Мокляк [160] наголошував, що для галичан це було таки “москвофільство”, проросійська орієнтація означала тенденцію до національно-політичного ототожнення з російською культурою, мовою, православною вірою. У працях Я. Мокляка [159; 160] розкрито проблему мови викладання у сфері шкільництва в діяльності Галицького сейму, позиції української мови в шкільній освіті зміцнила “нова ера”. С. Стемпень розкрив ключову роль Перемишля в українському національному відродженні першої половини XIX ст., суперечки навколо спроб латинізації українського письма [166–168]. С. Козак – багатолітній дослідник процесу формування новочасної національної свідомості, витоки якої вбачав в ідеях романтизму, творчості українських письменників і вчених [151].

Стефан Заброварний висвітлював інституційний розвиток українського руху в Галичині на тлі польсько-українських стосунків другої половини XIX – початку XX ст. [175; 176]. Р. Томчик проаналізував утворення і діяльність “лівих” українських партій Галичини – РУРП–УРП і УСДП [171; 172], звернув увагу на значення партійної діяльності для утвердження етноніму “українець” (“український”). Т. Стрик у контексті концептуального аналізу формування модерної української ідеї підкреслив визначальний вплив на Галичину наддніпрянських діячів [169]. Д. Мацяк досліджував спробу польсько-українського порозуміння в Галичині, яку хронологічно окреслює періодом 1888–1895 рр. [155], писав про зразкове використання угоди галицькими українцями для зміцнення власних національних позицій. Ч. Партач – дослідник проблеми польсько-українських стосунків у краї в кінці XIX – на початку XX ст.: від К. Бадені до А. Потоцького [163]. Каталізатором формування модерної української нації він вважав поступки польських панівних сил під час “нової ери”, що принесли для поляків тільки “моральне задоволення”. М. Кланська розкрила погляд на півавстрійську Галичину німецькомовних письменників [150], а О. Кіх-Маслей – образ України в оцінці еліти Кракова кінця XIX – першої половини XX ст. [149]. Новочасна українська національна тотожність кристалізувалася в безпосередній опозиції до польськості, що стало причиною назагал негативного образу українця в польській громадській думці. Д. Сосновська у висвітленні історії Галичини розглядає концепцію “галицького трикутника”, в якому співіснували польські, русинські й чеські діячі [165]. Окремі аспекти обраної теми висвітлювали дослідники польсько-українських взаємин Е. Коко, А. Сіцак, У. Якубовська та ін. [86, с. 62].

Значний інтерес до українського руху в півавстрійській Галичині приділяли російські історики. Російська емігрантська історіографія, услід за імперською історичною наукою, висвітлювала український рух з великодержавних позицій як прояв штучно створеного сепаратизму, підтриманого ззовні ворогами єдиної Росії [12]. У Москві 1998 р. перевидано нариси емігрантського історика А. Царинного (псевдонім А. Стороженка) про український рух на основі особистих спогадів автора [110, с. 133–252], що вважав розвиток українофільства на галицькому ґрунті недорозумінням, “порожденнымъ злѡу волею однихъ и глупостью другихъ, не видимъ для него никакой будущности...” [120]. У збірнику про “український сепаратизм” у Росії побачило світ ще кілька праць ідеологів загальноруської єдності – А. Волконського, А. Савенка, Т. Флорінського та ін. [110]. Про ідейне спрямування збірника свідчить хоча б назва вступної статті: “Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет” (вислів А. Стороженка). Дослідник українського руху в російській емігрантській історіографії Н. Ульянов (опублікована в середині XX ст. у Мадриді, його праця неодноразово перевидавалася в Москві) [113; 114] через підміну фактів, тенденційне їх тлумачення показав діяльність народовців, українську (“малоруську”) орієнтацію в Галичині як ворожу місцевому

населенню, результат інтриг антиросійських сил – поляків та австрійського уряду. Виданням українофобської літератури в сучасній Росії займається спеціально створений “Православний центр імперських політичних досліджень” [109; 128].

У російській радянській літературі національне відродження в Австрійській імперії з вузькокласових позицій досліджували В. Фрейдзон, Н. Пашаєва та ін. [86, с. 65, 66]. Однак у монографії Н. Пашаєвої 2001 р. [83] український рух у Галичині висвітлювався через концептуальні підходи галицької русофільської і російської емігрантської історіографії. Н. Пашаєва представила свою книжку як перший в історичній науці досвід загального аналізу історії російського (“русского”) руху в краї XIX–XX ст. Прикметником від етнонімі “русин” вважалося слово “русский”, “русский” під кутом зору єдності “руського” народу “від Карпат до Камчатки”, російська літературна мова була названа рідною для літератури місцевих русинів. Після 1991 р. процес перетворення Малоросії і Галицької Русі в Україну протягом XIX – середини XX ст. з відверто проросійських позицій розглянуто в книзі А. Дикого [26]. Автор переконує, що російський уряд не звернув уваги на “стихийне прагнення народних мас до возз’єднання (Галичини з Росією. – І. Р.)”. Необхідно було спрямувати національно-культурну діяльність української інтелігенції в загальнодержавне русло, а не вдаватися до жорстких заборонних заходів”, що радикалізували українофільство на галицькому ґрунті, ідейним джерелом для якого стала Наддніпрянина. Для обґрунтування своїх поглядів А. Дикий не зупиняється перед перекручуванням фактів, коли, приміром, писав про зустріч російської армії як визволителів у 1914 р. тощо [26, с. 46, 47, 49]. У монографії з історії “Південної Русі” [98] О. Смірнов стверджує, що сам термін “Україна” й “українці” не мав історичних коренів у Галичині, був привнесений ззовні. Галицьке українофільство в його інтерпретації постає передусім як результат свідомої діяльності імперських кіл Австрії, спрямованої проти Росії, а також недалекоглядної політики російського царизму.

Водночас у працях сучасних російських істориків існують більш об’єктивні дослідження в руслі західних теорій націй і націоналізму. Так, О. Міллер вважає [61–64], що саме призма суперництва проектів націй – “большой русской”, куди входили б велико-, мало- і білоруси, та української – найадекватніша для опису внутрішньої політики Російської імперії в національному питанні в XIX ст. Історія боротьби двох варіантів національного будівництва в його розумінні – це не так шлях успіху українства, як ланцюг невдач російських асиміляторських зусиль. Наддніпрянські українофіли перенесли центр своєї діяльності в Галичину, що сама не могла стати ініціатором і головною рушійною силою українського руху. Цю точку зору поділяє також Б. Міронов, який переконував, що власті не змогли ефективно перешкодити розвитку неросійських народів [65, т. 1, с. 65]. Дослідженням українського питання у внутрішній політиці царизму XIX – початку XX ст. займався В. Дякін [28], що писав про демократичний характер національного руху, а царські репресії вважав каталізатором радикалізації українофільських поглядів. У монографії І. Міхутіної [66] знайшло відображення українське питання в Росії кінця XIX – початку XX ст., що, на думку дослідниці, займало відносно скромне місце в ієрархії суспільно-політичних проблем Російської імперії до моменту її розпаду. Політика імперії Романових у Східній Галичині на початку XX ст. і в роки Першої світової війни стала предметом дослідження О. Бахтуріної та М. Клопової [9; 48; 49]. В. Савченко переконував [89], що навіть на початку XX ст. існували варіанти національно-культурної еволюції галицьких русинів, одним з яких був розвиток у напрямку подальшої “українізації”.

Більш об'єктивними і неупередженими, без національних стереотипів, хоч і порівняно малочисельними, є праці німецьких та австрійських істориків. Здобутками в німецькій історіографії стали розвідки К. Бахманна про галицький фактор у зовнішній політиці Австро-Угорщини і Росії напередодні Першої світової війни [136], А.-В. Вендланд – про галицьке русофілство як консервативне крило національного руху галицьких русинів-українців, що відіграло важливу роль у процесі формування модерної української ідентичності [13; 173]. Український національний рух у Галичині та Росії став предметом дослідження професора з Австрії А. Каппелера [43; 44; 147; 148]. Він виділив під впливом слов'янських рухів у Габсбурзькій монархії і національного відродження на Наддніпрянській Україні кілька течій у національному русі галичан – старорусинів, русофілів (москвофілів), народовців-українофілів. Праці А. Каппелера сильно приклалися до зміни образу України на Заході. У Києві вийшла упорядкована ним збірка, що містить статті дослідників, переважно з Австрії, Канади, Німеччини, США та України, об'єднаних темою формування модерної української нації [111]. Віденський професор М. Мозер займається дослідженням мовної історії Галичини і Закарпаття в Австро-Угорщині, питання становлення української літературної мови [67; 162]. Виступаючи проти традиційного в українському мовознавстві погляду на “язичіє” як “штучно витворену мову в Західній Україні XIX ст.,” автор розглядає його як органічне явище, що стало певним кроком на шляху до розбудови нової літературної мови на переважно народній основі. Австрійський історик Г. Біндер – автор дослідження про діяльність представництв галицьких партій (польських, українських, єврейських) в австрійському парламенті в 1897–1918 рр., у добу “переходу до масової політики” [137; 138].

Чеський історик М. Грох розробив загальну періодизацію національних рухів “малих націй” у Центрально-Східній Європі, що перебували під владою багатоетнічних імперій, були позбавлені власного правлячого класу і стійкої культурної традиції в XIX – на початку XX ст. Ця періодизація стала загальноприйнятою в сучасній українській історіографії [20, с. 53], охоплює три стадії: А) “наукову”, В) “національної агітації”, С) “масового національного руху” [144; 145]. Український рух під владою імперій Габсбургів і Романових “вписується” в Грохівську типологію як “мала нація”, у “відродженні” якої відіграла провідну роль інтелігенція. Щоправда, М. Гроху за комуністичних часів не дозволялося включати матеріал про національне відродження українців, зате про нього згадано в його сучасних виданнях [146]. Водночас дедалі більший інтерес до українського руху в Галичині виявляє англomовна історіографія. Так, у праці британського вченого Е. Вілсона з модерністських позицій висвітлюється національний розвиток українців як “несподіваної нації” [14]. Розглянувши альтернативні можливості формування модерної української національної свідомості, власної “вищої культури”, він наголошує, що попри фінансову підтримку Москви більш органічною для галичан виявилася українофільська орієнтація. Американський славіст Л. Вулф висвітлює інтелектуальну історію Галичини як багатоетнічної австрійської провінції [174].

В умовах політичної незалежності з середини 1990-х рр. вийшли друком узагальнюючі праці з історії України і Галичини (Я. Грицака, М. Кугутяка, О. Ресента, В. Сарбея та ін.), відомих західних та українських учених про націю і націоналізм (Е. Гелнера, Е. Сміта, Г. Касьянова та ін.), що дало поштовх до розробки дискусійних проблем історії краю XIX – початку XX ст. Поряд з істориками, які тримаються традиційної концепції про давнє коріння української нації, що увійшла в навчально-педагогічну літературу (“примордіалісти”), виділилися “модерністи”, що вважають українську націю, як і всі інші сучасні нації, швидше модерним явищем [21, с. 58]. Український національний рух у

сучасній історіографії уявляється не у формі єдино правильної лінії, а як результат складної, суперечливої взаємодії національно-політичних орієнтацій – австрофільської, полонофільської, русофільської (“москвофільської”), українофільської. Причому перші три орієнтації були складовими українського руху (а в деяких випадках – нереалізованими альтернативами), відображали перехідний стан у його розвитку. Поштовх для переосмислення національного відродження ХІХ ст. дала публікація Ф. Стеблійем “Слова перестороги” В. Подолинського – пам’ятки української політичної думки середини ХІХ ст. [99].

Характерною рисою праць сучасних дослідників є багатоманітна картина історіописання – від описово-романтичної і традиційної позитивістської, з акцентом на безпосередню роботу з історичними джерелами, що розглядаються як “фотографічні” відображення минулої реальності, до модерністських підходів. Ф. Стеблій – дослідник початкового етапу національного відродження в Галичині, зокрема діяльності Товариства священників у Перемишлі, “Руської трійці” тощо [100–102]. У 1990-х рр. відбулися міжнародні конференції “Шашкевичіана”, опубліковано збірники [127], в яких підкреслюється всеукраїнське значення “Руської трійці”. Л. Зашкільняк розкрив ключову роль Львова у формуванні української науки в другій половині ХІХ ст., внесок у національний рух М. Грушевського і наддніпрянських діячів [35–37]. Я. Грицак [16–22] вважає національні характеристики (мову, історичну пам’ять та ін.) не такими, що існували самі по собі, а результатом свідомого і цілеспрямованого конструювання інтелектуальною елітою. “Руська трійця”, переконує він, запропонувала філологічне визначення нації, з акцентом на мовно-культурну єдність Галичини і Наддніпрянщини, особливий внесок у перемогу української ідентичності зробили М. Драгоманов, М. Грушевський та І. Франко. Загальний баланс сил між національно-політичними орієнтаціями неодноразово змінювався, існувало декілька варіантів, як галицька інтелігенція могла “вирізати” нові національні батьківщини з різнорідного й амбівалентного східнослов’янського простору. Розглянувши постать І. Франка під кутом зору співвідношення між особистим і суспільним у творенні модерних ідентичностей [18], Я. Грицак піддав критиці телеологію, намагання звести різні можливості розвитку історичних подій до варіанту, що зреалізувався.

Вагомий внесок у дослідження українського руху під час революції 1848–1849 рр., місця і ролі греко-католицького духовенства в національному житті галицьких українців ХІХ ст. зробив О. Турій [106–108]. Народовський рух у півдавстрійській Галичині став предметом розгляду в працях М. Мудрого, О. Середи, Б. Янишина та ін. О. Середи [93–96] займався дослідженням раннього народовського руху в 1860-х рр., що відіграв вирішальну роль у перенесенні елементів новочасної української ідентичності, сформованих до того часу на півросійській Україні, на галицький ґрунт. Місцеві народовці наближали галицькі мовні норми до загальноукраїнських, поширювали новочасну літературу та українську історичну свідомість. Б. Янишин [133; 134] досліджував розвиток народовського руху в краї 1870–1880-х рр., звернув увагу на інституалізацію політичної діяльності народовців, що завершилася створенням “Народної ради”. М. Мудрий [68–75] розкрив взаємини між народовцями і русофілами, політичний аспект українсько-польських відносин у Галичині. Він заперечував існування концепції про окрему галицько-руську націю, особи, які через вузькість, провінціалізм свого світогляду або з політико-тактичних міркувань закликали керуватися інтересами “галицької-руської народності”, зовсім не мали на увазі її етнічну окремішність. Полонофільство, як і австрофільство, розглядаються як елементи формування модерної національної свідомості, що проходило через суперництво між власне українською

(“малоруською”) і панруською, русофільською орієнтаціями. Автор пропонує розрізняти поняття “українофільство”, що передбачало віднесення себе до загальноукраїнського простору, визнання етнічної спорідненості з Наддніпряниною, та “українство”, під яким розуміється вищий рівень свідомості, з готовністю розділити відповідальність за долю свого народу спільно з наддніпрянцями.

Наддніпрянсько-галицькі контакти знайшли відображення в біографічних нарисах про галицьких народовців [78; 121 та ін.]. Інтерес дослідників викликала діяльність заснованих народовцями товариств (“Просвіти”, Товариства ім. Шевченка, “Рідної школи” тощо), зокрема в розвідках І. Зуляка, Б. Савчука, В. Савенка тощо [1; 2; 90 та ін.]. Однак для частини досліджень притаманний однолінійний характер, з елементами апологетики, що виявляється в ідеалізації і спрощеному трактуванні успіхів українських діячів на ниві “творення духовних основ нації”, критиці москвофілів, які замість “національної гідності і свободи” підняли “ідею сервілізму й пошуку нового господаря” [84, с. 6, 7]. Сучасні дослідники-мовознавці [25; 54; 112] звернули увагу на ключове значення питання мови, правопису і нової української літератури в національному відродженні. Науковий інтерес викликала проблема утвердження в суспільній свідомості галичан сучасного етноніму “Україна” (“український”) [76]. Окремі аспекти теми розкрили автори праць з історії української преси, міст Галичини як центрів національного руху [42; 52; 126 та ін.].

Для висвітлення українського руху в південно-західній Галичині, впливу російського чинника на суспільне життя краю важливе значення мають розвідки з історії русофільства (москвофільства). Переосмислення цієї течії на основі неупередженого аналізу архівних матеріалів почалося із середини 1990-х рр. у працях С. Макарчука, О. Сухого, О. Аркуші, М. Мудрого, О. Киричук, І. Орлевич, О. Середи та ін. [4; 59; 103 та ін.]. Світогляд, який в історіографії було прийнято називати “москвофільським”, розглядається не як прояв спеціально “зрадницької” української позиції, а швидше в контексті пошуку національно-політичних орієнтирів у період переходу від середньовічних до модерних уявлень про націю, від етнічної до національної ідентичності. Поняття “москвофіли” вважається виправданим лише стосовно невеликої групи діячів, що орієнтувалися не на всеруський простір, а власне на Росію. З’явилися також праці, в яких висвітлюється інституційний розвиток русофільського руху – діяльність Ставропігійського інституту, “Товариства імені М. Качковського” та ін., біографії провідних русофілів, політика офіційної Росії щодо Галичини [47; 50; 56; 79–81; 85; 105 та ін.].

Зусиллями І. Чорновола та О. Аркуші [5; 122; 123] – дослідників українського національного руху та українсько-польських стосунків у Галичині кінця XIX – початку XX ст. утвердилася теза про вирішальний вплив українсько-австрійсько-польського порозуміння 1890 р. (“нової ери”) на формування новочасної української національної свідомості. “Нова ера” трактується як союз офіційної влади, поляків, наддніпрянських громад і галицьких народовців проти москвофілів (русофілів). Народовський рух у 1890-х рр. перетворився в самостійну політичну силу, тоді як москвофільство занепадало, що співпало в часі з “великою емансипацією” Галичини, втягненням у політику народних мас. Як наслідок, до Львова перемістився центр національного руху, що пройшов через сповнений пристрастей етап ідейної трансформації, формування політичних партій, Галичина стала “українським П’ємонтом”. Інтерес дослідників викликала історія українського парламентаризму в Галичині. І. Чорноволом дослідив діяльність “Руського клубу” в Галицькому сеймі в другій половині XIX ст., біографії 199 українських депутатів (до 1914 р.) [124; 125]. О. Аркуша проаналізувала участь українських політичних сил у діяльності

Галицького сейму на зламі XIX–XX ст., звернувши особливу увагу на перебіг виборчих кампаній [3].

Київський історик С. Єсельчик у монографії, виданій у Мельбурні 1994 р. [30], зробив одну з перших спроб проаналізувати історію українського руху другої половини XIX ст. з урахуванням новітніх західних теорій нації і націоналізму, що стали доступними в Україні після 1991 р. Пізніше він, уже як канадський історик [31], звернув увагу на механізм становлення сучасної української нації, діяльність українофілів-громадівців Наддніпрянщини другої половини XIX ст. У працях А. Заярнюка [38; 39] проаналізовано формування і розвиток сучасної національної і соціальної ідентичності українських галицьких селян на прикладі Самбірського округу. І. Куций розкрив особливості сприйняття та інтерпретації національної історії в українській науково-історичній думці Галичини XIX ст. (до 1894 р.), проаналізував вплив синтетично-узагальнюючих праць на процес національної самоідентифікації місцевих русинів-українців [53]. Утвердження модерної української ідентичності в Галичині він вважав результатом перехресної дії і взаємодоповнення двох визначальних концепцій національної історії – русофільської та українофільської. Серед досліджуваних проблем – утворення і діяльність українських партій наприкінці XIX – на початку XX ст.: Русько-української радикальної партії (Я. Грицака, М. Кугутяка, П. Шкраб'юка та ін.) [17; 51; 129], Української національно-демократичної партії (В. Расевича та ін.) [87; 88], Української соціал-демократичної партії (О. Жерноклеєва та ін.) [33; 34], становлення партійно-політичної системи в Галичині і боротьба за єдність України [97; 104]. Наукову увагу привернув студентський рух у контексті поширення української національної свідомості [24; 46 та ін.].

Вплив національного руху на Наддніпрянщині на розвиток національно-політичної свідомості в Галичині висвітлювався в працях про Кирило-Мефодіївське товариство [100], діяльність українських громадівців у 1860–90-х рр. та політичних партій на зламі XIX–XX ст. [40; 41; 82; 91; 92 та ін.]. Взаємини між галицькими і наддніпрянськими діячами в XIX – на початку XX ст. досліджували Є. Нахлік та О. Федорук (вплив П. Куліша на розвиток українського руху в Галичині) [77; 115], В. Бурдуланюк (наукові й культурні зв'язки Галичини з Наддніпрянщиною кінця XIX – початку XX ст.) [10; 11], В. Горинь (полеміку І. Франка з Лесею Українкою на сторінках журналу “Житє і слово” в 1896–1897 рр.) [15], Л. Качмар (наддніпрянську політичну еміграцію в Галичині) [45]. Цінний матеріал почерпнуто з краєзнавчих розвідок про перебування відомих українських діячів на Гуцульщині, вшанування пам'яті Т. Шевченка в краї [6–8]. Для порівняння націотворчих процесів у сусідніх регіонах викликають інтерес дослідження про національно-культурний і політичний рух на Буковині та Закарпатті [27; 32 та ін.]. Наддніпрянсько-галицькі стосунки висвітлювалися у збірниках конференцій “Україна соборна” в середині 2000-х рр. та ювілейних виданнях до річниці Акту злуки 1919 р. [86, с. 92, 93].

Таким чином, у працях сучасників подій (до 1939 р.) і в діаспорній історіографії в XX ст. домінував примордіалістський підхід, сучасні європейські нації, включаючи українську, вважалися давніми спільнотами, національному самоусвідомленню в австрійський період було надано телеологічного значення. Радянська історіографія з вульгаризованих марксистських позицій розглядала українську націю як результат розвитку капіталістичних відносин в економіці з середини XIX ст., національне питання вважала другорядним порівняно з класовим усвідомленням мас і соціальною боротьбою. Серед зарубіжних дослідників найбільший інтерес до українського руху в Галичині проявляли польські та російські історики, що піддавалися надмірному суб'єктивізму,

уникали порівняльних досліджень у національній проблематиці. Питання про джерела та ідеологію галицького українофільства знайшло відображення в українській діаспорній і зарубіжній історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. у руслі сучасних західних наукових теорій нації та націоналізму.

В умовах національно-державної незалежності й демократизації суспільного життя після 1991 р. виникли можливості для опрацювання науковцями джерельного матеріалу і переосмислення політичної історії краю австрійського періоду. Історичне минуле Галичини ХІХ ст. у сучасній літературі постає крізь призму формування новочасної української національно-політичної свідомості, що розглядається в контексті перехресної дії австрофільської, полонофільської, русофільської та власне українофільської орієнтацій. Історична наука в незалежній Україні зробила помітний поступ у вивченні інституційної історії національного руху, але досі викликає наукову зацікавленість механізм та особливості процесу самоусвідомлення галицьких русинів як невід'ємної частини української нації, роль у ньому наддніпрянсько-галицьких взаємин. Автор статті порушив ці проблеми в узагальнюючій монографії [86], що є спробою ґрунтового аналізу утвердження ідеї української національної єдності (соборності) в півавстрійській Галичині.

Список використаних джерел

1. *Алексієвець М. М.* Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Микола Миронович Алексієвець, Віктор Васильович Савенко. – Тернопіль: Літопис, 1999. – 188 с. 2. *Алексієвець М. М.* Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914) / Микола Миронович Алексієвець, Іван Степанович Зуляк. – Тернопіль: Літопис, 1999. – 184 с. 3. *Аркуша О.* Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / Олена Аркуша. – Львів, 1996. – 174 с. 4. *Аркуша О.* Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / Олена Аркуша, Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 231–268. 5. *Аркуша О.* Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. ХІХ ст. / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 118–139. 6. *Арсенич П.* Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2000. – 152 с. 7. *Арсенич П.* Леся Українка на Гуцульщині / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ, 2006. – 28 с. 8. *Арсенич П.* Тарас Шевченко і Прикарпаття / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2001. – 200 с. 9. *Бахтуріна А. Ю.* Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / Александра Юрьевна Бахтуріна. – М.: Аиро-XX, 2000. – 264 с. 10. *Бурдуланюк В.* Зв'язки галицьких і наддніпрянських істориків у кінці ХІХ – на початку ХХ століть / Василь Бурдуланюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – № 12–13. – С. 58–67. 11. *Бурдуланюк В.* Творча співпраця народознавців Галичини і Наддніпрянської України в кінці ХІХ – на початку ХХ століть / Василь Бурдуланюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2005. – №11. – С. 193–200. 12. *Бѣлгородскій А. В.* Галиція – ісконное достояніе Россіи / А. В. Бѣлгородскій. – М., 1914. – 48 с. 13. *Вендлярд А.-В.* Русофільство: ще один український проект? Зауваги про невітлене прагнення / пер. з нім. С. Онуфрів / Анна-Вероніка Вендлярд // Ї: Незалежний культурологічний часопис. – Львів, 2000. – Ч. 18. – С. 113–122. 14. *Вілсон Е.* Українці: несподівана нація / Ендрю Вілсон; пер. з англ. Н. Гончаренко та О. Гриценко. – К.: Вид-во “К.І.С.”, 2004. – 552 с. 15. *Горинь В.* Іван Франко і Леся Українка: відомий епізод “непорозуміння між своїми” / Василь Горинь. – Львів, 1998. – 92 с. 16. *Грицак Я.* До генези ідеї політичної самостійності України / Ярослав Грицак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 119–142. 17. *Грицак Я.* “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Ярослав Грицак // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 71–110. 18. *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2006. – 632 с. 19. *Грицак Я.* Руслан, Богдан і Мирон: три приклади конструювання ідентичності серед галицьких русино-українців / Ярослав Грицак // Україна модерна. – К.; Львів, 2003. – Ч. 8. – С. 25–50. 20. *Грицак Я.* Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2004. – 344 с. 21. *Грицак Я.* Українська історіографія, 1991–2001: десятиліття змін / Ярослав Грицак // Україна модерна. – К.;

Львів, 2005. – Ч. 9. – С. 43–68. 22. *Грицак Я.* “Яких-то князів були столиці в Києві?..”: до конструювання історичної пам’яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки / Ярослав Грицак // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч. 6. – С. 77–98. 23. *Грушевський М.* З біжучої хвили. Статі й замітки на теми дня 1905–6 р. / Михайло Грушевський. – К., 1907. – 127 с. 24. *Гурак І.* “Молода Україна”: студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. XIX – початок XX ст.) / Ігор Гурак. – Івано-Франківськ, 2007. – 280 с. 25. *Грецук В.* Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини XIX ст. / Василь Грецук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С. 11–16. 26. *Дикий А.* Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века) / Андрей Дикий. – М.: Самотека, 2008. – 528 с. 27. *Добржанський О.* Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / Олександр Добржанський. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с. 28. *Дякин В. С.* Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX – начало XX вв.) / Валентин Семенович Дякин. – С. Пб.: ЛИСС, 1998. – 1000 с. 29. *Єдлінська У.* Кирило Студинський. 1868–1941. Життєписно-бібліографічний нарис / Уляна Єдлінська. – Львів, 2006. – 310 с. 30. *Єкельчик С.* Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини XIX ст. / Сергій Єкельчик. – Мельбурн, 1994. – 125 с. 31. *Єкельчик С.* Українофілі: світ українських патріотів другої половини XIX століття / Сергій Єкельчик. – К.: КІС, 2010. – 272 с. 32. *Жаткович Ю.* Праці з історії Угорської Русі / Юрій Жаткович / упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород: Мистецька лінія, 2008. – 452 с. 33. *Жерноклеєв О.* Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський. – К.: Основні цінності, 2004. – 283 с. 34. *Жерноклеєв О.* Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918) / Олег Жерноклеєв. – 2-е вид., доп. – К.: Основні цінності, 2000. – 168 с. 35. *Зашкільняк Л.* Іван Вагілевич на тлі свого часу та історіографії / Леонід Зашкільняк // Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях / за ред. Л. Зашкільняка і Є. Матерніцького. – Львів; Жешув, 2006. – Т. IV. – С. 146–153. 36. *Зашкільняк Л.* Львів як центр формування української науки (друга половина XIX ст.) / Леонід Зашкільняк // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. – Т. II. *Studia z dziejów Lwowa pod redakcją H. W. Żalińskiego i K. Karolczaka.* – Kraków, 1998. – S. 387–402. 37. *Зашкільняк Л.* Михайло Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.) / Леонід Зашкільняк // Михайло Грушевський і українська історична наука: матеріали конференції (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.) / за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів, 1999. – С. 141–156. 38. *Заярнюк А.* Ідіомі емансипації. “Визвольні” проекти і галицьке село у середині XIX століття / Андрій Заярнюк. – К.: Критика, 2007. – 336 с. 39. *Заярнюк А.* Руські патріоти в галицькому селі в 1860–1870-х роках: святоюрці, обрядовці, патерналисти і популісти (На прикладі Самбірської околиці) / Андрій Заярнюк // Україна модерна. – К.; Львів, 2003. – Ч. 8. – С. 107–126. 40. *Іванова Л. Г.* Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: проблеми, ідеологія / Людмила Георгіївна Іванова, Раїса Петрівна Іванченко. – К.: МЛП, 1999. – 128 с. 41. *Іванова Л. Г.* Україна між Сходом і Заходом: до проблеми становлення національної ідеї в українській суспільно-політичній думці в контексті східноєвропейського розвитку (I половина XIX ст.) / Людмила Георгіївна Іванова. – К.: КПУ ім. М. Драгоманова, 2007. – 192 с. 42. *Історія Львова: у 3 т. / редкол. Я. Ісасвич, М. Литвин, Ф. Стеблій.* – Львів: Центр Європи, 2007. – Т. II. – 559 с. 43. *Каппелер А.* Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння / Андреас Каппелер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 104–119. 44. *Каппелер А.* Росія як поліетнічна імперія. Виникнення, історія, розпад / Андреас Каппелер; пер. з нім. Х. Назаркевич; наук. ред. М. Крикун. – Львів, 2005. – XII + 360 с. 45. *Качмар Л. С.* Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку XX століття / Людмила Семенівна Качмар. – Львів: Астролябія, 2002. – 155 с. 46. *Качмар В.* За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.) / Володимир Качмар. – Львів, 1999. – 117 с. 47. *Киричук О.* Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини XIX – початку XX ст. / Олександра Киричук. – Львів: Логос, 2001. – 152 с. 48. *Клопова М. Э.* Украинское движение на восточнославянских землях империи Габсбургов как фактор австро-российских отношений в начале XX в. / М. Э. Клопова // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе / отв. ред. Л. Е. Горизонтов. – М., 2005. – С. 93–115. 49. *Клопова М. Э.* Украинское национальное движение: галицийский опыт / М. Э. Клопова // Украина и украинцы: образы, представления, стереотипы. Русские и украинцы во взаимном общении и восприятии / отв. ред. Е. Ю. Борисенко. – М., 2008. – С. 322–339. 50. *Королько А. А.* Петрушевич і ранній етап русофільського руху в Галичині / Андрій Королько // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 5–6. – С. 133–138. 51. *Кугутяк М. В.* Радикальна партія в Східній Галичині / М. В. Кугутяк // Український

історичний журнал. – К., 1990. – № 10. – С. 55–63. 52. *Кулинич М.* “Вістник для русинів Австрійської держави” як трибуна галицького українства: організаційні, ідеологічні та жанрові засади часопису / Мирослав Кулинич. – Львів: Українська академія друкарства, 2011. – 200 с. 53. *Куций І.* Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії / Іван Куций. – Тернопіль: Джура, 2006. – 220 с. 54. *Лесюк М.* Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині: монографія / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. – 732 с. 55. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – 536 с. 56. *Любченко В. Б.* Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни / В. Б. Любченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 125–143. 57. *Магочий П.* Українське національне відродження. Нова аналітична структура / Павло Магочий // Український історичний журнал. – К., 1991. – № 3. – С. 97–107. 58. *Магочий П.-Р.* Галичина. Історичні есе / Павло Роберт Магочий. – Львів, 1994. – 322 с. 59. *Макарчук С.* Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.) / Степан Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 82–98. 60. *Марковъ Д. А.* Русская и украинская идея въ Австрии / Дмитрій Андреевичъ Марковъ / Свободный переводъ съ нѣмецкого. Составивъ А. Гогатко. – Львѣвъ, 1911. – 28 с. 61. *Миллер А.* Дуализм идентичностей на Украине / Алексей Миллер // Отечественные записки. – М., 2007. – № 34 (1). – С. 84–96. 62. *Миллер А.* Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования / Алексей Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 248 с. 63. *Миллер А. И.* “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / Алексей Ильич Миллер. – С. Пб.: Алетейя, 2000. – 260 с. 64. *Миллер А.* Украинский вопрос в Российской империи / Алексей Миллер. – К.: Laugus, 2013. – 416 с. – (Серия “Золотые ворота”, вып.3). 65. *Миронов Б. Н.* Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства / Б. Н. Миронов: в 2 т. – 3-е изд. – С. Пб., 2003. – Т. 1. – LX + 548 с.; Т. 2. – 583 с. 66. *Михутина И. В.* Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / Ирина Васильевна Михутина. – М., 2003. – 288 с. 67. *Мозер М.* Причинки до історії української мови / Міхаель Мозер / за заг. ред. С. Вакуленка. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – XVI + 832 с. 68. *Мудрий М.* Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 571–604. 69. *Мудрий М.* Ідеологія чи світогляд? До питання про теоретичні засади Руського собору 1848 року / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2009. – Вип. 44. – С. 75–106. 70. *Мудрий М.* Ідея польсько-української унії та “русини польської нації” в етнополітичному дискурсі Галичини 1859–1869 років / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2005. – Вип. 39–40. – С. 83–148. 71. *Мудрий М.* Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 465–500. 72. *Мудрий М.* Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) / Мар’ян Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 58–117. 73. *Мудрий М.* Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року / Мар’ян Мудрий // Записки НТШ. – Львів, 2002. – Т. ССXLIII. Праці історично-філософської секції. – С. 653–685. 74. *Мудрий М.* Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 38. – С. 115–147. 75. *Мудрий М.* “Jesteśmy rozdwojonymi członkami jednego ciała”: до питання про відносини між Головною руською радою і Руським собором 1848 року / Мар’ян Мудрий // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2013. – Т. ССXLV. – С. 54–80. 76. *Наконечний Є.* Украдене ім’я. Чому русини стали українцями / Євген Наконечний. – 4-е вид, допов. / передм. Я. Дашкевича. – Львів: Піраміда, 2003. – 352 с. 77. *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: у 2-х т. / Євген Нахлік – К.: Український письменник, 2007. – Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. – 464 с. 78. *Олександр Барвінський (1847–1927).* Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів (14 травня 1997 р.). – Львів, 2001. – 206 с. 79. *Орлевич І.* “Народний дім” у Львові: заснування, етапи діяльності, роль у національній ідентифікації галицьких українців / Ірина Орлевич // Київська старовина. – К., 2012. – № 1. – К., 2012. – С. 35–54. 80. *Орлевич І.* Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча / Ірина Орлевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 281–299. 81. *Орлевич І.* Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII –

60-і рр. XIX ст.) / Ірина Орлевич. – Львів: Логос, 2000. – 186 с. 82. *Палієнко М.* “Кієвская старина” у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.) / Марина Палієнко. – К.: Темпора, 2005. – 384 с., іл. 83. *Пашаєва Н. М.* Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв. / Нина Михайловна Пашаєва. – М., 2001. – 201 с. 84. *Пауук В.* Товариство “Просвіта” крізь призму “Слова”. До історії стосунків українських громадсько-політичних угруповань Галичини (народовців і москвофілів) в др. пол. XIX ст. / Володимир Пашук. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1999. – 39 с. 85. *Передерко В.* Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900–1914 рр.) / Віталій Передерко. – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2009. – 300 с. 86. *Райківський І. Я.* Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття: монографія / І. Я. Райківський. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2012. – 932 + 16 с. 87. *Расевич В.* Виникнення та організаційні основи Української національно-демократичної партії / Василь Расевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 119–130. 88. *Расевич В.* Засади політичної незалежності України у програмі Української національно-демократичної партії / Василь Расевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 229–242. 89. *Савченко В. Н.* Восточная Галиция на историческом перепутье. 1910 – начало 1920-х годов / В. Н. Савченко // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе / отв. редактор Л. Е. Горизонтов. – М., 2005. – С. 132–189. 90. *Савчук Б.* Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 138 с. 91. *Світленко С. І.* Народництво в Україні 60–80-х рр. XIX ст.: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / Сергій Іванович Світленко. – Дніпропетровськ: Навчальна книга, 1999. – 240 с. 92. *Світленко С.* Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття / Сергій Іванович Світленко: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: Герда, 2007. – 460 с. 93. *Середа О.* Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття) / Остап Середа // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 378–392. 94. *Середа О.* Ідеї “органічного розвою” на сторінках часопису “Русь” (1867) / Остап Середа // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип. 19. – С. 64–76. 95. *Середа О.* Між польським слов’янофільством та російським панславізмом. Сприйняття та розвиток слов’янських ідей серед українських (руських) громадських діячів півавстрійської Галичини у 60-х роках XIX століття / Остап Середа. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2012. – 43 с. 96. *Середа О.* Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) / Остап Середа // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 199–214. 97. *Симоненко Р. Г.* Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України XIX – початок XX ст. Нариси / Рем Георгійович Симоненко, Дмитро Володимирович Табачник. – К.: Либідь, 2007. – 704 с. 98. *Смирнов А.* История Южной Руси / Александр Смирнов. – М.: Алгоритм, 2008. – 352 с. 99. *Стеблій Ф.* Визначна пам’ятка української політичної думки середини XIX століття – “Слово перестороги” Василя Подолинського / Феодосій Стеблій // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII: Праці історично-філософської секції. – С. 434–487. 100. *Стеблій Ф.* Кирило-Мефодіївське братство і Галичина / Феодосій Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2004. – Вип. 12. – С. 293–307. 101. *Стеблій Ф.* Предтеча “Руської Трійці”: Перемишльський культурно-освітній осередок першої половини XIX ст. / Феодосій Стеблій. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2003. – 96 с. 102. *Стеблій Ф.* Сподвижник Маркіяна Шашкевича: Яків Головацький – діяч українського національного відродження / Феодосій Стеблій. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2004. – 96 с. 103. *Сухий О.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті) / Олексій Сухий. – Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка, 2003. – 498 с. 104. *Сухий О.* Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / Олексій Сухий. – Львів: Каменяр, 1998. – 132 с. 105. *Сухий О.* Товариство імені Михайла Качковського: ідеологія та напрями діяльності (70–80-ті рр. XIX ст.) / Олексій Сухий // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2004. – Вип. VII. – С. 205–228. 106. *Турій О.* Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в середині XIX століття / Олег Турій // Записки НТШ. – Львів, 1997. – Т. ССХХХIII: Праці історично-філософської секції. – С. 69–99. 107. *Турій О.* Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848–1849 років / Олег Турій // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII: Праці історично-філософської секції. – С. 183–206. 108. *Турій О.* “Українська ідея” в Галичині в середині XIX століття / Олег Турій // Україна модерна. –

- Львів, 1999. – Чис. 2–3 за 1997–1998 рр. – С. 59–75. 109. “Украинская” болезнь русской нации / Составитель серии М. Б. Смолин. – М.: Имперская традиция, 2004. – 560 с. 110. *Український сепаратизм в Росії. Ідеологія національного раскола: сборник / вступ. стаття и комент. М. Б. Смолина.* – М., 1998. – 432 с. 111. *Україна. Процеси націотворення / упоряд. А. Каппелер; пер. з нім.* – К.: К.І.С., 2011. – 416 с. 112. *Українська мова в Галичині: історичний вимір / відп. ред. Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей.* – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 332 с. 113. *Ульянов Н. И. Происхождение украинского сепаратизма / Николай Иванович Ульянов.* – М.: Индрик, 1996. – 288 с. 114. *Ульянов Н. И. Украинский сепаратизм / Николай Иванович Ульянов.* – М.: Эксмо, 2004. – 416 с. 115. *Федорук О. Українсько-польські відносини у перцепції Пантелеймона Куліша (Контекст галицького суспільно-літературного процесу 60-х років XIX ст.) / Олесь Федорук // Україна модерна.* – К.; Львів, 2003. – Ч. 8. – С. 73–106. 116. *Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко.* – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 276–285. 117. *Химка І. П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 / Іван-Павло Химка // Ковчег: зб. ст. з церковної історії.* – Львів, 1993. – Чис. 1. – С. 73–107. 118. *Химка І. П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Іван-Павло Химка; пер. з англ. С. Левченка.* – К.: Основні цінності, 2002. – 328 с. 119. *Химка І. П. Український національний рух у Галичині XIX ст. в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи / Іван-Павло Химка // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р.).* – Львів, 1995. – С. 68–78. 120. *Царинный А. Украинское движение. Краткий исторический очерк, преимущественно по личным воспоминаниям / А. Царинный / Съ введением князя А. М. Волконского.* – Берлин, 1925. – 232 с. 121. *Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині / Ігор Чорновол // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka.* – Rzeszów, 2004. – Т. II. – С. 257–271. 122. *Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол.* – Львів, 2000. – 247 с. 123. *Чорновол І. Проголошення польсько-української угоди на форумі Галицького сейму 1890 року та перші відгуки на неї / Ігор Чорновол // Україна модерна.* – Львів, 2000. – Ч. 4–5 за 1999–2000 рр. – С. 148–162. 124. *Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / Ігор Чорновол.* – Львів: Тріада плюс, 2010. – 228 с. 125. *Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму) / Ігор Чорновол.* – Львів, 2002. – 288 с. 126. *Шаповал Ю. Г. “Діло” (1880–1939 рр.): Поступ української суспільної думки / Юрій Григорович Шаповал.* – Львів, 1999. – 384 с. 127. *Шайкевичана: Нова серія: зб. наук. праць / відпов. ред. М. Ільницький.* – Львів; Броди; Вінніпег, 1996. – Вип. 1–2. – 468 с.; 2000. – Вип. 3–4. – 752 с.; 2004. – Вип. 5–6. – 644 с. 128. *Ширококорд А. Украина – противостояние регионов / Александр Ширококорд.* – М.: АСТ Москва, 2010. – 448 с. 129. *Шкраб’юк П. Ми, українські радикали... (Михайло Павлик і Радикальна партія) / Петро Шкраб’юк.* – Львів, 2012. – 192 с. 130. *Шпорлюк Р. Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Роман Шпорлюк; пер. з англ. Г. Касьянова за участі М. Климчука та М. Рябчука.* – К., 2000. – 354 с. 131. *Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави / Роман Шпорлюк // Сучасність.* – К., 1996. – № 11. – С. 74–87; № 12. – С. 77–91. 132. *Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть / Роман Шпорлюк // Україна: наука і культура.* – К., 1991. – Вип. 25. – Грудень. – С. 159–167. 133. *Янишин Б. М. Народовці на рубежі 70–80-х рр. XIX ст.: творення нової моделі політичної культури / Б. М. Янишин // Український історичний журнал.* – К., 2001. – № 6. – С. 86–100. 134. *Янишин Б. М. Українська міська політична еліта в Галичині та народовський рух останньої третини XIX ст.: становлення та інституційний розвиток / Богдан Михайлович Янишин.* – К.: Інститут історії України, 2008. – 320 с. 135. *Яновський М. XIX століття у дзеркалі польської історіографії (1980–2002) / Мацей Яновський // Україна модерна.* – К.; Львів, 2005. – Ч. 9. – С. 77–91. 136. *Bachmann K. Pięta kolumna Moskwy? Ruch rusofilski w Galicji a austriacka polityka zagraniczna przed Pierwszą wojną światową / Klaus Bachmann // Biuletyn Ukrainoznawczy. – Przemysł, 1999. – № 5. – S. 11–19. 137. Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik / Harald Binder.* – Wien, 2005. – 741 s. 138. *Binder H. Українське представництво в австрійській Ізбіє Послów, 1879–1918 / Harald Binder // Українське традиції парламентарне, XIX–XXI век / pod red. J. Moklaka.* – Kraków, 2006. – S. 127–162. 139. *Bujak F. Galicya / Franciszek Bujak.* – Т. I. Kraj, ludność, społeczeństwo, rolnictwo. – Lwów; Warszawa, 1908. – 562 s. 140. *Chynczewska-Hennel T. Gente Ruthenus – Natione Polonus / Teresa Chynczewska-Hennel // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica / pod red. S. Kozaka.* – Warszawa, 1998. – Т. 6–7. – S. 35–44. 141. *Himka J.-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century / John*

- Paul Himka. – Edmonton; London, 1988. – 358 + XXXVI p. 142. *Himka J.-P.* Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900 / John-Paul Himka. – Montreal; Kingston; London; Ithaca, 1999. – XXX + 236 p. 143. *Himka J.-P.* The Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flights in Almost All Directions / John-Paul Himka // Intellectuals and the Articulation of the Nation / ed. by R. G. Suny and M. D. Kennedy. – Ann Arbor (Mich.), 1999. – P. 109–164. 144. *Hroch M.* Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas / Miroslav Hroch. – Prag, 1968. – 171 s. 145. *Hroch M.* Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů / Miroslav Hroch. – Praha: Nakladatelství svoboda, 1986. – 399 s. 146. *Hroch M.* Małe narody Europy. Perspektywa historyczna / Miroslav Hroch / przekład G. Pańko. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 2008. – 168 s. 147. *Kappeler A.* Der schwierige Weg zur Nation: Beiträge zur neueren Geschichte der Ukraine. – Wien; Köln; Weimar: Bohlau Verl, 2003. – 214 s. 148. *Kappeler A.* Die ukrainische Nationalbewegung im Russischen Reich und in Galizien: Ein Vergleich / Andreas Kappeler // Entwicklung der Nationalbewegungen in Europa 1850–1914. Herausgegeben von Heiner Timmermann. – Berlin: Duncker&Humblot, 1998. – S. 175–196. 149. *Kich-Maslej O.* Ukraina w opinii elit Krakowa końca XIX – pierwszej połowy XX wieku / Olga Kich-Maslej. – Kraków, 2009. – 247 s. 150. *Kłańska M.* Daleko od Wiednia. Galicja w oczach pisarzy niemieckojęzycznych. 1772–1918 / Maria Kłańska. – Kraków, 1991. – 280 s. 151. *Kozak S.* U źródeł romantyzmu i nowożytnej myśli społecznej na Ukrainie / Stefan Kozak. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978. – 146 s. 152. *Kozik J.* Między reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849 / Jan Kozik. – Warszawa; Kraków: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – 237 s. [Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – T. CCCLXXXI. Prace historyczne. – Zesz. 52]. 153. *Kozik J.* The Ukrainian National Movement in Galicia: 1815–1849 / Jan Kozik / Edited and with an introduction by L. D. Orton. Translated from the Polish by A.Gorski and L. D. Orton. – Edmonton, 1986. – 498 p. 154. *Kozik J.* Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848 / Jan Kozik. – Kraków: Wydawnictwo literackie, 1973. – 308 s. 155. *Maciak D.* Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895 / Dariusz Maciak. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 407 s. 156. *Magocsi P. R.* Old Ruthenianism and Russophilism: A New Conceptual Framework for Analyzing National Ideologies in Late 19th Century Eastern Galicia / Paul-Robert Magocsi / American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists (Kiev, September 1983). – Columbus (Ohio), 1983. – Vol. II: Literature, Poetics, History / ed. by P. Debreczeny. – P. 305–324. 157. *Magocsi P. R.* The Language Question as a Factor in the National Movement / Paul-Robert Magocsi // Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia / Eds. A. S. Markovits and F. E. Sysyn. – Cambridge (Mass.), 1982. – P. 220–238. 158. *Magocsi P. R.* The Ukrainian National Revival: A New Analytical Framework / Paul-Robert Magocsi // Canadian Journal of Studies of Nationalism. – 1989, Vol. XV. – N. 102. – P. 45–62. 159. *Moklak J.* Hałyczyna contra Galicja. Ukraińskie szkolnictwo średnie i wyższe w debatach Sejmu Krajowego galicyjskiego, 1907–1914 / Jarosław Moklak. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze "Historia Iagellonica", 2013. – 204 s. 160. *Moklak J.* Moskwofilstwo (moskalofilstwo) i rusofilstwo. Uwagi o terminologii. W związku z artykułem Andrzeja A. Zięby / Jarosław Moklak // Studia historyczne. Kwartalnik. – Kraków, 2000. – R. XLIII. – Zesz. 4 (171). – S. 701–712. 161. *Moklak J.* W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach Galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892 / Jarosław Moklak. – Kraków, 2004. – 318 s. 162. *Moser M.* "Ruthenische" (ukrainische) Sprach- und Vorstellungswelten in den galizischen Volksschullesebüchern der Jahre 1871 und 1872 / Michael Moser. – Wien, 2007. – 251 s. 163. *Partacz Cz.* Od Badeniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908 / Czesław Partacz. – Toruń, 1996. – 280 s. 164. *Podleski F.* Zagadnienie "ukraińskie" na tle stosunków austriackich / Franciszek Podleski. – Lwów – Warszawa, [1935]. – 144 s. 165. *Sosnowska D.* Inna Galicja / Danuta Sosnowska. – Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2008. – 316 s. 166. *Stepień S.* Borderland City: Przemysł and the Ruthenian National Awakening in Galicia / Stanisław Stepień // Galicia: a multicultural land / Edited by C. Hann and P.-R. Magocsi. – Toronto; Buffalo; London, 2005. – P. 52–70. 167. *Stepień S.* Rola Przemysła w ukraińskim odrodzeniu narodowym w Galicji w pierwszej połowie XIX w. / Stanisław Stepień // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica / pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 1999. – T. 8–9. – S. 127–137. 168. *Stepień S.* Spory wokół języka i alfabetu ukraińców galicyjskich. Druki ukraińskie wydane alfabetem łacińskim w Przemysłu w XIX i XX wiekach / Stanisław Stepień // До джерел. Збірник наукових праць на пошану О.Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К.; Львів, 2004. – Т. I. – С. 190–212. 169. *Stryjek T.* Jak "powstał" naród ukraiński? Konstrukcje historyka / Tomasz Stryjek // Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego. – Przemysł, 1997. – № 3. – S. 19–45. 170. *Szporluk R.* Russia, Ukraine and the Breakup of the Soviet Union / Roman Szporluk. – Stanford – California, 2000. – 438 p. 171. *Tomczyk R.*

Galicyska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 422 s. 172. *Tomczyk R.* Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 670 s. 173. *Wendland A. V.* Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848–1915 / Anna Veronika Wendland. – Wien, 2001. – 644 s. 174. *Wolff L.* The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture / Larry Wolff. – Stanford, 2010. – 485 p. 175. *Zabrowarny S.* Instytucjonalny rozwój ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1864–1914 / Stefan Zabrowarny // Warszawskie zeszyty ukraińoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica. – Warszawa, 1994. – T. 2. – S. 69–81. 176. *Zabrowarny S.* Zwrotne momenty w rozwoju ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji na tle stosunków polsko-ukraińskich w Galicji (1848–1914) / Stefan Zabrowarny // Warszawskie zeszyty ukraińoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica. – Warszawa, 1999. – T. 8–9. – S. 174–187. 177. *Zięba A. A.* Gente Rutheni, nazione Poloni. Z problematyki kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji / Andrzej A. Zięba // Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej / Polska Akademia Umiejętności. – Kraków, 1995. – T. II. – S. 61–77.

Игорь Райковский

**СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПРОБЛЕМУ УТВЕРЖДЕНИЯ ИДЕИ
УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА В ПОДАВСТРИЙСКОЙ
ГАЛИЦИИ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье освещаются основные достижения украинских и зарубежных историков конца XIX – начала XXI в. в изучении проблемы утверждения идеи украинского национального единства (соборности) в подавстрийской Галиции. Основное внимание обращено на труды украинских исследователей после 1991 г. и зарубежную историографию, включая диаспорную, в русле современных западных научных теорий нации и национализма.

Ключевые слова: историография, национальное единство, Галиция, украинское национальное движение.

Ihor Raikivskyi

**CURRENT VIEWS ON THE PROBLEM OF STRENGTHENING OF THE IDEA OF
NATIONAL UNITY IN GALICIA UNDER THE AUSTRIAN RULE:
HISTORIOGRAPHICAL ASPECT**

The article highlights the main achievements of Ukrainian and foreign historians of the late XIXth and early XXth century in the study of the problem of strengthening the idea of Ukrainian national unity (catholicity) in Austrian Galicia. The main attention is paid to the works of Ukrainian researchers after 1991 and foreign historiography, including the diaspora, in line with modern Western scientific theories of nation and nationalism.

Key words: historiography, national unity, Galicia, Ukrainian national movement.

УДК 94 (477.8)“1944/1950”

Андрій Киданюк

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ УПРОДОВЖ 1944–1950 РР. В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано основні праці науковців періоду незалежної України, що стосуються соціально-економічних та культурних процесів у західноукраїнському селі упродовж 1944–1950 рр.

Ключові слова: сучасна українська історіографія, західноукраїнське село, соціально-економічні та культурні процеси, колективізація, радянізація.

Після здобуття незалежності України відбувся розрив з старою марксистсько-ленінською методологією, що привніс якісно нові погляди дослідників на історію України та став початком аналізу широкого спектру економічного, суспільно-політичного й духовного життя українського села в повоєнний період. Помітно змінилася тематика наукових праць. Значно розширився доступ науковців до архівних фондів, з'явилась реальна можливість на основі нового методологічного інструментарію більш повно, об'єктивно і неупереджено висвітлювати історичні процеси та події. Відійшли в минуле так звані принципи класовості та партійності, які на догоду офіційній ідеології активно насаджувались у національній історіографії й суворе дотримання яких вважалося “священним” обов'язком історика.

Повоєнне входження західноукраїнського села в нову радянську систему господарювання відноситься до найбільш дискусійних питань у сучасній вітчизняній історіографії. Відразу зі здобуттям незалежності почали з'являтися праці, що відображали окремі аспекти досліджуваної теми, а саме насильницьку колективізацію західноукраїнського села, міграційні процеси у формі депортацій, повернення репатріантів на батьківщину, упокорення західноукраїнського населення радянською владою, передусім у формі боротьби проти ОУН-УПА та ін. Ці проблеми стали об'єктом вивчення істориків насамперед завдяки своїй особливій національній характеристиці, а також тому, що вони були найбільш замовчувані у радянській історіографії.

Метою статті є історіографічний аналіз праць сучасних українських істориків, що стосуються соціально-економічних та культурних процесів у західноукраїнському селі упродовж 1944–1950 рр.

Однією з перших спроб сучасної історіографії з нових позицій підійти до вивчення ролі західноукраїнської місцевої інтелігенції у суспільно-політичному житті регіону стала монографія О. Рубльова і Ю. Черченка [1]. Автори наголошували, що зневажливе ставлення та масові репресії щодо інтелігенції були запрограмовані природою сталінщини, вони докладно зупинилися на становищі західноукраїнських науковців, літераторів, митців, які потрапили у жорна репресивного апарату, проаналізувавши механізм проведення репресій до культурної еліти краю. Критичний аналіз історії розвитку західноукраїнського регіону дозволив авторам об'єктивно висвітлити суперечність і болісність процесу інтегрування регіону у єдину радянську систему.

Значний науковий інтерес, зокрема, становить монографія В. Барана “Україна 1950–1960-х рр.” [2] та змістовна праця Б. Яроша “Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті роки ХХ століття” [3]. Спільною характерною рисою названих наукових робіт є прагнення авторів до теоретичного

з'ясування генези і суті тоталітарних режимів, включаючи й радянський. Обидві монографії підготовлені на широкій джерельній базі, з використанням документів і матеріалів багатьох архівних справ, раніше недоступних для наукового аналізу, із залученням праць як українських дослідників, так і вчених країн Співдружності Незалежних Держав та далекого зарубіжжя. Своєрідним лейтмотивом цих робіт стали думки науковців про те, що основними інструментами утвердження радянської влади в краї стали масові зловживання владою, політичні репресії, депортації.

Низка важливих соціально-економічних, суспільно-політичних аспектів знайшли своє відображення у роботах відомого українського історика С. Кульчицького [4–6], глибокого знавця радянського періоду історії України. Аналітичні розвідки автора стосовно природи постсталінського суспільства, глибокі висновки та узагальнення дають розуміння важливості “історичного повороту” до лібералізації державного життя. Велику увагу науковець приділив колективізації українського села, соціальному опору селянства, основним рисам колгоспного виробництва.

Місце та роль російського населення у різних сферах життя західноукраїнського регіону, його особливий соціальний статус розкрито в дослідженні І. Терлюка “Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.)” [7]. На його переконання формування чисельної російської національної групи визначалося не тільки об'єктивними потребами індустріалізації західних областей України, але й політикою влади щодо формування, насамперед із числа росіян так званого радянського народу.

У монографії І. Рибак “Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20-ті – початок 90-х рр. ХХ ст.)” [8] висвітлюються основні проблеми розвитку соціально-побутової інфраструктури українського села радянської доби (житло, сільські населені пункти як культурно-побутові осередки, транспорт, зв'язок, охорона здоров'я, торгівля і побутове обслуговування, функціонування закладів освіти та культури на селі тощо).

Деякі аспекти досліджуваної проблематики, що стосуються концептуального бачення соціального опору селянства західноукраїнського регіону розкрив у своєму монографічному дослідженні волинський дослідник О. Ленартович [9]. На основі критичного узагальнення опублікованих та вперше залучених до наукового обігу архівних джерел він у своїй праці основну увагу приділяє відновленню радянської влади у західних областях України у 1944–1950 рр., місцю та ролі селян у збройній боротьбі ОУН-УПА, репресіям радянської влади, безкомпромісним методам колективізації.

У відповідності з планом роботи Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА, у 1999 р. світ побачила книга А. Кентія “Українська повстанська армія в 1944–1945 рр.” [10], у якій на підставі маловідомих і недостатньо досліджених архівних матеріалів висвітлюється участь селян у загонах УПА на завершальному етапі визволення території України від німецьких загарбників і в останньому році Другої світової війни.

Глибокий аналіз системи освіти в контексті радянської Західної України представлено у дослідженнях С. Сворака [11; 12]. У його наукових роботах йдеться про трансформацію радянської освітньої системи у західних областях України у перші повоєнні десятиліття. Автор на широкому суспільно-політичному тлі прослідковує злам традицій національної школи у складних умовах соціального протистояння, аналізує процеси становлення радянського шкільництва, головні напрямки підготовки, перепідготовки, розстановки педагогічних кадрів у західному регіоні УРСР.

У тринадцятому томі 15-томного видання “Україна крізь віки” [13] В. Баран та В. Даниленко, аналізуючи значний фактичний матеріал, розкрили

неоднозначність і суперечливість соціалістичних перетворень в західноукраїнському регіоні, відзначили, що зрушення у сфері освіти, науки і культури відбувалися на фоні насильницької радянзації, масових репресій та депортацій, спрямованих на нейтралізацію патріотично налаштованої місцевої інтелігенції. Вони наголосили, що повоєнний період був часом широкомасштабного ідеологічного наступу сталінізму, що мав на меті втримати під контролем духовне життя народу, розвиток суспільної думки, вплинути на виховання молодого покоління за допомогою радянського учительства.

Суттєво збагатив напрацювання науковців незалежної України у розгляді питання колективізації західноукраїнського села львівський дослідник П. Когут. У низці його наукових розвідок [14; 15] та кандидатській дисертації [16] аналізуються напрями, форми, методи підготовки та проведення колективізації, розкривається становлення колгоспної системи та окреслюється її місце у структурі радянської влади, висвітлюється матеріальний стан селянства та його сприйняття нової економічної моделі сільськогосподарського виробництва. Науковець доводить, що колективізація західноукраїнського регіону сталінським режимом розглядалася не лише як необхідність перебудови села на нових засадах, а, насамперед, для встановлення контролю над його населенням, зміни соціального статусу і класової структури села, його моралі, а, відтак, – підриву соціальної та матеріальної бази ОУН-УПА.

Значний внесок у дослідженні етносоціальних та міграційних процесів зробили В. Гулай [17–18], М. Сивирин [19–22]. У своїх дослідженнях вони розкрили причини та наслідки значних змін в етносоціальній структурі населення західноукраїнського краю, зміст та методи реалізації радянської кадрової політики, формування радянських органів влади та управління, причини та напрями міграцій населення. Особливості та специфіку депортації, розселення та соціально-економічної адаптації українців Польщі в УРСР упродовж 1944–1947 рр. об'єктивно висвітлює тернопільський дослідник В. Кіцак [23–25].

Заслужують на увагу ряд дисертаційних досліджень, що мають дотичне відношення до досліджуваної нами проблематики. Зокрема, у дисертації О. Гаврилюка – порушуються питання радянзації економічного і духовного життя західноукраїнського села другої половини 40-х – 50-х років [26], В. Ткачука – основні соціально-політичні процеси на західноукраїнських землях у перше повоєнне десятиріччя [27], С. Герегової – проблеми освіти в західноукраїнському регіоні [28], М. Леськів – особливості радянського режиму у західних областях України (1944–1953 рр.) [29], І. Сушик – соціально-економічні та культурні процеси на Волині (1944–1953 рр.) [30], Н. Данилихи – соціально-побутової адаптації українців із Польщі в УРСР у 1944–1950-х рр. [31], О. Шамрая – культурно-освітньої сфери та духовного життя українського села центральних областей УРСР (1943–1950 рр.) [32], Т. Терещенко – соціально-побутової сфери села центральних областей України (1943–1950 рр.) [33].

Помітну наукову цінність становить праця “Колгоспне рабство” [34], видана Центром досліджень визвольного руху у 2005 р. Її автор В. Кук, що був останнім головним командиром УПА, у своєму науковому дослідженні ретельно розглядає засади роботи колгоспів, систему розподілу прибутків колгоспів та їх оподаткування державою, охорону праці й соціальне забезпечення колгоспників, оплату праці рядових членів та керівництва колгоспів.

Нові методологічні підходи використано колективом Інституту історії України НАН України та науковцями вишів при написанні колективної монографії “Історія українського селянства” [35]. Нариси узагальнюють дослідницьку роботу в галузі історії українського селянства, що здійснювалась в останні півтора десятиріччя. Зокрема, у 16 розділі праці “Українське село в повоєнний період” Ю. Сливка та

М. Сеньків детально розглянули кадрову політику радянської влади у західних областях, примусові методи колективізації, форми селянського опору. Особливий акцент дослідників робиться на збройній боротьбі ОУН-УПА, котра стала апогеєм соціального невдоволення селян проти радянської західноукраїнського краю.

У монографії О. Малярчука “Тоталітаризм проти західноукраїнського села” [36], близькій за змістовим наповненням з його дисертаційним дослідженням [37], на основі аналізу широкого кола джерел та літератури виокремлено етапи, методи та засоби колективізації сільського господарства, роль компартійних, радянських, господарських та правоохоронних органів у розробці шляхів і вирішенні завдань центральної влади, кадрову політику в аграрному секторі економіки, ідеологічне забезпечення, структурну перебудову господарського механізму, його ефективність, соціально-побутові умови життя селянства, форми агітаційно-пропагандистської роботи та ставлення до неї місцевого населення. Автор розуміє, що аграрна політика радянської влади у західних областях УРСР відображала загальні тенденції директивної економіки. Разом з тим, у статтях дослідника проаналізовано ряд окремих аспектів дотичної проблематики [38–40].

Значну історіографічну цінність становлять дослідження дрогобицького науковця М. Сеньківа. У ряді його статей [41–43], монографічному дослідженні [44] та докторській дисертації [45] аналізуються соціально-політичні передумови колективізації селянських господарств західного регіону України, боротьба селянства та націоналістичного підпілля проти примусової колективізації, кадрове забезпечення та технічне оснащення радянською владою колективних господарств, структуру сільськогосподарського виробництва, його продуктивність, матеріально-побутове та духовне життя селянства.

На початку ХХІ ст. в українській історіографії поглиблюється процес переосмислення уявлень про радянське суспільство та механізми його функціонування, місце людини в ньому. Сучасний підхід не обмежується пізнавальними або оціночними категоріями, а враховує широкі культурні параметри, що включають ідеологічні, економічні, соціальні та індивідуальні фактори поведінки, а також мову, колективну пам’ять, менталітет, відчуття часу і т. п. Саме з таких методологічних позицій розглядаються досліджувані проблеми у монографії дослідників Інституту історії України НАН України “Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)” за загальною редакцією В. Даниленка [46].

Поряд з монографічними виданнями за час незалежності у фахових виданнях з’явилося чимало публікацій, що стосуються окремих аспектів досліджуваної теми. Авторами таких наукових статей, розвідок, нарисів є В. Голубко [47], І. Ганжа [48–49], О. Веселова [50–51], В. Даниленко [52], Т. Першина [53], М. Чоповський [54], Р. Попп [55] та ін. У них висвітлюються негативні наслідки політики радянської держави щодо західноукраїнського селянства, виселення і депортацію сільського населення, формування управлінських кадрів в Західній Україні, збройний опір ОУН-УПА, соціальний опір колективізації. Вони написані на основі раніше невідомих архівних матеріалів та пропонують нові концептуальні підходи.

Проаналізовані наукові праці далеко не вичерпують переліку публікацій, які стосуються різних аспектів соціально-економічних та культурних процесів у західноукраїнському селі упродовж 1944–1950 рр. Однак, вони, на нашу думку, є найвагомими та складають основу сучасної української історіографії з окресленої проблеми.

Таким чином, можна стверджувати, що за період незалежності нашої держави українська історична наука зробила значний внесок у дослідження історії повоєнного західноукраїнського селянства. Порівняно з радянською історіографією розширилося коло досліджуваних проблем. У працях науковців

незалежної України на основі широкого кола джерел стало можливим багатопланове й неупереджене вивчення проблем, які раніше висвітлювалися переважно з позицій політичної кон'юнктури. Тому наявність масиву історичних доробків, що порушують різні аспекти соціально-економічних та культурних процесів, не вичерпує наукової проблеми, а навпаки, формує необхідність подальшого вивчення тематики, нової оцінки, котра базується не на виокремленні позитивних чи негативних сторін, а на об'єктивному аналізі різноманітних джерел, з використанням здобутків вітчизняної та зарубіжної методології.

Список використаних джерел

1. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–60-ті роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с. 2. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с. 3. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект) / Б. О. Ярош. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 176 с. 4. Кульчицький С. В. Коли і як відбулося возз'єднання Західної України з УРСР / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 121–139. 5. Кульчицький С. В. Опір селянства суцільній колективізації / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 31–50. 6. Кульчицький С. В. Україна в системі загальносоюзного народногосподарського комплексу / С. В. Кульчицький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки / Інститут історії України НАН України. – 2004. – № 11. – С. 3–31. 7. Терлюк І. Я. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.). (Етносоціальне дослідження) / І. Я. Терлюк. – Львів: Центр Європи, 1997. – 176 с. 8. Рибак І. В. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20-ті – початок 90-х рр. ХХ ст.) / І. В. Рибак. – К.: Рідний край, 1997. – 166 с. 9. Ленартович О. Ю. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр. / О. Ю. Ленартович. – Луцьк: [б/в], 1998. – 152 с. 10. Кентій А. Українська Повстанська армія в 1944–1945 рр. / Анатолій Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 220 с. 11. Сворак С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х – першої половини 60-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / С. Д. Сворак. – Київ, 1999. – 34 с. 12. Сворак С. Народна освіта в західноукраїнському регіоні: історія і етнополітика (1944–1964 рр.) / Степан Сворак. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 238 с. 13. Баран В. К. Україна: в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с. – (Україна кризь віки. – Т. 13.). 14. Когут П. До питання про запровадження компартійної основи суспільних відносин у західноукраїнському селі (1944–1947 рр.) / П. Когут // Актуальні проблеми державного управління: збірник наукових праць Львівського філіалу Академії державного управління при Президентові України. – 1999. – Вип. 1. – С. 202–214. 15. Когут П. Протистояння української державницької та радянської тоталітарної ідеї у західноукраїнському селі в перші післявоєнні роки / Петро Когут // Актуальні проблеми державного управління: збірник наукових праць Львівського філіалу Української академії державного управління при Президентові України. – 1999. – Вип. 2. – С. 208–213. 16. Когут П. В. Запровадження колгоспної системи в західних областях України (1944–1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / П. В. Когут. – Львів, 2000. – 25 с. 17. Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (II пол. 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) / Василь Гулай // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2002. – Вип. 1. – С. 190–205. 18. Гулай В. В. Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В. В. Гулай. – Львів, 2002. – 16 с. 19. Сивирин М. Відображення міграційних процесів в 1944 та середині 50-х років в архівних джерелах Тернопільської та Львівської областей / М. Сивирин // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2002. – Вип. 3. – С. 46–50. 20. Сивирин М. Дослідження міграційних процесів в Західній Україні у 1944–1950-х роках: підходи, етапи, завдання / М. Сивирин // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2002. – Вип. 1. – С. 76–80. 21. Сивирин М. Уніфікація етнопольової структури населення західних областей України / М. Сивирин // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали III Всеукр. наук. конф., 15 листопада 2007 р. – Тернопіль: ТНПУ, 2007. – С. 65–72. 22.

Сивирин М. А. Депортації та переміщення населення західних земель України 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / М. А. Сивирин. – Львів, 2005. – 18 с. 23. *Кіцак В.* Соціально-психологічна адаптація переселенців із Закерзоння в Західній Україні (1944–1947) / В. Кіцак // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 1999. – Вип. 8. – С. 144–148. 24. *Кіцак В. М.* Депортація українців з Польщі в УРСР у 1944 – 1946 рр. та їх соціально-економічна адаптація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В. М. Кіцак. – Чернівці, 2003. – 21 с. 25. *Кіцак В.* Система оподаткування українців депортованих з Польщі в УРСР у повоєнний період / В. Кіцак // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2008. – Вип. 3. – С. 168–173. 26. *Гаврилюк О. Н.* Радянська економічна та духовна життя західноукраїнського села другої половини 40-х – 50-х років (на матеріалах Волинської, Рівненської та Львівської областей): дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / О. Н. Гаврилюк. – К., 1996. – 178 с. 27. *Ткачук В. П.* Соціально-політичні процеси на західноукраїнських землях в перше повоєнне десятиріччя (1944–1954 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В. П. Ткачук. – Львів, 1998. – 17 с. 28. *Герегова С. В.* Освіта в західноукраїнському регіоні (друга половина 40-х – перша половина 50-х років ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / С. В. Герегова. – Чернівці, 2004. – 19 с. 29. *Леськів М. М.* Радянський режим у західних областях України (1944–1953 рр.): дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / М. М. Леськів. – Львів, 2008. – 196 с. 30. *Сушик І. В.* Соціально-економічні та культурні процеси на Волині (1944–1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / І. В. Сушик. – Львів, 2004. – 20 с. 31. *Данилиха Н. Р.* Соціально-побутова адаптація українців із Польщі в УРСР у 1944–1950-х роках (на матеріалах західних областей України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Н. Р. Данилиха. – Львів, 2007. – 20 с. 32. *Шамрай О. Г.* Культурно-освітня сфера та духовне життя українського села в 1943–1950 рр. (за матеріалами центральних областей УРСР): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. Г. Шамрай. – Черкаси, 2009. – 20 с. 33. *Терещенко Т. В.* Соціально-побутова сфера села центральних областей України в період відбудови (1943–1950 рр.): дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / Т. В. Терещенко. – Черкаси, 2007. – 249 с. 34. *Кук В.* (Леміш). Колгоспне рабство / В. Кук; “Леміш”; [Передм. В. В’ятрович]; Центр дослідж. визвол. руху. – Львів, 2005. – 263 с. 35. *Історія українського селянства: нариси в 2-х т. Т. 2* / [О. В. Андрощук, В. К. Баран, А. В. Блануца та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2006. – 654 с. 36. *Малярчук О.* Тоталітаризм проти західноукраїнського села: монографія / О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 228 с. 37. *Малярчук О. М.* Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. М. Малярчук. – Львів, 2005. – 20 с. 38. *Малярчук О.* Особливості соціально-економічної підготовки західноукраїнського села до суцільної колективізації (1944–1947 рр.) / О. Малярчук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 3. – С. 228–232. 39. *Малярчук О.* Радянська господарська сектору західноукраїнського села (1944–1946) / О. Малярчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2005. – Вип. 1. – С. 299–304. 40. *Малярчук О.* Спогади політв’язнів як одне з джерел до висвітлення проблем села західних областей УРСР / О. Малярчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2005. – Вип. 3. – С. 195–197. 41. *Сеньків М.* Західноукраїнське село: етапи та методи колективізації. 1944–1952 / М. Сеньків // Галичина. – 2003. – № 9. – С. 127–134. 42. *Сеньків М.* Опір ОУН і УПА колективізації західноукраїнського села, 1944–1952 рр. / М. Сеньків // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: збірник наукових праць [Ін-т історії НАН України]. – 2004. – Вип. 12. – С. 371–379. 43. *Сеньків М. В.* Колективізація західноукраїнського села: “Кадри вирішують все” (1944–1952 рр.) / М. В. Сеньків // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2003. – Вип. VII. – С. 44–54. 44. *Сеньків М.* Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. / М. Сеньків. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. – 292 с. 45. *Сеньків М. В.* Колективізація західноукраїнського села 40 – початку 50-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня. доктор. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / М. В. Сеньків. – Донецьк, 2009. – 34 с. 46. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії* (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. – Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В. М. Даниленко. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. – 351 с. 47. *Голубко В. Є.* Західноукраїнський селянин в умовах комуністичного режиму 1939–1953 рр.: пристосування та спротив / В. Є. Голубко,

А. В. Середяк // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2007. – Вип. 34. – С. 269–289. 48. Ганжа О. Держава і селянство в умовах становлення тоталітарного режиму / О. Ганжа // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць / НАН України. Ін-т історії України. – 1998. – № 4. – С. 36–68. 49. Ганжа О. Опір селянства України політиці суцільної колективізації / О. Ганжа // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць / НАН України. Ін-т історії України. – 2003. – № 10. – С. 235–250. 50. Веселова О. М. Післявоєнна трагедія: голод 1946–1947 рр. в Україні / О. М. Веселова // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 98–124. 51. Веселова О. Українське село в 1946–1965 рр.: нові кадри / О. Веселова, В. Марочко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2005. – № 14. – С. 475–480. 52. Даниленко В. Особливості міграційної політики Радянської держави у другій половині ХХ ст. / В. Даниленко // Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора В. Смолія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 787–808. 53. Першина Т. Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944–1950 рр.: регіональні особливості / Т. Першина // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Інститут історії України НАН України. – 2009. – № 12. – С. 299–312. 54. Чоповський М. Ю. Голгофа Західної України. Злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність (1920–1953) / М. Ю. Чоповський. – Львів: [б. в.], 1996. – 140 с. 55. Попп Р. Культурно-освітнє життя Дрогобича у повосенні роки (1944–1953) / Р. Попп // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – 2008. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття. – С. 442–449.

Андрей Киданюк

ИССЛЕДОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И КУЛЬТУРНЫХ ПРОЦЕССОВ В ЗАПАДНОУКРАИНСКОЙ ДЕРЕВНЕ НА ПРОТЯЖЕНИИ 1944–1950 ГГ. В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье проанализированы основные труды ученых периода независимой Украины, касающиеся социально-экономических и культурных процессов в западноукраинской деревне на протяжении 1944–1950 гг.

Ключевые слова: современная украинская историография, западноукраинская деревня, социально-экономические и культурные процессы, коллективизация, советизация.

Andriy Kydanyuk

THE RESEARCH OF SOCIAL-ECONOMIC AND CULTURAL PROCESSES IN UKRAINIAN VILLAGE IN 1944–1950 IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

In this article analyzed the main historiographical works of period of independent Ukraine concerning social, economic and cultural processes in the Western Ukrainian village in 1944–1950 years.

Key words: modern Ukrainian historiography, Western Ukrainian village, social, economic and cultural processes, collectivization, sovietization.

УДК 930.1:94"1993/2013"(4)+327(ЄС+477)

Марія Юрчак

РОЗВИТОК ВІДНОСИН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З УКРАЇНОЮ: ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті здійснено огляд зарубіжної історіографії з проблем співпраці ЄС та України у добу незалежності. Особливу увагу присвячено таким ключовим моментам в історичному розвитку двосторонніх відносин, як започаткування Європейської політики сусідства, Східного партнерства, процесу підготовки Угоди про асоціацію.

Ключові слова: зарубіжна історіографія, Європейський союз, Україна, відносини ЄС–Україна.

У світлі подій Євромайдану, зміцнення співпраці з Європейським Союзом через імплементацію Угоди про асоціацію, актуальність дослідження відносин ЄС з Україною для сучасної історичної науки посилюється. В умовах все тіснішого міжнародного співробітництва та поглиблення інтеграційних процесів це питання набуває глобального значення, а відтак привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Згадані обставини лише підігрують безумовний інтерес істориків щодо поглядів їх іноземних колег на політику та зовнішні відносини ЄС та України, позаяк міркування науковців відображають не так офіційну позицію інституцій Євросоюзу, як думку незалежних експертів і суспільний настрій, щодо українських європерспектив, який панує в закордонній спільноті. На жаль, мовний бар'єр і міждержавні кордони не сприяють інтернаціональному науковому діалогу, без якого побудова програми конструктивних та ефективних зовнішньополітичних відносин стає неможливою. Ця стаття є чи не першою спробою здійснити комплексний огляд зарубіжної історіографії євро-українських взаємин упродовж останніх двох десятиліть.

При здійсненні класифікації історіографічних джерел перевагу перед традиційним формально-функціональним критерієм надано тематико-хронологічному та генетичному критерію, що зумовлено специфікою предмета дослідження: оскільки він є дотичним до сучасності та постає перед науковцями не як довершений історичний процес, а змінним, на етапі свого розгортання. Відтак, нарівні з ґрунтовними фаховими монографіями постають експертні записки, окремі наукові статті та розвідки як найбільш оперативні форми публікації наукової інформації та джерело найновіших міркувань, аналітичних оцінок щодо концепцій формування зовнішньої політики ЄС, підходів у відносинах зі східними сусідами та Україною зокрема. Також варто зазначити, що в огляді історіографії опинилися, здебільшого, не історичні дослідження у класичному розумінні, а результати міждисциплінарних студій на стику геополітики та міжнародних відносин, політекономії, соціології та історії. Втім, це лише збагачує історіографічну базу проблеми та відповідає новітнім підходам до розуміння історіографії, котра включає не лише історичні праці, а й економічні, політичні дослідження, публіцистичні, художні тексти тощо.

Проблеми формування двосторонніх відносин ЄС та України привернули увагу численних науковців передових країн світу. Факторами, що підігрують інтерес дослідників, є те, що Євросоюз – один із ключових гравців глобалізованого світу, а Україна – молода посткомуністична країна з великою територією та потенціалом, котра є безпосереднім сусідом Європейського

Союзу. Від того, як розвиватиметься їх співпраця, залежить баланс сил на геополітичній мапі та майбутнє обох суб'єктів зовнішньої політики.

Остання декада ХХ століття вразила світ закінченням Холодної війни, падінням Берлінського муру та “залізної завіси”, появою нових незалежних держав на просторах колишнього СРСР. У цей період в зарубіжній історичній науці майже не з'являються праці, присвячені співробітництву ЄС та України, оскільки ці відносини, як і самі суб'єкти, перебували на стадії свого становлення. Зауважимо, що питання співпраці Європейського Союзу з нашою державою актуалізувалися на кожних президентських виборах в Україні – адже вони означали зміни у владному курсі – та у зв'язку з черговими хвилями розширення ЄС. Проте суттєво змінили динаміку наукових пошуків на користь саме європейсько-українських студій події Помаранчевої революції 2004 та Євромайдану 2013 – тією ж мірою, наскільки змінили дискурс та інтенсивність відносин між ЄС та Україною. Про це свідчить навіть елементарний контент-аналіз: наприклад, серед публікацій Центру європейських політичних студій (СЕПС) у Брюсселі Україна фігурувала у 2009–2013 роках від одного до трьох разів, причому у 2010 році зовсім випала із фокусу науковців. Проте вже у 2014 році – 55 публікацій центру (авторства М. Емерсона, А. Харінгто, М. Інсерті, Р. Мінкова та ін.) присвячено саме їй [1].

Центру європейських політичних студій поруч із Інститутом європейських студій [2] та Центром європейських студій Вільфреда Мартенса [3] у Брюсселі, Центром стратегічних та міжнародних досліджень (CSIS) [4] у Вашингтоні, Центром європейських студій [5] у Мічигані, Міжнародним центром політичних студій (ICPS) у Києві [6] та іншим належить чільне місце у висвітленні проблем формування стратегій та побудови відносин ЄС щодо України. Великі науково-аналітичні дослідницькі осередки в усьому світі та численні центри європейських студій при найбільших університетах (Центр студій з розширення ЄС у Центральноєвропейському університеті [7] (Будапешт), Центр російських та східноєвропейських студій в Університеті Бірмінгема [8] (Велика Британія), Центр європейських студій Мінди де Гансбург [9] у Гарварді та інші) звертаються до проблематики ЄС–Схід та ЄС–Україна у цьому контексті.

Незважаючи на порівняно нетривалий період дослідження проблеми, напрацьовано достатній масив історіографічних праць, котрий доцільно згрупувати за такими тематичними напрямками:

– *загальна історіографія*: теоретичні праці, що висвітлюють формування та особливості зовнішньої політики ЄС загалом;

– *предметна історіографія*: праці, котрі характеризують специфіку процесів розширення та інтеграції ЄС, серед них окремий інтерес становлять ті напрацювання, в яких розглядається “Східний напрям” політики ЄС, політика сусідства та проект “Східного партнерства”;

– *проблемна історіографія*: праці, в яких аналізуються відносини ЄС–Україна; зокрема, з'ясовується роль російського фактора та впливу НАТО на побудову двосторонніх взаємин, значення Помаранчевої революції для розвитку співпраці між Брюсселем та Києвом, поглиблення зв'язків Унії з Україною в форматі підготовки до підписання Угоди про асоціацію та інші аспекти.

Праці першої групи визначають історію творення інституцій ЄС, засади функціонування, підхід до управління, характеризують його правову базу. Нами взято до уваги ті роботи, у яких поданий матеріал корелюється з відносинами з Україною. ЄС проголошує себе унікальною організацією, в якій вдалося розробити механізм прийняття спільних рішень на основі загального порозуміння. Вивчення відповідних моментів сприяє розумінню можливостей України інтегруватися в структури ЄС і при цьому – не втратити своєї суверенності та самобутності.

Назвемо наукові праці, які у цьому плані є найбільш значимими. Принципи роботи ЄС розглядаються у популярному оксфордському виданні “Європейський Союз: як це працює?” (*тут і далі переклад власний*) Е. Бомберг, Дж. Петерсон, Р. Корбет [10], та монографії В. Волес та Г. Волес, котра є чи не єдиним вичерпним дослідженням механізмів творення політики в Європейському союзі, доступним в українському перекладі [11]. Заслугує уваги праця “Конституційні принципи зовнішніх відносин ЄС” Дж. Де Баре [12], де автор дискутує щодо того, як внутрішній конституційний устрій ЄС реагує на його складну та швидкозмінну зовнішню політику.

Аналіз принципів формування зовнішньої політики ЄС, його стратегій розширення та інтеграції нових членів, представлених у науковій літературі, дозволяють не переоцінювати значення України для Європи, а висвітлити реальне місце нашої держави у системі міжнародних відносин Унії. Іноді досліднику красномовно промовляє те, про що джерела мовчать. Саме така ситуація складається у випадку із працею Б. Сотендорпа [13], колективними монографіями під редакцією Я. Зельонки [14], Б. Тонра, Т. Крістіансена [15], Б. Вайта [16] тощо, котрі присвячені аналізу зовнішньої політики ЄС, проте зовсім не згадують Україну, або не виокремлюють її серед блоку нових незалежних держав на території СРСР. Це означає, що відносини з Україною для Унії упродовж тривалого періоду були не на часі. Посилення інтересу спостерігається після 2004 року – коли після п’ятої, найбільшої хвилі розширення Європейського союзу Україна стала його безпосереднім сусідом і заявила про свої європейські амбіції у ході Помаранчевої революції. Тим не менш, названі роботи становитимуть інтерес для розуміння історії, теорії та практики реалізації зовнішньої політики в ЄС. Хоча серед ряду праць, які оминають питання України у контексті розширення Євросоюзу є й приємні винятки, – спільна праця Г. Авері та Ф. Камерона (1998) [17], у якій здійснено всебічний та авторитетний аналіз процесу розширення Унії з 15 до 25 країн, а окремий розділ присвячено відносинам ЄС з Росією, Україною та іншими пострадянськими країнами. Автори слушно зазначають, що саме російський фактор упродовж тривалого часу залишатиметься визначальним у стосунках Євросоюзу та України.

Теоретичні підходи до розширення ЄС аналізують Ф. Шіммельфеніг та У. Седельмаєр [18]. Перший у співавторстві зі швейцарською дослідницею Сандрою Лейвнекс на широкому емпіричному матеріалі розглядає також можливості зовнішнього управління ЄС поза форматом членства у країнах колишнього соціалістичного блоку, Середземномор’ї. Їх книга присвячена експорту правил та політики ЄС через зовнішні зв’язки у таких різноманітних сферах, як торгівля, довкілля, безпека і просування демократії [19].

На різних аспектах зовнішньої політики ЄС, щодо України у тому числі, зацентовано увагу в ґрунтовних збірниках наукових праць під редакцією Данієля Томаса [20], Федеріги Бінді [21], Астрід Бонінг [22].

Збірник праць “ЄС&Україна: сусіди, друзі, партнери?” (2002) [23] під редакцією колишнього дипломата Анни Льюїс, до створення котрого доклалися два десятки провідних спеціалістів в окресленій галузі: політики, парламентарі, вчені, серед яких тодішній Генеральний секретар Ради Європейського союзу і Верховний представник із загальної зовнішньої політики і політики безпеки Хав’єр Солана, знаний британський історик України та політолог Ендрю Вілсон, керівник управління у справах України, Росії та Євроазійських країн у Раді нацбезпеки США Джон Тедстром, був одним із тих, котрі вивели проблематику євро-українських відносин на новий рівень наукового обговорення, ставши своєрідним підсумком десятиліття незалежності та стосунків з Європейським Союзом.

Американських дослідник Рой Гінсберг розкриває у своїй монографії логіку регіональної інтеграції у ЄС через історичний, економічний та політичний виміри. Автор зауважує: не варто забувати, що ЄС є розділеним гравцем і спільна політика щодо України значною мірою коригується, зважаючи на позицію окремих держав-членів [24].

Після найбільшого розширення 2004 року, коли до Унії одночасно приєдналися 10 країн: Кіпр, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина і Словенія, в Європі все частіше говорили про “втому від розширення”. У праці “Майбутнє Європейського Союзу” (2004) Ф. Кемерон стверджував, що “Міжурядова конференція Європейського Союзу завершила історичний процес розширення ЄС від п’ятнадцяти до двадцяти п’яти членів” [25, с. 15]. Відтак з’явилася низка наукових праць, присвячених аналізу цієї проблеми: згадаймо збірники під редакцією Дж. Дебарделлебена [26], К. Хілліона [27].

Приєднання до Союзу Болгарії та Румунії у 2007 році розглядалося Європейською комісією як частина п’ятого розширення, проте вкотре актуалізувало питання про те, чи є ще місце у “європейському клубі” для України? Пошуки відповіді тривали на сторінках фахових збірників під редакцією А. Аслунда та М. Домбровського [28], А. Таттема [29], М. Шварццінгера, М. Садждіка [30]. Розширення ЄС стало викликом для самої організації і спонукало до трансформації засадничих основ функціонування, котра відобразилася у Лісабонському договорі. Зовнішню політику ЄС у “пост-лісабонську” еру в однойменному виданні розглядає колектив авторів під редакцією П. Дж. Кардвела [31], до питань трансформації європейського права у сфері зовнішніх зносин у своїй монографії звертається й італійська дослідниця М. Кремона. Їй, зокрема, належить наукова розвідка щодо можливості європеїзації без членства в ЄС, котра б відповідала українським амбіціям в рамках Європейської політики сусідства [32]. Ця ж проблема зацікавила німецьких політологів А. Гавріч, Р. Швайкерта та І. Мельниковську [33].

Для ЄС як інтегративного утворення розширення залишається найбільш ефективною стратегією [34]. Разом з тим, що інтеграція нових членів є позитивною з погляду безпекової політики Унії, а саме до таких висновків приходять низка експертів (Д. Браун, А. Шеферд “Безпекові виміри розширення ЄС: Ширша Європа, вразливіша Європа?” (2007) [35]), вона провокує нові виклики перед спільнотою в соціально-економічному вимірі. Економічна криза 2008 року суттєво похитнула позиції ЄС на світовій арені, поставила під загрозу існування єврозони. Чимало фахівців пророкували близьке падіння Європейського Союзу та вбачали причини загострення соціально-економічної ситуації саме в “передчасному” приєднанні постсоціалістичних Болгарії та Румунії. Мовляв, рішення про їх інтеграцію було скоріш політичним, позаяк економічні показники нових членів не відповідали ані критеріям членства, ані середнім показникам по ЄС. До того ж, як і нові члени, так і найбільш вразливі після кризи 2008 року країни – Португалія, Ірландія, Греція – потребували значних економічних вливань і кредитів від Брюсселя (чи, точніше – Берліна). Ці “слабкі місця” внутрішньої політики ЄС відкладають на далеку перспективу членство України. Приклади перехідних економік Румунії, Болгарії та України як імовірних “кредитних” бомб для Євросоюзу аналізують К. Дуенвальд, Н. Георгуєв й А. Шахтер [36].

Питання розширення ЄС, у тому числі за рахунок можливого приєднання України, неминуче викликають стурбованість щодо внутрішньої безпеки Союзу та рівноваги сил у світі. У цьому контексті неможливо оминати відносин у трикутнику ЄС–НАТО–Україна. М. Сміт і Г. Тіммінгс [37], А. Левін [38], Ф. Шіммельфеніг [39], В. Джейкобі [40] та низка дослідників розглядають

розширення ЄС та НАТО в контексті творення пан'європейської системи безпеки, дискутують щодо взаємовпливу двох організацій та потенційних сценаріїв успіху чи неуспіху європейської системи безпеки. Їх праці привертають особливу увагу, позаяк в українському науковому середовищі проблема вступу країни до НАТО, тривалий час залишається актуальною, як і роль Північноатлантичного Альянсу в поглибленні інтеграції в європейському напрямку. У монографіях згаданих вище Ф. Шіммельфенінга та В. Джейкобі відносини ЄС та НАТО розглядаються як фактори взаємовпливу на подальше поглиблення інтеграції, у тому числі, з Україною. У нашій державі певний період, незважаючи на задекларований Конституцією позаблоковий статус, євроатлантична та європейська інтеграція розглядалися як єдиний комплекс зовнішньополітичних дій. Хоча участь у НАТО не є умовою вступу до Євросоюзу, чимало країн, особливо Центрально-Східної Європи, подолали цей етап, перш ніж стати членами європейської спільноти. У цьому ключі міркування та висновки авторів будуть важливими для науково обґрунтованої концепції української зовнішньої політики.

Розширення ЄС на Схід неодмінно знаходить пряму чи опосередковану опозицію в обличчі Росії. Політичні конфлікти, які провокує чи долає подальше розширення Унії, висвітлено у книзі “Європейська інтеграція та політичний конфлікт” (2004) [41].

Зважаючи на загострення відносин між Україною та Росією, не зайвим буде звернутися до дослідження Ніку Попеску – експерта в галузі міжнародних відносин, котрий певний час працював заступником прем'єр-міністра Молдови, – “Зовнішня політика ЄС та пострадянські конфлікти: приховане втручання” (2010) [42]. Видання піднімає масив питань, пов'язаних з ЄС як зовнішньополітичним актором, та простежує на оригінальних емпіричних даних політику втручання у конфлікти на пострадянському просторі через інститути Євросоюзу. На основі значних польових досліджень Н. Попеску з'ясовує, що у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії та Нагорному Карабаху інститути ЄС використовували політику “прихованого втручання”, через яку вони прагнуть відігравати активнішу роль в пострадянському просторі, але роблять це за допомогою відносно низькопрофільних, неконтроверсійних і деполітизованих дій, аби уникнути видимої опозиції Росії.

Російські дослідники – Р. Орешкін [43], Є. Петров [44], Ф. Фоміних [45] також не минули свою увагою проблеми формування зовнішньої політики, політики безпеки ЄС і його розширення на Схід. Особливо слід відзначити дисертаційну роботу доктора політичних наук Костянтина Лобанова [46], який у контексті дослідження політичних аспектів еволюції ЄС на сучасному етапі досліджує питання європейсько-українських відносин та розглядає нові геополітичні завдання Росії, котрі виникають у зв'язку з реалізацією цього напрямку зовнішньополітичної діяльності ЄС. Автор стверджує, що європейська політична еліта схильна бачити Україну у складі ЄС, на відміну від еліти Росії, котра й сама не ставить відповідної мети. Визнаючи об'єктивний характер відносин ЄС–Україна, Костянтин Лобанов, проте, стверджує, що ЄС намагається використати Україну для нейтралізації Росії як “головної сили у побудові нової системи міждержавних політичних та економічних зв'язків на просторах СНД” [46, с. 32]. Водночас російський політолог говорить про “відрив” України від Росії та невідповідність переорієнтації української політики та економіки для довготривалих інтересів обох держав. Натомість вчений пропонує розробити та реалізувати концепцію “Великої Європи” з ключовим елементом – політичною надструктурою “Європейською конфедерацією” з ядром із ЄС, Росії та України, котра виглядає надто нереалістичною у світлі подій сучасності. Така кон'юнктурна позиція, на жаль, загалом характерна для російських учених. Так,

молодший колега К. Лобанова Філіп Фоміних переконаний, що в процесі розширення в Євросоюз увійшли країни “упереджено, якщо не вороже налаштовані стосовно Росії, і саме на русофобії вибудовують свою політику “інтеграції в Європу” такі країни, як Грузія та Україна. Незважаючи на невідповідність європейським демократичним цінностям, “замороженою” залишається проблема порушення прав російськомовного населення в колишніх радянських республіках, що стали членами ЄС” [45, с. 16]. Будуючи свої аргументи та висновки на спотворених чи сфальсифікованих фактах, російські вчені не сприяють налагодженню міжнародного наукового діалогу та пошукам об’єктивного знання.

На протипагу політиці нашого північного сусіда, Польща відіграє роль “адвоката” України в Європі, і, всупереч позиції російських вчених, їх польські колеги (Катарина Волчук [47], Януш Бугайські [48], Гжегож Громадські [49, 50]) в цілому прихильно ставиться до євроінтеграційних прагнень України. Анджей Подраза переносить питання взаємовідносин ЄС з Україною у дражливу дилему “партнерство чи членство” [51]. Якубу Боратинському зарубіжна історіографія завдячує низкою аналітичних звітів та рекомендацій щодо розвитку відносин ЄС–Україна [52, 53, 54], а Павлу Костю – появою у 2012 р. монографії “Україна і Європейський Союз 1991–2010” [55]. Хоча автора й критикували за надмірну акцентуацію на проблемах, котрі тривалий час стоять на заваді поглибленню двосторонніх відносин, ця праця є вагомим внеском до кола євроінтеграційних досліджень. П. Кость приходиться до неоптимістичного висновку, що “за винятком зовнішньої політики, в жодній з досліджуваних сфер Україна не добилася такого успіху, що гарантував би отримання статусу потенційного кандидата на вступ до ЄС” [55, с. 285]. Важливою видається також робота Рафала Ріделя [56], у якій політолог здійснює компаративний аналіз українського та польського шляху до Європи.

Про нагальну потребу в пошуку наукового порозуміння свідчать (та, певним чином, сприяють вирішенню цієї проблеми) міжнародні “круглі столи”, як, наприклад, “Россия–Украина–ЕС: конструктивные подходы к общему будущему”, організований 3 червня 2005 р. в Москві за підтримки німецького Фонду Фрідріха Еберта [57]. Схід Європи між Брюсселем на Московію – це тема значних міжнародних “круглих столів” у Львові (2004) та Києві (2003, 2010...), збірники матеріалів котрих відкривають погляди на складні питання сучасної української історії: безпеку та ідентичність, енергетичну незалежність та виклики, які ставить перед нашої державою європейський вибір [58, 59, 60]. Приємно відзначити співпрацю українських науковців та експертів з питань європейської інтеграції з їх зарубіжними колегами. Результатом такого співробітництва стала поява збірника матеріалів “Україна, Європейський Союз та міжнародна спільнота: поточні виклики та план виходу з глухого кута” [61] авторства Василя Астрова, Гжегожа Громадського, Петера Гавліка, Василя Юрчишина, аналітичних оцінок в рамках проекту “Моніторинг Україна–ЄС” 2007–2010 р. Фонду Ф. Еберта [62] та інших.

Європейська політика сусідства 2004 року і згодом – Східне партнерство 2009 р. ознаменувало нову форму відносин з сусідами ЄС – партнерство, засноване на спільній власності і загальних цінностей, котре мало б доповнювати, якщо не повністю замінити традиційну структуру управління ЄС, що використовувалася для розширення. Європейська політика сусідства є ключовою темою праць другої групи історіографічних джерел і стала об’єктом досліджень Р. Даннройтера [63], Б. Баламір-Коскун і Б. Деміртас-Коскун [64], Н. Хайоза [65], М. Емерсона, Дж. Ночева, Н. Попеску [66].

Завдяки Східному партнерству ЄС сподівається внести свій вклад у стабільність і безпеку своїх східних сусідів. Однак стратегічна амбівалентність

“східної політики” ЄС залишається незмінною. З одного боку, вона намагається залучити країни Східної Європи до ЄС. З іншого боку, відмовившись від надання перспективу вступу, Брюсселю не вдається виправдовувати місцеві очікування. Цю ініціативу розуміють як субститут членству. Крім того, питання про міру, якою ЄС повинен взяти до уваги інтереси Росії, як і раніше залишається без відповіді. Інші недоліки програми показує Єлена Коростелева у монографії “Євросоюз та його східні сусіди. До більш амбітного партнерства?” (2012) [67]: ключові елементи партнерства були сформовані в основному з боку ЄС, а не спільно, а ідея зовнішнього управління на практиці була заплутаною. На основі масштабних оригінальних досліджень – в тому числі опитувань, фокус-груп, вивчення шкільних творів і поглиблених інтерв’ю з визначними людьми в Білорусі, Україні, Молдові, Росії і в Брюсселі – авторка оцінює, чому ініціативи ЄС отримали обмежену легітимність в регіоні.

У звіті колективу авторів з Нідерландів [68] вказується на те, що ЄС, виходячи через політику сусідства за свої межі, все ще хоче зберегти ці межі або навіть посилити їх, як це видно з обмеження міграції з України після розширення Шенгенської зони.

У цьому аспекті також привертає увагу робота Антуатети Дімітрової “Керовані до змін: європейське розширення, побачене зі Сходу” (2004) [69]. Зокрема, праця показує, як у своєму розширення на Схід Європейський Союз намагається скерувати посткомуністичні держави Центральної та Східної Європи в бік нових інститутів та змінених правил. З багатим емпіричним оглядом проблем реформування у різних секторах, авторка представляє сценарії взаємодії правил ЄС з посткомуністичним процесом перетворень. На відміну від інших праць з проблем розширення Унії, це видання, щоб проілюструвати важливість процесу ліберальних трансформацій, опирається на погляди вчених зі Східної Європи.

Подальші перспективи Східного партнерства, його економічний потенціал окреслюється у колективній монографії під редакцією економістів М. Дабровського та М. Малішевської [70], а міжнародних відносин ЄС загалом – змальовуються у виданні “Майбутнє зовнішньої політики ЄС” (2009). Про обмеження привабливості “Східного партнерства” та “подвійні стандарти” ЄС щодо Росії та країн ЦСЄ стверджує Джефрі Едвардс [71].

Помітний масив історіографії складають компаративні праці, в яких відносини ЄС–Україна розглядаються на тлі європейської політики Східного партнерства загалом та східного напрямку політики сусідства, де розвиток євро-української співпраці постає у порівнянні з Білоруссю, Молдовою, Туреччиною, Азербайджаном, Єгиптом тощо. До опрацювання окресленої тематики на сторінках ґрунтовних монографій доклалися Н. Іду [72], П. Кажміркевич [73], С. Уайт, М. Лайт, Д. Лоуенхардт [74], А. Франке, А. Гавріч, І. Мельниковська, Р. Швайкерт [75].

Вагомим доробком у дослідження проблем нових сусідів ЄС є публікація провідних європейських, російських і американських вчених “Нова Східна Європа: Україна, Білорусь, Молдова” (2007) [76], де Т. Кузьо, М. Емерсон, Е. Ковальова, Д. Тренін і Р. Гьотц торкаються широкого кола питань економічного, політичного, енергетичного, безпекового характеру.

До компаративного аналізу докладаються російські історики А. Загорський [77], Д. Каци [78], П. Корзун [79], Є. Трещенков [80]. Не минули цю тему у статтях і європейські експерти – італійські політологи Томіслава Пенькова та Серена Джусті [81], румунський історик С. Костеа [82] та шведський експерт з європейського права К. Хілліон [83], останній присвятив свою докторську дисертацію з права темі “Розвиток системи зовнішніх відносин ЄС як свідчення партнерства з Росією та Україною” (2005) [84].

Французькі дослідники Жиль Руе та П'єр Терем у монографії “Україна: між інтеграцією та партнерством” діагностують проблеми внутрішньої політики, відносин з Росією, газової кризи, які ставлять під загрозу енергетичну безпеку ЄС і нову політику “поглиблення” ЄС. Автори критикують Європейський парламент за підхід “привілейованого партнерства”, що пропонується Україні, як неадекватний щодо її запитів та сподівань [85].

Поруч із тим, можливості “інтеграції без членства” для України у порівняльному контексті з моделями та дослідом інтеграції між ЄС і тими європейськими країнами, які в цей час не мають перспективи приєднання – Росією, Норвегією та Швейцарією – обговорюються стипендіатами програми Макса Вебера на сторінках видання, здійсненого Інститутом Європейського університету у Флоренції [86].

Відносини ЄС зі східними сусідами в контексті політики “експорту демократії” висвітлено у працях М. Лупу [87], Р. Бальфур [88], М. Емерсона [89] та інших. Масштабніше дослідження впливу міжнародних гравців на внутрішньополітичне життя проводить політолог Мілада Вахудова у книзі “Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму” (2009) [90], котра була нагороджена XII премією ім. Стейна Рокана в галузі порівняльних суспільствознавчих досліджень та премією ім. Маршала Шульмана. Авторка доводить, що “ЄС справляв більший вплив на хід політичної зміни у державах Центрально-Східної Європи після 1989 року, аніж будь-який інший транснаціональний дієвець”. ЄС пропонував членство у нагороду за впровадження функціональної ринкової економіки та ліберальної демократії. “Присудження цієї нагороди ставили в залежність від виконання широкого обсягу вимог у рамках перед вступного процесу до ЄС. Найпростіше дію важелів ЄС можна сформулювати так: (коласальні) вигоди від приєднання до ЄС спонукали політичні еліти задовольняти (величезні) вимоги до набуття членства” [90, с. 12] Авторка розглядає можливі сценарії розвитку відносин ЄС та України, механізми (умовний підхід та забезпечення твердої відданості), котрі “могли б допомогти сконцентрувати енергію крихкого українського Парламенту і покласти край неефективності державної адміністрації” [90, с. 13].

Окремішню роль в системі міжнародних відносин, колективній системі безпеки відіграє політичний трикутник ЄС–Росія–Україна, всесторонньому аналізу котрого присвятили свої роботи російські вчені Д. Катая [91], М. Єфремова [92], Є. Степцова, Є. Гнедіна [93], історики української діаспори М. Бойцун [94, 95], С. Величенко [96], С. Єкельчик [97], іноземні автори – Г. Мелоні [98] та Л. Вінат'єр [99].

Слід відзначити, що стосунки Унії з Україною зарубіжними дослідниками часто розглядаються у динаміці “суб’єкт-об’єктних” відносин. Такий підхід, зокрема, демонструє польський професор Томаш Капусняк у своїй фундаментальній роботі “Україна як поле міжнародного впливу після Холодної війни” (2008) [100], Ніколас Хайоз, Андрей Лушницький [101], Анджей Подраза [51]. Однак активна зовнішня політика України в європейському напрямку знайшла відображення у працях таких авторів, як Н. Мунро [102], З. Бжезінські, Я. Бугайські [48], К. Волчук [47, 103], Ф. Ш. Хансена [104], у праці “Україна на шляху до Європи” під редакцією Л. Хофмана, Ф. Мьоллерса, з передмовою тодішнього прем’єр-міністра України, а згодом – Президента В. Ющенка [105], російських істориків Н. Алад’їної [106] та В. Астрова [61].

Політико-економічні чинники відносин ЄС–Україна опинилися в полі зору М. Монтанарі [107], геополітичної ідентичності України у контексті відносин з ЄС торкаються у своїх працях українські вчені в діаспорі Т. Журженко [108] і Т. Кузьо [109]. До сфери наукових зацікавлень останнього відносини ЄС та України увійшли напередодні Помаранчевої революції. Доктор політичних наук,

чий пост-докторські студії тривають зараз у Єльському університеті, Тарас Кузьо є автором чималого доробку з сучасної української історії [109, 110, 111, 112, 113].

Помаранчева революція 2004–2005 рр. спонукала до появи на-гора низки оригінальних праць, в яких належало осмислити події та накреслити перспективи, а згодом – переоцінити значення цих буремних років в історії відносин ЄС–Україна.

Вона прозвучала на хвилі найбільшого розширення ЄС, коли Україна стала безпосереднім сусідом спільноти, а близькі за історичним бекграундом та рівнем соціально-економічного розвитку до нашої країни постсоціалістичні держави – Словаччина, Польща долучилися до “європейського клубу”. 2004 рік повинен був стати поворотним в історії еволюції взаємин Євросоюзу та України. Передчуваючи такі зміни, розвідка Тараса Кузьо “ЄС та Україна: поворотний момент у 2004?” (2003) [111] висвітлила перспективи України в Європейському Союзі.

Зміна влади та політичного курсу України знайшла одразу відгук у статтях польських аналітиків Андріана Каратницького [114] і Гжегожа Громадського, котрий, образно кажучи, “збирає плоди” Помаранчевої революції у двох публікаціях, здійснених за підтримки Фонду Стефана Баторія у 2005 р. [49, 50], у колективній монографії “Україна на роздоріжжі” (2005) [101].

Безумовно, Помаранчева революція справила вплив і на навколишні території, змінивши кольори політичного спектру провладних партій та й саму політичну атмосферу. Це відзначають литовські автори у дослідженні “Східні сусіди ЄС після Помаранчевої революції” [115].

Помаранчева революція забарвила на подальші п’ять років тематику європейсько-українських студій. Проблемам суспільно-політичних трансформацій України на шляху до ЄС після подій 2004 року присвячені ряд наукових збірників, серед яких особливо слід відзначити “Останній кордон Європи?: Білорусь, Молдова та Україна між Росією та Європейським Союзом” (2008) [97], “Ukraine: quo vadis?” (2009) [116] та “Україна на своєму шляху до Європи: проміжні результати помаранчевої революції” (2009) [117]. Вплив Помаранчевої революції на відносини ЄС–Україна аналізують П. Воловські [118], П. Кубічек [119] і Т. Кузьо [109, 112, 113], Р. Пуглісі [120, 121], С. Фішер [122], Д. Фрейзер [123], а зворотній бік медалі – вплив революції на власне політику ЄС – В. Вальзенбах [124], П. Кузик [125], Р. Янгс [126] і Д. Томас [127]. Варто зазначити, що останні схильні переоцінювати значення США у підготовці сприятливого ґрунту для революції через фінансування неурядових організацій та побудові громадянського суспільства. Роль нових членів Унії у налагодженні стосунків між ЄС та Україною після 2004 р. вивчає М. Рот [128]. Аналіз внутрішньої політики під впливом НАТО, ЄС та Росії здійснює російський політолог А. Мошес [129], економічного розвитку “пост помаранчевого” періоду – А. Аслунд [130], зміни геополітичних дороговказів – Д. Хаттон [131]. На цьому етапі українська еліта зазнавала справедливої критики за прихильність до проєвропейської фразеології, а не реформування. Відтак боротьбу риторики і дій у відносинах ЄС та України відзначає у магістерській роботі (2007) молода данська дослідниця П. Мартін [132].

Врешті, розпочатий 2009 року процес підготовки посиленою Угоди про асоціацію також не залишився поза увагою аналітиків з різних галузей знань. Одне з найновіших видань, присвячене розвитку східної європейської політики, – це колективна монографія під редакцією чеського правознавця та спеціаліста з європейських студій Надежди Шішкової “Від Східного партнерства до Асоціації” (2014) [133]. Основна увага у книзі приділяється проведенню поглибленого аналізу угод про Східне партнерство і нових угод про асоціацію,

розглядаючи їх місце в законодавстві щодо зовнішніх зв'язків ЄС та правових механізмів їх функціонування. Здійснено порівняння з попередніми угодами про асоціацію з державами Центральної Європи. Останні політичні заворушення в Україні у зв'язку з затримкою підписання Угоди між Україною та ЄС про асоціацію також показали, що цей інструмент вважається ключовим показником у геополітичному плані, як конкретний виразник і потужний символ майбутньої спрямованості цієї держави-партнера та її готовності поділяти європейські цінності. Мультиперспективний підхід авторів дозволяє краще зрозуміти причини і суть такого розвитку подій. Видання відкриває передмова уповноваженого з питань розширення, Східного партнерства та асоціації, Штефана Фюле, що відображає його досвід у цих питаннях.

Утім, найсучасніша історіографія окресленого нами питання представлена здебільшого статтями в наукових часописах: “Збірник досліджень спільного ринку” (*Journal of common market studies*), “Збірник сучасних європейських досліджень” (*Journal of European contemporary research*), “Перспективи європейської політики і суспільства” (*Perspectives on European Politics and Society*), “Огляд європейських зовнішніх зносин” (*European Foreign Affairs Review*), “Зміни у центрально-східній європейській політиці” (*Developments in Central and East European politics*).

У зв'язку з подіями кінця 2013 року в Україні привертають увагу спеціальні випуски закордонних часописів *Developments in Central and East European politics* [134], *Foreign affairs magazine* [135] та стаття американського аналітика Джона Міршаймера “Чому криза в Україні є помилкою Заходу?” [136] у цьому ж виданні; німецька публікація “Атестація миру – 2014” [137], здійснена за сприяння Інституту досліджень проблем миру та політики безпеки при Гамбурзькому університеті (IFSH), Фонду миру та конфліктів Гессе (HSFK) та іншими. Втім, ці проблемні питання ще очікують свого всестороннього та неупередженого висвітлення.

На прикладі історичного нарративу, присвяченого співпраці ЄС та України спостерігаємо, як політично заангажована тема, є, однак, доволі ліберальною у висвітленні та підходах, виборі методології. Одним із найпопулярніших методів зарубіжної історіографії є “case studies” – комплексне вивчення конкретного історичного випадку чи ситуації (просторово обмеженого феномену, що спостерігається у якийсь момент чи упродовж певного періоду часу), який дозволяє виявити типові риси цілого класу явищ чи закономірностей певного процесу [33, 36, 88, 89, 98, 127, 138], активно застосовуються компаративні методи. Широка географія авторів, котрі працюють на розробку окресленої проблематики, свідчить про неабияку наукову зацікавленість; існуючі праці відзначаються багатоманіттям підходів, а поруч із тим – здебільшого неупередженістю у висвітленні проблемних питань взаємодії ЄС та України на всіх історичних етапах розвитку двосторонніх відносин.

Незважаючи на це, у зарубіжній історіографії на сьогодні відчувається брак комплексних дослідження відносин ЄС–Україна. Це можна пояснити як швидким та подекуди непередбачуваним розвитком цих стосунків, так і тим, що, попри зацікавленість українською тематикою, європейських учених турбують передусім проблеми адаптації нових членів ЄС, внутрішньополітичні відносини, функціонування та реформування спільноти.

Актуальність проблеми обумовлює необхідність здійснення подальшого її вивчення та відповідного висвітлення у наукових працях. Свого ґрунтовного аналізу в подальшому очікуватимуть причини радикальної зміни курсу української влади наприкінці 2013 року, розгортання Євромайдану та перспективи політики Брюсселя щодо України.

Список використаних джерел

1. *Centre of European Political Studies* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.ceps.be/>
2. *Institute for European studies* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.ies.be/>
3. *Wilfried Martens Centre for European Studies* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://martenscentre.eu/>
4. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://csis.org/>
5. *Center for European studies* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.ii.umich.edu/ces>
6. *International Centre for Policy Studies* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://icps.com.ua/eng/index.html>
7. *Center for European Enlargement Studies (CENS)* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://cens.ceu.hu/>
8. *Centre for Russian and East European Studies (CREES)*. University of Birmingham [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.birmingham.ac.uk/schools/government-society/departments/russian-east-european-studies/index.aspx>
9. *The Minda de Gunzburg Center for European Studies at Harvard University* [Electronic Resource]. – Mode of access: <https://ces.fas.harvard.edu/>
10. *Bomberg E.* The European Union: How Does it Work? / Bomberg E., Peterson J., Corbett R.; – The New European Union Series. – Oxford University press, 2011. – 3rd edition. – 310 p.
11. *Волес В., Волес Г.* Творення політики в Європейському Союзі / Пер. з англ. Р. Ткачук. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 871 с.
12. *Baere G. de.* Constitutional Principles of EU External Relations / Baere G. de. – Oxford University Press, 2008. – 350 p.
13. *Soetendorp B.* Foreign Policy in the European Union: Theory, History & Practice / Ben Soetendorp. – London: Longman, 1999. – 170 p.
14. *Paradoxes of European Foreign Policy* / ed. Jan Zielonka. – The Hague, London & Boston: Kluwer Law International, 1998. – 171 p.
15. *Rethinking European Union Foreign Policy* / eds. Ben Tonra, Thomas Christiansen. – Manchester University Press, 2004. – 256 p.
16. *Contemporary European Foreign Policy* / eds. Walter Carlsnaes, Helene Sjursen, Brian White. – Thousand Oaks [Canada]: SAGE, 2004. – 288 p.
17. *Avery G., Cameron F.* The enlargement of the European Union / Graham Avery, Fraser Cameron. – Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998. – 198 p.
18. *The Politics of European Union Enlargement: Theoretical Approaches* / eds. Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier. – London: Routledge, 2009. – 320 p.
19. *EU external governance: projecting EU rules beyond membership* / eds. Sandra Lavenex, Frank Schimmelfennig. – London & New York: Routledge, 2010. – 156 p.
20. *Making EU foreign policy: national preferences, European norms and common policies* / ed. Daniel C. Thomas. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. – 240 p.
21. *The foreign policy of the European Union: assessing Europe’s role in the world* / eds. Federiga Bindi, Irina Angelescu. – Washington, D. C.: Brookings Institution Press, 2012. – 2nd edition. – 366 p.
22. *Policies, actions and influence of the EU’s external relations* / eds. Astrid Boening, Jan-Frederik Kremer, Aukje van Loon. – Berlin; London: Springer, 2013. – 347 p.
23. *The EU & Ukraine: neighbours, friends, partners?* / edited by Ann Lewis. – London: Federal Trust: Marketing and distribution by Kogan Page, 2002. – 319 p.
24. *Ginsberg Roy H.* Demystifying the European Union: The Enduring Logic of Regional Integration / Roy H. Ginsberg. – Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2010. – 398 p.
25. *The Future of Europe: Integration and Enlargement* / ed. Fraser Cameron. – London & New York: Routledge, 2004. – 170 p.
26. *Soft Or Hard Borders?: Managing The Divide In An Enlarged Europe* / ed. Joan DeBardeleben. – Aldershot [etc.]: Ashgate, 2005. – 204 p.
27. *EU enlargement: a legal approach* / ed. Christophe Hillion. – Oxford: Hart, 2004. – 230 p.
28. *Europe after enlargement* / ed. Anders Åslund, Marek Dąbrowski. – New York; Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 239 p.
29. *Tatham A. F.* Enlargement of the European Union / Allan F. Tatham. – Kluwer Law International, 2009. – Vol. 4. – 592 p. – (Kluwer European law collection).
30. *Sajdik M., Schwarzingger M.* European Union Enlargement: Background, Developments, Facts / Martin Sajdik, Michael Schwarzingger. – New Brunswick: Transaction Publishers, 2007. – 382 p.
31. *EU External Relations Law and Policy in the Post-Lisbon Era* / ed. Paul James Cardwell. – Hague: Springer, 2011. – 453 p.
32. *Cremona M.* The European neighbourhood policy: more than a partnership? / Marisa Cremona // *Developments in EU External Relations Law* / ed. M. Cremona. – Oxford University Press, 2008. – 319 p.
33. *Gawrich A., Melnykovska I., Schweickert R.* Neighbourhood Europeanization through ENP: The Case of Ukraine / Andrea Gawrich, Inna Melnykovska, Rainer Schweickert // *JCMS: Journal of Common Market Studies*. – November, 2010. – Vol. 48, Issue 5. – Pp. 1209–1235.
34. *Івасюк П.* Албанія може стати кандидатом на вступ до ЄС; на черзі інші країни – Ш. Фюле [Електронний ресурс] / Петро Івасюк // UNN. – 16.10.2013. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1261759-albaniya-mozhe-stati-kandidatom-na-vstup-do-yes-na-cherzi-inshi-krayini-sh-fyule>
35. *The Security Dimensions of EU Enlargement. Wider Europe, Weaker Europe?* / eds. David Brown, Alistair J. K. Shepherd. – Manchester University Press, 2007. – 288 p.
36. *Duenwald C., Gueorguiev N., Schaechter A.* Too much of a good thing? Credit booms in transition economies: the cases of

Bulgaria, Romania, and Ukraine / C. Duenwald, N. Gueorguiev, A. Schaechter // IMF working paper. – WP/05/128. – Washington, D.C.: International Monetary Fund, European Dept, 2005. – 33 p. 37. *Smith M. A., Timmins G.* Building a bigger Europe: EU and NATO enlargement in comparative perspective / Martin A. Smith, Graham Timmins. – Aldershot: Ashgate, 2000. – 184 p. 38. *Ambivalent Neighbors: The EU, NATO and the Price of Membership* / eds. Anatol Lieven, Dmitri V. Trenin. – Carnegie Endowment, 2003. – 331 p. 39. *Schimmelfennig F.* The EU, NATO and the Integration of Europe: Rules and Rhetoric / Frank Schimmelfennig. – Cambridge University Press, 2003. – 323 p. 40. *Wade Jacoby.* The Enlargement of the European Union and NATO: Ordering from the Menu in Central Europe. – Cambridge University Press, 2006. – 287 p. 41. *European Integration and Political Conflict* / eds. Gary Marks, Marco R. Steenbergen. – Cambridge University Press, 2004. – 280 p. 42. *Nicu Popescu N.* EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts: Stealth Intervention / Nicu Popescu. – London: Routledge, 2010. – 176 p. 43. *Орешкин Р. В.* “Гуманитарная интервенция” в общей внешней политике и политике безопасности Европейского Союза в 90-е гг. XX века: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Роман Викторович Орешкин. – Волгоград, 2005. – 239 с. 44. *Петров Е. М.* Расширение Европейского Союза и развитие политической системы единой Европы: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Евгений Михайлович Петров. – Екатеринбург, 2006. – 126 с. 45. *Фоминых Ф. И.* Расширение Европейского Союза на восток: стратегия, проблемы, последствия для России: дисс. ... канд. пол. наук: 23.00.04 / Филипп Игоревич Фоминых. – Москва, 2008. – 205 с. 46. *Лобанов К. Н.* Политические аспекты эволюции Европейского Союза на современном этапе: дисс. ... доктора пол. наук: 23.00.04 / Константин Николаевич Лобанов. – Москва, 2001. – 262 с. 47. *Wolczuk K.* Implementation without Coordination: The Impact of EU Conditionality on Ukraine under the European Neighbourhood Policy / Kataryna Wolczuk // Europe-Asia Studies. – 2009. – Volume 61, Issue 2. – London: Routledge. – Pp. 187–211. 48. *Bugajski J., Pifer S.* Ukraine: a net assessment of 16 years of independence / Janusz Bugajski, Steven Pifer, Celeste A. Wallander; foreword by Zbigniew Brzezinski, Volker Ruhe, Bugajski, Janusz. – Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 2008. – 34 p. 49. *Якими будуть плоди Помаранчевої революції? [Текст]: взаємини між ЄС та Україною у 2005-му – на початку 2006 року / Г. Громадзкі [та ін.]; пер. з англ. С. Саваневська; Фонд ім. Стефана Баторія. – Варшава: [б.в.], 2005. – 40 с. – (Розширений Європейський союз та Україна: нові відносини).* 50. *Громадський, Гжегож.* Між надіями та можливостями: відносини ЄС – Україна за рік по Помаранчевій революції [Текст] / Г. Громадський, О. Сушко; Batory Foundation. – Варшава: Фонд ім. Стефана Баторія, 2005. – 48 с. – (Розширений Європейський Союз та Україна: нові відносини). 51. *Podraza A.* The European Union policy towards Ukraine: partnership or membership / Andrzej Podraza. – Lublin: Catholic University of Lublin Publishing House, 2006 – 135 p. 52. *Więcej niż sąsiedztwo [Text]: rozszerzona Unia Europejska i Ukraina – nowe relacje. Raport końcowy / J. Boratyński [i i.]; Fundacja Batorego. – Warszawa: [б.в.], 2004. – 119 s. 53. *Więcej niż sąsiedztwo. Rozszerzona Unia Europejska i Ukraina – nowe relacje. Rekomendacje [Text] / J. Boratyński [i i.]. – Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego; Kijów: Międzynarodowa fundacja “Odrodzenie”, 2004. – 30 s. 54. *Більш ніж сусіди. Розширений Європейський Союз та Україна – нові відносини [Текст]: заключний звіт / Я. Боратинський [та ін.]; ред. М. Валь [та ін.]; Фонд ім. Стефана Баторія, Міжнародний фонд “Відродження”. – Варшава; К.: Міжнародний фонд “Відродження” [б.в.], 2004. – 106 с. 55. *Kost P.* Ukraine wobec Unii Europejskiej, 1991–2010 [Text] / Pawel Kost. – Toruń: Adam Marszałek, 2012. – 348 s. 56. *Riedel R.* Before and after accession: Ukraine and Poland in integrating Europe / Rafał Riedel. – Opole: Wydawn. Uniwersytetu Opolskiego, 2008. – 161 p. 57. *Россия–Украина–ЕС: конструктивные подходы к общему будущему: сборник материалов международного “круглого стола”, 3 июня 2005 г. (Москва) при поддержке Фонда Фридриха Эберта. – М.: Фонд перспективных исследований и инициатив, 2005. – 209 с. 58. 129th Bergedorf Round Table: frontiers and horizons of the EU: the new neighbors Ukraine, Belarus and Moldova: October 15th–17th, 2004, Lviv Bergedorfer Gesprächskreis (129th: 2004: Lviv, Ukraine) / Steets, Julia; Rödinger, Horst; Weihe, Thomas; Kumanoff, Nicolas. – Hamburg: Körber-Stiftung, 2005. – 129 p. 59. *The European Union and Ukraine: strategies in view of enlargement [Text]: conference proc., Kyiv, 23 Sept. 2003 / comp. I. Solonenko [a.o.]; EastWest Institute, Institute for regional and Euro-integration studies “EuroRegio Ukraine”. – Kyiv: K.I.S., 2003. – 192 p. 60. 144th Bergedorf Round Table: Europe’s East between Brussels and Moscow: October 2–4, 2009, Diplomatic Academy, Kiev Bergedorfer Gesprächskreis (144th: 2009: Kiev, Ukraine) / Müller-Härlin, Bernhard. – Hamburg: Körber-Stiftung, 2010. – 111 p. 61. *Ukraine, the European Union and the international community: current challenges and the agenda for overcoming the stalemate / Vasily Astrov, ... [et al.] – Vienna: Vienna Institute for International Economic Studies, 2010. – 93 p. 62. Аналітичні оцінки “Моніторинг Україна–ЄС” 2007–2010 р. / Фонд Фрідріха Еберта [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/06780/index.html> 63. *European Union Foreign and*******

- Security Policy: Towards a Neighbourhood Strategy / ed. Roland Dannreuther. – London: Routledge, 2004. – 240 p. 64. *Balamir-Coskun B., Demirtas-Coskun B.* Neighborhood Challenge: European Union and Its Neighbors / Bezen Balamir-Coskun, Birgül Demirtas-Coskun. – Universal-Publishers, 2009. – 423 p. 65. *Enlarged EU – Enlarged Neighbourhood: Perspectives of the European Neighbourhood Policy* // eds. Nicolas Hayoz, Leszek Jesienacuta, Wim P. van Meurs. – Bern; New York: Peter Lang, 2005. – 392 p. 66. *Emerson M., Noutcheva G., Popescu N.* European Neighbourhood Policy Two Years on: Time indeed for an 'ENP Plus' / Michael Emerson, Gergana Noutcheva, Nicu Popescu // The European neighbourhood policy in perspective: context, implementation and impact / eds. Whitman, Richard G; Wolff, Stefan. – Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2010. – 274 p. 67. *Korosteleva E. A.* The European Union and its Eastern Neighbours: Towards a More Ambitious Partnership? / Elena A. Korosteleva. – London; New York: Routledge, 2012. – 188 p. 68. *Europe's Neighbours: European Neighbourhood Policy and Public Opinion on the European Union* // Paul Dekker, Albert van der Horst, Suzanne Kok, Lonneke van Noije, Charlotte Wennekers. – European Outlook 6. – Hague: Netherlands Institute for Social Research, 2008. – 135 p. 69. *Dimitrova A. L.* Driven to Change: The European Union's Enlargement Viewed from the East/ Antoaneta L. Dimitrova. – Manchester University Press, 2004. – 212 p. 70. *EU Eastern Neighborhood: Economic Potential and Future Development* / eds. Marek Dabrowski, Maryla Maliszewska. – Hague: Springer, 2011. – 220 p. 71. *The Future of European Foreign Policy* / eds. Erik Jones, Saskia van Genugten. – London: Routledge, 2009. – 208 p. – (Journal of European integration). 72. *Idu N.* The larger EU and the new in-between lands: Ukraine and Belarus / Nicolae Idu // The strategic implications of European Union enlargement / ed. Brimmer, Esther; Fröhlich, Stefan. – Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations, The Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University, 2005. – 412 p. 73. *EU accession prospects for Turkey and Ukraine: debates in new member states* / ed. Piotr Kaźmierkiewicz. – Warsaw: Institute of Public Affairs, 2006. – 216 p. 74. *Уайт С., Лайт М., Лоуэнхард Д.* Белоруссия, Молдавия, Украина: к Востоку или к Западу // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 7. – С. 59–67. 75. *Franke A., Gawrich A., Melnykovska I., Schweickert R.* The European Union's Relations with Ukraine and Azerbaijan / Anja Franke, Andrea Gawrich, Inna Melnykovska, Rainer Schweickert // Post-Soviet Affairs. – 2010.26.2. – Pp. 149–183. 76. *The new Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangott. – Washington, DC: Center for Transatlantic Relations, American Consortium on EU Studies, Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University. – Vienna: Austrian Institute for International Affairs: Austrian Marshall Fund Foundation, 2007. – Pp. 25–54. 77. *Andrei Zagorski A.* EU Policies Towards Russia, Ukraine, Moldova and Belarus / Andrei Zagorski // Occasional paper series. – 2002. – № 35 – Geneva: Geneva Center for Security Policy. – 14 p. 78. *Кацы Д. В.* Отношения Европейского союза с Беларусью и Украиной (1994–1997 гг.) / Д. В. Кацы. – СПб.: Надежда, 1998. – 48 с. 79. *Корзун П. А.* Восточное направление “политики соседства” Европейского Союза: дис. ... канд. пол. наук: 23.00.04 / Петр Алексеевич Корзун. – Москва, 2008. – 250 с. 80. *Трещенков Е. Ю.* Эволюция политики соседства Европейского Союза в отношении Беларуси, Молдовы и Украины: автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.15 “История международных отношений и внешней политики” / Евгений Юрьевич Трещенков. – СПб., 2011. – 25 с. 81. *Giusti S., Penkova T.* Ukraine and Belarus: floating between the European Union and Russia / Serena Giusti, Tomislava Penkova // The foreign policy of the European Union: assessing Europe's role in the world / eds. Federiga Bindi, Irina Angelescu. – Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2012. – 2nd edition. – Pp. 133–147. 82. *Costea S.* EU–Ukraine Relations and the Eastern Partnership: Challenges, Progress and Potential / Simion Costea // European Foreign Affairs Review. – 2011. – Issue 2. – Pp. 259–276. 83. *Hillion C.* Mapping-Out the New Contractual Relations between the European Union and Its Neighbours: Learning from the EU–Ukraine “Enhanced Agreement” / Christophe Hillion // European Foreign Affairs Review. – 2007. – Issue 2. – Pp. 169–182. 84. *Hillion C.* The evolving system of EU external relations as evidenced in the EU partnerships with Russia and Ukraine: PhD dissertation [Electronic resource] / Christophe Hillion. – Leiden, 2005. – 291 p. – Mode of access: <http://core.kmi.open.ac.uk/download/pdf/15592234.pdf> 85. *Rouet G., Terem P.* L'Ukraine, entre intégration et partenariat / Gilles Rouet, Peter Terem. – Bruylant, 2010. – Vol. 4. – 389 p. – (Collection voisinages européens). 86. *European integration without EU membership: models, experiences, perspectives* / eds. Francesco Maiani, Roman Petrov, Ekaterina Mouliarova. – Florence: European University Institute, 2009. – 139 p. 87. *Lupu M. R.* External democracy promotion in Ukraine and Moldova: the impact of the European Union [Electronic resource] / Maria Lupu // DIIS Working Paper. – 2010:2. – Mode of access: <http://subweb.diis.dk/graphics/Publications/WP2010/WP2010-21-External-Democracy-promotion-Ukraine-Moldova.pdf>; 88. *Balfour R.* Human rights and democracy in EU foreign policy: the cases of Ukraine and Egypt / Rosa Balfour. – Milton Park, Abingdon, Oxon; New York: Routledge, 2012. – 202 p. 89. *Democratisation in the European*

neighbourhood / eds. Michael. Emerson, Senem Aydın-Düzgit.– Brussels: Centre for European Policy Studies, 2005. – 231 p. 90. Вахудова М. А. Нерозділена Європа: Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Мілада Анна Вахудова; пер. Т. Цимбал. – К.: Вид-во КМА, 2009. – 377 с. 91. *Катая Д. В.* Россия и Украина в новом геополитическом пространстве: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. пол. наук: спец. 23.00.04 “Политические проблемы международных систем и глобального развития” / Дмитрий Валерьевич Катая. – М., 2000. – 23 с. 92. *Ефремова М. В.* Роль внешнего фактора в российско-украинских отношениях: дисс. на соиск. уч. степени канд. по. Наук: спец. 23.00.04 “Политические проблемы международных отношений и глобального развития” / Марина Викторовна Ефремова. – М., 2009. – 167 с. 93. *Gnedina E.* Eschewing choice: Ukraine’s strategy on Russia and the EU [electronic resource] / Elena Gnedina and Evghenia Sleptsova. – Brussels: CEPS, 2012. – 18 p. – (CEPS working documents; 360). – Mode of access: <http://www.ceps.eu/book/eschewing-choice-ukraine%E2%80%99s-strategy-russia-and-eu> 94. *Bojcum M.* Russia, Ukraine and European integration / Marko Bojcum. – Florence: European University Institute, Department of History and Civilization, 2001. – 22 p. 95. *Bojcum M.* Ukraine and Europe – a Difficult Reunion / Marco Bojcum. – European Dossier series. – Kogan Page, Limited, 2001. – 57 p. 96. *Ukraine, the EU and Russia: history, culture and international relations* / ed. Stephen Velychenko. – Basingstoke [England]; New York: Palgrave Macmillan, 2007. – 186 p. 97. *Europe’s last frontier?: Belarus, Moldova, and Ukraine between Russia and the European Union* / eds. Oliver Schmidtke and Serhy Yekelchuk. – New York: Palgrave Macmillan, 2008. – 1 edition. – 255 p. 98. *Meloni G.* Wider Europe: the influence of the EU on neighbouring countries: the case of Russia and Ukraine / Gabriella Meloni. – Florence: European University Institute, 2007 – 338 p. 99. *Vinatier L.* EU–Russian relations: Moscow lays down its conditions [electronic resource] / Laurent Vinatier // Policy papers. – № 20. – Paris: Notre Europe, 2006. – 45 p. – Mode of access: <http://www.notre-europe.eu/media/policypaper20-en-vinatier-europeandrussia.pdf?pdf=ok> 100. *Kapuśniak T.* Ukraina jako obszar wpływów międzynarodowych po zimnej wojnie / Kapuśniak, Tomasz. – Warszawa; Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2008. – 319 p. 101. *Ukraine at a Crossroads* / eds. Nicolas Hayoz, Andrej N. Lushnycky. – New York: Peter Lang, 2005. – 269 p. 102. *Munro N. G.* Which Way is Ukraine Facing?: Popular Orientations Towards Russia and Western Europe / Neil G. Munro. – Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde. – Glasgow: 2007. – 32 p. 103. *Wolczuk K.* Ukraine and its relations with the EU in the context of the European Neighbourhood Policy / Kataryna Wolczuk // Ukraine: quo vadis? / edited by Sabine Fischer – Paris: Institute for Security Studies, European Union, 2008. – 148 p. 104. *Hansena F. S.* The EU and Ukraine: Rhetorical Entrapment? / Flemming Splidsboel Hansena // European Security. – 2006. – Volume 15, Issue 2. – Pp. 115–135. 105. *Ukraine on the road to Europe* / eds. Lutz Hoffmann, Felicitas Mollers.– Heidelberg; New York: Physica-Verlag, 2001. – 313 p. 106. *Аладьина Н. В.* Приоритеты внешней политики Украины 1991–2008 гг.: дисс. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.15 “История международных отношений и внешней политики” / Аладьина Наталья Валерьевна. – Москва, 2008.– 265 с. 107. *Montanari M.* Knocking On The EU’s Door: The Political Economy of EU-Ukraine Relations / Marco Montanari // Journal of european contemporary research. – 2007. – Vol. 3. – № 1. – P. 64–78. 108. *Zhurzhenko T.* Borderlands into bordered lands: geopolitics of identity in post-Soviet Ukraine / Tatiana Zhurzhenko; with a foreword by Dieter Segert. – Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2010. – 321 p. 109. *Kuzio T.* Is Ukraine Part of Europe’s Future? / Taras Kuzio // The Washington Quarterly. – Summer 2006. – Vol. 29, № 3. – Pp. 89–108. 110. *Kuzio T.* The EU and Ukraine: Neighbor, Partner, Member? [Electronic resource] / Taras Kuzio // Russia and Eurasia Review. – August 5, 2003. – Vol. 2, Issue 16. – 5 p. – Mode of access: http://www.taraskuzio.net/media7_files/13.pdf 111. *Kuzio, Taras.* EU and Ukraine: a turning point in 2004? / Taras Kuzio. – Paris: European Union Institute for Security Studies, 2003. – 37 p. 112. *Open Ukraine: changing course towards a European future* / eds. Taras Kuzio, Daniel Hamilton. – Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations, Paul H. Nitze School of Government, Johns Hopkins University, 2011. – 151 p. 113. *Kuzio T.* Muddling alone / Taras Kuzio // Central and East European Politics: From Communism to Democracy / eds. Sharon L. Wolchik, Sharon L. Wolchik, Jane L. Curry. – Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated, 2011. – 528 p. – Pp. 335–368. – (Russian and East European Studies). 114. *Karatnycky A.* The Orange Revolution [Electronic resource] / Adrian Karatnycky // Foreign affairs Magazine – Issue March–April 2005. – Mode of access: <http://www.foreignaffairs.com/articles/60620/adrian-karatnycky/ukraines-orange-revolution> 115. *The European Union’s eastern neighbours after the Orange Revolution* / ed. Lejins, Atis; Latvijas ārpolitikas institūts. – Riga: Latvian Institute of International Affairs, 2006. – 88 p. 116. *Ukraine: quo vadis? / ed. Sabine Fischer.* – Paris: Institute for Security Studies, European Union, 2008. – 148 p. 117. *Ukraine on Its Way to Europe: Interim Results of the Orange Revolution* / ed. Juliane Besters-Dilger. – New York: Peter Lang, 2009. – 331 p. 118. *Wolowski P.* Ukrainian politics after the Orange Revolution: how far from democratic

consolidation / Pawel Wolowski // *Ukraine: quo vadis?* / edited by Sabine Fischer – Paris: Institute for Security Studies, European Union, 2008. – 148 p. 119. *Kubicek P.* Ukraine and the European Neighborhood Policy: can the EU help the Orange Revolution bear Fruit? / Paul Kubicek // *East European Quarterly*. – Spring 2007. – Vol. 41 Issue 1, p1. – Pp. 1–23. 120. *Puglisi R.* A leap forward to Europe: the impact of the “Orange Revolution” on EU–Ukraine relations / Rosaria Puglisi // *The Security Dimensions of EU Enlargement. Wider Europe, Weaker Europe?* / eds. David Brown, Alistair J. K. Shepherd. – Manchester University Press, July 2007. – 288 p. 121. *Puglisi Rosaria.* A window to the world?: oligarchs and foreign policy in Ukraine// *Ukraine: quo vadis?* / edited by Sabine Fischer – Paris: Institute for Security Studies, European Union, 2008. – 148 p. 122. *Fischer S.* Ukraine as a regional actor / Sabine Fisher // *Ukraine: quo vadis?* / edited by Sabine Fischer – Paris: Institute for Security Studies, European Union, 2008. – 148 p. 123. *Fraser D.* Taking Ukraine seriously / Derek Fraser // *Europe’s last frontier?: Belarus, Moldova, and Ukraine between Russia and the European Union* // eds. Oliver Schmidtke, Serhy Yekelchuk. – New York: Palgrave Macmillan, 2008. – 1 edition – 255 p. 124. *Walzenbach G. P. E.* Ukraine Between the Orange Revolution and the EU – European Governance and Transformation in Ukraine / G. P. E. Walzenbach // *From post-communism toward the third millennium: aspects of political and economic development in Eastern and South-Eastern Europe from 2000–2005* / ed. Josette Baer.– Bern; New York: Peter Lang, 2011. – Pp. 29–58. 125. *Kuzyk P.* The Ukrainian Project: A Hard Road from National Independence to the “Orange Revolution” / Petro Kuzyk // *From post-communism toward the third millennium [Electronic resource]: aspects of political and economic development in Eastern and South-Eastern Europe from 2000–2005* / ed Baer, Josette. – Bern; New York: Peter Lang, 2011. – 270 p. – Pp. 59–94. 126. *Youngs R.* EU Policy on Ukraine during and since the Orange Revolution: “A door neither closed nor open” / Richard Youngs // *Making EU foreign policy: national preferences, European norms and common policies* / ed. Daniel C. Thomas. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. – 256 p. 127. *Thomas D. C.* Case studies. EU Policy on Ukraine during and since the Orange Revolution: “A door neither closed nor open” / Daniel C. Thomas // *Making EU foreign policy: national preferences, European norms and common policies* / ed. Daniel C. Thomas. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. – 256 p. 128. *Roth M.* EU-Ukraine relations after the orange revolution: The role of the new member states / Mathias Roth. // *Perspectives on European Politics and Society*. – 2007. – Volume 8, Issue 4. – London: Routledge. – Pp. 505–527. 129. *Moshes A.* Ukraine: domestic changes and foreign policy reconfiguration [Electronic resource] / Arkady Moshes // *Political trends in the new Eastern Europe: Ukraine and Belarus* / Silitiski V., Moshes A. – June 2007. – Pp. 17–46. – Mode of access: <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB781.pdf> 130. *Anders Å.* The Economic Policy of Ukraine After The Orange Revolution [Electronic resource] / Aslund Andreas // *Eurasian Geography and Economics*. – 2005. – 46, no. 5: 337. – Mode of access: <http://dx.doi.org/10.2747/1538-7216.46.5.327> (accessed May 21, 2014) 131. *Hatton D.* Did the Orange Revolution change Ukraine: geopolitical position regarding Russia and the west? / Daniel Hatton // *POLIS Journal*. – 2010. – № 3. – Mode of access: <http://www.polis.leeds.ac.uk/assets/files/students/student-journal/ug-summer-10/daniel-hatton-summer-10.pdf> – (accessed July 3, 2014). 132. *Martin P.* The EU, Ukraine and the Boundaries of Europe: Politics and Rhetoric in EU-Ukrainian Relations / Perrine Martin. – Afdeling for Europastudier, Aarhus Universitet, 2007. – 102 p. 133. *Siskova N.* From Eastern Partnership to the Association: A Legal and Political Analysis / Nadezda Siskova. – Cambridge Scholars Publishing, 2014. – 310 p. 134. *White S.* Developments in Central and East European politics 5 / eds. Stephen White, Judy Batt and Paul G. Lewis. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013. – 312 p. 135. *Foreign affairs: Crisis in Ukraine* / ed. Gideon Rose. – Washington D. C.: Council on Foreign Relations. – March 31, 2014. – 128 p. 136. *Mearsheimer J. J.* Why the Ukraine Crisis Is the West’s Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin / John J. Mearsheimer // *Foreign affairs*. – September–October 2014. – Mode of access: <http://www.foreignaffairs.com/articles/141769/john-j-mearsheimer/why-the-ukraine-crisis-is-the-west-fault> 137. *Friedensgutachten*. – 2014 / eds. Ines-Jacqueline Werkner, Janet Kursawe, Margret Johannsen, Bruno Schoch, Marc von Boemcken. – LIT Verlag Münster, 2014. – 357 p. 138. *Verena F.* New divisions in Europe?: East-Eastern divergence and the case of Ukraine / Fritz, Verena. – Robert Schuman Centre. – Florence: San Domenico; European University Institute, 2000. – 32 p.

Марія Юрчак

**РАЗВИТИЕ ОТНОШЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА С УКРАИНОЙ:
ЗАРУБЕЖНАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ**

В статье рассмотрено зарубежную историографию проблемы сотрудничества ЕС и Украины в период независимости. Отдельное внимание посвящено

ключевым моментам в историческом развитии двусторонних отношений, как основания Европейской политики соседства, Восточного партнерства, процесса подготовки Договора об ассоциации.

Ключевые слова: зарубежная историография, Европейский Союз, Украина, отношения ЕС–Украина.

Mariya Yurchak

**THE DEVELOPMENT OF THE EUROPEAN UNION RELATIONS WITH UKRAINE:
FOREIGN HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM**

This article provides an overview of the foreign historiography of the problems of cooperation between the EU and independent Ukraine. Special attention is devoted to the crucial moments in the historical development of bilateral relations, as the creation of the European Neighbourhood Policy, the Eastern Partnership, the process of preparation of the Association Agreement.

Key words: foreign historiography, European Union, Ukraine, EU–Ukraine relations.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ Й НАУКИ

УДК 39 (092) (477)

Леся Костюк

НОВОРІЧНО-ЙОРДАНСЬКА ОБРЯДОВІСТЬ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті на основі свідчень численних інформаторів автор подає характеристику новорічно-йорданської обрядовості сільських жителів Східної Галичини другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: Східна Галичина, Новий рік, Маланка, Водохреща, Голодна кутя, щедрування.

Відродження народної культури в роки державної незалежності України актуалізувало дослідження етнокультурної спадщини народу, її раціонально-практичної та морально-духовної складових. Духовна культура галичан завжди привертала увагу дослідників. Зазвичай це стосується традиційної календарної обрядовості, оскільки вона упродовж багатолітньої історії зазнавала чужих впливів. Це стає найвідчутніше у період здобуття державної незалежності, в період національно-духовного відродження.

Саме вивчення специфіки новорічно-йорданського циклу свят східних галичан доносить до нас інформацію про історію світоглядних уявлень, морально-етичні норми, народне мистецтво, музику, народну хореографію, спів, теоретичне осмислення яких є одним із пріоритетних напрямків вивчення культури краю.

Метою статті є комплексне дослідження новорічно-йорданської обрядовості східних галичан другої половини ХХ – початку ХХІ століття із врахуванням динаміки світоглядних позицій мешканців регіону, зумовленої впливом глобалізаційних процесів сучасного соціуму. Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у мешканців Східної Галичини, зокрема Львівської області, простежити та дати оцінку локальній специфіці новорічно-йорданських обрядів галичан у системі загальноукраїнських традицій.

Порушена проблема знайшла відображення у студіях істориків та етнографів. Окремі аспекти цього питання відображено у працях таких науковців, як В. Гнатюк [1], Г. Бондаренко [2], С. Килимник [3], Р. Кирчів [4], К. Сосенко [5], котрі подають загальну характеристику новорічно-йорданської обрядовості, проте поверхово висвітлюють специфіку даного регіону.

Важливі та цікаві відомості про різдвяно-йорданську обрядовість подають інформатори [8–20]. Цінність їхніх свідчень полягає у тому, що ці люди неодноразово були учасниками обрядів “водіння кози”, спалювання дідуха на Новий рік, засівання уранці на Василя, підготування і проведення Святої вечері (Голодної куті), обряду Водосвяття, скроплювання оселі та щедрування.

До сьогодні новорічна ритуалістика у досліджуваному регіоні збереглася значно слабше, ніж власне різдвяна та йорданська. Це насамперед пов'язано з тим, що в цей день пошановують лише іменинників – людей, названих на честь святого Василя, напередодні відбувається обряд маланкування та вранці

хлопчики поспішають засіяти зерном. Семантика цих обрядів в основному пов'язана із магією родючості [2, с. 24].

Невід'ємною частиною святкування передноворічного вечора були традиції “водіння Кози” та “маланкування”, котрі у досліджуваному регіоні збереглися частково. Сьогодні ці обряди можна побачити лише на площах великих міст або в сільській місцевості. Ці обряди символізували для східних галичан період осілого способу ведення господарства та циклічний круговорот часу, прихід нового аграрного року.

Як зазначалося вище, у день перед Новим роком східні галичани святкують Маланку. За давньою традицією роль головного обрядового персонажа – Маланки – грав хлопець, переодягнений у жіночий костюм. Інші ролі теж виконують парубки. Лише в окремих селах Буського району Львівської області маланкують і дівчата. Важливе місце у цьому обряді, як зазначає С. Килимник, займають шлюбні мотиви [3, с. 287]. Масковані учасники розігрують кумедні сценки – інтермедії. У низці сіл Східної Галичини ряджені волочили за собою плуг або його частину (цей звичай побутував до кінця 90-х років ХХ століття). Традиційні карнавальні образи на Маланку сьогодні включають маски тварин – Кози, Ведмедя, Журавля, Бика, Коня; перевдягаються також в Діда та Бабу, Цигана та Циганку, Лікаря. Саму Маланку зображають господинею, що все робить неладно: б'є посуд, мие піч водою, підмітає сміття від порога до середини хати, розкидає подушки. Дід з Бабою обнімаються і періодично посварюються, Циган нишпорить у цей час всюди і просить сала, Циганка ворожить, Ведмідь танцює, Коза грає на скрипці. Водночас демонструються сценки залицання та весілля.

Репертуар обрядово-ігрових дій сьогодні залежить, як стверджують у с. Шпиколоси Золочівського району Львівської області, від реакції господарів дому. На їх бажання, ритуал може проходити як у повному, так і в скороченому вигляді, причому повна версія драми відбувається на подвір'ї і в хаті, скорочена – переважно надворі [12].

Напередодні Нового року, в с. Петричі (Буського району Львівської області), господарі виконують на своєму обійсті цілий ряд ритуальних дій виробничого характеру (господарська магія). Так, прийнято у цей день привчати до роботи молодих коней, котрих вперше запрягають. Згідно із ще одним звичаєм, галичани ловлять горобців, спалюють їх у вогні, а попіл, що залишається, разом із насінням засівають у землю навесні, сподіваючись у такий спосіб захистити поля від птахів [17].

Новорічна ніч, як і різдвяна, у східних галичан вважалася чарівною, бо з нею пов'язано чимало повір'їв та забобонів. Так, у с. Побужани Буського району Львівської області до сьогодні вірять, що у новорічну ніч “відкривається небо” і в Бога кожен може попросити, що завгодно. Ще вірили, що в цей час вода у криницях перетворюється на вино [18]. Також дівчата перед Новим роком у багатьох селах Буського та Золочівського районів Львівської області дотепер ворожать на майбутній шлюб. Ці ворожіння нагадують ті, що проводяться у Східній Галичині на свята Катерини та Андрія. Поширеними прийомами ворожінь було слухання різних звуків (гавкання собак, людських голосів), щоб з'ясувати, звідки прийде суджений.

У ніч на Новий (Старий, як називають його галичани) рік за твердженнями І. Ленши уважно слідкують за природою, щоб дізнатися, яким буде Новий рік: *“якщо ніч проти Нового року тиха і ясна, буде щасливий рік для людей та худоби, якщо падає м'який сніг, то на врожай, а коли тепло, то літо буде дощовим”* [5, с. 173].

Зранку на Новий (Старий) рік (14 січня) у Східній Галичині діти ходять “сіяти”. Перший посівальник, як вірили галичани, приносить до хати щастя. Це

сама людська доля ходить-бродить на Новий рік. Переважно засівати ходять малі хлопчики (рідше – старші чоловіки), котрих спочатку саджають на порозі, “щоб курчата висиджувалися”, потім за стіл – щоб був достаток (“щоб добре велося”). Якщо в хаті є дівчина “на виданні”, то посівальника запрошували сісти, “щоб свати сідали” [11].

Здавна у с. Андріївка (Буського району Львівської області) ще був звичай, що перед тим, як йти посівати до людей, хлопчики посівали вдома й отримували від батька перший дарунок. При посіванні говорять:

Сію, сію, посіваю, з Новим Роком Вас вітаю.

На щастя, на здоров'я,

На той Новий рік, ледве я торбу до Вас приволік,

А в тій торбині ясної зорі,

Щоб Вам родила пшениченька в полі.

А в тій торбині місяць ясенський,

На Вашім столі хліб біленький [19].

Галичани вірять, що не можна посівати горохом, бо він виник зі сліз Матері Божої, і рядове посівання ним може спричинити сльози в родині та гречкою, бо “бо заведуться блохи в хаті” або “буде суперечка” [10]. У с. Струтин Золочівського району Львівської області зафіксовано звичай, за яким перший засівальник повинен обмолотити макогоном сніп (дідух), що стояв на покутті від Різдва. Це зерно давали курям, щоб краще неслися, або домішували до посівного зерна [20]. Ця процедура носить виразний аграрно-виробничий характер. Після закінчення обрядових дій господарі пригощали посівальника, давали йому солодоші (до кінця 70-х років ХХ століття), сьогодні – певну грошову винагороду. Зерно, котре посівальники розкидають по домівці, господиня збирає і дає курам (*щоб краще велися*), а у містах – птахам.

Слід відзначити, що у Східній Галичині побутує звичай на Василя засилати сватів, сподіваючись на добрі наслідки у Новому році. Також вранці в цей день у багатьох селах Бродівського району Львівської області спалювали дідух. Галичани вірять, що дим від нього дуже корисний, бо забезпечує гарний врожай на наступний рік, оберігає сад від морозу, від шкідників та захищає родину від хвороб, саме тому перестрибували через вогонь. Після цього збирали попіл і висипали у город, де весною планували садити огірки – “бо з різдвяного попелу огірки родяться здорові, як коні, і рясні, як стерня на полі” [13]. Під час цього дійства обов’язково колядували.

Водосвяття або Богоявлення у галичан – Йордан – третє свято різдвяно-йорданського циклу. За Біблією, коли Ісусу виповнилося 30 років, Він охрестився у річці Йордан, де на нього зійшов Дух Святий у вигляді голуба і Бог-Отець назвав Ісуса своїм Сином.

У Східній Галичині йорданська обрядовість розпочинається із малого водосвяття, котре відбувається перед другим Святим вечором. Саме на мале водосвяття воду освячували в церкві або при вході до неї – біля хреста. У с. Побужани Буського району Львівської області вважають, що вода, освячена перед другим Святим вечором, ще святіша, ніж богоявленська, і вона не псується, скільки б часу не стояла в посудині [18]. Прийшовши додому, господар наливає цієї води у миску і разом із якимось членом сім’ї, котрий під час кроплення кусає хліб або калач. У цей час ліпили хрестики з паперу на шибки вікон осель, робили з соломи невеликий хрест, котрий ставили у кутю. Після освячення оселі процесія проходила по всьому господарству і господар ставив хрестик на всіх дверях, одвірках та воротах. Ще у м. Глиняни (Золочівського району Львівської області) існує звичай до вечора 18 січня посилати своїх дітей віднести сусідам те, що позичали, й часто йшли перепроситися з тими, з ким посварилися [10].

Напередодні Водохреща в Східній Галичині святкують другий Свят-вечір або “Голодну кутю”. Існує здогад, що назва “Голодна кутя” походить від того, що на цю вечерю не закликалися “лихі сили”, вони мусили бути голодні, щоб ніколи не приходили в господарство. Звичаї “Голодної куті” тотожні звичаям Багатої куті. Також “Голодна кутя” – це день освячення господарства, захисту його від лихих сил, вигнання цих сил та накликання добробуту на господарство.

У цей день у Східній Галичині постять до вечері й п’ють лише свячену воду, котру освятили зранку. Перед тим, як сідати вечеряти, галичани обов’язково випивали свяченої води та молилися. Готували тих самих 12 пісних страв (але у с. Лагодів (Перемишлянського району Львівської області) могли готувати 9 або 7 страв) [11] та запалювали свічку. Як вже зауважували, цього вечора дотримуються тих самих обрядів, що й на Багату кутю. На вечерю готують пісні страви, але кількість страв може бути меншою: кутя, узвар, три-чотири страви із садовини та городини (капуста з грибами, вареники із різними начинками, гречані млинці, кисіль) [7, с. 1].

У цей вечір на Східній Галичині прийнято передбачувати долю домочадців. Так, в с. Слиховичі (Золочівського району Львівської області) існував звичай після вечері класти всі ложки в одну миску, а хліб зверху (“щоб родився”) і чия ложка вночі сама поворухнеться, той помре [15].

У с. Дунаїв (Бродівського району Львівської області) побутував звичай проганяти кутю (сьогодні майже забутий). Коли сім’я вставала з-за столу, хтось із дітей вибігав надвір з палицею чи макогоном, гримав об стіну та вигукував:

*Геть кутя, з покутя,
А узвар – на базар,
Паляниці, лишайтесь на полиці,
А дідух – на теплий дух.
Щоб покинутий кожух* [16].

Після вечері господар ще раз з колосочками-кропилом, скроплював господарство свяченою водою, дитина з крейдою в руках на дверях малювала хрести. Цей обряд виконували з метою вигнати лихі сили з господарства, а разом з цим “прогнати” зиму. У господарствах, де розводили бджіл, як стверджують жителі с. Андріївка (Буського району Львівської області), особливі обряди відбувалися в бджолиному зимівнику (стебнику). Господар, вступаючи у двері зимівника, знімав шапку, клав позад себе на порозі хлібину, а потім звертався до бджіл зі словами прохання, щоб улітку носили багато меду [19]. Також родина співала після вечері не менше, як три щедрівки.

Після обходу господарства, скроплення свяченою водою та вимальовування хрестів уся родина повертається до хати і ще раз скроплює оселю свяченою водою.

Молоді дівчата, зазвичай у Східній Галичині, після вечері ходять щедрувати:

*Щедрий вечір, добрий вечір
Туда їхав молодий Василько,
Хотів орла та застрелити* [1, с. 35].

Хлопці навпаки щедрівкою в цей день віншують дівчат, які готові “на віддання” (готові вийти заміж): “Вода-вода студененька, там Марійка молоденька” [8].

Також молодь ворожила. Так, у с. Вороняки (Золочівського району Львівської області) панує до сьогодні одна з форм ворожіння, котра полягала в тому, що дівчата повинні скласти вчетверо три рушники, три скатертини і повісити в такому вигляді на жердку. Якщо повішане не впаде, то гадальника чекає добра доля цього року [14].

Інша форма ворожінь існує у с. Голубиця (Бродівського району Львівської області), де хлопці або дівчата повинні за певний час набрати на руку оберемок

дров. Яким буде останнє поліно (за формою), такою буде майбутня подружня пара (якщо гладке, то буде чоловік лисий, якщо покручене, то хворий) [13]. Дівчата іноді також виходять за ворота ворожити на першого зустрічного: зустрінеться старий – не на добре, а зустрінеться молодий – цього року вийде заміж. Могли ще питати перехожого, як його ім'я, щоб дізнатися ім'я майбутнього нареченого.

У селах Золочівського, Перемишлянського та Бродівського районів (Львівської області) у день Богоявлення (19 січня) воду сьогодні освячують на Водосвяття біля церкви у великих посудинах. Сам ритуал відбувається при запалених свічках “Трійці” (три свічки, запалені в трисвічнику), котру тримають переважно жінки та дівчата. Під час богослужіння “Трійця” запалюється від свічок, що горять на престолі. За віруваннями християн, у цей момент, коли священик занурює хрест у воду, вся нечиста сила вистрибує з води і залишається на землі до того часу, аж поки якась із жінок не буде прати білизну вдома. Коли брудна білизна опуститься у воду, то разом з нею пірнають у воду всі чорти, що мерзли на землі. Тому, щоб нечиста сила трохи вимерзла на морозі, жінкам протягом двох тижнів заборонялося прати білизну (сьогодні цього звичаю зазвичай, не дотримуються). Винятком може бути тільки прання пелюшок, постільної білизни і речей тяжкохворих людей, але в такому випадку процес супроводжується спеціальними молитвами, котрі захищають від нечистої сили.

Кожен, хто прийшов на Водосвяття до церкви, поспішає набрати свячену воду чим швидше, бо вважалося, що перша вода має міцніші цілющі та лікувальні властивості. Освячену воду несуть додому. Галичани використовують її для лікування різних хвороб. Дівчата, умиваючись цією водою над сухарем із пшеничного борошна згодом висушують цей сухар, товчуть і додають до страви хлопцям, щоб одружитися з ними.

У Східній Галичині сьогодні заведено йорданське купання чоловіків в ополонці, бо саме купання і обливання водою існувало ще в дохристиянські часи. Галичани вірять, що завдяки цьому обряду вода очищає людину, оновлює її тіло.

Після освячення воду несли додому. На Водохреща батько ще раз скроплює цією водою хату та господарство. Сам обряд, як стверджують у м. Глиняни (Золочівського району Львівської області), кроплення свяченою водою відбувається дуже швидко, “*щоби чим швидше дідька вигнати*” [11]. Хлопці на Водосвяття поправляли намальовані хрести на дверях приміщень, огорожах, хлівах, бо їх не можна витирати, за повір'ями аж до нового Водохреща.

Саму свячену воду, як зазначають у м. Глиняни (Золочівського району Львівської області), зберігають аж до наступного року. Нею освячували взимку або ранньою весною поля. Галичани вірили, якщо не освятиш – притаїться в рослині нечиста сила і буде замість помочі шкодити [9].

На Водохреща галичани визначали, яка погода і врожай буде цього року. Так, якщо день ясний – хліба будуть чисті, а якщо похмурий – буде у хлібі повно сажки; удень йде сніг – на врожай гречки; під час освячення води йде сніг – добре роїтимуться бджоли і колоситимуться хліба.

У жителів регіону другий день Водосвяття (20 січня), за християнською традицією, приурочений Іванові Хрестителю. У Старому Заповіті Біблії пророки передбачали, що перед приходом Ісуса Христа буде посланий предтеча, він буде готувати людей до прийняття Його. Предтеча – це попередник-звіститель. Предтечею Ісуса Христа був Іван Хреститель. На Івана Хрестителя у галичан закінчується цикл урочистих зимових свят, тому в них кажуть: “*Іван Предтеча забрав зимові свята на плечі*” [15].

Після Водохреща та свята Івана Хрестителя священик у Східній Галичині відвідував родини і скроплював їхні оселі Йорданською водою. До сьогодні існує звичай в головній кімнаті (світлиці) ставити стіл, застелений білою скатертиною

(села Бродівського та Буського районів Львівської області), на ньому – запалену свічку, ікону або Розп'яття, свячену воду. Коли священник заходить до приміщення, родина в минулому ставала на коліна (сьогодні цього не дотримуються), читала молитву за Боже благословення для дому, сім'ї, священник дає кожному з членів родини цілувати святий хрест, залишає пам'ятний образок для родини чи окремо для дітей, а згодом скроплює дім.

Таким чином, традиційна новорічно-йорданська обрядовість Східної Галичини ще до сьогодні зберігає основні складові, хоча під впливом сучасних глобальних процесів все більше втрачає первісні світоглядні уявлення. В умовах українського відродження інтерес до вивчення та збереження традиційної обрядовості галичан надзвичайно посилюється і має перспективи для вивчення в майбутньому.

Список використаних джерел

1. *Гнатюк В.* Колядки і щедрівки / В. Гнатюк. – Львів, 1914. – 54 с.
2. *Бондаренко Г.* Ходить Ілля на Василя / Г. Бондаренко // Людина і світ. – 1992. – № 1. – С. 15–25.
3. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітлені / С. Килимник. – Вінніпег–Торонто, 1955. – Т. 1. – 356 с.
4. *Кирчів Р.* Українські колядки та щедрівки / Р. Кирчів / У кн.: Колядки і щедрівки / За ред. М. Глушка. – К. – 1991. – С. 15–38.
5. *Ленша І.* Новорічні свята / І. Ленша // Наука і суспільство. – 1992. – № 12. – С. 162–178.
6. *Сосенко К.* Різдво-Коляда і Щедрий вечір / За ред. В. Коломійця. – К. – 1994. – 340 с.
7. *Салабай І.* Як йшов Ісус на річку Йордан / І. Салабай // Голос народу. – 2013. – № 3. – 19 січня.
8. *Жарківський Михайло Степанович*, 1967 р.н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, працівник Глинянської міської ради.
9. *Чиж Ольга Йосипівна*, 1933 р.н., жителька м. Глиняни Золочівського району Львівської області, вчитель-пенсіонер.
10. *Кравець Михайло Володимирович*, 1976 р.н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, виходець з с. Лагодів Перемишлянського району Львівської області, водій.
11. *Кравець Любов Михайлівна*, 1980 р.н., жителька м. Глиняни Золочівського району Львівської області, виходець з с. Лагодів Перемишлянського району Львівської області, медпрацівник.
12. *Вербінська Марія Яківна*, 1960 р.н., жителька с. Шпиколоси Золочівського району Львівської області, вчитель Глинянської ЗОШ І–ІІІ ступенів.
13. *Прихарчук Марія Іванівна*, 1984 р.н., жителька с. Голубиця Бродівського району Львівської області, вихователь дитячого садка № 57, м. Львів.
14. *Боргуш Мирослава Петрівна*, 1973 р.н., жителька с. Вороняки Золочівського району Львівської області, вчитель Глинянської ЗОШ І–ІІІ ступенів.
15. *Юречко Ігор Михайлович*, 1974 р.н., житель с. Єлиховичі Золочівського району Львівської області, священник.
16. *Михальчук Ніна Іванівна*, 1933 р.н., жителька с. Дунаїв Бродівського району Львівської області, вчитель-пенсіонер.
17. *Домша Надія Іванівна*, 1965 р.н., жителька с. Петричі Буського району Львівської області, медпрацівник.
18. *Зеленюк Анастасія Іванівна*, 1937 р.н., жителька с. Побужани Буського району Львівської області, пенсіонер.
19. *Дудка Євгенія Іванівна*, 1952 р.н., жителька с. Яблунівка Буського району Львівської області, пенсіонер.
20. *Бурдик Ольга Михайлівна*, 1955 р.н., жителька с. Струтин Золочівського району Львівської області, пенсіонер.

Леся Костюк

НОВОГОДНЕ-ЙОРДАНСКАЯ ОБРЯДНОСТЬ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА

В статье на основе свидетельств многочисленных информаторов автор характеризует новогодне-йорданские обрядности сельских жителей Восточной Галиции второй половины XX – начала XXI века.

Ключевые слова: Восточная Галиция, Новый год, Маланка, Крещение, Голодная ку-
тья, щедрование.

Lesya Kostyuk

**NEW-YEAR-JORDANIAN RITE OF EAST GALICIA OF THE SECOND HALF OF
THE 20TH – THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY**

In the article on the basis of certificates of numerous informants an author gives description New-year-Jordanian to the rite of villagers of East Galicia of the second half XX – to beginning of XXI century.

Key words: East Galychyna, New Year, Malanka, Christening, Hungry kutya, caroling.

УДК 303.01

Микола Лазарович

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДМЕТНЕ ПОЛЕ ЕТНОПОЛІТИКИ ЯК НАУКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Проаналізовано теоретичні підходи до визначення сутності та передумов зародження етнополітики, сформованих у світовій політичній думці. Підсумовано, що етнонаціональна політика – одна з головних категорій, яка забезпечує пошук шляхів гармонізації міжетнонаціональних відносин.

Ключові слова: етнополітика, міжетнічні відносини, меншини, теорія, державне регулювання.

Без критичного осмислення й узагальнення минулих етнополітичних здобутків і прорахунків та їхнього інтегрального наукового відображення неможливо конструктивно вирішити сучасні міжнаціональні проблеми, прогнозувати і моделювати їхній розвиток у майбутньому. Відтак вагомим підґрунтям такої діяльності є подальше дослідження предметного поля етнополітики як наукової дисципліни.

Специфіка етнонаціональних відносин зумовлена існуванням на території держав етнічних спільнот і груп, що відрізняються за походженням, мовою, етнокультурною ідентичністю, релігією тощо. Вона виявляється у високому рівні емоційної забарвленості, який супроводжується різними стереотипами, забобонами, міфами та ілюзіями, що в певних ситуаціях може призводити до виникнення міжетнічної напруженості і затяжних конфліктів [1, с. 351]. З огляду на це, завдання поліетнічних держав полягає в оптимізації політичних взаємовідносин державної нації (нації-держави) з етнічними об'єднаннями людей на її території, а також етнічних спільнот між собою як у кордонах країни їхнього проживання, так і поза її межами. Саме ця сфера суспільного життя у багатонаціональних державах визначається поняттям “етнополітика”, тобто поєднує в собі дві засади – етнічність і політику [2, с. 23].

Термін “етнополітика” в наукову сферу наприкінці 60 – на початку 70-х рр. ХХ ст. запровадили західні політологи. Американський політолог М. Паренті, зокрема, застосував неологізм “етнополітика”[□], з'ясовуючи взаємозв'язок між етнічною належністю і політичними пріоритетами людей [3, с. 44]. Відтоді етнополітику розглядають як внутрішню політику держави, спрямовану на послідовне регулювання прав і відносин між державою та етнічними спільнотами, а також як відносини між етнічними групами, що проживають на території держави [1, с. 351].

Передумовою виникнення етнополітики як напряму політичної науки, в рамках якого досліджуються проблеми регулювання міжетнічних відносин, став комплекс причин суспільно-політичного та наукового характеру. До перших належить етнічний ренесанс, який виявився в період після Другої світової війни. Охопивши фактично всі країни Європи й Америки, він потужно вплинув на процеси політичної децентралізації, набувши подекуди радикальної форми етнополітичної мобілізації – етнонаціоналізму. Крах колоніальної системи, процеси вимушеної і трудової міграції з колишніх колоніальних країн, відсутність умов і способів інкорпорації іноетнічних груп у західні індустріально розвинені суспільства вели до утворення т. зв. “маргінальної етнічності”.

[□] На думку дослідників, інституціоналізація етнополітики як наукової дисципліни розпочалася зі статті М. Паренті “Етнополітика і життєздатність етнічних ідентифікацій” (1967 р.), а завершилася виданням фундаментальної праці Дж. Ротшильда “Етнополітика...” (1981 р.) [4, с. 30].

Серед причин наукового характеру називають домінування до 60-х рр. ХХ ст. у зарубіжному суспільствознавстві раціоналістсько-модерністської парадигми. Вона передбачала значне ослаблення соціально маркованих кордонів і зменшення кількості соціальних конфліктів у результаті процесу модернізації [1, с. 350]. Прикладом модерністського підходу є популярна і впливова в науці та політичній практиці США концепція асиміляції або теорія “плавильного котла”.

Теорія “плавильного котла” була порівняно прогресивною, оскільки не передбачала переваги однієї етнічної групи над іншими, проголошувала консолідаційний процес основним напрямком розвитку американської нації і заперечувала сегрегацію етнічних чи конфесійних меншин [5, с. 236]. Розробником означеної теорії був американський соціолог Р. Парк, який виділив чотири етапи процесу асиміляції білих емігрантських груп, які проживали в містах США. Спочатку група проходила період контактів, потім вона вступала в конкуренцію з іншими групами за сфери впливу, далі настав етап пристосування і потім етап асиміляції [6, 1, с. 350–351].

Виникнення теорії “плавильного котла” пов’язують із творчістю американського письменника Г. де Кревекоуера. У праці “Листи від американських фермерів” (1782 р.), аналізуючи особливості формування американської нації, він зазначав, що американці являються “ні європейцями ні нащадками європейців, а таким геном, де дивне змішення крові, яке ви не знайдете в жодній з інших країн. Я хочу звернути вашу увагу на сім’ї, де дідусь – англієць, його дружина – голландка, їх син одружений на французенці, а його чотири сини мають зараз чотирьох дружин різних національностей. Він американець, що приймає новий стиль життя, підкоряється новому уряду, живе новими категоріями. Він американець, якого сприймає широкий терен нашої великої *alma mater*. Усі людські індивідуальності переплавляються в нову расу, чия праця та нащадки можуть колись стати причиною великих змін у світі” [7, с. 796]. Наслідком подібних процесів мало стати формування нової національної та культурної спільноти – американської нації. Американці повинні були увібрати в себе найкращі риси інших народів, представники яких емігрували до США.

Термін “плавильний котел” було вперше використано в 1908 р. драматургом І. Зангвіллом, автором однойменної п’єси. Кульмінаційним моментом постановки були слова головного героя, єврейського емігранта Девіда, який визначив Америку як “Божий Тигель, великий плавильний котел, де усі раси Європи переплавляються та змінюються” [7, с. 796]. П’єса мала надзвичайний успіх в американському суспільстві та отримала схвальну оцінку від представників влади, зокрема президента Т. Рузвельта [8, с. 443–444].

Розширення кола досліджень національних процесів привело до формування цілісного наукового напрямку – етнополітики. Піонерами в цій галузі знання стали американські політичні соціологи П. Ван ден Берге, Е. Блек, М. Паренті, Дж. Ротшильд та інші науковці, завдяки зусиллям котрих із 60-х рр. ХХ ст. розпочалося виокремлення етнополітичної проблематики, а для її дослідження стали використовувати методи соціологічної та психологічної наук [9, с. 11–12]. У цей самий період було здійснено перші спроби визначення специфіки предметного поля наукової дисципліни, яка формувалася. Зокрема, М. Паренті розглядав етнополітику як науку, яка займається аналізом взаємозв’язку етнічної ідентифікації та політичного вибору [10]. На думку іншого дослідника – професора соціології та антропології Вашингтонського університету П. Ван ден Берге, вивчати етнополітику – це значить досліджувати те, які етнічні групи й інтереси представлені у структурах державної влади, якою є роль етнічності як політичного фактора у взаємовідносинах між національними державами і етносами, що проживають на їхній території. Американський політолог Р. Рокетт

на початку 1980-х рр. пов'язував формування предметної галузі етнополітики з процесом вивчення етноспецифічних групових рис меншин, таких як прагнення до єдності в суспільстві, відданість традиціям і національній культурі [9, с. 12; 3, с. 45].

Професор Колумбійського університету Дж. Ротшильд у монографії “Етнополітика: концептуальні засади”[□] уточнив концептуальні основи етнополітичної науки, наголосивши, що в центрі цієї дисципліни має бути дослідження процесу політизації етнічності в сучасному світі. Його суть, згідно концепції Ротшильда, полягає в перетворенні етнічності з суто психологічного, культурного або соціального фактора у “...власне політичну силу з метою зміни або стабілізації конкретних форм нерівності етнічних груп, які склалися в суспільстві” [11, с. 2]. У цьому сенсі предметом етнополітики є процес політизації етнічності, тобто активізації діяльності етнічних груп та їх переходу від суто культурних до політичних вимог.

Вчені розрізняють етнополітику в двох значеннях: 1) як галузь політології, що вивчає політичну суб'єктність таких спільнот, як етнос (народ), етнічні групи, нація; 2) як політику держави у сфері етнічних відносин, формування і консолідації нації [12, с. 265]. Таким чином, етнополітика, будучи об'єктивним процесом, охоплює етнічність^{□□} і форми її вияву в політичному житті, реальну взаємодію етнічних груп з домінуючим у суспільстві етносом і державою. Вивчення цих феноменів дає змогу отримати всебічну наукову інформацію, необхідну для ухвалення кваліфікованих управлінських рішень, формування державної політики щодо етносів та національних меншин [3, с. 45–46]. Етнополітика має більш вузький об'єкт свого впливу, ніж національна політика, і є її невід'ємною частиною.

У науковій літературі етнополітикою в широкому значенні називають певну сферу політичного життя суспільства, яка так чи інакше впливає на інтереси й почуття етнічних груп (спільнот) та інших акторів, задіяних в етнополітичних відносинах. У вузькому значенні етнополітика – це закріплена у відповідних політичних документах і правових актах держави цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, спрямована на регулювання міжетнічних відносин [15; 14, с. 75]. Таким чином, етнополітика – це сфера політичного буття, виникнення якої зумовлено участю етнічних груп у владі та владних відносинах і в управлінні етносоціальними процесами [4, с. 31].

[□] Дослідники звернули увагу, що Дж. Ротшильд у назві своєї праці використав поняття “politics” (сукупна діяльність усіх акторів політичного процесу, в т. ч. недержавних), а не “policy” (цілеспрямована діяльність державних органів). Це важливо для розуміння ідеологічних відмінностей етнополітики в умовах демократії та авторитаризму, а також з точки зору структури політичного курсу. Застосовується також подібне поняття “ethnic politics” [13].

^{□□} Уперше наукове визначення етнічності, яке належить американському соціологу Д. Пісману, з'явилося в 1972 р. в Оксфордському словнику англійської мови. Під етнічністю (ethnicity) прийнято розуміти категорію, що позначає існування культурно-відмінних груп та ідентичностей. Термін “ethnicity” зустрічається в західній літературі з 40-х рр. ХХ ст. і спочатку означав “інші”, тобто відмінні соціальні групи (маргінальна етнічність) [14, с. 77]. Загалом західні науковці використовують термін “етнічність” (у широкому розумінні) як збірне поняття для етнічних спільнот будь-якого гатунку та синонім понять “етнос”, “народ”, “нація”, “національність”, “етнічна” та “національна група” тощо. Проте, за багатьма ознаками ці спільноти далеко не однакові [17, с. 115]. Одним із перших, хто вказав на бінарність терміна в англійській літературі, де він виступає то як “характер або якість етнічної групи”, то як “етнічна одиниця”, був академік Ю. Бромлей [18, с. 16]. Загалом, як зазначив професор І. Монолатій, неможливість узгодження ключових концепцій наводить дослідників на думку, що наука поки що не може зрозуміти природу етнічності в її реальній складності [19, с. 24].

Згідно з визначенням українського етнополітолога О. Майбороди, етнополітика – це сфера суспільного життя в полінаціональних державах, до якої належать політичні взаємовідносини державної нації (“нації-держави”) з етнічними групами всередині держави, а також етнічних груп між собою. Зіткнення інтересів цих основних суб’єктів етнополітики концентрується навколо питання розподілу влади, соціальних і матеріальних благ, а також збереження етнічної ідентичності груп [16, с. 488]. Ще один український дослідник О. Антонюк трактує етнополітику як систему законодавчих, організаційних та ідеологічних заходів, що здійснюють держава, партії й громадські організації, спрямованих на задоволення потреб суб’єктів етнополітичного процесу, пов’язаних зі специфікою їхнього етнокультурного розвитку; регулювання міжнаціональних (міжетнічних) відносин; усунення чинників міжетнічної напруженості й міжетнічних конфліктів [2, с. 23–24]. На думку однієї з засновників російської етносоціології Л. Дробіжевої, “...етнополітика – це послідовне державне регулювання колективних прав етнічних спільнот на територіях їх історичного проживання й інституціоналізації цього регулювання через прийняття відповідних законодавчих актів та створення державних органів, відповідальних за етнічний складник внутрішньої політики держави” [20, с. 221].

Отже, проаналізувавши теоретичні підходи до визначення сутності та передумов зародження етнополітики, сформованих у світовій політичній думці, можна підсумувати, що етнонаціональна політика є однією з головних категорій, яка забезпечує пошук шляхів гармонізації міжетнонаціональних відносин. Виникнення етнополітики як наукової дисципліни зумовлене поліетнічним складом багатьох держав світу та необхідністю ефективної інтеграції іноетнічних суб’єктів з політичною структурою суспільства.

Список використаних джерел

1. Трофимович Д. Н. Этнополитика как фактор стабилизации общества [Текст] // Беларусь у сучасным сведе: материалы XI Междунар. конф., посвящ. 91-летию образов. Беларус. гос. ун-та, 30 октября 2012 г. / редкол.: В. Г. Шадурский и др. – Минск: Изд. центр БГУ, 2012. – С. 350–351.
2. Антонюк О. В. Основи етнополітики [Текст]: навч. посіб. – [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Антонюк. – К.: МАУП, 2005. – 432 с.
3. Кряклина Т. Ф. Этнополитика как инструмент управления этнополитическими процессами [Текст] / Т. Ф. Кряклина // Wschodnie partnerstwo – 2012: materiały VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, 7–15 września 2012 roku. Vol. 5. – Przemysł: Nauka i studia, 2012. – S. 44–50. – (Historia. Politologija. Filozofia).
4. Савинов Л. В. Смыслы и ценности этнополитики [Текст] / Л. В. Савинов // Ценности и смыслы. – 2009. – № 1. – С. 29–36.
5. Тишков В. А. Этнополитология: политические функции этничности [Текст]: учеб. [для вузов] / В. А. Тишков, Ю. П. Шабаев. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2011. – 376 с. – (Серия: Библиотека факультета политологии МГУ).
6. Парк Р. Город как социальная лаборатория [Электронный ресурс] / Роберт Парк; пер. с англ. С. П. Баньковской // Социологическое обозрение. – 2002. – № 3, т. 2. – Режим доступа: <http://www.urban-club.ru/?p=50>.
7. Мала енциклопедія етндержавознавства [Текст] / редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін.; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Довіра, 1996. – 942 с.
8. Коршук Р. М. Моделі етнополітики [Текст] / Р. М. Коршук // Гілея. – 2010. – Вип. 40. – С. 442–449.
9. Ачкасов В. А. Этнополитология [Текст]: учеб. / В. А. Ачкасов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Москва: Юрайт, 2014. – 495 с.
10. Політологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://subject.com.ua/political/dict/522.html>.
11. Rothschild J. Ethnopolitics: A Conceptual Framework [Text] / Joseph Rothschild. – New York: Columbia University Press, 1981. – 290 p.
12. Гелей С. Д. Політологія [Текст]: навч. посіб. / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – Львів: Світ, 2001. – 384 с.
13. Дадуев М. А. Концептуальные основы этнополитики в современной России [Электронный ресурс] / М. А. Дадуев // Теория и практика общественного развития. – 2013. – № 2. – Режим доступа: <http://teoria-practica.ru/-2-2013/politics/daduev.pdf>.
14. Савинов Л. В. Концепт нации, конституция и этнополитика [Текст] / Л. В. Савинов // Ценности и смыслы. – 2009. – № 3. – С. 75–91.
15. Политология [Электронный ресурс]: слов.-справоч. / сост.: М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – Москва: Гардарики, 2001. – 328 с. – Режим доступа: <http://politike.ru/dictionary/286/word/yetnopolitika>.
16. Майборода О. Етнополітика [Текст] / О. Майборода // Мала енциклопедія етндержавознавства / редкол.: Ю. І. Римаренко (відп.

ред.) та ін.; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – С. 488. 17. *Картунов О. В.* Вступ до етнополітології [Текст]: науково-навч. посіб. / О. Картунов. – К., 1999. – 245 с. 18. *Бромлей Ю. В.* Очерки теории этноса [Текст] / Ю. В. Бромлей. – Москва: Наука, 1983. – 412 с. 19. *Монолатій І. С.* Інституціоналізація та діяльність етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині (на прикладі Галичини і Буковини) [Текст]: дис. ... д-ра політ. наук: спец. 23.00.02 / І. С. Монолатій. – Чернівці, 2011. – 494 с. 20. *Дробижева Л. М.* Этничность в современной России: этнополитика и социальные практики [Текст] / Л. М. Дробижева // Россия: трансформирующееся общество / под ред. В. А. Ядова. – Москва: Изд-во “КАНОН-пресс-Ц”, 2001. – С. 199–221.

Николай Лазарович

**К ВОПРОСУ О ПРЕДМЕТНОМ ПОЛЕ ЭТНОПОЛИТИКИ КАК НАУЧНОЙ
ДИСЦИПЛИНЫ**

Проанализированы теоретические подходы к определению сущности и предпосылок зарождения этнополитики, сформированных в мировой политической мысли. Подытожено, что этнонациональная политика – одна из главных категорий, которая обеспечивает поиск путей гармонизации межэтнонациональных отношений.

Ключевые слова: этнополитика, межэтнические отношения, меньшинства, теория, государственное регулирование.

Mykola Lazarovych

ON THE SUBJECT MATTER OF ETHNOPOLITICS AS A SCIENTIFIC DISCIPLINE

Analyzed theoretical approaches to determining the nature and preconditions ethnopoltitics, which are in world political thought.

Key words: ethnopoltitics, ethnic relations, minorities, theory, government regulation.

УДК 94(100)

Олена Лещенко

ПОЛІТИКА ЮНЕСКО В ОСВІТНІЙ СФЕРІ

ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) офіційно почала функціонувати 4 листопада 1946 року. Організація сприяє збереженню миру шляхом поширення освітніх, наукових і культурних зв'язків. 12 травня 1954 р. до складу ЮНЕСКО увійшла Україна. У всіх своїх заходах і проектах ЮНЕСКО виконує функції, що відображають її роль як провідної установи в галузі освіти, науки, культури та комунікації.

Ключові слова: ООН, ЮНЕСКО, освіта, комунікація.

Офіційно ЮНЕСКО почала функціонувати 4 листопада 1946 р. До цього часу перші 20 держав підписали її Статут і передали на зберігання Великобританії свої ратифікаційні грамоти. За рішенням Генеральної конференції ЮНЕСКО та Генеральної Асамблеї ООН з грудня 1946 р. ЮНЕСКО стала невід'ємною частиною системи ООН, одним з її потужних компонентів, пов'язаних з нею спільністю ідеалів і цілей. 19 грудня 1946 р. було підписано угоду, згідно з якою Міжнародний інститут інтелектуальної співпраці (МІІС), який відновив свою діяльність після закінчення війни, буде продовжувати її в рамках ЮНЕСКО. Бібліотека МІІС, його архіви, колекції, публікації, а також авторські та видавничі права переходили від Ліги Націй до ООН. Угода набула чинності в 1947 р. У цьому ж році було підписано попередню угоду про злиття Міжнародного бюро освіти (МБО) і ЮНЕСКО, яке остаточно відбулося у 1968 р.

У 2014 р. відзначається 60-річчя вступу України до цієї організації. Безумовно, співробітництво нашої держави в галузі освіти, науки і культури на рівні ООН сприяє зміцненню міжнародних зв'язків України та її утвердженню в світі. Мета наукової розвідки, яка продовжує цикл статей з проблематики ролі ЮНЕСКО та її співробітництва з Україною, полягає у висвітленні головних освітніх аспектів діяльності Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури.

У Статуті ЮНЕСКО проголошується її основна місія: вкорінювати в свідомості людей ідеї захисту світу і загальнолюдських цінностей, терпимості й взаєморозуміння, інтелектуальної та моральної солідарності, ґрунтуючись на розвитку співробітництва народів у галузі освіти, науки і культури. Причому освіті та науці відводилася провідна роль в цій етично-ціннісній місії. Про це свідчить уже той факт, що в преамбулі та першій статті Статуту, жодне інше поняття не використовувалося так часто і настільки багатопланово, як поняття освіти. Впродовж усієї історії ЮНЕСКО програмам у галузі освіти відводилося провідне місце як за масштабами, так і за обсягом ресурсів, що виділялися на їх реалізацію. За роки існування ЮНЕСКО її діяльність у сфері освіти зазнала значної якісної еволюції, зумовленої впливом як доленосних історичних подій, так і загальних тенденцій розвитку світу.

Проблеми освіти пов'язані із сучасними тенденціями соціального розвитку, які показують, що, поряд з такими позитивними явищами, як закінчення холодної війни і завоювання політичної свободи народами різних країн, в світовій спільноті нарастають процеси дезінтеграції, бідності та злиденності, відбувається деградація оточуючого середовища, відроджуються націоналізм, расизм, релігійний фанатизм та екстремізм. У подоланні цих негативних факторів розвитку важлива роль належить інтелектуальній і моральній солідарності людства через освіту, виховання толерантності й взаєморозуміння.

Політика і діяльність ЮНЕСКО націлені на реалізацію основних функцій освіти як у практичному плані, тобто при вирішенні конкретних завдань освіти (боротьба проти дискримінації, ліквідація неграмотності, розробка систем освіти для країн, що розвиваються, підготовка педагогічних кадрів, модернізація освіти з урахуванням викликів ХХІ століття) [1].

Ці завдання набувають особливої актуальності в умовах глобалізації світової економіки та інформаційних технологій. Необхідно вирішити багато завдань у галузі освіти, що пов'язані з її доступністю, вдосконаленням структури неперервної освіти, запровадженням різноманітних систем навчання за допомогою сучасних інформаційних технологій.

Основні принципи діяльності ЮНЕСКО в галузі освіти базуються на міжнародно визнаних нормах та стандартах прав людини, які сформульовані в деклараціях, конвенціях, пактах, угодах та рекомендаціях, прийнятих ООН та ЮНЕСКО, на міжнародних форумах. Серед цих документів слід виділити акти, які мають універсальне значення, запровадження яких розраховано на довготривалу перспективу – це Загальна Декларація прав людини, що проголошує право людини на безкоштовну освіту та Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, направлена не лише на викоренення будь-якої дискримінації в питаннях освіти, але й сприяє реалізації принципу рівності можливостей, рівним відносинам в освітній сфері [2, с. 8]. Дотримуючись у своїй політиці в галузі освіти тих принципів, що і в усій нормотворчій і практичній діяльності, ЮНЕСКО при цьому прагне враховувати не лише проблеми, що назріли в освіті, але й прогнозувати їх розвиток з урахування тих тенденцій, які пов'язують процеси освіти з демографічними факторами, соціальними змінами в суспільстві, розвитком науки і техніки.

Якщо врахувати відзначені вище документи ЮНЕСКО і ООН, а також Всесвітні доповіді з освіти, то можемо звести основні напрямки політики і діяльності ЮНЕСКО в галузі освіти до трьох кардинальних принципів: ліквідація неграмотності, демократизація освіти та освіта для майбутнього [3].

Ці принципи є для ЮНЕСКО базовими формулами її політики, яка була спрямована на досягнення двох основних цілей: зробити право на освіту реальністю для всіх жителів нашої планети; модернізувати освіту, створити нові її сегменти для вирішення проблем ХХІ століття з урахуванням глобалізації економіки і науково-технічної революції.

Загальна ситуація в галузі освіти в світовому масштабі на межі ХХ–ХХІ ст. є кризовою. Крім фактору скорочення фінансування освіти, за оцінками експертів ЮНЕСКО, велика кількість молодих людей у світі мають лише початкову освіту або ж не отримують її взагалі. Близько 13 % дітей не включені в систему освіти [4].

Основні напрямки політики і діяльність ЮНЕСКО в галузі освіти здійснюються на трьох рівнях – нормотворчому (конвенціональному), політичному і практичному. Показовою в цьому аспекті є діяльність ЮНЕСКО в освіті, що представлена в її середньострокових планах. Аналіз статистичних даних показує, що прогрес у сфері освіти був нерівномірним, майже не було зростання вищої освіти, а з кінця 70-х років та такі тенденції спостерігалися і в середній освіті. За заявою Генерального директора ЮНЕСКО Ф. Майора, в 1990-і роки різко уповільнились темпи розвитку системи початкової освіти, помітно знизилася якість освіти.

Одним із найактуальніших питань освіти є питання про ефективність міжнародних актів і національних законів у галузі освіти. Так, із 153 реформ в освітній сфері в країнах Африки лише 3 % були повністю втілені в життя [5].

Серед різноманітних проблем освіти найбільше значення ЮНЕСКО надає ліквідації неграмотності. Так, поняття “функціональна грамотність”, що було

введено ЮНЕСКО для визначення людини, яка “здатна займатися діяльністю, що вимагає грамотності для ефективного функціонування його групи, общини і свого власного вдосконалення” [4, с. 10].

Програми і практичну діяльність ЮНЕСКО з ліквідації неграмотності можна розділити на два періоди: з 1961 р., коли Генеральна конференція ООН прийняла рішення про проведення Всесвітньої кампанії за загальну грамотність, і з 1984 р., як Генеральна конференція ЮНЕСКО винесла рішення про проведення Міжнародного року грамотності та Плану дій із викорінення неграмотності до 2000 р.

У 1990-х роках право людини на освіту було пов’язано із проведенням і реалізацією рішень Всесвітньої конференції з освіти, на якій була прийнята Декларація і Основні напрямки діяльності. В рамках рішень цієї конференції ЮНЕСКО стала розглядати свою програму ліквідації неграмотності під гаслом “Освіта для всіх”, як необхідну умову для соціально-економічного та культурного розвитку країн та регіонів світу [6, с. 355].

ЮНЕСКО у відповідності зі своєю стратегією – “мислити глобально – діяти локально” – розробила політико-правову базу і здійснила діяльність у галузі освіти на основі децентралізації в п’яти регіонах світу (Африка, Латинська Америка, Азіатсько-Тихоокеанський регіон, Арабські країни, Європа і Північна Америка). В кожному із вказаних регіонів здійснюються освітні програми з цільовим фінансуванням та підведенням підсумків на відповідних форумах, засіданнях регіональних бюро і в Штаб-квартирі ЮНЕСКО [7].

Іншим важливим напрямком децентралізації і диверсифікації політики в галузі освіти є врахування інтересів і потреб різних груп і категорій населення (жінки, дорослі, особи з особливими потребами).

Таким чином, розробка та реалізація програм у галузі освіти була заснована на загальній стратегії світового соціального розвитку й одночасно на врахуванні інтересів регіонів, країн і окремих соціально-демографічних груп населення.

Щодо участі ЮНЕСКО у модернізації освіти та підготовці фахівців в умовах глобалізації і науково-технологічної революції, то ця діяльність здійснюється у галузі підготовки нових поколінь людей для вирішення проблем ХХІ ст., тобто інвестиції в майбутнє. Вона набула широкого масштабу з кінця 1980-х років у зв’язку із прийняттям Конвенції про технічну і професійну освіту (1989 р.), підготовкою доповіді Міжнародної комісії з освіти для ХХІ ст., а також із затвердженням Декларації про науку та використання наукових знань. Від цього часу, ЮНЕСКО стала розглядати роль освіти в світі у тісному зв’язку з перспективами формування майбутнього суспільства, в процесі якого освітня політика розглядається не стільки в контексті економічних показників суспільства, скільки в світлі цілей розвитку людства.

Для модернізації освіти і вироблення нової концептуальної політики за рішенням ЮНЕСКО була створена Міжнародна комісія з освіти для ХХІ ст. на чолі з Ж. Делор. До складу Комісії увійшли 15 відомих учених, політиків і фахівців у галузі освіти, що представляли різні країни та регіони світу. Основне її завдання – визначення ролі освіти в нових умовах соціального розвитку, виходячи з глобальних, регіональних і галузевих інтересів.

У Доповіді Міжнародної комісії з освіти для ХХІ ст. виділялися такі нові структури в суспільстві у зв’язку з утворенням, як організація і розподіл праці, демографічні зміни, проблеми науки і техніки, включаючи засоби масової інформації. Комісія орієнтувала освіту на технологічний розвиток суспільства, що вимагає диверсифікації освіти та відповідних програм підготовки кадрів фахівців, появи нових видів навчання і професійних знань [8].

Щодо ролі ЮНЕСКО у розвитку інформаційних і комунікаційних технологій та утвердження нової філософії освіти, то слід підкреслити, що найбільше освіта

зазнає змін з розвитком інформаційних технологій. Стратегія модернізації освіти враховує запровадження таких її видів, як інтерактивне радіо, система Інтернет, дистанційне навчання і комп'ютеризація навчального процесу [9].

Сучасні процеси праці, посилені глобалізацією економіки, з її постійно зростаючими вимогами конкурентоспроможності різних професій на ринку праці надають великого значення професійно-технічному навчанню. Позиція щодо цього виду освіти була чітко сформульована в прийнятих в 1974 р. Генеральною конференцією ЮНЕСКО “Переглянутих рекомендаціях про технічну і професійну освіту” та “Конвенції про технічну і професійну освіту” (1989). Вивчення цих документів ЮНЕСКО і тієї ролі, яку вони зіграли у сприяттні реорганізації цього виду освіти в контексті його безперервності, показує, що головну увагу ЮНЕСКО зосередила на зміцненні національних потенціалів для розвитку і підготовки кадрів загального політехнічного спрямування з урахуванням тих швидких технологічних змін, які проявилися на ринку праці, а також національних моделей професійно-технічної освіти. Важливим аспектом є сприяння зв'язку між освітою та сферою трудової діяльності, які знайшли відображення в програмі ЮНЕСКО з професійної і технічної освіти, а також її здійснення в рамках Міжнародного проекту з професійної і технічної освіти (ЮНІВОК).

Упродовж останнього десятиліття, за участю ЮНЕСКО розроблено концепцію вищої освіти на міжнародному рівні. Відповідно до рішення ЦК ЮНЕСКО (1993 р.) вона була опублікована під назвою “Реформа і розвиток вищої освіти. Програмний документ” (1995 р.) [10]. Відповідно до цієї програми, ЮНЕСКО розглядає вищу освіту як найважливішу частину культурної структури суспільства, відповідальної за стан системи освіти в цілому. Основні напрямки розвитку вищої освіти, з точки зору ЮНЕСКО, повинні бути пов'язані зі створенням системи масового охоплення його випускниками наукоємних процесів, а також професійної підготовки кадрів, адаптованих до них. ВНЗ повинні здійснювати професійну освіту на основі диверсифікованої і гнучкої системи доступу до вищої освіти і в напрямку розвитку безперервної освіти для всіх з урахуванням культурного рівня. Складні завдання, що стоять перед вищою освітою, ЮНЕСКО вирішувались шляхом співпраці багатьох учасників цього процесу з урахуванням різноманітних думок і підходів, отримали згодом висвітлення на Всесвітній конференції з вищої освіти (Париж, 1998 р.), яка прийняла два принципово важливі документи для подальшого розвитку вищої освіти: “Всесвітню декларацію про вищу освіту XXI століття: підходи і практичні заходи” і “Рамки пріоритетних дій, спрямованих на реформу та розвиток вищої освіти” [11].

Головні їх риси – відмова від насильства і прагнення до попередження насильницьких конфліктів, вирішення проблем на основі діалогу і переговорів; визнання рівних прав та можливостей чоловіків і жінок; прав кожного на свободу висловлювання думок, переконань і отримання інформації; відданість принципам демократії, свободи, справедливості, терпимості, солідарності, співпраці, плюралізму, культурної різноманітності, діалогу і взаєморозуміння як між народами, так і між етнічними, релігійними та іншими групами, окремими людьми.

Практичною віхою реалізації політики та діяльності ЮНЕСКО в галузі освіти у контексті терпимості, взаємної поваги та відповідальності є міжнародна виховна освітня програма – Система асоційованих шкіл (Сашко), створена в 1953 р. Спочатку вона об'єднала 33 середні школи в 15 країнах, яким було запропоновано організувати спеціальні програми та проводити навчання за ними в школах. Програми побудовані на ознайомленні учнів з культурою інших держав і народів, з правами людини, діяльністю ООН. До 2000 р. система

асоційованих шкіл включала понад 6000 навчальних закладів у 163 країнах світу [12].

У дисертації М. Ляшенко наголошується, що в цих школах виховання учнів ґрунтується на принципах міжнародного взаєморозуміння і світу шляхом складання пілотних (експериментальних) програм та їх включення у навчальний процес. Однією з основних цілей міжнародно-виховних програм ЮНЕСКО в системі Саш було прагнення підняти поняття громадянства до рівня “всесвітнє”, заснованого на єдності долі усього. Міжнародно-правова концепція прав людини включає в себе право особи на життя, свободу висловлювання переконань і поширення інформації. ЮНЕСКО завжди спрямовувала свої зусилля на захист цих прав. Програми її діяльності й план дій в цьому напрямку зафіксовані в Середньостроковій стратегії, яка включає: Всесвітній план дій у дусі прав людини і демократії (Монреаль, 1993 р.); Декларацію та Програму дій, прийняту Всесвітньою конференцією з прав людини (Відень, 1993 р.); Декларацію Міжнародної конференції з освіти (Женева, 1994 р.) і Комплексні рамки дій з виховання в дусі миру, прав людини та демократії; План дій на Десятиліття освіти в галузі прав людини Організації Об’єднаних Націй (1995–2005 рр.) [4, с. 12].

У цьому контексті важливу роль відіграв Міжнародний форум “За культуру миру і діалог цивілізацій в третьому тисячолітті”, що відбувся в травні 1999 року в Москві на базі МГСА. На цьому форумі була прийнята Декларація “Молодь за культуру світу та діалог цивілізацій в III тисячолітті”, в якій вказувалося, що цінності людини визначаються добробутом і знаннями, а також можливостями для кожного отримати освіту або продовжити її.

Важливу роль у реалізації ідей культури миру і демократії відіграє лінгвістика та міжкультурна комунікація. У рамках ЮНЕСКО розроблені та реалізуються проекти “Лінгвапакс” і “ЛІНГВАУНІ”, які стосуються багатомовності та мовного розмаїття в полікультурному суспільстві, й спрямовані на сприяння культурному плюралізму та активізації міжкультурного діалогу в усіх секторах освіти.

Проект “Лінгвапакс” направлений на розширення викладання рідних мов, суспільних наук і літератури. Проект “ЛІНГВАУНІ” об’єднує 80 університетів, які спеціалізуються у галузі викладання іноземних мов та обмінів науковцями, особливо з країн Центральної та Східної Європи. Досвід свідчить, що вивчення і знання іноземних мов, особливо англійської, як найбільш поширеної у світі мови, є серйозним чинником поліпшення і розширення міжкультурних комунікацій, діалогу різних культур і цивілізацій.

Таким чином, діяльність ЮНЕСКО в досягненні необхідних умов для утвердження культури миру і демократії була пов’язана із доступом до знань, щоб з їх допомогою утвердити у світі культуру миру і демократії. Схвалено Декларацію і затверджено Комплексні рамки дій з виховання в дусі миру, прав людини та демократії. У зв’язку з 50-річчям Загальної Декларації прав людини 53 сесія ГА ООН проголосила період 2001–2010 рр. Міжнародним десятиліттями культури миру та ненасильства в інтересах дітей, 13 вересня 1999 р. прийняла Декларацію та Програму дій у галузі культури світу. Ці рішення ознаменували інституціоналізацію філософії культури миру та демократії [13, с. 123].

Найважливіша місія освіти – інформація про культурне різноманіття світу, прищеплення поваги до національних і цивілізаційних особливостей і, перш за все до гідності людини та її прав. Головне завдання освіти в ХХІ ст., на думку прихильників філософії культури миру і демократії, – “навчитися жити разом”, тобто навчання мистецтву діалогу, прагнення до терпимості й пошуку компромісу.

Список використаних джерел

1. Дмитриева С. В. Актуальные проблемы реформирования системы высшего образования / С. В. Дмитриева // Социальная работа: теоретические знания и связь с практикой. – М., 2000. – С. 52.
2. Желнова О. Н. Политические аспекты гуманитарного сотрудничества в современном мире: Автореф. диссер. на соис. учен. степени канд. полит наук / О. Н. Желнова. – М., 2000.
3. Реформа и развитие высшего образования. Программный документ (Париж, 1995). Высшее образование в XXI веке. Заключительный доклад. – ЮНЕСКО Париж, 5–9 октября 1998. – С. 19–33.
4. Ляшенко М. А. Политика и деятельность ЮНЕСКО в области образования (вторая половина XX века). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук / М. А. Ляшенко. – М., 2001. – С. 9.
5. Перспективы. – Т. XXX. – № 2. – 2000. – С. 8.
6. Международный год грамотности – год возможностей. Международные нормативные акты ЮНЕСКО: Конвенции, соглашения, протоколы, рекомендации, декларации / Сост. И. Д. Никулин. – М.: Логос, 1993.
7. ЮНЕСКО Деятельность в области образования во всем мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unesco.org>.
8. Танган А. С. Высшее образование в перспективе XXI столетия / А. С. Танган // Педагогика. – 2000. – № 2 – С. 5.
9. Яковенко А. В. 60 недель вместе с ЮНЕСКО / А. В. Яковенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mezh.ru/digest/1472.html>.
10. Реформа и развитие высшего образования. Программный документ (Париж, 1995). Высшее образование в XXI веке. Заключительный доклад. – ЮНЕСКО Париж, 5–9 октября 1998. – С. 19–33.
11. Международные нормативные акты ЮНЕСКО. – М., 1993. – С. 138.
12. Наука в системе ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org>.
13. Культура мира и демократии / Ред. А. О. Чубарьян, В. Б. Ломейко, Я. Симонидес, Д. Смит. – М., 1997.

Елена Лещенко

ПОЛИТИКА ЮНЕСКО В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ

ЮНЕСКО (Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры) официально начала функционировать 4 ноября 1946 г. Организация способствует сохранению мира путем распространения образовательных, научных и культурных связей. 12 мая 1954 г. в состав ЮНЕСКО вошла Украина. Во всех своих мероприятиях и проектах ЮНЕСКО выполняет функции, отражающие ее роль как ведущего учреждения в области образования, науки, культуры и коммуникации.

Ключевые слова: ООН, ЮНЕСКО, образование, коммуникация.

Olena Leshchenko

UNESCO POLICY IN EDUCATION

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) officially launched the November 4, 1946. The organization promotes the preservation of peace by distributing educational, scientific and cultural relations. May 12, 1954 became a member of UNESCO Ukraine. In all its activities and projects, UNESCO performs functions that reflect its role as a leading institution in the fields of education, science, culture and communication.

Key words: United Nations, UNESCO, education, communication.

УДК 0616 (58):930

Людмила Дацків

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ БОТАНІКИ ІМ. М. Г. ХОЛОДНОГО НАН УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ БІОТЕХНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

У статті в історичному аспекті проаналізовано розвиток біотехнології рослин в Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України – провідній в Україні й широко відомій у світі науково-дослідній установі, що здійснює широке коло досліджень у галузі класичної та сучасної експериментальної ботаніки. Висвітлено особливості становлення і розвитку в ньому біотехнологічних досліджень від створення лабораторії цитофізіології і конструювання рослинної клітини до відділу цитофізіології та клітинної інженерії, до Відділення клітинної біології та інженерії Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного і до організації на його основі Інституту клітинної біології та генетичної інженерії НАН України. Подано інформацію про найвідоміших науковців, їхні досягнення в галузі біотехнології рослин у різні історичні періоди та їх внесок у світову біотехнологічну науку. Охарактеризовано наукову та науково-організаційну діяльність установи.

Ключові слова: біотехнологія рослин, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного, становлення і розвиток, культура клітин і тканин рослин, генетична та клітинна інженерія рослин, клітинна біологія.

У період становлення незалежної Української держави постає необхідність поглибленого вивчення історії української науки. Серед її галузей одне з провідних місць займає історія біологічної науки, зокрема біотехнологія.

Біотехнологія як сучасна, інноваційна галузь науки та виробництва використовує живі організми – віруси, бактерії, гриби, рослини, тварини, їх молекулярно-генетичні та біохімічні процеси для отримання цільових продуктів [1, с. 25–39]. З розвитком цієї науки пов'язують вирішення багатьох глобальних проблем людства. Так, біотехнологія допомагає боротися з хворобами, розвиваючи та покращуючи медицину, забезпечуючи населення планети доступними, життєво необхідними препаратами. Значний потенціал біотехнологія має у боротьбі з голодом і може вирішити проблему браку їжі для країн, що розвиваються. Завдяки біотехнологічним розробкам вдається знизити ризик токсичного забруднення ґрунтів і ґрунтових вод, підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва. У промисловості багато технологій замінюються біотехнологіями, що використовують ферменти і мікроорганізми, зокрема, у харчовій галузі, у сфері переробки сільськогосподарських, промислових і побутових відходів, очищення і використання стічних вод, одержання біогазу і добрив [2, с. 14–17]. У цьому контексті незаперечною є роль біотехнології рослин як одного із розділів біотехнології, спрямованого на практичне вирішення проблем рослинництва, медицини, харчової промисловості, фармацевтики тощо.

Упродовж останніх десяти тисяч років людство використовувало рослини, що давала йому природа, і модифікувало їх за допомогою селекції, щоб одержати бажані характеристики, такі як поліпшені смакові якості, підвищена врожайність чи стійкість до хвороб. Результатом цієї діяльності стало те, що рослини, які ми

споживаємо сьогодні, навряд чи впізнали б наші далекі предки. Вчені вважають, що біотехнологія прийшла на допомогу традиційній селекції, оскільки має набагато потужніший потенціал, що забезпечить такі переваги, як висока врожайність, поліпшені смакові якості та інтенсивне впровадження екологічно чистих методів господарювання. Біотехнологічні методики вже стали у нагоді медицині. Практично весь інсулін, яким сьогодні лікують діабет, одержують за допомогою біотехнології та генної інженерії. Це стосується і багатьох препаратів, які призначають при злоякісних новоутвореннях і серцевих захворюваннях [1, с. 25–39; 2, с. 14–17].

Метою нашої роботи є об'єктивний аналіз стану розвитку біотехнології рослин в одному із закладів НАН України – Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного, а також її матеріально-технічної бази, наукового потенціалу.

Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного поправу вважають ключовою науковою установою, де відбувалося становлення біотехнології рослин як науки. У 1934 році в об'єднаному Інституті ботаніки було створено сектор фізіології рослин із трьома відділами: біології сільськогосподарських рослин (керівник – академік АН УРСР Є. П. Вотчал), фізичної фізіології рослин (акад. АН УРСР М. Г. Холодний) і хімічної фізіології рослин (акад. АН УРСР В. М. Любименко) [3, с. 9–18; 4, с. 337–349].

На початку 1938 р. у секторі фізіології рослин відбулася реорганізація, у результаті якої створено два відділи: загальної фізіології рослин та хімічної фізіології рослин. Першим відділом керував М. Г. Холодний [4, с. 337–349], а другий очолив А. А. Кузьменко – учень акад. АН УРСР В. М. Любименка. Згодом у секторі фізіології рослин було засновано лабораторію з дослідження живлення рослин. У повоєнні роки її реорганізували у відділ фізіології живлення та агрохімії, яким у 1944–1945 рр. завідував член-кореспондент АН УРСР П. А. Власюк. Основним завданням відділу було обґрунтування систем живлення сільськогосподарських рослин, розроблення рекомендацій з використання місцевих добрив і впровадження їх у практику сільського господарства України (О. І. Душечкін, П. А. Власюк, І. А. Сіроченко, З. М. Климовицька, П. З. Лісовал) [5, с. 325–346].

У 1946 р. відділ фізіології живлення й агрохімії на чолі з П. А. Власюком перейшов у новостворений Інститут фізіології рослин і агрохімії АН УРСР. Акад. М. Г. Холодний побажав залишитися в Інституті ботаніки й очолив тут невеликий відділ фізіології та екології рослин (після війни він мав назву “фізіології росту та розвитку рослин”) [4, с. 337–349; 5, с. 325–346].

У 1948 р. відділ тимчасово очолив канд. біол. наук М. А. Любинський, а в березні 1949 р. – к.с.-г.н. С. І. Лебедев, який керував відділом до 1953 р. З 1954 р. його очолював М. А. Любинський; упродовж 1960–1979 рр. – К. М. Ситник, а з 1979 р. і дотепер завідує відділом фізіології рослин (фітогормонології) – член-кореспондент НАН України Л. І. Мусатенко [4, с. 337–349].

Саме з відділу фізіології рослин беруть початок витоки біотехнології рослин в Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного. У 1975 р. у цьому відділі було створено лабораторію цитофізіології і конструювання рослинної клітини, яку наприкінці 1981 р. реорганізовано у відділ цитофізіології та клітинної інженерії [3, с. 9–15]. Спочатку лабораторію, згодом відділ, очолив талановитий молодий учений Ю. Ю. Глеба, якого в 1988 р. було обрано акад. АН УРСР. З 1983 р. при відділі заснували лабораторію генетичної інженерії вищих рослин (завідувач – докт. біол. наук А. П. Галкін). У 1984 р. на базі відділу почав функціонувати перший в АН УРСР тимчасовий творчий колектив науковців [3, с. 9–15].

Значною є роль К. М. Ситника в організації і розвитку досліджень у галузі генетичної та клітинної інженерії рослин. Зацікавленість дослідженнями такого напрямку може на перший погляд здатися випадковою, не мотивованою логікою

попередніх наукових пошуків. Дійсно, питання генетичного конструювання, передусім, мало пов'язані з проблемами фізіології росту і розвитку, якщо не зважати на суто методичні аспекти культивування клітин і тканин рослин. Цілеспрямована робота К. М. Ситника у напрямі клітинної інженерії – це не просто наступний етап його наукових пошуків, а результат глибокого аналізу розвитку біологічної науки та розуміння необхідності впровадження перспективних методів у вітчизняну біологію. Спочатку дослідження у галузі клітинної інженерії рослин мали суто “фізіологічну” основу: культивована клітина була цікавою моделлю для вивчення численних проблем росту й розвитку, гормональної регуляції ростових процесів тощо. [4, с. 340–349]. Відтак, з розробкою прийомів, які уможливили виділення ізольованих протопластів, модель зацікавила потенційними можливостями дослідження у принципово новій галузі біології – конструювальній інженерній ботаніці [6, с. 411–425].

Доречно зазначити, що інженерна біологія отримала розвиток лише наприкінці 70-х років завдяки створенню низки методів. У 1971 р., тобто задовго до перших успішних робіт із соматичної гібридизації, розгорнулися дослідження з ізольованими протопластами. У цих роботах виявився дуже корисним досвід лабораторії культури тканин і морфогенезу Інституту фізіології рослин АН СРСР (завідувач – Р. Г. Бутенко). Співпраця двох Інститутів дала важливі результати. Відтак, дослідники з ізольованих протопластів тютюну отримали регенеровані рослини. У 1974 р. був подоланий наступний щабель – із злитих протопластів тютюну отримано соматичні гібриди [3, с. 11–16].

У відділі цитофізіології та клітинної інженерії вели активний пошук шляхів отримання нових гібридних форм рослин, вивчали реконструйовані клітинні системи. Були розроблені методи виділення, культивування і гібридизації ізольованих протопластів, досліджені умови одержання з них цілісних організмів. Шляхом злиття протопластів із подальшою регенерацією рослин створювали нові гібридні рослини – нестатеві гібриди, які відкривають великі можливості для подальшої роботи з генетичного конструювання рослин і сприяють розв'язанню на новому рівні низки проблем загальнобіологічного характеру. Науковці відділу вперше в СРСР отримали соматичні гібриди рослин за допомогою злиття ізольованих протопластів.

Як наслідок, у цих дослідженнях уперше виявили явище двобатьківського успадкування цитоплазматичних генів і, відповідно, хлоропластів та мітохондрій у процесі соматичної гібридизації [7, с. 305–313]. Висновки про особливу поведінку ядер і ДНК-вмісних органел за соматичної гібридизації, зроблені як узагальнення з перших робіт Р. Г. Бутенко, К. М. Ситника та Ю. Ю. Глеби, стали основними положеннями трансмісійної генетики. Відкриття двобатьківського успадкування плазматичних генів стало одним із найвидатніших досягнень української науки [8, с. 147–150; 9]. Серед зареєстрованих відкриттів за всю історію української біологічної науки воно було третім (зареєстроване за № 362), а для колективу Інституту ботаніки – першим [6, с. 411–425].

Значимо, що було розроблено технологічний регламент соматичної гібридизації з метою отримання цінного вихідного селекційного матеріалу сільськогосподарських видів родини пасльонових (керівник Ю. Ю. Глеба) [4, с. 337–349]. Регламент охоплював опис усіх стадій процесу соматичної гібридизації: підготовку вихідного матеріалу, виділення протопластів; індукцію злиття клітин; культивування злитих клітин і регенерацію з них рослин; селекцію гібридних форм (методи механічної ізоляції, індивідуального культивування гібридних форм, біохімічної інактивації батьківських клітин та методи, що ґрунтуються на генетичній або фізіологічній комплементарності); аналіз гібридних форм методами електрофоретичних досліджень спектрів множинності молекулярних форм ферментів, з'ясування поліпептидного складу

рибульозодифосфаткарбоксілази за допомогою ізоелектрофокусування та аналізу ДНК-органел з участю рестриктних ендонуклеаз [10, с. 221].

До складу відділу на початку 1980-х років входили ще три лабораторії, якими керували І. К. Комарницький, В. А. Сидоров і М. М. Півень. У відділі тривала інтенсивна робота з соматичної гібридизації, що дала можливість схрещувати філогенетично віддалені види рослин, які неможливо схрестити статевим шляхом. Ю. Ю. Глеба одержав перший у світі міжтрибний соматичний гібрид між турнепсом та арабідопсисом (арабідобрассіка), згодом – між тютюном і картоплею, тютюном і беладонною та інші дивовижні гібриди, які б ніколи не з'явилися у природі. Були розроблені ефективні методики отримання асиметричних гібридів, що містили повний хромосомний набір одного з батьків і тільки декілька хромосом – іншого; такі гібриди здебільшого здатні утворювати насіння. У процесі вивчення міжвидових і міжтрибних гібридів отримано важливі результати стосовно невідповідного просторового розташування хромосом. Багато гібридів і цибридів створювали для практичного застосування в сільському господарстві. Були розроблені ефективні технології для найважливіших сільськогосподарських рослин з родин *Solanaceae*, *Cruciferae*, *Leguminosae*, *Cramineae* [11]. Так, у лабораторії В. А. Сидорова успішно здійснювали соматичну гібридизацію картоплі для отримання сортів з поліпшеними сільськогосподарськими властивостями. У лабораторії М. М. Півня створювали асиметричні гібриди культурних томатів з їхніми дикими родичами, що містили корисні сільськогосподарські якості. Вагомі успіхи колективу пов'язані також з виконанням перших робіт з організації та експресії генетичного матеріалу в гібридах соматичних клітин [10, с. 224].

Зважаючи на плідну роботу та численні наукові здобутки, вже на початку 80-х років минулого століття з таких питань, як клітинна генетична інженерія рослин, генетика соматичних рослинних клітин, генетика цитоплазматичних генів рослин, клітинна біотехнологія рослин, відділ став провідним науковим центром у Радянському Союзі й одним із таких у світі. У 1982 р. Ю. Ю. Глебою і К. М. Ситником було опубліковано першу в світовій літературі монографію з проблем клітинної інженерії “Слияние протопластов и генетическое конструирование у высших растений”, яка невдовзі вийшла в перекладі англійською у видавництві “Springer”. Пізніше були видані й такі монографії як “Клеточная инженерия растений” (1984), “Соматическая гибридизация пасленовых” (1985) [10, с. 219; 12, с. 117–119].

Дослідження працівників відділу відзначені двома медалями з преміями для молодих учених АН УРСР та премією ім. В. Юр'єва АН УРСР. За цикл праць “Разработка фундаментальных основ клеточной (генетической) инженерии растений”, опублікованих у 1964–1982 рр., К. М. Ситник, Ю. Ю. Глеба, В. О. Сидоров та І. К. Комарницький разом із співробітниками Інституту фізіології рослин ім. К. А. Тімірязєва АН СРСР та Українського науково-дослідного інституту картопляного господарства удостоєні в 1984 р. Державної премії СРСР у галузі науки і техніки [10, с. 221].

Як тільки на початку 80-х у науці виник новий перспективний напрям – трансформація рослинних клітин та перенесення окремих генів у рослини, такі дослідження стали пріоритетними у відділі. М. В. Кучук отримав трансгенні рослини тютюну, які взагалі були першими трансгенними рослинами у колишньому СРСР [3, с. 10–17].

У лабораторії генної інженерії вищих рослин розроблено метод отримання високоочищеної від полісахаридних домішок біологічно активної полі(A⁺)РНК з клітин вищих рослин, придатної для генно-інженерних робіт. Дослідники відділу розробили оригінальні методи трансформації рослин з використанням мікроін'єкції рослинних клітин плазмідними ДНК. Дана методика була

запатентована в багатьох країнах світу. За допомогою методів генетичної інженерії сконструйовано плазмиду, що не містить послідовностей ДНК, які блокують її реплікацію в еукаріотичних клітинах, котру можна використати для клонування та відбору ARS–послідовностей і промотороподібних послідовностей про – й еукаріотичного походження [10, с. 221–222].

У 1988 р. на базі відділу цитофізіології та клітинної інженерії було створено Відділення клітинної біології та інженерії Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного; у 1990 р. було засновано Інститут клітинної біології та генетичної інженерії АН УРСР (нині НАН України) [10, с. 225].

Значна роль у розвитку біотехнології рослин в Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного належить і відділам ембріології та цитології.

В Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України дослідження в галузі цитології й ембріології започатковані ще у 1922 р. у відділах цитології (завідувач – проф. Я. С. Модилевський) та ембріології (зав. – проф. В. В. Фінн), а протягом 1931–1967 рр. проводилися у відділі цитології та ембріології (зав. – член-кореспондент АН УРСР Я. С. Модилевський), потім упродовж 1968–1971 рр. – у лабораторії структури і функції клітини (зав. – канд. біол. наук Т.Н. Олейникова), яка у 1971 р. була реорганізована у відділі цитології (з 1971 р. по 1975 р. завідувач – д.б.н. В. І. Малюк, з 1976 р. зав. – д.б.н., чл.-кор. НАН України Є. Л. Кордюм) та ембріології (від 1968 р. завідувач – д.б.н. В. П. Баннікова). У 1988 р. відділ ембріології передано до Відділення клітинної біології та генетичної інженерії Інституту ботаніки АН УРСР, яке у 1990 р., як уже зазначалося, стало Інститутом з тією ж назвою. Відділ цитології перейменовано на відділ клітинної біології, згодом – клітинної біології та анатомії.

Наприкінці 60-х і в 70-ті рр. минулого століття поглиблюється вивчення структури клітинних популяцій та органел у зв'язку зі змінами їх функціонального стану як на різних етапах життєдіяльності клітин, так і в процесі онтогенезу організму та в культурі *in vitro*. Показано можливість зворотного метаморфозу пластид (хромопластів у хлоропласти) у разі дедиференціювання клітин вторинної кори кореня *Daucus* L. в культурі *in vitro* (О. М. Недуха). Описано два типи поділу хлоропластів у паренхімних клітинах *Caragana arborescens* L a m. (Є. Л. Кордюм, О. М. Недуха). Вивчено особливості субмікроскопічної будови клітин генеративної меристеми (М.Ф. Білановський). Окрім того, встановлена залежність ультраструктурної організації мітохондрій від стадії розвитку клітин, що поглиблює розуміння процесів, які відбуваються під час росту та диференціювання клітини (Г. І. Мартин) [10, с. 243; 13, с. 196–216].

Отже, у результаті досліджень рослинних клітин, перенесених до штучних умов автономного існування, встановлено, що клітини вищих рослин у культурі *in vitro* підпорядковуються загальним законам розвитку популяцій, а ступінь їхнього поліморфізму залежить від фази росту культури. Однозначні фази онтогенезу культури клітин різних рослин характеризуються однаковими загальними мікроскопічними рисами клітинної організації з деякими специфічними видовими відмінностями (П. Г. Сидоренко, О. М. Недуха, В. І. Малюк, Н. В. Беліцер). Описано особливості субмікроскопічної організації низки культур тканин і клітин та їх залежність від типів живлення (П. Г. Сидоренко). Одержано рослини з окремих клітин, визначено умови індукування останніх до поділу (М. К. Павлова). Вивчено каріотипну мінливість клітин вищих рослин під час їх дедиференціювання в культурі *in vitro* та в процесі становлення популяції за тривалого пасивування (П. Г. Сидоренко, В. А. Кунах), а також встановлено стабільність добової ритміки поділу клітин у культурі *in vitro* (П. Г. Сидоренко, М. М. Півень, В. А. Кунах).

За допомогою авторадіографічного аналізу показано гетерогенність популяцій клітин тютюну і гаглопапусу в культурі *in vitro* щодо тривалості клітинних циклів та їх окремих фаз (В. В. Вікторова). Встановлено, що співвідношення величин проліферативного пулу та пулу “спочиваючих” клітин (C_0) визначає кінетику відновлення клітинних популяцій після радіаційного пошкодження гамма промінням (Д. М. Гродзинський, Н. В. Вікторова). Запропоновано оригінальну схему структурно-функціональної організації лізосомного апарату в клітинах вищих рослин, ідентифіковано і вивчено пероксисоми рослинної клітини (Н. В. Беліцер) [10, с. 244].

З'ясовано, що суть процесу дедиференціювання полягає, передусім, в усуненні тієї генетичної детермінації, яка властива клітинам меристеми і тим, котрі диференціюються з них, різним тканинам інтактного організму, що і є основою тотипотентності рослинної клітини в культурі *in vitro*. Клітини в культурі, незалежно від вихідного типу тканини експланта, характеризуються загальними закономірностями росту і розвитку популяції та загалом виявляють однакові мікроскопічні й субмікроскопічні риси на одних і тих самих фазах росту культури. Проте деякі відмінності в геномі та епігенетичні трансформації клітин можуть певною мірою позначатися на їх ультраструктурній організації. Зі зміною зовнішніх умов, зокрема характеру трофіки, рослинні клітини в культурі *in vitro* адекватно реагують у функціональному та структурному аспектах (О. М. Недуха, П. Г. Сидоренко).

З другої половини 1970-х років у відділі цитології започатковано дослідження структурно-функціональної організації бактеріальних і рослинних клітин у разі зміни геофізичних умов – у реальному космічному польоті та моделюванні його окремих факторів.

У 70–80-х рр. ХХ століття вчені ефективно розробляли та впроваджували методи ембріокультури, одержання соматоклонів та мікроклонального розмноження в селекції *Arrhenatherum* P. В. – однієї з найкращих кормових трав, яка для широкого розповсюдження в Україні потребує підвищення зимостійкості (у співпраці з Інститутом землеробства УААН та Інститутом фізіології рослин і генетики НАН України). Водночас досліджувалися закономірності ембріодогенезу на клітинному та субклітинному рівнях. Використання методів біотехнології для подолання нежиттєздатності гібридного насіння від міжвидових схрещувань і розширення генетичного спектру вихідного матеріалу уможливило одержання цінного селекційного матеріалу райграсово-вівсяницьевих гібридів для виведення зимостійких і високопродуктивних за вегетативною масою сортів райграсу. Один із гібридів передано до Державного сорто випробування (М. К. Павлова). Порівняльні дослідження ембріо- та ембріодогенезу в *Arabidopsis thaliana* і *Brassica rapa* учені проводять у співпраці з Ботанічним інститутом ім. В. Л. Комарова РАН (м. Санкт-Петербург). Вони спрямовані на виявлення причин аномалій розвитку зародків в умовах мікрогравітації із застосуванням методів клітинної та молекулярної біології (Є. Л. Кордюм, А. Ф. Попова, В. В. Сарнацька) [10, с. 249–250].

У 1988 р. відділ ембріології передано до Відділення клітинної біології та інженерії (у 1990 р. – Інститут клітинної біології та генетичної інженерії), а відділ цитології перейменовано на відділ клітинної біології, згодом – клітинної біології та анатомії.

Загалом можна стверджувати, що передумовою виникнення біотехнології рослин в Україні була наукова діяльність цілої плеяди вітчизняних учених. Динаміка формування і розвитку біотехнології рослин в Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України відзначається власною методологією, специфічними об'єктами та методами дослідження, періодичними виданнями, науковими, науково-практичними і навчальними інституціями, численними

сферами практичного застосування (у медицині, промисловості, сільському господарстві). Наукові дослідження, проведені в Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного, поряд із дослідженнями науковців інших установ, забезпечили розвиток біотехнології рослин як самостійної галузі науки в Україні.

Список використаних джерел

1. *Новіков В.* Тенденції розвитку комерційної біотехнології [Текст] / В. Новіков, Ю. Сидоров, О. Швед // Вісник НАН України. – 2008. – № 2. – С. 25–39.
2. *Кваша Т. К.* Розвиток біотехнології як пріоритетного напрямку української економіки [Текст] / Т. К. Кваша, О. Ф. Паладченко // Науково-технічна інформація: науково-практичний інформаційний журнал. – 2010. – № 3. – С. 14–17.
3. *Ситник К. М.* Інститут ботаніки: історичний поступ, творчість, завдання [Текст] / К. М. Ситник // Укр. ботан. журн. – 1991. – Т. 48, № 6. – С. 9–18.
4. *Мусатенко Л. І.* Фітогормонологія в Інституті М. Г. Холодного [Текст] / Л. І. Мусатенко, К. М. Ситник // Укр. ботан. журн. – 2007. – Т. 64, № 3. – С. 337–349.
5. *Ситник К. М.* Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного Національної академії наук України в рік його 75-річчя [Текст] / К. М. Ситник // Укр. ботан. журн. – 1996. – Т. 53, № 4. – С. 325–346.
6. *Мусатенко Л. І.* 30 лет за рулем ботанической науки Украины [Текст] / Л. І. Мусатенко, И. А. Дудка // Укр. ботан. журн. – 2000. – Т. 57, № 6. – С. 411–425.
7. *Ситник К. М.* Роль Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного в розвитку української фітобіології в ХХ–ХХІ сторіччя [Текст] / К. М. Ситник // Укр. ботан. журн. – 2007. – Т. 64, № 2. – С. 305–313.
8. *Мусатенко Л.* Роль Академіка К. М. Ситника в розвитку Української фітогормонології / Л. Мусатенко, О. Рудишина, О. Терек // Вісник Львів ун-ту. Серія біологічна. – 2006. – № 42. – С. 147–150.
9. *80-річчя академіка НАН України К. М. Ситника* [Електронний ресурс]: Режим доступу // www.botany.kiev.ua/ksytnik.htm.
10. *Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України (1921–2011)*. [Текст] Віхи історії та сучасність. – К.: Альтерпрес, 2011. – 442 с.
11. *Дідух Я. П.* Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України [Електронний ресурс]: Режим доступу [Текст] / Я. П. Дідух // <http://ua.convdocs.org/docs/index-140189.html>.
12. *Мусатенко Л. І.* Костянтин Меркурійович Ситник (до 85-річчя від дня народження) [Текст] / Л. І. Мусатенко // Вісник Харківського національного аграрного університету. Серія біологія, 2011. – Вип. 2 (23). – С. 117–119.
13. *Кордюм Е. Л.* Значение эмбриологии для решения вопросов систематики и филогении покрытосеменных растений [Текст] / Е. Л. Кордюм // Проблемы эмбриологии: (к 70-летию открытия двойного оплодотворения). – К.: Наук. думка, 1970. – С. 196–216.

Людмила Дацків

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНСТИТУТА БОТАНИКИ ИМ. М. Г. ХОЛОДНОГО НАН УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ БИОТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

В статье в историческом аспекте проанализировано развитие биотехнологии растений в Институте ботаники им. М. Г. Холодного НАН Украины – ведущем в Украине и широко известном в мире научно-исследовательском учреждении, осуществляющем широкий круг исследований в области классической и современной экспериментальной ботаники. Освещены особенности становления и развития в нем биотехнологических исследований от образования лаборатории цитофизиологии и конструирования растительной клетки до отдела цитофизиологии и клеточной инженерии, до Отделения клеточной биологии и инженерии Института ботаники им. М. Г. Холодного и организации на его основе Института клеточной биологии и генетической инженерии НАН Украины. Представлена информация о наиболее известных ученых, их достижениях в области биотехнологии растений в разные исторические периоды, а также их вклад в мировую биотехнологическую науку. Охарактеризирована научная и научно-организационная деятельность учреждения.

Ключевые слова: биотехнология растений, Институт ботаники им. М. Г. Холодного, становление и развитие, культура клеток и тканей растений, генетическая и клеточная инженерия растений, клеточная биология.

Lyudmyla Datskiv

THE ACTIVITY OF M. G. KHOLODNY INSTITUTE OF BOTANY OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF DOMESTIC BIOTECHNOLOGICAL SCIENCE

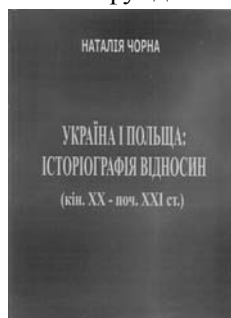
This article analyzes the historical perspective the main stages of plant biotechnology as an example of the M. G. Kholodny Institute of Botany, NAS of Ukraine, as a leading in Ukraine and globally known research institution, which carries out a wide range of research in the field of classical and modern experimental botany. The peculiarities of formation and development in biotechnology research it on the creation and design of laboratory tsytofiziolohiyi plant cell tsytofiziolohiyi and Department of Cell Engineering, the Department of Cell Biology and Engineering of the M. G. Kholodny Institute of Botany, to the organization based on the Institute of Cell Biology and Genetic Engineering, NAS of Ukraine. Deals with the scientific history of the Institute, who has been through a difficult turbulent years. Information about the most famous scientists and their achievements in the industry in different historical periods and their contribution to the global biotech science. The characteristic of scientific and scientific-organizational activity of the institution.

Key words: plant biotechnology, M.G Kholodny Institute of Botany, establishment and development, plant cell and tissue culture, genetic and cell engineering, cell biology.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ОЦІНКИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН

Останніми роками в Україні активізувалося студіювання проблем українсько-польських відносин, інтенсифікувалися процеси розширення проблематики формування окремих наукових напрямків, вийшла у світ значна кількість різнопланових досліджень із цієї важливої й перспективної спеціальної галузі історичних знань. У контексті зазначеного факт появи фундаментальних праць з історіографії міждержавних двосторонніх зв'язків між Україною та Республікою Польщею засвідчує їх вчасність та незаперечну необхідність як для наукової громадськості, так і для широкого загалу.

Наталія Чорна ввійшла в історичну науку, зокрема у розробку історіографії українсько-польських відносин кінця 1980-х рр. – початку XXI століття як автор ряду ґрунтовних праць. Упродовж тривалого часу ця проблема була предметом замовчування або фальсифікацій та ідеологічних спекуляцій. Українська радянська історіографія виявилася безпорадною у розгляді низки важливих аспектів означеної проблематики, які часто пояснювала з антинаукових та алогічних позицій. Лише зі здобуттям незалежності в Україні чи не вперше за час її існування можливою стала свобода історичної думки: у її розвитку розпочався якісно новий етап, позначений деідеологізацією, переходом до осмислення української історії у всесвітньо-історичному вимірі. Нагородивши за роки самостійного державотворення солідний науковий доробок, національна історіографія продовжує поповнюватися фаховими виданнями, цікавими розвідками істориків щодо ролі нашої держави на міжнародній арені, її місця в облаштуванні Європи та розвитку відносин із зарубіжними країнами. Відтак монографія молодої, але уже відомої, української дослідниці Наталії Чорної “Україна і Польща: історіографія відносин (кін. XX – поч. XXI ст.)”¹ стала логічним та очікуваним результатом її тривалих наукових пошуків. Автор зауважує, що у цій книзі “зроблено спробу розкрити теоретико-методологічні засади української історіографії зазначеної теми; виявити, систематизувати, класифікувати джерельну базу дослідження, визначити ступінь її наукової розробки; означити основні напрями історіографії сучасних українсько-польських відносин, охарактеризувати їхній зміст та тенденції розвитку; виявити основні парадигми та концепти обґрунтування змісту і закономірностей еволюції українсько-польських відносин; з’ясувати наукові інтерпретації істориків, визначивши внесок окремих учених та наукових осередків у вивчення проблеми, означити комплексність та об’єктивність їхніх досліджень; розглянути прогнози можливих варіантів розвитку взаємин двох держав у найближчому майбутньому; з’ясувати аспекти проблеми, які продовжують залишатися недостатньо дослідженими та потребують свого подальшого вивчення й обґрунтування” (с. 8).

Архітектоніка рецензованої монографії не викликає зауважень. Книга містить вступ, п’ять розділів зі структурними підрозділами та висновки. Поклавши в основу хронологічно-проблемний принцип викладу матеріалу, автор послідовно

¹ Чорна Н. Україна і Польща: історіографія відносин (кін. XX – поч. XXI ст.): монографія / Н. М. Чорна. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2014. – 416 с.

у п'ятнадцяти параграфах вивчає проблему, комплексно й системно узагальнює понад двадцятирічні здобутки вітчизняної історіографії українсько-польських відносин вказаного періоду, виявляє, систематизує та класифікує джерельну базу дослідження, визначає ступінь її наукової розробки, означає основні напрями історіографії сучасних українсько-польських взаємин, характеризує їхній зміст та тенденції розвитку. У виданні висвітлено основні парадигми та концепти обґрунтування змісту і закономірностей українсько-польських відносин, визначено внесок окремих учених та наукових осередків у вивчення проблеми. На нашу думку, структура праці, розв'язання мети та завдань дослідження, подається професійно, зі знанням справи, оскільки вони вибудовані логічно, виклад матеріалу подано цікаво й послідовно, що сприяє зручності сприйняття авторських інтерпретацій основних параметрів українсько-польських відносин.

У запропонованій монографії Н. Чорна аргументовано зазначає, що “події, які на рубежі ХХ–ХХІ ст. мали місце у колишніх соціалістичних країнах Європи, суттєво посилили значення міжнародних факторів у суспільно-політичному, економічному і культурному розвитку кожної із них. Розв'язання великої кількості проблем, що постали перед державами, перейшло у сферу міжнародних відносин – двосторонніх і багатосторонніх. Процеси глобалізації і взаємозближення народів та держав, які найбільш інтенсивно розгорнулися упродовж останнього часу, спричинили стрімку активізацію зовнішньополітичних зв'язків України із сусідніми та іншими країнами...” (с. 322). Тут досить глибоким за змістом і дискусійним за формою викладу став проведений автором рецензованої монографії аналіз теоретико-методологічних основ дослідження. Як зазначається у праці, її науково-концептуальними основами стали спеціальні аналітичні дослідження М. Грушевського, Д. Дорошенка, Л. Зашкільняка, Я. Калакури, І. Колесник, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко та ін. У книзі фахово з'ясовано зміст основних термінів, висвітлено авторське бачення складових поняттєво-категоріального апарату, обґрунтовано сутність категорії “історіографія”, проаналізовано поняття “історіографічний процес”, “історіографічне джерело” та ін. Теоретико-концептуальну заданість цього дослідження має з'ясування змісту такої базової категорії, як “міжнародні відносини”. Варто зазначити, що, дотримуючись методологічного плюралізму, автор не намагалася використати конкретну концептуальну схему. Досить продуктивними виявилися методичні засади визначення пізнавальної множинності та змінності історичного процесу, ситуаційного детермінізму явищ різних сфер суспільно-політичного життя.

Зауважимо, що аналіз автором запропонованої монографії двосторонніх взаємин України та Польщі у контексті трансформаційних процесів сучасності виявив головні тенденції розвитку історіографії досліджуваної теми. Автор у сучасній історіографії цілком правильно відстежує два етапи у розвитку українсько-польських відносин означеного періоду: перший із них був започаткований працями вітчизняних та зарубіжних дослідників наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст., відлік другого розпочався наприкінці 1990-х рр. (с. 326). Комплексному теоретичному дослідженню започаткованої теми сприяв критичний і неупереджений аналіз історіографічних джерел та документально-фактологічної бази.

Наталія Чорна у своїй праці доволі ретельно відстежила процес історіографічного бачення українськими і зарубіжними ученими взаємодії України і Польщі у новому геополітичному просторі, з'ясування ними концептуальних засад співробітництва двох держав, історичних передумов та основних етапів у розвитку сучасних міждержавних взаємин, а також показу українсько-польського співробітництва крізь призму політики “великих держав”. Важко не погодитися із тезою автора, що проблема геополітичного домінування

у ЦСЄ найбільш актуальною є саме для Росії, яка з розпадом СРСР продовжує ідентифікувати себе з великою імперією, для якої втрата контролю за регіоном рівнозначна втраті імперського статусу. Не випадково в історичній літературі еволюція українсько-польського партнерства розглядається переважно у континуумі підпорядкованості Росії, яка ціною значних поступок зі сторони Заходу, погодилася на вступ до НАТО та ЄС Польщі, а також інших країн із регіону ЦСЄ, вступу до них України перешкоджатиме до останнього.

Чільне місце у рецензованій праці займають проблеми історіографічних оцінок вітчизняними й зарубіжними науковцями політичних відносин наших країн, а також з'ясування та аналіз торговельно-економічної і соціокультурної компоненти українсько-польських зв'язків в означений період. Свідченням зазначеного є публікації, у яких досліджується діяльність органів державної та місцевої влади, політичних партій, громадських діячів країн-партнерів. Зарубіжна, зокрема польська, історіографія значну увагу приділяє дослідженню впливу на стосунки України і Польщі подій Помаранчевої революції та Євромайдану. Автор зауважує, що аналіз наукових студій, присвячених вище означеним питанням, свідчить, що переважну увагу дослідники зосереджують на розгляді торговельної та інвестиційної співпраці, тоді як інші аспекти проблеми продовжують залишатися недостатньо вивченими.

Аналізуючи історіографію розвитку українсько-польських відносин, автор рецензованої роботи особливо підкреслює, що упродовж останнього часу суттєво збільшилася кількість праць, предметом дослідження у яких стала соціокультурна складова взаємин двох держав. Глибокого детального аналізу у роботах науковців України і зарубіжних країн зазнала діяльність громадських організацій і культурних центрів в нашій країні й Польщі, проведення у кожній із держав спільних наукових конференцій, фестивалів української та польської культури, організація культурно-освітніх обмінів, співробітництва щодо збереження та охорони місць національної пам'яті й увіковічення пам'яті жертв воєн і політичних репресій.

Не залишилося поза увагою дослідницькі питання наукового осмислення дослідниками військово-політичної співпраці України і Польщі в контексті євроатлантичної інтеграції та її впливу на розвиток взаємин України й Польщі. Змістовним видається нам виконаний Н. Чорною показ еволюції українсько-польських зв'язків крізь призму інтеграції Польщі до НАТО та ЄС, а також аналіз процесів євроатлантичного вибору України й місця Польщі в його реалізації, оцінка ролі України і Республіки Польща у забезпеченні стабільності в Європі та світі. Також у книзі предметно охарактеризовано процеси трансформації українсько-польських взаємин у світлі інтеграції Польщі до ЄС, а також фахово йде мова про польський чинник у взаєминах ЄС та України. Н. Чорна, ґрунтуючись на історіографічному огляді найвагоміших досліджень українських і зарубіжних авторів, зазначає, що Польща залишається важливим партнером і союзником у питаннях європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Оригінальними та змістовними є висновки до праці (с. 322–335), які концептуалізують проблему українсько-польських відносин означеного періоду. При цьому зауважимо, що монографія Н. Чорної ґрунтується на тих теоретико-методологічних засадах, які виступили орієнтирами під час вирішення конкретних дослідницьких завдань. Окремо вітаємо й посторінкову систему посилань на використані автором історичні джерела, без будь-якого шифрування, яке, як правило, приховує справжню структуру роботи, утруднює користування книгою та сприйняття основних положень читачами. Привертає увагу широкий список використаних джерел, що містить 824 найменувань. Водночас, на наш погляд, авторів доцільно було б довести дослідження обраної теми до 2014 р.

Думається, що більше увиразнило б показ українсько-польських взаємин ширше використання зарубіжних спеціальних праць. Хоча при розгляді ключових аспектів проблеми, а також визначення місця української історіографії у сучасних тенденціях дослідження запропонованої теми автор залучає роботи західних і російських істориків. Відрадно, що автор толерантно й неупереджено висвітлила історіографічний процес українсько-польських відносин вказаного часу, показала реальні досягнення і здобутки сучасної української історіографії запропонованої наукової проблеми. Немає жодного сумніву, що вихід у свій час рецензованої праці стане помітною подією у науковому житті України, а сама книга буде корисною для науковців-істориків, історіографів, політологів, міжнародників, дипломатів, студентів і всіх, хто цікавиться проблемами міжнародних відносин, зовнішньої політики України та її зв'язків із зарубіжними країнами, прагне краще зрозуміти їх сьогодення й подальший розвиток в новітній системі геополітичних координат.

**Степан Віднянський (Україна),
Микола Алексієвець (Україна)**

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ ЛЮДСТВА

Матеріали круглого столу (м. Тернопіль, 24 вересня 2014 р.)

На сучасному етапі розвитку зростає роль і значення історичної науки, яка не лише сприяє вивченню й усвідомленню минулого, а й переосмислює його на основі набутого досвіду, знаходить паралелі історичним процесам у подіях і явищах сьогодення, проектує майбутнє.

Непересічною і доленосою в історії людства стала Перша світова війна 1914–1918 рр., 100 років від початку якої минуло у 2014 р. Велика війна змінила світ, визначила подальшу долю держав і народів на ціле століття. Масштабність битв, розміри втрат, що сягають близько 10 млн осіб, використання нових видів зброї, зокрема, хімічної, танків, а також воєнно-політичні і соціальні наслідки війни свідчать про її глобальний характер. Однак, на жаль, уроки Першої світової війни дотепер остаточно не врахувало. Нині у світі існують “гарячі точки”, де будь-який локальний конфлікт може перерости у масштабніше військове зіткнення. Особливо турбує те, що в “зоні ризику” сьогодні постала Україна, де розгортається міжнародний конфлікт, врегулювання якого перебуває на порядку дня у багатьох міжнародних організаціях і товариствах.

Тому привернення уваги до проблематики Першої світової війни зараз на часі як у практичному, так і в теоретичному аспектах. Щодо останнього, то, зауважимо, хоча в живих уже не залишилося учасників цього світового кривавого катаклізму, але опубліковано чимало книг і статей наукового, науково-популярного і публіцистичного характеру, знято багато документальних і художніх фільмів, які дають змогу переосмислити цю подію з погляду XXI століття, використати матеріали у практичній академічній роботі.

Столітня річниця світової війни 1914–1918 рр. активізувала українську і світову наукову громадськість. У багатьох містах відбулися конференції, круглі столи, приурочені до цієї події. Саме таким став захід, проведений на історичному факультеті Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, де доброю традицією є організовувати тематичні науково-практичні регіональні, всеукраїнські та міжнародні конференції. Круглий стіл “Перша світова війна в історичній пам’яті людства”, який відбувся 24 вересня 2014 р., був присвячений різним аспектам і вимірам війни. Ініціатором його проведення стала кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії на чолі із її завідувачем, знаним науковцем в Україні й за кордоном, доктором історичних наук, професором Алексієвцем Миколою Мироновичем. У роботі круглого столу взяли участь провідні фахівці міста, області, регіону, України, військові, учасники АТО, а також аспіранти й студенти історичного факультету. Тематика доповідей торкалася як геополітичних контекстів військового конфлікту 1914–1918 рр., так і вузькоспеціалізованих тем. Дослідники наголосили на актуальності проблематики для сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні, привернули увагу до фактів героїзму і мужності людей, які брали участь у воєнному лихолітті початку ХХ ст., вважаючи гідним кроком нашого покоління зробити із “забутої” війни війну пам’яті мільйонів жертв, які загинули на полях битв Першої світової.

Відкрив круглий стіл проректор з наукової роботи та міжнародного співробітництва ТНПУ імені Володимира Гнатюка, доктор філософських наук, професор Богдан Буяк, який вказав на важливе значення дослідження подій та

наслідків Першої світової війни для розвитку національної історичної науки, переосмислення її уроків для сьогодення, а також відзначив, що історичний факультет і кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії є центром вивчення історії війни 1914–1918 рр. в нашому університеті. Богдан Богданович побажав учасникам заходу, присутнім творчої праці та плідної дискусії.

З вітальним словом виступив заступник голови Тернопільської обласної державної адміністрації Леонід Бицюра, який обґрунтував актуальність обраної теми круглого столу, наголосив на важливості формування світогляду учасників бойових дій, відмінностях, насамперед, у системі комунікацій між 1914 і 2014 рр., вагомому впливі інформаційної війни в сучасному суспільстві, потребі їй протистояння. Звертаючись до аудиторії, Л. Бицюра вказав на особливості професії історика, оскільки саме історики формують свідомість людей і творять новітню історію України.

Декан історичного факультету ТНПУ, доктор історичних наук, професор Микола Бармак у вступному слові зауважив, що серед низки заходів на історичному факультеті, вирізняється круглий стіл, присвячений подіям і урокам Першої світової війни, наголосив на важливості переосмислення подій, що відбувалися сто років тому, провів паралелі із подіями, які відбуваються на сході України нині. М. Бармак торкнувся українського та регіонального контекстів тогочасних подій, зауваживши про практичну відсутність на Тернопільщині цвинтарів, де поховані вояки Першої світової війни. Микола Валентинович побажав учасникам круглого столу продуктивної праці, а студентам спробувати реконструювати події Великої війни через призму внутрішнього сприйняття.

Привітав учасників круглого столу, присутніх директор департаменту освіти і науки Тернопільської обласної державної адміністрації, кандидат історичних наук, доцент Любомир Крупа. Він наголосив на вагомому значенні Першої світової війни для українців у світовому контексті, які сподівалися за сприянням міжнародної спільноти здобути незалежність. Нині Україна, зауважив Л. Крупа, знаходиться у схожій ситуації, коли наша доля у великій мірі залежить від міжнародної політики.

Надбання сучасної української історіографії Першої світової війни стали предметом доповіді завідувача кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ, доктора історичних наук, професора Миколи Алексієвця. Він наголосив, що сьогодні відбувається битва за історію, а спеціальність історика є престижною, ваговою і відповідальною. Саме історикам на новітніх науково-методичних засадах, широкому використанні джерельної бази, архівних матеріалів і документів необхідно об'єктивно проаналізувати основні події, вектори, які визначили розвиток людства в ході і після закінчення Великої війни. Проводячи аналогії подій початку ХХ ст. із сучасністю, Микола Миронович звернув увагу на симптоматичність того, що в річницю початку Першої світової знову заговорили про загрозу світового протистояння, у можливість якого ще донедавна ніхто не вірив, а українські землі, як і сто років тому, опинилися в епіцентрі подій. Здійснивши фаховий аналіз наукової літератури глобального військового конфлікту, професор констатував, що українська історіографія на сьогодні налічує кілька сотень праць, присвячених різноманітним проблемам Першої світової війни, написаних часто з різних методологічних позицій, у вигляді монографій, дисертацій, статей чи повідомлень, із більшою чи меншою науковою вартістю та новизною. Серед дослідників, котрі займаються цією проблематикою, Микола Миронович назвав праці О. Реєнта, Б. Янишина, І. Патера, С. Попика, О. Добржанського, Ю. Горбаня, Б. Андрусина, О. Доніка, Ю. Юрія, В. Солдатенка, В. Головченка, І. Береста, І. Барана, І. Лозинської та ін. Таким чином, резюмував науковець, упродовж

останніх років українські історики зробили чимало у вивчення історії Першої світової війни, створено добре підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Наступна доповідь стосувалася аналізу передумов і причин Першої світової війни. Кандидат історичних наук, доцент Оксана Валіон зупинилася на нових підходах до проблеми походження Великої війни, розглянула міжнародний контекст наростання міждержавних суперечностей, зокрема, франко-німецькі, російсько-німецькі, англо-німецькі протиріччя, які призвели до поділу Європи на два військово-політичні угруповання – Троїстий союз і Антанту, і вивели всю систему міжнародних відносин на межу війни. Проте фатальної неминучості у масштабному військовому зіткненні, на думку дослідниці, не було. Світова наука не має спільної концепції походження світової війни, а винними у її розв'язанні були, як великі, так і малі держави Європи. Проте всі вони орієнтувалися на нетривалу переможну війну, щоб вирішити проблеми, які накопичувалися у європейському суспільстві. Війна розпочалася, але ніхто не усвідомлював її масштабів...

Цілісність обговорюваної проблематики доповнювалася органічним включенням у неї головних історичних наслідків конфлікту, впливу Великої війни на цивілізаційні процеси у Європі у ХХ столітті. Доктор історичних наук, професор Леся Алексієвець обґрунтувала цивілізаційні підходи до тлумачення історичних процесів і явищ після Першої світової війни, зауваживши, що нові ідеї, проекти, плани, які були породжені, і впливали з досвіду Великої війни, зокрема, формування Об'єднаних штатів Європи на основі національного рівноправ'я, мирного співіснування, демократизації і гуманізації, залишалися лише предметом дискусій європейських інтелектуалів і не витримали зіткнення із тоталітаризмом. І лише після Другої світової війни із усіма труднощами і суперечностями почалася побудова нової Європи, яку нині репрезентує і увиразнює Європейський Союз. Вказану проблематику продовжила аспірант Марія Юрчак, яка зазначила, що парадокс Великої війни у тому, що вона однаково спричинилася до протилежних за своєю суттю наслідків. Не заперечуючи занепаду європейської цивілізації внаслідок війни, вона зауважила, що це можна розуміти як кризу, з якої народилася нова, європейська цивілізація ХХ–ХХІ віку.

Аналіз міжнародних відносин напередодні, в ході та після Першої світової війни через призму позиції Ватикану розкрила доктор історичних наук, професор Елла Бистрицька у доповіді “Геополітичні реалії і міжнародна стратегія Ватикану в період Першої світової війни”. Науковець наголосила на важливій ролі Ватикану як суб'єкта міжнародного права, організації, що своїм впливом покриває усі континенти світу. Зокрема, у конфліктах ХХ ст. Ватикан проявив себе третьою стороною, центром переговорного процесу. Елла Володимирівна розкрила політику Святого престолу за правління Лева ХІІІ, який докладав зусиль для попередження наростання військового конфлікту; Пія Х, що переорієнтувався на Німеччину і Австро-Угорщину як основних партнерів; Бенедикта ХV (Миротворця), котрий підтримував прагнення народів до незалежності.

Окреме місце у роботі круглого столу займали національні питання слов'янських народів під час Першої світової війни загалом і український контекст, зокрема. Проблема є доволі багатоаспектною і концентрувалася навколо теоретичних аспектів аналізу національних проектів слов'янських народів, питань політичної та військової історії України у той час, а також впливу Великої війни на повсякденне життя українців.

У цьому контексті кандидат історичних наук, доцент Ярослав Секо привернув увагу до перших національних проектів на сході Європи (К. Крамаржа, Т. Масарика), які були пронизані ідеями слов'янської єдності. Однак, зазначив

доповідач, військова поразка Росії в 1915 р. спричинила кризу панславістських проєктів, а новими альтернативами стали – югославізм та чехословакізм. Застосування права за слов'янськими народами на самовизначення наприкінці Великої війни показало неготовність народів до його реалізації на засадах національної держави. Лише поляки спромоглися проголосити національну державу, але й вони не були готові реалізовувати цей проєкт. Інші народи, які зробили ставку на національні проєкти (українці, білоруси, хорвати, чорногорці), зазнали поразки. Національний проєкт, нав'язаний Болгарії Нейїським договором, був осмислений “другою національною катастрофою”. Причину поразок, зауважив Ярослав Петрович, варто вбачати у слабкості націоналізмів.

Українське питання в геополітичному контексті Першої світової війни було репрезентоване низкою доповідей, серед яких “Леґіон Українських Січових Стрільців: відновлення боротьби за незалежність”, яку виголосив доктор політичних наук Микола Лазарович. За переконанням дослідника, леґіон став першим кроком боротьби за незалежність і соборність України. Микола Васильович окреслив ідеологію стрілецтва як військово-політичної формації, що сформувалася до кінця 1916 р., і базувалася на трьох головних принципах: державної самостійності, соборництва, опори на сили власного народу. Науковець провів паралелі між Українськими Січовими Стрільцями і добровольцями, які нині воюють на сході України за її незалежність.

Доктор історичних наук, професор Ігор Дацків висвітлив діяльність зовнішньополітичної служби Західноукраїнської Народної Республіки у 1918–1923 роках у контексті вирішення питання міжнародного визнання ЗУНР. Дослідник дійшов висновку про те, що внутрішня слабкість і нежиттєздатність ЗУНР не дали Заходові потрібного часу для усвідомлення важливої ролі та місця України в Європі. Помилки були допущені і урядом ЗУНР. З іншого боку, міжнародне визнання незалежності ЗУНР обумовлювалося внутрішнім зміцненням і утвердженням української державності.

Велика війна спричинила не лише кардинальні зміни у житті усього суспільства, а й кожного жителя країни. Саме аналіз повсякдення дає змогу розкрити спосіб життя українців в умовах війни. Коло цих аспектів окреслив кандидат історичних наук, доцент Володимир Старка, який наголосив на труднощах війни для українського населення, що стало учасником збройного конфлікту, воюючи у арміях двох імперій-суперників. Володимир Васильович розкрив ключові аспекти повсякденного життя українців, на яких відбився тягар війни, не оминувши проблеми поранених, біженців, еволюції побутових складників навколишньої дійсності у кризовому українському суспільстві тощо.

1914–2014 роки – події Першої світової війни викликають сумну аналогію у зв'язку із військовим конфліктом, що відбувається нині на сході України. З огляду на ситуацію, в якій знаходиться наша держава, до участі в обговоренні проблематики були запрошені військові, учасники АТО, які безпосередньо брали участь у бойових діях, зокрема, кандидат історичних наук, магістр державної служби, заступник командира батальйону патрульної служби міліції особливого призначення “Тернопіль” з кадрового забезпечення, лейтенант міліції Микола Сивирин та магістр державної служби, головний спеціаліст Державного архіву Тернопільської області, військовий історик, кореспондент у зоні АТО Ігор Крочак. Вони окреслили реалії конфлікту на сході, ознайомили аудиторію із успіхами і проблемами українських військових. Крім того, Ігор Крочак у доповіді “Перша світова війна і Тернопілля” проаналізував початковий етап розгортання Першої світової війни на території нинішньої Тернопільської області, зокрема, Галицьку битву 1914 року. Виступ супроводжувався презентацією фотоматеріалів із фондів ДАТО про військові поховання під час Першої світової війни на території Тернопільської області (автор Крочак Ігор) та

добіркою відео та фотодокументів із австрійських архівів, що ілюструвала візит до Тарнополя у роки війни імператора Австро-Угорщини Карла I Габсбурга (автор Сергій Ткачов). І. Крочак наголосив, що український загаль має виробити нові підходи до вивчення історії Першої світової війни у ретроспективі до сьогодення. Особливої уваги та вивчення заслуговує її перебіг на території нашого краю, з усіма трагічними і світлими сторінками. Нині також необхідно перейти на якісно новий рівень у впорядкуванні військових поховань Першої світової війни (на території області крім українських військових поховань також присутні німецькі, австрійські, турецькі, польські, російські цього часу), місць боїв, пам'яток та вироблення нових методів екскурсійної роботи.

Переосмислюючи проблематику Першої світової війни, подальша увага у роботі круглого столу була звернена на інтерпретацію цієї події у шкільному курсі всесвітньої історії за 10 клас. Кандидат педагогічних наук, доцент Наталія Ігнатенко здійснила аналіз методичних рекомендацій МОН України відносно вивчення цієї теми. Вона наголосила, що Перша світова війна розглядається у 10 класі в межах двох предметів – всесвітньої історії та історії України, ознайомила із кількістю годин, що відводяться на її засвоєння. Головний акцент у курсі всесвітньої історії зроблено на висвітлення міжнародних криз і конфліктів початку ХХ ст., які призвели у подальшому до гонки озброєнь, посилення шовіністичної пропаганди у країнах Європи, стали поштовхом до створення двох військово-політичних блоків, що визначили долю світу. Власне, Велика війна вплинула на піддрив позицій європоцентризму, започаткувала глобальну кризу західної цивілізації. У контексті вивчення цієї теми у курсі історії України, зауважила доповідач, головну увагу зосереджено на українських землях як плацдарму світового військового протистояння з усіма його особливостями і наслідками. На думку Наталії Віталіївни, у розгляді впливу війни на Україну, присутній також виховний момент, що полягає у розумінні учнями того, що сила народу обумовлюється його єдністю, формуванням світогляду, який базується на усвідомленні себе частинкою свого народу, його мови, культури та історії.

В обговоренні ключових аспектів глобального військового конфлікту початку ХХ ст. взяли участь студенти та аспіранти історичного факультету. Особливе зацікавлення викликала доповідь магістранта Руслана Куцика “Інформаційне протистояння на території України у роки Першої світової війни”, який зазначив, що російська влада у той час вдало здійснювала інформаційну пропаганду. Значна частина української інтелігенції та широких верств населення вірили у справедливість Російського самодержавства і лобіювали саме їх інтереси. Разом з тим, політична еліта західноукраїнських земель поклала надії на династію Габсбургів. Такі гасла висловили Головна Українська рада, яка звернулася до українського народу із Маніфестом, та Союз Визволення України, котрий також закликав населення до боротьби із російськими окупантами. Однак як Російська, так і Австро-Угорська імперії, переслідували одну ціль – залучити якомога більше населення, зберігши попередньо закріплені території. Фактично цих цілей держави досягли. Наслідком стало те, що українці змушені були зі зброєю у руках воювати один проти одного. Історія повторюється. Тому сьогодні, зазначив Р. Куцик, надзвичайно важливо використовувати інформацію як ефективний чинник боротьби і впливу на свідомість людей.

На круглому столі були виголошені також доповіді аспіранта Івана Штогрини “Проблема міжнародного визнання Української державності в контексті діяльності дипломатичних місій УНР (1918–1923 рр.)” та магістранта Степана Прийдуну “Роль дипломатії у пошуках миру в Першій світовій війні”. Так, С. Прийдун зазначив, що Перша світова війна стала справжнім викликом дипломатії, адже була зумовлена гострою кризою в міжнародних відносинах. Головні вектори дипломатії обох воюючих таборів під час війни

були пов'язані, насамперед, із здобуттям нових союзників, від чого значною мірою й залежали перемоги на фронтах, а також турбота про міжсоюзницькі відносини з метою забезпечення повоєнного устрою світу, що, в свою чергу, призвело до міжсоюзницького протистояння, яке стало однією із ключових тенденцій дипломатії періоду Першої світової війни.

Загалом проблемні і змістовні доповіді, винесені на обговорення, дали змогу комплексно ознайомитися із основними питаннями і дискусіями про Першу світову війну 1914–1918 рр., сформуванню напрямки подальших наукових досліджень. Захід показав, що, незважаючи на сторічний досвід, спадщина світової війни і нині викликає значний науковий і практичний інтерес.

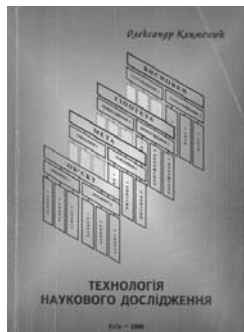
Вдалим зовнішнім фоном круглого столу стала презентація новітньої спеціальної наукової літератури і документів, присвяченої 100-річчю початку Першої світової війни, яку представила наукова бібліотека ТНПУ.

Лейтмотивом круглого столу “Перша світова війна в історичній пам’яті людства” став пошук миру, дипломатичного врегулювання суперечностей і конфліктів, а тим паче, коли цього сьогодні потребує Україна. Тому учасники заходу, а також студенти і викладачі історичного факультету ТНПУ імені Володимира Гнатюка прийняли Звернення “За мир, єдність і територіальну цілісність України” до Президента України П. Порошенка, Голови Верховної Ради України О. Турчинова, Прем’єр-міністра України А. Яценюка.

Оксана Валіон (Україна)

КОЖЕН ТВІР ЯК ВІДКРИТТЯ СВІТУ, І ЗУСТРІЧ ЯК ПІЗНАННЯ СЕБЕ

30 грудня 2014-го року славний ювілей відзначає відомий український учений Олександр Валеріанович Клименюк. Редколегія міжнародного видання “Україна–Європа–Світ” приєднується до численних вітань наукового і громадського загалу.

Розповідати про особливу Людину і легко, й складно. Просто, бо у Ній – відкрите знання, колосальний досвід, благородство, геніальні впливом на свідомість твори, прийняті ідеєю служіння людству, добру, світлу, любов. Від конкретних результатів творчості у практиці матеріального життя до духовного штибу ефектів, просякнутих поступом, відчуттям сокровенного, удосконаленням і оновленням сушого. Вміння бачити навколишнє і Себе очима Творця і донести до інших – дар. Лиш думка про таку Людину наповнює силою і вдячністю долі за спілкування, у якому включаються невідомі до цього власні можливості. З іншого боку, твори Майстра, чи то наукові розробки, чи мистецькі, говорять самі за себе. Як і його учні. Тож, відповідально і сміливо писати про Нього. Що б не сказано, залишається недомовлене, якась таємниця...

Такою постаттю є Олександр Валеріанович Клименюк – учений, поет, художник, філософ, освітянин, член редакційної колегії “УЄС”. Олександр Валеріанович відомий своїми працями з методології досліджень у різних галузях знання. Життєвий шлях його гідний сюжету висококласного художнього твору. Разом з Дружиною Аллою Андріївною Калитою, нині відомим в Європі філософом, доктором наук, професором, виростили двох донечок Ярославу і Владиславу, й не одне покоління дослідників. Плекають онуків Михайлика та Алісію.

Учений очолював лабораторію теоретичних пошуків в науково-дослідному інституті машинобудівного профілю, завідував кафедрою технології виробництв в інституті підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти, багато років здійснював викладацьку діяльність й вів проблемні семінари з питань теорії евристики, технології творчості, теорії якісного проектування, теорії вирішення дослідницьких завдань, а також методології, технології і методів наукових досліджень.

Автор понад 100 наукових праць. Серед них – “Методологія та методи наукового дослідження” (Київ, 2005), “Технологія наукового дослідження” (Київ, 2006), “Виклад та оформлення результатів наукового дослідження” (Ніжин, 2007), “Знання, познание, когніція” (Тернопіль, 2010), ін.

Кожна з монографій О. В. Клименюка по суті – унікальна, авторські підручники авторитетні, поетичні твори мають свого читача у всьому світі. Публікації в “УЄС” спонукають до глибоких роздумів, дискусії, зростання. Перед нами дослідження, сповнені певної системи доведень і відгуків на виклики у поєднанні з потужним енергетичним впливом.

Інтелект визначається схильностями людини, баченням сенсу життя, відповідно, далі – його наповнення. Для Олександра Валеріановича це – родина, друзі, учні. І постійний труд, пошук, переклад слів серця й розумових конструкцій.

Словами дослідника, вища мудрість філософа не у тому, щоб критикувати ідеї попередників, а в тому, щоб змусити працювати свої, чи чужі ідеї на розширення меж пізнання. Думки, афоризми, статті О. В. Клименюка виводять його у ряд відомих мислителів сучасності. А дослідницькі праці професора є надбанням науки в Україні.

З роси і води Вам, дорогий Ювіляре!

Миру, добра, любові, благодаті! Нових здобутків!

Леся Алексієвець

О НАУКЕ И УЧЕНИЯХ

Не существует такого знания, границы которого нельзя расширить.

В мире нет сущностей, не имеющих природы и меры.

Самое сокровенное уже сказано, но на его осознание уходят века...

Чтоб мир полнее воспринять, не факты надо знать, а принципами ведать.

Отброшенные предыдущей теорией идеи и являются, как правило, основой последующей. Способность унификации и классификации явлений и предметов является началом их понимания.

Трудно сыскать кого-либо упрямее того оппонента, который что-то уже узнал, но еще не познал.

Тому, кто ищет знания исток, невежества противодействует поток.

Наиболее глубокие мысли в изложении преимущественно просты, но воспринимаются, по большей части, с трудом.

Истинно сложные проблемы, как правило, решаются молча.

Расширяющий свое знание для ясности мышления станет мудрецом, а обучающийся для достижения карьеры или популярности – краснобаем.

Не искушай себя стремлением прочесть все написанное людьми, ибо в душе твоей написано больше, чем прочесть ты можешь...

Обычный человек способен учиться внимательно, а одаренный – внимательно не учиться.

Лишь четкая структурированность знания индивида дает основания считать, что таковой им владеет.

Беспочвенных идей не бывает, и вдруг они в голову не приходят...

Интуицию питают игнорируемые сознанием ощущения и факты.

Единственным авторитетом для исследователя была и остается её Величество Логика.

Отрицать труднообъяснимые факты – невежество. Находить им место в существующем знании – дар.

Будущее предсказывается по прошлому через призму настоящего.

Диалектика объективного и субъективного проста: объективное – не более чем типичное или принятое за рациональное субъективное.

Убери из произведения себя, и оно станет значительно ближе для остальных.

О политике и чиновниках

Политику следует быть осторожным с женицами и лжецами: первые притупляют в нем совесть, вторые убивают ум.

За редким исключением, занятие политикой является не более чем болезненной формой самоутверждения.

Александр Клименюк

ФОТОДЖЕРЕЛА 2014-ГО В УКРАЇНІ

Світлина є унікальним джерелом показу дійсності. Тож, пропонуємо у рубриці деякі фотоджерела на спомин і майбутні вивчення доби 2014-го в Україні. Загальне спрямування – “Героїка наших днів”, а нинішня підбірка представлена яскравими постатями, життєпис яких пов’язаний з історичним факультетом ТНПУ ім. В. Гнатюка і участю в буремних подіях року.

Ігор Крочак – історик, фотограф, випускник історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка, нині працівник ДАТО. Світлина Ігора, який неодноразово бував у багатьох “гарячих точках” облетіли увесь світ. По суті, легендарна постать. А його унікальні фото – про Майдан і АТО.

Богдан Бутковський – історик, громадсько-політичний діяч, аналітик, аспірант історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка. Нині – доброволець батальйону “Дніпро-1”.

Віталій Ракович – учень 5 класу СШ № 16, який бере активну участь у волонтерському русі. Разом з мамою – Іриною Ракович – секретар історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка, передають бійцям АТО перманентно допомогу. І багато тепла у пряниках “сили і мужності”, жовто-блакитними брелками-оберегами.

Кожен із наших Героїв заслуговує окремої публікації. Переконана у їх появі.

Сьогодні ж додамо, що Україна у 2014-му показала світу і нам самим, які ми є. Вражає багато. У контексті рубрики, зауважу, що поряд із фотографіями, привертає увагу бачення дійсності дитми. Зокрема, у малюнках наших близьких – Ангелінки Лучки, Миколки Іванюти, Сашка Кошулінського, Романа та Олексія Древніцьких, Олечки Костюк, Андрійка Савчина, Вадима Валіон і багатьох-багатьох інших. Подаємо малюнки бійцям АТО Олежика Авраменка – одного із представників відомої мистецько-історичної родини Тернопілля.

Леся Алексієвець

NOTA BENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

ІЗ КНИГИ: СХІД І ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ: ЧАС, ПРОСТІР, СОЦІУМ: У 2 Т. – Т. 1. – КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ / ВІДП. РЕД. В. А. СМОЛІЙ; КЕРІВНИК АВТ. КОЛЕКТИВУ Я. В. ВЕРМЕНИЧ. – К.: ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2014. – 378 С.

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА ЯК НАУКА ПРО ПРОСТІР

Одним з таких трансдисциплінарних явищ, що бачить сенс свого існування у виході у майже безмежний простір міждисциплінарності, є у нашому баченні історична регіоналістика. Адже регіоналістика – це насамперед наука про простір. Нині коли західний і східний вектори вітчизняного простору стали не просто полем дискусій, але й ареною збройних протистоянь, на історичну регіоналістику покладаються особливі завдання – як у сфері діагностики, так і у можливостях пошуку виходу із кризи. Тут необхідна активізація усіх складових регіонального аналізу – від географічних до етнокультурних, причому із максимально можливим заглибленням в історичні пласти.

Географічна складова регіоналістики може бути корисна для дослідження природних умов і ресурсів, взаємовідносин людини і ландшафту, а також символів і кодів, що проектується культурою даного регіону на освоєний нею простір. *Історико-культурна* складова – це історія заселення і освоєння регіону, формування в його межах певного типу культури і регіональної ідентичності. *Демографічна* складова включає дослідження проблем розселення, розміщення, переміщень населення. *Етнокультурна* зосереджує увагу на регіональному вимірі ціннісних систем, мови, вірувань, традицій, а також на процесах міжкультурної взаємодії.

Географи визначають регіоналістику як науку, в якій комплексне вивчення об'єктивних процесів формування регіональної специфічності підпорядковане завданням ефективного використання зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку з метою оптимізації регіонального управління і протистояння викликам глобалізації. Існують і більш широкі визначення регіоналістики – як макродисципліни, яка оперує узагальненими, підсумковими результатами спеціалізованих досліджень територіальності як такої. У цьому випадку регіоналістика постає і як своєрідний мета підхід, що допомагає синтезувати напрацювання різних галузей наукового знання.

Ми стали свідками (до певної міри й учасниками) не тільки освоєння регіоналістикою нової для неї ніші інтеграційної взаємодії, але й інтенсивної диференціації наукового знання про регіони відповідно до профілю практично усіх природничих і соціогуманітарних наук. Особливо відрадно відзначити, що вже сьогодні історична й політична регіоналістика вкупі з теоретичною географією й герменевтикою ландшафту як її складовою частиною не тільки створюють базу для розв'язання сучасних просторових завдань, але й задають новий алгоритм усім напрямам науки про простір та його членування. Змінюється кут зору на співвідношення загального й “головного” (у цій ролі прийнято було бачити “національний наратив”) та часткового й “периферійного”

(усього комплексу проблем, пов'язаних із місцевою історією). “Звуження” дослідницького поля, як правило, збільшує масштаб аналізу. Роль локалізму як дослідницької парадигми зростає в міру того, як піддаються істотному переосмисленню поняття партикуляризму, фрагментованості, глокальності тощо. Істотно видозмінюється співвідношення домінант соціального й культурного на користь останнього.

Дисциплінарний статус історичної регіоналістики вже достатньою мірою усталений. Її концептуалізація створила по суті новий, “горизонтальний” вимір історичних досліджень, коли суспільства розглядаються як сукупність територіально відокремлених одиниць – із своїм набором сутнісних характеристик, які можна порівнювати і ранжувати за просторовою шкалою. Розглянуті під таким кутом зору регіони постають і у вигляді унікальних, постійно змінюваних територіальних комплексів, і в іпостасі суб'єктів, які самі себе вибудовують у процесі історичного розвитку. Культурний регіон – територія, об'єднана відносною гомогенністю, спільним історичним минулим, традиціями – вдячний об'єкт для різнотипних наукових досліджень. Не менші евристичні можливості відкриває процес “уявлення” регіонів (за аналогією з андерсонівською нацією).

Модуси часу – минуле, сучасне, прогнозоване майбутнє – для історичної регіоналістики важливі тією мірою, якою між ними простежується пряма або опосередкована залежність. Але значно більше важать для неї параметри освоєного людиною простору. А тому й універсальні поняття регіоналістики (які є водночас і основними категоріями) є похідними від простору (просторовість), території (територіальність), місця (локальність). Певна розмитість їхніх меж все ж не перешкоджає саме в цій системі взаємозалежностей відшукувати відповіді на питання: як впливає на людину середовище її проживання, точніше, які саме елементи макро-, мезо- і мікросередовища на тому чи іншому етапі сприймаються нею як пріоритетні. На цьому ґрунті у просторовій аналітиці можна йти й далі: простежувати ставлення населення того чи іншого регіону до глобальних, загальнонаціональних, регіональних змін і відповідні особливості їхньої соціальної й політичної поведінки.

Ідею переосмислення часу і простору в соціогуманітарних дослідженнях активно підхопили географи, зокрема зайняті у сфері культурної (гуманітарної) географії. У їхньому баченні об'єктивно відбувається процес регіоналізації світу – саме на її базі здійснюється “переформатування” традиційної структури світу на основі відносно самостійних геоекономічних, геополітичних і соціокультурних комплексів. Роль регіонів, що в сучасному світі неухильно зростає, розглядається як один з найважливіших чинників інверсії зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку суспільних систем, відтак і регіоналістика набуває статусу системно-динамічного інтердисциплінарного знання, сфера якого охоплює не лише ієрархію центрів і периферій всередині окремої країни, але й простір “зверху” державних кордонів, який піддається регулюванню. Корекції у зв'язку з цим піддаються не лише основні принципи регіоналізму, але й сама його сутність як теоретичної рефлексії й ціннісно-сислового відображення сучасних інтеграційних процесів. Водночас у новому вимірі постали проблеми компаративного аналізу регіоналізму у європейському і світовому контекстах, а також транскордонних взаємозв'язків та взаємовпливів.

Оскільки доволі довго регіональна наука існувала у просторі економіцентризму й географічних у своїй основі параметрів, відхід від традиції мав своїм наслідком по-перше, історизацію економічної й географічної наук, а, по-друге, екологізацію історичних досліджень та зменшення дистанції між соціогуманітаристикою та природознавством. Поволі створюється, за В. Вжосеком, “специфічний простір історичних досліджень, який можна було б

назвати географічною історією, історією навколишнього середовища чи історією матеріального життя. У підсумку ж – історією, зорієнтованою на екологізуюче трактування відносин людина – природа”¹.

В системі географічних наук, насамперед її західної традиції, вже дедалі впевненіше усталюється практика розрізнення понять “історична географія” та “геоісторія”. Перше включають у предметний простір географічних наук, друге – переважно історичних. Геоісторію розглядають в одному ряду з історичною геополітикою, а також з геоеконікою, яка останнім часом розвивається досить активно. Утім, грань між історичною географією та геоісторією здебільшого розглядають як умовну і розмиту. Як вважає В. Стрелецький, “у багатьох випадках розділити історичний і географічний дискурс у працях західних дослідників практично неможливо. Границя між цими дисциплінами “прозора” і не заважає вченим – географам і історикам, що освоїли методологію регіонального аналізу, – ефективно проводити комплексні й “стикові” дослідження”².

Сам цей “стиковий підхід” потребує, на наш погляд, нових інструментів осмислення специфічності простору. Чимало проблем, що виникають у цьому зв’язку, закорінені у надмірній метафоризації відповідних дискурсів. “Кодові формули” тут пов’язані і з географічними визначальниками (геокультура, історична географія) і з просторовими категоріями (просторовий порядок і аспатіальність як заперечення його визначальної ролі), і з територіальними матрицями (адміністративно-територіальний поділ), і з категоріями “місце”, “локал” (місце-розвиток, транслокальність) тощо. За такого ступеня різноплановості упорядкувати тезаурус регіональної науки непросто, особливо якщо врахувати, що на термінопрактику у цій сфері активно впливають кордони, ідентичності, регіональні ідеології. А ще – різні типи фантомів – “уявлених реальностей” (*imagined communities*), що робить очевидним переважання у цій сфері когнітивного начала над просторовим і водночас розширює простір застосування маніпулятивних технологій.

Осучаснена регіоналістика здатна виступати не лише як інструмент осмислення регіонального поділу праці і як засіб моделювання оптимального для кожної країни (і для міждержавних союзів) регіонального устрою, але й як “теорія середнього рівня” для дослідження процесів, що в різні часи відбувалися і відбуваються нині на рівнях, нижчих за глобальні й національні. Для нашої країни її значення незаперечне. Завдання формування загальноєвропейського регіонального простору, в який прагне увійти і Україна, ставлять особливо високі вимоги щодо вироблення універсальної теорії регіоналістики і її модифікованих з врахуванням місцевих особливостей варіантів. А майбутня адміністративно-територіальна реформа диктує необхідність якнайважливішого вивчення не лише реалій сучасного регіонального поділу праці, але й історичного підґрунтя регіоналізації.

Виникає запитання: а чи так вже важливо відшукувати якісь повороти й демаркаційні лінії в системі історичного знання, зокрема й оновленої історичної регіоналістики? Адже очевидно, що час і простір є саме тими домінантами, які забезпечують науковість аналітики буття й свідомості, і рівною мірою можуть слугувати критеріями історичності. Чи не є спроби розхитування фундаменту темпоральності спробою стати “над історією”?

¹ Вжосек В. Історія – Культура – Метафора. Постановня неklasичної історіографії. Про історичне мислення. – К., 2012. – С. 140.

² Стрелецький В. Н. Регионалистика и историческая география: область взаимных интересов и перспективы взаимодействия // Региональна історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 69.

Такі сумніви мають право на існування і можуть бути предметом дискусії. І все ж, як нам уявляється, ухилятися від всебічного аналізу причин і наслідків “просторового повороту” вітчизняним історикам не варто. Насамперед тому, що історичний час ніколи не співпадав з календарним і що глобалізаційні процеси створили нові взаємозалежності й нові виклики. Якщо йти за логікою Освальда Шпенглера, ми спостерігаємо таке розширення історичної картини світу, яке передбачає кілька горизонтів, і їх доводиться досліджувати у різних напрямках – не лише назовні і вшир, але і всередину і вглиб. Фактично мова йде про те, щоб “поєднувати різні масштаби як широти, так і глибини світової трансформаційної динаміки”.

Якщо говорити про проблеми Сходу й Півдня України в історичній ретроспективі і у світлі сучасних трагічних подій, то найбільш продуктивним може бути їхнє дослідження через концепт пограниччя. Пограниччя не лише у територіальному вимірі, а й у “точках зіткнення” демократії й авторитаризму, лояльності і протесту, ліберальних і національних доктрин. Саме етика пограниччя – місця зустрічі Свого й Чужого, дає змогу зрозуміти важливість збереження цілісності за умов роздільності й протистоянь. Але для цього треба позбутися спрощеного погляду на пограниччя як на зіткнення двох периферій обабіч кордону, зрозуміти сутність пограниччя як специфічного екзистенційного феномена. Тут усе особливе – і сприйняття сусіда, і відчуття кордону, і знакові системи. І, зрозуміло, не забувати про специфіку культурних кордонів, які часто не збігаються ні з географічними, ні з етнічними, не кажучи вже про політичні. Природно, що й філософія діалогу тут має вибудовуватися на нестандартному, специфічному фундаменті толерантного взаєморозуміння.

У зв’язку із загальним переосмисленням проблем простору і у природничих, і у соціогуманітарних науках помітне зростання інтересу до концепту граничності. Досить довго проблема кордонів розглядалася як суто геополітична. Кардинальні зміни в системі світоустрою на рубежі тисячоліть і “просторовий поворот” в історичній науці істотно змінили ситуацію. Нині дослідження різних проявів рубіжності органічно вписуються у проблемні поля таких нових напрямів соціо-гуманітарних досліджень як історична компаративістика, постколоніальні студії, “перехресні історії”. А на міждисциплінарних стиках вже виразно вимальовуються контури нової субдисципліни – історичної лімології (від лат. *limes* – кордон).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ТНПУ ІМ. В. ГНАТЮКА У 2014 Р.

ПУБЛІКАЦІЇ

МОНОГРАФІЇ, ПОСІБНИКИ, МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. **Алексієвець М.** Про нас: кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії / Микола Алексієвець, Леся Алексієвець, ін. – Тернопіль: Вектор, 2014. – 44 с.
2. **Валіон О.** Білорусь: соціально-економічні аспекти розвитку (кін. 80-рр. ХХ – поч. ХХІ ст.). / О. П. Валіон. – Тернопіль: Астон, 2014. – 274 с.
3. **Григорук Н.** Нова історія країн Європи та Америки (1640–1789). Навчальна програма / Н. А. Григорук. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 75 с.
4. **Древницький Ю.** Використання комп'ютерних технологій у науковій роботі. Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів за вимогами європейської кредитно-трансферної системи / Ю. Древницький. – Тернопіль: Вектор, 2014. – 228 с.
5. **Древницький Ю.** Україна в контексті сучасного світового розвитку: Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів за вимогами кредитно-трансферної системи / Ю. Древницький. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 116 с.
6. **Ігнатенко Н.** Теорія та методика навчання історії в школі. Навчально-методичний посібник за вимогами кредитно-трансферної системи навчання / Н. В. Ігнатенко, В. В. Савенко. – Тернопіль: Вектор, 2014. – 224 с.
7. **Ігнатенко Н.** Теорія та методика навчання історії. Навчально-методичний посібник за вимогами кредитно-трансферної системи навчання. Частина 1 / Н. В. Ігнатенко. – Тернопіль: Вектор, 2014. – 73 с.
8. **Ігнатенко Н.** Теорія та методика навчання історії. Навчально-методичний посібник за вимогами кредитно-трансферної системи навчання. Частина 2 / Н. В. Ігнатенко. – Тернопіль: Вектор, 2014. – 60 с.
9. **Ігнатенко Н.** Методика організації і проведення педагогічної практики. Навчально-методичний посібник за вимогами кредитно-трансферної системи навчання / Н. В. Ігнатенко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 54 с.
10. **Ігнатенко Н.** Шкільний курс всесвітньої історії та методика його викладання. Програма навчального курсу (за вимогами кредитно-трансферної системи) та його методичне забезпечення / Н. В. Ігнатенко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 33 с.
11. **Ігнатенко Н.** Методика викладання суспільствознавчих дисциплін у вищій школі. Програма навчального курсу для магістрів (за вимогами кредитно-трансферної системи) та його методичне забезпечення / Н. В. Ігнатенко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 27 с.
12. **Костюк Л.** Новітня історія країн Європи та Америки 1945–2013 рр.: Навчально-методична програма (за вимогами кредитно-трансферної системи). II частина / Л. Костюк. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 92 с.

13. **Костюк Л.** Етнополітика європейських країн та України на сучасному етапі: Навчально-методична програма (за вимогами кредитно-трансферної системи) / Л. Костюк. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 54 с.
14. **Лахманюк Т.** Нова історія країн Азії та Африки. Програма навчального курсу (за вимогами кредитно-трансферної системи та методичне забезпечення) / Т. В. Лахманюк. – Тернопіль: Вектор, 2014. – 72 с.
15. **Лахманюк Т.** Новітня історія країн Азії та Африки. Програма навчального курсу (за вимогами кредитно-трансферної системи та методичне забезпечення) / Т. В. Лахманюк. – Тернопіль: Вектор, 2014. – 92 с.
16. **Савенко В.** Новітня історія країн Європи та Америки 1918–1945 рр. Навчально-методичний посібник за вимогами кредитно-трансферної системи навчання / В. В. Савенко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 51 с.
17. **Савенко В.** Джерелознавство всесвітньої історії. Навчально-методичний посібник за вимогами кредитно-трансферної системи навчання / В. В. Савенко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 40 с.
18. **Савенко В.** Історія західних і південних слов'ян з кінця XVIII ст. до 1914 р. Навчально-методичний посібник (за вимогами кредитно-трансферної системи) / В. В. Савенко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 49 с.
19. **Федорів І.** Історія слов'янських народів. Західні та південні слов'яни від найдавніших часів до кінця XVIII ст. Навчально-методичний посібник (за вимогами кредитно-трансферної системи навчання). Вид. 3-е допов. та дооп. / І. О. Федорів. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 187 с.
20. **Федорів І.** Українська історична славістика нового і новітнього часу. Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету за вимогами кредитно-трансферної системи / Уклад. Федорів І. О. – Вид. 4-е допов. і доопрац. – Тернопіль: Літопис, 2014. – 48 с.
21. **Федорів І.** Вступ до історичної спеціальності. Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету за вимогами кредитно-трансферної системи / Уклад. Алексієвець М. М., Федорів І. О. – Тернопіль: Літопис, 2014. – 36 с.
22. **Федорів І.** Історіографія всесвітньої історії. Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету за вимогами кредитно-трансферної системи / І. О. Федорів. – Тернопіль: Літопис, 2014. – 44 с.

НАУКОВІ СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ

1. **Алексієвець Л.** Годлевська В. Консолідація демократичного суспільства в Іспанії (1982–1996 рр.) / Леся Алексієвець // Український історичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 214–218.
2. **Алексієвець Л.** “По мові – передмова...” / Леся Алексієвець // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 13. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 6.
3. **Алексієвець Л.** Тарас Шевченко – Всесвіт / Леся Алексієвець // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 13. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 13–14.
4. **Алексієвець Л.** Цивілізаційні засади української історіографії / Ярослав Калакура, Леся Алексієвець // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 13. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 233–245.

5. **Алексієвець Л.** Цивілізаційна сутність науки і освіти України / Леся Алексієвець, Михайло Юрій // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 13. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 269–274.
6. **Алексієвець Л.** Білорусь: соціально-економічні аспекти розвитку / Леся Алексієвець, Микола Алексієвець // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 13. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 339–342.
7. **Алексієвець Л.** Цивілізаційна сутність науки і освіти України / Леся Алексієвець, Микола Алексієвець, Михайло Юрій // 1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність і перспективи. Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції. – К.: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2014. – С. 14–22.
8. **Алексієвець Л.** Наука у системі реформування вищої школи в контексті Закону України “Про вищу школу” / Леся Алексієвець, Микола Алексієвець // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 14. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 37–58.
9. **Алексієвець Л.** З надією... / Леся Алексієвець // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 14. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 6.
10. **Алексієвець М.** Історіографічні оцінки українсько-польських відносин / М. Алексієвець, С. Віднянський // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 14. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 358–361.
11. **Алексієвець М.** Соціум і культура як ключові компоненти цивілізації / М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Юрій // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 14. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 249–264.
12. **Валіон О.** Історіографічний дискурс соціально-економічного розвитку Білорусі на сучасному етапі (кін. 80-рр. ХХ – поч. ХХІ ст.) / О. П. Валіон // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 13. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 252–268.
13. **Валіон О.** Основні тенденції соціально-економічного розвитку Білорусі (поч. 90-х рр. ХХ ст. – 2010 р.) / О. П. Валіон // Наукові записки ТНПУ. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2014. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 162–168.
14. **Валіон О.** Інвестиційна політика Республіки Білорусь у 1990–2000-х рр. / О. П. Валіон // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 14. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 205–213.
15. **Валіон О.** Перша світова війна в історичній пам’яті людства. Стенограма круглого столу “Перша світова війна в історичній пам’яті людства” / О. П. Валіон // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 14. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 362–367.

16. **Григорук Н.** Діяльність українського товариства “Січ” у Відні (1868–1899) / Наталя Григорук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 2.
17. **Ігнатенко Н.** Особливості інтерактивного навчання історії у вищому навчальному закладі / Н. В. Ігнатенко // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. – 2014. – № 1. – С. 181–185.
18. **Ігнатенко Н.** Система підвищення кваліфікації вчителів у Східній Галичині у міжвоєнний період (1919–1939 рр.) / Н. В. Ігнатенко // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – 2014. – Вип. 13. – С. 305–309.
19. **Костюк Л.** Різдвяна обрядовість Східної Галичини другої половини ХХ – початку ХХІ століття / Л. Костюк // Україна–Європа–Світ. – Вип. 13: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 292–298.
20. **Костюк Л.** Новорічно-йорданська обрядовість Східної Галичини другої половини ХХ – початку ХХІ століття / Л. Костюк // Україна–Європа–Світ. – Вип. 14: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 332–338.
21. **Костюк Л.** Навчальна дисципліна “Українська мова (за професійним спрямуванням)” – базовий курс підготовки бакалавра історичної галузі / Л. В. Костюк, О. В. Галайбіда, Т. М. Миколенко. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://timso.koippo.kr.ua/hmura10/navchalna-dystsyplina-ukrajinska-mova-za-profesijnym-spryamuvannyam-bazovyj-kurs-pidhotovky-bakalavra-istorychnoji-haluzi/>
22. **Лахманюк Т.** Основні тенденції торгівельно-економічної співпраці між Україною та Японією (1991–2011 рр.) / Т. В. Лахманюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 169–172.
23. **Лахманюк Т.** Співробітництво між Україною та Японією в науково-технічному вимірі (1991–2011 рр.) / Т. В. Лахманюк // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 13: присвячується 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 171–175.
24. **Савенко В.** Соціальний капітал як онтологічна передумова виникнення та утвердження закону у правовому вимірі демократичного суспільства / В. В. Савенко // Митна справа. – Одеса, 2014. – № 1 (91). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 254–259.
25. **Савенко В.** Структурно-функціональний аналіз правової реальності як філософсько-юридичної категорії / В. В. Савенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: право. – Ужгород, 2014. – Вип. 29. – Том 2. – С. 269–273.
26. **Савенко В.** Філософсько-правове осмислення природного права та юридичного позитивізму: компаративний аналіз проблеми / В. В. Савенко // Право і суспільство. – Дніпропетровськ, 2014 – № 6–2. – Ч. 2. – С. 48–53.
27. **Савенко В.** Філософсько-правова концептуальність закону в структурі правової реальності / В. В. Савенко // Актуальні проблеми законодавства

- України: Пріоритетні напрямки його вдосконалення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 10–11 жовтня 2014 р.). – Одеса: ГО “Причорноморська фракція права”. – С. 13–16.
28. **Секо Я.** Ревізіонізм середини 1950-х рр. у країнах Східної Європи / Я. П. Секо // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У трьох частинах. – Тернопіль: ТНПУ, 2014. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 151–157.
 29. **Секо Я.** В’ячеслав Чорновіл: на роздоріжжі шістдесятництва / Я. П. Секо // Другі Чорноволівські читання: Матеріали наукової конференції присвяченої 75-й річниці з дня народження В’ячеслава Чорновола (Київ, 30 березня 2013 р.) / упоряд. В. Деревінський. – Тернопіль, 2014. – С. 127–137.
 30. **Секо Я.** Постаць Тараса Шевченка і шістдесятники (у контексті святкування 150-річчя від дня народження поета) / Я. П. Секо // Україна – Європа – Світ. – Вип. 13: Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 86–95.
 31. **Секо Я.** “Чортківська група” в контексті підпільних організацій 1970-х рр. / Я. П. Секо // Матеріали науково-практичної конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодні)” / За загальною ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вектор, 2014. – С. 73–75.
 32. **Секо Я.** Слов’янський вимір великої війни / Я. П. Секо // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 14. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 89–99.
 33. **Федорів І.** Творча спадщина Тараса Шевченка у контексті славістичних рефлексій / І. Федорів // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 13: присвячується 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 63–76.
 34. **Федорів І.** Купчинський О. Вибрані статті та матеріали. – Т. 3: Відомі та маловідомі постаті національної науки й культури / Ред. кол.: О. Винниченко, Л. Войтович, І. Гирич, М. Крикун, Л. Рудницький, Л. Тимошенко, Я. Федорук, С. Хороб. Наукове товариство ім. Шевченка. – Львів, 2011. – 665 с. – (Українознавча наукова бібліотека НТШ. – Число 31) / І. Федорів // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 13: присвячується 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 343–346.
 35. **Федорів І.** Наукова спадщина Івана Лисяка-Рудницького у контексті славістичного дискурсу англо-американської історіографії / І. Федорів // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 14. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 220–234.

УЧАСТЬ У НАУКОВИХ КОНГРЕСАХ, КОНФЕРЕНЦІЯХ

1. Звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка з суспільних, природничих, технічних та гуманітарних наук, травень 2012 р.:
Світова історія у творчій спадщині Тараса Шевченка (до 200-річчя від дня народження).

проф. Алексієвець М. М.

Творчість Т. Шевченка в контексті славістичних рефлексій (до 200-ліття від дня народження)

доц. Федорів І. О.

Постать Т. Шевченка в творчості шістдесятників.

доц. Секо Я. П.

УЄС: дискурс сьогодення.

проф. Алексієвець Л. М.

Білорусь: соціально-економічні аспекти розвитку (кін. 80-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.).

доц. Валіон О. П.

Технологія інтерактивного навчання історії у вищому навчальному закладі.

доц. Ігнатенко Н. В.

Різдвяна обрядовість у Східній Галичині кінець ХХ – на початку ХХІ століття.

доц. Костюк Л. В.

Формування і розвиток міждержавних відносин України та Японії (1991–2011 рр.).

доц. Лахманюк Т. В.

Наукова і видавнича діяльність правознавчої секції НТШ.

доц. Савенко В. В.

Діяльність українських студентських гуртків у Відні 70-х рр. ХІХ ст. – поч. ХХ ст.

доц. Григоруk Н. А.

Взаємини українських, польських та єврейських партій соціал-демократичного спрямування на території Галичини в 1918–1926 рр.

доц. Древницький Ю. Р.

1. Цивілізаційна сутність науки і освіти України / **Леся Алексієвець, Микола Алексієвець** // 1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність і перспективи. – К.: Київський університет ім. Б. Грінченка, 22 травня 2014 р.
2. Національна освіта й наука: стан, проблеми та перспективи розвитку в контексті нового Закону України “Про вищу освіту” / **Микола Алексієвець** // Науково-практичний семінар “Історична освіта та наука: європейський і український досвід”. – Тернопіль, 16 вересня 2014 р.
3. Історіографія Першої світової війни / **Микола Алексієвець** // “Перша світова війна в історичній пам’яті людства”. – Тернопіль, 24 вересня 2014 р.
4. Теоретично-методичні проблеми підготовки вчителя історії / **Микола Алексієвець** // “Інноваційно-методичні виміри підготовки вчителя історії”. – Тернопіль, 22 жовтня 2014 р.
5. Вплив Великої війни на цивілізаційні процеси в Європі у ХХ столітті / **Леся Алексієвець** // “Перша світова війна в історичній пам’яті людства”. – Тернопіль, 24 вересня 2014 р.
6. Перша світова війна: історичні долі держав і народів / **Оксана Валіон** // Науково-практичний семінар “Історична освіта та наука: європейський і український досвід”. – Тернопіль, 16 вересня 2014 р.
7. Проблеми походження Першої світової війни у контексті міжнародної політики кінця ХІХ–ХХ ст. / **Оксана Валіон** // “Перша світова війна в історичній пам’яті людства”. – Тернопіль, 24 вересня 2014 р.
8. Білорусь: соціально-економічні аспекти розвитку (кін. 80-рр. ХХ – поч. ХХІ ст.) / **Оксана Валіон** // Регіональна наукова конференція Тернопільського обласного осередку НТШ “Березневі читання НТШ”, присвячена 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – 12 березня 2014 р.

9. Оборона фортифікаційного комплексу Перемишль 1914–1915 рр. у світлі нових історичних документів / **Наталія Григорук** // Міжнародна наукова конференція “Перша Світова війна: події, наслідки, уроки”. – Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 25–26 вересня 2014 р.
10. Галицька битва 1914 р. в оцінках українських та зарубіжних дослідників / **Наталія Григорук** // Наукова конференція “Українське питання в Першій світовій війні: джерельна база, археографія, історіографія” Національна академія наук України. – Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 4 грудня 2014 р.
11. Польща: погляд історика із сьогодення (презентація участі у 24 літній школі Варшавського університету) / **Юрій Древницький** // Науково-практичний семінар “Історична освіта та наука: європейський і український досвід”. – Тернопіль, 16 вересня 2014 р.
12. Основні тенденції формування готовності вчителів соціально-гуманітарних дисциплін до використання освітніх можливостей мережі Інтернет у професійній діяльності / **Юрій Древницький** // “Інноваційно-методичні виміри підготовки вчителя історії”. – Тернопіль, 22 жовтня 2014 р.
13. До вивчення теми “Перша світова війна” у шкільному курсі всесвітньої історії (9 клас) / **Наталія Ігнатенко** // “Перша світова війна в історичній пам’яті людства”. – Тернопіль, 24 вересня 2014 р.
14. Сучасні підходи до методики викладання історії в загальноосвітній та вищій школі / **Наталія Ігнатенко** // “Інноваційно-методичні виміри підготовки вчителя історії”. – Тернопіль, 22 жовтня 2014 р.
15. Інноваційні технології в практиці сучасного уроку / **Наталія Ігнатенко** // Науково-методичний семінар “Інновації в освіті”. – Тернопіль (ЗОШ №11), 11 грудня 2014 р.
16. Весільний фольклор на Галичині / **Леся Костюк** // Всеукраїнська науково-практична конференція “Придніпровські соціально-гуманітарні читання”. – Кіровоград, 16 травня 2014 р.
17. Значення дисципліни “Українська мова” (за професійним спрямуванням) у процесі підготовки фахівця-історика / **Леся Костюк** // Регіональна науково-практична конференція “Українська професійна мова: історія і сучасність”. – Тернопіль, 26–27 червня 2014 р.
18. Навчальна дисципліна “Українська мова (за професійним спрямуванням)” – базовий курс підготовки бакалавра історичної галузі / **Леся Костюк** // Обласна науково-практична Інтернет-конференція “Технологія фахової майстерності: інновації в сучасній освіті”. – Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 20–24 жовтня 2014 р.
19. Філософсько-правова концептуальність закону в структурі правової реальності / **Віктор Савенко** // Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми законодавства України: Пріоритетні напрямки його вдосконалення”. – Одеса: ГО “Причорноморська фракція права”, 10–11 жовтня 2014 р.
20. Національне питання слов’янських народів у роки Першої світової війни (1914–1917 рр.) / **Ярослав Секо** // “Перша світова війна в історичній пам’яті людства”. – Тернопіль, 24 вересня 2014 р.
21. Творчість Т. Шевченка в українській славистичній думці / **Ірина Федорів** // Регіональна наукова конференція Тернопільського обласного осередку НТШ “Березневі читання НТШ”, присвячена 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – 12 березня 2014 р.

ОПОНУВАННЯ КАНДИДАТСЬКИХ І ДОКТОРСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЙ**Доктор історичних наук, професор М. М. Алексієвець**

1. *Іванова В. О.* Військова, науково-публіцистична та громадська діяльність М. І. Драгомирова (1830–1905): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2014. – 15 с.

Доктор історичних наук, професор Л. М. Алексієвець

1. *Годлевська В. Ю.* Іспанія в роки правління Іспанської соціалістичної робітничої партії: внутрішньополітичний, соціально-економічний та культурний розвиток (1982–1996 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02. – Ін-т історії України НАН України. – К., 2014. – 40 с.
2. *Стрільчук Л. В.* Становлення та розвиток польсько-українських міждержавних відносин, партнерства та співробітництва (кінець ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02. – Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2014. – 44 с.

УЧАСТЬ У РОБОТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ВЧЕНИХ РАД**Доктор історичних наук, професор Л. М. Алексієвець**

Київський славістичний університет (Київ). Спеціалізована вчена рада Д 26.123.02.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Інститут народознавства НАН України (Львів). Спеціалізована вчена рада Д 35.222.01.

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (Тернопіль). Спеціалізована вчена рада К 58.083.04 (заступник голови ради).

Доктор історичних наук, професор М. М. Алексієвець

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича (Чернівці). Спеціалізована вчена рада Д 76.051.06.

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка (Тернопіль). Спеціалізована вчена рада К 58.083.04.

Кандидат історичних наук, доцент В. В. Савенко

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (Тернопіль). Спеціалізована вчена рада К 58.053.04.

Кандидат історичних наук, доцент І. О. Федорів

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (Тернопіль). Спеціалізована вчена рада К 58.083.04 (вчений секретар ради).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Алексієвець Леся** – доктор історичних наук, професор кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Алексієвець Микола** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений працівник освіти України.
- Безаров Олександр** – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук, економічної теорії та права Чернівецького торгово-економічного інституту Київського національного торгово-економічного університету.
- Ваєринюк Анджей** – кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, доктор географічних наук кафедри міжнародних відносин Державного професійного інституту в Хелмі (Польща).
- Валіон Оксана** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Верменич Ярослава** – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України.
- Віднянський Степан** – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, дійсний член Нью-Йоркської академії наук, академік і віце-президент Міжнародної Слов'янської академії наук, академік Української академії історичних наук, заслужений діяч науки і техніки України.
- Гірна Наталія** – старший викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- Дацків Ігор** – доктор історичних наук, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.
- Дацків Людмила** – здобувач історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Дорошенко Микола** – кандидат історичних наук, доцент, посол з особливих доручень МЗС України.
- Зашкільняк Леонід** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Льчук Ірина** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Калакура Ярослав** – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Киданюк Андрій** – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Киридон Алла** – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу дослідження теоретичних і прикладних проблем національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті.

- Кліш Андрій** – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ковальчук Трохим** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та банківської справи Київського університету ринкових відносин.
- Костюк Леся** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Кравець Володимир** – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, ректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений працівник освіти України.
- Лазарович Микола** – доктор політичних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.
- Левченко Андрій** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, політології та права Хмельницького національного університету.
- Леценко Олена** – здобувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України.
- Макар Віталій** – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Макар Юрій** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, заслужений діяч науки і техніки України.
- Місько Володимир** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ніколаєнко Ольга** – кандидат історичних наук, докторантка кафедри історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
- Ореховський Вадим** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних наук, економічної теорії та права Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.
- Райківський Ігор** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Секо Ярослав** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Стрельбицька Сана** – аспірант кафедри українознавства, документознавства та інформаційної діяльності Української Академії друкарства, м. Львів.
- Терещук Григорій** – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, перший проректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ткаченко Василь** – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, радник Президії НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України.
- Троян Сергій** – доктор історичних наук, професор кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України.
- Федорів Ірина** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Чорна Наталія – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та економічної теорії Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Юрій Михайло – доктор історичних наук, професор кафедри філософських та соціальних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, заслужений діяч науки і техніки України.

Юрчак Марія – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До друку приймаються статті, ніде раніше не друковані, а також документи, рецензії на нові видання, повідомлення про наукові події й заходи. Основна вимога до авторських текстів – наукова новизна матеріалу, оригінальність думок, актуальність теми та згідно Постанови Президії Вищої Атестаційної Комісії (ВАК) України від 15.01.2003 № 7-05/1 структура оформлення наукових статей має відповідати таким критеріям (складатися з необхідних елементів): 1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3. Формулювання цілей статті (постановка завдання); 4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5. Висновки з запропонованого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Обсяг матеріалів – не більше 23–25 сторінок (1 авторський аркуш). Текст має бути набраний у текстовому редакторі Microsoft Word for Windows, шрифт Times New Roman, кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Формат сторінки – А4. Поля: верхнє та нижнє – по 2 см, лівє – 3 см, правє – 1 см. Формат файлу – .DOC або .RTF. Список використаних джерел оформляти за новими вимогами ВАК України (Див. Бюлетень ВАК України. – № 3. – 2008).

Текст набирається без переносів слів. Абзаци відступи формуються в матеріалі, а не використанням пробілів і табулятора. Таблиці розміщуються в текстовому файлі. Посилання виконуються у порядку появи посилань у тексті в квадратних дужках (Наприклад: [4, с. 47], де “4” – порядковий номер документа у списку використаних джерел, а “47” – номер сторінки або аркуша архівної справи тощо).

Автори мають повідомити про себе такі дані: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, адресу для листування, телефон (роб., дом., мобільний), електронну пошту та кольорову фотокартку розміром 3x4 см.

У редакцію “УЄС” слід подавати один роздрукований примірник, а також електронну копію статті (дискета або CD). До статті має бути додано дві анотації, ключові слова (українською й англійською мовами). Надіслані до редакції збірника матеріали не перекладаються та друкуються змішаними мовами (українська, російська, англійська, польська).

Редакція має право редагувати й скорочувати подані матеріали. За зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор.

Матеріали надсилаються поштою на адресу: Л. М. Алексієвєць, редакція “УЄС”, вул. Громницького, 1а, Тернопіль, Україна, 46027 або електронною поштою: history@tnpu.edu.ua

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS!

Authors are invited to submit their papers that haven't been published before, as well as documents, reviews on new editions and information about scientific events. The main demand to manuscript submissions is scientific novelty, the ideas originality, urgency of the topic presented and according to the decision of Higher Certification Committee of Ukraine Presidium dated from 15.01.2003 #7-05/1 the structure of scientific papers should correspond to the following criteria: 1. The topic stating in general and its connection with important scientific or practical tasks; 2. Analysis of the latest investigations and publications which are the basis of author's grounding; distinguishing of unsolved before parts of the general problem to which the paper is dedicated; 3. The paper's aims formulation (tasks setting); 4. The investigation material interpretation with full grounding of received scientific results; 5. Conclusions of the investigation and prospects of further survey in the field.

The volume of the paper is 23–25 pages (1 author leaf). Use Microsoft Word for Windows, Times New Roman only (size of type – 14, interlinear interval – 1,5). Page format – A4, margin: upper and lower – 2 cm, left – 3 cm, right – 1 cm. File format – .DOC or .RTF. List of references should be arranged according to the new rules of Higher Certification Commission of Ukraine (look at the “Bulletin of Higher Certificatory Commission of Ukraine”. – № 3. – 2008).

Text should be typed without words syllabification. Indentions are formatted in the material but not using quadrats or tabulator. Tables should be referred to in the main text. References in the text should be given in the order of reference appearance in the text in square brackets (for example: [4, с. 47], where “4” – sequence number of the document in the list of References and “47” – page or leaf number of the archival file etc).

Manuscript submission should be accompanied by information about the authors, such as: surname, name, paternal name, scientific degree, academic status and post, address for correspondence, telephone number (work, home, mobile), e-mail, and colour photo in size 3x4 cm.

One hard copy and electronic version of the paper (floppy disk or CD) should be given to *UEW* editors. Two summaries, key words (in Ukrainian and English) should be added. Contributions sent to the editors are not translated and are printed by the mixed languages (Ukrainian, Russian, English, Polish).

Editors have the right to edit and abridge the materials. The author is responsible for the article content, authenticity of facts, quotations, data etc. Authors are kindly requested to check their manuscripts very carefully before submission.

Materials should be sent by post to address: L. M. Alexiyevets, *UEW* Editors, 1a Hromnytsky St., Ternopil, Ukraine, 46027 or by e-mail: history@tnpu.edu.ua

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 14. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 388 с.

Комп'ютерне оформлення: Юрій Древницький

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету “Літопис”
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53-59-01

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15222 – 3794Р видано
Міністерством юстиції України
10 квітня 2009 р.

Здано до складання 12.11.2014 р. Підписано до друку 25.11.2014 р.
Формат 70×100/16 . Папір друкарський. Ум. друк. аркушів 28,98.
Замовлення 164. Тираж 150 прим.